

श्रीः ।

निर्मयास्तम् ।

(धर्मशास्त्रनिबन्धः)

पुस्तकालय-पञ्चाङ्ग-प्रकाशन-संस्थान

वाराणसी ।

नं० ११

प्राचीनपुस्तकोपलब्धपाठनिवेशनपुरःसरसंशो
धनेन शास्त्रिद्वारा परिष्कृत्य

मुद्रण

खेमराजश्रीकृष्णदास

इत्यनेन

स्वकीये "श्रीवेंकटेश्वर" मुद्रणालये

मुद्रायित्वा प्रकाशितम् ।

संवत् १९५२ शके १८१७

इस पुस्तकका रजिस्टरी हक यंत्राधिकारिने स्वाधीन रक्खा है.

A290/

A22

6/62

Q2:4800Sur.

15C5

Y15679

स्मात्तदधर्मकमाधुना निरूपयति । यथा चोक्तं श्रीभगवता स्वमुखेनैव
परमो धर्मः । यस्य प्रतिष्ठापको भगवान्साक्षात् । यथा चोक्तं श्रीभगवता स्वमुखेनैव
श्रीगीतासु—“ परित्राणाय साधूनां विनाशाय च दुष्कृताम् । धर्मसंस्थापनार्थाय संभवामि
युगे युगे ॥ ” इति—“ यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत । अभ्युत्थानमधर्मस्य
तदात्मानं सृजाम्यहम् ॥ ” इति च । एतावता आर्यं भारतखण्डप्रचलितो वेदोक्तः
स्मृत्युक्तश्च धर्मः स साक्षाद्भगवदुपदिष्ट इति तावत्खण्डम् । वेदोक्तो हि धर्मो वैदिकः
स्मृत्युक्तः स्मार्त इति हि व्यवहारः । स्मृत्युक्तो हि धर्मो वेदोक्तधर्मविरुद्धः ।
स्मृतीनां वेदार्थपरिवृंहणैकनिबन्धनत्वात् । वेदस्य चानादित्वात्प्रत्यत्वाद्भगवतोत्पादि-
तत्वाच्चाप्तत्वेन धर्ममूलत्वमस्ति—“ अनादिनिधना नित्या बाह्यस्तृष्टा स्वपञ्चवा । ”
इति मनुस्मृत्यादौ स्पष्टम् । वेदो हि कर्मकाण्ड-ज्ञानकाण्ड-उपासनाकाण्डात्मकः । तत्र
कर्मकाण्डो विधिनिषेधात्मकः । अप्राप्तं फलवत् चार्थं यः स्वसामर्थ्येन प्रकाशयति स
विधिः । स विधिश्चतुर्धा—उत्पत्तिविधिः, विनियोगविधिः, प्रयोगविधिः, अधिकारवि-
धिश्चेति । तत्र कर्मस्वरूपमात्रबोधको विधिरुत्पत्तिविधिः । अंगसंबन्धबोधको विधि-
विनियोगविधिः । प्रयोगे शेषबोधको विधिः प्रयोगविधिः । फलस्वात्म्यबोधको
विधिरधिकारिविधिश्च । निषेधश्च विधिप्रतियोगी । अनयोर्विधिनिषेधयोरुभयोः
पुरुषार्थानुबन्धित्वम् । तत्र विवेकश्चेत्यम्—यथा विधेर्विधेयार्थपरिच्छेदकत्वेनार्थ-
वत्त्वं, तथाऽनर्थहेतुकर्मणः सकाशात्पुरुषस्य निवृत्तिकरणत्वं निषेधस्येति द्वयोरपि
पुरुषार्थानुबन्धनानुकूलत्वमेकमेव फलं पर्यवस्यति । ज्ञानकाण्डोपासनाकाण्डयोर्विचारः
प्रकृतेः प्रयोजनकतया नेह लिखितः—एवं च कर्मकाण्डात्मकवेदस्य नितरां गूढार्थपरिज्ञान-
मल्पज्ञसांसारिकजीवानां दुर्लभमिति मत्वा परमकारुणिका महर्षयो वेदार्थविशदीकर-
णाय नानाविधान्स्मृतिग्रन्थानरीरचन् । तथा च महर्षिबाहुल्यान्मतिबाहुल्येनानन्तवेदार्थ-
विवरणरूपास्ते स्मृतिग्रन्थाः सुबोधा बभूवुः केवलं वेदापेक्षया । परंतूत्तरोत्तरमस्मा-
दज्ञानां मन्दमतीनां जीवानां तेष्वतिविशालेषु स्मृतिग्रन्थरत्नाकरेष्ववगाहनासाम-
र्थ्यमाहोच्य “ राजा धर्मस्य रक्षकः ” इति शास्त्रतिकशास्त्राद्युशासनानुसारेणानेकैः
सङ्गमनिष्ठैर्भूपालैरनेकविद्भजनेभ्यः स्वाश्रयं दत्वा तद्वारा नानाधर्मस्मृतिग्रन्थोद्गा-
पोहनपुरःसरं वर्णधर्माचारप्रतिपादकान्धर्मनिबन्धग्रन्थान्निर्माप्याचारप्रबन्धोऽप्रतिद्वतः
पृथिव्यां यथापरंपरं प्रचलितः । सोऽयं तेषामुर्वीपतीनामुपकारी यद्यापि वयं स्ववंशि
वर्गाः स्वस्ववर्णाश्रमधर्माचारान्प्रतिपादयामः । अस्त्येवेदं प्रायः सकलविदुषां विदितम् ।
प्रकृतं तावत्प्रस्तुतमः किञ्चित् । पूर्वमुक्तरीत्या श्रीसूरसेनमहोदयेन सकलवैध-

कर्मप्रवृत्तिपरिज्ञानाय प्रेरितेन स्वाश्रितेन पण्डितमण्डलायमानेन मीमांसकसीमंतमणि-
ना श्रीमदल्लाटनाथपण्डितेन सर्वधर्मस्मृतिपुराणग्रंथपर्यालोचनपूर्वकं सकलस्वधर्मकर्मा-
चारबोधनायाय “निर्णयामृत” नामा निबन्धो विरचितः । अयं च निबन्धग्रन्थो
निर्णयसिन्धोरापि प्राचीन इत्युपलभ्यते । निर्णयसिन्धौ निर्णयामृतनिबन्धस्थवचनानां प्रा-
माण्यनोपादानदर्शनात् । तथा चायं ग्रन्थः प्राचीनः सन्सप्रमाणो महन्मान्यतया सर्व-
मान्यतामर्हत्येवेति तावत्सिद्धम् ।

सोऽयं “निर्णयामृत” नामा ग्रन्थोऽस्माभिर्महतायासेन संपाद्य शास्त्रिजनद्वारा
संशोध्य च स्वकीये “श्रीविष्णुटेश्वर” मुद्रणालये मुद्रयित्वा प्रकाशितः ।

विज्ञापयामश्च विद्वज्जनान्-इमं ग्रंथं संगृह्यैतदुक्तरीत्या स्वधर्मकर्माण्यनुष्ठाय सफ-
लयन्तु स्वकीयं मानवीयं जन्मेति ।

विद्वज्जनकृपाकांक्षी-

खेमराज श्रीकृष्णदास.

“श्रीविष्णुटेश्वर” छापाखाना-मुंबई.

श्रीः ।

अथ निर्णयामृतानुक्रमणिका ॥

विषयाः.	पृ. पं.
मंगलाचरणम्	१-१
ग्रंथावतारः	१-१०
व्रततिथिनिर्णयस्यानुक्रमणिका	४-१९
श्राद्धप्रकरणस्यानुक्रमणिका	८-२३
द्रव्यशुद्धिप्रकरणस्यानुक्रमणिका	९-१३
आशौचप्रकरणस्यानुक्रमणिका	९-१९
तिथिनिर्णयः । तत्र प्रसंगप्राप्तं	
विधिर्लक्षणम्	१०-१३
एकभक्तादिब्रतानां स्वरूपं	
कालश्च	१४-२०
मक्तनिर्णयः	१६-१३
प्रसंगाव्रक्षत्रव्रतकालः	१८-१८
उपवासादिब्रतसाधारणयुग्म	
तिथिनिर्णयः	२०-१७
अथ प्रतिपदादिविशेषतिथि	
निर्णयः । तत्र निर्णयलक्ष	
णम्	२४-९
प्रतिपत्सामान्यनिर्णयः	२४-१२
प्रतिपद्विशेषनिर्णयः । तत्र चैत्र	
शुक्लप्रतिपत्तिर्णयः	२५-१७
भाद्रपदशुक्लप्रतिपत्तिर्णयः	२६-२३
कार्तिकशुक्लप्रतिपत्तिर्णयः	२७-६
कार्तिकशुक्लप्रतिपत्कृत्यम्	२८-१४
अत्रैव प्रसंगात्कश्चिद्विशेषः	२९-२५
सामान्यप्रतिपत्कृत्यम्	३०-२५
अथ द्वितीयासामान्यनिर्णयः	३२-१
विशेषनिर्णयः । तत्र चैत्रशुक्ल-	
द्वितीयाकृतम्	३२-२१
आषाढादिचातुर्मास्यद्वितीया	
कृत्यनिर्णयः	३३-१
कार्तिकशुक्लद्वितीयाकृत्यम् ।	
इयमेव यमद्वितीया	३३-४
अन्यमासद्वितीयाकृत्यनिर्णयः	३३-१८

विषयाः.	पृ. पं.
सिद्धविरुद्धादिकनिर्णयः	३३-२३
अथ तृतीयासामान्यनिर्णयः	३४-१९
विशेषनिर्णयः । तत्र चैत्रशुक्ल-	
तृतीयाकृत्यम्	३५-१५
वैशाखशुक्ले अक्षय्यतृतीयाव्रतम्	३६-६
ज्येष्ठशुक्लतृतीयायां रंभातृतीया	
व्रतम्	३७-१६
भाद्रपदशुक्लतृतीयाकृत्यम्	३९-१
माघशुक्लतृतीयाकृत्यम्	३९-५
अन्यमासतृतीयासुविशेषः	३९-८
सिद्धविरुद्धादिकनिर्णयः	३९-११
अत्र अन्यानि कृत्यानि	३९-१६
अथोपवासादिषु चतुर्थीसामा	
न्यनिर्णयः	३९-२४
विशेषनिर्णयः । तत्र चैत्रशुक्ल	
चतुर्थीकृत्यम्	४०-२५
ज्येष्ठशुक्ल चतुर्थीकृत्यम्	४१-३
भाद्रपदशुक्लचतुर्थी गणेश	
व्रतम्	४१-७
अस्यामेव रात्रौ चंद्रदर्शननिषेधः	४१-१५
अंगारकचतुर्थी सूर्यग्रहणतुल्य	
फलदा	४१-२१
शुक्लचतुर्थी चंद्रदर्शनविषये	
विशेषः	४१-२४
आश्वयुजचतुर्थी देव्या अभ्यंगादि	४२-४
माघशुक्ले वरदाख्या कुंदचतुर्थी	४२-१५
वर्षचतुष्टयसाध्यवर्षचतुर्थीव्रत	
निर्णयः	४३-२
फाल्गुनादिमासचतुष्टयसाध्यं	
गणेशचतुर्थीव्रतम्	४३-९
तत्र विशेषः	४३-२०
वैशाखव्रतम्	४३-२४
चतुर्थीविषयेसिद्धविरुद्धादिकम्	४४-११

विषयाः.	पृ. पं.	विषयाः.	पृ. पं.
अथ पंचमीनिर्णयः	४४-२४	सप्तमीविषये सिद्धविरुद्धादि-	
चैत्रशुक्लपंचम्यां नागपूजनव्रतम्	४५-२२	कथनम्	५४- ४
श्रावणशुक्लपंचम्यां द्वारपाश्वे		अथाष्टमीनिर्णयः	५४-१८
गोमयनागपूजनम्	४६- ३	चैत्रशुक्लपक्षेऽशोकाष्टमीव्रतम्	५५-१७
भाद्रपदशुक्लपंचम्यामुषिपंचमी		अत्रैव देव्या महापूजा....	५५-२०
व्रतम्	४६-१०	वैशाखशुक्लाष्टम्यामासफलरस-	
आश्विनशुक्लपंचम्यां शच्यासह		ज्ञानम्	५६- २
कुशमयनागपूजनम्	४७-१०	ज्येष्ठशुक्लाष्टम्यां शुक्लादेवी	
माघशुक्लपंचम्यां श्रीपंचमीव्रतम्	४७-११	पूजनम्	५६-११
अन्यपंचमीनिर्णयः	४७-२८	ज्येष्ठकृष्णाष्टम्यां शिवपूजा	५६-१३
पंचमीविषये सिद्धविरुद्धादिकम्	४७-२२	आषाढशुक्लाष्टम्यां महिषघ्नी	
अथ षष्ठीनिर्णयः	४८-१६	पूजनम्	५६-१५
आषाढशुक्लपक्षे स्कंदषष्ठीनिर्णयः	४९- ५	श्रावणकृष्णपक्षे कृष्णजन्माष्टमी	
भाद्रपदशुक्लपञ्चां कार्तिकेयदर्शनम्		व्रतनिर्णयः	५६-२२
तस्यामेव सूर्यषष्ठीव्रतम्	४९- ७	भाद्रपदशुक्लपक्षे दुर्वाष्टमीनिर्णयः	६१- ८
भाद्रपदकृष्णपक्षे कपिलाषष्ठीनिर्ण-		तत्रैव ज्येष्ठाष्टमीनिर्णयः	६२-१०
यः तस्यामेव चंद्रषष्ठीव्रतम्	४९-१५	आश्विनकृष्णपक्षे महालक्ष्मी	
आश्विनशुक्लपञ्चां बिल्वनिर्मव-		व्रतनिर्णयः	६३-२२
णम्	५०- ८	आश्विनशुक्लपक्षे महाष्टमी	
कार्तिकशुक्लपञ्चां वद्विमहोत्सव		निर्णयः । तत्र दुर्गात्सव	
व्रतम्	५०-१२	विधानम्	६४- १
मार्गशीर्षशुक्लपञ्चां शुद्धपूजा....	५०-१७	दुर्गात्सवप्रसंगाद्दशम्यामपरा-	
षष्ठीविषये सिद्धविरुद्धादिनि-		जितापूजनम्	७६-२४
र्णयः	५०-२४	कार्तिकशुक्लपक्षे गोपाष्टमीव्रत	
अथ सप्तमीनिर्णयः	५१-२२	निर्णयः	७७- ५
चैत्रशुक्लसप्तम्यां दमनकादिभिः		पौषशुक्लाष्टम्यां महाभद्रानिर्णयः	७७- ८
सूर्यपूजा	५२- ८	माघशुक्लाष्टम्यां भीष्माष्टमीनिर्णयः	७७-१८
वैशाखशुक्लसप्तम्यां निवसप्तमी		फाल्गुनशुक्लाष्टम्यां लक्ष्मीसीता	
व्रतम्	५२-११	पूजनम्	७७-२१
आषाढशुक्लसप्तम्यां विवस्वतपूजा	५२-१३	बुधाष्टमीनिर्णयः	७८- १
आश्विनशुक्लसप्तम्यां बिल्वपात्रि-		अष्टमीविषये सिद्धविरुद्धादि-	
कापूजा	५२-१८	कथनम्	७८- ६
मार्गशीर्षशुक्लसप्तम्यां मित्रसप्तमी		अथ नवमीनिर्णयः	७९- ९
व्रतम्	५२-२४	वैशाखनवमीद्वये चंडिकापूजा	७९-१९
माघशुक्लपक्षे जयन्त्यचलासप्त-		ज्येष्ठशुक्लनवम्यां ब्रह्माण्डमा	
मीव्रतनिर्णयः....	५३- ९	पूजनम्	७९-२४
षष्ठीराविवारयुक्तायां सप्तम्यां		आषाढनवमीद्वय ऐंद्रिदुर्गापूजनम्	८०- ३
पद्मकाल्ययोगकथनम्	५३-२५		

निर्णयामृतामुक्रमणिका ।

३

विषयाः.	पृ. पं.
श्रावणनवमीद्वये कौमारीदुर्गा	
पूजा	८०- ८
भाद्रपदशुक्लनवम्यां नंदादुर्गा	
पूजा	८०-१६
भाद्रपदकृष्णनवम्यां देवीप्रबोधः	८०-२०
आश्विनशुक्लनवमी मन्वादिः	८०-२२
कार्तिकशुक्लनवमी युगादिः	८०-२३
कार्तिकशुक्लनवमीनांदिनी	
निर्णयः	८०-२४
मार्गशीर्षशुक्लपक्षे नंदिनीनवमी	
निर्णयः	८१- १
माघशुक्लपक्षे महानंदानवमी	
निर्णयः	८१- ४
सर्वासु नवमीषु सरस्वतीपूजनम्	८१- ८
नवमीविषये सिद्धविरुद्धादि	
निर्णयः	८१- ९
अथ दशमीनिर्णयः	८१-२१
चैत्रशुक्लदशम्यां यमपूजा	८२- ४
ज्येष्ठशुक्लदशम्यां दशहरानिर्णयः	८२- ७
तत्र गंगामाहात्म्यम्	८३- २
आश्विनशुक्लदशम्यामपरा	
जितापूजा. विजयादशमी	
निर्णयः	८३-११
दशमीविषये सिद्धविरुद्धादि	
निर्णयः	८४- २
अथैकादशीनिर्णयः	८४-१२
उपवासस्वरूपम्	८८-१९
उपवासकृतां नियमाः	८९-१२
उपवासनियमे विशेषांतरम्	९१- १
एकादश्याः शुद्धाविद्धेत्यष्टादश-	
भेदनिर्णयः, उपोषणपारणनिर्णयश्च	९१-२४
चैत्रशुक्लैकादशीकृत्यनिर्णयः	१०२-१४
ज्येष्ठशुक्लपक्षे निर्जलैकादशीनि-	
र्णयः	१०२-२२
आषाढशुक्लपक्षे देवशयन्येकाद-	
शीनिर्णयः	१०३- १
भाद्रपदशुक्लपक्षे पार्श्वपरिषत्-	
न्वेकादशीनिर्णयः	१०३-२४

विषयाः.	पृ. पं.
आश्विनशुक्लैकादशीनिर्णयः	१०४- ३
कार्तिकशुक्लैकादश्यां प्रबोधो-	
त्सवनिर्णयः	१०४- ८
मार्गशीर्षाद्यैकादशीषु धरणीव्र-	
तनिर्णयः	१०५-१९
पौषमासैकादश्यां कूर्मपूजनम्	
कूर्मद्वादशीव्रतनिर्णयश्च	१०७-२०
माघशुक्लैकादश्यां कूर्मपूजनम्	
वराहद्वादशीव्रतनिर्णयश्च	१०८-१०
फाल्गुनशुक्लैकादश्यां नृसिंहपूज-	
नम्, नृसिंहद्वादशीव्रतनिर्ण-	
यश्च । सैवामर्दक्यैकादशी	१०८-२३
चैत्रशुक्लैकादश्यां वामनपूजनम्	
वामनद्वादशीव्रतनिर्णयश्च	१०९-१०
वैशाखशुक्लैकादश्यां परशुराम	
पूजनम्, जामदग्न्यद्वादशीव्रत	
निर्णयश्च	१०९-२०
ज्येष्ठशुक्लैकादश्यां रामलक्ष्मण	
पूजनम्, रामद्वादशीव्रतनि-	
र्णयश्च	११०- ५
आषाढशुक्लैकादश्यां वासुदेव	
पूजनम्, वासुदेवद्वादशीव्रत	
निर्णयश्च	११०-१४
श्रावणशुक्लैकादश्यां दामोदर	
पूजनम्, द्वादशीव्रतनिर्णयश्च	११०-२१
भाद्रपदशुक्लैकादश्यां कालिकपूज-	
नम्, कालिकद्वादशीव्रतनिर्ण-	
यश्च	१११- ३
आश्विनशुक्लैकादश्यां पद्मनाभ	
पूजनम्, पद्मनाभद्वादशीव्रत	
निर्णयश्च	१११- ९
कार्तिकशुक्लैकादश्यां योगेश्वर	
पूजनम्, योगेश्वरैकादशीव्रत	
निर्णयश्च	१११-१७
एकादशीविषये सिद्धविरुद्धा-	
दिकथनम्	११२-१०
अथ द्वादशीनिर्णयः	११२-२१
भाद्रपदशुक्लपक्षे श्रावणद्वादशी	

विषयाः	पृ. पं.
निर्णयः	११३-१
भाद्रपदशुक्लपक्षे ईन्द्रध्वजोत्थापनम्	११४-१५
कार्तिककृष्णपक्षे वत्सद्वादशी निर्णयः	११४-१९
माघकृष्णपक्षे तिलद्वादशी निर्णयः	११४-२२
द्वादशीविषये सिद्धविरुद्धादि कथनम्	११५-६
अथ त्रयोदशीनिर्णयः	११५-१७
चैत्रशुक्लपक्षेऽनंगत्रयोदशीनिर्णयः ११६-२	
सर्वमाससर्वत्रयोदशीषु कामपूजनम्	११६-१८
भाद्रपदकृष्णत्रयोदशी युगादिः ११६-२१	
सैव गजच्छायेति कथनम्	११६-२२
कार्तिककृष्णपक्षे यमत्रयोदशी निर्णयः	११७-१
शनिप्रदोषनिर्णयः	११७-५
त्रयोदशीविषये सिद्धविरुद्धादि निर्णयः	११८-१२
अथ चतुर्दशीनिर्णयः	११८-२०
चैत्रशुक्लचतुर्दश्यां दमनकेन शिवपूजा	११९-४
ज्येष्ठशुक्लचतुर्दश्यां पंचतपोव्रतम् ११९-२०	
भाद्रपदशुक्लचतुर्दश्यामनंतव्रतानिर्णयः	११९-२३
कार्तिककृष्णचतुर्दश्यां महाचतुर्दशीमेतच्चतुर्दशीनिर्णयः	१२१-७
कार्तिकशुक्लपक्षे पाषाणचतुर्दशी निर्णयः	१२२-११
माघशुक्लपक्षे आरटन्तीचतुर्दशी निर्णयः	१२२-१४
शिवरात्रिनिर्णयः	१२३-८
चतुर्दशीविषये सिद्धविरुद्धादि निर्णयः	१२५-२१
अथ पूर्णिमानिर्णयः	१२६-४
चैत्रपूर्णिमायामिन्द्रपूजानिर्णयः १२६-१४	

विषयाः	पृ. पं.
वैशाखपूर्णिमायां कृष्णमृगाजिनदानम्	१२७-१
ज्येष्ठपूर्णिमायां तिलपात्रादिदानम्	१२७-७
आषाढपूर्णिमायां हरिपूजा	१२७-११
श्रावणपूर्णिमायां जलक्रीडादिउपाकर्मनिर्णयः	१२७-२२
उत्सर्जननिर्णयः	१३१-१३
रक्षाबंधननिर्णयः	१३१-१०
भाद्रपदपूर्णिमास्यां सावित्रीव्रतनिर्णयः	१३२-२१
अत्रैव लोकपालपूजानिर्णयः	१३३-२
आश्विनपूर्णिमाकृत्यनिर्णयः	१३३-१०
तस्यामेव पूर्णिमायामिन्द्रक्षमीपूजनम्	१३४-१
कार्तिकपूर्णिमाकृत्यनिर्णयः	१३४-४
कोजागरव्रतनिर्णयः	१३४-२३
कृत्तिकादिनक्षत्रयोगे तस्यामहस्त्वर्णनम्	१३५-१७
मार्गशीर्षपूर्णिमास्यां चंद्रपूजा १३५-३	
पौषपूर्णिमास्यामलक्ष्मिनाशनस्नानादिनिर्णयः	१३६-१३
माघपूर्णिमास्यां तिलश्राद्धादिनिर्णयः	१३६-२५
फाल्गुनपूर्णिमास्यां होलिकानिर्णयः	१३७-८
फाल्गुनपूर्णिमासी मन्वादिः १३९-१६	
चैत्रादिपूर्णिमासीनां चित्रायुक्षसाहित्ये महाचैत्र्यादिखनिर्णयः	१३९-१६
अथामावास्यादिनिर्णयः	१४०-२०
वटसावित्रीव्रतनिर्णयः	१४१-१
कार्तिकामावास्यायां सुखरात्रिनिर्णयः, कौमुदीमहोत्सवश्च १४१-२५	
माघामावास्यायां ब्रह्मसावित्रीपूजनम् । तस्यामेव योगविशेषेण आह्लादिनिर्णयः	१४२-१९

निर्णयामृतानुक्रमणिका ।

६

विषयाः.	पृ. पं.
अङ्गोदयविधिः	१४३-७
अमावास्याया योगविशेषेण	
श्रेष्ठचवर्णनम्	१४३-२२
अथ यागानुष्ठानसिद्धयर्थं पूर्णिमा	
मावास्यायोर्निर्णयः	१४४-१९
अनध्यायतिथिनिर्णयः	१४७-२१
अथ मासकृत्यनिर्णयः	१४९-१८
चैत्रमासकृत्यनिर्णयः	१४९-१८
वैशाखमासकृत्यनिर्णयः	१५०-१
ज्येष्ठमासकृत्यनिर्णयः	१५०-५
आषाढमासकृत्यनिर्णयः	१५०-१०
आवणमासकृत्यनिर्णयः	१५०-१४
भाद्रपदमासकृत्यनिर्णयः	१५०-१८
आश्विनमासकृत्यनिर्णयः	१५०-२२
कार्तिकमासकृत्यनिर्णयः	१५१-१
मार्गशीर्षमासकृत्यनिर्णयः	१५१-८
पौषमासकृत्यनिर्णयः	१५१-१३
माघमासकृत्यनिर्णयः	१५१-१७
फाल्गुनमासकृत्यनिर्णयः	१५२-१
अगस्त्यार्थविधिनिर्णयः	१५२-५
चातुर्मास्यव्रतनिर्णयः	१५२-२१
चातुर्मास्येवज्यपदार्थादिनियम	
निर्णयः	१५२-२४
व्रतबंधनिर्णयः	१५४-२२
सीमंतोन्नयननिर्णयः	१५५-१५
अष्टचत्वारिंशत्संस्कारनामधेयानि	१५६-५
नामकरणसंस्कारनिर्णयः	१५६-१९
निष्क्रमणसंस्कारनिर्णयः	१५७-२४
कर्णवैधनिर्णयः	१५८-६
अन्नप्राशननिर्णयः	१५८-१३
गृहाकर्म्मनिर्णयः	१५८-२३
क्रीडसंस्कारनिर्णयः	१५९-९
विद्यारंभकालनिर्णयः	१५९-१९
उपनयनकालनिर्णयः	१६०-५
विवाहोपयुक्तमासादिनिर्णयः	१६१-३
विवाहे युक्तायुक्तादिविचारः	१६३-५
विवाहप्रासंगिककृत्यवर्णनम्	१६३-११
विवाहे पौषोपर्यनिर्णयः	१६३-१९

विषयाः.	पृ. पं.
विवाहे ज्येष्ठनिर्णयः	१६४-१२
कार्तिकीविवाहनिर्णयः	१६४-१५
विवाहोत्तरं प्रासंगिकनिर्णयः	१६५-५
द्विरागमनकालनिर्णयः	१६५-११
अथ श्राद्धप्रकरणम्	१६६-१३
श्राद्धकालनिर्णयः	१६६-२०
अमावास्याश्राद्धनिर्णयः	१६८-१
मृताहनिर्णयः	१७१-१७
श्राद्धप्रदेशनिर्णयः	१७१-१५
श्राद्धकर्तृनियमनिर्णयः	१७२-२५
श्राद्धाधिकारिनिर्णयः	१७३-५
संघातमृतश्राद्धनिर्णयः	१७५-५
आब्दिकश्राद्धनिर्णयः	१७७-२
द्रव्याभावे श्राद्धनिर्णयः	१७९-४
क्षयाहतिथौ ग्रहणे श्राद्धनिर्णयः	१८०-३
आमश्राद्धनिर्णयः	१८०-१४
जीवत्पितृककर्तृकश्राद्धकाल	
निर्णयः	१८१-२१
जीवत्पितृकवज्यश्राद्धनिर्णयः	१८२-२५
महालयारपक्षश्राद्धनिर्णयः	१८३-१०
नक्षत्रादिकाम्यश्राद्धनिर्णयः	१८९-२२
नित्यश्राद्धनिर्णयः	१९०-१७
नैमित्तिकश्राद्धनिर्णयः	१९०-२२
नवश्राद्धनिर्णयः	१९१-२४
मासिकश्राद्धनिर्णयः, षोडशश्रा-	
द्धनिर्णयश्च	१९१-१३
सपिंडीकरणकालनिर्णयः	१९४-१६
सपिंडीकरणकृत्यकर्त्तादिनिर्णयः	१९६-८
संकल्पश्राद्धनिर्णयः	२०१-११
आभ्युदयिकश्राद्धनिर्णयः	२०१-१९
नांदीमुखस्याभ्युदयिकत्वम्	२०२-५
नांदीमुखनिमित्तनिर्णयः, वृद्धि	
श्राद्धनिर्णयश्च	२०२-६
जीवतः पुरुषस्य श्राद्धनिर्णयः	२०२-२३
अथ संक्रातिनिर्णयः	२०२-२६
संक्रातिप्रसंगग्रन्थानां रजोदोष	
निर्णयः	२०८-६
मलमासाधिमासनिर्णयः	२०८-१५

विषयाः.	पृ. पं.	विषयाः.	पृ. पं.
द्विविधेषु मलमासे नित्यनैमि- सिककृत्यनिर्णयः २०९-१९		नागबलिविधाननिर्णयः २४८-११	
अथ ग्रहणनिर्णयः ... २१४-२२		नारायणबलिनिर्णयः २४९- ३	
आद्रे प्राज्ञद्रव्यनिर्णयः २२०- ७		अन्वारोहणसहगमननिर्णयः २४९-२३	
आद्रे वर्ज्यद्रव्यनिर्णयः २२१- ६		प्रथमाहादिदशाहान्तकृत्यनिर्णयः २५२-२३	
द्रव्यशुद्धिनिर्णयः २२१-२५		रजस्वलाशुद्धिनिर्णयः २५४-२२	
भूशुद्धिनिर्णयः २२२- १		पंचकमृतदाहविधिनिर्णयः २५५-२४	
पात्रशुद्धिनिर्णयः २२३-१३		दशाहमध्ये दर्शपातेनिर्णयः २५५-२५	
धान्याद्यन्नशुद्धिनिर्णयः २२६-१३		आशौचकालनिर्णयः २५७- १	
जलशुद्धिनिर्णयः २२९-१६		सद्यःशौचनिर्णयः सामान्येनाशौ- चन्यूनधिककालनिर्णयः २५८-१७	
वस्त्रादिशुद्धिनिर्णयः २३१- ८		देशांतरजनने देशांतरमरणे चाशौचनिर्णयः २६३-१५	
देहशुद्धिनिर्णयः २३३-१२		देशांतरलक्षणनिर्णयः २६५- २	
भोज्याभोज्यान्नशुद्धिनिर्णयः २३३-१२		अतिक्रान्ताशौचनिर्णयः २६५- ९	
कलिनशिद्धिनिर्णयः २३७-१९		देशांतरमृतस्य पुर्णशरदाह निर्णयः २६५-१९	
अथाशौचप्रकरणम् २३८-१२		प्रोषितस्य जीवद्वान्तानाकर्णने कृत्यनिर्णयः ... २६६- ५	
जननाशौचनिर्णयः २३८-१७		शवानुगमने आशौचनिर्णयः २६६-२१	
मृताशौचनिर्णयः । तत्राकृतसं- स्काराणां वयोऽवस्थाकृताशौ- चनिर्णयः २४०-२१		आशौचसन्निपाते विशेषनिर्णयः २६७-२०	
कृतसंस्काराणां वर्णविशेषणा शौचविशेषनिर्णयः २४३- ६		आशौचे कर्तव्याकर्तव्यनिर्णयः २६९-१२	
द्वादशविधपुत्रनिर्णयः प्रेतकृत्य कर्तृपुत्राद्यावश्यकधिकारि निर्णयः २४३-१७		ग्रंथसमाप्तौ ग्रंथकर्तुर्नामादि कथनम् २७२-१४	

इति निर्णयामृतस्यानुक्रमणिका समाप्ता ॥

श्रीः ।

अथ निर्णयामृतप्रारम्भः ।

॥ श्रीमद्रामरणचरणाभ्यां नमः ॥ ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥
कारणमेकं जगतां वारणमास्येन वारणं विपदाम् ॥ किमपि महो महनी
यंप्रत्यूहव्यूहदारणं वंदे ॥ १ ॥ भावयामि दृढभक्तिभावनाभावितां त्रियुग
लां सुमंगलाम् ॥ इष्टदांसततमिष्टदेवतां मंत्रवत्सकलमंत्रमातरम् ॥ २ ॥
औपाधिकः स्फुरतियत्र कलादिभेदस्तद्ब्रह्मतत्त्वमपि यस्य न वेद वेदः ॥
सर्गस्थितिप्रलयहेतुमहेतुमेकं कालस्वरूपमहमन्वहमानमामि ॥ ३ ॥
यैः कृतः श्रुतिमहार्णवपारप्राप्तिहेतुरिह संग्रहसेतुः ॥ तान्नमामि मनु
विष्णुयमाद्यान्कालनिर्णयकृतोप्यहमाद्यान् ॥ ४ ॥ अव्यादव्याहतै
श्वर्यभव्याभाव्यार्त्तिनाशिनी ॥ दिष्टादिष्टानमद्रक्तकामाकामारिका
मिनी ॥ ५ ॥ जयंति भूमाविहवाहुवाणाः क्षितीश्वरा विश्रुतबाहुवा
णाः ॥ प्रकुर्वते ये विशदार्थशोभिर्जगत्पवित्रंच सदा यशोभिः ॥ ६ ॥
बभूव भूपस्त्रिदशैः सरूपस्तदन्ववाये बलवान् सरूपः ॥ चकार नित्यंच स
माहितानां परिक्षयं यः परमाहितानाम् ॥ ७ ॥ तस्यात्मजन्मा जनिकर्ण
देवस्त्यागेन यो विश्रुतकर्णदेवः ॥ वपुःश्रियानिर्जितकामदेवः सदा समा
राधितवामदेवः ॥ ८ ॥ तदात्मभूरुद्धगणः क्षितीन्द्रः कृतीन्द्रभोर्गीन्द्रनिभा
नुभावः ॥ शुभावदाता यतकीर्त्तिरार्त्तिहरः सतां श्रीपतिमूर्तिरासीत् ॥
॥ ९ ॥ स्वकीर्त्तिवल्ली प्रभवालवालस्थली वाढिल्ली नगरी मतल्ली ॥ भल्ली
शतप्रोतशकेशकुंभीकुंभास्त्रनीरैः समसिंचितेन ॥ १० ॥ प्रव्यक्तमा मुक्तम
हे भक्तुं भमुक्ताब्जमुक्तागणपोषसक्ताः ॥ रक्तासवैः संयतियेन कालीव्याली
द्विश्वाप्यभितर्प्यते स्म ॥ ११ ॥ उद्धरणं शुद्धरणमुद्धरणं विदिषांसमुद्ध

रणम् ॥ सुहृदांपुरांनतहृदांनमतितमांकोननामतमनामः ॥ १२ ॥ सौंद
 र्येणविजृंभितोरतिपतिः शौर्येणचश्रीपतिर्गाभीर्येणसरिपतिर्विलसता
 धैर्येणभूभृत्पतिः ॥ सत्कांत्योडुपतिः श्रियाधनपतिर्यस्तेजसाऽ
 हर्षतिस्तेनार्योद्धरणेश्वरेणसुमतिः रूपद्वैतक्रः क्षमापतिः ॥ १३ ॥
 असावसावाहितसत्प्रतापः स्वसन्निवेशोचितरम्यदेशम् ॥ अध्यास्त
 ऋध्यास्तसमस्तशक्रारूपदंपुरंसादरमेकचक्रम् ॥ १४ ॥ राजते
 यत्पुरंरम्यंराजमंडलमंडितम् ॥ कमलोच्छासिसद्गनंरत्नाकरविभूति
 मत् ॥ १५ ॥ लसद्विलासिनीसिंजन्नूपुरंभातियत्पुरम् ॥ पुरंपुरंद
 रस्येवभूरिसुंदरमंदिरम् ॥ १६ ॥ यस्योपकंठेशितिकंठकंठरूपद्वि
 प्रभाभानुसुतावहंती ॥ तदुत्थवेदध्वनिसन्निकर्पादभ्यस्यतीवाखिलपा
 वनत्वम् ॥ १७ ॥ यत्रानिशंसत्रकृतः पवित्राः सत्रास्वगोजैर्गृहिणोवसं
 ति ॥ यद्धोमधूमः कुरुतेतिभूमाघनाघनैर्मंदुरमंतरिक्षम् ॥ १८ ॥ यत्सौ
 धजालेषुनिविश्यरात्रौतद्वासधूपैः पृथुलीकृतांगाः ॥ निर्याणनिर्यत्न
 तयाभजंतेनीलांबुदानीलशिलाविलासम् ॥ १९ ॥ यदुच्चसौधध्वज
 चैलैजालजातानिलैर्हैलिहयाः सलीलम् ॥ विश्रान्तिमश्रान्तमितः श्रयंतः
 कुतोपिनः श्रान्तिमवाप्नुवंति ॥ २० ॥ व्यजैषिभूलोकपुरीसुराणांपुरीव्य
 जैषिध्वजदंडघातैः ॥ जेष्याभिपातालमितिस्रवंतीविवक्षतीदंप्रतिवि
 बंदभात् ॥ २१ ॥ प्रत्याशमापूरितयाचकाशमान्यंवदान्यान्वयमत्र
 वीक्ष्य ॥ वृंदारकाणांत्रिदिवेपिवृंदैर्मंदारकाणांवसतिर्विगीता ॥ २२ ॥
 पुरंशशासैषपुरंदराभस्तदेवचक्राख्यमनेकचक्रः ॥ असंख्यसंख्यारि
 जयोजिताख्याविख्यातशुष्मोद्धरणक्षितीशः ॥ २३ ॥ अमुद्रेरपि
 यः सत्समुद्रेर्मुद्रितामहीम् ॥ पालयंस्तन्महीपालः पुरालंकुरुतेपुरम् ॥
 ॥ २४ ॥ गुणरत्नकराच्चन्द्रश्चंद्रसेनस्ततोभवत् ॥ महामहामहादेवशा
 लिमौलिबिभूषणः ॥ २५ ॥ यस्यविश्वोपकारायदातुमभ्युद्यतेकरे ॥
 सशंकेधनदः स्वेरंचकंपेकनकाचलः ॥ २६ ॥ अमनोवृत्तिगस्थेनय

स्यदानेनदीव्यता ॥ अर्थिप्रत्यर्थिनोव्युच्चैःप्रापुरेवनदुर्गतिम् ॥ २७ ॥
यस्यधाटीषुघोटीनांप्रखरंखुरजंरजः ॥ चकाराच्छाद्यगगनंदुर्दिनंरिपुमं
दिरे ॥ २८ ॥ यस्यविश्राणनस्योच्चैःश्रवणेननरस्यच ॥ सुराःसुरालयंस्व
ल्पमनल्पमपिमेनिरे ॥ २९ ॥ तस्यात्मजन्माचरितार्थजन्माश्रीसूर्यसेनो
जयतिक्षितींद्रः ॥ सुदर्शनेनेवविभर्तिगोपीनारायणत्वंभुवियःप्रसिद्धम्
॥ ३० ॥ संतानशोभमानःकविगुरुबुधमित्रमंगलैःसहितः ॥ जिष्णु
र्यदेषयुक्तंश्रितशतकोटिःसुधर्माढ्यः ॥ ३१ ॥ यस्मिन्धारायतिक्षोणि
मेणीहक्वित्तहारिणि ॥ शेषेपिफणिनामीशेनविशेषधियोवयम् ॥ ३२ ॥
ददतोयस्यपाणिस्थपारिहार्यरवच्छलात् ॥ रमारौतीवसतंतराजावि
तरतीतिमाम् ॥ ३३ ॥ द्विषोस्ययत्रावालिभिःपरिधानंप्रकुर्वते ॥
तद्योषितांततोमन्येतच्छून्याःस्तनमंडलाः ॥ ३४ ॥ बुधानानंदयन्स
र्वात्राजावसुभिर्हर्जितैः ॥ कथंमौलौमहेशानंनपदंकुरुतेसदा ॥ ३५ ॥ नि
हत्यशत्रून्निखिलांस्तदीयादेशाःसदावग्रहखिन्नवेषाः ॥ तदंगनानांवन
नादयुक्तैर्नैत्रांबुभिर्येनकृताःसवर्षाः ॥ ३६ ॥ समुद्यतेयस्यकरेप्रदातुमा
लोक्यतेह्यत्रमहद्विचित्रम् ॥ वनीपकानामवनीपकत्वं वनीपकत्वंत्व
वनीपकानाम् ॥ ३७ ॥ जलेनदिव्येनसदाभिषिक्ताःसिंहासनाध्याश्र
यिणोनिरस्ताः ॥ श्रीसूर्यसेनेनवनेपिराज्यंकांतातपत्राःकलयंत्यमि
त्राः ॥ ३८ ॥ यत्कीर्त्तिश्चरिर्कीर्त्तिकार्त्तिकशशिश्येनीयमन्यादृशं
धातुःसर्गानिसर्गमित्रकुतुंस्पर्शादमुष्यायतः ॥ कैलासंतिनगावलंति
मनुजाःक्षीरार्णवंत्यर्णवाश्चक्रायंतिखगाहरंत्यपिसुराःशेषंत्यशेषाहयः
॥ ३९ ॥ चकास्तिथस्यातिबलप्रतापःप्रतापसेनोवरजःप्रसिद्धः ॥
भक्त्याभिरामस्यसदाप्रजस्ययोल्हमणाकारमुपैतिभव्यम् ॥ ४० ॥ औ
दायेसौदर्येदयानयाज्ञाविज्ञानशौर्यादिगुणेषुनान्यम् ॥ प्रतापसेनस्यस
मसमंताल्लोकेविलोकेत्रविचित्रलोके ॥ ४१ ॥ श्रीदेवसेनस्तनयोपिगोपी
नारायणस्याजनिकामरूपः ॥ लब्ध्वाप्रसादेनमहेश्वरस्यरामारतिस्तु

(४)

निर्णयामृते-

ष्टिमुपैतियत्र ॥४२॥ देवसेनकुमारस्यकुमारस्यचनान्तरम्॥आर्यानं
दकृतो नित्यं विभ्रतः शक्तिमुत्तमाम् ॥४३॥ श्रीसूर्यसेनः पुरमेकचक्रं वरां
गमध्यास्यजयत्यजस्रम्॥यमेत्यकांतं जितनाककांतं गुर्वीयमुर्वीचसंदो
वरास्ते ॥४४॥ विद्वत्सुसत्स्वपिमहत्सुसमाश्रितेषु श्रीसिद्धलक्ष्मणसुतः
सुतराममुष्य ॥ श्रीसूर्यसेननृपतेरुपतेजसोभूद्वल्लटाथमतिमानाति
मानपात्रम् ॥ ४५ ॥ एवं कदापि सुमतिर्नृपतिः स्वनाम्ना श्रौतादिकर्म
सुसकालविनिर्णयाय ॥ आदिश्वदक्षपतिसाम्ययशोनिशातशस्त्राहता
हितशतः शतमन्युकल्पः ॥ ४६ ॥ अगाधग्रंथपाथो धिमथालो व्याधि
यामया ॥ समुद्धृतं नृपादेशात्तेनेदं निर्णयामृतम् ॥ ४७ ॥ मनुस्मृतिं
विष्णुपराशरापस्तंबस्मृतीर्वीक्ष्यमिताक्षरां च ॥ तथा परार्कार्णवपारि
जातान्स्मृत्यर्थसारं स्मृतिचंद्रिकां च ॥ ४८ ॥ मात्स्यं कौर्मचवाराहं दृ
ष्ट्वा वैष्णववामने ॥ मार्कंडेयपुराणं च भविष्योत्तरभारते ॥ ४९ ॥
परिशिष्टे हेमाद्रिमनंतभट्टीयगृह्यपरिशिष्टे ॥ कालादर्शचिंतामणित्रिदं
डीचकृत्यकल्पतरुम् ॥ ५० ॥ धवलपुराणसमुच्चयदुर्गोत्सवराम
कौतुकानितथा ॥ संवत्सरप्रदीपंसंभोजराजीयदेवदासीयम् ॥ ५१ ॥
रूपनारायणीयं विद्याभट्टपद्धतिवितताम् ॥ वीक्ष्य महादेवीयं शुभं नि
बंधं च विश्वरूपकृतम् ॥ ५२ ॥ श्रीसूर्यसेननृपतेरादेशात्सिद्धलक्ष्मण
तनूजः ॥ वल्लटाथसूरिः संग्रहमिहकालनिर्णयेकृतवान् ॥ ५३ ॥
इति ग्रंथावतारः ॥ ॥ अथानुक्रमणी ॥ ॥ ग्रंथे श्रीसूर्यसेनस्य नि
र्णयामृतसंज्ञके ॥ आदावस्मिन्नुदाहारः कथितः प्रथितः क्रमः ॥ १ ॥
एकभक्तादिकानां तु व्रतानां तदनंतरम् ॥ निरूपितं स्वरूपं च तत्ति
थिनां च निर्णयः ॥ २ ॥ साधारणे द्वितीयादियुग्मानामथ निर्णयः ॥
प्रतिपत्तिर्णयश्चाथ सामान्यः समुदाहृतः ॥ ३ ॥ चैत्रप्रतिपदत्रैवह
च्छयानंगपूजनम् ॥ मौनव्रतप्रतिपदो निर्णयस्तद्विधिस्तथा ॥ ४ ॥

दीपोत्सवप्रतिपदो निर्णयः कृत्यमत्र च ॥ अथ सिद्धविरुद्धादियोगाः
 प्रतिपदीरिताः ॥ ५ ॥ तत्र कार्याविवर्ज्यादिप्रतिपत्स्वखिलासु च ॥
 वहेः पूजेतिकथितः प्रतिपत्त्रिण्यक्रमः ॥ ६ ॥ अथ द्वितीया सामान्य
 निर्णयः समुदाहृतः ॥ अशून्यशयनाख्ये च द्वितीयानिर्णयो व्रते ॥ ७ ॥
 चैत्रशुक्लद्वितीयायामुमेशाग्निप्रपूजनम् ॥ अथोयमाद्वितीयायां यमपू
 जादिक्रमः ॥ ८ ॥ अथ सिद्धविरुद्धादियोगाये च द्वितीयया ॥
 तत्र कार्याणिवर्ज्यानिवेधसश्च प्रपूजनम् ॥ ९ ॥ ततस्तृतीया सामान्य
 निर्णयस्तदनन्तरम् ॥ आंदोलनतृतीयायां विधिश्चैत्रे प्रकीर्तितः ॥
 ॥ १० ॥ सौभाग्यशयनाख्यं च व्रतं तत्रैव कीर्तितम् ॥ मन्वादिकतिथी
 नां च वर्णनं तदनन्तरम् ॥ ११ ॥ अथाक्षय्यतृतीयायानिर्णयः कृत्यमत्र
 यत् ॥ विधानवर्णनं चात्र श्राद्धदानादिवर्णनम् ॥ १२ ॥ अत्रैव लक्ष्मी
 सहितविष्णुपूजा ततः परम् ॥ ज्येष्ठे रंभातृतीयायानिर्णयस्तद्विधिस्तथा
 ॥ १३ ॥ भाद्रशुक्लतृतीयायां हिमगौरीप्रपूजनम् ॥ माघशुक्लतृतीयायां
 गुडदानादिकं तथा ॥ १४ ॥ तथा सर्वतृतीयासु गौरीपूजा प्रकीर्तिता ॥
 ततः सिद्धविरुद्धादिकार्यवर्ज्यादिवर्णनम् ॥ १५ ॥ ततश्चतुर्थी सामान्य
 निर्णयः परिकीर्तितः ॥ गणनाथचतुर्थ्याश्च निर्णयस्तदनन्तरम् ॥ १६ ॥
 चैत्रे गणेशपूजा च चतुर्थ्याज्येष्ठमासि च ॥ उमापूजा भाद्रपदे गणेशाभ्य
 र्चने विधिः ॥ १७ ॥ चंद्रदर्शनदोषश्च तत्र तच्छांतिरेव च ॥ अथाश्विनचतु
 र्थ्या तु देवीकेशप्रसाधनम् ॥ १८ ॥ माघे कुंभचतुर्थ्या तु कुंदपुष्पैः शिवार्च
 नम् ॥ तत्रैव पार्वतीपूजाविधिर्दानफलादिकम् ॥ १९ ॥ व्रतं वरचतु
 र्थ्या तु चातुर्मास्यव्रतं परम् ॥ नागोपवासः सर्वासु गणेशस्य च पूजनम् ॥
 ॥ २० ॥ अथ सिद्धविरुद्धादिकार्याकार्यनिरूपणम् ॥ पंचम्यास्त्वथ सामा
 न्यनिर्णयः कथितोत्र च ॥ २१ ॥ स्कंदोपवासश्चैत्रे तु पंचम्यां नागपू
 जनम् ॥ तथा श्रावणपंचम्यां नागलेखप्रपूजनम् ॥ २२ ॥ तत्रैव ऋ

(६)

निर्णयामृते-

पिपूजादिपंचम्यामाश्विनस्यतु ॥ नागपूजासहैद्राण्यादेव्याश्चस्नपन
क्रिया ॥ २३ ॥ माघशुक्लस्यपंचम्यांकामपूजोत्सवादिके ॥ पंचमी
षुचपूजासुफणीशानांप्रपूजनम् ॥ २४ ॥ तथासिद्धविरुद्धादिकार्या
कार्यविनिर्णयः ॥ अथसामान्यतःषष्ठीनिर्णयःसमुदाहृतः ॥ २५ ॥
आषाढशुक्लषष्ठ्यांचकार्तिकेयस्यपूजनम् ॥ भाद्रपष्ठ्यांतुस्नानादि
कार्तिकेयावलोकनम् ॥ २६ ॥ तत्रैवसूर्यपूजादिकपिलाषष्ठ्यतः
परम् ॥ कृष्णपक्षे तथाचैवचंद्रषष्ठीव्रतंशुभम् ॥ २७ ॥ आश्विनेशु
क्लषष्ठ्यांतुविल्ववृक्षनिमंत्रणम् ॥ कार्तिकेशुक्लषष्ठ्यांतुप्रोक्तोवाह्निम
होत्सवः ॥ २८ ॥ मार्गशीर्षस्यषष्ठ्यांतुस्कंदपूजाप्रकीर्तिता ॥ सर्वा
सुचैवषष्ठीषुकार्तिकेयस्यपूजनम् ॥ २९ ॥ तथासिद्धविरुद्धादिकृत्या
कृत्यविनिश्चयः ॥ अथसामान्यतःप्रोक्तःसप्तम्यास्तुविनिर्णयः ॥ ३० ॥
चैत्रेतर्रवेःपूजावैशाखेनिवसप्तमी ॥ तथैवाषाढसप्तम्यांविषस्व
त्पूजनव्रतम् ॥ ३१ ॥ सप्तम्यामाश्विनेमासिपत्रिकायाःप्रवेशनम् ॥
मार्गशीर्षेतथामित्रसप्तम्यारविपूजनम् ॥ ३२ ॥ अचलासप्तमी
माघयोगःपद्मकसंज्ञकः ॥ सप्तमीषुचसर्वांसुपूजनंभास्करस्य
तु ॥ ३३ ॥ तथासिद्धविरुद्धादिकार्याकार्यविनिर्णयः ॥ अथाष्टम्यास्तु
सामान्यनिर्णयःपरिकीर्तितः ॥ ३४ ॥ चैत्रेशोकाष्टमीकृत्यवैशाखे
चाष्टमीव्रतम् ॥ ज्येष्ठाष्टम्यांतथादेवीशिवयोःपूजनंक्रमात् ॥ ३५ ॥
आषाढमासिचाष्टम्यांमहिषघ्न्याःप्रपूजनम् ॥ श्रावणेमासिकृष्णस्यज
न्माष्टम्याविनिर्णयः ॥ ३६ ॥ भाद्रेदूर्वाष्टमीशुक्ला तथाज्येष्ठाष्टमीविधिः ॥
महालक्ष्मीव्रतंतद्वन्महाष्टम्याविनिर्णयः ॥ ३७ ॥ देवीपूजाविधिश्चा
त्रवलिदानविनिर्णयः ॥ लोहाभिसारिकंकर्ममंत्राच्छत्रादिपूजने ॥ ३८ ॥
तथापराजितायाश्चपूजाप्रोक्ताप्रसंगतः ॥ पौषाष्टम्यामीशपूजामाघे
भीष्माष्टमीविधिः ॥ ३९ ॥ फाल्गुनेमासिचाष्टम्यांसीतालक्ष्मीप्रपू
जनम् ॥ बुधाष्टमीनिर्णयश्चसर्वासुशिवपूजनम् ॥ ४० ॥ तथासिद्ध

विरुद्धादिकार्याकार्यविनिर्णयः॥ नवम्यानिर्णयःप्रोक्तःसामान्यस्तदनं
 तरम् ॥ ४१ ॥ नवम्यामासिवैशाखेचंडिकापूजनेविधिः ॥ ज्येष्ठकुमा
 रिकापूजात्वाषाढेनवमीद्वये ॥ ४२ ॥ ऐद्याःपूजाश्रावणेतुकौमार्या
 नवमीद्वये ॥ भाद्रेतुनंदानवमीशुक्लाकृष्णाप्रबोधिनी ॥ ४३ ॥ नवमी
 नंदिनीमार्गेमहानंदातपस्यथ ॥ उक्तासरस्वतीपूजासर्वासुनवमीष्वपि
 ॥ ४४ ॥ अथसिद्धविरुद्धादिकार्याकार्यविनिर्णयः ॥ अथसामान्यतः
 प्रोक्तोदशम्यास्तुविनिर्णयः ॥ ४५ ॥ यमपूजातत्रचैत्रेज्येष्ठेदशहरा
 विधिः ॥ विधिर्विजययात्रायादशम्यामाश्विनस्यच ॥ ४६ ॥ दशमी
 शुचसर्वासुप्रोक्तापूजांतकस्यच ॥ तथासिद्धविरुद्धादिकार्याकार्यविनि
 र्णयः॥४७॥ एकादशीनिर्णयोथतद्देवाश्चप्रकीर्तिताः॥व्रतानुकल्पा
 आत्रोक्ताःसूतकादौव्रतक्रमः ॥ ४८ ॥ व्रतस्यान्यनियोगेनकरणेफल
 निर्णयः॥चैत्रेतरुक्मिणीपूजावास्तुपूजाहरेर्दिने॥४९॥आन्दोलनंचात्र
 विष्णोर्निजैलैकादशीव्रतम् ॥ आपाठशुक्लैकादश्यांविष्णोःप्रस्वापन
 क्रमः ॥ ५० ॥ एकादश्यांभाद्रपदेतत्पार्श्वपरिवर्त्तनम् ॥ कार्तिके
 मासिशुक्लायामेकादश्यांप्रबोधनम् ॥ ५१ ॥ रथयात्रोत्सवश्चैवहरेः
 प्रोक्तस्ततःपरम् ॥ मार्गशीर्षादिमासेषुद्वादशैकादशीषुच ॥ ५२ ॥
 प्रोक्तःक्रमेणधरणीव्रतदानार्चनेविधिः ॥ शिवपूजासुसर्वासुपक्षयोरुभ
 योरपि॥५३॥अथसिद्धविरुद्धादिकार्याकार्यविनिर्णयः॥द्वादशीनिर्णय
 आथश्रवणद्वादशीव्रतम् ॥ ५४ ॥ शक्रध्वजोत्थापनंचद्वादश्यां
 वत्सपूजनम् ॥ माघेतिहद्वादशीचविष्णुपूजाचसर्वतः ॥ ५५ ॥ तथा
 सिद्धविरुद्धादिकार्याकार्यविनिर्णयः ॥ त्रयोदशीनिर्णयोथतथाऽनंगत्र
 योदशी ॥ ५६ ॥ त्रयोदशीगजच्छायायमदीपश्चकार्तिके ॥ पूजाश
 नित्रयोदश्यांप्रदोषेशंकरस्यच ॥ ५७ ॥ तथासिद्धविरुद्धादिकार्या
 कार्यविनिर्णयः॥सामान्योऽथचतुर्दश्यानिर्णयश्चैत्रमासिच ॥५८॥ शि
 वपूजाचतुर्दश्यांदमनेनतथात्रच ॥ कामनिर्वाणविधिःकथितःक्रीड

नादिभिः ॥ ५९ ॥ हेमधेनुप्रदानं च ज्येष्ठे वैश्वतुष्टये ॥ तथानंतव्रत
 स्यापि निर्णयः परिकीर्तितः ॥ ६० ॥ तथाप्रेतचतुर्दश्या आरट्या
 स्तथैव च ॥ शिवरात्रिश्चतुर्दश्याः सर्वासु शिवपूजनम् ॥ ६१ ॥ तथासि
 द्धविरुद्धादिकार्याकार्यविनिर्णयः ॥ सामान्योऽथ समुद्दिष्टः पौर्णमास्या
 विनिर्णयः ॥ ६२ ॥ कृत्यं चैत्रस्य पूर्णार्या वैशाख्यांतदनंतरम् ॥ ज्येष्ठ्यां
 कृत्यमथाषाढ्यां श्रावण्यां कृत्यमप्यथ ॥ ६३ ॥ उपाकर्मविधिश्चात्र
 संप्रचो निरूपितः ॥ भाद्रपद्यां पौर्णमास्यां सावित्रीपूजनक्रमः ॥ ६४ ॥
 तत्रैव लोकपालानां पूजनं परिकीर्तितम् ॥ आश्विन्यां च निकुंभोपद्रवशां
 तिरुदाहता ॥ ६५ ॥ कौमुद्याख्यात्रलक्ष्मींद्रपूजादानं घृतस्य च ॥
 कार्त्तिक्यामथ दुग्धाब्धिदानं दामोदरार्चनम् ॥ ६६ ॥ वृषोत्सर्गक्रिया
 नीलवृषदानमिहात्र च ॥ मार्गशीर्ष्यां चंद्रपूजाप्रदानं लवणस्य च ॥ ६७ ॥
 अलक्ष्मीनाशनं स्नानादिकं पौष्यामथोदितम् ॥ माघ्यां च तिलपात्रादि
 दानं श्राद्धं तिलैस्तथा ६८ ॥ होलिकानिर्णयश्चाथ पूर्णिमालभ्ययोगकाः ॥
 स्नानं तीर्थविशेषाणां महाचैत्र्यादिषूदितम् ॥ ६९ ॥ चंद्रपूजा तु सर्वासु
 पूर्णिमांस्तु समीरिता ॥ तथासिद्धविरुद्धादिकार्याकार्यविनिर्णयः ॥ ७० ॥
 व्रतादिषु ततः प्रोक्तश्चासामान्यनिर्णयः ॥ निर्णयो वटसावित्र्याः सुख
 रात्रेश्च निर्णयः ॥ ७१ ॥ माघमायां ब्रह्मपूजालभ्ययोगस्तथोदिताः ॥
 अर्द्धोदयविधिश्चात्र कालभागस्ततः परम् ॥ ७२ ॥ यागानुष्ठानसि
 द्धयर्थपर्वद्वयविनिर्णयः ॥ तिथयश्चाप्यनध्यायेमासकृत्यान्यतः परम्
 ॥ ७३ ॥ अगस्त्यार्घ्यविधिश्चैव चातुर्मास्यव्रतानि च ॥ निर्णयो व्रत
 बंधस्य विवाहस्य तथैव च ॥ ७४ ॥ द्विरागमनकालश्च प्रोक्तः प्रकरणे
 त्विह ॥ ७५ ॥ ॥ इति श्रीसूर्यसेनमहामहेंद्रविरचिते निर्णयामृ
 ते व्रततिथिनिर्णयप्रकरणस्याद्यानुक्रमणिकासमाप्ता ॥ १ ॥ ॥ अथ द्वि
 तीयस्य श्राद्धप्रकरणस्यानुक्रमणिका ॥ तत्रादौ कथ्यते श्राद्धविषयामा
 विनिर्णयः ॥ श्राद्धस्वरूपं तद्देदाः श्राद्धकालास्ततः परम् ॥ १ ॥

अष्टकानिर्णयश्चाथमृताहस्यचनिर्णयः ॥ आद्वदेशाश्चतत्रोक्तास्त
 थैकोदिष्टपार्वणे ॥ २ ॥ नियमाश्चतस्त्रीणांपृथक् आद्वविधि
 क्रमः ॥ एकस्मिन्नह्नचनेकेषां आद्वानां करणक्रमः ॥ ३ ॥ तथा
 शौचाद्यंतरिते आद्वेकालांतरक्रमः ॥ आम आद्वविधिश्चाथतत्काला
 श्वप्रकीर्तिताः ॥ ४ ॥ आद्वकालास्तथा जीवत्पितृकस्येहकीर्तिताः ॥
 जीवत्पितामहादेश्वप्रोक्तः आद्वविधिस्तथा ॥ ५ ॥ ततश्चाहरहः आद्वं
 महालयविनिर्णयः ॥ काम्य आद्वंततः प्रोक्तं नव आद्वान्यतः परम् ॥ ६ ॥
 निर्णयो मासिकानां च सर्पिंडीकरणं तथा ॥ सर्पिंडीकरणे स्त्रीणां पतिश्च
 आदिभिः क्रमात् ॥ ७ ॥ सर्पिण्ड्यं क्षत्रियादीनां संकल्प आद्वमेव च ॥
 तथा भ्युदयिकं आद्वं जीवच्छाद्वंततः परम् ॥ ८ ॥ संक्रांतिनिर्णयश्चा
 थमलमासविनिर्णयः ॥ शुक्रगुर्वोस्तथामौढ्यं ग्रहणस्याथ निर्णयः ॥
 ॥ ९ ॥ ॥ इति श्रीसूर्यसेनमहीमहेंद्रविरचिते निर्णयामृते द्वितीय
 स्य आद्वप्रकरणस्यानुक्रमणिकासमाप्ता ॥ २ ॥ ॥ अथ तृतीयस्य
 द्रव्यशुद्धिप्रकरणस्यानुक्रमणिका ॥ ॥ द्रव्यप्रकरणे त्वादौ आद्वीयद्रव्य
 संग्रहः ॥ ततो निषिद्धद्रव्याणि द्रव्यशुद्धिस्ततः परम् ॥ १ ॥ भूशुद्धि
 रत्र प्रथमं पात्रशुद्धिस्ततः परम् ॥ ततो धान्यादिशुद्धिस्तथा जलशुद्धि
 स्तथैव च ॥ २ ॥ वस्त्रादिशुद्धिस्तदनुक्रमेण परिकीर्तिता ॥ अशुद्धेर
 पवादश्च द्रव्याणां कथितस्ततः ॥ ३ ॥ ॥ इति तृतीयस्य द्रव्यशुद्धिप्रकर
 णस्यानुक्रमणिका ॥ ३ ॥ अथ चतुर्थस्या शौचप्रकरणस्यानुक्रमणिका ॥
 शावा शौचं तु तत्रादौ पाता शौचंततः परम् ॥ ततश्च जनना शौचं षष्ठ्या
 दिविधिरत्र च ॥ १ ॥ वयोवस्थाकृता शौचं सर्वसाधारणंततः ॥ दाहा
 दिक्केषु संस्कारेष्वधिकारिक्रमस्ततः ॥ २ ॥ नारायणबलिस्तद्वत्सर्प
 पूजाक्रमस्ततः ॥ तथान्वारोहणविधिः संघातमरणे विधिः ॥ ३ ॥
 प्रत्यवायोहीनवर्णसंस्कारेषूत्तमस्य च ॥ बीजक्षेत्रविवेकश्चानेकपुत्रक्रि
 याक्रमः ॥ ४ ॥ रजस्वलासूतिकयोर्मृतयोः शुद्धिरप्यथ ॥ रजस्वला

याः शुद्धिश्च कालभेदास्तथोदिताः ॥ ५ ॥ पंचकेषु मृतानां च दोषांति
 रतः परम् ॥ कालस्तथांगस्पर्शस्य दर्शयते क्रियाक्रमः ॥ ६ ॥
 पुनः संस्कारकालश्च कथितस्तदनंतरम् ॥ तथा वर्णविशेषणविशेषः सू-
 तकस्य च ॥ ७ ॥ दशाहादिकसंख्या च दिनरात्रिविभागतः ॥ देशभेदास्त-
 था शौचे सद्यः शौचादिकंततः ॥ ८ ॥ अनुलोमविजातीयसर्पिण्डां शौचम-
 प्यथ ॥ तथा मातामहाचार्याद्या शौचनियमस्ततः ॥ ९ ॥ अनौरसादि-
 का शौचं नृपाशौचमतः परम् ॥ सद्यः शौचं राजशिल्पिप्रभृतीनां स्वकर्म-
 सु ॥ १० ॥ देशान्तरमृताशौचं तद्देशान्तरलक्षणम् ॥ अस्थिपर्णशरा-
 देश्वसंस्कारविधिरीरितः ॥ ११ ॥ प्रोषितस्य तथा जीवद्वानां कर्णनेवि-
 धिः ॥ अथानुगमनाशौचं प्रायश्चित्तंच तत्र यत् ॥ १२ ॥ आशौचसन्नि-
 पातस्य निर्णयस्तदनंतरम् ॥ आशौचे कार्यवर्जादिकर्मणो निर्णयस्त-
 तः ॥ १३ ॥ ॥ इति श्री० निर्णयामृते चतुर्थस्याशौचप्रकरणस्याऽ-
 नुक्रमणिकासमाप्ता ॥ ४ ॥ ॥ अथ तिथयो विध्युक्तकर्मानुष्ठानफल-
 सिद्धयर्थं तदंगतयानि निर्णयिते ॥ अत्यंता प्राप्तप्रापणं हि विधिः ॥ तदुक्तम् ॥
 विधिरत्यंतमप्राप्तौ नियमः पाक्षिके सति ॥ तत्र चान्यत्र च प्राप्तौ परिसं-
 ख्याविधीयत इति ॥ सच विधिर्वैदवाक्यम् ॥ तस्य च प्रामाण्यं सिद्ध-
 मेव ॥ तन्मूलत्वात् स्मृतिपुराणानामपि विधित्वेन प्रामाण्यम् ॥ सद्भि-
 विधः ॥ प्रवर्तको निवर्तकश्चेति ॥ तत्र प्रवर्तको यथा ॥ अमावा-
 स्यायामपराह्णे पिण्डपितृयज्ञेन चरंतीति ॥ तथा ॥ दर्शे स्नात्वा पितृ-
 भ्यो यद्वात्कुशतिलोदकम् ॥ अन्नं च विधिवद्वात्संततिस्तेन व-
 र्द्धत इति ॥ निवर्तको यथा ॥ अमावास्यायां नाधीयीत नाध्याप-
 येत् ॥ न छिद्याद्दार्द्रदारुणाद्यादन्नं परस्य चेति ॥ तथा ॥ अमावा-
 स्यां न गच्छेत्तु प्राप्तकालमपि स्त्रियम् ॥ तैलंचनरूपशेदामवृक्षादींश्च न छे-
 दयेदिति ॥ एवमुक्तो भयविधिविध्युक्तकर्मणोधिकरणत्वेन तिथि-
 योगम् ॥ तदुक्तम् ॥ काले हि कर्मचोद्यते न कर्मणिकाल इति ॥ तासां

मंगत्वमपिविधिसिद्धमेव ॥ तथाचविधिः ॥ पौर्णमास्यांपौर्णमा
स्यांयजेत ॥ अमावास्यायाममावास्यायांयजेतेति ॥ गर्गेणाऽ
प्युक्तम् ॥ तिथिनक्षत्रवारादिसाधनंपुण्यपापयोः ॥ प्रधानगुणभा
वेननस्वातंत्र्येणतेक्षमाइति ॥ अतश्चतिथयोविध्यंगत्वेननिर्णेतव्याः ॥
ननुतिथयोनिर्णेतव्याइत्युक्तम् ॥ कास्तास्तिथयइतिचेत् ॥ सत्यम् ॥
प्रतिपदाद्याः षोडश तिथयः प्रसिद्धाएव ॥ तत्रत्रिंशन्मुहूर्तात्मके
नाहोरात्रेणसूर्यमंडलात्सकाशाच्चंद्रस्यप्रथमकलानिर्गमेशुक्रप्रतिपद्
वति ॥ द्वितीयाहोरात्रेणद्वितीयकलानिर्गमेद्वितीयाभवति ॥ एवंतृतीया
दयोद्रष्टव्याः ॥ एवंक्रमेणपंचदशेनाहोरात्रेणपंचदश्याः कलायानिर्ग
मेसूर्याच्चंद्रमसोरत्यंतविप्रकर्षात्पूर्णमाभवति ॥ एवमस्यांपूर्णिमायां
संपूर्णमंडलस्येदोः षोडशेनाहोरात्रेणएककलायारविमंडलप्रवेशेकृष्ण
प्रतिपद्भवति ॥ एवंप्रवेशक्रमेणद्वितीयाद्याविज्ञेयाः ॥ एवंत्रिंशत्त
मेनाहोरात्रेणपंचदश्याः कलायाः प्रवेशे सूर्याच्चंद्रमसोरत्यंतसंनिकर्षाद्
मावास्याभवति ॥ तदुक्तंगोभिलेन ॥ यः परोविप्रकर्षः सूर्या
च्चंद्रमसोः सापौर्णमासी ॥ यः परः संनिकर्षः सामावास्येति ॥ श्रुति
रप्याह ॥ “ अहोरात्राणिविदधद्विथस्यमिपतोवशी ॥ सूर्याच्चंद्रम
सौधातायथापूर्वमकल्पयत् ” इति ॥ ननुत्रिंशन्मुहूर्तात्मकेनाहोरा
त्रेणेत्युक्तम् ॥ तत्रमुहूर्तस्वरूपंनिरूपणीयम् ॥ सत्यम् ॥ लोक
प्रसिद्धौद्वौनिमेषौत्रुटिः ॥ तौद्वौलवः ॥ तौद्वौक्षणः ॥ तेदशकाष्ठा ॥
तास्त्रिंशत्कला ॥ तास्त्रिंशन्मुहूर्तंइति ॥ तथाचगार्ग्यः ॥ अक्षिपक्ष्मज
निक्षेपोनिमेषः परिकीर्तितः ॥ द्वौनिमेषौत्रुटिर्नामद्वौत्रुटीतुलवः स्मृतः ॥
द्वौलवौक्षणइत्युक्तः काष्ठाप्रोक्तादशक्षणेः ॥ त्रिंशत्काष्ठाः कलाप्रोक्ता
कालास्त्रिंशन्मुहूर्तकः ॥ तेतुत्रिंशदहोरात्रइत्याहभगवान्हरिइति ॥
अस्यप्रमाणंप्रकारांतरेणमहाभारतेनिरूपितम् ॥ कर्षेणाभ्यधिकैः षड्
भिः पलैस्ताम्रस्यभाजनम् ॥ त्रिंशदंगुलिविस्तारमुच्छ्रितंचतुरंगुलम् ॥

स्वर्णमाषेणकृत्वाचचतुरंगुलकंटिकाम् ॥ मध्यभागेतयाविद्धंसानाम
चटिकास्मृता ॥ तद्विभ्रेणाभसापात्रयावत्कालेनपूर्यते ॥ सकालो
नाडिकातस्याःषष्टिभागोविनाडिका ॥ नाडीद्वयमुहूर्तस्तुतेपंचद
शवासरः ॥ एवंरात्रिस्तथापक्षमासत्र्वयनवत्सराइति ॥ स्वर्णमा
षादिमानंचागस्त्येनोक्तम् ॥ यवःस्यात्सर्षपैःषड्विगुंजाचस्थात्रिभिर्य
वैः॥गुंजाभिःपंचभिश्चैकोमाषकःपरिकीर्तितः ॥ भवेत्षोडशभिर्माषैः
सुवर्णस्तैःपुनःस्मृतः ॥ पलंसुवर्णाश्चत्वारःपंचवापरिकीर्तितमिति ॥
कर्षस्तुपलस्यचतुर्थोभागः ॥ सएवसुवर्णोपि ॥तदुक्तंत्रिकांड्याम् ॥
मानंतुलांगुलिप्रस्थैर्गुंजापंचाथमाषकः ॥ तेषोडशाक्षःकर्षोऽस्त्रीपलं
कर्षचतुष्टयमिति ॥ नन्वेवमपितिथीनांविध्यंगत्वेनविधिर्नैवसिद्धत्वा
त्त्रिर्गण्यस्याप्यप्रयोजकतयानारंभणीयत्वमितिचेत् ॥ सत्यम् ॥ त्रि
शन्मुहूर्तात्मकाहोरात्रकालावच्छिन्नानांतिथीनांसंपूर्णत्वेनानिर्णयत्वे
ऽपिचूणाधर्माधर्माभ्यांयत्रवृद्धिद्वासौभवतः तत्रैकस्यास्तित्थेर्दिन
द्वयव्यापित्वेनतत्तिथौविहितकर्मकुत्रकर्तव्यमिति संदेहेऽवश्यंनिर्णयः
कर्तव्यइतिसिद्धम् ॥ धर्माधर्मवशात्तिथेर्वृद्धिद्वासौगोभिलेनोक्तौ ॥
खर्वोदपस्तथाहिंसात्रिविधंतिथिलक्षणम् ॥धर्माधर्मवशादेवतिथिस्त्रेधा
विवर्ततइति॥ खर्वःसमतिथिः ॥ यथा ॥ एका तिथिःपूर्वदिनेमध्याह्न
व्यापिनी अन्याप्यन्यस्मिन्दिनेतावत्येवेति ॥ तद्योगात्तिथिरपिख
र्वइत्युपचारः ॥ दपो यथा ॥ एका पूर्वैह्निमध्याह्नादधिकावर्तते ॥
अन्याप्यन्यस्मिंस्तथैवपूर्वतिथेरधिका ॥ हिंसाक्षयः तद्योगात्ति
थिरपिहिंसेत्युपचारः ॥ यथा ॥ एका पूर्वदिनेमध्याह्नान्ध्यान्याप्य
न्यस्मिंस्तथैवपूर्वतिथेर्न्यूनैति ॥ ननुतथापिद्वितीयादितिथौविहित
स्यकर्मणः पूर्वदिनेपरदिनेवाद्वितीयादिभागएवविधानात्रिर्गण्योप्रयोज
कइतिचेत् ॥ तैलाभ्यंगादिनिषेधविषयकस्यापूर्वस्यतिथिभागमात्रेसि
द्धावपिनित्यनैमित्तिककाम्यरूपविधिन्यस्यापूर्वस्यसिद्धिः ॥ पूर्वैवि

द्धात्वेनपरविद्धात्वेनवापूज्यायामपि तिथौभवति ॥ तथाचोक्तंवृद्धगा
 र्ग्येण॥ निमित्तकालमादायवृत्तिर्विधिनिषेधयोः॥विधिःपूज्यतिथौतत्र
 निषेधःकालमात्रके ॥ तिथीनांपूज्यतानामकर्मानुष्ठानतामता ॥ निषे
 धस्तुनिवृत्त्यात्माकालमात्रमपेक्षतइति ॥ ननुपूर्वविद्धात्वेनपरविद्धा
 त्वेनचपूज्यायांतिथावित्युक्तंसवेधःकीदृशइतिचेत् ॥ उच्यते ॥ सर्वा
 स्तिथयःपक्षद्वयेपिसामान्येन पूर्वयापरयाचतिथ्यात्रिभिर्मुहूर्तैर्विद्धाः
 स्युः ॥ तदाहपैठानसिः ॥ पक्षद्वयेपितिथयस्तिथिपूर्वामथोत्तराम् ॥
 त्रिभिर्मुहूर्तैर्विध्यंतिसामान्योयविधिःस्मृतइति ॥ नन्वयवेधविधिस्ति
 थिसामान्यविषयोनसंभवति ॥ तदुक्तंस्कंदपुराणे ॥ नागोद्वादशना
 डीभिर्दिक्पंचदशभिस्तथा ॥ भूतोष्टादशनाडीभिर्दूषयत्युत्तरांति
 थिमिति ॥ सत्यम् ॥ अयंविशेषवेधउत्तरतिथिविषयः ॥ सामान्यवि
 हितस्तुत्रिसुहूर्तवेधःपूर्वतिथिविषयः ॥ तदुक्तंकूर्मपुराणे ॥ चतुर्दशी
 पंचमीचतथाचदशमीतिथिः ॥ पूर्वातिथिंदूषयतित्रिभिरेवमुहूर्तैरि
 ति ॥ ननुदशमीपंचदशनाडीभिरेकादशीविद्धयतीत्युक्तम् ॥ तच्च ॥
 अरुणोदयकालेतुदशमीयदिदृश्यते ॥ पापमूलंतदाज्ञेयमेकादश्या
 मुपोषणम् ॥ तथा ॥ कलाद्धेनापिविद्धास्यादशम्येकादशीयदा ॥
 तदाह्येकादशीत्यक्त्वाद्वादशींसमुपोषयेदितिभविष्यत्पुराणस्मृतिवा
 क्याभ्यांविबुद्धमिवदृश्यते ॥ सत्यम् ॥ अरुणोदयादिसर्वप्रकारवेध
 स्तुवैष्णवोपवासविषयः॥यश्चपंचदशनाडीवेधस्तुवैष्णवव्यतिरिक्तवि
 षयः ॥ तदुक्तंनिगमे ॥ सर्वप्रकारवेधोयमुपवासस्यद्रुषकः ॥ सार्द्धं
 सप्तमुहूर्तस्तुवेधोयंवाधतेव्रतमिति ॥ नन्वत्रवाक्येवैष्णवव्रतव्यतिरि
 क्तेति यदाश्रयणात्पंचदशनाडीवेधस्यतद्विषयत्वंकुतोवगम्यतइति
 चेत् ॥ सत्यम् ॥ प्रदोषव्यापिनीग्राह्यासदानक्तव्रतेतिथिः ॥ उदय
 स्थासदापूज्याहरिनक्तव्रतेतिथिरिति स्कंदपुराणवचनेनसर्वनक्तव्रता
 नांप्रदोषव्यापिनीतिथावेवविहितत्वेपिहरिनक्तव्रतस्योदयिकातिथावेव

विधानेन पूज्यत्वमभिहितम् ॥ किमुतोपवासादीनामिति ॥ अयंचत्रिमु
 हूर्तादिवेधउदयादूर्ध्वपूर्वतिथ्या अस्तमयात्प्राक्परतिथ्याचेत्यवगम्य
 ते ॥ कुतोवचनसामर्थ्यात् ॥ सातिथिस्तदहोरात्रयस्यामभ्युदितोर
 विः ॥ वर्द्धमानस्यपक्षस्यह्नासेत्वस्तमयस्तिथिः ॥ यांतिथिसमनुप्रा
 प्यउदयंयातिभास्करः ॥ सातिथिः सकलाज्ञेयास्नानदानजपादिषु ॥
 उदयत्रेवसवितायांतिथिंप्रतिपद्यते ॥ सातिथिः सकलाज्ञेयादानाध्य
 यनकर्मसु ॥ सातिथिस्तदहोरात्रयत्रास्तंयातिभास्करः ॥ उदितेदै
 विकंभानौपिऽयंचास्तंगतेरवौ ॥ द्विस्त्रिमुहूर्तंमहोयासातिथिर्हव्यक
 व्ययोरिति ॥ अस्यायमर्थः ॥ उदयद्विमुहूर्तंव्यापिन्यादैविकंकर्म ॥ अस्त
 मयत्रिमुहूर्तंव्यापिन्यांपिऽयंचकर्मकार्यमिति ॥ एवंजावालिविष्णुसुमं
 तुवचनैरुदयास्तमयव्यापिनीनामेवतिथीनांसामस्त्येनप्राशस्त्याभि
 धानात्पूर्वापरवेधोप्युदयास्तमयकालीनएवेत्यवसीयते ॥ एवंपूर्वापरवे
 धेनप्राशस्तासुतिथिषुविहितस्यकर्मणः फलातिशयप्रापकत्वात्तदर्थं
 तिथयोवश्यंनिर्णेतव्याइतिसिद्धम् ॥ ॥ इति तिथ्युदाहरणप्रकरणम् ॥
 श्रीसूर्यसेनभृष्टमलयशःक्षीरसागरादुदिते ॥ इति निर्णयामृतेऽस्मिन्ना
 द्युदाहरणनिर्णयोजातः ॥ श्रीमत्पंडितसिद्धलक्ष्मणसुतः श्रीसिद्धल
 क्ष्मीपदद्वंद्वाराधनसुप्रसिद्धमहिमायः सिद्धसारस्वतः ॥ आदेशादकृ
 तैषसूर्यमहसः श्रीसूर्यसेनप्रभोर्वैधेकर्मणिकालनिर्णयमसावल्लाटनाथः
 सुधीः ॥ ॥ एवंतिथीनां निर्णयत्वेसिद्धेतासांतिथीनामेकभक्तादिव्रतां
 गत्वादेकभक्तादिव्रतानांस्वरूपंकालश्चनिरूप्यते ॥ तत्रतानिव्रतान्ये
 कभक्तनक्तायाचितोपवासभेदेनचतुर्धाभवंति ॥ तत्रैकभक्तंनामदिनार्धं
 रूपमध्याह्नादुपरिनियमेनभोजनम् ॥ तदुक्तम् ॥ दिनार्द्धेसमये
 ऽतीतेभुज्यतेनियमेनयत् ॥ एकभक्तमितिप्रोक्तमतस्तत्स्याद्विवै
 वहीति ॥ एतच्चैकभक्तव्रतंमध्याह्नव्यापिन्यांतिथौकर्तव्यम् ॥
 तदुक्तंस्मृतिसंग्रहे ॥ मध्याह्नव्यापिनीयास्यादेकभक्तेसदातिथिसिति ॥

बौधायनोप्याह ॥ उदयेतूपवासस्यभक्तस्यास्तमयेतिथिः मध्याह्न
व्यापिनीग्राह्याएकभक्तव्रतेतिथिरिति ॥ अत्रमध्याह्नामपं
चधाविभक्तस्याहस्तृतीयोभागः ॥ विभागक्रमश्चामावास्या
निर्णयेवक्ष्यते ॥ एवंत्रयोदशींघटिकामारभ्याष्टादशींघटिकांया
वत् षड्घटिकात्मकोमध्याह्नस्तत्राप्युत्तरस्मिन्घटिकात्रयेएकभक्तं
कर्त्तव्यम् ॥ अन्यथादिनाद्धेसमयेऽतीतइतिवचनस्यानर्थक्यंप्रसज्येत ॥
एकस्यांचैकभक्ततिथौपूर्वदिनेमध्याह्नव्यापिन्यांसत्यां द्वितीयदिनेम
ध्याह्नपर्यंतस्थितायामपि तदुत्तरतिथिवृद्धौवृद्धिनाडिकार्द्धसंयोगे
नद्वितीयदिनेपिमध्याह्नव्यापित्वंप्रसज्येत ॥ तथापूर्वदिनेमध्याह्नादुप
रिप्रवृत्तायां द्वितीयदिनेक्षयवशान्मध्याह्नैकदेशव्यापिन्यां परतिथेः
परमह्नासादस्यापिह्नासनाडिकार्द्धवियोगेनमध्याह्नव्यापित्वंप्रसज्ये
त ॥ तदाहलौगाक्षिः ॥ तिथेः परस्याघटिकाश्चयाः स्युर्न्यूनास्तथाचाभ्य
धिकाश्चतासाम् ॥ अर्द्धवियोज्यंचतथाप्रयोज्यंह्नासेचवृद्धौप्रथमेदिने
स्यादिति ॥ एवंचसतिकुत्रैकभक्तव्रतमितिचेत्तस्यम् ॥ तस्यामेवमध्या
ह्नव्यापिन्यांकार्यम् ॥ अत्रपरतिथिसंबन्धिन्योर्ह्नासवृद्धचोरप्रयोजकत्वा
त् ॥ तथाचोक्तम् ॥ कर्मणो यस्ययःकालस्तत्कालव्यापिनी
तिथिः ॥ तयाकर्माणिकुर्वीतह्नासवृद्धीनकारणमिति ॥ यदातुपूर्वदि
नाद्धौत्तरघटिकात्रयेस्वलपंस्पृष्ट्वापरदिनेमध्याह्नादूर्ध्वमप्येकभक्तति
थिव्याप्नोति तदाद्वितीयएवदिनेएकभक्तंकार्यम् ॥ मध्याह्नव्यापिन्या
मेवैकभक्तविधानात् ॥ बहुमुख्यकर्मकालव्यापित्वाच्च तिथिवृद्धौदर्प
त्वाच्च ॥ तथाचोक्तम् ॥ खर्वदपौपरोपूज्यौहिंसास्यात्पूर्वकालिकीति ॥
योयस्यविहितःकालः कर्मणस्तदुपक्रमे ॥ विद्यमानोभवेदंगंनोज्झि
तोपक्रमेणत्विति वचनाच्च ॥ यदापुनर्दिनद्वयेपिमुख्यकर्मणःकालैकदे
शमपिनव्याप्नोति ॥ तदापूर्वैवग्राह्या ॥ मुख्यकालव्यापित्वेपिगौण
कर्मकालस्पर्शनात् ॥ तिथिक्षयेणहिंसात्वाच्च ॥ हिंसास्यात्पूर्वका

लिकीतिवचनात् ॥ यदापुनरेकस्मिन्नपिदिनेकृत्स्नमध्याह्ननव्या
 प्रोति ॥ किंतुपूर्वस्मिन्नपिदिनेस्वलपमध्याह्नस्पृशति उत्तरस्मिन्न
 पिदिनेतावंतमेवतदातिथेःसाम्येनखर्वत्वादुत्तरैवग्राह्या ॥ खर्वदपौर
 वौपूज्यावित्युक्तत्वात् ॥ यदापुनर्दिनद्वयेपिमध्याह्नव्यापिनीतदायु
 ग्मवाक्येननिर्णीयते ॥ तदुक्तंमोक्षेश्वरेण ॥ व्याप्रोतिकर्मकालया
 तिथिर्भचतिथिद्वये ॥ वेधवाक्येननिर्णीयग्राह्यापूर्वंपरापिचेति ॥ अ
 यंचनिर्णयःस्वतंत्रैकभक्तविषयः॥अन्यव्रतांगभूतमेकभक्तंतुतत्तिथावे
 वकार्यम्॥तथाचोक्तं ॥तिथिर्यथोपवासेस्यादेकभक्तेपिसातिथिरिति॥
 तत्तूपवासानुकल्पत्वेनविधीयमानैकभक्तविषयमितिगम्यते ॥ अन्य
 थास्मृतिसंग्रहबौधायनवाक्याभ्यामध्याह्नव्यापिन्यामेवैकभक्तविधा
 नाद्विरोधः स्यात् ॥ अस्यचोपवासानुकल्पत्वमेकादशीविषयेकूर्मपु
 राणेनिर्दिशितम् ॥ यथा ॥ एकभक्तेननक्तेनक्षीणवृद्धातुरःक्षपेदिति ॥
 ॥ ॥ इत्येकभक्ततिथिनिर्णयः ॥ ॥ अथनक्ततिथिनिर्णयः ॥
 नक्तंनामाहरशनंवर्जयित्वा रात्रौभोक्तव्यमितिनियमाद्विवारात्रिव्रतम्
 तस्मादेतद्विवारात्रिव्यापिन्यामेवतिथौकर्तव्यम्॥तदुक्तंस्कंदपुराणे॥
 दिवारात्रिव्रतंयच्चएकमेवतिथौस्मृतम् तस्यामुभयव्यापिन्यांकुर्या
 देवव्रतंव्रती ॥ अत्रोभयव्यापिन्यामेवेत्यन्वयः॥कूर्मपुराणेपि ॥ प्रदोष
 व्यापिनीयत्रिमुहूर्तादिवायदि ॥तदानक्तव्रतंकुर्यात्स्वाध्यायस्यनिषे
 धवादिति ॥ ॥ प्रदोषलक्षणंचतत्रैवोक्तम् ॥ ॥ उदयात्प्राक्तनीसंध्या
 घटिकात्रयमिष्यते ॥ सायंसंध्यात्रिघटिका अस्तादुपरिभा
 स्वतः ॥ प्रदोषस्त्रिमुहूर्तःस्याद्रवावस्तंगतेसति ॥ इति ॥ अत्रयादि
 कश्चिद्ब्रूयात् ॥ षड्वटिकात्मकेप्रदोषेआद्यंघटिकात्रयंसंध्याकालः ।
 तदतिक्रम्योत्तरस्मिन्घटिकात्रये नक्तव्रतनिमित्तंभोजनंकार्यम् ॥ सं
 ध्यायांभोजननिषेधात् ॥ तथाचस्मृतिः ॥ चत्वारिमानिकर्माणिसंध्या
 यांपरिवर्जयेत् ॥ आहारंमैथुनंनिद्रांस्वाध्यायंचचतुर्थकमिति ॥ संग्र

त्युच्यते ॥ भोजननिषेधस्य मुख्यसंध्याकालसंबन्धेनैव वक्तुं शक्यत्वात् ॥
गौणत्रिघटिकात्मकसंध्याश्रयणकारणाभावात् ॥ संध्यानामदि
नरात्र्योः संधौ विहिता संध्योपासनादिक्रिया ॥ संधिश्च खंडमार्तंड
मंडलोपलब्धिसमयः ॥ तस्याल्पत्वात् क्रियायाश्च विततत्वेन तावत्काले
कर्तुं मशक्यत्वान्मुख्यार्थवाधे सति संध्याशब्देन संधिसंबन्धी पूर्वापरो वा
क्रियापर्याप्तकालो लक्ष्यते ॥ अतश्च खंडमण्डलोपलब्ध्यादिस्तारको
दयांतो मुख्यः सायं संध्याकालः । किञ्चिदलक्ष्यतारकात् सूर्यदर्शनाव
धिमुख्यः प्रातः संध्याकाल इति ॥ यथा चोक्तम् ॥ याज्ञवल्क्येन ॥
प्रातः संध्यां नक्षत्रांसायं संध्यां सभास्कराम् इति प्रकम्य ॥ जपत्रा
सीतसावित्रीं प्रत्यगातारको दयात् ॥ संध्यां प्राक् प्रातरवे हितिष्ठे दासू
र्यदर्शनात् इति ॥ त्रिघटिकात्मकः संध्याकालस्तु मुख्यकाले देवा
दकृतानां संध्योपासनादीनां घटिकात्रयपर्यंतं कर्तव्यताभ्यनुज्ञापनार्थं
संध्यागर्जितादिनाविहितानध्ययनादिपरश्च ॥ नक्तव्रतविहितभोजनंतु
नक्षत्रदर्शन एव कर्तव्यम् ॥ नक्तभोजनस्य नक्षत्रदर्शनविधानं भवि
ष्यपुराणेभिहितम् ॥ यथा ॥ मुहूर्त्तौ नन्दिनं नक्तं प्रवदति मनीषिणः ।
नक्षत्रदर्शनात् नक्तमहं मन्ये गणाधिपेति ॥ अत्र वचनेन नक्षत्रदर्शनादिति
ल्यब्लोपे पंचमी ॥ अतश्च नक्षत्रदर्शनं प्राप्य नक्तविहितं भोजनं विधेयमि
त्यर्थः ॥ नक्तस्य पूर्वाह्णे नैव विधानात् ॥ ननु यातिथिर्दिवा त्रिमूहूर्त्तव्या
पिनी प्रदोषव्यापिनी च तस्यां नक्तव्रतं कार्यमित्युक्तम् ॥ यदा पुनर्न
क्ततिथिः पूर्वदिने प्रदोषं व्याप्नोति परदिनेऽस्तमया दर्वाचीनं त्रिमूहूर्त्तं
व्याप्नोति किञ्चिद्वा स्पृशति तदा कुत्र नक्तव्रतं कार्यमिति चेत् ॥ उच्य
ते ॥ पूर्वत्रैव कार्यम् ॥ प्रदोषव्यापित्वात् ॥ तदुक्तं जावालिना ॥
अतः स्युस्तिथयः पुण्याः कर्मानुष्ठानतो दिवा ॥ नक्तव्रतेषु सर्वत्र
रात्रियोगः प्रशस्यते इति ॥ एवमेकादशी नक्तव्रतेऽपि प्रसक्तौ व्यासे
नोक्तम् ॥ ॥ प्रदोषव्यापिनी ग्राह्या सदानक्तव्रतेतिथिः ॥ एकादशीं

विनासर्वाशुक्लाकृष्णाऽपिवासमेति ॥ यदानक्ततिथिःपूर्वापरयोरह्नोः
 प्रदोषंव्याप्नोति तदापरैवग्राह्या ॥ दिवारात्रिव्यापित्वात् ॥ तदाहजावा
 लिः ॥ यदिस्यादुभयोरह्नोःप्रदोषंव्यापिनीतिथिः ॥ तत्रोत्तरत्र
 नक्तंस्यादुभयत्रापिसायत ” इति ॥ उभयत्रापिदिवारात्रावपीत्यर्थः ॥
 यदानक्ततिथिःपूर्वापरयोरह्नोःप्रदोषंनव्याप्नोति तदापिपरैवग्राह्या
 किंतु दिवैवात्मनश्छायाद्वैगुण्येननक्तंकार्यम् ॥ तदुक्तंस्कन्दपुराणे ॥
 “प्रदोषंव्यापिनीनस्यादिवानक्तंविधीयते ॥ आत्मनोद्विगुणांछाया
 मतिक्रामतिभास्करे ॥ तन्नक्तंनक्तमित्याहुर्नक्तंनिशिभोजनमिति ॥
 ननुनक्तव्रतस्यरात्रौभोजनमनेकवचनविहितम् ॥ आत्मच्छायाद्वै
 गुण्यभोजनेतद्विशेषइतिचेन्न ॥ विषयविशेषवचनेनसामान्यवच
 नानाबाधइतिनविरोधः ॥ यदानक्ततिथिःपूर्वदिनेप्रदोषमधिकंस्पृ
 शति परदिनेस्वलपंस्पृशति तदाप्युत्तरत्रैवस्यात् ॥ दिवारात्रि
 व्रतत्वेनदिवारात्रिस्पृश्येवतिथौविधेयत्वात् ॥ सौरनक्तव्रतंतुप्रदोषव्या
 पिन्यामेवतिथौदिवानक्तंकार्यं॥तदाहसुमन्तुः ॥ “ त्रिमूर्त्तस्पृगेवाह्नि
 निशिवातावतीतिथिः ॥ तस्यांसौरचरेन्नक्तमहन्येवतुभोजनम् ” इति ॥
 कूर्मपुराणेष्युक्तम् ॥ “ नरस्यद्विगुणांछायामतिक्रामेद्यदारविः ॥ तदा
 सौरचरेन्नक्तंकुर्यान्निशिभोजनम् ” इति ॥ ॥ इतिनक्ततिथिनिर्णयः ॥ ॥
 अथप्रसंगान्नक्षत्रव्रतकालउच्यते ॥ ॥ सूर्यास्तमयकालव्यापिनिनक्षत्रे
 नक्षत्रव्रतंकार्यम् ॥ यदाऽत्यंतक्षयगामिनक्षत्रांदिनद्वयेप्यस्तमय
 कालव्यापिनभवतितदार्द्धरात्रादर्वाक्चंद्रेणयुक्तेनक्षत्रेकायम् ॥ त
 दुक्तंविष्णुधर्मात्तरे ॥ “उपोषितव्यंनक्षत्रंयस्मिन्नस्तमियाद्रविः ॥ यु
 ज्यतेयत्रवातारानिशीथेशशिनासह ” इति ॥ अत्रनिशीथशब्देनार्द्धरा
 त्रादर्वाचीनकालोलक्ष्यते ॥ अन्यथासुमंतुवचनेनविरोधःस्यात् ॥ यदु
 क्तम् ॥ “यत्रार्द्धरात्रादर्वाक्नक्षत्रंप्राप्यतेतिथौ ॥ तन्नक्षत्रेव्रतंकुर्यादतीते
 पारणंतथा ” इति ॥ नक्षत्रोपवासेयातिथिःसैवनक्षत्रविहितनक्तैकभक्त

तयस्मिन्नभ्यवहरणतदयाचितं नाम ॥ ननु “एकभक्तेन न तेन तथैवाया
 चितने च” इत्यादिवचनेष्वयाचितस्याभ्यवहारविषयत्वाविशेषदर्श
 नात्तद्विषयत्वं कुतो वसीयत इति चेत् ॥ सत्यम् ॥ शिष्टाचारादेवाभ्य
 वहारश्च भक्ष्यभोज्यलेह्यपेयचोष्यभेदेन पञ्चविधः ॥ तत्र दंतैरवखं
 व्यावखंडयन्निगीर्यते तद्रक्ष्यम् ॥ दंतावखंडनमंतरेण मुखव्यापारेणै
 व यन्निगीर्यते तद्रोज्यम् ॥ लेह्यं नाम जिह्वया गृहीत्वा यदंतर्गिल्यते ॥ पे
 यं प्रसिद्धं क्षीरादि ॥ चोष्यं नाम द्रव्यांतर्गतं साररसं मुखव्यापारेण दंतव्या
 पारेण वा गृहीत्वा यन्निगिल्यते असारंत्यज्यते यथा म्रफले शुद्धादि ॥ अ
 तश्चायाचितमेवान्यप्रार्थनयाभ्यवहरिष्याम्येवेति प्रातःसंकल्प्य तथा
 विधमभ्यवहरणमयाचितव्रतम् ॥ अस्य च सामान्यत एकभक्तरूपत्वादे
 कभक्तवन्मध्याह्नव्यापिन्यामेव तिथौ सति संभवे विधेयत्वम् ॥ दिवसे प
 रप्रार्थनया भोजना संभवे सति रात्रौ वा परप्रार्थनया भोक्तव्यम् ॥ अन्य
 थाभ्यवहरिष्याम्येवेति संकल्पभग्नप्रसंगात् ॥ नन्वयाचितस्यैकभक्त
 तुल्यत्वेनैकभक्तकाल एव विधानात् ॥ तत्रासंभवे तन्न क्रियत एवेति चे
 त् ॥ कालस्यांगभूतत्वेनांगभूतस्य कालस्य लोपेऽङ्गिनो व्रतस्य लोपा
 संभवात् ॥ ननु यत्कर्म यस्मिन्काले विहितं तस्याप्राप्तौ तन्न क्रियत एवे
 ति प्रसिद्धविरोध इति चेत् ॥ सत्यम् ॥ स्वतंत्रकर्मविषयत्वात् प्रसिद्धेः ॥
 अयाचितस्य च परार्थीनत्वात् ॥ किंच ॥ देवादंतरितस्योपासनस्य दिनां
 तरे विधानदर्शनात् ॥ तथा तन्मासिकृष्णैकादश्यां कुर्यादिदुक्षयेऽपि
 वेत्यतीतस्य प्रत्याब्दिकादेरपि कृष्णैकादश्यादिकालांतरे विधानाच्च ॥
 अन्यथा देवादंतरितस्योपासनादेरपि कालांतरे विधानायोग्यत्वादकर
 णं प्रसज्येत ॥ क्रियते च कालांतर इति शिष्टाचारप्राप्तप्रसिद्धिसद्भावा

चनप्रसिद्धविरोधइतिनकिंचित्कष्टम् ॥ एवमेकभक्तादिब्रतानांखंड
 तिथिविहायखंडतिथिवेवोपक्रमसमाप्त्योर्विहितत्वात्खंडाखंडस्वरूपं
 निरूप्यतंनिषेधविधीअभिधीयेते ॥ यातिथिरुदयादारभ्यदिनार्द्धं
 व्याविनीनस्यात्साखंडतिथिः ॥ तस्यांब्रतानांप्रारंभंसमापनंचनकु
 र्यात् ॥ तदाहसत्यव्रतः ॥ उदयस्थातिथिर्याहिनभवेदिनमध्यगा ॥
 साखंडानव्रतानांस्यात्तत्रारंभःसमापनम् इति ॥ यातिथिरुदयादार
 भ्यदिनार्द्धंव्यापिनीसात्वखंडा ॥ तस्यांब्रतानामारंभंसमाप्तिचकुर्या
 त् ॥ तदाहबृहद्वसिष्ठः॥ अखंडवर्त्तिमार्तंडाद्यखंडाभवेत्तिथिः॥ व्रत
 प्रारंभंतस्यामनष्टगुरुशुक्रयुगइति ॥ नन्ववचनेसमाप्तिपदाश्रयणा
 दत्रसमाप्तिःकर्त्तव्येति कुतोऽवगम्यतइतिचेत् ॥ सत्यम् ॥खंडतिथौनि
 षेधबलादेवाखंडतिथौविधानंप्राप्तम् ॥ भावाभावौविहायतृतीयावस्था
 याःकचिदर्शनात् ॥ इति श्रीसूर्यसेनमहीमहेंद्रविरचितेनिर्णयामृतए
 कभक्तादिनिर्णयः ॥ ॥ श्रीसूर्यसेनभूभृद्विमलयशःक्षीरसागरादुदिते॥
 श्रीनिर्णयामृतेस्मिन्भूभक्त्यादिनिर्णयोजातः ॥ श्रीमत्पंडित
 सिद्धलक्ष्मणसुतःश्रीसिद्धलक्ष्मीपदद्वंद्वाराधनसुप्रसिद्धमहिमायाःसि
 द्धसारस्वतः ॥ आदेशादकृतैषसूर्यमहसःश्रीसूर्यसेनप्रभोर्वैधेकर्मणि
 कालनिर्णयमसावह्लाटनाथःसुधीः॥ ॥अथउपवासादिब्रतसाधारण
 युग्मतिथिनिर्णयःप्रस्तूयते ॥ ॥ तत्रशुक्लपक्षेद्वितीयातृतीयायुक्ता
 ग्राह्या ॥ तृतीयाचद्वितीयायुक्ता ॥ चतुर्थीपंचम्या ॥ पंचमीचतु
 र्थ्या ॥ षष्ठीसप्तम्या ॥ सप्तमीषष्ठ्या ॥ अष्टमीनवम्या ॥ नवम्यष्ट
 म्या॥एकादशीद्वादश्या॥ द्वादश्यैकादश्या ॥ चतुर्दशीपौर्णमास्या ॥
 पौर्णमासीचतुर्दश्या ॥ अमावास्याप्रतिपदा ॥ प्रतिपदमावास्ययेति॥
 तदुक्तंनिगमे ॥ “ युग्माग्नियुगभूतानिषण्मुनिर्वसुरंध्रके ॥ रुद्रेणद्वाद
 शीयुक्ताचतुर्दश्यातुपूर्णिमा॥ प्रतिपद्यप्यमावास्यातिथ्योर्युग्ममहत्फ

दत्तानशुक्लपक्षयुग्मानातकथञ्ज्ञायते॥ उच्यते॥ चतुर्दश्याचपूर्णिमाति
 प्रतिपद्यमावास्येति च चतुर्दशीपूर्णिमायुग्मसाहचर्यात्प्रतिपदमावा
 स्यायुग्मसाहचर्याच्च॥ एतयोः कृष्णपक्षेऽसंभवात् ॥ दशमीएकादशी
 युतानवमीयुतावाकार्या ॥ तदुक्तम् ॥ “संपूर्णादशमीकार्यापरयापूर्व
 याथवा ॥ युक्तानद्विषितायस्मादतः सासर्वतोमुखी ॥ पुराणसमुच्चयेऽ
 पि ॥ संपूर्णादशमीकार्यामिश्रितापूर्वयाथवेइति ॥ अत्रसंपूर्णेति
 शुक्लपक्षसंबन्धिनीत्यर्थः ॥ संपूर्णचंद्रसंबन्धात् ॥ पूर्वयाथवेतिपक्षांत
 रस्वीकारएकादशीव्रतांगभूतदशमीनियमेषुएकादशीयुताकार्या ॥
 तदसंभवेनवमीयुतावाकार्येत्यर्थः ॥ केवलदशमीसंबन्धिव्रतेषुतुप्राये
 णनवमीयुताकार्या ॥ तदुक्तमापस्तंबेन ॥ दशमीचप्रक
 र्त्तव्यासदुर्गाद्विजसत्तमेति ॥ सदुर्गानवमीयुक्ता ॥ शुक्लत्रयोदशीतु
 द्वादशीयुताकार्या ॥ तदाहसुमंतुः ॥ “त्रयोदशीतुकर्त्तव्या
 द्वादशीसहितासुने”इति ॥ ननुयुग्मवाक्येएकादशीद्वादश्योरेवयुग्म
 त्वमुक्त्वाएतद्व्यस्तंमहादोषमित्युक्तत्वादशम्येकादश्योर्द्वादशीत्रयो
 दश्योश्चयुग्मत्वकथनेतन्निग्रयमवैपरीत्यंस्यादितिचेत् ॥ सत्यम् ॥ महा
 दोषत्वकथनमेकादशीद्वादशीविहितकर्माभिप्रायेण नतुदशमीत्रयोद
 शीविहितकर्माभिप्रायेण॥ इदंतुवचनद्वयंदशमीत्रयोदश्योर्विहितकर्मा
 भिप्रेत्यप्रवृत्तमिति नवैपरीत्यम् ॥ ॥ अथकृष्णपक्षयुग्मानि ॥ ॥ तत्र
 प्रतिपदादिकाविषमतिथिः परयुताकार्या ॥ द्वितीयादिकासमतिथिः
 पूर्वयुताकार्या ॥ तदुक्तमापस्तंबेन ॥ प्रतिपत्सद्वितीयास्याद्वि
 तीयाप्रतिपद्युता ॥ चतुर्थीसंयुतायाचसातृतीयाफलप्रदा॥ पंचमीचप्र
 कर्त्तव्याषष्ठ्यायुक्तातुनारद ॥ कृष्णपक्षेष्टमीचैवकृष्णपक्षेचतुर्दशी ॥

१ ग्राह्येति वा ।

पूर्वविद्धातुकर्तव्यापरविद्धानकुत्रचित् ॥ दशमीचैवकर्तव्यासदुर्गा
 द्विजसत्तम ॥ कृष्णाष्टमीह्यमावास्याकृष्णपक्षेत्रयोदशी ॥ एताःपर
 युताःपूज्याः परापूर्वेणसंयुता ” इति ॥ अत्रकृष्णपक्षेत्रयोदशीति
 कृष्णपक्षसंबन्धस्ययोदश्याएव नतुषष्ठ्यष्टम्योः ॥ तयोर्पूर्वयुतयो
 रेववचनसामर्थ्येनोपादानात् ॥ वचनंच ॥ “पंचमीतुप्रकर्तव्याप
 ष्टयायुक्ताचनारद ” ॥ कृष्णपक्षेऽष्टमीत्यादिच ॥ एकादशिकृष्णपक्षोपि
 द्वादशियुतैवकार्या ॥ रुद्रेणद्वादशियुक्तेत्येतद्युग्मवचनविरोधिव
 चनांतराभावात् ॥ एवंतिथीनांयुग्मत्वेनप्राशस्त्येसत्वेकस्मिन्दिने
 द्वितीयादितिथिद्वयसंभवेद्वितीयादिविहितंकर्म द्वितीयादिभागेएव
 कार्यम् ॥ नतुतृतीयादिभागेइतिचेत् ॥ न॥ तिथिद्वयभागेपिकर्तव्यम् ॥
 सामान्यवेधस्यत्रिमुहूर्तात्मिकत्वात् ॥ त्रिमुहूर्तादिकाले इतरव्रता
 नांशक्याविधानत्वेपिनक्तोपवासयोःकर्तुमशक्यत्वात् ॥ ननुतृती
 यादिविहितनक्तोपवासादपिद्वितीयादिभागमतिक्रम्य तृतीयादिभा
 गप्रवेशमारभ्यक्रियेतामितिचेत् ॥ नैवम् ॥ व्रतस्यप्रातरैवोपक्रम्य
 कर्तव्यताविधानात् ॥ तदाहदक्षः ॥ “प्रातरारभ्यमतिमान्कुर्या
 व्रतव्रतादिकम् ॥ नापराह्णेनमध्याह्नेपिऽयकालोदितौस्मृतौइति ॥
 अत्रप्रारंभश्चसंकल्परूपः ॥ उक्तंच ॥ भारंभोवरणंयज्ञेसंकल्पोव्र
 तसत्रयोः ॥ नांदीमुखंविवाहादौश्राद्धेपाकपरिक्रिया”इति ॥ नन्वेवं
 युगभूतानीतिचतुर्थ्याःपरविद्धत्वेनपूज्यत्वम् ॥ पंचम्याःपूर्वविद्धात्वेन
 पूज्यत्वम् ॥ अतश्चतुर्थीविहितंकर्मपंचमीविद्धतिथौप्रसक्तम् ॥ पंचमीवि
 हितंकर्मचतुर्थीविद्धतिथौप्रसक्तम् ॥ एवंचसतिव्रतद्वयस्यैकस्मिन्दिने
 कर्तव्यत्वेप्राप्तैकथंविधानम् ॥ एकेनप्रातरारभ्यैकभक्तनक्तादिरूपद्वय
 स्यकर्तुमशक्यत्वात् ॥ उत्तरम् ॥ कर्तृभेदेनकर्तुंशक्यत्वात्त्रा
 नुपपत्तिः ॥ एकेनारब्धेव्रतद्वयेतदितरस्यकर्तृत्वाभावात्कर्तृभेदे

नकर्तुंशक्यत इत्यसंगतमिति चेन्न ॥ कारयेद्धर्मपत्नीं वा पुत्रं
 वा विनयान्वितम् इतिविधानादेकभक्तायाचितोपवासादिषुभा
 र्यादिनियोगाद्विधानमुपपद्यते ॥ देवार्चनादिनियमस्वरूपव्रतादि
 ष्वेकेनैवकर्तुंशक्यत्वान्नानुपपत्तिः ॥ नन्वेवंतिथिद्वयविहितस्य
 स्नानाद्याह्निकस्यापिद्विविधानंप्रसज्येत ॥ मैवम् ॥ तिथि
 द्वयमेकेनकर्तुंशक्यं व्रतद्वयमेवपृथक्कुर्यात् ॥ तदुक्तंमरीचिना ॥
 तिथिद्वयोदितंत्युव्रतंतत्पृथगाचरेत् ॥ तिथ्योर्द्वैधेतुस्नानादि
 सकृदाह्निकमाचरेत् इति ॥ अतस्तिथिद्वयभागेपिनक्ता
 दिव्रतंकुर्यादितिसिद्धम् ॥ नन्वेवंयुग्मतिथीनामेवंपूर्वपरविद्ध
 तयाप्राशस्त्येसति ॥ वर्द्धमानस्यपक्षस्यसोदयापूज्यतेतिथिः ॥
 यदापक्षक्षयंयातितदास्यादापराह्निकी ॥ तथा ॥ त्रिमुहूर्तापिकर्त्त
 व्यायातिथिवृद्धिगामिनी ॥ षण्मुहूर्तानकर्त्तव्यायातिथिःक्षयगामिनी
 इतिचबौधायनषट्त्रिंशन्मतवाक्याभ्यांतिथीनांक्षयवृद्धिभ्यांपूज्यत्व
 मुक्तम् ॥ शुक्लपक्षेतिथिर्ग्राह्यायस्यामभ्युदितोरविः ॥ कृष्णपक्षेतिथि
 र्ग्राह्यायस्यामस्तमितोरविः ॥ इत्यत्रापिवाक्येशुक्लपक्षकृष्णपक्षपदा
 भ्यांवृद्धिक्षयावेवलक्ष्येते ॥ तदुक्तम् ॥ शुक्लपक्षेहिचंद्रस्यवृद्धिर्भव
 तिभास्करात् ॥ कृष्णपक्षेक्षयस्ताभ्यांतिथीनामपितौखलु इति ॥
 अतश्चशुक्लपक्षकृष्णपक्षपदयोर्वृद्धिक्षयोपलक्षकत्वाद्नेनेशंखवचने-
 नापिवृद्धिक्षयाभ्यामेवतिथीनांपूज्यत्वमुक्तम् ॥ तच्चव्यर्थस्यादिति
 चेत् ॥ मैवम् ॥ विषयभेदादुपपत्तेः ॥ युग्मादिवाक्यस्यव्रतादि
 विषयत्वाद्बृद्धिद्वासयोः प्रत्याब्दिकादिविषयत्वात् ॥ तथाचनिगमे ॥
 द्वितीयादिकयुग्मानां पूज्यतानियमादिषु ॥ एकोदिष्टाब्दवृद्ध्या
 दोवृद्धिद्वासादिचोदनेति ॥ नियमादिषुव्रतादिष्वित्यर्थः ॥ ब्रह्म
 वैवर्त्तेऽपि ॥ तिथिद्वासादियुग्मानां वृद्धिद्वासाविधिःसदा ॥ व्रत

श्राद्धविभागेन विज्ञातव्याव्यवस्थितिरिति ॥ अतश्च द्वितीयादिक
 युग्मतया पूज्यासु तिथिषु त्रतादिकं कर्तव्यम् ॥ तिथिक्षयवृद्धिभ्यां पू
 ज्यास्वेकोद्दिष्टाब्दिकादिकर्तव्यमिति व्यवस्था सुस्था ॥ ॥ इति श्री
 सूर्यसेनमहामहेंद्रविरचिते निर्णयामृते सामान्यतिथिनिर्णयप्रकरणम् ॥
 ॥ श्रीसूर्यसेनभृष्टद्विमलयशःक्षीरसागरादुदिते ॥ इति निर्णयामृतेऽ
 स्मिंस्तिथिसामान्यस्य निर्णयो यमभूत् ॥ श्रीमत्पंडितसिद्धलक्ष्मण
 सुतः श्रीसिद्धलक्ष्मीपदद्वंद्वाराधनसुप्रसिद्धमहिमायः सिद्धसारस्वतः ॥
 आदेशादकृतैः सूर्यमहसः श्रीसूर्यसेनप्रभोर्वैधेकर्मणिकालनिर्णयमसा
 वल्लाटनाथः सुधीः ॥ ॥ अथ प्रतिपदादिविशेषतिथिनिर्णयः प्रारभ्यते ॥
 ॥ तत्र निर्णयो नाम विप्रतिपन्नानां वाक्यानां परस्परविरोधपरिहारः ॥
 तदेव तत्त्वदर्शनमुच्यते ॥ तदुक्तम् ॥ तत्त्वे विप्रतिपन्नानां वाक्याना
 मितरेतरम् ॥ विरोधपरिहारो त्रनिर्णयस्तत्त्वदर्शनम् इति ॥ तत्र प्र
 थमं प्रतिपत्तिर्णीयते ॥ अस्याश्च निरुक्तिर्भविष्योत्तरे प्रोक्ता ॥ यथा ॥
 तिथीनां प्रवरायस्माद्ब्रह्मणा समुदाहृता ॥ प्रतिपद्यपरेषु वै प्रतिप
 त्तेन सोच्यते इति ॥ शुक्लप्रतिपदमावास्यायुतैव ग्राह्या ॥ तदुक्तं
 युग्मवाक्ये ॥ प्रतिपद्यप्यमावास्या इति ॥ पैठीनसिनाप्युक्तम् ॥ पंच
 मीसप्तमीचैव दशमीच त्रयोदशी ॥ प्रतिपन्नवमीचैव कर्तव्या संमुखी
 तिथिरिति ॥ संमुखीसायाह्नव्यापिनी ॥ वृद्धवसिष्ठोपि ॥ द्वितीया
 पंचमीविधा दशमीच त्रयोदशी ॥ चतुर्दशीचोपवासे हन्युः पूर्वोत्तरे तिथी ॥
 उपवासे सप्तमीतु विधाद्व्युत्तरं दिनम् इति ॥ द्वितीयापंचमीदशमी
 त्रयोदशीचतुर्दश्यः स्ववेधादुपवासादिविषये स्वस्मात्पूर्वामुत्तरां च ति
 थिहन्युः ॥ सप्तमीतु स्ववेधादुत्तरामेव तिथिं हंतीत्यर्थः ॥ एतेन प्रति
 पत्तृतीयाचद्वितीयाविद्वानोपोष्यत इति लभ्यते ॥ एवं चतुर्थी
 षष्ठीचपंचमीयुतानोपोष्यते ॥ नवम्येकादशीचदशमीयुतानोपो
 ष्यते ॥ द्वादशीचतुर्दशीच त्रयोदशीयुतानोपोष्यते ॥ त्रयोदशी पूर्णि

मामावास्याश्चतुर्दशीयुतानोपोष्यन्ते ॥ नन्वेवंसतिप्रतिपत्सद्वितीया
स्यादित्यापस्तंबवचनविरोधःस्यादितिचेन्न ॥ आपस्तंबवचनस्यतिल
काशोककरवीरव्रतविषयत्वात् ॥ ननुचतुर्थीषष्ठ्योः पंचमीविधानिषेधेऽ
पियुग्मभूतानीतिनिगमवचनविरोधइतिचेत् ॥ मैवम् ॥ युग्मवचनस्य
गणेशचतुर्थीव्यतिरिक्तविषयत्वात् ॥ पंचमीविधानिषेधस्यगणेशव्रत
विषयत्वादित्यविरोधः ॥ नन्वत्रवाक्येचतुर्दशीस्ववेधात्पूर्वात्रयोदशीं
परांपूर्णिमांचहंतीत्युक्तम् ॥ तत्तु षष्ठ्यष्टमीअमावास्याकृष्णप
क्षेत्रयोदशी ॥ एताःपरयुताःपूज्याःपरापूर्वेणसंयुता ॥ इत्यापस्तंबवच
नेनचतुर्दश्याचपूर्णिमेतियुग्मवचनेनचविरुध्येतेतिचेत् ॥ मैवम् ॥ आप
स्तंबवचनस्यकृष्णत्रयोदशीविषयत्वात् ॥ निषेधस्यशुक्लत्रयोदशी
विषयत्वादित्यविरोधः ॥ युग्मवाक्यस्यचवटसावित्रीव्रतव्यतिरिक्त
व्रतविषयत्वादित्यविरोधः ॥ ननुसप्तमीस्ववेधादष्टमीहंतीत्युक्तम् ॥ त
दापि ॥ कृष्णपक्षेष्टमीचैवकृष्णपक्षेचतुर्दशी ॥ पूर्वविद्धाप्रकर्त्तव्यापरवि
द्धानकुत्रचित् ॥ इत्यापस्तंबवचनेनविरुद्धमितिचेन्न ॥ निषेधवाक्यस्य
शुक्लाष्टमीविषयत्वात् ॥ एवंवृद्धवसिष्ठवाक्यस्यनिगमादिवाक्यैर्विरो
धः परिहृतः ॥ अन्यान्यप्येवंविधविरुद्धवाक्यान्युक्तविषयेष्वेवव्यव
स्थापनीयानि ॥ ॥ इतिप्रतिपत्सामान्यनिर्णयः ॥ ॥ अथविशेष
निर्णयः ॥ ॥ तत्रचैत्रकृष्णप्रतिपदिपूर्वविद्धायांनाराजनादिकर्मकर्त्त
व्यम् ॥ अस्यचहोलिकानंतरकर्त्तव्यत्वाद्भोलिकायाश्चपूर्वविद्धायाएवप्र
शस्तत्वादितदपिपूर्वविद्धायामेवेत्यवसीयते ॥ अत्रप्रतिपदिप्रातरुत्था
यश्चपंचस्पृङ्गास्नानंकुर्यात् ॥ ततोहोलिकाविभूतिंवदित्वागोमहिषी
बालकादीनलंकृत्यतोरणाधोनयेत् ॥ तदुक्तंभविष्योत्तरे ॥ चैत्रेमासिमहा
बाहोपुण्यप्रतिपदापरा ॥ यस्तस्यांश्चपंचस्पृङ्गास्नानंकुर्यान्नरोत्तमः ॥
नतस्यदुरितंकिंचिन्नाधयोव्याधयोनृप ॥ भवंतिकुरुशार्दूलतस्मा

त्सनानंसमाचरेत् ॥ दिव्यनीराजनंतद्विसर्वरोगविनाशनमिति ॥
 तथा ॥ प्रवृत्तेमधुमासेतुप्रतिपद्युदितेरवौ ॥ कृत्वाचावश्यकार्याणिसं
 तर्प्यापितृदेवताः ॥ वंदयेद्भोलिकाभूतिसर्वदुष्टोपशान्तये ॥ विभूतिवन्दन
 मंत्रः ॥ वंदितासिसुरेन्द्रेणब्रह्मणाशंकरेणच ॥ अतस्त्वंपाहिनोदेविविभूते
 भूतिदाभवेति ॥ तथाच ॥ गोमहिष्यादियत्किंचित्तत्सर्वभूषयेन्नृपः ॥
 चूर्णवस्त्रादिभिःसर्वैस्तोरणाधस्ततो नयेदिति ॥ अत्रैवकृत्यांतरमाह ॥
 गोमयेनोपलिप्तेचतुष्कैश्चार्चितेगृहांगणेशुकुवस्त्राच्छादितेशुभआसने
 प्राङ्मुखउपविष्टोब्राह्मणैःकृतस्वस्त्ययनः मंगलद्रव्यान्वितस्थालह
 स्तयासुलक्षणयासुवासिन्याकृतचंदनतिलकनीराजनादिमंगलःसचंद
 नमाग्नमुकुलंप्राश्रीयात् ॥ एषाचहृच्छयकामपूजाक्रियतेजनैरिति ॥
 तदुक्तंयुधिष्ठिरंप्रतिकृष्णेन ॥ यत्पिबन्तिवसंताद्येन्नतुपुष्पसंचंदनम् ॥
 सत्यंहृत्स्थस्यकामस्यपूजनंक्रियतेजनैरिति ॥ वसंताद्येचैत्रकृष्णप्रति
 पदीत्यर्थः ॥ पुराणसमुच्चयेप्युक्तम् ॥ वृत्तेतुपारसमयेसितपंचदश्यां
 प्रातर्वसंतसमयेसमुपस्थितेच ॥ संप्राश्यचूतकुसुमंसहचंदनेनसत्यं
 हिपार्थपुरुषोथसमांसुखीस्यात् ॥ समांसंपूर्णसंवत्सरइत्यर्थः ॥ काला
 ध्वनोरत्यंतसंयोगेइति द्वितीया ॥ प्राशनमंत्रश्च ॥ इतमग्न्यंवसंतस्यमा
 कंदकुसुमंतव ॥ सचंदनंपिबाम्यद्यसर्वकर्माथसिद्ध्यइति ॥ ततःप्रातर्द्वि
 तीयायांपुत्रमित्रादिसंयुतः ॥ नृपतिर्विततेदेशेवितानवरशोभिते ॥ सर्व
 तश्चसमाकीर्णैरत्नकंबलशोभिते ॥ उपविश्यासनेरम्येपौरजानपदैः
 सह ॥ सिंदूरकुंकुमक्षोदपट्टवासैः सचंदनैः ॥ विकीर्यलोकांस्तांबूलैःसंमा
 न्यचपृथक्पृथक् ॥ नृत्यगीतविनोदैश्चकुर्यात्काममहोत्सवम् ॥ एवंकुर्वन्न
 वाप्रोतियावत्संवत्सरंसुखमिति ॥ ॥ इतिचैत्रप्रतिपन्निर्णयः ॥ ॥
 अथभाद्रपदशुक्लप्रतिपत् ॥ ॥ तत्रमहत्तमाख्यंशिवव्रतंकार्यं तदेवमौ
 नव्रतमित्युच्यते ॥ तदुक्तंस्कंदपुराणे ॥ नंदिकेश्वरउवाच ॥ देवकेन
 विधानेनव्रतपुण्यमहत्तमम् ॥ कस्यांतिथौप्रकर्तव्यंविधानंतद्ददस्वमे ॥

॥ स्कंदउवाच ॥ मासिभाद्रपदेशुक्तेपक्षेचप्रतिपत्तिथौ ॥ नैवेद्यंतुपचे
 न्मौनात्षोडशत्रिगुणानिच ॥ फलानिपिष्टपक्वानिदद्याद्विप्रायषोडश ॥
 देवायषोडशैतानिदातव्यानिप्रयत्नतः ॥ भूज्यतेषोडशतथाव्रतस्य
 नियमाश्रयादित्यादि ॥ इदंचव्रतंपूर्वविद्धायामेवकर्तव्यं रुद्रव्रत
 त्वात् ॥ तदुक्तंब्रह्मवैवर्ते ॥ रुद्रव्रतेषुसर्वेषुकर्तव्यासंमुखीतिथिरिति ॥
 ॥ इतिभाद्रप्रतिपद्विशेषनिर्णयः ॥ ॥ अथकार्तिकशुक्लप्रतिपत् ॥ ॥ साचति
 थिक्षयेगोक्तीडादौपूर्वयुतैवकार्या ॥ तिथिवृद्धौतूदयव्यापिनीग्राह्या ॥
 तदुक्तंपुराणसमुच्चये ॥ “ वर्द्धमानेतिथौनंदायदासार्धत्रियामिका ॥
 द्वितीयावृद्धिगामित्वादुत्तरातत्रचोच्यत इति ॥ तथाचोक्तम् ॥
 त्रियामगादर्शतिथिर्भवेच्चेत्सार्धत्रियामाप्रतिपद्विवृद्धौ ॥ दीपोत्स
 वेतेमुनिभिःप्रदिष्टेअतोऽन्यथापूर्वयुतेविधेयेइति ॥ ननु पूर्वविद्धाप्रकर्त
 व्याशिवरात्रिर्वर्लेर्दिनमिति ॥ तथा ॥ याकुहूःप्रतिपन्मिश्रातत्रगाःपू
 जयेन्नुप ॥ पूजनात्रीणिवर्धतेप्रजागावोमहीपतिरितिच ॥ पूर्वयुता
 याएवविधानात् ॥ तथाच ॥ नंदायादर्शनेरक्षावलिदानंदशासुवा ॥
 भद्रायांगोकुलक्रीडासदेशोवैविनश्यतीति ॥ भद्रायांद्वितीयायाम् ॥
 ॥ देवलोपि ॥ प्रतिपदर्शसंयोगेक्रीडनंतुगवांमतम् ॥ परविद्धेषुयः
 कुर्यात्पुत्रदारधनक्षयइति ॥ तथा ॥ प्रतिपद्यग्निकरणंद्वितीयायां
 तुगोर्चनम् ॥ छत्रच्छेदंकरिष्येतेवित्तनाशंकुलक्षयमित्यादिवाक्यैःप
 रविद्धानिषेधाच्च वर्धमानेतिथौनंदेतित्रियामगादर्शतिथिरितिचवाक्या
 भ्यांविरोधःस्यादितिचेत्सत्यं ॥ यस्यांप्रतिपदिद्वितीयायुक्तायांचंद्रद
 र्शनंसंभाव्यतेतद्विषयत्वान्निषेधवाक्यानामितिनविरोधः ॥ प्रतिपद्यप
 राह्यात्मकत्रिमुहूर्तव्यापिन्यांद्वितीयायांचंद्रदर्शनंसंभाव्यते ॥ तदुक्तम
 न्वाधानविषयेवृद्धशातातपेन ॥ द्वितीयात्रिमुहूर्तांचेत्प्रतिपद्याप
 पराह्निकी ॥ अन्वाधानंचतुर्दश्यांपरतःसोमदर्शनादिति ॥ अपराह्णश्च
 पंचधाविभक्तस्याह्णश्चतुर्थोभागः ॥ अतश्चयत्रप्रतिपदिषण्मुहूर्तव्या

पिनीद्वितीयातत्रचंद्रदर्शनसंभवाद्गोकीडननकार्यम् ॥ तदुक्तं
 पुराणसमुच्चये ॥ गवांकीडादिनेयत्ररात्रौदृश्येतचंद्रमाः ॥ सोमो
 राजापशून्हंतिसुरभिःपूजकांस्तथेति ॥ चंद्रदर्शनेतुद्वितीयायुतै
 वतिथेर्वृद्धगामित्वाद्वाह्या ॥ किंच ॥ सार्धत्रियामाप्रतिपद्विवृद्धा
 वित्यत्रप्रतिपदःसार्धत्रियामव्यापित्वेनद्वितीयावेधोपिनसंभवति ॥ वे
 धस्यत्रिसुहूर्तात्मकत्वात् ॥ तिथिवृद्धौपूर्वविद्वानिषेधाच्चपरविद्धा
 प्राप्तिः ॥ तदुक्तंभाविष्योत्तरे ॥ यथाद्वादशभिर्मासैर्मासोवृद्धो
 मलिम्लुचः॥तथैवाहोरात्रवृद्धातिथिःप्रोक्तामलिम्लुचा॥यथामलिम्लु
 चः पूर्वोमासोदैवस्तथोत्तरः ॥ त्याज्यातिथिस्तथापूर्वाग्राह्याचैवतथो
 त्तरेति ॥ सर्वथाद्वितीयास्पर्शनिषेधाग्रहस्तुनयुक्तः ॥ तादृशवा
 क्यश्रवणात् ॥ चंद्रोदयेतुतत्रैवपूजयेत्सुरभीःसदेत्यादिवाक्यानर्थ
 क्यप्रसंगाच्चातश्चंद्रदर्शनासंभावनायांपूर्वाह्निर्गोडनं गवामितिकर्मका
 लव्यापित्वात्तिथिवृद्धौपरैवप्रतिपद्गोकीडादौग्राह्येति सर्वमनवद्यम् ॥
 ॥ अथात्रकृत्यमुच्यते ॥ ॥ अत्रप्रातरेवगोवर्धनपूजाकार्या ॥ गाव
 श्चालंकृत्यपूज्याः ॥ वाहनदोहनेवर्जयेत् ॥ तदुक्तंस्कन्दपुराणे ॥
 प्रातर्गोवर्धनःपूज्योद्युतंचापिसमाचरेत् ॥ भूषणीयस्तथागावः
 पूज्याश्चावाहदोहनादिति ॥ गोवर्धनपूजामंत्रः ॥ गोवर्ध
 नधराधारगोकुलत्राणकारण ॥ बहुबाहुकृतच्छायगवांकोटिप्रदो
 भव ॥ गोपूजामंत्रोच ॥ लक्ष्मीर्यालोकपालानांधेतुरूपेणसं
 स्थिता॥घृतंवहति संज्ञार्थममपापंव्यपोहतु ॥अग्रतःसंतुमेगावोगावोमे
 संतुपृष्ठतः॥गावोमेहृदये संतु गवांमध्येवसाम्यहमिति॥अत्रैवापराह्लेपू
 र्वस्यांदिशिस्तंभवृक्षादिषुकुशकाशनिर्मितामार्गपालींनिबध्यतस्या
 अधस्तलेनसर्ववर्णागच्छेयुः ॥ तदुक्तंस्कन्दपुराणे ॥ ततोपराह्लसमये
 पूर्वस्यांदिशिभारत॥मार्गपालींप्रबभ्रीयात्तुंगस्तंभेचपादपे॥कुशकाश
 मयींदिव्यालंबकैर्वहुभिर्वृताम् ॥ कृतेहोमेद्रिजेंद्रैस्तुवभ्रीयान्मार्गपालि

काम् ॥ नमस्कारं ततः कुर्यान्मित्रैः नानेन सुव्रत ॥ मार्गपालिनमस्तेस्तु सर्व
लोकसुखप्रदे ॥ विधेयैः पुत्रदाराद्यैः पुनरेहि व्रतस्य मे ॥ नीराजनं च तत्रैव
कार्यं राष्ट्रजयप्रदम् ॥ मार्गपाली तलेनेत्थं यांति गावोगजावृषाः ॥ राजानो
राजपुत्राश्च ब्राह्मणाः शूद्रजातयः ॥ मार्गपालीं समुल्लंघ्य नीरुजः स्युः सुखा
न्विता इति ॥ अथ तत्रैव च वष्टिकाकर्षणमपि कार्यम् ॥ तदुक्तमादित्यपुरा
णे ॥ कुशकाशमयीं कुर्याद्दृष्टिकां सुदृढान्वाम् ॥ तामेकतोरं राजपुत्राहीनव
र्णास्तथान्यतः ॥ गृहीत्वा कर्षयेयुस्तां यथासारं मुहुर्मुहुः ॥ जयेन्नहीनजा
तीनां जयोराराज्ञस्तु वत्सरम् ॥ जयचिह्नमिदं राजा विदधीत प्रयत्नत इति ॥
अथ तत्रैव रात्रौ राजा स्वसदनस्यांति पंचरंगकैर्बक्ष्यमाणलक्षणं बलिमालि
ख्यसपरिवारः षोडशोपचारैर्बलिं पूजयित्वा तत्प्रीत्यर्थं यथाशक्ति दानं द
द्यात्तद्दानमक्षयफलं भवति ॥ पौराश्च स्वस्वगृहेश्यायां तंडुलैर्बलिमा
लिख्य पूजयेयुः ॥ तदुक्तं स्कंदपुराणे ॥ कृत्वैतत्सर्वमेवेहरात्रौ दैत्यपतेर्व
लेः ॥ पूजां कृत्वा नृपः साक्षाद्भूमौ मंडलके शुभे ॥ बलिमालिख्य दैत्यैर्द्रवर्ण
कैः पंचरंगकैः ॥ सर्वाभरणसंपूर्णं विध्यावल्या सहान्वितम् ॥ कूष्माण्डबाण
जंभोरुमयदानवसंवृतम् ॥ संपूर्णहृष्टवदनं किरीटोत्करसंकुलम् ॥ द्विभु
जं दैत्यराजानं कारयित्वा नृपः स्वयम् ॥ गृहस्य मध्ये शालायां विशालायां
ततोऽर्चयेत् ॥ लोकैश्चापि गृहस्यांतः श्यायां शुक्लतण्डुलैः ॥ संस्थाप्य बं
लिराजानं फलैः पुष्पैश्च पूजयेत् ॥ बलिराज नमस्तुभ्यं विरोचन सुत प्रभो ॥
भविष्येन्द्रसुराराते पूजामे प्रतिगृह्यताम् ॥ इति पूजामंत्रः ॥ बलिमु
द्दिश्य दीयंते दानानि कुरु नंदन ॥ यानि तान्यक्षयान्याहुर्मयैव संप्रदर्शित
म् ॥ यदस्यां दीयते दानं स्वल्पं वा यदि वा बहु ॥ तदक्षयं भवेत्सर्वविष्णोः प्री
तिकरं परमिति ॥ ॥ इति दीपोत्सवप्रतिपत्तिर्णयः ॥ ॥ अन्यमासप्र
तिपत्सुकश्चिद्वादि विशेषो न प्रसिद्धः ॥ यदि क्वचित्स्यात्तदा सोऽपि
युग्मवाक्येन पूर्वविद्धायामेव कार्यः ॥ नक्तादि व्रतविशेषे तु तत्कालव्या
पिनी ग्राह्येति सिद्धान्तः ॥ ॥ अत्र प्रासंगिकं किंचिलिख्यते ॥ ॥ इयं प्रतिप

च्छुक्रवारेणयुक्तासिद्धोच्यते ॥ तदुक्तम् ॥ शुक्रेणप्रतिपत्पष्टीएका
 दश्यात्रयोदशी ॥ सिद्धाभाग्योत्तराषाढाहस्तश्रवणरेवतीइति ॥ अत्र
 सर्वाणिशुभकर्माणिकार्याणि॥इयंभौमवासरेणबुधवारेणचविरुद्धा॥ त
 दुक्तम् ॥ कुजेतुवैश्वदेवार्द्राप्रतिपत्पूर्वभाद्रपात्॥वारुणंवसुदेवंचपूर्णया
 सहवर्जयेदिति॥तथा ॥ बुधेधनिष्ठाभरणीदंस्त्रेमूलसमन्विता ॥ तृतीया
 नवमीप्रतिपद्देवतीभिर्विवर्जयेदिति ॥ ॥ सामान्यतःसर्वास्वपिप्रति
 दादितिथिष्वश्यादयस्तिथिपाःस्वतिथौपूज्याः ॥ तिथयश्चरत्नमाला
 यामुक्ताः॥वह्निर्विर्चिगिरिजागणेशःफणीविशाखोदिनकृन्महेशः ॥
 दुर्गातकोविष्णुहरिस्मराश्चशर्वःशशीचेतिपुराणदृष्टाइति ॥कालादर्शं
 पि ॥ अग्निर्विर्चिगौरीश्वगणेशंफणिनंगुहम् ॥ सूर्यशंभुंसरस्वतींयम
 मीशंहर्हिस्मरम् ॥ शिवंचंद्रंचप्रतिपदाद्यासुतिथिषुक्रमात् ॥ शुक्लेकृष्णे
 पिवापक्षेविधिकृत्परिपूजयेदिति ॥ रत्नमालायामेकादशीद्वादश्यार्वि
 ष्णुवदेवतोक्ता ॥ अत्रत्वेकादश्याःशिवोद्वादश्याविष्णुरितीयान्भेदः॥
 अतश्चसर्वमासपक्षद्वयगतासुचतुर्विंशतिसंख्यास्वपिप्रतिपत्सुतिथि
 पत्वेनवाह्निपूजासर्वोपचारैरवश्यंकार्या॥तदुक्तंवाह्निपुराणे॥ प्रतिपद्यग्नि
 पूजास्याद्वितीयायांचवेधसः॥ दशम्यामंतकस्यापिपष्ठ्यांपूजागुहस्य
 च ॥चतुर्थ्यागणनाथस्यगौर्यास्तत्पूर्ववासरे ॥ सरस्वत्यानवम्यांचस
 त्म्यांभास्करस्यच ॥अष्टम्यांचचतुर्दश्यामेकादश्यांशिवस्यच॥द्वाद
 श्यांचत्रयोदश्यांहरेश्चमदनस्यच॥ शेषादीनांफणीशानांपंचम्यांपूजनं
 भवेत् ॥ पर्वणीदोस्तिथिष्वासुपक्षद्वयगतास्वपीति॥प्रतिपदादीनांपंच
 दशतिथीनांत्रिरावृत्त्यानंदाभद्राजयारिक्तापूर्णेतिचसंज्ञाभवति ॥ तदु
 क्तंरत्नमालायाम् ॥नंदाचभद्राचजयाचरिक्तापूर्णेतिसर्वास्तिथयःक्रमा
 त्स्युः ॥ कनिष्ठमध्येष्टफलास्तुशुक्लेकृष्णेभवंत्युत्तममध्यहीनाइति ॥
 ॥अथप्रतिपत्कृत्यमुच्यते ॥ ॥ सर्वासुप्रतिपत्सुविवाहक्षेत्रवास्तुचि

त्रासवाद्यवश्यंकार्यं ॥ यथाहभोजः ॥ विवाहःप्रतिपत्पष्ठयोःक्षेत्रंवा
स्तुतथासवमिति ॥ भास्करोपि ॥ नदासुनर्तनक्षेत्रंवास्तुचित्रंतथा
सवमिति ॥ नंदाः प्रतिपत्पष्ठयेकादश्यः ॥ अत्रप्रतिपदिदंतकाष्ठपूर्वं
दिग्गमनंचवर्जयेत् ॥ तदुक्तम् ॥ नष्टेदुपष्टीप्रतित्सुधीमान्नजातुदंतो
त्कषणंविदध्यादिति ॥ तथाच ॥ क्रमात्पूर्वोत्तराज्ञेयानैर्ऋत्येया
म्यपश्चिमे ॥ वायव्येज्ञानयोर्योगिन्यःस्युःप्रतिपदादिषु ॥ अयमर्थः ॥
प्रतिपदिनवम्यांचपूर्वस्यांयोगिनी ॥ द्वितीयादशम्योरुत्तरस्याम् ॥
तृतीयैकादशयोरग्रेय्याम् ॥ चतुर्थीद्वादश्योनैर्ऋत्यांपंचमीत्रयोदश्यो
र्दक्षिणस्याम् ॥ पष्ठीचतुर्दश्योःपश्चिमायाम् ॥ सप्तमीपौर्णमास्योः
वायव्याम् ॥ अष्टम्यमावास्ययोरैशान्यां योगिन्यः ॥ प्रतिवसंति
अतस्तासांसांमुख्येनयात्रानिषिद्धेत्यर्थः ॥ रविभौमशनीनामन्यतमे
ऋग्रहेमेपस्थेसतिप्रतिपत्पंचमीचदुष्टाभवति ॥ तदुक्तम् ॥ आद्याश्चत
स्रःक्रियपूर्वकाणामेपांचतुर्णामपिपंचमीस्यात् ॥ पराःपरेषांपरतस्त
थैवसऋराशेरशुभातिथिःस्यादिति ॥ अयमर्थः ॥ प्रतिपदाद्याश्च
तस्रस्तिथयोमेपादीनांचतुर्णांसंबन्धिन्यः ॥ पंचमीप्रत्येकंचतुर्णांसंब
न्धिनी अतश्चरविभौमशनीनामन्यतमेऋग्रहेमेपस्थेसतिप्रतिपत्पंचमी
चदुष्टा ॥ वृषस्थेसतिद्वितीयापंचमीच ॥ मिथुनस्थेतृतीया
पंचमीच ॥ कर्कस्थेचतुर्थीपंचमीच ॥ पराःपष्ठ्याद्याश्चतस्रस्तिथयोद
शमीच सिंहादीनांचतुर्णांसंबन्धिन्यः ॥ दशमीप्रत्येकंचतुर्णाम् ॥ अत
श्चऋग्रहोसिंहराशिस्थितेपष्ठीदशमीचदुष्टे ॥ कन्यास्थेसप्तमीदशमी
च ॥ तुलास्थेअष्टमीदशमीच ॥ वृश्चिकस्थेनवमीदशमीच ॥ परतएका
दश्यादयश्चतस्रस्तिथयःपूर्णिमाचैवंधनुरादीनांचतुर्णांसंबन्धिन्यः ॥ अ
तश्चधनुस्थेऋरेएकादशीपूर्णिमाचदुष्टे ॥ मकरस्थेद्वादशीपूर्णिमाच ॥
कुंभस्थेत्रयोदशीपूर्णिमाच ॥ मीनस्थेचतुर्दशीपूर्णिमाचेत्यर्थः ॥
॥ ॥ इति श्रीसूर्यसेनमहीमहेंद्रविरचितेनिर्णयामृतेप्रतिपत्निर्णयः॥

॥ अथद्वितीयानिर्णीयते ॥ ॥ द्वितीयातिथिरुपवासादिषु तृतीयायुतै
 वग्राह्या ॥ तदुक्तं निगमे ॥ युग्माग्नीति ॥ तथा ॥ एकादश्यष्टमीषष्ठीद्वि
 तीयाचचतुर्दशी ॥ त्रयोदशी अमावास्या उपोष्याः स्युः परान्विता इति ॥
 अत्राष्टमीचतुर्दश्यौ शुक्ले त्रयोदशी कृष्णा ॥ अमावास्या वटसावित्री
 व्रतव्यतिरिक्ता ॥ ननु प्रतिपत्सद्वितीयास्याद्वितीयाप्रतिपद्युतेति वा
 क्येन प्रतिपद्युक्तायाद्वितीयायाविधानात् ॥ तृतीयैकादशीषष्ठी तथाचै
 वाष्टमीतिथिः ॥ वेधादधस्ताद्धन्युस्ता उपवासेतिथीस्त्विमा इति वाक्ये
 न तृतीयायुतायानिषेधाच्च विरोध इति चेत् ॥ सत्यम् ॥ पूर्वविद्धाविधान
 स्य परविद्धानिषेधस्य च यमद्वितीयाऽशून्यशयनव्रतविषयत्वादविरो
 धः ॥ यमद्वितीयायां तु भगिनीभिर्भ्रातरो भोज्यन्ते न तूपवासा
 दिकं क्रियत इति ॥ अशून्यशयनस्य चंद्रोदयव्रतत्वात् तत्कालव्यापिति
 थावेव कर्तव्यम् ॥ यदुक्तम् ॥ एकभक्तदिवान्ते निशि चंद्रोदयव्रते ॥
 तिथिस्तात्कालिकी ग्राह्या पारणेत्वपरातिथिरिति ॥ संवत्तोपि ॥ कृ
 ष्णाष्टमी बृहत्तल्यासावित्री वटपत्रिका ॥ कामत्रयोदशी रंभा उपोष्याः
 पूर्वसंयुता इति ॥ बृहत्तल्पाऽशून्यशयनद्वितीया ॥ उपोष्येत्य
 त्रौपवासशब्दो व्रतपरः ॥ यत्तु चतुर्ष्वसितपक्षेषु मासेषु श्रावणा
 दिषु ॥ अशून्याख्यं व्रतं कुर्व्याज्जययातु फलाधिकमिति तृती
 यायुक्तायां प्राशस्त्यविधानं तद्दिनद्वयेपि परमवृद्ध्या चंद्रोदयव्या
 पित्वेन तिथिदर्पत्वात् तद्विषयत्वम् ॥ सर्वदण्डोपपन्नैः पूज्याविति दर्प
 तिथेः परयुताया एव पूज्यत्वविधानादित्यविरोधः ॥ ॥ इति द्विती
 या सामान्यनिर्णयः ॥ ॥ अथ विशेषनिर्णयः ॥ ॥ तत्र चैत्रशुक्ल
 द्वितीयायामुमापूजा शिवपूजाग्निपूजा च कार्या ॥ तदुक्तं भविष्यो
 त्तरे ॥ चैत्रशुक्लद्वितीयायामुमापूजा फलार्थिभिः ॥ शिवपूजाग्निपूजा
 च कर्त्तव्या मुनिस्तमेति ॥ देवीपुराणे ॥ उमां शिवं हुताशं च
 द्वितीयायां प्रपूजयेत् ॥ हविष्यमंत्रैर्नैवेद्यं देयं गंधार्चनान्वितम् ॥ फलमा

प्रोतिविप्रेन्द्रसर्वकृतसमुद्भवमिति ॥ इतिचैत्रद्वितीयानिर्णयः ॥ ॥ श्राव
णादिचातुर्मास्यकृष्णद्वितीयासुचतसृष्वशून्यशयनव्रतंकुर्यात् ॥ चतु
र्ष्वसितपक्षेष्वित्युक्तमेव ॥ अस्यव्रतस्यप्रसिद्धत्वाद्विधिर्नलिखितः ॥
कार्तिकशुक्लद्वितीयाचयमद्वितीया ॥ अस्यांयमुनास्नानंकृत्वा
यमंपूजयेत्तर्पयेच्च ॥ भगिनीभिर्भ्रातरोभोजनीयाः ॥ भ्रातृभिश्चभ
गिन्योवस्त्रालंकारादिभिःसत्कार्याः ॥ तदुक्तंस्कंदपुराणे ॥ ऊर्जेशुक्ल
द्वितीयायामपराह्णेऽर्चयेद्यमम् ॥ स्नानंकृत्वाभानुजायांयमलोकंनपश्य
ति ॥ तथा ॥ ऊर्जेशुक्लद्वितीयायांपूजितस्तर्पितोयमः ॥ महिषा
सनमारूढोदंडमुद्गरधारिभिः ॥ वेष्टितःकिंकरैर्दुष्टैस्तस्मैयच्छति
वांछितम् ॥ कार्तिकेशुक्लपक्षस्यद्वितीयायांतुनारद ॥ यमोयमुन
यापूर्वभोजितःस्वगृहेऽर्चितः ॥ द्वितीयायामहोत्सर्गेनारकीयास्तुत
र्पिताः ॥ पापेभ्योविप्रयुक्तास्तेमुक्ताःसर्वनिबन्धनात् ॥ तेषामहोत्स
वोवृत्तोयमराष्ट्रेसुखावहः ॥ अतोयमद्वितीयेयंत्रिषुलोकेषुविश्रुता ॥
अस्यांनिजगृहेविप्रनभोक्तव्यंततोबुधैः ॥ स्नेहेनभगिनीहस्ताद्भोक्तव्यं
पुष्टिवर्द्धनम् ॥ दानानिचप्रदेयानिभगिनीभ्योविधानतः ॥ स्वर्णा
लंकारवस्त्राद्यैःपूज्याःसत्कारभोजनैः ॥ सर्वाभगिन्यःसंपूज्याअभावे
प्रतिपन्नकाइति ॥ पितृव्यादिपुत्र्यः अन्याश्चयाभगिनीत्वेनप्रतिपन्नाः
॥ ॥ इति यमद्वितीयानिर्णयः ॥ ॥ अन्यमासद्वितीयासुव्रतविशेषः
कश्चित्प्रसिद्धोनास्ति ॥ यदिक्वचित्स्यात् तर्हिगुग्मवाक्येनपरवि
द्धायामेवकार्यः ॥ नत्वादिव्रतविशेषेतुतत्कालव्यापिन्यामेवेतिसिद्धां
तः ॥ पक्षद्वयगतासुचतुर्विंशतिसंख्यकास्वपिद्वितीयासुतिथिपोवे
धाः सर्वोपचारैःसंपूज्यः ॥ तदुक्तम् ॥ द्वितीयायांचवेधसइति ॥
अथसिद्धविरुद्धाधिकमुच्यते ॥ द्वितीयाबुधवारेणसिद्धाभवति ॥
तदुक्तम् ॥ बुधवारेद्वितीयाचद्वादशीसप्तमीपुनः ॥ मृगोनुराधाहस्तश्च
कृत्तिकासिद्धिदायकेति ॥ अत्रसर्वत्रकार्यारंभःसिद्धिदोभवति ॥

॥ श्रीपतिनाप्युक्तम् ॥ सोमपुत्रेचभद्रासर्वारंभेष्वेवसिद्धातिथिः
स्यादिति ॥ इयंशुक्रवारेणविरुद्धा ॥ अत्रशुभकर्मनकार्यम् ॥ तदु
क्तम् ॥ भार्गवेरोहिणीज्येष्ठाद्वितीयासप्तमीपुनः ॥ पुष्योमघातथाऽऽ
श्लेषासर्वकार्येषुवर्जितेति ॥ द्वितीयायांवैवाहिककर्मभूषणकर्मरथा
दिनाभार्गगमनं व्रतारंभं पौष्टिकं कर्म च कुर्वीत ॥ तदुक्तं भास्करेण ॥
॥ व्रतपौष्टिके द्वितीयाद्वादशयोः सप्तमीषुकुर्वीत ॥ प्रत्युद्ग्रहनविशेषं
गृहशयनशकटयानाध्वकर्मणीति ॥ द्वितीयायांब्राह्मणव्यतिरिक्तास्त्र
योवर्णमलापकर्षकस्नानंनकुर्युः ॥ तत्रस्नानात्पुत्रधननाशोभवति ॥
तदुक्तं भास्करेण ॥ त्रयोदश्याद्वितीयायां दशम्यांचविशेषतः ॥ शूद्र
विद्वज्त्रियाः स्नानंनचरेयुः कथंचनेति ॥ स्नातुस्तनूजान्दशमीत्रयो
दश्यर्थे द्वितीयाद्वितीयान्निहन्ति ॥ मलापहस्नाननिषेधएषननित्यनै
मित्तिककाम्यकानामिति ॥ अत्रोत्तरस्यांदिशियोगिनीसांमुख्याद्यात्रा
नकार्या ॥ क्रमात्पूर्वोत्तरेतियोगिनीसांमुख्यंप्रागेवोक्तम् ॥ धनुर्मानस्थे
रवौद्वितीयादग्धाभवति ॥ तदुक्तं श्रीपतिना ॥ एकांतरादिनकरोतिथयो
द्वितीयापूर्वाधनुः शफरयोर्वृषकुंभयोश्च ॥ कर्काजयोश्च मिथुनावलयोर्मृ
गेंद्रकौर्ष्योस्तुलामकरयोश्च भवन्ति दग्धा इति ॥ शफरोमीनः ॥ अजोमेषः
॥ अवलाकन्या ॥ मृगेंद्रः सिंहः ॥ कौर्षिर्वृश्चिकः ॥ क्रूरग्रहेवृषस्थिते
द्वितीयादुष्टाभवति ॥ आद्याश्चतस्रइत्याद्युक्तमेव ॥ ॥ इति श्रीसू
र्यसेनमहर्षिर्हेन्द्रविरचिते निर्णयामृते द्वितीयानिर्णयः ॥ ॥ अथ तृतीया
निर्णयिते ॥ ॥ तत्ररंभाव्यतिरिक्तातृतीयाचतुर्थीयुतैवोपवासादिषु
ग्राह्या ॥ तदुक्तं विष्णुधर्मोत्तरे ॥ एकादश्यष्टमीषष्ठीपौर्णमासीचतु
र्दशी ॥ अमावास्यातृतीयाचताउष्याः परान्विता इति ॥ ननु युग्मा
ग्रीतियुग्मवाक्येन तृतीयाद्वितीयायुक्ता ग्राह्येत्युक्तम् ॥ तेन विरोध इति
चेन्न युग्मवाक्यस्य रंभात्रतविषयत्वात् ॥ तदुक्तं ब्रह्मवैवर्ते ॥
रंभाख्यां वर्जयित्वा तृतीयां द्विजसत्तम ॥ अन्येषु सर्वकार्येषु गणयुक्ता

प्रशस्यतइति ॥ तथा अनंगत्रयोदशीरंभाउपोष्याःपूर्वसंयुताइति ॥
 स्कंदपुराणेपि ॥ कृष्णाष्टमीचतुर्थीचसावित्रीवटपैतृकी ॥ शुक्लत्रयो
 दशीरंभानोपोष्याःपरसंयुताइति ॥ अतश्चरंभातृतीयापूर्वयुतैव
 कार्या॥अन्याचतुर्थीयुतैव॥रंभाव्रतादन्यत्रद्वितीयायुतायांप्रत्यवायोऽ
 पिश्रूयते॥तदुक्तंब्रह्मवैवर्ते ॥ तृतीयानतुकर्तव्याद्वितीयोपहताप्रभो ॥
 द्वितीयोपहतायांतुयःकरोतिनराधमः ॥ संवत्सरकृतेनेहनरोधमैणमु
 च्यतइति ॥ पुराणसमुच्चयेऽपि ॥ द्वितीयाशेषसंयुक्तांतृती
 यांकुरुतेतुयः ॥ सयातिनरकंघोरंकालसूत्रंभयंकरमिति ॥ तथाच
 तत्रैव ॥ द्वितीयाशेषसंयुक्तांयाकरोतिविमोहिता॥सावैधव्यमवाप्नोति
 प्रवदंतिमनीषिणइति ॥ एवंस्त्रीणांद्वितीयासहिततृतीयाकरणेदोषंप्रद
 र्श्यचतुर्थीयुतायांफलाधिक्यंचप्रदर्शितम् ॥ तथाच ॥ चतुर्थी
 सहितायातुसातृतीयाफलप्रदा ॥ अवैधव्यकरीस्त्रीणांपुत्रपौत्रप्रव
 र्द्धिनीति ॥ एवमन्यान्यपिपूर्वविद्धाप्रतिपादकानिवाक्यानिरंभाव्रत
 विषयेयोजनीयानीतिसिद्धांतः ॥ ॥ इतितृतीयासामान्यनिर्णयः ॥
 ॥ अथविशेषनिर्णयः ॥ ॥ अत्रचैत्रशुक्लतृतीयांऽऽदोलनतृतीयेत्युच्य
 ते तत्रपार्वतीमीश्वरंचसंपूज्यांदोलयेत् ॥ रात्रौजागरणंदक्षिणादानंच
 कुर्यात् ॥ तदुक्तंदेवीपुराणे ॥ तृतीयायांयजेद्देवींशंकरेणस
 मन्विताम् ॥ कुंकुमागुरुकर्पूरमणिवस्त्रसुगंधकैः ॥ स्रगंधधूपदीपैश्च
 दमनेनविशेषतः ॥ आंदोलयेत्ततोवत्सशिवोमातुष्टयेसदा ॥ रात्रौजा
 गरणंकार्यंप्रातर्देयाचदक्षिणा ॥ हेमवस्त्रान्नपानानितांबूलानिस्रजस्त
 थेति॥शंकरोमामूर्तिस्वरूपंचतत्रैवोक्तम् ॥सौवर्णीतुउमाकार्याराजतः
 शंकरस्तथा॥चतुर्भुजस्तुदेवेशोद्विभुजातुउमास्मृतेति ॥ अत्रैवसौभा
 ग्यशयनव्रतं ॥तदुक्तंमत्स्यपुराणे ॥ वसंतमासमासाद्यतृतीयायांजन
 प्रिये ॥ सौभाग्यायसदास्त्रीभिःकार्यंपुत्रसुखेप्सुभिरीति ॥ अस्यचवि
 धिर्मत्स्यपुराणएवद्रष्टव्यः विस्तरत्वादस्माभिर्नलिखितः ॥ इयंम

न्वादिरपि॥तदुक्तंमत्स्यपुराणे ॥आश्वयुक्शुक्लनवमीद्वादशीकार्तिके
 सिता ॥ तृतीयाचैत्रमासस्यतथाभाद्रपदस्यच ॥ श्रावणेचाष्टमी
 कृष्णापौषेचैकादशीसिता॥सिताषाढस्यदशमीमाघमासस्यसप्तमी ॥
 श्रावणेचाप्यमावास्याज्येष्ठेपंचदशीतथा ॥ आषाढीकार्तिकीमाघीचै
 त्रीचैवविशेषतः ॥ एतामन्वादयःप्रोक्तामुनिभिःपूर्वदर्शिभिः ॥ ॥ इति
 चैत्रतृतीयानिर्णयः ॥ ॥ अथवैशाखशुक्लतृतीयायांगौरीपूजांकृत्वा
 जलपूर्णकलशंदद्यात् ॥ तदुक्तंदेवीपुराणे गौरीपूजाप्रक्रमे ॥
 तृतीयायांतुवैशाखेरोहिण्यृक्षेप्रपूज्यतु ॥ उदकुंभप्रदानेनशिवलोके
 महीयतइति ॥ इयंचतृतीयात्रेतायुगादिरक्षय्यतृतीयेतिचो
 च्यते ॥ तदुक्तरत्नमालायाम् ॥ माघेपंचदशी कृष्णानभस्येचत्रयो
 दशी ॥ तृतीयामाधवेशुक्लानवम्युजैयुगादयः ॥ भविष्योत्तरेऽपि ॥
 नवम्यांशुक्लपक्षस्यकार्तिकेकृतनिर्गमः ॥ त्रेतासिततृतीयायांवैशा
 खेसमपद्यत ॥ दशैतुमाघमासस्यप्रवृत्तंद्वापरंयुगम् ॥ कलिःकृष्णत्र
 योदश्यांनभस्येमासिनिर्गतइति ॥ यत्तुब्रह्मपुराणे ॥ वैशाखेमासि
 शुक्लायांतृतीयायांजनार्दनः ॥ ब्रह्मलोकात्रिपथगांपृथिव्यामवतारय
 त् ॥ यवानुत्पादयामासयुगंचारब्धवान्कृतमितीयंकृतयुगादिरित्यु
 क्तम् ॥ तत्तुकल्पभेदेनव्यवस्थाप्यम्॥ इयंचविष्णुपूजाहोमदानादिषु
 पूर्वोक्तव्यापिनीग्राह्या ॥ तदुक्तंभविष्योत्तरे ॥ द्वेशुक्लेद्वेतथाकृष्णे
 युगाद्याःकवयोविदुः ॥ शुक्लेपूर्वाह्निकेग्राह्येकृष्णेचैवापराह्निकेइति ॥
 ॥ नारदीयेऽपि ॥ वसिष्ठउवाच ॥ वैशाखेशुक्लपक्षेतुतृतीया
 रोहिणीयुता ॥ दुर्लभाबुधवारेणसोमेनाऽपियुतातथा ॥ रोहिणी
 बुधयुक्तापिपूर्वविद्धाविवर्जिता ॥ भक्त्याकृताऽपिमांधातर्हतिपुण्यं
 पुराकृतम् ॥ गौरीविनायकोपेतारोहिणीबुधसंयुता ॥ विनापिरोहिणी
 योगात्पुण्यकोटिप्रदासदेति ॥ गौरीतृतीया विनायकश्चतुर्थी॥यत्तुका
 लादर्शेऽमावास्यानिर्णयेऽत्राद्धेऽमावास्याऽऽपराह्निकीग्राह्येत्युक्तम् ॥

एवंमन्वंतरादीनां युगादीनां विनिर्णयः ॥ महालयस्य पक्षस्याष्टकादी-
नामपि स्मृत इति ॥ युगादीनामपि सर्वेषामपराह व्यापित्वेन प्राशस्त्यमु-
क्तं तत्तत्र विहितश्राद्धादिविषयम् ॥ तत्र श्राद्धविधानं विष्णुपुराणे
प्रोक्तम् ॥ पानीयमप्यत्र तिलैर्विमिश्रं दद्यात्पितृभ्यः प्रयतो मनुष्यः ॥
श्राद्धं कृतं तेन समाः सहस्रं रहस्यमेतन्मुनयो वदन्तीति ॥ मत्स्यपुराणेऽ-
पि ॥ कृतं श्राद्धं विधानेन मन्वादिषु युगादिषु ॥ हायनानि द्विसाहस्रं
पितृणां तृप्तिदं भवेत् ॥ महाभारतेऽपि ॥ यामन्वाद्या युगाद्याश्च तथ-
यस्तासु मानवः ॥ स्नात्वा हुत्वा च दत्त्वा च जप्त्वा न तं फलं लभेदिति ॥
अतश्च युगादिप्रयुक्त्या विहितश्राद्धविषये मावास्यावदापराह्णिकी ग्रा-
ह्या ॥ विष्णुपूजादौ चतुर्थीयुतैव ग्राह्येति सिद्धांतः ॥ अत्रैवलक्ष्मीसहि-
तविष्णुपूजा भविष्योत्तरेऽभिहिता ॥ वैशाखस्य तृतीयायां श्रीसमेतं
जगद्गुरुम् ॥ नारायणं पूजयेथाः पुष्पधूपविलेपनैरिति ॥ विशेषांत-
रंचते नैवोक्तम् ॥ वैशाखे शुक्लपक्षे तु तृतीयायां तथैव च ॥ गंगातोये
नरः स्नात्वा मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥ तस्यां कार्यो यैर्वैहोमो यैर्विष्णुं सम-
र्चयेत् ॥ यवान्दद्याद्विजातिभ्यः प्रयतः प्राशयेद्यवानिति ॥ ॥ इत्यक्ष-
य्यतृतीयानिर्णयः ॥ ॥ अथ ज्येष्ठे मासि रंभा तृतीया यथा ॥ ॥ ज्येष्ठशु-
क्लतृतीयायां पतिपुत्रफलार्थिनी नारी सूर्योदये स्नात्वा सतीव्रतनियमं
गृहीत्वा च तत्सृष्टुदिक्षु कुंडेषु स्थंडिलेषु वाग्नीं संस्थाप्य पंचमो भास्कर-
इति पंचाग्निमध्ये वेदिकायारंभास्तंभोपशोभितां पुष्पमंडपिकां कृत्वा
तत्र सर्वशक्तिमयीं देवीमावाह्य ॥ तस्याः संमुखी पूर्वाभिमुखी वोपविश्य ॥
सर्वोपचारैर्देवीं नमोऽर्चनं मंत्रैः संपूज्य सूर्यास्तमयपर्यंतं तिष्ठेत् ॥ ब्राह्म-
णाश्च प्रणवादिभिर्नमोर्तैर्नाममंत्रैः सौभाग्यद्रव्याणितेष्वग्निपुत्रुहुयुः ॥
ततो द्विजदांपत्यंचतुर्थीभोजयित्वा यथाशक्त्या चार्याय गृहदानादि-
कंदद्यात् ॥ इदं व्रतं भविष्योत्तरे प्रोक्तम् ॥ यथा ॥ ज्येष्ठशुक्लतृतीयायां
स्नातानियमतत्परा ॥ कुरुपाश्वेषु पंचाग्नीं ज्वलमानान्हुताहुतीन् ॥

गार्हपत्यं दक्षिणाग्निं सभ्यं चाहवनीयकम् ॥ पंचमंभास्करंतेजइत्ये
 तेपंचवह्नयः॥एतेषांमध्यगाभूत्वातिष्ठेःपूर्वमुत्सीस्थिरा ॥ चतुर्भुजाध्या
 नपरांपंकजोपरिसंस्थिताम् ॥ मृगाजिनाच्छन्नकटींजटावलकलधारि
 णीम् ॥ सर्वाभरणसंयुक्तादेवीमभिमुखीकुरु ॥ महासक्ष्मीर्महाकाली
 महामायामहामही॥गंगाचयमुनासिंधुःशरयून्र्मदानदी ॥सरस्वतीवैत
 रणीसैवप्रोक्तामहासती॥सप्रणवैर्नमोतैश्चनामभिःपूजनंभवेत् ॥चतुर्थी
 सहितैश्चैवस्वाहांतैर्होमइष्यते॥तदास्यप्रेक्षणपराभवतद्भावनान्विता॥
 होमंकुर्युर्यतात्मानोब्राह्मणाःसर्वतोदिशम् ॥ देव्याःपूजाप्रकर्तव्यापु
 ष्पधूपादिनाततः॥बहुप्रकारैर्नैवेद्यंदातव्यंघृतपाचितम् ॥ स्थापयेदग्र
 तोदेव्याःसौभाग्याष्टकमेवच ॥ जीरकंधान्यकंचैवकौसुंभंकुंकुमंत
 था॥निष्पावाःपावनतिलालवणंशर्करागुडम् ॥ निष्पावाःशिविधान्या
 नि ॥ पावनतिलाभृष्टतिलाः ॥ शर्करागुडमिति शर्करागुडोवेत्यर्थः ॥
 पुष्पमंडपिकाकार्यारंभास्तंभोपशोभिता ॥तत्रसंपूजयेद्देवींशक्त्यास्व
 र्णादिनिर्मिताम्॥ पद्मासनेनसंतिष्ठयावत्परिणतोरविः ॥ततःप्रणम्यरु
 द्राणीमंत्रमेतमुदीरयेत् ॥ “वेदेषुसर्वशास्त्रेषुदिविभूमौरसातले ॥
 श्रुतोदृष्टश्चबहुशोनशक्त्यारहितःशिवः॥ त्वंशक्तिस्त्वंस्वधास्वाहात्वं
 सावित्रीस्वरस्वती॥पतिंदेहिसुतान्देहिगृहंदेहिनमोऽस्तुते” ॥एवंक्षमा
 पयेद्देवींप्रणिपत्यपुनःपुनः॥देहिभक्त्यागृहंरम्यंविचित्रंबहुभूमिकम् ॥
 गृहदानविधानेनब्राह्मणायतपस्विने ॥ सपत्नीकायसंपूज्यसर्वोपस्क
 रसंयुतम् ॥ निर्वर्त्यविधिनानेनततःपश्चात्समापयेत् ॥ दांपत्यानि
 चभोज्यानिचतुर्थीमधुरैरसैः ॥ इत्युक्तंतेमयासर्वैर्भाव्रतमनुत्तमम्॥
 व्रतांतेऽगस्त्यमुनयेत्त्वंप्रदत्स्वगृहंशुभम् ॥ इदंव्रतंमयाप्रोक्तंयाश्चरि
 ष्यंतियोषितः ॥ कांतार्थीपुरुषोवापिख्यातंरंभाव्रतंभुवि ॥ भार्यापुत्र
 गृहंभोगाःकुलवृद्धिर्भविष्यति ॥ स्त्रीणांचातुलसौभाग्यंगार्हस्थ्यंसर्व
 कामिकम् ॥ सपत्नीदर्पदलनंवशीकरणमुत्तमम् ॥ मृताशिवपुरंयाति

ततोविष्णुपुरं व्रजेदिति ॥ ॥ इति रंभा तृतीयाव्रतम् ॥ ॥ अथ भा
द्रपद तृतीयायां कांचन गौरीकृत्वासंपूज्यगुडापूपनैवेद्यं दद्यात् ॥ तदु
क्तं भविष्योत्तरे ॥ गुडापूपास्तु दातव्या मासि भाद्रपदे तथा ॥ तृती
याशुक्लपक्षस्य सर्वपापहरा स्मृतेति ॥ ॥ इति भाद्रपद तृतीया ॥ ॥
अथ माघशुक्ल तृतीयायां सुमामहेश्वरप्रीत्यर्थं गुडलवणदानं कुर्यात् ॥
तदुक्तं भविष्योत्तरे ॥ माघशुक्ल तृतीयायां गुडस्य लवणस्य च ॥
दानं श्रेयस्करं राजन्स्त्रीणां च पुरुषस्य च ॥ गुडेन तु ष्यते देवी लव
णेन स्वयं प्रभुरिति ॥ एवमन्यान्यपि तृतीयाव्रतानि चतुर्थ्यां युक्ताया
मेव कार्याणीति सिद्धांतः ॥ पक्षद्वयगता सुसर्वांस्वपि तृतीयासु तिथि
पतित्वेन गौरीपूज्या ॥ तदुक्तम् ॥ चतुर्थ्यां गणनाथस्य गौर्यास्तत्पूर्वं
वासरइति ॥ तत्पूर्ववासरे चतुर्थीपूर्वदिने तृतीयायामित्यर्थः ॥ अथ
सिद्धविरुद्धादिकम् ॥ तृतीयाभौमवारेण सिद्धा ॥ तदुक्तम् ॥ भौमेषष्ठी
तृतीयास्यादष्टमी च त्रयोदशी ॥ मूलाश्विन्यौ मृगाश्वे पासिद्धा उत्तरभाद्र
पादिति ॥ तृतीया बुधवारेण विरुद्धा ॥ तदुक्तम् ॥ बुधे धनिष्ठां भरणीं हस्त
मूलसमन्विताम् ॥ तृतीयां नवमीं प्रतिपदे वतीं च विवर्जयेदिति ॥
विरुद्धयोगेशु भकर्मनकार्यम् ॥ अथात्र कृत्यान्याह ॥ तृतीयादिज
यातिथिषु संग्रामोपयोगिवलोपयोगिचकर्मसिद्धयति ॥ तदुक्तं र
त्नमालायाम् ॥ जयासु संग्रामवलोपयोगिकार्याणि सिद्धयंति विनिर्मिता
नीति ॥ भास्करेणापि ॥ जयासु विदधीता जिवलकार्याणि निर्वृतइति ॥
इयं तृतीया रविभौमशनीनामन्यतमे क्रूरग्रहे मिथुनराशिस्थिते सति दु
ष्टाभवति ॥ आद्याश्च तन्न इत्याद्युक्तमेव ॥ तृतीयायामग्रेय्यां दिशियो
गिन्यः प्रतिवसन्ति ॥ अतस्तत्र यात्रानकार्या ॥ क्रमात्पूर्वात्तराग्रे
य्यामित्याद्युक्तमेव ॥ ॥ इति श्रीसूर्यसेनमहामहेंद्रविरचिते निर्णयामृ
ते तृतीयानिर्णयः ॥ ॥ अथोपवासादिषु चतुर्थीनिर्णयते ॥ ॥ चतु
र्थीगणेशव्रतकुंडचतुर्थीव्रतबहुला चतुर्थीव्रतव्यतिरिक्तेषु पंचमीयु

तैवग्राह्या ॥ तदुक्तंनिगमे ॥ युगभूतानीति ॥ विष्णुधर्मोत्तरेऽपि
 ॥ एकादशीतथाषष्ठीअमावास्याचतुर्थिका ॥ उपोष्याः परसंयुक्ताः
 पराःपूर्वैणसंयुताइति ॥ गणेशचतुर्थीतुतृतीयायुतैवोपोष्या ॥ चतु
 र्थीगणनाथस्यमातृविद्धाप्रशस्यतइति ॥ ब्रह्मवैवर्तेऽपि ॥ चतुर्थीसहि
 तायातुसातृतीयाफलप्रदा ॥ चतुर्थीचतृतीयायामहापुण्यफलप्रदा ॥
 कर्तव्याव्रतिभिर्वत्सगणनाथसुतोषणीति ॥ गणनाथसुतरांतोष
 यतीतिगणेशचतुर्थीत्यर्थः ॥ तथाचस्कंदपुराणे ॥ कृष्णाष्टमीचतुर्थी
 चसावित्रीवटपैतृकी ॥ शुक्लत्रयोदशीरंभानोपोष्याः परसंयुताइति ॥
 अत्रापिचतुर्थीगणेशचतुर्थ्यैववेदितव्या ॥ अन्यथायुगभूतानीतिनि
 गमवाक्यविरोधः स्यात् ॥ एवंमाघशुक्लपक्षेगौरीचतुर्थी ॥ कुंडचतुर्थी
 तियाप्रसिद्धासाचबहुलाचतुर्थीचतृतीयायुतेवोपोष्ये ॥ तदुक्तंपुराण
 समुच्चये ॥ गौर्याश्चतुर्थीवटधेनुपूजादुर्गाचर्चनंदुर्भरहोलिकेच ॥ वत्स
 स्यपूजाशिखरात्रिरेताः पराविनिघ्नतिनृपंसराष्ट्रमिति ॥ अत्रधेनुपूजे
 तिबहुलाचतुर्थीविहितादीपोत्सवप्रतिपद्विहिताचधेनुपूजागम्यते ॥ व
 त्सस्यपूजेतिवत्सद्वादशीविहितधेनुपूजायाः पृथगुपादानात् ॥ अत्रवि
 नायकव्रतानुष्ठानेपिचतुर्थ्यामध्याह्नव्यापित्वंमुख्यंप्रयोजकम् ॥ चतु
 र्थीगणनाथस्यमातृविद्धाप्रशस्यते ॥ मध्याह्नव्यापिनीचेत्स्यात्परतश्चै
 त्परेहनीतिमाधवोदाहतरहस्यवचनात् ॥ यदापूर्वैद्युर्मध्याह्नव्यापि
 नीभवति ॥ तदामुख्यप्रयोजकस्यविद्यमानत्वान्मातृविद्धात्वगुणस्य
 चसंभवात्साग्राह्या ॥ तादृशेविषयेपरेद्युः सत्यामपिमध्याह्नव्यापिन्या
 सात्याज्या ॥ अतएवप्रशस्यतइत्युक्तम् ॥ यदातुपरेद्युरेवमध्याह्नव्या
 पिनीतदामातृविद्धायागुणाभावेपि प्रधानप्रयोजनानुरोधेन परविद्भव
 ग्राह्या ॥ तदाचतत्रैवस्मृत्यंतरवचनम् ॥ मातृविद्धाप्रशस्तास्याच्चतु
 र्थीगणनाथके ॥ मध्याह्नात्परतश्चेत्स्यान्नागविद्धाप्रशस्यते ॥ ॥ इति
 चतुर्थीसामान्यनिर्णयः ॥ ॥ अथविशेषनिर्णयः ॥ ॥ चैत्रशुक्लचतु

थ्यालङ्कुकादिभिर्गणेशमर्चयित्वासर्वकामान्प्राप्नुयात् ॥ तदुक्तं देवी
पुराणे चैत्रमासतिथिकृत्यप्रकरणे ॥ गणेशकारयेत्पूजालङ्कुका
दिभिरादरात् ॥ चतुर्थ्याविघ्ननाशाय सर्वकामसमृद्धय इति ॥ ज्येष्ठ
शुक्लचतुर्थ्यास्त्रीभिरुमापूज्या ॥ तदुक्तं ब्रह्मपुराणे ॥ ज्येष्ठशु
क्लचतुर्थ्यातुजाता पूर्वमुमासती ॥ तस्मात्सा तत्र संपूज्या स्त्रीभिः सौभा
ग्यवृद्धये ॥ उपहारैश्च विविधैर्गीतनृत्योत्सवादिभिः ॥ होमैः पयोभिर्वस्त्रै
श्च पत्रपुष्पैः सुगन्धिभिरिति ॥ इति ज्येष्ठचतुर्थी ॥ अथ भाद्रपदशुक्ल
चतुर्थी शिवारुया ॥ तत्र गणेशपूजनं स्नानदानादिकं चानंतगुणं भव
ति ॥ तदुक्तं भविष्योत्तरे ॥ शिवाशांतमुखाराजं चतुर्थी त्रिविधा
स्मृता ॥ मासि भाद्रपदशुक्ला शिवलोके प्रपूजिता ॥ तस्यां स्नानं त
थादानमुपवासोजपस्तथा ॥ क्रियमाणं शतगुणं प्रसादादंतिनो नृपेति ॥
इयमेव गणेशचतुर्थी रविवारेण भौमवारेण वा स मन्विता महाचतुर्थीत्यु
च्यते ॥ अत्र कल्पोक्तविधिना गणेशपूजनात् सर्वकार्यसिद्धिर्भवति ॥
तदुक्तं वाराहपुराणे ॥ भाद्रशुक्लचतुर्थ्या भौमे नार्कैर्गवायुता ॥ महती सा
त्रविघ्ने शमञ्चित्वेष्टं लभेन्नर इति ॥ अत्रैव रात्रौ चंद्रं न पश्येत् ॥ चंद्रद
र्शनान्मिथ्याभिशास्तिर्भवति ॥ प्रमादाद्दृष्ट्वापि विष्णुपुराणोक्तं श्लोकं त
द्दोषशांत्यर्थं पठेत् ॥ तदुक्तं पाराशरस्मृतौ ॥ कन्यादित्ये
चतुर्थ्यातु शुक्ले चंद्रस्य दर्शनम् ॥ मिथ्याभिद्रूपणं कुर्यात्तस्मात्पश्ये
न्न तंतदा ॥ तद्दोषशांत्यर्थं सिंहः प्रसेनमिति वै पठेदिति ॥ कन्यादित्ये
भाद्रशुक्लपक्षे ॥ श्लोकश्च ॥ सिंहः प्रसेनमवधीत्सिंहो जांबवताहतः ॥ सुकु
मारकमारो दीस्तव ह्येष स्यमंतक इति ॥ अन्यापि शुक्लचतुर्थ्या भौमवारे
ण युता सूर्यग्रहणतुल्या ॥ तदुक्तं शंखेन ॥ अमावास्या तु सोमेन सप्त
मी भानुना सह ॥ चतुर्थी भूमिपुत्रेण सूर्यपुत्रेण चाष्टमी ॥ चतस्रस्ति
थयस्त्वेताः सूर्यग्रहणसन्निभा इति ॥ ब्रह्मपुराणेशुक्लचतुर्थ्या चंद्र
दर्शनविषये विशेष उक्तः ॥ वासुदेवो भिशास्तस्तु निशाकरमरीचिषु ॥

स्थितश्चतुर्थ्यामाद्यायांमनुष्याणांपतिश्चसः ॥ ततश्चतुर्थ्यांचंद्रंतुप्र
यत्नाद्वीक्ष्यमानवः॥पठेत्पौराणिकंवाक्यंप्राङ्मुखोवाप्युदङ्मुखइति ॥
प्रयत्नात्पठेदित्यन्वयः ॥ वाक्यं सिंहःप्रसेनमिति॥आद्यायांचतुर्थ्यांशु
क्वचतुर्थ्यामित्यर्थः॥ ॥ इतिभाद्रपदशुक्लचतुर्थी ॥ ॥ अथभाद्रपद
शुक्लनवम्यांप्रबोधितायादेव्याआश्वयुक्शुक्लचतुर्थ्यामभ्यंगादिसंस्का
रैःकेशान्विशोधयेत् ॥ ततःशुक्लपंचम्यांपूर्वाह्निगंधोदकैस्तांदीर्वास्ना
पयेत् ॥ तत्सप्तम्यांतांबिल्वपत्रैःप्रपूजयेत् ॥ तदष्टम्यामुपोष्यरा
त्रौजागरणंकृत्वाप्रतियामंदेवींपूजयेत् ॥ तन्नवम्यांविधिवत्संपूज्यव
लिदानंकुर्यात् ॥ तदशम्यांदेवीरथमारोप्यगीतवादित्रशब्दैःसहनग
रेभ्रामयेत् ॥ तदुक्तंदेवीपुराणे ॥ कन्यायांकृष्णपक्षेतुपूजयित्वाद्द
भेऽपिवा ॥ कन्यायांभाद्रपदइत्यर्थः ॥ नवम्यांबोधयेद्देवीगीतवादित्र
निःस्वनैः ॥ शुक्लपक्षेचतुर्थ्यांतुदेवीकेशविशोधनम् ॥ प्रातरेवतुप
श्चम्यांस्नापयेत्सलिलैःशुभैः ॥ सप्तम्यांपत्रिकापूजाह्यष्टम्यामप्युपो
षणम् ॥ पूजनंजागरंचैवरथमारोप्यवैपुरइति ॥ ॥ इत्याश्विनचतुर्थी॥
माघशुक्लचतुर्थीतुवरदाख्यातत्रकुंदपुष्पैःशिवमभ्यर्च्यनरोक्तभोजी
श्रियमाप्नोति॥तदुक्तंकूर्मपुराणे॥कुंभेशुक्लचतुर्थ्यांतुकुंदपुष्पैःसदाशि
वम्॥संपूज्ययोहिनक्ताशीसप्राप्नोतिश्रयंनरइति ॥ इयमेवकुंदचतुर्थी
तिप्रसिद्धा ॥ अत्रैवब्रह्मपुराणेविशेषोक्तः ॥ उमाचतुर्थ्यामावेतु
शुक्लायांयोगिनीगणैः॥प्राग्भक्षयित्वासृष्ट्वाचभूयःस्वांगात्स्वकैर्गुणैः ॥
ससृजुःसहितायस्मात्तस्मात्प्रोक्तासतीह्युमा ॥तस्मात्सातत्रसंपूज्यान
रैःस्त्रीभिर्विशेषतः ॥ कुंदपुष्पैःप्रयत्नेनसम्यग्भक्त्यासमाहितैः ॥
कुंकुमालक्तकाभ्यांचरक्तसूत्रैःसकंकणैः ॥ अवैःपुष्पैस्तथाधूपैर्दीपैर्ब
लिभिरेवच ॥ गुडार्द्रकाभ्यांपयसालवणेनाथपालकैः ॥ पूज्याःस्त्रिय
श्चाविधवातथाविप्राश्चशोभनाः ॥ सौभाग्यवृद्धयेपश्चाद्भोक्तव्यंबंधु
भिःसहेति ॥ पालकैःकुंदैः ॥ देवीपुराणेत्येवंकुंडचतुर्थ्युक्ता ॥

यथा॥माघमासेतुसंप्राप्तेचतुर्थीकुंडसंज्ञिता ॥ सोपोष्याचसुरश्रेष्ठास्त
 तोराज्यंभविष्यति ॥ ॥ इतिमाघचतुर्थी ॥ ॥ अन्यच्चवर्षचतुष्टयसा
 ध्यंवरचतुर्थीव्रतमस्ति ॥ तदुक्तंस्कांदे ॥ चतुर्थीमार्गशर्षेतु
 शुक्लपक्षेनृपोत्तम ॥ प्रारभ्यप्रतिमासंचचतुर्थीगणनायकम् ॥
 संपूज्यविधिनाकुर्यादेकभक्तंसमाहितः ॥ अक्षारलवणंत्वेवंपूर्णंसंवत्सरे
 ततः ॥ द्वितीयवत्सरेचाथनक्तंप्रतिचतुर्थिच ॥ कुर्याद्गणेशमभ्यर्च्य
 तृतीयेयाचितंतथा ॥ एवमेवप्रकुर्वीतचतुर्थेस्यादुपोषणम् ॥ ततश्च
 तुर्थेसंपूर्णेतदुद्यापनमाचरेदिति ॥ इदंवरचतुर्थीख्यंव्रतंसर्वार्थसाध
 कमिति ॥ ॥ इतिवरचतुर्थीव्रतम् ॥ ॥ अथफाल्गुनादिमासचतुष्टय
 साध्यंगणेशचतुर्थीव्रतम् ॥ तदुक्तंवाराहपुराणे ॥ अथाविघ्नव्रतराजन्क
 थयामिशृणुष्वतत् ॥ चतुर्थीफाल्गुनेमासिग्रहीतव्यंव्रतंतिवदम् ॥ नक्ता
 हारेणराजेंद्रतिलान्नंपायसंस्मृतम् ॥ तदेवाग्नौचहोतव्यंतद्देयंब्राह्मणेषु
 च ॥ चातुर्मास्यव्रतंचैवकृत्वैवंपंचमेतथा ॥ सौवर्णगजवक्रंतुकृत्वाविप्रा
 यदापयेत् ॥ आयसैःपंचभिःपात्रैरुपेतंपंचभिस्तथा ॥ एवंकृत्वा
 व्रतंचैवसर्वविघ्नैर्विमुच्यतइति ॥ पूजाहोमादिमंत्रश्च ॥ दिव्यायशूरायग
 जाननायलंबोदरायैकदंतायुधाय ॥ नगात्मजादेहसमुद्भवायकुठार
 हस्तायनमोवरायेति ॥ अनेनमंत्रेणपूजांकृत्वास्वाहांतेनतिलान्हु
 त्वाब्राह्मणेभ्योदत्त्वास्वयमपितदेवनक्तमश्रीयात् ॥ एवंमासचतुष्टयं
 व्रतंकृत्वा आपादशुक्लचतुर्थीसौवर्णविनायकदानमात्रं कुर्यादितिप्र
 योगः ॥ भविष्योत्तरेतुविशेषोक्तः ॥ चतुर्थीतुयदाराजन्नारवारो
 व्रतान्वितः ॥ दद्यात्तिलान्नविप्रायस्वयंभुङ्केतिलौदनम् ॥ वर्षत्रयं
 समाप्तिर्हिंव्रतस्यतुयदाभवेत् ॥ विनायकस्तदातुष्टोददातिफल
 मीहितमिति ॥ मत्स्यपुराणेतु ॥ चतुर्थीनक्तभुग्दद्यादब्दां
 तेहेमवारणम् ॥ व्रतंवैनायकंनामशिवलोकफलप्रदमिति ॥ इदं
 व्रतंद्वादशस्वपिमासेषूभयचतुर्थीर्विधेयमितिगम्यते ॥ एवंमनोरथ

विनायकचतुर्थ्यादि विनायकव्रतानि कुंडचतुर्थ्यादिगौरिव्रतानिचतु
 तीयायुक्तचतुर्थ्यामेवकार्याणि ॥ अन्यानिनागचतुर्थ्यादीनिव्रतानि
 पंचमीयुक्तायांचतुर्थ्यामितिसिद्धांतः ॥ केषुचिदेशेषुचतुर्थ्याचम
 ध्याह्वयापिन्यामुपोष्यनागान्क्षीरेणाप्याय्यपंचम्यांपारणंप्रकुर्युः ॥ त
 दुक्तंपुराणसमुच्चये ॥ युगमध्यंदिनेयत्रतत्रोपोष्यफणीश्वरान् ॥ क्षीरेणा
 प्याय्यपंचम्यांपारयेत्प्रयतो नरः ॥ विषाणितस्य नश्यंति नैनहिंसंति पन्न
 गा इति ॥ युगंचतुर्थी ॥ कूर्मपुराणेपि ॥ त्रिथौ युगाह्वयायांचसमुपोष्यय
 थाविधिः ॥ शंखपालादिनागानां शेषस्य च महात्मनः ॥ पूजाकार्यापुष्प
 गंधक्षीराप्यायनपूर्विकेति ॥ एतच्च कार्तिकशुक्लचतुर्थ्यानागव्रतमि
 तिकालादर्शं ॥ पक्षद्वयगतासु सर्वास्वपि चतुर्थीषु तिथ्यधिपोगणेशः
 पूज्यः ॥ चतुर्थ्यागणनाथस्येत्युक्तत्वात् ॥ ॥ अथ सिद्धविरुद्धादिकं ॥ चतु
 र्थी शनिवारेण सिद्धा भवति ॥ तदुक्तम् ॥ शनौ चतुर्थी नवमी चतुर्दश्यथ
 रोहिणी ॥ शततारास्वातिमघाभाग्यंचैव तु सिद्धय इति ॥ चतुर्थी गुरुवारे
 ण विरुद्धा ॥ तदुक्तम् ॥ जीवेऽष्टमी चतुर्थी च आर्द्रा चोत्तरफाल्गुनी ॥ रोहि
 णी वारुणं चैव विरुद्धं मृगसंमितमिति ॥ अत्र कृत्यमुच्यते ॥ शत्रुवधाग्निवि
 षप्रयोगाद्यनिष्टकर्मचतुर्थ्यादिरिक्ता तिथिषु कार्यैः ॥ तदुक्तं भास्करेण ॥
 चतुर्थ्यांचचतुर्दश्यां नवम्यांचारिमर्दनम् ॥ दमनबंधनभेदमभियोगा
 भिचारकम् ॥ विषाग्निसंप्रयोगंचकुर्वीत कपटानि चेति ॥ चतुर्थ्या नैऋ
 त्यां योगिन्यः प्रतिवसति ॥ अतस्तत्सामुख्यात्तत्रयात्रानकार्या ॥ क्र
 मात्पूर्वोत्तराग्नेयनैऋत्येत्युक्तत्वात् ॥ रविभौमशनीनामन्यतमेऋ
 तग्रहेकर्कस्थे सति चतुर्थी शुभकार्येषु वर्जिता ॥ आद्याश्चतस्र इत्युक्त
 त्वात् ॥ सूर्ये वृषकुंभस्थिते सति चतुर्थी दग्धा भवति ॥ एकांतरा
 दिनकर इत्यादि द्वितीया निर्णय एवोक्तम् ॥ ॥ इति श्रीसूर्यसेनमही
 महेंद्रविरचिते निर्णयामृते चतुर्थी निर्णयः ॥ ॥ अथ पंचमी निर्णी
 यते ॥ ॥ पंचमी तिथिरुपवासादिषु चतुर्थ्यायुतैव ग्राह्या ॥ तदुक्तं नि

गमे ॥ युगभूतानीति ॥ जावालिरापि ॥ प्रतिपत्पंचमीचैव
उपोष्यापूर्वसंयुतेति ॥ पैठीनसिरापि ॥ पंचमीसप्तमीचैवदशमीचत्र
योदशी ॥ प्रतिपन्नवमीचैवकर्तव्यासंमुखीतिथिरिति ॥ संमुखीसाया
ह्वयापिनी ॥ अत्रत्रयोदशीशुक्ला ॥ तथाच ॥ एकादशीतथाष
ष्ठीअमावास्याचतुर्थिका॥ उपोष्याः परसंयुक्ताः पराः पूर्वेणसंयुताइति॥
चतुर्थ्याः परापंचमीपूर्वयुताचतुर्थ्यायुतो पोष्येत्यर्थः ॥ एतेर्वाक्यैः
पंचम्याश्चतुर्थ्यायुतायाएवविधानात् ॥ ब्रह्मवैवर्तवचनेनपरविद्धानिषे
धाच्च ॥ यथा ॥ प्रतिपत्पंचमीचैवसावित्रीवटपूर्णिमा ॥ नवमीदशमी
चैवनोपोष्याः परसंयुताइति ॥ यत्तुब्रह्मवैवर्तवचनम् ॥ पंचमीतुप्रकर्त
व्याषष्ठीयुक्तातुनारद ॥ नहिषष्ठीनागविद्धाकर्तव्यातुकदाचनेति ॥
तत्तुस्कंदोपवासविषयनागपूजाविषयंच॥ननुकृष्णाष्टमीस्कंदषष्ठीशि
वरात्रिश्चतुर्दशी॥एताः पूर्वयुताः कार्यास्तिथ्यंतपारणंभवेदिति ॥ स्कं
दोपवासस्यषष्ठ्यांविधानात्पंचम्याः षष्ठीयुतत्वेनप्राशस्त्याभिधानं
स्कंदोपवासविषयविरुद्धमितिचेत् ॥ सत्यम् ॥ देशभेदेनव्यवस्था
कल्पनीया॥केषुचिद्देशेषुपंचम्यामुपोष्यषष्ठ्यांस्कंदंपूजयंति॥तदुक्तं
वाराहपुराणे॥आषाढेशुक्लषष्ठीतुतिथिःकौमारिकास्मृता ॥कुमारमर्च
येत्तत्रपूर्वत्रोपोष्यवौदिनइति॥ पूर्वत्रदिनेपंचम्यामित्यर्थः ॥स्कंदपुराणे
पि॥स्कंदोपवासेस्वीकार्यापंचमीपरसंयुता॥त्रिमुहूर्तातुषष्ठ्यास्यात्पू
र्वैयुक्तान्यथाभवेदिति॥एषुवचनेषुस्कंदोपवासस्यपंचम्यांविधानात्पं
चम्याःषष्ठीयुतायाउपोष्यत्वविधानं देशभेदेनव्यवस्थितस्कंदोपवा
सविषयमित्यविरोधः॥ अतश्चस्कंदोपवासव्यतिरिक्तोपवासादिषुचतु
र्थ्यायुतैवपूज्येतिसिद्धांतः ॥ चैत्रशुक्लपंचम्यांत्वनंतादीन्नागाधिपान्सं
पूज्यक्षीरघृतनैवेद्यंदद्यात् ॥ तदुक्तंदेवीपुराणेचैत्रमासतिथिप्रक्रमे ॥
पंचम्यांपूजयेन्नागाननंताद्यान्महोरगान् ॥ क्षीरंसर्पिस्तनैवेद्यंदेयं
सर्वसुखावहमिति ॥ मत्स्यपुराणेऽपिनागमूर्तिस्वरूपमुक्तम् ॥ यथा ॥

नागाश्चैवतु कर्त्तव्याः खड्गखेटकधारिणः॥ अधः सर्पाकृतिस्तेषां नाभेरु
 र्ध्वतु पौरुषी ॥ फणाश्च मूर्ध्नि कर्त्तव्या द्विजिह्वा बहवोऽसमा इति ॥ अस
 मा विषमसंख्याकाः ॥ ॥ इति चैत्रपंचमी निर्णयः ॥ ॥ अथ श्रावण शु
 क्लपंचम्यां द्वारस्योभयोः पार्श्वयोगोमयेन नागान्विलिख्य दधिदूर्वाकुर
 पुष्पोपहारादिभिः संपूज्य तत्प्रीतये ब्राह्मणान् भोजयेत् ॥ एतेन सर्प
 भयं कुत्रचिन्न भवति ॥ तदुक्तं भविष्योत्तरे ॥ श्रावणे मासि पंचम्यां
 शुक्लपक्षे नराधिप ॥ द्वारस्योभयतो लेख्या गोमयेन विषो लवणाः ॥ पूज
 यो द्विधिवद्वीरदधिदूर्वाकुरैः कुशैः ॥ गंधपुष्पोपहारैश्च ब्राह्मणानां च
 तर्पणैः ॥ एतस्यां पूजयंती हि नागान् भक्तिपुरःसराः ॥ न ते पांसर्पतो
 वीरभयं भवति कुत्रचिदिति ॥ ॥ इति श्रावणपंचमी ॥ ॥ अथ भाद्र
 शुक्लपंचम्यां ऋषिपंचमी व्रतम् ॥ तत्र प्रायेण नार्यः कश्यपादीन् सप्त ऋ
 षीन् संपूज्या कृष्टभूम्युत्पन्नश्यामाकादिमुन्यन्नशकाहारिणो पोष्य सर्वपा
 पं विनिर्मुक्ताः सर्वान् कामान् प्राप्नुवंति ॥ तदुक्तं ब्रह्मपुराणे ॥ ऋषिरुवाच ॥
 सुशीले शृणु तत्सम्यग्गतानां मुत्तमं व्रतम् ॥ येन चीर्णेन सह सा पापात्त
 स्मात्प्रमुच्यते ॥ दुःखत्रयाभिघातश्च जायते नात्र संशयः ॥ कल्याणानि
 विवर्धते संपदश्च निरापदः ॥ न भस्य शुक्लपक्षे तु यदा भवति पंचमी ॥ नद्या
 दिके तदा स्नात्वा कृत्वानियममेव च ॥ ब्राह्मणी क्षत्रिया वैश्या शूद्रा चापि व
 रानने ॥ कृत्वानैमित्तिकं कर्म गत्वानिजगृहं पुनः ॥ वेदीं सम्यक् प्रकुर्वी
 त गोमयेनोपलेपिताम् ॥ रंगवल्लीसमायुक्तानां नापुष्पोपशोभिताम् ॥
 तत्र सप्त ऋषीन् दिव्यान् भक्तियुक्तां प्रपूजयेत् ॥ गंधैश्च विविधैः पुष्पैर्धूपैर्दी
 पैः सुशोभनैः ॥ ततो नैवेद्यसंपन्नमर्घ्यं दद्याच्छुभैः फलैः ॥ अर्घ्यमं
 त्रश्च ॥ “ कश्यपोऽत्रिभैरद्वाजो विश्वामित्रोऽथ गौतमः ॥ जमदग्निर्वसिष्ठ
 श्वसत्तैरे ऋषयः स्मृताः ॥ गृहीतार्घ्यमया दत्तं तुष्टा भवत सर्वदेति ॥ एवं
 पूजां विनिर्वर्त्य ऋषीन् च्यात्वासमाहिता ॥ अकृष्टपृथ्वी संजातशकाहा
 रं प्रकल्पयेत् ॥ शयीत ब्रह्मचर्येण ऋषान् च्यात्वासमाहिता ॥ अनेन विधि

नासप्तवर्षाणि व्रतमाचरेदिति ॥ अस्योद्यापनम् ॥ आदौ मध्ये तथा चांति
 कुर्यादुद्यापनं बुधः ॥ आचार्यान्वरयेत्सप्तवेदवेदांगपारगान् ॥ प्रति
 माः सप्तकुर्वीतसुवर्णेन स्वशक्तिः ॥ जटिलाः साक्षसूत्राश्च कर्मण्डलु
 समन्विताः ॥ संस्थाप्य कलशेष्वेतान् मृन्मयेष्वव्रणेषु च ॥ स्नापयेद्विधि
 वद्भक्त्या पंचामृतविधानतः ॥ एवं पूजां विनिर्वर्त्य अर्घ्यं दद्याद्यथापुरा ॥
 आचार्यान् पूजयेद्भक्त्या वस्त्रालंकारभूषणैः ॥ अनुज्ञया गुरोः पश्चाद्ब्राह्मणे
 भ्यो निवेदयेत् ॥ प्रतिमावस्त्रसंयुक्ता भोजयित्वा यथाविधि ॥ अनेन विधि
 नासम्यग्रतमेतत्समाचरेत् ॥ सर्वव्रतेषु यत्पुण्यं सर्वतीर्थेषु यत्फलम् ॥
 सर्वदानेषु यद्देयं तदेतद्व्रतधारणादिति ॥ ॥ इति ऋषिपंचमीव्रतम् ॥
 अथाश्विनशुक्लपंचम्यां शर्चासहितं कुशमयं नागं घृतक्षीरसलिलैः स्नाप
 यित्वा संपूज्य क्षीरसिक्तगोधूमात्रं नैवेद्यं दद्यात् ॥ तदुक्तं भविष्यो
 त्तरे ॥ तथाचाश्वयुजे मासि पंचम्यां कुरुनंदन कृत्वा कुशमयं नाग
 मिद्राण्या सह पूजयेत् ॥ घृतोदकाभ्यां पयसा स्नापयित्वा विशांपते ॥
 गोधूमैः पयसा सितैर्भक्ष्यैश्च विधैस्तथा ॥ पूजयेत्कुरुशार्दूल तस्य शो
 षादयो नृप ॥ नागाः प्रीता भवंतीह शांतिमाप्नोति वैविभो इति ॥ अत्रैव
 प्रशोधितकेशाया देव्याः पूर्वाह्निस्नानं कारयेत् ॥ तदुक्तं देवीपुराणे ॥
 प्रातरे वतु पंचम्यां स्नापयेत्सलिलैः शुभैरिति ॥ ॥ इत्याश्विनपंच
 मी ॥ अथ माघशुक्लपंचमी श्रीपंचमी ॥ तत्र रतिसहितं मदनं संपूज्य वसं
 तोत्सवारंभः कार्यः ॥ तदुक्तं पुराणसमुच्चये ॥ माघमासे नृपश्रेष्ठ शुक्रार्या
 पंचमीति थौ ॥ रतिकामौ तु संपूज्य कर्तव्यः सुमहोत्सवः ॥ दानानि च प्रदे
 यानि तेन तुष्यति माधव इति ॥ ॥ इति श्रीपंचमी ॥ एवमन्यान्यपि स्कंदो
 पवासनागपूजाव्यतिरिक्तानि पंचमीव्रतानि चतुर्थीयुक्तपंचम्यामेव का
 र्याणीति सिद्धम् ॥ अथ सिद्धविरुद्धादिकं लिख्यते ॥ पंचमी गुरुवा
 रेण सिद्धा भवति ॥ तदुक्तम् ॥ गुरौ दशमी पंचम्यौ पौर्णमासी विशा
 खिका ॥ भाग्या नुराधे सिद्धाः स्युस्तथा पुष्यपुनर्वसू इति ॥ इयं श

निवारेणविरुद्धा ॥ तदुक्तम् ॥ सौरेहस्तोत्तराषाढारेवतीचित्रयासह ॥
 पंचमीचैवषष्ठीचअर्यम्णासहवर्जितेति ॥ अर्यम्णोत्तराफाल्गुन्या ॥ अथा
 त्रकृत्यमुच्यते ॥ पंचम्यादिषुपूर्णातिथिषुमांगल्यविवाहयात्राशांति
 कपौष्टिकादिकर्माणि कार्याणि ॥ अमावास्यायां पूर्णात्वेपि पितृकर्ममु
 क्तवान्यच्छुभं कर्मनकार्यम् ॥ तदुक्तं भास्करेण ॥ विवाहयात्रोत्सवशांति
 कानि पूर्णासु कार्याणि च पौष्टिकानीति ॥ श्रीपतिरपि ॥ पूर्णासु मांगल्यवि
 वाहयात्रासु पौष्टिकं शांतिकर्म कार्यम् ॥ सदैवदर्शे पितृकर्ममुक्तवाना
 न्यद्विदध्याच्छुभं मंगलादीति ॥ पौष्टिकं नामाद्युर्वृद्धचर्यक्रियमाणं होमा
 दिकं कर्म ॥ शांतिकं तु ग्रहीडोत्पातादिशांतये क्रियमाणं दानहोमादि ॥
 शुभं शांतिकादि ॥ मंगलं विवाहादि ॥ इयं पंचमी रविभौमशनीनामन्य
 तमेकुरग्रहेमेषादिराशिचतुष्टयस्थिते सति दुष्टा भवति ॥ एषां चतुर्णाम्
 पि पंचमी स्यादित्युक्तत्वात् ॥ अत्र दक्षिणस्यां दिशो गिनीनां मुख्या
 तत्र यात्रा न कार्या ॥ नैर्ऋत्येयाम्यपश्चिम इत्याद्युक्तमेव ॥ पक्षद्वयगतासु
 सर्वास्वपि पंचमीषु तिथिपतित्वेन शेषादयो नागाः पूज्याः ॥ उक्तं च ॥
 शेषादीनां फणीशानां पंचम्यां पूजनं भवेदिति ॥ ॥ इति श्रीसूर्यसेनमही
 महेंद्रविरचिते निर्णयामृते पंचमी निर्णयः ॥ ॥ अथ षष्ठी निर्णयः ॥ ॥
 षष्ठी तिथिरुपवासादिषु सप्तमीयुतैव ग्राह्या ॥ तदुक्तं षण्मुन्योरिति ॥
 बृहस्पतिनाप्युक्तम् ॥ एकादश्यष्टमीषष्ठी द्वितीया च चतुर्दशी ॥
 अमावास्या तृतीया च ता उपोष्याः परान्विता इति ॥ षष्ठ्याः सप्तमी
 युतायाः पूज्यत्वविधानात् ॥ तथा च ॥ नागविद्धा तु या षष्ठी भानु
 विद्धो महेश्वरः ॥ चतुर्दशी कामविद्धा तिस्रस्तामलिनामता इति ॥
 तथा च ॥ नहि षष्ठी नागविद्धा कर्तव्या तु कदाचन ॥ तथा च ॥
 नागविद्धा तु या षष्ठी शिवविद्धा तु सप्तमी ॥ दशम्येकादशी विद्धानोपो
 ष्याः स्युः कुतश्चनेति ॥ तथा च ॥ द्वितीया पंचमी वेधादित्यादिभिर्जा
 बालिब्रह्मवैवर्तसौरपुराणवृद्धवसिष्ठवाक्यैः पंचमीयुक्तायानिपेधाच्च

निपत्रपयनयाजनायानातिसेद्धातः ॥ इतिषष्टिसामान्यानेण
 यः ॥ ॥ आषाढशुक्लषष्ठीस्कंदषष्ठी॥ तत्रपंचम्यामुपोष्यषष्ठ्यांस्कंदं
 पूजयेत् ॥ तदुक्तं वाराहपुराणे ॥ आषाढेशुक्लषष्ठीतुतिथिः कौमारिका
 स्मृता ॥ कुमारमर्चयेत्तत्रपूर्वत्रोपोष्यवैदिनइति ॥ भाद्रपदशुक्ल
 षष्ठ्यामपिदक्षिणापथस्थंकार्तिकेयंदृष्ट्वाब्रह्महत्यादिपापैर्मुच्यते तत्र
 स्नानदानपूजादिकंकृतमक्षय्यंभवति ॥ ॥ तदुक्तंभविष्योत्तरे ॥
 ॥ येयंभाद्रपदेमासिषष्ठीस्याद्भरतर्षभ ॥ इयंपापहरापुण्याशिवाशां
 ताशुभानृप ॥ स्नानदानादिकंसर्वमस्यामक्षय्यमुच्यते ॥ येस्यां
 पश्यतिगांगेयंदक्षिणापथमाश्रितम् ॥ ब्रह्महत्यादिपापैस्तेमुच्यंतेनात्र
 संशयइति ॥ इयमेवसूर्यषष्ठी ॥ अत्रस्नात्वाभास्करंसंपूज्यपञ्चगव्यं
 प्राश्याश्वमेधफलंप्राप्यते ॥ तदुक्तम् ॥ शुक्लेभाद्रपदेषष्ठ्यांस्नानंभा
 स्करपूजनम् ॥ प्राशनंपञ्चगव्यस्यअश्वमेधफलप्रदमिति ॥ भाद्रप
 दकृष्णषष्ठीभौमवारेणरोहिणीनक्षत्रेणव्यतीपातयोगेनच युक्ता कपि
 लाषष्ठीत्युच्यते ॥ तत्रव्रतोपवासादिभिर्भास्करंपूजयित्वाब्राह्मणा
 यकपिलांदद्यात् ॥ तदुक्तं वाराहपुराणे ॥ नभस्यकृष्णपक्षेतुरोहि
 णीपातभूसुतैः ॥ युक्ताषष्ठीपुराणज्ञैः कपिलापरिकीर्तिता ॥ व्रतोपवा
 सनियमैर्भास्करंतत्रपूजयेत् ॥ कपिलांचद्विजाग्रयायदत्त्वाक्रतुफलं
 लभेदिति ॥ पुराणसमुच्चयेतुविशेषउक्तः ॥ भाद्रेमास्यसितेपक्षेभा
 नौचैवकरेस्थिते ॥ पातेकुजेचरोहिण्यांसाषष्ठीकपिलाभवेदिति ॥
 अत्रभाद्रपदकृष्णषष्ठीचांद्रमासाभिप्रायेणोक्ता ॥ अतश्चापरपक्षेकपि
 लाषष्ठीभवेदिति ॥ अत्रभाद्रपदमासकृष्णपक्षषष्ठ्यारोहिणीनक्षत्रभौम
 वारव्यतीपातयोगानांसर्वेषांयोगपद्येनयोगेनैवप्राशस्त्यं नकेवलष

ष्ट्यादीनाम् ॥ तदुक्तम् ॥ संयोगेतुचतुर्णां तु निर्दिष्टा परमेष्ठिना ॥ सूर्य
 स्य हस्तस्थितत्वं सति संभवे फलातिशयप्रदम् ॥ अतश्चैयं षष्ठी पूर्वदिने प
 रदिने वा यत्रैव योगचतुष्टयसंभवः सैव ग्राह्या ॥ भाद्रपदकृष्णषष्ठी चंद्रष
 ष्ठी चोच्यते ॥ सा चंद्रोदयव्यापिनी ग्राह्या ॥ उभयत्र चंद्रोदयव्यापित्वे
 पूर्वविद्धैव प्रशस्यते ॥ तदुक्तम् ॥ तद्ग्राह्यपदे मासि षष्ठ्यां पक्षे सिते तरे ॥
 चंद्रषष्ठी त्रतं कुर्यात्पूर्वविद्धा प्रशस्यत इति ॥ तथा ॥ चंद्रोदये यदा षष्ठी
 पूर्वाह्णे वापरेहनि ॥ चंद्रषष्ठ्यसिते पक्षे सैवोपोष्या प्रयत्नत इति ॥ ॥
 इति भाद्रपदषष्ठी ॥ ॥ अथाश्विनशुक्लषष्ठ्यां ज्येष्ठानक्षत्रयुक्तायामसं
 भवे केवलायां बिल्ववृक्षनिमंत्रणं कार्यम् ॥ तत्रायं मंत्रः ॥ “ॐ रावणस्य
 वधार्थाय रामस्यानुग्रहाय च ॥ अकाले ब्रह्मणा बोधो देव्यास्त्वयि कृ
 तः पुरा ॥ श्रीशैलशिखरे जातः श्रीफलश्रीनिकेतन ॥ नेतव्यो सिम
 थागच्छ पूज्यो दुर्गास्वरूपत इति ” ॥ ॥ इत्याश्विनषष्ठी ॥ ॥ कार्ति
 कशुक्लषष्ठ्यां भौमवारयुक्तायां वृद्धिं संपूज्य वह्निमहोत्सवं कुर्यात् ॥
 तदुक्तं मत्स्यपुराणे ॥ वृश्चिकार्केशुक्लषष्ठी भौमवारेऽप्युपस्थिता ॥
 महाषष्ठी तिसांप्रोक्ता सर्वा पापहरातिथिः ॥ तस्यां स्वपितिवैवाह्निः पूर्व
 त्रोपोष्य वैदिने ॥ षष्ठ्यां वृद्धिं समभ्यर्च्य कुर्याद्ब्रह्ममहोत्सवमिति ॥
 वृश्चिकार्कैकार्त्तिके मासीत्यर्थः ॥ ॥ इति कार्त्तिकषष्ठी ॥ ॥ अथ मार्गशी
 र्षशुक्लषष्ठ्यां स्कंदस्तारकं हतवानतस्तत्र स्कंदं संपूज्य स्नानदानादि
 कृतमक्षय्यं भवति ॥ तदुक्तं भविष्योत्तरे ॥ ययं मार्गशिरे मासि षष्ठी
 भरतसत्तम ॥ पुण्यापापहराधन्याशिवाशां तां गुहप्रिया ॥ निह
 त्य तारकं षष्ठ्यां गुहस्तारकराजिन् ॥ रराज तेन दयिता कार्त्तिकेय
 स्य सातिथिः ॥ स्नानदानादिकं कर्म तस्यामक्षय्यमुच्यत इति ॥ ॥
 इति मार्गशीर्षषष्ठी ॥ ॥ पक्षद्रव्यगता सुसर्वमास षष्ठीषु तिथिपतित्वेन
 स्कंदं संपूजयेत् ॥ तदुक्तम् ॥ षष्ठ्यां पूजा गुहस्य चेति ॥ अथ सि
 द्धविरुद्धादिकं लिख्यते ॥ तदुक्तं प्रतिपन्निर्णये ॥ शुक्लेण प्रतिपत्ष

ष्टीत्यादि ॥ षष्ठीभौमेनापिसिद्धा ॥ भौमेषष्ठीतृतीयास्यादिति चोक्तमे
व ॥ षष्ठीशनिवारेण विरुद्धा ॥ तदुक्तम् ॥ सौरैहस्तोत्तराषाढा रेवती चित्र
या सह ॥ पंचमीचैव षष्ठीच अर्थम्यासहवर्जितेति ॥ षष्ठ्यां शनिवारेण क्र
कचाभिधानो योगः ॥ तदुक्तं रत्नमालायाम् ॥ तिथेश्ववारस्य च यत्र सं
ख्यया त्रयोदशस्युर्मिलने कृते सति ॥ स्मृतः स योगः क्रकचाभिधानको
विवर्जनीयः शुभकर्मसु ध्रुवमिति ॥ अत्रापि प्रतिपद्विहितमेव विवाहादिक
र्मकार्यम् ॥ विवाहं प्रतिपत् षष्ठ्यो रित्याद्युक्तमेव ॥ अत्र दंतकाष्ठतैलाभ्यं
गस्नानं निषिद्धम् ॥ यथा ॥ दंतकाष्ठे कुलद्रव्यजातिना शोयथाक्रमम् ॥
जायते षष्ठ्यमावास्या प्रतिपत्सुकृते सतीति ॥ तथा च रत्नमालायाम् ॥
षष्ठीषु तैलं पलमष्टमीषु क्षुरक्रियां चैव चतुर्दशीषु ॥ स्त्रीसेवनं नष्टक
लासु पुंसामायुः क्षयार्थं मुनयो वदन्ति ॥ अयं दंतकाष्ठादिनिषेधस्ता
त्कालिकतिथावेव ॥ तदुक्तम् ॥ स्नाने चाभ्यंजने चैव दंतधावनमै
थुने ॥ तिथिस्तात्कालिकी ज्ञेया तथा मरणजन्मनोरिति ॥ अत्र
षष्ठीषु तैलमित्युक्तत्वात् तिलतैलस्नानमेव निषिद्धम् ॥ न तु सर्षपादि
तैलस्नानम् ॥ तदुक्तं स्मृतिसमुच्चये ॥ यत्र तैलनिषेधः स्यात् तिलतै
लं निषिध्यते ॥ अभ्यंगस्य निषिद्धेतु सर्षपादेरपीष्यत इति ॥ रवि
भौमशनीनामन्यतमे क्रूरग्रहसिंहस्थिते सति षष्ठीदुष्टा भवति ॥ पराः
परेषामित्याद्युक्तत्वात् ॥ तथाच ॥ कर्ममेपस्थे सूर्ये षष्ठीदग्धा भव
ति ॥ तत्र शुभकर्मनकार्यम् ॥ तच्च द्वितीयानिर्णये एकांतरादिनकरइ
त्याद्युक्तम् ॥ षष्ठ्यां पश्चिमे योगिनी सां मुख्याद्यात्रानकार्या ॥ याम्य
पश्चिम इत्याद्युक्तत्वात् ॥ ॥ इति श्रीसूर्यसेनमहीमहेंद्रविरचितो निर्णया
मृते षष्ठीनिर्णयः ॥ ॥ अथ सप्तमीनिर्णयः ॥ ॥ सप्तमीतिथिरुपवासादि
षु षष्ठीयुतैव ग्राह्या ॥ तदुक्तम् ॥ षण्मुन्योरिति ॥ तथाच ॥ षष्ठ्यष्टमी
अमावास्या कृष्णपक्षत्रयोदशी ॥ एताः परयुताः पूज्याः पराः पूर्वैण सं
युता इति ॥ षष्ठ्याः परासप्तमी ॥ सा पूर्वयुता पूज्येत्यर्थः ॥ पैठीन

सिरापि ॥ पंचमीसप्तमीचेति ॥ एभिर्वचनैःसप्तम्याःपूर्वविद्धायाएववि
धानात् ॥ तथा॥नागविद्धातुयाषष्ठीरुद्रविद्धोदिवाकरः ॥ कामविद्धो
भवेद्विष्णुर्नग्राह्यास्तेतुवासराइति ॥अत्रनागःपंचमी ॥ रुद्रोऽष्टमी ॥
दिवाकरःसप्तमी ॥ कामस्रयोदशी ॥ विष्णुर्द्वादशी ॥ तथाच ॥ स
प्तमीनाष्टमीयुक्तानसप्तम्यायुताष्टमीति ॥ तथाच ॥ सप्तमीपरवि
द्धातुनोपोष्यैवकदाचनेत्यादिवचनैःपरविद्धानिषेधाच्चसप्तमिपिष्टीयुतै
वोपोष्येतिसिद्धांतः ॥ ॥ इतिसप्तमीसामान्यनिर्णयः ॥ ॥ अथ
विशेषनिर्णयः ॥ ॥ अथचैत्रशुक्लसप्तम्यांदमनकादिभिःसूर्यपूजाक
र्त्तव्या ॥ तदुक्तंदेवीपुराणे चैत्रमासतिथिप्रक्रमे ॥ भास्करस्य
तुसप्तम्यांपूजांदमनकादिभिः ॥ कृत्वाप्राप्नोतिभोगादीन्विगतारिर्महा
तपाइति ॥ वैशाखशुक्लसप्तम्यांनिवसप्तमीव्रतंकुर्यात् ॥ तदुक्तंभवि
ष्योत्तरेसप्तमीप्रकरणे॥तृतीयासप्तमीवीरतच्छृणुष्वग्रतोमम ॥ निंब
पत्रैःस्मृतायातुपापघ्नीशोकनाशिनी॥ ॥अथाषाढशुक्लसप्तम्यांविव
स्वात्रामसूर्योजातः ॥ तत्रवर्तुलमंडलस्थितंसूर्यधूपदीपानुलेपनादि
भिःसंपूज्यभक्ष्यभोज्यादिनैवेद्यंदद्यात् ॥ तदुक्तंब्रह्मपुराणे ॥ आपाढ
शुक्लसप्तम्यांविवस्वात्रामभास्करः ॥ जातःपूर्वतुतस्मात्तंतत्रोपोष्य
जपेत्सदा ॥ रथचक्राकृतौरम्येमंडलेसर्वकामदम् ॥ भक्ष्यैर्भोज्यैस्त
थापेयैःपुष्पैर्धूपैर्विलेपनैरिति ॥ ॥ आश्विनशुक्लसप्तम्यांमूलयुक्ता
याकेवलायांवापूर्वनिमंत्रितांफलद्वययुक्तांबिल्वपत्रिकामानीयतयास
हपंचम्यांस्नापितांदेवींपूजयेत् ॥ तदुक्तंलिङ्गपुराणे ॥ मूलाभावेच
सप्तम्याकेवलायांप्रवेशयेत् ॥ गुग्मभिर्नाचबिल्वस्यफलाभ्यांशाखि
कांतथा ॥ तथाचप्रतिमादेव्याःस्नात्वाभ्युक्ष्यप्रवेशयेदितिच ॥ पू
जाचबिल्वपत्रैरेवकार्या ॥ तदुक्तंब्रह्मपुराणे ॥ सप्तम्यांपत्रिकापूजे
ति ॥ ॥ मार्गशीर्षशुक्लसप्तमीमित्रसप्तमी ॥ तत्रपूर्वदिनेउपोष्यकृतव
पनःस्नात्वारविसर्वापचारैःसंपूज्यब्राह्मणान्भोजयेत् ॥ ततःस्वयंम

धुपुतंपिष्टान्नंभुंजीत ॥ तदुक्तं ब्रह्मपुराणे ॥ यद्विष्णोर्दक्षिणेनेत्रंतदे
वाकृतिमत्पुनः ॥ अदितेः कश्यपाज्ज्ञे मित्रो नाम दिवाकरः ॥ सप्तम्यां
तेन साख्यातालौकेस्मिन्मित्रसप्तमी ॥ षष्ठ्यां च सप्तपन्नं कार्यं तस्मै मित्रा
यभानवे ॥ तत्रोपवासः कर्त्तव्यो भक्ष्याप्यथ फलानि च ॥ रात्रौ जागरणं
कार्यं गीतनृत्यपुरस्कृतम् ॥ सप्तम्यां वपनं कुर्यात्तत्र स्नात्वा यजेद्भविम् ॥
नानाकुसुमसंभारैर्भक्ष्यपिष्टमयैः शुभैः ॥ मधुना च प्रभूतेन होमजाप्य
समाधिभिः ॥ ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चाद्दीनानांार्थाश्च मानवान् ॥ अष्ट
म्यां संविभज्यांश्च तथा च नटनर्तकान् ॥ दिनद्वये च भोक्तव्यं पिष्टमन्त्रं धु
ष्टुतमिति ॥ दिनद्वये सप्तम्यामष्टम्यां च ॥ ॥ माघशुक्लसप्तमी अचला
सप्तमी जयंती चोच्यते ॥ ॥ सा सूर्यग्रहणतुल्या तस्यामरुणोदयव्या
पिन्यां स्नात्वा सूर्यायार्घ्यं दद्यात् ॥ तदुक्तं भविष्योत्तरे ॥ माघस्य शुक्ल
पक्षे तु सप्तमीयात्रिलोचन ॥ जयंती नाम सा प्रोक्ता सर्वपापहरातिथिरिति
॥ स्मृतिचन्द्रिकायामपि ॥ सूर्यग्रहणतुल्या तु शुक्लमाघस्य सप्तमी ॥
अरुणोदयवेलायां तत्र स्नानं महाफलमिति ॥ तथा ॥ माघे मासि सिते पक्षे
सप्तमी कोटिभास्करा ॥ कुर्यात्स्नानार्घ्यदानाभ्यामायुरारोग्यसंपदइ
ति ॥ अर्घ्यदानमंत्रश्च ॥ यद्यज्जन्मकृतं पापं मया जन्मसु सप्तसु ॥
तन्मे रोगं च शोकं च माकरीहंतु सप्तमीति ॥ इयमेवरविवारेण पुं नाम नक्ष
त्रेण च युक्ता महती प्रोक्ता तत्र सूर्यमर्चयेत् ॥ तदुक्तं गर्गेण ॥ रविवारेण यु
क्तायां सप्तम्यामुत्तरायणे ॥ पुत्रा मधेय नक्षत्रे पूजयेच्च दिवाकरमिति ॥ उ
त्तरायणे माघमासे ॥ पुत्रा मधेय नक्षत्राणि च ॥ हस्तो भैरवस्तथा पुष्यो मृग
शीर्षः पुनर्वसू ॥ पुं नामधेय नक्षत्राण्येतान्याहुर्मनीषिण इति ॥
अन्यापि सप्तमी भानुवारयुक्ता महाफलप्रदा ॥ तदुक्तम् ॥ सोमवारेत्वं
मावास्या भानुवारे च सप्तमी ॥ अंगारकदिने प्राप्ते चतुर्थी वा चतुर्दशी ॥
षष्ठिवर्षे सहस्राणि तत्कर्त्ता विंदते फलमिति ॥ अत्र चतुर्थी शुक्ला ॥ चतुर्द
शी कृष्णा प्रशस्ततरा ॥ षष्ठी रविवाराभ्यां युक्तायां सप्तम्यां पद्मकारुयो

योगोभवति ॥ तदुक्तम् ॥ षष्ठीसप्तमिकायोगेवारश्चेदंशुमालिनः ॥
योगोयंपद्मकोनामसहस्रार्कग्रहैःसमइति ॥ पक्षद्वयगतासुसर्वमाससप्त
मीषुतिथिपतित्वेनादित्यःपूज्यः॥ उक्तंच ॥सप्तम्यांभास्करस्यचेति ॥
॥ अथसिद्धविरुद्धादिकंलिख्यते ॥ ॥सप्तमीबुधवारेणसिद्धाभवति ॥
तदुक्तम् ॥ बुधवारेद्वितीयाचद्वादशीसप्तमीषुनरिति ॥ सप्तम्यांरवि
वारेणसंवर्त्ताख्योविरुद्धोयोगोभवति॥ तदुक्तम् ॥सप्तम्यांदिनकरवास
रोयदिस्याद्धारश्चेत्प्रतिपदिवेदुनंदनस्य ॥ संवर्त्तांमुनिभिरुदीरितःसयो
गःसंत्याज्यःशुभफलकांक्षिभिःप्रयत्नादिति ॥सप्तमीरविवारादिविरुद्ध
योगेषुकश्चिद्विशेषोलिख्यते॥यथा ॥ विरुद्धयोगास्तिथिवारजातानक्ष
त्रवारप्रभवाश्चयेऽत्र ॥हूणेषुवंगेषुसशेषुवर्ज्याःशेषेषुदेशेषुनतेनिषिद्धा
इति॥सप्तम्यांचद्वितीयांचतद्रतपौष्टिकादिकर्मकार्यम् ॥व्रतपौष्टिकेद्वि
तीयाद्वादशीसप्तमीषुकुर्वीतेत्युक्तत्वात् ॥सप्तम्यामामलकस्नानंलक्ष्मी
नाशकरम् ॥ तदुक्तम् ॥ सप्तम्यनिंदुनवमीषुचसंपदित्सुःस्नायात्कदा
चिदपिनामलकैर्मनुष्यइति ॥ रविभौमशनीनामन्यतमेकूरग्रहेकन्या
राशिस्थितेसप्तमीशुभकर्मसुनिषिद्धा ॥ तदुक्तम् ॥ पराःपरेषामित्या
दि॥सप्तम्यांवायव्यांदिशियोगिनीसांमुख्याद्यात्रानकार्या वायव्येशान
योरित्युक्तत्वात् ॥ ॥ इतिश्रीसूर्यसेनमहीमहेंद्रविरचितेनिर्णयामृते
सप्तमीनिर्णयः ॥ ॥ अथाष्टमीनिर्णयः ॥ तत्रशुक्लाष्टमीनवमीयुतैव
ग्राह्या ॥ तदुक्तम् ॥ वसुरंध्रयोरिति ॥ ब्रह्मवैवर्त्तेपि ॥ नवम्यासहका
र्यास्यादष्टमीसर्वदाबुधैरिति॥स्मृत्यंतरेपि ॥शुक्लपक्षेष्टमीचैवशुक्लपक्षे
चतुर्दशी ॥पूर्वविद्धानकर्त्तव्याकर्त्तव्यापरसंयुता॥ उपवासेषुकार्येषुए
षधर्मःसनातनइति॥बृहस्पतिरपि॥ एकादश्यष्टमीषष्ठीपौर्णमासीचतु
र्दशी ॥ अमावास्यातृतीयाचताउपोष्याःपरान्विताइति ॥ निगमेपि॥
षष्ठ्यष्टमीअमावास्येति॥एषुवाक्येष्वष्टमीचतुर्दश्यौशुक्लेवेदितव्ये॥इ
त्यादिभिर्वाक्यैः परविद्धाविधानात् ॥ तथाच ॥ नाष्टमीसप्तमीयु

क्तासप्तमीनाष्टमीयुतेति ॥ तथा ॥ भानुविद्धोमहेश्वरइति ॥ तथा ॥
 उपवासेसप्तमीतुवेधाद्धृत्युत्तरांतिथिमित्यादिवाक्यैः पूर्वविद्धानिषेधा
 च्छुक्लाष्टमीनवमीयुतैवोपोष्येतिसिद्धांतः ॥ दूर्वाष्टमीतुशुक्लापिपूर्वैवो
 पोष्या ॥ कृष्णपक्षाष्टमीतुसामान्यतः पूर्वयुतैवग्राह्या ॥ तदुक्तम् ॥ कृष्ण
 पक्षेष्टमीचैव कृष्णपक्षेचतुर्दशी ॥ पूर्वविद्धातुकर्त्तव्यापरविद्धानकुत्रचि
 दिति ॥ ननु अष्टमीनवमीयुग्मेमहोत्साहोमहाधनैः ॥ शिवशक्तयोः शिव
 क्षेत्रेपक्षयोरुभयोरपीतिवाक्येनपक्षद्वयगतयोरष्टम्योर्नवमीयुक्तत्वेनप्रा
 शस्त्यमभिहितं कृष्णपक्षेष्टमीचेतिवाक्येनपूर्वविद्धाष्टम्याः प्राशस्त्य
 मुक्तमिति विरोधइति चेत् ॥ सत्यम् ॥ नवमीयुक्ताष्टम्या अर्द्धनारीश्वररूप
 त्वादुमामहेश्वरपूजाविषयेकृष्णाष्टमीनवमीयुतैवग्राह्या ॥ अन्यव्रतेषुसा
 मान्यतः सप्तमीयुतैवेत्यविरोधः ॥ तदुक्तम् ॥ अष्टम्यानवमीविद्धान
 वम्याचाष्टमीतथा ॥ अर्द्धनारीश्वरप्रायाउमामाहेश्वरीतिथिः ॥ अष्टमी
 नवमीयोगेतूमामहेश्वरपूजाभोजराजीयेनोक्ता ॥ यथा ॥ अष्टम्यां
 पूज्यते रुद्रो नवम्यां शक्तिरच्यते ॥ द्वयोर्योगेतुसंप्राप्तेपूजायां तु महाफल
 मिति ॥ अष्टमीनवम्योर्योगेद्रयोः शक्तिरुद्रयोः पूजायां महाफलमित्य
 र्थः ॥ अतश्चोमामहेश्वरपूजाकृष्णाष्टम्यामपिनवमीयुक्तायामेवकार्ये
 तिसिद्धम् ॥ इत्यष्टमीसामान्यनिर्णयः ॥ अथविशेषनिर्णयः ॥ तत्र
 चैत्रशुक्लाष्टमीत्वशोकाष्टमी ॥ तस्यांपुनर्वसुनक्षत्रयुतायामष्टावशोक
 कलिकाः प्राश्याः ॥ तदुक्तं लिंगपुराणे ॥ अशोककलिकाश्चाष्टौ
 येपिवांतिपुनर्वसौ ॥ चैत्रमासिसिताष्टम्यां न तेशोकमवाप्नुयुरिति ॥
 प्राशनमंत्रश्च ॥ त्वामशोककराभीष्टमधुमाससमुद्भवम् ॥ पिवामि
 शोकसंतप्तोमामशोकंसदाकुर्विति ॥ अत्राप्याश्विनशुक्लाष्टम्यामिव
 देव्यामहापूजाकार्या ॥ तदुक्तम् ॥ मार्कण्डेयपुराणे ॥ शरत्कालेमहापू
 जाक्रियतेयाचवार्षिकी ॥ तस्यांममैतन्माहात्म्यं श्रुत्वाभक्तिसमन्वित
 इत्यत्रयाचवार्षिकीत्यनेनसंवत्सरस्यादौचैत्रशुक्लप्रतिपद्युपक्रम्याष्टमी

पर्यंतक्रियामाणापूजाभिधीयते ॥ अतश्चशरद्वसंतयोस्तुल्यएवदुर्गो
 त्सवःकार्यः ॥ ॥ इतिचैत्राष्टमी ॥ ॥ अथवैशाखशुक्लाष्टम्यामुपो
 षितआम्रफलरसेनस्नात्वाऽपराजिताख्यां देवीमांसीवालकवारिभिः
 स्नापयित्वासंपूज्यशर्कराक्षीरनैवेद्यंदत्त्वा नवम्यांतदेवब्राह्मणान्कुमारी
 श्रभोजयित्वापारणंकुर्यात् ॥ तदुक्तं देवीपुराणे ॥ सहकारफलैः स्नानं
 वैशाखे ह्यष्टमीदिने ॥ आत्मनो देवतां स्नाप्य मांसीवालकवारिभिः ॥
 लेपनं फलकर्पूरं धूपं दीपं सुगंधिकमिति ॥ फलं जातीफलम् ॥ संवत्सर
 प्रदीपे ॥ देव्याः पूजाप्रकुर्वीत केतव्या चंपकेन च ॥ शर्कराक्षीरनैवेद्यं
 कन्याविप्रेषु भोजनम् ॥ आत्मनः पारणंतद्वदक्षिणां शक्तितोददेत् ॥
 सर्वतीर्थाभिषेकंतु अनेनाप्नोति भार्गवेति ॥ ॥ इति वैशाखशुक्लाष्टमी ॥
 अथ ज्येष्ठशुक्लाष्टम्यां शुक्लां देवीं पूजयेत् ॥ तदुक्तं ब्रह्मपुराणे ॥ शुक्लाष्ट
 म्यां पुराजाता शुक्ला देवी महाशनिः ॥ वधाय दानवेंद्राणां शुक्लपक्षततो
 यजेदिति ॥ ज्येष्ठकृष्णाष्टम्यां शिवपूजाकार्या ॥ तदुक्तं भविष्योत्तरे ॥
 ज्येष्ठे मासि द्विजश्रेष्ठकृष्णाष्टम्यां त्रिलोचनम् ॥ यः पूजयति देवेशमीश
 लोकं ब्रजेन्नर इति ॥ ॥ इति ज्येष्ठाष्टमी ॥ ॥ अथाषाढशुक्लाष्टम्या
 मुपोषितो हरिद्रातो येन स्नात्वा महिषघ्नीनाम्नीं देवीं तेनैव स्नापयित्वा
 पूजयेत् ॥ तदुक्तं देवीपुराणे ॥ अष्टम्यां च तथा षाढे निशातो येन स्नापये
 त् ॥ स्वयं स्नात्वा च कर्पूरैश्चंदनैस्तां विलेपयेत् ॥ धूपचंदनकर्पूरैर्वालकैः
 सितसिंहकैः ॥ भक्ष्याञ्छर्करया पूर्णान्पानकानि शुभानि च ॥ दापये
 त्कन्यकाविप्रभोजनं चात्मनस्तथा ॥ शक्तितोदक्षिणां दद्यान्महिषघ्नीं
 च कीर्तयेत् ॥ दीपमालाघृतैर्नैव सर्वाङ्कामान्प्रयच्छतीति ॥ ॥ इत्या
 षाढाष्टमी ॥ अथ श्रावणे मासि महाविष्णोरष्टमावतारस्य श्रीकृष्णदे
 वस्य जन्माष्टमी निर्णीयते ॥ तत्र सकामैर्निष्कामैरपि सर्वथोपवासः क
 र्तव्यः ॥ अकरणे प्रत्यवायश्रवणात् ॥ यथा ॥ गृध्रमांसं खरं काकं श्येनं वासु
 निसत्तमं ॥ मांसं वा द्विपदां भुङ्क्ते कृष्णजन्माष्टमीदिने ॥ तथा ॥ कृष्णाष्टमी

दिनेप्राप्तेयेनभुक्तद्विजोत्तम ॥ त्रैलोक्यजनितंपापंभुक्तंतेननसंशयः ॥
 ब्रह्मश्रवणसुरापश्चगोवधःस्त्रीवधोऽपिवा ॥ नलोकोमुनिशार्दूलजयंतीवि
 मुखस्यच॥येनकुर्वतिजानंतःकृष्णजन्माष्टमीव्रतम् ॥ तेभवंतिमहाप्रा
 ज्ञव्यालामहतिकानने॥श्रावणेबहुलेपक्षेकृष्णजन्माष्टमीव्रतम्॥नकरो
 तिनरोयस्तुसभवेत्कूरराक्षसः ॥नकरोतियदाविष्णोर्जयंतीसंभवंव्रतम्
 ॥यमस्यवशमापन्नःसहतेनारकीव्यथाम् ॥अतीताना गतंतेनकुलमेको
 त्तरंशतम् ॥पातितंनरकेघोरेयोभुंक्तेकृष्णवासरइत्यादिवाक्यैर्जन्माष्ट
 म्यांभोजनेमहादोषःश्रूयते ॥ उपवासेमहाफलसंबंधश्च ॥ तदुक्तंविष्णु
 रहस्ये ॥ प्राजापत्यर्क्षसंयुक्ताकृष्णानभसिचाष्टमी ॥ मुहूर्तमपिल
 भ्येतसोपोष्यासामहाफलेति ॥ भविष्योत्तरेपि ॥ प्रतिवर्षंविधाने
 नमद्भक्तोधर्मनंदन ॥ नरोवाप्यथवानारीयथोक्तंफलमाप्नुयात् ॥
 पुत्रसंतानमारोग्यंसौभाग्यमतुलंभेत् ॥ इहधर्मरतिर्भूत्वामृतो
 वैकुण्ठमाप्नुयात् ॥ तत्रादिव्यविमानेनवर्षलक्षंयुधिष्ठिर ॥ भो
 गात्रानाविधान्भुक्त्वापुण्यशेषादिहागतः ॥ सर्वकामसमृद्धेतुस
 र्वासुखविवर्जिते ॥ सर्वधर्मयुतेपार्थसर्वगोकुलसंयुते ॥ कुलेनृपव
 रिष्ठानांजायतेत्रिदशोपमः ॥ यस्मिन्सदैवदेशेतुलिखितंवापटार्पि
 तम् ॥ समजन्मदिनंपुण्यंसर्वालंकारशोभितम् ॥ पूज्यतेपांडवश्रे
 ष्ठजनैरुत्सवसंयुतैः ॥ परचक्रभयंतत्रनकदाचिद्भवेन्नृप ॥ पर्ज
 न्यःकालवर्षास्यादीतिभ्योनभयंभवेत् ॥ गृहेवापूज्यतेयस्मिन्देव
 कयाश्चरितंमम ॥ तत्रसर्वसमृद्धिःस्यान्नोपसर्गादिकंभयमिति ॥ तथा
 स्कंदपुराणे ॥ व्रतेनाराध्यदेवेशदेवकीसहितंहरिम् ॥ त्यक्त्वायम
 पथंघोरंयातिविष्णोःपरंपदम्॥जन्माष्टमीव्रतंयैवैप्रकुर्वतिनरोत्तमाः ॥
 कारयंत्यथवालोकांल्लक्ष्मीस्तेषांसदास्थिरा ॥ स्मरणंवासुदेवस्यमृत्यु
 कालेभवेन्मुने ॥ सिद्धयंतिसर्वकार्याणि कृतेजन्माष्टमीव्रतइत्यादिवा
 क्यैःसोपवासव्रतकरणेऽहिकामुष्मिकादिमहाफलश्रवणाच्चसर्वैरेवात्रो

पवासव्रतं कार्यम् ॥ तच्च व्रतं कीदृश्यामष्टम्यां क्रियत इतीदानीं विचार्यते ।
 सा च जन्माष्टमी शुद्धा विद्धा भेदेन षोडशप्रकारा ॥ तत्र शुद्धाया अष्टौ भे-
 दाः ॥ यथा ॥ शुद्धा समा न्यूनाधिका चेति त्रिविधा ॥ तत्र शुद्धा समा रोहिणी
 सहिता तद्रहिता चेति द्विविधा ॥ शुद्धान्यूनापि रोहिणी सहिता तद्रहिता चे-
 ति द्विविधा ॥ शुद्धाधिका तु पूर्वदिन एव रोहिणी सहिता परदिन एव रो-
 हिणी सहिता उभयत्र रोहिणी सहिता उभयत्र रोहिणी रहिता चेति चतु-
 र्विधा ॥ एवं शुद्धाष्टविधा ॥ एवं विद्धा समापि रोहिणी सहिता तद्रहिता चे-
 ति द्विविधा ॥ विद्धन्यूनापि रोहिणी सहिता तद्रहिता चेति द्विविधा विद्धा
 धिका तु पूर्वदिन एव रोहिणी सहिता परदिन एव रोहिणी सहिता उभ-
 यत्र रोहिणी सहिता उभयत्र रोहिणी रहितेति चतुर्धा ॥ एवं वि-
 द्धाष्टविधा ॥ उभयेषां शुद्धा विद्धा भेदानां मेलने षोडशविधा भवन्ति ॥
 द्वाव न्याव वांतरभेदौ ॥ यथा ॥ अर्द्धरात्रे रोहिणी युक्ता जन्माष्टमी
 जयंत्येका ॥ द्वितीयानवम्यां रोहिण्या बुधवारसोमवारयोरन्यतमे
 न च युक्ता ॥ एवमष्टादशप्रकारा जन्माष्टमी ॥ तत्र शुद्धसमा शुद्धन्यू-
 ना विद्धसमा विद्धन्यूना च रोहिणी सहितारोहिणी रहिता यस्यैवोपोष्या ॥
 द्वितीयदिने अष्टम्या अभावात् ॥ एतेष्वष्टमुभेदेष्वविवादः ॥ तत्र
 रोहिणी सहितत्वं मुहूर्तमात्रेणापि ग्राह्यम् ॥ तदुक्तम् ॥ प्राजापत्यक्षं संयु-
 क्ता कृष्णानभसि चाष्टमी ॥ मुहूर्तमपि लभ्येत सोपोष्या सामहाफलेति ॥
 नभसीति चांद्रमासाभिप्रायेण ॥ शुद्धाधिकापि योभयत्र रोहिणी
 रहिता तस्यां संपूर्णायामुपवासं कृत्वा द्वितीये ह्नि तिथ्यंते पारणं कुर्यात् ॥
 ॥ तदुक्तम् ॥ तिथिनक्षत्रनियमेति तिथिर्भाते च पारणम् ॥ अतोऽन्य-
 था पारणे तु व्रतभंगमवाप्नुयादिति ॥ अथ या शुद्धाधिका पूर्वदिने पर-
 दिने रोहिणी युक्ता सैवोपोष्या ॥ तदुक्तं विष्णुरहस्ये ॥ मुहूर्तम-
 प्यहोरात्रेयस्मिन् युक्तं तु लभ्यते ॥ अष्टम्यां रोहिणी ऋक्षं तां सुपुण्यामु-
 पावसेदिति ॥ या शुद्धाधिका उभयत्र रोहिणी युक्ता तां संपूर्णामुपोष्याद्वि-

तीयदिनेतिथिनक्षत्रवियोगेपारणंकुर्यात् ॥ तदुक्तम् ॥ रोहिणीसंयु-
ताचेयंविद्वद्भिःसमुपोषिता॥वियोगेपारणंकुर्युर्मुनयोब्रह्मवादिनइति ॥
तथा॥सांयोगिकेव्रतेप्राप्तेयत्रैकोपिनयुज्यते ॥ तत्रैवपारणंकुर्यादेवंवेद-
विदोविदुरिति॥तथाच॥भांतिकुर्यात्तिथेर्वापिशस्तंभारतपारणमिति॥
अथविद्धाधिकायोभयत्ररोहिणीरहितातस्यांविद्धायामेवोपोष्यतिथ्यं
तेपारणंकुर्वीत ॥ तदुक्तम् ॥ कृष्णाष्टमीस्कंदषष्ठीशिवरात्रिश्चतुर्द-
शी ॥ एताःपूर्वयुताः कार्यास्तिथ्यंतेपारणंभवेदिति ॥ निगमेऽपि ॥
पूर्वविद्धासुतिथिषुभेषुचश्रवणंविना ॥ उपोष्यविधिवत्कुर्यात्तत्तदंतेतु-
पारणमिति ॥ विद्धाधिकापिपूर्वदिनेवायस्मिन्नोहिणीसहितासौ
वोपोष्या ॥ तदुक्तम् ॥ मुहूर्तमप्यहोरात्रेयस्मिन्युक्तंतुल्यते ॥
अष्टम्यारोहिणीऋक्षंतांसुपुण्यामुपावसेदिति ॥ यापुनर्विद्धाधिकोभय-
त्ररोहिणीसहितातांपूर्वामेवोपोष्यतिथ्यंतेपारणंकुर्यात् ॥ तदुक्तं
ब्रह्मवैवर्ते॥कार्याविद्धापिसप्तम्यारोहिणीसहिताष्टमीति ॥अत्राष्टम्यंते
पारणंकार्यंरोहिण्यंतोनापेक्षितः ॥ भांतपारणविधानस्यरोहिणीश्र-
वणव्यतिरिक्तनक्षत्रविषयत्वात् ॥तदुक्तम्॥ याःकाश्चित्तिथयःपुण्याः
प्रोक्तानक्षत्रसंयुताः ॥ ऋक्षान्तेपारणंकुर्याद्विनाश्रवणरोहिणीमिति ॥
ननुयदापूर्वविद्धोपावसेपरदिनेर्द्धरात्रेतदूर्ध्ववातिथ्यंतोभवति ॥ तदा
महानिशायांभोजननिषेधात् द्वितीयदिनेप्युपावासःप्रसज्येत सचन-
युक्तः॥पारणस्यचपारयातिकर्मत्वेनव्रतमितिसमाप्त्यर्थंत्वात्तदभावेपू-
र्वव्रतस्यापरिसमाप्तिरेवस्यादितिचेत्॥सत्यम्॥ तिथिभांतकालःपार-
णस्यांगंपारणमंगि॥नह्यंगाभावेगिनएवलोपइतिप्रसिद्धिरस्ति॥अतश्च
तिथ्यंताभावेपिदिवैवपारणंकार्यम् ॥तदुक्तम् ॥ तिथ्यृक्षयोर्दोच्छेदो-
नक्षत्रांतेमथापिवा॥अर्धरात्रेऽथवाकुर्यात्पारणंत्वपरेहनीत्यस्यायमर्थः
तिथ्यृक्षयोश्छेदेनक्षत्रांतेवापारणंकुर्यात् ॥ अथवायद्यर्धरात्रेतिथिभां-
तःस्यात्तदापरेऽहनिदिवसएवपारणं कुर्यात् ॥ दिवसपारणंचसर्वो

पवाससाधारणम् ॥ तदुक्तम् ॥ सर्वेष्वेवोपवासेषु दिवा पारणमिष्यत इति ॥
 ॥ तथा ॥ तिथ्यन्ते वोत्सवांते वा त्रतीकुर्वीत पारणमिति ॥ अतश्च
 यदा भोजनानि पिष्टे काले तिथिभांतो भवति तदा तत्रैव पारणं कार्यम् ॥ अ-
 न्यथोत्सवांते एव पारणं कार्यमित्यलमिति प्रपञ्चेन ॥ ननु सप्तमी विद्धा-
 यामष्टम्यासु भयत्रोहिणीयुक्तायां द्वितीयाष्टम्या एवाष्टयामिकत्वेन प्रा-
 शस्त्याभिधानात् पूर्वविद्धोपवासविरोध इति चेत् ॥ यथा ॥ सप्तमीसं-
 युताष्टम्यां भूत्वा ऋक्षं द्विजोत्तम ॥ प्राजापत्यं द्वितीयेऽह्नि मुहूर्तांर्द्धं भ-
 वेद्यदि ॥ तदाष्टयामिकं ज्ञेयं प्रोक्तं व्यासादिभिः पुरेति ॥ सत्यम् ॥
 एतद्वचनं नोपवासविषयम् ॥ उपवासशब्दाभावात् ॥ किंतु ॥ पूर्वदिन उपो-
 ष्य द्वितीयदिन विहितस्य पारणस्यांगत्वेन विधीयमानं ब्राह्मणभोजन-
 दक्षिणादिकं रोहिण्यष्टम्यतिक्रमेणापि संपूर्णत्वाभिधानेन रोहिण्यष्टम्यो-
 रेव कृतस्यादिति महाफलत्वं बोधयति ॥ अथ शुद्धाविद्धावायाष्टमी अ-
 र्द्धरात्रे रोहिणीयुक्ता सा जयंतीत्युच्यते ॥ तदुक्तम् ॥ अर्द्धरात्रे तुरोहि-
 ण्यां यदा कृष्णाष्टमी भवेत् ॥ तस्यामभ्यर्चनं शौरेहीति पापं त्रिजन्मजम् ॥
 सोपवासो हरेः पूजां कृत्वा तत्र न सीदति ॥ तथा च ॥ रोहिणीस-
 हिता कृष्णमासि भाद्रपदेष्टमी ॥ अर्द्धरात्रादधः साहिकलामात्राय दा-
 भवेत् ॥ तत्र जातो जगन्नाथः कौस्तुभी हरिरव्ययः ॥ तमेवोपवसेत्का-
 लं कुर्यात्तत्रैव जागरम् ॥ अर्द्धरात्रे तु योगः स्यात्तारापत्युदेयसति ॥ ज-
 यंतीनामसारा त्रिस्तत्र जातो जनार्दनः ॥ नियतात्मा शुचिः स्नात्वा पू-
 जां तत्र प्रवर्तयेदिति ॥ अत्र भाद्रपद इति कृष्णप्रतिपदादिमासाभिप्रा-
 यम् ॥ मार्कण्डेयोऽपि ॥ प्राजापत्येन संयुक्ता कृष्णानभसि चाष्टमी ॥
 जयंतीनामसा प्रोक्ता सा ह्युपोष्या महाफलेति ॥ इयं पूर्वदिने परदिने
 वा यत्रैव अर्द्धरात्रे रोहिणीयोगः सैवोपोष्या ॥ यदा तु दिनवृद्ध्या दिनद्वयेऽ-
 प्यर्द्धरात्रे रोहिणीयोगस्तदा तत्रैवोपोष्या ॥ तदुक्तम् ॥ वर्जनीया प्रयत्ने
 न सप्तमी संयुताष्टमी ॥ स ऋक्षापिनकर्त्तव्या सप्तमी सा हिताष्टमी ॥

यदातुसूर्योदयेस्वलपाप्यष्टमीसाचरोहिणीयुक्ताउपरिसकलानवमीबु
धवारेणसोमवारेणवाभवतिसामुक्तिदा॥संपूर्णामष्टमींपारित्यज्यसैवस्व
ल्पाप्युपोष्या ॥ तदुक्तंपद्मपुराणे ॥ उदयेचाष्टमीकिंचित्सकलान
वमीयदि ॥ भवेत्तुबुधसंयुक्ताप्राजापत्यक्षंसंयुता ॥ अपिवर्षशतेनाऽ
पिलभ्यतेवानवाविभोइति ॥ तथाच ॥ प्रेतयोनिगतानांचप्रेतत्वंना
शितंनरैः ॥ यैःकृताश्रावणेमासिअष्टमीरोहिणीयुता ॥ किंपुनर्बुध
वारेणसोमेनापिविशेषतः ॥ किंपुनर्नवमीयुक्ताकुलकोट्यास्तुमुक्तिदे
ति॥ ॥ इति श्रीकृष्णजन्माष्टमीनिर्णयः ॥ ॥ अथभाद्रपदशुक्लाष्टमी
निर्णीयते॥सैवदूर्वाष्टमी॥साशुक्लापिपूर्वविद्वैवग्राह्या॥ तदुक्तम् ॥श्रा
वणीदुर्गनवमीदूर्वाचैवदुताशनी॥ पूर्वविद्धातुकर्त्तव्याशिवरात्रिर्वलेदि
नमिति॥ अस्यांपूर्वविद्धायांज्येष्ठामूलनक्षत्ररहितायांसिंहस्थेसवितर्य
गस्त्यानुदयेदूर्वामभ्यर्च्यानग्निपक्वमंत्रंभोक्तव्यम् ॥ एवंकृतेनारीसप्त
जन्मानिपतिपुत्रविरहंनानुयात् ॥ उक्तवैपरीत्येमहादोषः ॥ तदुक्तंपु
राणसमुच्चये ॥ शुक्लाष्टमीतिथिर्यातुमासिभाद्रपदेभवेत् ॥ दूर्वाष्टमीतु
साज्ञेयानोत्तरासाविधीयतइति ॥ तथा ॥ प्राप्तेभाद्रपदेमासिशुक्लाष्ट
म्यांचभारत ॥ दूर्वामभ्यर्चयेद्भक्त्याज्येष्ठामूलं चवर्जयेदिति ॥
तथाज्येष्ठायांपूजनेदोषश्च ॥ ऐंद्रक्षेपूजितादूर्वाहंत्यपत्यानिनान्यथे
ति ॥ अथदूर्वायाअपूजनेदोषश्चपुराणसमुच्चयएवोक्तः ॥ यानपूजय
तेदूर्वामोहादिहयथाविधि ॥ त्रीणिजन्मानिवैधव्यंलभतेनात्रसंशयः ॥
तस्मात्संपूजनीयासाप्रतिवर्षवधूजनैः ॥ सुखसंतानजननीभर्तुःसौ
ख्यकरीसदेति ॥ स्कंदपुराणेऽपि॥ शुक्लेभाद्रपदेमासिदूर्वासंज्ञातथाष्ट
मी॥ सिंहोक्तेसाचकर्त्तव्यानकन्यास्थेकदाचन॥सिंहस्थेसोत्तमासूर्येऽ
नुदितेमुनिसत्तम॥अगस्त्यउदितेपूजायांदोषश्चतत्रैवोक्तः ॥ अगस्त्य
उदितेतातपूजयेदमृतोद्भवाम्॥वैधव्यंपुत्रशोकंचदशजन्मानिपंचच ॥
तथा ॥ दूर्वाष्टमीसदात्याज्याज्येष्ठमूलक्षंसंयुता ॥ परविद्धातथाकृ

ष्णामुनिःशातातपोऽब्रवीदिति ॥ ननु यानपूजयते मोहादित्यादिना प्रति
वर्षं दूर्वाया अपूजने वैधव्यादिदोषोऽभिहितः ॥ यदा पुनर्ज्येष्ठादिविरहो न
संभवति तदा किं कार्यमिति चेत् ॥ सत्यम् ॥ तदा दूर्वामभ्यर्च्यैकभ
क्तं कार्यम् ॥ तदुक्तम् ॥ कर्तव्याचैकभक्तेन ज्येष्ठामूलं यदा भवेत् ॥ दूर्वा
मभ्यर्चयेद्भक्त्यानबंध्यं दिवसं नयेदिति ॥ अतएव यदा ज्येष्ठामूलेन भ
वतस्तदाग्निपक्वनाश्रीयादिति गम्यते ॥ दूर्वापूजामध्यादुपरि कर्त
व्या ॥ तदुक्तम् ॥ मुहूर्तैर्गौहिणेऽष्टम्यां पूर्वावाय दिवा परा ॥ दूर्वाष्टमी तु
साकार्या ज्येष्ठामूलं च वर्जयेदिति ॥ गौहिणेन वमो मुहूर्तः ॥ परविद्धा
निषेधेऽपि यदिवापरेति परविद्धाविधानं पूर्वस्यां कर्मकालव्यापिन्यां परा
पिकार्येति ज्ञापनार्थम् ॥ ॥ इति दूर्वाष्टमी निर्णयः ॥ ॥ अथ भाद्रपदशुक्ला
ष्टमी ज्येष्ठानक्षत्रयुक्ता केवलावा ज्येष्ठाष्टमीत्युच्यते ॥ अत्र ज्येष्ठादेर्वीपू
जयेत् ॥ तदुक्तं कालादर्शे ॥ भाद्रे शुक्लाष्टमी ज्येष्ठानक्षत्रेण सम
न्विता ॥ महती कीर्तिता तस्यां ज्येष्ठादेर्वी प्रपूजयेत् ॥ उपहारैर्बहुवि
धैरलक्ष्मीविनिवृत्तय इति ॥ लिंगपुराणेऽपि ॥ कन्याकैयाष्टमी शुक्ला
ज्येष्ठक्षेमहती स्मृता ॥ अलक्ष्मी परिहाराय ज्येष्ठांतत्र प्रपूजयेदिति ॥
पूजामंत्रश्च ॥ ज्येष्ठायै तेनमस्तु भ्यं श्रेष्ठायै तेनमो नमः ॥ शर्वायै तेनम
स्तु भ्यं शांकर्यै तेनमो नम इति ॥ प्रतिवर्षं क्रियमाणं ज्येष्ठाव्रतं नक्षत्राभा
वेति थावेव कार्यम् ॥ यज्येष्ठानक्षत्रयुक्तायां स्यां कस्यां चित्तिथौ नक्ष
त्रप्राधान्येन केवलं व्रतं क्रियते तत्केवलं नक्षत्र एव कार्यम् ॥ तदुक्तं मत्स्य
पुराणे ॥ प्रत्याब्दि कंतथा उक्तं ज्येष्ठादेव व्रतम् ॥ प्रतिज्येष्ठाव्रतं यच्च
विहितं केवलोडुनि ॥ तिथावेवाचरे दायं द्वितीयं केवलं क्षत इति ॥ ऋक्ष
तऋक्षे ॥ तसि प्रत्ययांतः ॥ ॥ इति ज्येष्ठाव्रतम् ॥ ॥ अथाश्विने मासि
कृष्णपक्षाष्टम्यां दोषचतुष्टय रहितायां महालक्ष्मी व्रतं कार्यम् ॥ तच्च चं
द्रोदयकालव्यापिन्यामेव चंद्रोदय एव पूजाध्यादि विधानात् ॥ हस्तप्रां
तदलस्थे सूर्ये तद्व्रतं समापयेत् ॥ तदुक्तं पुराणसमुच्चये ॥ कन्यागतेऽ

कैप्रारभ्यकर्त्तव्यंनश्रियोर्चनम् ॥ हस्तप्रातदलस्थेर्केतद्व्रतंनसमापये
दिति ॥ ब्रह्मांडपुराणेऽपि॥सप्तमीपुष्यसंयुक्ताकर्त्तव्याचाश्विनाष्टमी ॥
दुर्गात्सवेसितेपक्षबहुलेश्व्रितेशुभेइति ॥ अत्रसप्तमीपुष्यसंयुक्तेतिबहु
लाष्टम्याएवविशेषणम्॥सिताष्टम्यांपुष्यनक्षत्रासंभवात् ॥आश्विनसि
ताष्टम्यांदुर्गात्सवः कार्येइत्येतावन्मात्रंविधीयते ॥ तथाच ॥ अ
द्धरात्रमतिक्रम्यवर्ततेयोत्तरातिथिः ॥ तदातस्यांतिथौकार्यमहाल
क्ष्मीव्रतंशुभमिति॥ दोषचतुष्टयवर्जनंचपुराणसमुच्चयेप्रोक्तम्॥पूजनी
यागृहस्थेनअष्टमीप्रावृषिश्रियः ॥ दोषैश्चतुर्भिःसंत्यक्तासर्वसंपत्करी
तिथिरिति ॥ दोषाश्चतत्रैवोक्ताः॥ पुत्रसौभाग्यराज्यायुर्नाशिनीसाप्र
कीर्त्तिता ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेनत्याज्याकन्यागतेरवौ ॥ विशेषेणप
रित्याज्यानवमीदूषितायदीति ॥ अत्रकन्यागतेरवौनिषेधोव्रतप्रारंभ
विषयः ॥ तथाच ॥ त्रिदिनेचावमेचैवअष्टमीनोपवासयेत् ॥ पुत्रहान
वमीविद्धास्वग्नीहस्तार्कगेरवौ॥ धर्मग्नीत्रिदिनेप्रोक्तात्याज्याचैषावमेऽ
पिसेति ॥ स्वंद्रव्यंहंतीतिस्वग्नी ॥ नवमीविधः रवेर्हस्तोत्तरद
लगतंत्रिदिनमवमंचेतिदोषचतुष्टयम् ॥ त्रिदिनावमदिनयोर्लक्षणं
चरत्नमालायामुक्तम् ॥ यत्रैकःस्पृशतितिथित्रयावसानंवारश्चदवम
दिनंतदुक्तमाद्यैः ॥ यास्पृशाद्भवतितिथित्रयस्यचाह्नांस्त्रिद्युस्पृक्क
थितमिदंद्रयंचनेष्टमिति ॥ एतदोषवर्जनमुपक्रमोद्यापनयोरेवप्रायेणज्ञे
यम् ॥ अन्यथाषोडशवर्षसाध्यस्यव्रतस्यांतरासंभवेऽकरणंप्रसज्ये
त ॥ अतःसतिसंभवेदोषवर्जनंनतुनियमेन ॥ तथाचोक्तम् ॥
श्रियोर्चनंभाद्रपदेसिताष्टमीप्रारभ्यकन्यार्धगतेनसूर्ये ॥ समापयेत्तत्र
तिथौचयावत्सूर्यस्यपूर्वाद्धंगतोयुवत्याइति ॥ नवमीविधनिषेधोपि
परदिनेचंद्रोदयादर्वाग्ज्ञेयः॥चंद्रोदयादूर्ध्वंत्रिमुहूर्तंव्यापित्वेतूत्तरैनव
मीविद्धापिकार्या ॥तदुक्तम्॥पूर्वावापरविद्धावाग्राह्याचंद्रोदयेसदा॥त्रि
मुहूर्तापिसापूज्यापरतश्चोर्ध्वगामिनीति ॥चंद्रोदयादूर्ध्वगामिनीत्रिमुहूर्
ताष्टमीचेत्तापराकार्यानचेत्पूर्वैत्यर्थः॥॥इतिमहालक्ष्मीव्रतनिर्णयः॥

अथाश्विनेमासिशुक्लामहाष्टमीनिर्णयते॥ साचनवमीयुक्तैवदुर्गोत्सवो
 पवासादिषुग्राह्या॥तदुक्तं वसुरंध्रयोरिति॥तथा ॥नाष्टमीसप्तमीयुक्तास
 तमीनाष्टमीयुता॥नवम्यासहकार्यास्यादष्टमीसर्वदाबुधैरिति॥ तथाच
 ॥अष्टमीनवमीयुग्मेमहोत्साहोमहोत्सवइति ॥तथाच॥ अष्टम्यांचनव
 म्यांचजगन्मातरं विकाम्॥पूजयित्वाऽऽश्विनेमासिविशोकोजायतेनर
 इत्यादिभिर्वाक्यैर्नवमीयुक्तायाएवप्राशस्त्याभिधानात् ॥ सप्तमीयुक्ता
 तुसतिसंभवेसर्वथावर्जनीया॥अत्रमहादोषश्रवणात् ॥ यथा ॥ पुत्रान्हं
 तिपशून्हंतिहंतिराष्टंसराजकम् ॥ हंतिजातानजातांश्चसप्तमीसहिता
 ष्टमी ॥तस्मात्सर्वप्रयत्नेनसप्तमीवेषसंयुता ॥ वर्जनीयाष्टमीपार्थभुवो
 राष्ट्रमभीप्सुभिरिति ॥ तथाच ॥ सप्तमीशल्यसंविद्धावर्जनीयासदाष्ट
 मी ॥ स्तोकापिसातिथिःपुण्यायस्यांसूर्योदयोभवेदिति ॥ भोजराजी
 ये ॥ भीमपराक्रमोपि॥नदिवाननिशापिचविष्टिहतानशुभाखलुसप्त
 मिकोपहता ॥यदिचाष्टमिशेषभवानवमीअमरैरपिपूज्यतमानवमीति
 ॥ इयंनवम्याभौमवारेणचयुक्ताप्रशस्ततरा ॥ यदुक्तम् ॥ अष्टम्या
 मुदितेसूर्येदिनांतेनवमीभवेत् ॥ कुजवारोभवेत्तत्रपूजनीयाप्रयत्न
 तइति ॥ इयमष्टमीमूलनक्षत्रेणपूर्वाषाढानक्षत्रेणवायुक्तामहानवमी
 प्रोक्ता ॥ यथोक्तम् ॥ आश्वयुक्शुक्लपक्षेतुयाष्टमीमूलसंयुता ॥ यापू
 र्वाषाढयासार्द्धमृक्षद्वययुताथवा ॥ सामहानवमीज्ञेयात्रैलोक्येपिसुदु
 र्लभा ॥ तथाच ॥ कन्यागतेसवितरिशुक्लपक्षेऽष्टमीतुया ॥ मूलनक्षत्र
 संयुक्तासामहानवमीस्मृतेति ॥ मूलनक्षत्रयुक्तापिसप्तमीलेशसहिताचे
 तर्हिदुष्टैव ॥ यदुक्तं दुर्गोत्सवे ॥ मूलेनापिहिसंयुक्तासदात्याज्याऽ
 ष्टमीबुधैः ॥ लेशमात्रेणसप्तम्याअपिस्याद्यदिदूषितेति ॥ नवमी
 युतायाःप्राशस्त्यं देवीपुराणेप्रोक्तम् ॥ संतर्जयंतीहुंकारैःखड्गोद्यत
 परायणा ॥ नवम्यांपूजितादेवीददात्यानंदजंफलम् ॥ सापुण्यासा
 पवित्राचसाधर्म्यामुखदायिनी ॥ तस्यांसंपूजनीयातुचामुंडामुंडमालि

नीति ॥ तथाच ॥ मूलपूर्वाषाढयोरेवंपूजाप्रशस्ता ॥ उत्तराषाढा
यांतुनिषिद्धा ॥ तदुक्तंरूपनारायणीये ॥ मूलेप्रपूजयेद्देवीं तथासालिलदै
वते ॥ वैश्वदेवेतुनक्षत्रेपूजितादुःखदाभवेदिति ॥ उत्तराषाढायांतु
निषेधश्चसतिसंभवेज्ञेयः ॥ तदुक्तंदुर्गोत्सवे ॥ मूलाभावेतुकर्त्तव्या
अष्टमीतोयसंयुता ॥ विश्वयुक्तापिकर्त्तव्याअष्टमीनवमीयुतेति ॥ तथा
च ॥ प्रतिपद्यांहरेत्खट्वां द्वितीयायांधृतंधनुः ॥ तृतीयायांकरेचक्रं
चतुर्थ्यांचर्मनिर्मलम् ॥ पंचम्यामाददेशूलंषष्ठ्यांतुपरशुंतथा ॥ गदां
विभर्तिसप्तम्यामष्टम्यांशक्तिमुत्तमाम् ॥ नवमींचसदादेव्यामूर्तिर्देव्य
विनाशिनी ॥ अतएवाहिपूज्यासाअष्टमीनवमीयुतेति ॥ अत्रैवग्रथांतरेवि
शेषउक्तः ॥ यथा ॥ मूलेनागमनंदेव्याः पूर्वाषाढासुपूजनम् ॥ उत्त
रासुबलिंदद्याच्छ्रवणेचापराजितेति ॥ एवंनवमीयुक्ताष्टम्यांदेवींसंपू
ज्योदयव्यापिन्यांनवम्यांबलिंदद्यात् ॥ तदुक्तंदेवीपुराणे ॥ सूर्योदयेपरं
रिक्तापूर्णास्यादपरायदि ॥ बलिदानंप्रकर्त्तव्यंतत्रदेशशुभावहम् ॥
बलिदानेकृतेऽष्टम्यांपुत्रभंगोभवेन्नृपेति ॥ तथाच ॥ अष्टम्यामुदिते
सूर्योदिनांतेनवमीभवेत् ॥ प्रभातेबलिदानेचकियन्मात्रापिलभ्यते ॥
नवम्यांतत्रसंपूज्यादुर्गादुर्गविनाशिनी ॥ नन्वत्रविरुद्धानिवाक्यानि
श्रूयंते ॥ यथा ॥ अहंभद्राचभद्राहंनावयोर्तरंक्रचित् ॥ सर्वसिद्धि
प्रदास्यामिभद्रायामर्चिताप्यहम् ॥ भद्रायामर्द्रकाल्याश्चमध्येस्याद
र्चनक्रिया ॥ तस्माद्वैसप्तमीविद्धाकार्यादुर्गाष्टमीबुधैरिति ॥ तथा ॥
विष्टित्यक्त्वामहाष्टम्यांममपूजांकरोतिथः ॥ तस्यपूजाफलंनस्यात्ते
नाहमवमानितेत्यादिभिर्वाक्यैः सप्तमीविद्धायामेवदुर्गोत्सवविधाना
द्विरोधइतिचेत् ॥ सत्यम् ॥ याष्टमीसप्तमीविद्धासतीद्वितीयदिने
तिथिक्षयवशान्नवर्धयतेतद्विषयत्वात्पूर्वविद्धाविधायकवाक्यानाम् ॥
तदुक्तंस्मृतिसंग्रहे ॥ यदासूर्योदयेनस्यान्नवमीचापरेहनि ॥ तदाष्टमी

प्रकुर्वीतसप्तम्यासहितां नृपेति ॥ तथाचदुर्गोत्सवे ॥ उत्तरास्तिथयो
 यत्रक्षयंयांतिनराधिप ॥ पूर्वाष्टमीतदाकुर्यादन्यथात्वशुभंभवेदिति ॥
 यानिपुनः सप्तम्यामुदितेसूर्येपरतोयाष्टमीभवेत् ॥ तत्रदुर्गोत्सवंकु
 र्यान्नकुर्यादपरेहनि ॥ यदाष्टमीतुसंप्राप्यअस्तंयातिदिवाकरः ॥ तत्र
 दुर्गोत्सवंकुर्यान्नकुर्यादपरेहनि॥दुर्भिक्षंतत्रजानीयान्नवम्यांयत्रपूज्यतइ
 त्यादीनि नवमीयुक्ताष्टमीनिषेधकवाक्यानि॥ तानिकृष्णपक्षनवमीवि
 हितेदेवीप्रबोधविषयाणि तदंगत्वेनकृष्णाष्टम्यां क्रियमाणदेवीपूजावि
 षयाणि ॥ कृष्णपक्षेष्टमीचैवकृष्णपक्षेचतुर्दशीत्यादिवाक्यैःकृष्णाष्ट
 म्याःपूर्वविद्धायाएवप्राशस्त्यविधानात् ॥ कृष्णपक्षनवम्यांदेवीप्रबोध
 नमष्टम्यांदेवीपूजनंचदेवीपुराणएवोक्तम् ॥ यथा ॥ कन्यायांकृष्णपक्षे
 तुपूजयित्वाद्रभेऽपिवा ॥ नवम्यांबोधयेद्देवींगीतवादित्रनिःस्वनैरिति॥
 अत्रपूजयित्वेतिपूजनक्रियायाःसमानकर्तृकायाःपूर्वकालइतिक्त्वाप्र
 त्ययस्यनवम्यांप्रबोधयेदितिबोधनक्रियाकालान्नवमीरूपात्पूर्वकाले
 नवमीरूपात्पूर्वकालेष्टमीरूपविधानात् ॥ क्त्वाप्रत्ययसामर्थ्यादेवाष्ट
 म्यांपूजानिश्चीयते ॥ आर्द्रभेपिवेत्यार्द्रानक्षत्रसहयोगाभिधानात् ॥
 आर्द्रानक्षत्रस्यचाष्टम्यामेवसंभवादष्टम्यांपूजा नवम्यांप्रबोधइत्यर्थः
 सिद्धोभवति ॥ एवमन्यान्यप्येवंविधानिवाक्यानिउक्तविषयएवयोज्या
 नीत्यविरोध ॥ किंचः ॥ अष्टमीद्वयेपिपूजनमविशेषेणदेवीमाहात्म्ये
 प्रोक्तम् ॥ यथा ॥ अष्टम्यांचचतुर्दश्यांनवम्यांचैकचेतसः ॥
 स्तोष्यंतिचैवयेभक्तयामममाहात्म्यमुत्तममिति॥अत्राष्टम्यामित्यवि
 शेषेणाष्टम्यामुपादानात्स्तोत्रपाठस्यचपूजापूर्वकत्वात्कृष्णाष्टम्या-
 मपिदेवीपूजादेवीमाहात्म्यस्तोत्रपाठश्चप्राप्तः ॥ अतश्चविरुद्धवाक्या
 निकृष्णपक्षाष्टमीविषयाण्येवेत्यलमतिप्रपंचेन ॥ दुर्गोत्सवरूपनारा
 यणभोजराजीयादिनीर्णयग्रंथेष्वेतान्यांतरालिककृतानिस्मृतिविरुद्ध
 त्वादनादरणीयानीत्युक्तम् ॥ ननुरूपनारायणीयभोजराजीयादिवा

क्येभ्योविश्वरूपानिवंधलिखितमुनिवचनानां वैशिष्ट्यात्प्रागल्भ्यमि
ति चेत् ॥ न ॥ तत्र तेषां वचनानां मुनिप्रणीतत्वमेव संदिग्धम् ॥ यदि तानि
मुनिवचनानि स्युस्तर्हि वचनानीव तत्प्रणेतृमुनीनां नामापिलिख्येत ॥
नच लिखितमितितेषां मुनिप्रणीतत्वे संदेहः ॥ इयं ग्रंथशैली यन्मुनिना
मपुरःसरं वचनानि लिख्यन्ते ॥ किंच ॥ संतु वा मुनिवचनानि ॥ तथापि
न सप्तमीवेषपराणि ॥ तथा हि ॥ महाष्टम्यां श्विने मासि शुक्ला कल्याणका
रिणी ॥ सप्तम्यापि युता कार्या मूलेन तु विशेषत इति यद्वचनम् ॥ इदं यत्र
सप्तमीविद्धाष्टमीपूर्वादिने परदिने कियन्मात्रापि न वर्धते ॥ सकला
नवम्येव तद्विषयम् ॥ किंच ॥ मूलेन तु विशेषत इति मूलयोगवैशिष्ट्यवि
धिरयम् ॥ सप्तम्यापि युता कार्येति निषिद्धापि सप्तमीयुता मूलेन युता चेत्
कार्येति मूलयोगवैशिष्ट्यविधेरर्थवादरूपमित्यपि शब्दात्प्रतीयते ॥
यथा वैश्वदेवे तु नक्षत्रे पूजिता दुःखदा भवेदित्युत्तराषाढायोगं निषिध्य वि
श्वयुक्तापि कर्त्तव्या अष्टमी नवमीयुतेति नवमीयुताविधेः प्रशंसार्थं पु
नर्विधिः ॥ एवमत्रापि सप्तमीशल्यसंविद्धावर्जनीया सदाष्टमाति सप्तमी
विद्धायानिषेधेपि मूलयोगविधेः प्रशंसार्थं पुनर्विधिः ॥ किंच ॥ सप्तमीवि
द्धाविधिः कृष्णपक्षे सिद्धत्वादनुवाद्यः मूलयोगप्राशस्त्यविधेः सानि
ध्यस्य सिद्धयर्थमुपदिश्यते ॥ तथा चोक्तं मीमांसैकदेशिना ॥ भूतभ
व्यसमुच्चारणे भूतं भव्यायोपादिश्यत इति ॥ भूतमनुवाद्यं भव्यं सा
ध्यंतयोः समुच्चारणे सहाभिधाने भूतभव्यासिद्धयर्थमुपदिश्यत इत्यर्थः ॥
तथा च यत्परः शब्दः स शब्दार्थ इत्यनुवाद्यस्य विधेय एव तात्पर्याभिधा
नात् सप्तमीविद्धाविधेर्मूलयोगवैशिष्ट्यविधिपरत्वमेव न्याय्यम् ॥ न सप्त
मीविद्धाविधानार्थत्वम् ॥ यच्च वचनम् ॥ महाष्टम्यां भगवति भद्रायाम
पि पूजिता ॥ ददाति चायुरारोग्यं यतो भद्रास्वरूपिणीति ॥ अत्रापि भ
द्राशब्देन सप्तमीवचनः ॥ किंतु विष्टिकरणवचनः ॥ तत्र संपूर्णाष्ट
म्यां दिवा विष्टि संभवादि वारात्रिविहिते पूजाद्वये तावदिवा पूजा सकल

कार्यविरुद्धेपिविष्टिकरणेकार्येत्यर्थः ॥ तदतिक्रमणेप्रत्यवायश्रवणात् ॥ यथा ॥ विष्टित्यक्त्वामहाष्टम्यांममपूजां करोतियः ॥ तस्य पूजाफलंनस्यात्तेनाहमवमानितेति ॥ पूजाद्वयविधानंचपुराणप्रासिद्धं यथाभविष्योत्तरे ॥ तत्राष्टम्यांभद्रकालीदक्षयज्ञविनाशिनी ॥ प्रादुर्भूतामहाघोरायोगिनीकोटिभिःसह ॥ हितार्थपूजनीयासातस्मिन्नहनिमानवैरिति ॥ अत्राहनीतिश्रवणात्दिवापूजाप्रतीयते ॥ तथा निशायांपूजितादेवीवैष्णवीपापनाशिनी ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेनअष्टम्यांनिशिपूजयेदिति ॥ यत्तुभोजराजीयवचनम् ॥ नदिवाननिशासु चविष्टिहतानचसप्तमिशल्यसमोपहतेति ॥ इदंसप्तमीशल्यनिषेधपरम् ॥ सप्तमीविद्धायाएवदिवारात्रौचविष्टिहतत्वसंभवात् ॥ नकेलं दिवाविष्टिहता ॥ रात्रावपिविष्टिहतानकार्येत्यर्थः ॥ इदंचसंभवाभिप्रायंवदितव्यम् ॥ अतश्चयान्यन्यान्यप्येवंविधानिवाक्यानि तान्युक्तविषयेष्वेवयोजनीयानीति ॥ नकिंचिद्विश्वरूपवाक्यानावैशिष्ट्यम् ॥ रूपनारायणादिभिरष्टमीसामान्यनिर्णयवाक्यान्वेवल्लिखितानि नमहाष्टमीविशेषनिर्णयवाक्यानीतिचनाशंकनीयम् ॥ यतः ॥ आश्वयुक्शुक्लपक्षेतुयाष्टमीमूलसंयुतेति ॥ कन्यागतेसवितरिशुक्लपक्षेष्टमीतुयेति ॥ तथा ॥ मूलेनापिहिंसंयुक्तासदात्याज्याष्टमीबुधैः ॥ लेशमात्रेणसप्तम्याअपिस्याद्यदिदूषितेति ॥ इत्यादिवाक्यानितत्रैवल्लिखितानि तानिनसामान्यनिर्णयपराणि ॥ आश्वयुजीति कन्यागतइति मूलयुक्तेत्यादिविशेषलिंगैर्महाष्टम्याएवप्रतिपादनात् ॥ तथा अनंतभट्टीयादिषु महाष्टम्यादिविशेषनिर्णयो नकृत इति चनाशंकनीयम् ॥ तेषांग्रथकर्तृणामियंशैली यत्रसामान्यनिर्णयेनैवविशेषनिर्णयोदीपोत्सवमहाष्टम्यादिषुसतुनप्रपंचितः ॥ तत्रतुनसामान्येनविशेषसिद्धिः ॥ तत्रजन्माष्टम्यादौविशेषनिर्णयःप्रपंचित इति ॥ अतश्चतदनुक्तःकश्चिद्विशेषोनाधुनिकनिबंधकारैःकृतइति

मंतव्यम् ॥ एवंसतिचिरंतनानंतभट्टादिनिर्णयानांस्मृतिमूलत्वात् ॥
तद्विरुद्धनिर्णयस्त्वप्रामाणिकत्वादुपेक्षणीयइत्यलमतिविस्तरेण ॥ ॥
अथात्रैवकश्चिद्विशेषोलिख्यते ॥ यदुक्तंविश्वरूपनिबंधे ॥ आश्वि
नस्यसितेपक्षेप्रारब्धेनवरात्रके ॥ शश्विसूतेसमुत्पन्नेक्रियाकार्याकथं
बुधैरितिप्रश्ने सूतकंवर्तमानेचेत्तत्रोत्पन्नंयदाभवेत् ॥ देवीपूजाप्रक
र्तव्यापशुयज्ञविधानतः ॥ तत्रनवरात्रेवर्तमानेसूतकंयदोत्पन्नंभवेदि
त्यन्वयः ॥ यथा ॥ सूतकेपूजनंप्रोक्तंदानंचैवविशेषतः ॥ देवीमु
दिश्यकर्तव्यंतत्रदोषोनविद्यतइति ॥ अत्रप्रारब्धेदेवीपूजादिकेसू
तकादौप्राप्तेसतिस्वयमेवपूजादिकुर्यादिति विधानादथात्प्राप्तप्रारब्धमे
ग्रिहोत्रादिवत्कारयितव्यमिति ॥ ॥ अथनवरात्रेदेवीपूजाविधिक्रिया
लिख्यते ॥ ॥ यथा ॥ आश्विनशुक्लप्रतिपदिकृतस्नानएकभक्ता
दिनियमंगृहीत्वानवमीयावद्वक्ष्यमाणलक्षणेमंडपेवक्ष्यमाणलक्षणादे
वीसंस्थाप्यवक्ष्यमाणविधिनादेव्यामहापूजांकुर्यात् ॥ तत्रमंडपल
क्षणंभविष्योत्तरेप्रोक्तम् ॥ दुर्गागृहंप्रकर्तव्यंचतुरस्रंसुशोभनम् ॥ रह
स्यंस्वस्तिकाद्यैश्चार्चितंवस्त्रादिमण्डितम् ॥ गौरमृद्धोमयाभ्यांचलितंश
स्त्रसमन्वितम् ॥ तन्मध्येवेदिकाकार्यांचतुर्हस्तसमाशुभा ॥ तस्यांसिंहा
सनंक्षौमकंवलाजिनसंयुतम् ॥ तत्रदुर्गाप्रतिष्ठाप्यसर्वलक्षणसंयुताम् ॥
सर्वदेवमयींप्रौढांयौवनोन्मादशालिनीम् ॥ भुजैश्चतुर्भीरुचिरैर्दशभिर्वा
विभूषिताम् ॥ तत्तहाटकवर्णांगीत्रिनेत्रांशशिशेखराम् ॥ पीताम्बरपरि
धानांनीलकौशेयसंयुताम् ॥ ग्रैवेयहारकेयूरनूपुराभरणान्विताम् ॥
नानारत्नविचित्रेणमुकुटेनविराजिताम् ॥ अनेककुसुमाकीर्णांकपदेन
सुशोभिताम् ॥ नितम्बबिंबसंबद्धकिंकिणीकाणनादिनीम् ॥ शूलच
क्रगदाशक्तिवज्रचापासिधारिणीम् ॥ घण्टाक्षमालाकरकपानपात्रल
सत्कराम् ॥ तदग्रेछिन्नशिरसंमहिषं रुधिरप्लुतम् ॥ निःसृतार्ध
तनूकंठनालंचर्मासिधारिणम् ॥ देवीकरधृतग्रीवंशूलेनोरासिताडितम् ॥

दैत्यंकरालदंष्ट्रास्यंविद्युत्कपिशमूर्धजम् ॥ नागपाशेनविक्षिप्तंहर्यक्षेणा
 पिविद्रुतम् ॥ वमदुधिरवक्रेणधुन्वन्नूर्ध्वसटरूपा ॥ ऊर्ध्वलांगूलदंडेन
 देव्यधिष्ठानशोभिना ॥ सर्वतोमातृचक्रेणसेव्यमानांसुरैस्तथा ॥
 पूजयेत्प्रयतोदेवींनरोनियममास्थितइति ॥ अत्रनियमाश्चदेवीपुराणे
 एवोक्ताः ॥ कन्यासंस्थेरवौशक्रशुक्लामारभ्यनंदिकाम् ॥ अयाची
 ह्यथवैकाशीनक्ताशीवाथवाग्यतः ॥ नन्दिकाम्प्रतिपदम् ॥ मार्कण्डे
 यपुराणेपि ॥ निराहारौयतात्मानावित्युक्तत्वात् ॥ शक्तौसत्यां
 निराहारोवास्यात् ॥ विध्यंतरंचदुर्गोत्सवेप्रोक्तम् ॥ भूमौशयीतचामंत्र्य
 कुमारीभोजयेन्मुदा ॥ वस्त्रालंकारदानैश्चसंतोष्याः प्रतिवासरम् ॥
 बलिचप्रत्यहंदद्यादोदनमांसमाषवत् ॥ त्रिकालंपूक्षयेद्देवींजपस्तोत्र
 परायणइति ॥ जपोगुरूपदिष्टविधिनामंत्रस्य ॥ स्तोत्रंसप्तशति
 कादि ॥ तत्रसप्तशतिकायाःपाठविधिर्दुर्गोत्सवेप्रोक्तः ॥ यथा ॥
 सुस्नातःप्रक्षालितवस्त्रंपरिधायचंदनमृगमदकुंकुमैः सर्वांगमनुलि
 प्यत्रिपुंड्रं कृत्वापूर्वाभिमुखोदेवीमुखोवाममुखोवासम्यगुपविश्यसोपग्र
 हपाणिराचम्याभिमतकामनाप्राप्त्यर्थंसप्तशतिकापाठंकारिष्यइतिसंक
 ल्प्यैकाग्रमनाःसंभाषणादिपरिहरन्दिशोनवलोकयन्देवींमनसाध्या
 त्वासंपूर्णवर्णस्वरोच्चारतत्परःपदमात्रविभक्तिविवेकज्ञानवानपठेदि
 ति ॥ नवरात्रेशुक्लप्रतिपदमारभ्यनवमपर्यंतंप्रतिदिनमेकैकांकुमारीमे
 कोत्तरवृद्ध्याद्विगुणवृद्ध्यावाप्रतिदिनंनवनवापिवा वैभवानुसारेणसं
 पूज्यभोजयेत् ॥ तदुक्तंस्कंदपुराणे ॥ एकैकांपूजयेत्कन्यामेकवृद्ध्यात
 थैवच ॥ द्विगुणंद्विगुणंवापिप्रत्येकंनवकंतुवा ॥ नवभिर्लभतेभूमिमेथैर्य
 द्विगुणेनच ॥ एकवृद्ध्यालभेत्क्षेममेकैकेनश्रियंलभेत् ॥ एकवर्षातुया
 कन्यापूजार्थेतांविवर्जयेत् ॥ गंधपुष्पफलादीनांप्रीतिस्तस्यानविद्यते ॥
 द्विवर्षकन्यामारभ्यदशवर्षावधिक्रमात् ॥ पूजयेत्सर्वकार्येषुयथावि
 द्युक्तमार्गतः ॥ कुमारिकाद्विवर्षांचत्रिवर्षांचत्रिमूर्तिनी ॥ चतुर्वर्षांतुक

ल्याणीपंचवर्षातुरोहिणी ॥ षड्वर्षातुभवेत्कालीसप्तवर्षातुचंडिका ॥
 अष्टवर्षाशांभवीतुदुर्गातुनवभिः स्मृता ॥ दशवर्षासुभद्रेतिनाम्नातु
 परिकीर्तिता ॥ अत ऊर्ध्वं तु या कन्या सर्वकार्येषु वर्जिता ॥ दुःखदारि
 द्यनाशाय शत्रूणां नाशनाय च ॥ आयुष्यबलवृद्धयर्थं कुमारीं पूजयेन्नरः ॥
 आयुष्कामस्त्रिमूर्तिं तु त्रिवर्गस्य फलाप्तये ॥ अपमृत्युव्याधिपीडादुः
 खानामपनुत्तये ॥ सर्वसौख्यधनारोग्यपुत्रपौत्रादिवृद्धये ॥ कल्या
 णीं पूजयेद्धीमान्त्रित्यं कल्याणवृद्धये ॥ आरोग्यसुखकामी च जयका
 मीतथैव च ॥ यशःकामी नरो नित्यं रोहिणीं परिपूजयेत् ॥ विद्यार्थी च ज
 यार्थी च राज्यार्थी च विशेषतः ॥ शत्रूणां च विनाशार्थं कालिकां पूजयेन्नरः ॥
 ऐश्वर्यशुभकामी च स्वर्गकामी च योनरः ॥ संग्रामे जयकामी च चंडि
 कां परिपूजयेत् ॥ दुःखदारिद्र्यनाशाय नृपसंमोहनाय च ॥ महापापवि
 नाशाय शांभवीं च प्रपूजयेत् ॥ सवलोकटशत्रूणां मुग्रसाधनकर्माणि ॥
 दुर्गादुर्गविनाशाय पूजयेत्सततं बुधः ॥ सौभाग्यधनधान्यादिवांछि
 तार्थफलाप्तये ॥ सुभद्रां पूजयेन्मर्त्यो दासीदासविवृद्धये ॥ अथ पूजामं
 त्राश्च तत्रैवोक्ताः ॥ प्रातःकालविशेषेण कृताभ्यंगो विशेषतः ॥ आवाहये
 त्ततः कन्यामंत्रेणानेन भार्गवः ॥ आवाहनमंत्रः ॥ मंत्राक्षरमर्यालक्ष्मीमातृ
 णारूपधारिणीम् ॥ नवदुर्गामिमांसाक्षात्कन्यामावाहयाम्यहम् ॥ ततः
 संपूजयेद्धीमान्मंत्रैरेभिः पृथक् पृथक् ॥ जगत्पूज्ये जगद्भ्ये सर्वशक्तिस्वरू
 पिणि ॥ पूजां गृहाण कौमारिजगन्मातर्नमोस्तुते ॥ इति कुमारीपूजा ॥
 त्रिपुरां त्रिपुराधारां त्रिवर्गज्ञानरूपिणीम् ॥ त्रैलोक्यवंदितां देवीं त्रिमूर्तिं
 पूजयाम्यहम् ॥ इति त्रिमूर्तिपूजा ॥ कलात्मिकां कलातीतां कारुण्य
 हृदयांशिवाम् ॥ कल्याणज्ञानदानित्यं कल्याणीं पूजयाम्यहम् ॥ इति
 कल्याणीपूजा ॥ अणिमादिगुणाधारामकाराद्यक्षरात्मिकाम् ॥ अनंतश
 क्तिं कालक्ष्मीं रोहिणीं पूजयाम्यहम् ॥ इति रोहिणीपूजा ॥ कामचारां
 शुभां कालां कालचक्रस्वरूपिणीम् ॥ कामदां करुणोदारां कालीं सं० ॥

इतिकालीपूजामंत्रः ॥ चंडवीरांचंडमायांचंडमुंडप्रभंजनीम् ॥ पूजया
 मिसदादेवींचंडिकांचंडविक्रमाम् ॥ चंडिकापूजामंत्रः ॥ सदानंदक
 रींशांतांसर्वदेवनमस्कृताम् ॥ सर्वभूतात्मिकांलक्ष्मींशांभवीं० ॥
 इतिशांभवीपूजामंत्रः ॥ दुर्गमेदुस्तरकायैभवदुःखविनाशिनीम् ॥
 पूजयामिसदाभक्त्यादुर्गादुर्गीतिनाशिनीम् ॥ इतिदुर्गापूजामंत्रः ॥ सुंद
 रींस्वर्णवर्णाभां सुखसौख्यप्रदायिनीम् ॥ सुभद्रजननींदेवींसुभद्रांपूजया
 म्यहम् ॥ इति सुभद्रापूजामंत्रः ॥ एवमभ्यर्चनंकुर्यात्कुमारीणांप्रयत्नतः ॥
 कंचुकैश्चैववस्त्रैश्चगंधपुष्पाक्षतादिभिः ॥ नानाविधैर्भक्ष्यभोज्यैर्भोजये
 त्पायसादिभिरिति ॥ पूज्यापूज्यकुमारीस्वरूपंचतत्रैव निरूपितम् ॥
 हीनाधिकांगीकुष्ठांगीविशीलकुलसंभवाम् ॥ ग्रंथिस्फुटितशीर्षांगीरक्त
 पूयव्रणार्दिताम् ॥ जात्यंधांकेकरांकाणींकुरूपांतनुलोमशाम् ॥ संत्य
 जेद्रोगिणींकन्यांदासिगर्भसमुद्भवाम् ॥ अरोगिणींसुपुष्टांगींसुरूपांवर्ण
 वर्जिताम् ॥ एकवंशसमुद्भूतांकन्यांसम्यक्प्रपूजयेत् ॥ ब्राह्मणींसर्वका
 र्येषुजयार्थेनृपवंशजाम् ॥ लाभार्थैर्वैश्यवंशोत्थांसुतार्थैश्शूद्रवंशजाम् ॥
 दारुणेचांत्यजातीनांपूजयेद्विधिनानरइति ॥ नवरात्रेदेवीपूजाकरणास
 मर्थमहाष्टम्यामेवकुर्यात् ॥ तदुक्तंब्रह्मांडपुराणे ॥ अत्राष्टम्यांभद्रकाली
 दक्षयज्ञविनाशिनी ॥ प्रादुर्भूतामहाघोरायोगिनीकोटिभिःसह ॥ अ
 तोर्थपूजनीयासातस्मिन्नहनिमानवैः ॥ उपोषितैर्वस्त्रधूपदीपैर्माल्यानु
 लेपनैः ॥ आमिषैर्विविधैःशार्कैर्होमैर्ब्राह्मणतर्पणैः ॥ विल्वपत्रैः श्रीफलैश्च
 चंदनेनघृतेनच ॥ नवम्यांतुकृतस्नानैःसर्वैःपूज्यास्तुब्राह्मणाइति ॥
 अथाश्वद्वित्रिंशैराश्विनशुक्लप्रतिपदमारभ्य महानवमीयावदशशां
 त्यर्थलोहाभिसारिकंकर्मकार्यम् ॥ यथोक्तंदेवीपुराणे ॥ आश्वयुक्
 शुक्लप्रतिपत्स्वातियोगेशुभेदिने ॥ पूर्वमुच्चैःश्रवानामप्रथमंश्रिय
 मावहेत् ॥ तस्मात्साश्वैर्नैस्तत्रपूज्योऽसौश्रद्धयासदा ॥ पूजनीयाश्चतु
 रगानवमीयावदेवाहि ॥ शान्तिःस्वस्त्ययनंकार्यंतदातेषांदिनेदिने ॥

धान्यं भल्लातकं कुष्ठं चार्द्रासिद्धार्थं कांस्तथा ॥ पंचवर्णेन सूत्रेण ग्रन्थिते पातु
 बंधयेत् ॥ वायव्यै वारुणैः सौरैः शार्क्तैर्मित्रैः सवैष्णवैः ॥ वैश्वदेवैस्तथा
 भ्रैयैर्होमः कार्यादिनोदिने ॥ तुरगारक्षणीयास्तु पुरुषैः शस्त्रपाणिभिः ॥ न च
 ताड्याः क्वचित्त्रनचवाह्याः कथंचनेति ॥ भविष्योत्तरे विशेष उक्तः ॥
 कन्यागते सवितरिशुक्लपक्षेष्टमीतुया ॥ मूलनक्षत्रसंयुक्ता सामहानव
 मीस्मृता ॥ तस्यां सदा पूजनीया चा मुंडा मुंडमालिनी ॥ तस्यां ये ह्युप
 युज्यन्ते प्राणिनो महिषादयः ॥ सर्वे ते स्वर्गतिं याति प्रतापापं न विद्यते ॥
 यावन्न चालयेद्वात्रं पशुस्तावन्न हन्यते ॥ न तथा बलिदानेन पुष्पधूप
 विलेपनैः ॥ यथा संतुष्यते मे पैर्महिषैर्विध्यवासिनी ॥ बलिदानं च मां
 समाषसहितौ दनेन क्रियमाणम् ॥ एवं च विध्यवासिन्यां नवरात्रोपवासि
 नः ॥ एकभुक्तेन नक्तेन स्वशक्त्या याचितेन वा ॥ पूजनीया जनैर्देवी स्थाने
 स्थाने पुरे पुरे ॥ स्नातैः प्रमुदितैर्हृष्टैर्ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्नृप ॥ वैश्यैः शूद्रै
 र्भक्तियुक्तैर्मल्लैश्चैरन्यैश्च मानवैः ॥ स्त्रीभिश्च कुरुशादूलतद्विधानमिदं
 शृणु ॥ जयाभिलाषी नृपतिः प्रतिपत्प्रभृति क्रमात् ॥ लोहाभिसारिकं
 कर्मकारयेद्वावदष्टमी ॥ लोहाभिसारिकविधानं तत्रैवोक्तम् ॥ प्रागुदक्प्र
 वणे देशे पताकाभिरलंकृतम् ॥ मंडपं कारयेद्दिव्यं नवसप्तकरं वरम् ॥
 षोडशहस्तप्रमाणमित्यर्थः ॥ आग्नेय्यां कारयेत्कुंडं हस्तमात्रं सुशोभ
 नम् ॥ मेखलात्रयसंयुक्तं योन्याश्च तथदलाभया ॥ राजचिह्नानि सर्वाणि
 शस्त्राण्यस्त्राण्यनिच ॥ आनीय मंडपे तानि सर्वाण्यत्राधिवासयेत् ॥
 ततस्तु ब्राह्मणः स्नातः शुक्लांबरधरः शुचिः ॥ ओंकारपूर्वकैर्मंत्रैस्तल्लिगै
 र्जुहुयादधृतम् ॥ लोहं नामाऽभवत्पूर्वं दानवस्तु महाबलः ॥ स देवैः समरे कु
 र्वैर्बहुधा शकलीकृतः ॥ तदंगसंभवं सर्वलोहं यद्दृश्यते क्षितौ ॥ शस्त्रास्त्रमंत्रै
 र्हौतव्यं पायसं धृतं संयुतम् ॥ हुतशेषं तुरंगाणां राजानमुपहारयेत् ॥ लोहा
 भिसारिकं कर्म तेनैतद्विधिभिः स्मृतम् ॥ धृतपल्याणकान्श्चान्गजान्श्च स
 मलंकृतान् ॥ भ्रामयेन्नगरे नित्यं नदिघोषपुरस्कृतान् ॥ प्रत्यहं नृपतिः स्ना

त्वासंपूज्यपितृदेवताः॥पूजयेद्वाजचिह्नानिफलमाल्यविलेपनैः॥तस्या
 भिसरणाद्वाज्ञोविजयःसमुदाहृतः॥पूजामंत्रान्प्रवक्ष्यामिपुराणोक्तानहं
 तवा॥यैःपूजिताःप्रयच्छंतिकीर्तिमायुर्यशोबलमिति॥तत्रादौछत्रमंत्रः॥
 यथांबुदाश्छादयंतिशिवायेमांवसुंधराम्॥ तथाच्छादयराजानंविजया
 रोग्यवृद्धयइति ॥ अथचामरमंत्रः ॥ शशांककरसंकाशक्षीरपिंडीरपां
 डुरा॥प्रोत्सारयाशुदुरितंचामरामरदुर्लभेति ॥ अथाश्वमंत्रः ॥ गंधर्वकु
 लजातस्त्वंभाभूयाःकुलदूषकः ॥ ब्रह्मणःसत्यवाक्येनसोमस्यवरु
 णस्यच ॥ प्रभावाच्चहुताशस्यवर्धयत्वंतुरंगमान् ॥ तेजसाचैवसूर्य
 स्यमुनीनांतपसातथा ॥ रुद्रस्यब्रह्मवीर्येणपवनस्यबलेनच ॥ स्मर
 त्वंराजपुत्रत्वंकौस्तुभंचमणिस्मर ॥ यांगतिंब्रह्महागच्छेन्मातृहापि
 तृहातथा ॥भूमिहाऽनृतवादीचक्षत्रियश्चपराङ्मुखः॥सूर्याचन्द्रमसौवा
 युर्यावत्पश्यंतिदुष्कृतम् ॥ ब्रजाश्वतांगतिंक्षिप्रंतच्चपापंभवेत्तव ॥
 निकृत्तोयदिवाछिन्नोयुधेध्वनितुरंगम ॥ रिपून्विजित्यसमरेसहभर्त्रा
 सुखीभवेति ॥ अथध्वजमंत्रः ॥ शक्रकेतोमहावीर्यइयामवर्णाचंया
 म्यहम् ॥ पत्रिराजनमस्तेस्तुतथानारायणध्वज ॥ गरुत्मन्मारुतग
 तेत्वयिसंनिहितान्यतः ॥ सारवंत्यायुधान्यत्ररक्षत्वंचरिपुंदहेति ॥
 ॥ अथपताकामंत्रः ॥ हिरण्यकशिपोर्युद्धेयुद्धेदेवासुरेतथा ॥ का
 लनेमिवधेयद्रव्यद्रत्रिपुरघातने ॥ शोभितासितयैवाद्यशोभयास्मांश्च
 संस्मर ॥ घृतनारेवतीनाम्नीकालरात्रिश्चयास्मृता ॥ दहस्याशुरिपू
 न्सर्वान्पताकेत्वंमयार्चितेति ॥ अथहस्तिमंत्रः ॥ कुमुदैरा
 वणौपद्मःपुष्पदंतोऽथवामनः॥सुप्रतीकौजनोनीलप्लेष्टौदेवयोनयः ॥
 तेषांपुत्राश्चपौत्राश्चवनान्यष्टौसमाश्रिताः॥मंद्रोभद्रोगजश्चैवराजासंकी
 र्णएवच ॥ वनेवनेप्रसूतास्तेयूथानितुमहांतिच ॥ पांतुत्वांसवारुद्रा
 आदित्याःसमरुद्राः ॥ भर्तारंरक्षनागेंद्रस्वामीचप्रतिपाल्यताम् ॥
 अवाप्नुयाज्जयंयुद्धेगमनेस्वास्तितोव्रजेति ॥ अथखड्गमंत्रः ॥

स्वर्यं भुवासमः खड्गस्तीक्ष्णधारो दुरासदः ॥ श्रीगर्भो विजयश्चैव धर्माधार
स्तथैव च ॥ इत्यष्टौ तव नामानि स्वयमुक्तानि वेधसा ॥ हिरण्यस्वश
रीरं ते धाता देवो जनार्दनः ॥ पिता माता महादेव तन्मे पालय सर्वदेति ॥
॥ अथ चापमंत्रः ॥ सर्वायुधमहामात्रसर्वदेवारिमुद न ॥ चापमांस
र्वदारक्ष साकं सायकसत्तमेति ॥ धृतं कृष्णे न रक्षार्थं संहारार्थं हरेण च ॥
त्रयीमूर्तिगतं देवं चतुरस्रं नमाम्यहम् ॥ अथ च्छुरिकामंत्रः ॥ सर्वायुधा
नां प्रथमानि निर्मितासि पिनाकिना ॥ शूलायुधादिनिष्कृष्य कृत्वा मुष्टि
ग्रहं शुभम् ॥ चंद्रिकायाः प्रदत्तासि सर्वदुष्टनिर्वर्हिणी ॥ तथा विस्तारिता
चासि देवानां प्रतिपादिता ॥ सर्वसत्त्वांगभूतासि सर्वांशुभनिवारिणी ॥
छुरिकेरक्षमानित्यं शान्तियच्छनमोस्तु त इति ॥ अथ कनकदंडमंत्रः ॥
प्रोत्सारणाय दुष्टानां साधूनां रक्षणाय च ॥ ब्रह्मणानिर्मितश्चासि व्य
वहारप्रसिद्धये ॥ यशो देहि मुखं देहि जयदो भवभूपते ॥ ताडय स्व
रिपून् सर्वान्हेमदण्डनमोस्तु त इति ॥ अथ दुंदुभिमंत्रः ॥ दुंदुभे त्वं सपत्ना
नां चोरो हृदयकंपनः ॥ भवभूमिपसैन्यानां तथा विजयवर्धनः ॥ यथा जी
मूतघोषेण प्रहृष्यंति च बर्हिणः ॥ तथास्तु तव शब्देन हर्षोऽस्माकं मुदा बह
इति ॥ अथ शंखमंत्रः ॥ पुण्यस्त्वं शंखपुण्यानां मंगलानां च मंगलम् ॥
विष्णुनाविधृतो नित्यमतः शान्तिप्रदो भवेति ॥ अथ सिंहासनमं
त्रः ॥ विजयोजयदो यं तारिषु घाती शुभंकरः ॥ दुर्वहो धर्मदः शां
तः सर्वारिष्टविनाशनः ॥ एतेष्टौ संनिधौ यस्मात्तव सिंहा महाबलाः ॥
तेन सिंहासने तित्त्वमंत्रैर्वैदैश्च गीयसे ॥ नमस्ते सर्वतो भद्रभद्रदो भवभू
पते ॥ त्रैलोक्यजय सर्वस्वसिंहासननमोस्तु त इति ॥ तथैव कर्मचि
ह्नानि स्वानि पूज्यानि शिल्पिभिः ॥ लोहाभिसारिकं कर्मकृत्वैव मंत्र
पूर्वकम् ॥ नियमं कृत्वा तथाष्टम्यां पूर्वाह्ने स्नानमाचरेत् ॥ कुंकुमचं
पकचंदनचतुःसमैः शलपिष्टैश्च ॥ चर्चितगात्रां देवां कुसुमैरभ्यर्चये
द्बहुभिः ॥ कुमुदैः सपद्मपुष्पैः सधूपदीपैः सनैवेद्यैः ॥ मांसैर्बल्युप

हारैर्मंगलशब्दैःसमुच्चलितैः ॥ चिह्नितछत्रैर्यानैःस्यन्दनसितशस्त्र
 धारिजनलोकैः ॥ तुष्टैश्चास्त्रादितुनिवेद्यतेसर्वमेवभगवत्यै ॥
 अथपूजामंत्रः ॥ जयंतीमंगलाकालीभद्रकालीकपालिनी ॥ दुर्गाक्षमा
 शिवाधात्रीस्वाहास्वधानमोस्तुते ॥ अथविल्वपत्रीमंत्रः ॥ अमृ
 तोद्भवश्रीवृक्षमहादेवप्रियंसदा ॥ विल्वपत्रप्रयच्छामिपवित्रंतेसुरेश्व
 रि ॥ दुर्गासापूजनीयाचतदिनेद्रोणपुष्पकैः ॥ सचाभीष्टःसुरेशा
 न्यास्तस्यारूढायतोयतः ॥ ततःखड्गंनमस्कृत्यशत्रूणांवधसिद्धये ॥
 इच्छेतविजयंराज्यंसुभिक्षंचात्मनोवृषः ॥ पुनःपुनःप्रणम्यार्यांसं
 स्मरेद्बुद्धयेशिवाम् ॥ सर्वकृत्वेतिकौरव्यह्यष्टम्यांजागरंनिशि ॥ नटनर्तक
 गीतैश्चकारयेत्सुमहोत्सवम् ॥ एवंहृष्टैर्निशानीत्वाप्रभातेअरुणोदये ॥
 चातयेन्महिषान्मेषानटदुन्नतकंधरान् ॥ शतमर्धशतंवापितदर्धवाय
 थेच्छया ॥ सुरासवभूतैःकुंभैस्तर्पयेत्परमेश्वरीम् ॥ कापालिकेभ्यस्तद्दे
 यंज्वलद्भिर्दीपवृक्षकैः ॥ कश्चिच्चोपोषितोधीरोविधृतोऽन्येनखड्गवा
 च् ॥ भूतेभ्यस्तुबलिदद्यान्मंत्रेणानेनसामिषम् ॥ सरक्तंसजलंचाग्रंघ
 पुष्पाक्षतैर्युतम् ॥ त्रींस्त्रीन्वारान्सशूलेनदिविदिक्षुकिरेद्वलिम् ॥ मं
 त्राश्च ॥ बलिगृह्णंस्त्विमंदेवाआदित्यावसवस्तथा ॥ मरुतश्चाश्विनौरुद्रा
 सुपर्णाःपन्नगाग्रहाः ॥ असुरायातुधानाश्चपिशाचोरगराक्षसाः ॥
 डाकिन्योयक्षवेतालायोगिन्यःपूतनाःशिवाः ॥ वीराश्चभैरवाश्चैवपूत
 नामातृमंडलम् ॥ दिक्पालालोकपालाश्चयेचविघ्नविनायकाः ॥
 जगतांशांतिकर्तारोब्रह्माद्याश्चमहर्षयः ॥ माविघ्नंमाचमेपांपंमासंतु
 परिपंथिनइति ॥ महानवम्यांसंतुष्टाःकृत्वादुर्गामहोत्सवम् ॥ तेसर्वे
 पापनिर्मुक्तायांतिभागवतींपुरीम् ॥ इत्येतत्तेसमाख्यातंदुर्गादेव्या
 महोत्सवम् ॥ पठतांशृण्वतांचापिसर्वाशुभनिवारणमिति ॥ ॥ इ
 तिमहाऽष्टमीनिर्णयः ॥ ॥ अथदुर्गोत्सवप्रसंगाद्दशम्यामपराजितापूजा
 विधिः ॥ ॥ यथा ॥ दशम्यांपूजयित्वातुमृन्मर्यांचापराजिताम् ॥

कलशिकांतोयसंपूर्णाजयंतीपल्लवाननाम् ॥ चतुर्वर्णैस्तदायात्राक
र्त्तव्यासाधनेनच ॥ दशम्यांचवलंराजापूजयित्वापराजिताम् ॥ द
शदिक्षुमनोयोगाद्यात्रांकृत्वाथवैनृपः ॥ नीराजनंस्वस्यकृत्वाततो
नीराजयेद्वलमिति ॥ नीराजनमंत्रः ॥ चतुरंगवलंमहानिररिष्टंवज्र
त्विह ॥ विजयोममसर्वत्रअस्तुयोगिप्रसादतः ॥ ॥ इतिदुर्गास्तवः ॥ अ
थकार्तिकशुक्लाष्टमीगोपाष्टमी ॥ तत्रगोपूजाकार्या ॥ तदुक्तंकूर्मपुराणे ॥
शुक्लाष्टमीकार्तिकेतुस्मृतागोपाष्टमीबुधैः ॥ तत्रपूजांगवांकुर्याद्गो
प्रासंगोप्रदक्षिणाम् ॥ गवातुगमनंकार्यं सर्वान्कामानभीप्सतेति ॥ अथ
पौषशुक्लाष्टमी ॥ साचबुधवारेणयुक्तामहाभद्रेत्युच्यते ॥ तत्र
महेश्वरपूजादिकंकार्यम् ॥ तदुक्तंभविष्योत्तरपुराणे ॥ पौषेमासिय
दादेविशुक्लाष्टम्यांबुधोभवेत् ॥ तदातुसामहापुण्यामहाभद्रेतिकी
र्त्तिता ॥ तस्यांस्नानंजपोहोमस्तर्पणं ब्रह्मभोजनम् ॥ मत्प्रीतयेम
हादेविपूज्योहंविधिवद्बुधैरिति ॥ इयमेवभरणीनक्षत्रयोगेनतुजयंती
प्रोच्यते ॥ यथाभविष्योत्तरे ॥ पौषेमासियदादेविअष्टम्यांनगजे
शुभे ॥ नक्षत्रंजायतेपुण्यंयल्लोकेरौद्रमुच्यते ॥ तदातुसामहापु
ण्याजयंतीअष्टमीशुभा ॥ तस्यांस्नानंतथादानंजपोहोमश्चतर्पणम् ॥
सर्वकोटिगुणंदेविकृतंभवतिकृत्स्नशइति ॥ रौद्रंभरणी ॥
वराहमिहिरेणयथाभाणि ॥ रौद्राणिपूर्वाभरणीपित्र्याणीति ॥ ॥ अथ
माघशुक्लाष्टमीसाचभीष्माष्टमीत्युच्यते ॥ तत्रभीष्मतर्पणंश्रा
द्धंचकार्यम् ॥ यथा ॥ माघमासिसिताष्टम्यांसतिलंभीष्मतर्पणम् ॥
श्राद्धंचयेसकृत्कुर्युस्तेस्युःसंततिभागिनइति ॥ अथफाल्गुनशुक्ला
ष्टम्यांलक्ष्मीःसीताचपूज्या ॥ यदेवान्नादिकंब्राह्मणेभ्योदत्तंतदेव
भोज्यंनान्यत् ॥ तदुक्तंब्रह्मपुराणे ॥ प्रदत्तभुगिभरष्टम्यांसुस्नातैः
समलंकृतैः ॥ लक्ष्मीस्सीताचसंपूज्यागंधमाल्यादिभिस्तथा ॥
ततःप्रदोषसमयेदीपादेयाःसहस्रशः ॥ दत्तशिष्टंतदाभोज्यंभक्षितव्यंच

बंधुभिः॥ अथबुधाष्टमी॥ तस्यांसंपूर्णायां शुक्लाष्टम्यां यदायदा बुधवा
 रो भवति तदा तदा कल्पोक्तविधिना एकभक्तव्रतकार्यम् ॥ तदुक्तं भवि
 ष्योत्तरे॥ यदायदा सितारष्टम्यां बुधवारो भवेद्यदि ॥ तदा तदा तु साग्राह्या
 एकभक्ताशनेनृप ॥ बुधाष्टमी तु संपूर्णायथोक्तफलदायिनी ॥ अथया
 निषिद्धातामाह ॥ ॥ संध्याकाले तथारात्रौ प्रसुप्ते च जनार्दने ॥ बुधाष्टमीन
 कर्तव्याहंति पुण्यं पुराकृतमिति ॥ अथ सिद्धविरुद्धादिकं च लिख्यते ॥
 अष्टमी भौमेन सिद्धा ॥ भौमेषष्ठी तृतीयास्यादष्टमी च त्रयोदशीति
 सिद्धत्वमुक्तम् ॥ गुरुणा तु विरुद्धा ॥ यथा ॥ जीवेष्टमी चतुर्थीति ॥
 अत्र तृतीयावत्संग्रामबलोपयोगी निकर्माणिकुर्यात् ॥ यथा ॥ जयासु
 विदधीताजिबलकार्याणि निवृत्तइति ॥ अत्र तैलस्नानं मांसभक्षणं नारि
 केरभक्षणं च निषिद्धम् ॥ यथा ॥ नार्कारवारेन च संक्रमेपि न वैधृतौ न व्यति
 पातयोगे ॥ न पक्षमध्ये न च विषष्टचोरभ्यंगइष्टो न च पर्वसूक्तः ॥ पक्षम
 ध्येष्टम्याम् ॥ तथा पलमष्टमीष्विति ॥ तथा च ॥ अष्टम्यादिषु नाद्यादूर्ध्वं
 तीच्छुः कदाचिदपि विद्वान् ॥ शीर्षकपालांत्राणि च न खचर्मतिलानि च क्र
 मशइति ॥ अयमर्थः ॥ अष्टम्यां शीर्षे नारिकेलं नाद्यात् ॥ न वम्यां कपालं तुं
 वीफलम् ॥ दशम्यामंत्रं नालीशाकम् ॥ एकादश्यां न खानि शणपुष्पाणि ॥
 द्वादश्यां चर्मविल्वम् ॥ त्रयोदश्यां तिलान् वार्त्ताकिंचनाद्यादित्य
 र्थः ॥ तेषां भक्षणं शीर्षादिभक्षणतुल्यमित्यभिप्रायः ॥ तथा ऽष्ट
 म्यां दिवानभोक्तव्यम् ॥ तदुक्तम् ॥ भूताष्टम्योर्दिवाभुक्त्वा रात्रौ
 भुक्त्वा तु पूर्वाणि ॥ एकादश्यामहोरात्रं भुक्त्वा चांद्रायणं चरेदिति ॥
 अत्र चतुर्दश्यष्टमी चैव अमावास्या च पूर्णिमा ॥ पर्वाण्येतानिराजै
 र्रविसंक्रांतिरेव चेत्यत्राष्टमी द्वयमेकं पर्वं चतुर्दशी द्वयमेकममावास्या
 पूर्णिमा संक्रांतिश्चेति पंचपर्वानि कालादर्शोक्तत्वात् ॥ भूताष्टम्योरपि
 पर्वत्वे तयोः पृथगुपादानात्पर्वणीति भूताष्टमीव्यतिरिक्तं पर्वं गृह्यते ॥
 अथवा ॥ शुक्लाष्टमी कृष्णचतुर्दशी च दर्शोत्तराकारविसंक्रमश्चेति ग्रंथा

तरे ॥ शुक्लाष्टमीकृष्णचतुर्दश्योरेवपर्वत्वाभिधानात् ॥ कृष्णाष्टमी
 शुक्लचतुर्दश्यापिदिवाभोजननिषेधप्राप्त्यर्थं पर्वणीत्युक्त्वापि भूता
 ष्टम्योरितिपुनर्वचनम् ॥ पक्षद्वयगतसुसर्वास्वष्टमीषुतिथिषुतिथिप
 तित्वाच्छिवःपूज्यः ॥ अष्टम्यांचचतुर्दश्यामित्याद्युक्तमेव ॥ अष्टमी
 दशमीचक्रूरग्रहेतुलास्थितेसतिशुभकार्येषुवर्ज्या ॥ पराःपरेषामित्यु
 क्तमेव ॥ तथामिथुनकन्यास्थेरवावष्टमीदग्धा ॥ मिथुनावलयोरि
 त्याद्युक्तमेव॥अष्टम्यामीशान्यादिशियोगिन्यःप्रतिवसन्ति ॥ अतस्तत्र
 यात्रानकार्या॥वायव्येशान्ययोरित्याद्युक्तमेव ॥ ॥ इतिश्रीसूर्यसेनम
 हीमहेंद्रविरचितेनिर्णयामृतेअष्टमीनिर्णयः ॥ ॥ अथनवमीनिर्णयः ॥
 नवमीतिथिरुपवासादिष्वष्टमीयुक्तैवग्राह्या ॥ यदुक्तम् ॥ वसुरंध्रयो
 रिति ॥ अथलघुतिथिनिर्णयः पद्मपुराणे ॥ अष्टम्यासहिताग्राह्या
 नकदाचित्परायुता॥चामुंडापूजनंकृत्वापारणंचततःपरमिति ॥ तथा
 देवीपुराणेष्युक्तम् ॥ अष्टम्यामुदितेसूर्येदिनांतेनवमीभवेत् ॥ पारणे
 सातिथिःप्रोक्तावलदानंपरेहनीति ॥ तथामत्स्यपुराणेपि ॥ अष्टम्या
 सहितारिक्ताकर्त्तव्यासर्वदाबुधैः ॥ पूर्णायुक्तांतदाकुर्यात्काचिन्नास्त्यष्ट
 मीयुतेति ॥ तथाचब्रह्मवैवर्ते॥अष्टम्यानवमीविद्धाकर्त्तव्याफलकांक्षि
 भिरित्यष्टमीविद्धनवमीविधानात् ॥ तथा ॥ नकुर्यान्नवमीतात
 दशम्यांतुकदाचन ॥ तथा ॥ नवमीदशमीचैवनोपोष्यापरसं
 युतेतिपरविद्धानिषेधाच्च॥नवम्यष्टमीयुतैवोपोष्येतिसिद्धांतः ॥ ॥अ
 थैशाखमासेउभयनवम्योरुपवासंकुर्याच्चंडिकांचपूजयेत् ॥ तदुक्तंभ
 विष्योत्तरे ॥ वैशाखेमासिराजेन्द्रनवम्यांपक्षयोर्द्रयोः ॥ उपवा
 सपरोभक्त्यापूजयानस्तु चंडिकाम् ॥ हंसकुंदेंदुसंकाशस्ते
 जसाबुधसंनिभः ॥ विमानवरमाहूढोदेवलोकेमहीयत इति ॥
 ज्येष्ठशुक्लनवम्यांब्रह्मणीनाम्रीमुमां संपूज्यब्राह्मणीःकुमारीश्चयथाश
 क्तिभोजयेत् ॥ तदुक्तंभविष्योत्तरे ॥ उपवासपरोभक्त्यानवम्यां

पूजयेदुमाम् ॥ ब्रह्मार्णोत्विति वैनाम्नींश्चेतरूपेण रूपिणीम् ॥ ज्येष्ठमासि
 नृपश्रेष्ठकृतवानक्तस्य वैविधिम् ॥ शाल्यन्नं पायसोपेतं स्वयं भुंजीत वाग्य
 तः ॥ कुमारीभोजयेच्चापि स्वशक्त्या ब्राह्मणीस्तथेति ॥ अथापाठेषु भया
 घृम्योः पंचगव्यस्नात उपोषितो नवम्योर्हैमैरावणगतामैर्द्रीनाम्नीं देवीं पू
 जयित्वानक्तं कुर्यात् ॥ तदुक्तं भविष्योत्तरे ॥ उपवासपरो भक्त्या
 नवम्यां पक्षयोर्द्वयोः ॥ आषाढमासिराजेंद्रयः कुर्यान्नक्तभोजनम् ॥ पूजये
 च्छ्रद्धया दुर्गामैर्द्रीनाम्नीं तु नामतः ॥ ऐरावणगतां सुध्वांश्चेतरूपेण रूप
 पिणीम् ॥ स ऐरावणमारुह्य इंद्रस्यानुचरो भवेदिति ॥ ॥ अथ श्रावणनव
 म्योः कौमारीनाम्नीं दुर्गासंपूज्य क्षीरान्नं क्तं भुंजीत ॥ तदुक्तं भविष्यो
 त्तरे ॥ श्रावणेमासिराजेंद्रयः कुर्यान्नक्तभोजनम् ॥ क्षीरपाष्टिकभुक्तेन
 सर्वभूतहिते रतः ॥ उपवासपरो वीरनवम्यां पक्षयोर्द्वयोः ॥ कौमारीमिति
 नाम्नीं च चंडिकां पूजयेत्सदा ॥ कृत्वारौ प्यमर्यां भक्त्या चोरां वै पापनाशि
 नीम् ॥ करवीरैश्च कुसुमैर्गंधैश्चागुरुचन्दनैः ॥ धूपेन च दशांगेन मोदकै
 श्चापि पूजयेत् ॥ कुमारीभोजयेद्भक्त्या स्त्रियो विप्रांश्च शक्तितः ॥ भुंजीत वा
 ग्यतः पश्चाद्विल्वपत्रकृताशनः ॥ एवं यः पूजयेदर्यांश्च दद्यात्परयान्वितः ॥
 स याति परमं स्थानं यत्र देवो वृषध्वज इति ॥ ॥ अथ भाद्रशुक्लनवम्यां
 नंदानाम्नीं दुर्गासंपूज्य विष्णुलोकं प्राप्नोति ॥ तदुक्तं भविष्योत्तरे ॥ मासि
 भाद्रपदे यातु नवमी बह्वुलेतरा ॥ सा तु नंदामहापुण्या कीर्तिता पापना
 शिनी ॥ तस्यां यः पूजयेद्दुर्गां विधिवत्कुरु नन्दन ॥ सोऽश्वमेधफलं वि
 द्याद्विष्णुलोकं च गच्छतीति ॥ अत्रैव कृष्णपक्षे नवम्यां देवीं बोधयेत् ॥
 तदुक्तं देवीपुराणे ॥ कन्यायां कृष्णपक्षे तु पूजयित्वा र्द्रभेपिवा ॥ नव
 म्यां बोधयेद्देवीं गीतवाद्यादिभिः स्वनैरिति ॥ ॥ अथाश्विनशुक्लनवमीम
 न्वादिः ॥ तदुक्तम् ॥ आश्वयुक् शुक्लनवमीति ॥ ॥ अथ कार्तिकशुक्ल
 नवमीयुगादिः ॥ तदुक्तम् ॥ नवम्यूर्जे युगादय इति ॥ ॥ अथ मार्गशी
 र्थशुक्लनवमीनं दिनीत्युच्यते ॥ तस्यां त्रिरात्रोपोषितो देवीं संपूज्याश्च

मेघफलप्राप्नोति ॥ तदुक्तं भविष्योत्तरे ॥ मासिमार्गशिरेवीरशु
 कृपक्षेतुयाभवेत् ॥ सानदिनीमहापुण्यानवमीपरिकीर्तिता ॥ यस्त
 स्यांपूजयेद्देवीत्रिरात्रोपोषितोनरः ॥ सोऽश्वमेधमवाप्येहविष्णुलोके
 महीयतइति ॥ अथमाघशुक्लनवमीमहानंदाप्रोक्ता ॥ तस्यांस्ना
 नदानादिकृतमक्षय्यंभवति ॥ तदुक्तंभविष्योत्तरे ॥ माघमासेतु
 याशुक्लानवमीलोकपूजिता॥महानंदेति साप्रोक्तासदानंदकरीनृणाम् ॥
 तस्यांस्नानंतथादानंजपोहोमउपोषितम् ॥ सर्वतदक्षयंप्रोक्तंयद्
 स्यांक्रियतेनरैरिति ॥ सर्वासुनवमीषुतिथिपतित्वेनसरस्वतीपूज्या ॥
 तदुक्तम् ॥ सरस्वत्यानवम्यांचेति ॥ अथसिद्धविरुद्धादिकंलि
 ख्यते ॥ नवमीशनिवारेणसोमवारेणचसिद्धा ॥ यदुक्तम् ॥ शनौच
 तुर्थीनवमीति ॥ तथा ॥ सोमेतुनवमीपुष्यःश्रवणोरोहिणीमृगः ॥
 एतानिसर्वदावत्ससिद्धिदानिस्वकर्मस्विति ॥ बुधवारेणविरुद्धा ॥
 तृतीयानवमीत्याद्युक्तमेव ॥ नवम्यांशत्रुवधबंधनाद्युग्रकर्मका
 र्यम् ॥ तदुक्तम् ॥ चतुर्दश्यांचतुर्थ्यांतुनवम्यांचारिमर्दनमित्यादि ॥
 अत्रामलकस्नानंनकुर्यात् ॥ तदुक्तम् ॥ सप्तम्यनिंदुनवमीषुचेत्या
 दि ॥ अत्रदंतकाष्ठमपिवर्जयेत् ॥ तदुक्तंव्यासेन ॥ प्रतिपत्पर्व
 षष्ठीषुनवम्यांहारिवासरे ॥ दंतानांकाष्ठसंयोगोदहत्यासप्तमंकुलमि
 ति ॥ अत्रापिप्रतिपदीवयोगिनीसांमुख्यात्पूर्वदिशियात्रानकार्या ॥
 वृश्चिकस्थेऋग्रहेनवमीचाशुभाभवति ॥ उक्तंच ॥ पराःपरेषा
 मित्यादि ॥ नवम्यांतुंबीफलंनभक्षयेदित्युक्तमेव ॥ ॥ इति
 श्रीसूर्यसेनमहीमहेंद्रविरचितेनिर्णयामृतेनवमीनिर्णयः ॥ ॥ अथ
 दशमीनिर्णयः ॥ ॥ दशमीतिथिरुपवासादिषु नवमीयुतैव
 ग्राह्या ॥ तदुक्तंपैठीनसिना ॥ पंचमीसप्तमीचैवदशमीचत्रयोदशी ॥
 प्रतिपन्नवमीचैवकर्त्तव्यासंमुखीतिथिः ॥ आपस्तवेनाप्युक्तम् ॥
 अष्टमीनवमीविद्धाकर्त्तव्याफलकांक्षिभिः ॥ दशमीतुप्रकर्त्तव्यासदुर्गा

द्विजसत्तमेति ॥ यत्तुवचनम् ॥ संपूर्णादशमीकार्यापरयापूर्वयाथवा ॥
 युक्तानदूषितायस्मादतःसासर्वतोमुखीति ॥ तत्तुपूर्वविद्धायाअलाभेउ
 दयकालव्यापिनीग्राह्येत्येवपरम् ॥ अथवैकादशीत्रतांगत्वेनक्रियमाण
 दशम्यामेकभक्तादिकंपरविद्धायांकार्यमिति सिद्धांतः ॥ अथचैत्रशुक्लद
 शम्यांयमपूजाकार्या ॥ यथादेवीपुराणे चैत्रमासतिथिकृत्यप्रक्रमे ॥ धर्म
 राजंदशम्यांतुपूजयित्वासुगंधकैः ॥ विगतारिर्निरातंकइहचातेपरंपद
 मिति प्राप्नुयादिति शेषः ॥ अथज्येष्ठशुक्लदशमीदशहरेत्युच्यते ॥ यथा
 स्कंदपुराणे ॥ ज्येष्ठस्यशुक्लदशमीसंवत्सरमुखीस्मृता ॥ तस्यांस्नानंप्र
 कुर्वीतदानंचैवविशेषतः ॥ यांकांचित्सरितंप्राप्यदद्याद्भतिलोदकम् ॥
 मुच्यतेदशभिःपापैःसमहापातकोपमैरिति ॥ अत्रैवब्रह्मपुराणेशेष
 उक्तः ॥ ज्येष्ठमासिसितेपक्षेदशमीहस्तसंयुता ॥ हरतेदशपापानित
 स्मादशहरास्मृतेति ॥ भविष्योत्तरेत्वन्योविशेषउक्तः ॥ यथा ॥ ज्येष्ठेशु
 क्लदशम्यांचभवेद्भौमदिनंयदि ॥ ज्ञेयाहस्तर्क्षसंयुक्तासर्वपापहरातिथि
 रिति ॥ वराहपुराणेऽपि ॥ दशम्यांशुक्लपक्षेतुज्येष्ठमासिकुंजऽहनि ॥
 अवतीर्णायतःस्वर्गाद्धस्तर्क्षेचसरिद्वरा ॥ हरतेदशपापानितस्मादश
 हरास्मृतेति ॥ स्कंदपुराणेतुदशहरायांदशयोगाउक्ताः ॥ यथा ॥ ज्येष्ठमा
 सिसितेपक्षेदशम्यांबुधहस्तयोः ॥ व्यतीपातेगरानंदेकन्याचंद्रेधृषेखा
 विति ॥ अत्रवाराहपुराणकुजवारयोगउक्तः ॥ स्कंदपुराणेतुधवार
 योगेइतिविरोधः ॥ सचकल्पव्यवस्थयापरिहरणीयः ॥ यथा ॥ अव
 तीर्णांसरिद्वरेति अस्यांदशम्यांगंगावतारतिथित्वात्कस्मिंश्चित्कल्पे
 भौमवारयुक्तायांदशम्यांगंगावतीर्णा ॥ कस्मिंश्चिद्बुधवारयुक्तायामित्य
 विरोधः ॥ दशपापानिचमनुनाप्रोक्तानि ॥ परद्रव्येष्वभिध्या
 नंमनसाऽनिष्टचित्तनम् ॥ वितथाभिनिवेशश्चमानसंत्रिविधंस्मृतम् ॥
 पारुष्यमनृतंचैवपैशुन्यंचापिसर्वशः ॥ असंबद्धप्रलापश्चवाङ्मयस्या
 चतुर्विधम् ॥ अदत्तानामुपादानंहिंसाचैवाविधानतः ॥ परदारोपसेवाच

कायिकं त्रिविधं स्मृतम् ॥ इयं दशहराय त्रैवयोगबाहुल्यं सैव कार्या ॥ इति
दशहरानिर्णयः ॥ ॥ अस्यां दशम्यां गंगाजले स्थितो दशवारांस्कंदपुरा
णोक्तदशहरास्तोत्रपाठपूर्वकं स्नानं कुर्यात् ॥ तदुक्तं स्कंदपुराणे ॥
तस्यां दशम्यामेतच्चस्तोत्रं गंगाजले स्थितः ॥ यः पठेद्दशकृत्वस्तु दारिद्र्यो
वापि चाक्षमः ॥ सोऽपि तत्फलमाप्नोति गंगां संपूज्य यत्नत इति ॥ गंगाया अ
संभवे तीर्थांतरेष्वप्यनेनैव विधिना स्नानं कार्यम् ॥ नद्यां नद्यंतरं स्मृत
मिति निषेधस्तु गंगाव्यतिरिक्तविषयः ॥ यच्चोक्तं स्कंदपुराणे ॥ स्ना
नकालेऽन्यतीर्थेषु जप्यते जाह्नवीजनैः ॥ विनाविष्णुपदीं कान्यत्समर्थ
मवशोधन इति ॥ अवमर्षणविधौ श्रुतिरप्याह ॥ इमं मे गंगेयमुने सरस्वती
ति ॥ अतश्च गंगायमुना सरस्वती शतद्रूणां स्मरणं तीर्थांतरेऽपि न दुष्यति ॥
आश्विनशुक्लदशम्यां नवमीयुक्तायां श्रवणक्षयुक्तायां चापराजिता पूजां
कृत्वा प्रस्थानं कुर्यात् ॥ यदुक्तम् ॥ दशम्यांतु नरैः सम्यक् पूजनीया पराजि
ता ॥ ईशानीं दिशमाश्रित्य अपराह्णे प्रयत्नतः ॥ तथापि ॥ संपूर्णानवमी
युक्ता तस्यां पूज्या पराजिता ॥ क्षेमार्थं विजयार्थं च प्रसिद्धविधिनारैः ॥
नवमीशेषयुक्तायां दशम्यामपराजिता ॥ ददाति विजयं देवी पूजिता ज
यवर्धिनी ॥ आश्विने शुक्लपक्षे तु दशम्यां पूजयेन्नरः ॥ एकादश्यां नकु
र्वीत पूजनं चापराजितम् ॥ स्कंदपुराणेऽपि ॥ दशमीयः समुल्लंघ्य प्रस्थानं
कुरुते नृपः ॥ तस्य संवत्सरं राज्येन कापि विजयो भवेत् ॥ इति वचनाद्
दशम्यामेव प्रस्थानं कार्यम् ॥ न चालस्यादिना दशमीमुल्लंघ्यैकादश्यां
कार्यमिति नियमार्थम् ॥ नवमीयुक्तत्वं श्रवणासंभवे वेदितव्यम् ॥ श्रवणसं
भवे तु श्रवणयुक्तायामेव दशम्यां प्रस्थानमपराजिता पूजांच ॥ तदुक्तम् ॥
श्रवणक्षेतुपूर्णायां काकुस्थः प्रस्थितो यतः ॥ उल्लंघयेयुः सीमानं तद्दिन
क्षेतं तोनरा इति ॥ तथा ॥ श्रवणे चापराजितेति च ॥ श्रवणाभावे तु केवल
दशम्यामेव कार्यम् ॥ तदुक्तं लङ्घनेतिथेः प्राशस्त्ये ॥ तिथिः श
रीरतिथिरेव कारणं तिथिः प्रमाणं तिथिरेव साधनमिति ॥ इति विजयाद

शमीनिर्णयः ॥ ॥ पक्षद्वयगतासुसर्वास्वपिदशमीषुतिथिपतित्वेनां
 तकः पूज्यः ॥ यदुक्तम् ॥ दशम्यामंतकस्यापीति ॥ अथसिद्धवि
 रुद्धादिकंलिख्यते ॥ दशमीगुरुवारेणसिद्धा ॥ यथा ॥ गुरौदशमी
 पंचम्याविति ॥ दशम्यांभौमवारेणककचयोगः॥दशम्यांपंचमीवन्मां
 गल्यविवाहयात्रादिकंकार्यमित्युक्तमेव ॥ सिंहकन्यातुलावृश्चिकरा
 शिस्थितेऋग्रहेदशमीअशुभाभवतीत्युक्तमेव ॥ एषांचतुर्णामपिपंच
 मीस्यादितिप्रागुक्तम्॥सिंहवृश्चिकस्थितेसूर्येदशमीदग्धाभवति ॥मृगे
 न्द्रकौप्योरित्युक्तम्॥दशम्यांक्षत्रियादित्रयोवर्णाअभ्यंगस्नानंनंकुर्युः ।
 उक्तंच ॥ त्रयोदश्याद्वितीयायांदशम्यामित्यादि ॥ नालीकशाकंसर्वाऽ
 पिनाद्यात् ॥ उक्तंच ॥ शीर्षकपालांत्राणीति ॥ दशम्यांयोगिनीसांमु
 ख्यादुदग्दिग्गमनंनंकुर्युः ॥ इति श्रीसूर्यसेनमहामहेंद्रविरचितेनि
 र्णयामृतेदशमीनिर्णयोजातः ॥ ७४ ॥ ॥ अथैकादशीनिर्णयते ॥
 एकादशीतिथिरुपवासादिषुरुद्रेणद्वादशीयुक्तेतियुग्मवाक्याद्यद्यपि
 द्वादशीयुतैवप्रशस्ता ॥ तथापिवृद्धिद्वासाभ्यांप्रपञ्चःप्रदर्शयिष्यते ॥
 नन्वत्रैकादशीव्रतविषयेनित्यत्वविधायकानिकाम्यत्वविधायकानिच
 बहूनिवाक्यानिश्रूयंते ॥ तत्रनित्यत्वेयथा॥गरुडपुराणे ॥ उपोष्यैका
 दशीनित्यंपक्षयोरुभयोरपीति ॥ तथासनत्कुमारेणोक्तम् ॥ एका
 दशीसदोपोष्यापक्षयोःशुक्लकृष्णयोरिति ॥ विष्णुरहस्येपि ॥ द्वा
 दशीनप्रमोक्तव्यायावदायुःसुवृत्तिभिरिति ॥ आग्नेयपुराणेपि ॥
 उपोष्यैकादशीराजन्यावदायुःसुवृत्तिभिरिति ॥ कण्वापि ॥ एका
 दशीमुपवसेन्नकदाचिदतिक्रमेदिति ॥ विष्णुस्मृतिरपि ॥ एकाद
 श्यांनभुंजीतकदाचिदपिमानवइति ॥ तथा ॥ परमापदमापन्नोहर्षे
 वासमुपस्थिते ॥ सूतकेमृतकेवापिनत्याज्यंद्वादशीव्रतमिति ॥ अ
 करणेप्रत्यवायोपिसनत्कुमारेणदर्शितः ॥ यथा ॥ नकरोतिद्वियोमूढ
 एकादश्यामुपोषणम् ॥ सनरोनरकंयातिरौरवंतमसावृतमिति ॥

तथा ॥ एकादश्यां मुनिश्रेष्ठयोभुंक्ते मूढचेतनः ॥ प्रतिग्रासम
सौभुंक्ते किल्बिषंश्चादिविद्वत्सममिति ॥ तथा ॥ मद्यपानान्मुनिश्रे
ष्ठयो नैव नरकं व्रजेत् ॥ एकादश्यन्नकामस्तु पितृभिः सह मज्जतीति ॥
॥ नारदीयेपि ॥ यानिकानि च पापानि ब्रह्महत्यासमानि च ॥ अन्न
माश्रित्य तिष्ठंति संप्राप्ते हरिवासरे ॥ तानि पापान्युपाश्रुनातिभुंजानो
हरिवासर इति ॥ स्कंदपुराणेपि ॥ मातृहापितृहाचैव भ्रातृहा गुरु
हा तथा ॥ एकादश्यां तु योभुंक्ते पक्षयोरुभयोरपीति ॥ तथा ॥
वरं स्वमातृगमनं वरं गोमांसभक्षणम् ॥ वरं हत्यासुरापानं नैकादश्यां
तु भोजनमिति ॥ उपक्रम्याकरणेपि विष्णुरहस्ये दोष उक्तः ॥ समा
दायविधानेन द्वादशीव्रतमुत्तमम् ॥ तस्य भग्नं नरः कृत्वा रौरवं नरकं
व्रजेदित्यादीनि नित्यत्वविधायकवाक्यानि ॥ अथ काम्यत्वविधाय
कवाक्यानि ॥ यथाह विष्णुरहस्ये ॥ यदीच्छेद्विष्णुसायुज्यं शु
भां संपदमात्मनः ॥ एकादश्यां न भुंजीत पक्षयोरुभयोरपीति ॥ का
त्यायनोपि ॥ संसारसागरोत्तारमिच्छेद्विष्णुपरायणः ॥ ऐश्वर्यं स
ततिस्वर्गमुक्तिं चान्यद्यदिच्छति ॥ एकादश्यां न भुंजीत पक्षयोरुभयोर
पीति ॥ स्कंदेपि ॥ यदीच्छेद्विपुलान्भोगान्मुक्तिं चात्यंतदुर्लभाम् ॥
एकादश्यामुपवसेत् पक्षयोरुभयोरपीत्यादिकाम्यत्वविधायकानि वा
क्यानि ॥ एवं च सतीदमेकादशीव्रतं नित्यत्वविधायकवाक्यश्रवणादक
रणे प्रत्यवायश्रवणाच्च किं नित्यं किं वा काम्यत्वविधायकवाक्यश्रवणा
त्काम्यमिति ॥ अत्र कश्चिदाह नित्यं काम्यमिति तन्न युक्तिसंहं नित्यं का
म्यमित्यदेव नित्यं तदेव काम्यमितिकर्मधारयसमासस्यार्थः ॥ तन्नोपप
द्यते ॥ नित्यत्वं नाम फलानपेक्षत्वम् ॥ काम्यत्वं च फलापेक्षत्वम् ॥ न ह्येक
स्यैव फलापेक्षत्वं तदनपेक्षत्वं च संभवाति ॥ भावाभावयोः सामानाधिकर
ण्याभावात् ॥ अतश्च एकादश्यां नित्यं काम्यं चेति व्रतद्वयं विधीयते ॥
न नैकत्वं कस्मिन्नेकादशीरूपे काले व्रतद्वयस्य विधानमशक्यमिति

चेन्न ॥ कर्तृभेदेनशक्यत्वात् ॥ तथाच ॥ पूर्वामुपवसेत्कामी
 निष्कामस्तूत्तरांसदेत्यग्रेवक्ष्यते ॥ एकव्रतत्वेदिनद्वयविधानंकदा
 चिन्नोपपद्यते ॥ तथा ॥ एकादशीव्रतांगनियमोपि ॥ जह्याद्भुक्तद्वयं
 नित्ये काम्येभुक्त्वाचतुष्टयमितिभेदःप्रकीर्तितः ॥ अतश्चनिष्का
 मोनित्यविधिनानित्यैकादशीव्रतंकुर्यात् ॥ सकामस्तुकाम्यविधि
 नाकाम्यैकादशीव्रतंकुर्यादितिसिद्धम् ॥ अथैकादशीव्रताधिकारिणः
 प्रदर्श्यते ॥ कात्यायनः ॥ अष्टवर्षाधिकोमर्त्योह्यशीतिन्यूनवत्सरः ॥
 एकादश्यामुपवसेत्पक्षयोरुभयोरपीति ॥ एवंपक्षद्वयेप्यैकादशीव्रत
 स्यसर्वत्रप्राप्तौव्यवस्थयाविशेषःकालादर्शोभिहितः ॥ तथा ॥ विधवाया
 वनस्थस्ययतेश्चैकादशीद्वये ॥ उपवासोऽगृहस्थस्यशुक्लायामेवपुत्रि
 णः ॥ भुजेर्निषेधःकृष्णायामसिद्धंतस्यततोव्रतमिति ॥ अतश्चपक्षद्व
 यैकादशीवनस्थयतिविधवाःकुर्युः ॥ विधवावनस्थयतिसमानधर्मत्वं
 गारुडपुराणेप्रोक्तम् ॥ यथा ॥ पुनःप्रभातसमयेघटिकैकादशमीभवे
 त् ॥ तत्रोपवासोविहितोवनस्थस्ययतेस्तथा ॥ विधवायास्तुतत्रैवप
 रतोद्वादशीनचेदिति ॥ सकामःपुत्रवान्गृहस्थस्तुशुक्लामुपवसेत् ॥
 कृष्णायामशननिवृत्तिमात्रंकुर्यात् ॥ तदुक्तम् कूर्मपुराणे ॥ एका
 दश्यांनभुंजीतपक्षयोरुभयोरपि ॥ वनस्थयतिधर्मोयंशुक्लामेवसदा
 गृहीति ॥ स्कंदपुराणेपि ॥ एकादश्यांनभुंजीतपक्षयोरुभयोरपि ॥
 वानप्रस्थोयतिश्चैवशुक्लामेवसदागृहीति ॥ अतःकृष्णैकादश्यांपुत्रवा
 न्गृहीउपवासनिषेधादशननिवृत्तिमात्रमेवकुर्यान्नोपवासमितिगम्यते ॥
 कृष्णैकादश्यांपुत्रिणउपवासनिषेधः ॥ कूर्मपुराणे यथा ॥ संक्रांत्यां
 कृष्णपक्षेचरविशुक्रदिनेतथा ॥ एकादश्यांनकुर्वीतउपवासंच
 पारणमिति ॥ अत्रपुत्रवानित्यनुपज्जते ॥ कात्यायनोपि ॥ एकाद
 शीषुकृष्णासुरविसंक्रमणेतथा ॥ चंद्रसूर्योपरागेचनकुर्यात्पुत्रवान्
 तमिति ॥ व्रतमुपवासइत्यर्थः ॥ गौतमोपि ॥ आदित्येहनिसंक्रांता

वसितैकादशीषुच ॥ व्यतीपातेकृतेश्राद्धेपुत्रीनोपवसेद्ब्रूहीति ॥
 नन्वेषुवचनेषु तथा एकादश्यांतुकृष्णायांसंक्रमेग्रहणेपिवा ॥
 उपवासंनकुर्वीतगृहीपुत्रधनक्षयादित्यादिवाक्येषुचसंक्रांतिरविवारा
 दियुक्तायांशुक्लैकादश्यामपिपुत्रिणोगृहिणउपवासनिषेधःप्रतीयतइ
 तिचेन्न ॥ संक्रांत्यादिनिषेधस्तुसंक्रांत्यादिविहितोपवासविषयः ॥
 नतुतद्युक्तैकादश्युपवासविषयः ॥ तदुक्तंजैमिनिना ॥ तन्निमित्तोपवा
 सस्यनिषेधोयमुदाहृतः ॥ नानुषंगकृतोग्राह्योयतो नित्यमुपोषणमि
 ति ॥ तन्निमित्तस्यसंक्रांत्यादिनिमित्तस्योपवासस्यनिषेधः ॥ नन्वतुषंग
 कृतःसंक्रांत्यादियोगकृतएकादश्युपवासेनिषेधो नभवतीत्यर्थः ॥ यतो
 नित्यमुपोषणम् ॥ काम्यसंक्रांत्याद्युपवासनिषेधो नित्यैकादश्युपवास
 विषयो नभवतीत्यर्थः ॥ अतश्चकृष्णपक्षैकादश्यांपुत्रवान्गृहीनित्यो
 पवासंनकुर्यात् ॥ काम्योपवासेतुविशेषोवक्ष्यति ॥ नन्वेषुवाक्येषुकृ
 ष्णैकादश्यामुपवासोनिषिद्धो नतुभोजननिवृत्तिरुक्ता ॥ तत्कथमुच्य
 ते कृष्णैकादश्यामशननिवृत्तिमात्रमिति ॥ सत्यम् ॥ कूर्मपुराणा
 दिवचनबलात् ॥ यथा ॥ नशंखेनपिवेत्तोयंनखादेत्कूर्मसूकरौ ॥
 एकादश्यांनभुंजीतपक्षयोरुभयोरपीति ॥ विष्णुधर्मोत्तरेपि सब्रह्महा
 सगोघ्नश्चस्तेर्याचगुरुतल्पगः ॥ एकादश्यांचयोभुंक्तेपक्षयोरुभयोरपी
 त्यादिवाक्यैर्भोजननिवृत्तेः पक्षद्वयैकादश्याोरपिप्रतिपादितत्वात् ॥
 ॥ तथा ॥ संक्रांत्यांकृष्णपक्षेचेत्यादिवाक्यैःकृष्णपक्षउपवासनिषेधा
 च ॥ शुक्लमेवसदागृहीत्यादिवाक्यैःशुक्लैकादश्यामुपवासविधानाच्च ॥
 सकामैर्गृहिभिःशुक्लैकादश्यामुपवासव्रतंकार्यम् ॥ कृष्णैकादश्याम
 शननिवृत्तिमात्रमिति सिद्धम् ॥ शयनीबोधिनीमध्येतुगृहस्थमात्रेणकृ
 ष्णैकादश्यामप्युपवासव्रतंकार्यम् ॥ तदुक्तम् ॥ शयनीबोधिनीमध्येया
 कृष्णैकादशीभवेत् ॥ सैवोपोष्यागृहस्थेननान्याकृष्णाकदाचनेतिपुत्री
 नोपवसेद्ब्रूहीतिपुत्रवतो गृहस्थस्यकृष्णैकादश्यामुपवासनिषेधात्सोऽ

पिशयनीबोधिनीमध्येकृष्णैकादशीषुकिंचिद्भक्ष्यंकल्पयित्वोपवासं
 कुर्यात् ॥ तदुक्तमनंतभट्टीये ॥ उपवासनिषेधेतुकिंचिद्भक्ष्यंप्रकल्पये
 त् ॥ भक्ष्यंचविद्धाविषयेदर्शितम् ॥ अविद्धानामलाभेतुपयोदधि
 फलानिच॥सकृदेवाल्पमश्रीयादुपवासस्ततोभवोदिति ॥ वायुपुराणे
 त्वत्रैवविशेषोक्तः ॥ नक्तंहविष्यान्नमनोदनंवाफलंतिलाःक्षीरमथांबु
 वाज्यम् ॥ पञ्चादिगव्यंयदिवापिवायुःप्रशस्तमत्रोत्तरमुत्तरंचेति ॥
 यानिपुनः॥यथोत्तरेदक्षिणेवाअयनेपरिकीर्तिते ॥ तुल्यंफलमवाप्नोति
 द्वादश्योरुभयोरपीति ॥ तथा ॥ सोमसूर्यग्रहौपुण्यौयथावैमुनिभिःस्मृ
 तौ ॥ तथासितासितेपुण्येद्वादश्यौविष्णुतुष्टिदशति कूर्मपुराण
 नारदपुराणादिवाक्यानिपक्षद्वयेप्युपवासविधायकानि तानियतिवा
 नप्रस्थविषयाणिज्ञेयानि ॥ कर्तृविशेषाभिधानात् ॥ अन्यथा ॥ शु
 क्कामेवसदागृहीत्यादिवाक्यविरोधःस्यात् ॥ अयंनित्यैकादश्युपवास
 निर्णयोगृहस्थस्य॥काम्येतुकामनानुसारेणनिर्णयः॥सतिचोभयैकाद
 श्युपवासेअन्यतरैकादश्युपवासेचभिन्नानिफलानि॥यथाकूर्मपुराणे ॥
 यदीच्छेद्विष्णुसायुज्यंश्रियंसंततिमात्मनः ॥ एकादश्यामुपवसेत्पक्ष
 योरुभयोरपीति ॥ गोभिलोपि ॥ एकादश्यांसितेपक्षेयश्चकुर्यादुपो
 षणम् ॥ सविष्णुलोकंव्रजतितृष्णयाप्रविमुच्यतइत्यादिवाक्यैःफलवि
 शेषाभिधानात्तत्तत्फलापेक्षयोभयैकादश्याोरन्यतरैकादश्यांवा का
 म्योपवासंकुर्यादित्यलमतिविस्तरेण ॥ ॥ अथोपवासस्वरूपंनिरूप्य
 ते ॥ यदुक्तंविष्णुधर्मोत्तरे ॥ उपावृत्तस्यपापेभ्योयस्तुवासोऽगुणैः
 सह ॥ उपवासःसविज्ञेयःसर्वभोगविवर्जितइति अत्रपापेभ्योनिवृ
 त्तस्येत्युक्तम् ॥ तानिकानिपापानीत्यत्रसुमंतुराह ॥ विहितस्यान
 नुष्ठानभिद्रिष्ट्याणामनिग्रहः ॥ निषिद्धसेवनंजैह्वचंवर्जनीयंप्रयत्नतइति
 ॥ हारीतोपि ॥ पतितपाखंडिनास्तिकादिसंभाषणमनृताश्लीलादि
 कमुपवासदिनेवर्जयेदिति ॥ विष्णुपुराणे ॥ तस्मात्पाखंडिभिः

पापैरालापस्पर्शनेत्यजेत् ॥ विशेषतःक्रियाकालेयज्ञादौवापिदोक्षे
तइति ॥ कूर्मपुराणे ॥ बहिर्ग्रामात्त्यजेत्पूर्वपतितं चरजस्वलाम् ॥ नस्पृ
शेन्नाभिभाषेतनेक्षेतव्रतवासरइति ॥ पाखंड्यादिस्पर्शनविषयेप्रायश्चि
त्तमपिविष्णुपुराणएवोक्तम् ॥ यथा ॥ स्पर्शनेचनरःस्नात्वाशुचिरा
सूर्यदर्शनादिति ॥ संभाष्यताञ्छुचिषदंचितयेदच्युतंबुधः ॥ तेषामा
लोकनेसूर्यप्रपश्येन्मतिमान्नरइति ॥ शुचिषदंशुद्धिप्रदम् ॥ विष्णुधर्मो
त्तरे ॥ असंभाष्यान्समाभाष्यतुलस्यतसिकादलम् ॥ आमलक्याः
फलंवापिपारणेप्राश्यशुद्धयतीति ॥ गुणैःसहवासइतिचोक्तम् ॥ तत्रगु
णाश्चापिविष्णुधर्मोत्तरएवोक्ताः ॥ यथा ॥ तज्जपश्चापितद्वचानंत
त्कथाश्रवणादिकम् ॥ तदर्चनंचतन्नामकर्तितनश्रवणादयः ॥ उपवास
कृतामेतेगुणाःप्रोक्तामनीषिभिरिति ॥ तच्छब्देनात्रप्रकृतत्वाद्विष्णु
रेवाभिधीयते ॥ अथोपवासकृतानियमाउच्यन्ते ॥ उपवासव्रतीदं
तधावनंहिसनानृतम् ॥ चौर्यमसकृज्जलपानंसकृत्तांबूलभक्षणम् ॥
स्त्रीसंयोगंदिवास्वापमंसंचवर्जयेत्सदा ॥ तदुक्तंवृद्धवसिष्ठेन ॥
उपवासेतथाश्राद्धेनकुर्यादंतधावनम् ॥ दंतानांकाष्ठसंयोगोदहत्या
सप्तमंकुलमिति ॥ उपवासादिषुदंतकाष्ठनिषेधेऽनुकल्पोव्यासेनोक्तः
॥ यथा ॥ अलाभेदंतकाष्ठानानिषिद्धायांतिथावपि ॥ अपांद्वाद
शगंडूषैर्त्रैर्वादंतधावनमिति ॥ दंतधावनेप्रायश्चित्तंविष्णुधर्मेऽप्युक्तम्
॥ श्राद्धोपवासादिवसेखादित्वादंतधावनम् ॥ गायत्र्याशतशःपूतमनु
प्राश्याविशुध्यतीति ॥ हिंसाचौर्ययोःप्रायश्चित्तंस्मृतिस्मृतिसंग्रहेप्रोक्तम् ॥
स्तेनहिंसकयोःसख्यंकृत्वास्तैन्यंचहिंसनम् ॥ प्रायश्चित्तंव्रतीकुर्याज्ज
पेन्नामशतत्रयमिति ॥ नाम विष्णुनाम ॥ मिथ्यावाददिवास्वापस
कृज्जलपानादिषुप्रायश्चित्तंकात्यायनेनोक्तम् ॥ मिथ्यावादेदिवास्वा
पेबहुशोबुनिषेवणे ॥ अष्टाक्षरंव्रतीजप्त्वाशतमष्टोत्तरंशुचिरिति ॥

१ बहिर्ग्रामात्त्यजान्सूतीपतितं चरजस्वलामिति पाठान्तरम् ॥ २ प्राश्रियात्कदलफिळ
मिति पाठः ॥ ३ सुनिहिंसकयोरिति पाठः ॥

अष्टाक्षरमंत्रः ॐ नमो नारायणायेति ॥ तांबूलचर्वणे स्त्रीसंभोगे मांसनिषे-
 वणेषु पैठीनसिनाप्रायश्चित्तमुक्तम् ॥ तांबूलचर्वणे स्त्रीसंभोगे मांसनिषे-
 वणे ॥ व्रतलोपो न वै कुर्यात्कृष्णेतद्भुजिर्वर्जितमिति ॥ अत्र सामान्ये-
 न स्त्रीसंभोग इत्युक्तेऽपि स्वदारेषु ऋतुकालगमनादिषु व्रतलोपो नास्ति ॥
 तदुक्तं कात्यायनेन ॥ रेतः सेकात्मसंभोगमृतेन्यत्र क्षयः स्मृत इति ॥
 रेतः सेकः ऋतुकाले गर्भाधाननिमित्तं तदात्मकसंभोगं वर्जयित्वा अन्यत्र अ-
 न्यनिशासु संभोगे व्रतस्य क्षय इत्यर्थः ॥ ऋतुकालेऽपि षोडशनिशा-
 तिक्रमे दोषश्रवणात् ॥ व्रतदिवसेन कृतेऽपि गर्भाधाने षोडशनि-
 शापर्यंतं कालांतरेऽपि कर्तुं शक्यत्वात् प्रातःक्रमे दोषः ॥ अतश्च षो-
 ढशनिशात्मक एव ऋतुकाले रेतः सेके व्रतभंगो नास्तीत्यर्थः ॥ स्वदा-
 रव्यतिरिक्ता सुस्त्रीषु प्रेक्षणस्पर्शनादिभिरपि ब्रह्मचर्यं भंगो भवति ॥
 यथा ॥ स्त्रीणां संप्रेक्षणस्पर्शात्ताभिः संकथनादपि ॥ भिद्यते
 ब्रह्मचर्यं तु स्वदारेष्वृतुसंगमादिति ॥ अत्र संप्रेक्षणादिकं सरागमेव ॥
 अतश्च मात्रादिदर्शने तत्पादस्पर्शने च न दोषः ॥ ऋतुसंगमादि-
 ति ॥ ऋतुरपि षोडशनिशाया अर्वाचीनः सावकाश एव ऋतुकालो-
 ज्ञेयः ॥ अन्यथा कात्यायनवचनविरोधः स्यात् ॥ अतश्च स्वदाराणां
 स्पर्शनादिभिरपि ब्रह्मचर्यं भंगो नास्तीत्यर्थः ॥ मांसविषये व्यासे-
 न विज्ञेयः षोडशितः ॥ वर्जयेत्पारणे मांसं व्रताहेतव्यौषधसंसेविते ॥ औषधा-
 त्मकमपि मांसं व्रताहेतव्यं वर्जयेदित्यर्थः ॥ इत्युक्तनियमसाहितः प्रातःस्ना-
 नानंतरमुपवाससंकल्पं कृत्वोपवासं कुर्वीत ॥ तत्र नित्ये मनसैव मंत्रेण
 संकल्पयेत् ॥ मंत्रश्चा ॥ एकादश्यां निराहारः स्थित्वा ह्रमपरे हनि ॥ भोक्ष्या-
 मि पुंडरीकाक्षशरणं मे भवाच्युतेति ॥ काम्ये तूपवासे जलपूर्णताम्रपात्रं ह-
 स्तेन गृहीत्वोदङ्मुखः सन् पूर्वोक्तमंत्रेण संकल्पमुच्चरेत् ॥ तदुक्तं देवलेन ॥
 गृहीत्वोदुंबरपात्रं वारिपूर्णमुदङ्मुखः ॥ उपवासं तु गृहीत्वा यथासंकल्पये-
 दुध इति ॥ अत्र यथासंकल्पयेदित्यनेन संकल्पानां बाहुल्यं द्योतयते ॥
 अतश्च काम्यादिपदाभावेऽप्ययं काम्योपवासविधिरिति ज्ञायते ॥ नित्ये सं-

कल्पभेदाभावाद्यथासंकल्पयेदित्यसंगतमेवस्यात् ॥ अथोपवास
नियमेनित्यकाम्यभेदेचविशेषांतरमुच्यते ॥ नित्योपवासेकेवलमे
कादश्यांसायंप्रातश्चभोजनंवर्जयेत् ॥ दशमीद्वादश्यानैकभक्त
नियमः ॥ तदुक्तंकात्यायनेन ॥ नित्योपवासीयोमर्त्यःसायंप्रा
तर्भुजिक्रियाम् ॥ संत्यजेन्मतिमान्विप्रःसंप्रातेहरिवासरइति ॥ विप्रइ
तिसर्ववर्णोपलक्षणम् ॥ काम्योपवासेतुदशम्यांद्वादश्यांचैकभक्तं
कार्यमेकादश्याओपवासःकार्यः ॥ तदुक्तंदेवलेन ॥ सायमाद्यंतयो
रह्नोःसायंप्रातश्चमध्यमे ॥ उपवासफलंप्रेप्सुर्जह्याद्रक्तचतुष्टयमिति ॥
अत्रफलंप्रेप्सुरित्यनेनैवास्यसकामविषयत्वंज्ञायते ॥काम्यएवविशेषां
तरंकात्यायनेनोक्तम् ॥ अष्टाक्षरेणमंत्रेणत्रिजप्तेनाभिमंत्रितम् ॥ उपवा
सफलंप्रेप्सुःपिवेत्पात्रगतंजलमिति ॥ काम्योपवासेदशम्यादिदिनत्रयं
कांस्यादीनिवर्जयेत् ॥ तदुक्तंमत्स्यपुराणे ॥ कांस्यंमांसंमुरांशौद्रं
तैलंवितथभाषणम् ॥ व्यायामंचप्रवासंच दिवास्वापंचमैथुनम् ॥
तिलपिष्टमसूरंचदशम्यादिषुवर्जयेदिति ॥ विष्णुधर्मोत्तरेपि ॥ कां
स्यंमांसंमसूरंचपुनर्भोजनमैथुने ॥ द्यूतंमद्यांबुपानंचफलंप्रेप्सुर्विवर्जये
दिति ॥ अत्रमांसमद्ययोर्येषामेवप्रातिस्तेषामेवनिषेधः ॥ अन्येषांप्रा
प्तिर्ननिषेधः ॥ अम्बुपानमत्रासकृन्निषिद्धम् ॥ स्कंदपुराणेपि ॥
कांस्यंमांसंमसूरंचचणकंकोरूषकम् ॥ शाकंमधुपरात्रंचहन्धुरष्टा
विमेफलमिति ॥ शाकमुपोदकी ॥ व्रतप्रारंभश्चवाहिरंतःशोधनं
प्रायश्चित्तंकृत्वाकार्यः ॥ अत्रायंमंत्रः ॥ शरीरमंतःकरणोपघातंवाचश्च
विष्णुर्भगवानशेषम् ॥ शर्मनयत्वाशुममेहशर्मभूयादनंतेहृदिसंनिवि
ष्टे ॥ अंतःशुद्धिर्वाहिःशुद्धिशुद्धोधर्ममयोच्युतः ॥ सकरोर्तुममैत
स्मिञ्छुचिरेवास्मि सर्वदेति ॥ अनेनमंत्रेणशुद्धिकृत्वोक्तनियमोपेतउप
वासंकुर्यात् ॥ इदानीमुपवासानुष्ठानसिद्धयर्थंशुद्धाविद्धाविभेदेनएका
दश्याअष्टादशभेदाउच्यन्ते ॥ ॥ तत्रशुद्धैकादशीसमतान्यूनताधिक्य
योगात्रिविधात्रिविधा ॥ सापिद्वादशीसाम्यन्यूनताधिक्ययोगात्प्रत्येकं

त्रिविधाभवति ॥ एवंशुद्धायानवभेदाः ॥ यथा शुद्धसमाद्वादशीसमा
 १ शुद्धसमाद्वादशीन्यूना २ शुद्धसमाद्वादश्यधिका ३ शुद्धन्यूनाद्वा
 दशीसमा ४ शुद्धन्यूनाद्वादशीन्यूना ५ शुद्धन्यूनाद्वादश्यधिका ६
 शुद्धाधिकाद्वादशीसमा ७ शुद्धाधिकाद्वादशीन्यूना ८ शुद्धा
 धिकाद्वादश्यधिकाचेति ९ एवंविद्धापिसाम्यन्यूनताधिक्ययो
 गात्रिविधा ॥ सापिद्वादशीसाम्यन्यूनताधिक्ययोगात्प्रत्येकंत्रिवि
 धा ॥ एवंविद्धायाअपिनवभेदाः ॥ यथा ॥ विद्धसमाद्वादशीसमा १
 विद्धसमाद्वादशीन्यूना २ विद्धसमाद्वादश्यधिका ३ विद्धन्यू
 नाद्वादशीसमा ४ विद्धन्यूनाद्वादशीन्यूना ५ विद्धन्यूनाद्वादश्य
 धिका ६ विद्धाधिकाद्वादशीसमा ७ विद्धाधिकाद्वादशीन्यूना
 ॥८॥विद्धाधिकाद्वादश्यधिकाचेति ॥ ९ ॥ एवंमिलित्वाअष्टादशभे
 दाभवति ॥ अत्रसर्वेष्वपिभेदेष्वेकादशीद्वादश्योःसमत्वंनामपष्टिच
 टिकात्मकत्वम् ॥ ततोऽन्यूनत्वेऽन्यूनत्वम् ॥ आधिक्येअधिकत्वंचज्ञे
 यम् ॥ ॥ अत्रशुद्धसमाद्वादशीसमादिपञ्चदशेषुसर्वैर्गृह्यतिभिःपू
 र्वैवोपोष्या ॥ तदुक्तंस्कंदपुराणे ॥ शुद्धायदासमाहीनासमाक्षीणाधि
 कोत्तरा ॥ एकादशीमुपवसेन्नशुद्धावैष्णवीमिति ॥ शुद्धाएकादशी
 समाउत्तराद्वादशीसमाक्षीणाधिकाच ॥ तथाशुद्धायदाहीनाउत्तराच
 पुनस्तथाएवंत्रिविधेपिशुद्धसमाभेदत्रयेशुद्धन्यूनाभेदत्रयेचैकादशी
 उपवसेत् ॥ नशुद्धावैष्णवीद्वादशीमित्यर्थः ॥ यत्तुब्रह्मपुराणवचन
 म् ॥ एकालुताचसंयुक्तायदिवृद्धिपरातिथिः ॥ अथैकादशीनास्ति
 दशम्यावाप्यसंगता॥द्वादशीतुकलाकाष्टायदिस्यादपरेहनि ॥ द्वादश
 द्वादशीर्हतिपूर्वस्यांपारणंकृतमिति॥अस्यार्थः ॥ तिथिवृद्धिपरत्वेचए
 कादशीपरेदिनेलुतावास्ति अथवाअपरदिनेवास्तितत्रोभयत्रापित्र
 योदश्याद्वादशीसद्भावाच्छुद्धद्वादश्यामेवोपवसेदिति ॥ इदंतुविद्धा
 समायाद्वादश्याधिक्ययुक्तायाविषयेसार्थकम् ॥ नतुशुद्धसमाशुद्ध

हानाविषयम् ॥ अन्यथानशुद्धावैष्णवीमिति वचनविरोधः स्यात् ॥
 द्वादशीसाम्ययुक्ताशुद्धाधिकाद्वादशीहानियुक्ताशुद्धाधिकाचपूर्वागृह
 स्थैरुपोष्या ॥ यतिभिस्तूत्तरेति व्यवस्थितम् ॥ तदुक्तं मार्कण्डेयपुराणे ॥
 संपूर्णैकादशीयत्रभाते पुनरेवसा ॥ पूर्वामुपवसेत्कामी निष्कामस्तू
 त्तरांसदेति ॥ अत्रकामिनिष्कामपदाभ्यांगृह्यतीत्युच्यते प्रायेण गृहि
 णांसकामत्वाद्यतीनां निष्कामत्वाच्च ॥ तथा ॥ एकादशीप्रवृद्धाचे
 च्छुक्लेकृष्णे विशेषतः ॥ तत्रोत्तरायतिः कुर्यात्पूर्वामुपवसेद्दृहीति ॥ स्कंद
 पुराणेपि ॥ संपूर्णैकादशीयत्रभाते पुनरेवसा ॥ त्रयोदशी उषःकाले
 उपोष्या तत्रिका भवेत् ॥ उपोष्येद्वेतिथी तत्रविष्णुप्रीणनतत्पैरिति ॥ अ
 त्रापिद्वेतिथी उपोष्येद्वेति गृह्यति भेदेन व्यवस्था विज्ञेया ॥ शुद्धाधिका
 द्वादश्याधिका तु सर्वैरप्युत्तरेरेवोपोष्या ॥ तदुक्तं नारदेन ॥ संपूर्णैकाद
 शीयत्रभाते पुनरेवसा ॥ तत्रोपोष्याद्वितीया तु पुत्रपौत्रप्रवर्धनीति ॥
 गरुडपुराणेपि ॥ संपूर्णैकादशीयत्रभाते पुनरेवसा ॥ तत्रोपो
 ष्या परापुण्या परतो द्वादशीयदि ॥ स्मृत्यन्तरेपि ॥ संपूर्णैकादशी
 यत्रभाते पुनरेवसा ॥ वैष्णवीचत्रयोदश्यां चटिकैकापि दृश्य
 ते ॥ गृहस्थोपि पराङ्मुख्यात्पूर्वान्नोपवसेत्तदेति ॥ अथ
 विद्धाभेदेषूच्यते ॥ तत्रद्वादशीसाम्ययुक्ताविद्धसमा द्वादशी
 हानियुक्ताविद्धसमा पूर्वागृहस्थैरुपोष्या परायतिभिरिति व्यवस्था ॥
 तदुक्तं पुराणसमुच्चये ॥ दशमीमिश्रितापूर्वाद्वादश्यां च विलुप्यते ॥
 एकादश्यां तदा ब्रह्मचरुपवासः कथं भवेदिति प्रश्ने ॥ शुद्धैवद्वादशी
 राज्ञुपोष्या मोक्षकांक्षिभिः ॥ सकामैर्गृहिभिः पूर्वाविद्धापीति विनि
 श्रय इति ॥ विद्धसमायां द्वादश्याधिक्यवत्यां तु द्वादश्यामेकादशीसद्भा
 वात्सर्वेषां परत्रैवोपवासः ॥ तथाच स्मर्यते ॥ कलाद्धेनापि विद्धां
 स्याद्दशम्यैकादशीयदि ॥ तदाप्येकादशीत्यक्त्वाद्वादशीं समुपोष्ये
 दिति ॥ विद्धहीनाद्वादशीसमाविद्धहीनाद्वादशीहानाविद्धहीनाद्वाद

इयधिकाचसर्वैरपिपूर्वैवोपोष्या ॥ शुद्धैकादश्याअलाभेनगत्यन्ता
राभावात् ॥ तदुक्तंस्मृत्यंतरे ॥ एकादशीनलभ्येतसकलाद्वादशी
भवेत् ॥ उपोष्यादशमीविद्धाऋषिरुदालकोब्रवीदिति ॥ ऋष्य
शृङ्गोपि ॥ सर्वत्रैकादशीकार्यादशमीमिश्रितानरैः ॥ प्रातर्भवतुमा
वाभूद्यस्मिन्नित्यमुपोषणमिति ॥ विद्धाधिकाद्वादशीसमाविद्धाधि
काद्वादश्यधिकाचसर्वैरवोपोष्या ॥ तदुक्तं विष्णुधर्मोत्तरे ॥ एकादश्य
ष्टमीचैवद्वितीयाचचतुर्दशी ॥ अमावास्यातृतीयाचउपोष्यास्युःप
रान्विताइति ॥ अत्रभेदद्वयेद्वितीयदिनेएकादशीसद्भावात्परत्रैवोपवा
सः ॥ दशमीविधस्यनिषेधाच्च ॥ तदाहनारदः ॥ नोपोष्यादश
मीविद्धासदैवैकादशीतिथिः ॥ तामुपोष्यनरोजह्यात्पुण्यंरूपंश
तोद्भवमिति ॥ तथाच ॥ दशम्यानुगतायत्रतिथिरेकादशीभवे
त् ॥ तस्यपुण्यंविनष्टंस्यात्परेत्यनरकंव्रजेदिति ॥ दशमीशेषसं
युक्तागांधार्यासमुपोषिता ॥ तस्याःपुत्रशतंनष्टंस्मात्तांपरिवर्जयेत् ॥
एवंविद्धहीनात्रयेपिदशमीविधनिषेधोनाशंकनीयः ॥ तत्रत्रयोदश्यांपा
रणपर्याप्तद्वादश्यसंभवात् ॥ तदुक्तमृष्यशृंगेण ॥ पारणायनलभ्येतद्वाद
शीयदिकुत्रचित् ॥ तदानींदशमीविद्धाउपोष्यैकादशीतिथिरिति ॥ हा
रीतोपि ॥ त्रयोदश्यायदानस्याद्वादशीघटिकाद्वयम् ॥ दशम्यैकादशी
मिश्रासैवोपोष्यासदातिथिरिति ॥ अत्रापिघटिकाद्वयमितिपार ॥ पर्या
प्तत्वोपलक्षणम् ॥ वायुपुराणेपि ॥ एकादशीयदाविद्धाद्वादशीचक्षयंग
ता ॥ दशमीमिश्रितातत्रउपोष्यामुनिसत्तमेति ॥ विद्धानिषेधवाक्यानि
तुसर्वाण्यपिद्वादश्याधिक्यवत्यांविद्धसमायांविद्धाधिकायांचज्ञातव्या
नि ॥ नतुद्वादशीसाम्यवत्यांद्वादशीहानिमत्यांचविद्धहीनायां त्रयोद
श्यांपारणयोग्यद्वादश्याअभावाद्विद्धायामेवोपवासेउपपद्यते ॥ द्वाद
श्याधिक्यवत्यांविद्धहीनायांतुत्रयोदश्यांपारणयोग्यद्वादशीसंभवा-
च्छुद्धद्वादश्यामेवोपवासोस्त्वितिचेत् ॥ सत्यम् ॥ तस्यविकल्पासहत्वे
नोपवासयोग्यत्वात्तस्वीकारः ॥ यथा ॥ किंसूर्योदयादर्वाचिनेद्वादशीभा
गेउपवासः ॥ किंचोदयादुत्तरस्मिन्द्वादशीभागे ॥ नाद्यः ॥ तस्यैका

दशीप्रत्यासन्नपरत्वेप्युपवासयोगपरत्वात् ॥ नापिद्वितीयः ॥ त
स्योपवासयोग्यत्वेप्येकादश्याःप्रत्यासन्नत्वात् ॥ अतश्चविद्वानि
षेधवाक्यान्पुनर्विद्वद्यामप्येवेत्यनवद्यम् ॥ विद्धाधिकद्वादशीहीना
तुगृहस्थैःपूर्वैवोपोष्यायतिभिरुत्तरेतिव्यवस्था॥तदुक्तम् ॥ एकादशी
द्वादशीचरात्रिशेषेत्रयोदशी ॥ त्रितिथिस्पृग्गहोरात्रंनोपोष्यंतुसुतार्थि
भिरिति ॥ तथाच ॥एकादशीद्वादशीचरात्रिशेषेत्रयोदशी ॥ उपवा
सनकुर्वीतपुत्रपौत्रसमन्वितः ॥ इति गृहिणःपरत्रोपवासानिषेधात् ॥
उपवासस्यचनित्यत्वेनावश्यकत्वात्पूर्वत्रैवोपवासःप्रतीयते ॥ परवि
द्धाविधायकवाक्यसामर्थ्याद्यतीनांपरत्रैवोपवासोवसीयते ॥ यथाभवि
ष्योत्तरे॥द्वादशीसंगतायत्रभवत्येकादशीकला ॥ दिनक्षयेपिसापुण्या
नदशम्यायुताकचिदिति॥तथाच ॥ त्रिस्पृगेकादशीयत्रतत्रसंनिहितो
हरिः॥पुण्यंकतुशतंप्रोक्तंत्रयोदश्यांतुपारणमिति ॥तथाच ॥ कलाप्ये
कादशीयत्रद्वादश्यानुगताभवेत् ॥ दिनक्षयेपिसापुण्यायतीनामुत्तरा
तिथिरिति॥यत्त्वनंतभट्टैरत्रवाक्येयतिपदंगृहस्थस्याप्युपलक्षणनेतर
व्यावृत्त्यर्थम् ॥ तथासतिप्राप्त्यभावेनपुत्रवतोगृहस्थस्योपवासनिषेधा
नुपपत्तिरित्युक्तम्॥तद्भागवतमतपक्षपातेनैवेतिगम्यते ॥ यतः सर्वेषां
शब्दानांसजातीयोपलक्षकत्वादेवयतिपदस्यविजातीयगृहस्थोपलक्ष
कत्वेप्रसिद्धिविरोधः॥ किंच ॥ नित्यमद्यंब्राह्मणोवर्जयेदित्यादौवाक्यां
तराप्राप्तमपिकामतःप्राप्तमेवमद्यपानादिकंनिषिध्यते ॥ एवमत्रापिपु
त्रतोगृहस्थस्यवाक्यांतराप्राप्तोपिकामतःप्राप्तस्त्रिस्पृगुत्तरदिनोप
वासोनिषिध्यतइतिनिषेधोप्युपपद्यते॥किंच॥अनन्तेनैवसंपूर्णैकादशी
त्यादिविज्ञानेश्वरसंग्रहसंमतिर्दशीयित्वास्वपक्षविरुद्धायद्येषापूर्वविद्धा
भवतीतितस्यैवसंमतिर्दाशिता ॥ तेचसंमतिश्चोकातिरुध्यते ॥ शु
द्धाविद्धादशम्याकचिदपिचततोद्वैधमेकादशीयंप्रत्येकत्रिधासौपुन
रपिसमतान्यूनताधिक्ययोगात् ॥ पक्षाःप्रत्येकभिन्नाःपुनरपिषडमी

द्वादशीन्यूनताद्यैः संबन्धादेवमष्टादशखलु मिलिताः कल्पनाः संभवन्ति
 ॥ १ ॥ संपूर्णैकादशीयानभवति परतः सा समावासा मान्युना वाना
 स्ति वास्यां व्रजति हरिदिनं द्वादशी सापि चोर्ध्वम् ॥ सर्वैकुर्युः परस्ता
 दुपवसनमथ द्वादशीनोर्ध्वमेति प्रवाडत्र द्वितीया मुपवसतु जनाः पूर्वम
 न्येतु सर्वे ॥ २ ॥ यद्येषा पूर्वविद्धा भवति च परतः सा समावा
 समावासे वैकुर्युर्द्वितीया मथ हरिदिवसः पूर्वविद्धोऽपियायात् ॥ द्वा
 दश्यां सा त्रिसंस्पृग्यदि भवति परं मोक्षिणः पूर्वमन्येय द्वाविद्धान चोर्ध्वप-
 रमुपरि भवेत्तत्र सर्वे परस्तात् ॥ ३ ॥ पूर्वविद्धाथ वासान भवति प
 रतो द्वादशी सापि चोर्ध्वं कुर्यात्तत्रोपरि घान्मुनिजनानि करः पूर्वमन्ये च स
 र्वे ॥ विद्धं प्रातर्दशम्या हरिदिनमथ वा द्वादशी रात्रि शेषे सर्वः पूर्वदतानी
 मुपवसतु जनाः प्रीतये केशवस्येति ॥ ४ ॥ अतएव भागवतमतानुसारे
 णान्नंत भट्टव्याख्यानमिति प्रतीयते ॥ स्मार्त्तमते तु विज्ञानेश्वरोक्तैव गृहि
 यत्योर्व्यवस्थाग्राह्येत्यलमिति प्रपंचेन ॥ अथ प्रकृतमनुसंधीयते ॥ नन्वे
 कादशीयदा विद्धा द्वादशी च क्षयंगता ॥ क्षीणा सा द्वादशी ज्ञेयान्तं तत्र वि
 धीयते ॥ तथाच ॥ एकादशीयदा विद्धा द्वादशी च क्षयंगता ॥ त्रिदिनं
 तत्र विज्ञेयं त्रपुण्यमनर्थकम् ॥ दानं वाप्येकभक्तं वा यथा कुर्यादया
 चितमिति च द्वादशीक्षयेन क्तादिकं विहितं तत्कथंगृहियति विषयत्वेन
 व्यवस्थेति चेत् ॥ सत्यम् ॥ एकादशी त्रितस्य नित्यत्वाद्भवस्था सि
 द्धिः ॥ तदुक्तम् ॥ अविद्धा ह्यनिषिद्धा चेन्न लभ्येत यदातिथिः ॥ मुहूर्तैः पंच
 भिर्विद्धा ग्राह्याप्येकादशी भवेदिति पंचमुहूर्तविद्धाया अपि ग्रहणात् ॥
 नक्तैकभक्तादिविध्यस्त्वशक्तविषयनक्तादिविध्यनुवादका इत्यविरो-
 धः ॥ ननु यतीनामुत्तरैकादश्यामुपवास इत्युक्तं तदा त्रयोदश्यां पारणं
 स्यात्तच्च निषिद्धम् ॥ तदुक्तम् ॥ कलाकाष्ठा मुहूर्ता वायदि चेन्न परेहानि ॥
 द्वादश द्वादशीर्हति त्रयोदश्यां तु पारणमिति ॥ तथाच ॥ एकादशी
 मुपोष्यैव द्वादश्यां पारणं स्मृतम् ॥ त्रयोदश्यां न तत्कुर्याद्वादश द्वाद

शिक्षयादित्यादिभिर्मत्स्यकूर्मपुराणादिवाक्यैस्त्रयोदश्यांपारणनिषे-
धात्कथमुत्तरत्रयोपवासइतिचेत् ॥ सत्यम् ॥ त्रयोदशीपारणविधाय
कबलादितिब्रूमः ॥ तदुक्तंवायुपुराणे ॥ कलाप्येकादशीयत्रपरतो
द्वादशीनचेत् ॥ पुण्यंक्रतुशतस्योक्तंत्रयोदश्यान्तुपारणमिति ॥
स्कंदपुराणेपि ॥ एकादश्यांतुविद्धायांनोपवासाचर्चनादिकम् ॥ द्वा
दश्यामेवतत्कुर्यात्त्रयोदश्यांतुपारणम् ॥ शतयज्ञाधिकंपुण्यंमुक्तिरेव
परंफलमिति ॥ तर्हि विरोधाभविष्यतीतिचेन्न ॥ त्रयोदशीपारणविधि
निष्कामविषयः द्वादशीपारणविधिस्तुसकामविषयइत्यविरोधः॥तदु
क्तंस्कंदपुराणे ॥ पारणंतुत्रयोदश्यानिष्कामानांविमुक्तिदमिति ॥
गरुडपुराणेपि ॥ पारणंतुत्रयोदश्यांनकर्तव्यंफलार्थिभिरिति ॥
नन्वेवंव्यवस्थितास्वेकादशीषुपारणव्यवस्थाप्यस्तु यत्रतद्वादशीसा
म्यवत्यांविद्धाधिकायांगृह्यत्योरुत्तरत्रैवोपवासः ॥ तत्रकथमुपपत्ति
रितिचेत् ॥ सत्यम् ॥ तत्रतूत्तरत्रैकादशीविधायकवाक्यबलादेवत्रयो
दश्याम्पारणोपपत्तिरितिनकिञ्चित्कष्टम्॥यद्वा ॥ त्रयोदशीपारणनिषे
धवाक्यानिपारणापर्याप्तद्वादशीसंभवे तामतिक्रम्यत्रयोदश्यांपारणं
कार्यमित्येवंपरत्वेनवर्णनीयमिति ॥ तदतिक्रमेदोषश्रवणात् ॥
यथा ॥ यदिकिञ्चित्त्रयोदश्यांद्वादशीचोपलभ्यते ॥ द्वादश्यांपारणं
तत्रवर्जयित्वात्रयोदशीम् ॥ महाहानिकरीत्येषाद्वादशीलंघिता
नरैः ॥ करोतिधर्महरणमस्नातेवसरस्वती ॥ननुयदाद्वादशीवाटिकामा
त्राद्विषटिकावाभवतितदाद्वादश्यांप्रातर्माध्याह्निककर्मानुष्ठानासंभ-
वात्कथंद्वादश्यांपारणोपपत्तिरितिचेत् ॥ सत्यम्॥माध्याह्निकंकर्मापि
प्रातरेवापकृष्यकृत्वापारणंकार्यम्॥ तदुक्तंगरुडपुराणे ॥ यदास्वल्पा
द्वादशीस्यादपकर्षोभुजेर्भवेत् ॥ विधेर्माध्याह्निकस्यापितत्रस्याद
पकर्षणमिति ॥ स्कंदपुराणेपि ॥ यदाभवेदतीवाल्पाद्वादशी
पारणादिने ॥ उषःकालेद्वयंकुर्यात्प्रातर्माध्याह्निकंतदेति ॥यद्वा ॥ अ

लपायांद्वादश्यामद्भिः पारणंकृत्वानित्यकर्मानुष्ठानानंतरं भोजनंकुर्यात्
 त् ॥ तदुक्तं कात्यायनेन ॥ विध्यादिकं भवेन्नित्यं पारणन्तु निमित्ततः ॥
 अद्भिस्तु पारयित्वा तु नैत्तिकान्ते भुजिर्भवेत् ॥ देवलोपि ॥ संकटे विषमे
 प्राप्ते द्वादश्यां पारयेत्कथम् ॥ अद्भिस्तु पारणंकुर्यात्पुनर्भुक्तेन दोष
 कृदिति ॥ पारणंतु मंत्रपूर्वकमुपवासं हरये निवेदनंकुर्यात् ॥ तदाह कात्या
 यनः ॥ मंत्राञ्जपित्वा हरये निवेद्योपोषणं व्रती ॥ द्वादश्यां पारणंकुर्या
 द्रर्जयित्वा ह्युपोदकीमिति ॥ उपोदकी शाकविशेषः ॥ मंत्रस्तु ॥
 अज्ञानतिमिरांधस्य व्रतेनानेन केशव ॥ प्रसीदसंमुखो भूत्वा ज्ञानद
 ष्टिप्रदो भव ॥ कृष्णकृष्णकृपालो त्वमगतीनां गतिप्रद ॥ संसारार्ण
 वमग्नानां प्रसीदसुखो भवेति ॥ द्वादश्याश्चाद्याः पंचदशनाडिका
 हरिवासरसंज्ञकाः ता अतिक्रम्य पारणंकुर्यात् ॥ तदुक्तं विष्णुध
 र्मात्तरे ॥ द्वादश्याः प्रथमः पादो हरिवासरसंज्ञकः ॥ तमतिक्रम्य
 कुर्वीत पारणं विष्णुतत्पर इति ॥ उपवासे त्वशक्तो वृद्धातुरादिरुप
 वासानु कल्पमेकभक्तादिकं कृत्वा द्वादश्यामेवोपवासव्रतं समापयेत् ॥
 तदाह कात्यायनः ॥ उपवासे त्वशक्तानामशीतिरूर्ध्वं जीविनाम् ॥
 एकभक्तादिकं कार्यमाह बौधायनो मुनिरिति ॥ कूर्मपुराणेपि ॥ एक
 भक्तेन न केन क्षीणवृद्धातुरः क्षपेत् ॥ नातिक्रमे द्वादशीतु उपवासव्रतेन
 चेदिति ॥ मार्कण्डेयेऽपि ॥ एकभक्तेन न केन तथैवायाचितेन च ॥
 उपवासेन दानेन न निर्द्वादशिको भवेदिति ॥ वायुपुराणेपि ॥ अथ
 वा विप्रमुखेभ्यो दानं दत्त्वा स्वशक्तितः ॥ उपवासफलं तस्य समग्रं तु
 भविष्यतीति ॥ तत्र भोजनदोषोपितक्षणादेव नश्यतीति ॥ एक
 भक्तादिष्वशक्त उपवासादिव्रते भार्यादीन् विनियोजयेत् ॥ तदुक्तं
 स्कंदपुराणे ॥ असामर्थ्ये शरीरस्य व्रते च समुपास्थिते ॥ कारयेद्ध
 र्मे पत्नीं वा पुत्रं वा विनयान्वितम् ॥ भ्रातरं भगिनीं शिष्यं ब्राह्मणं दक्षि
 णादिभिः ॥ दक्षिणामंतरेणापि मातृगुर्वार्थमुपोषणे द्वयोरप्युपवास

फलंतुल्यम् ॥ यदाहकात्यायनः ॥ पितृमातृपतिभ्रातृगुर्वर्थेचवि
शेषतः ॥ उपवासंप्रकुर्वाणःपुण्यंशतगुणलभेत् ॥ दक्षिणाचप्रदा
तव्याशुश्रूषाविहिताहिसेति ॥ तथाच ॥ नारीचपतिमुद्दिश्यएका
दश्यामुपोषिता ॥ पुण्यंशतगुणंयायादितिबौधायनोब्रवीत् ॥ उपवा
सफलंतस्याःपतिःप्राप्नोत्यसंशयम् ॥ तथाराजन्क्षत्रियार्थेचैकादश्यामु
पोषितः ॥ पुरोधाःक्षत्रिणासार्द्धफलंप्राप्नोतिनिश्चितम् ॥ उप
वासफलंताभ्यांसममेवसमाप्यते ॥ क्षत्रिणेतिच्छांदसःशब्दः ॥ पिता
महादीनुद्दिश्यएकादश्यामुपोषणम् ॥ कृतेतुतत्फलंविप्राःसमग्रंस
मवाप्नुयुः ॥ कृत्वाशतगुणंपुण्यंफलंप्राप्नोत्यसंशयमिति ॥ इदमे
कादशीव्रतंसूतकेदानार्चनादिवर्जितंकुर्यात् ॥ तदुक्तंवाराहपुराणे ॥
सूतकेतुनरःस्नात्वाप्रणम्यमनसाहरिम् ॥ एकादश्यांनभुंजीतव्रतमेवं
नलुप्यते ॥ यथा ॥ पूर्वसंकल्पितंयत्तुव्रतंसुनियतव्रतैः ॥ तत्क
र्तव्यंनरैःशुद्धंदानार्चनविवर्जितम् ॥ मृतकाशौचेत्वेकादश्या
मभोजनंकृत्वाद्वादश्यांस्नात्वाभुंजीत ॥ तदुक्तंवाराहपुराणे ॥
मृतकेहिनभुंजीतएकादश्यांसदानरः ॥ द्वादश्यांतुसमश्नीया
त्स्नात्वाविष्णुंप्रणम्यचेति ॥ कूर्मपुराणेपि ॥ काम्योपवासे
प्रकांतेत्वंतरामृतसूतके ॥ काम्यंनामव्रतंकुर्याद्दानार्चनविव
र्जितमिति ॥ सूतकेवर्जितंदानादिकंतदंतेकुर्यात् ॥ तदुक्तंमत्स्य
पुराणे ॥ सूतकान्तेनरःस्नात्वापूजयित्वाजनार्दनम् ॥ दानंदत्त्वावि
धानेनव्रतस्यफलमश्नुते ॥ स्त्रीणांतुव्रतविषयेविशेषोल्लिख्यते ॥
नारीभर्तृपितृसुताद्यनुज्ञयैवव्रताधिकारिणीनान्यथा ॥ तदाहकात्या
यनः ॥ भार्याभर्तृमतेनैवव्रतादीनाचरोदिति ॥ मनुरपि ॥ नास्तिस्त्री
णांपृथग्यज्ञोनव्रतव्राप्युपोषणमिति ॥ विष्णुरपि ॥ पत्यौजीव
तियानारीउपवासव्रतंचरेत् ॥ आयुष्यंहरतेभर्तुर्नरकंचैवगच्छतीति ॥
मार्कण्डेयोपि ॥ नारीयात्वननुज्ञाताभ्रात्रापित्रासुतेनवा ॥ निष्फ

लंतुभवेत्तस्यायत्करोतिव्रतादिकमिति ॥ स्त्रीणांव्रतेदंतधावनादिकं
 नदुष्टम् ॥ तथाचमनुःस्त्रीधर्मप्रकरणे ॥ पुष्पालंकारवस्त्राणिग
 न्धधूपानुलेपनम् ॥ उपवासेनदुष्यंतिदंतधावनमञ्जनम् ॥ रजस्व
 लातुयानारीभर्तारंपुत्रभागिनी ॥ भ्रातरंवाप्रार्थनया पुत्रंवापिनियोज
 येत् ॥ दक्षिणांदत्त्वाब्राह्मणंवास्वयंचनभुंजीत ॥ तदाह पैठीनसिः ॥
 भार्यापत्युव्रतंकुर्याद्भार्यायाश्चपतिव्रतम् ॥ असामर्थ्येपरंताभ्यांव्रत
 भंगोनजायते ॥ स्कंदोपि ॥ पुत्रंवाविनयोपेतंभगिनीभ्रातरंतथा ॥
 एषामभावएवान्यंब्राह्मणंवानियोजयेत् ॥ यत्तु ॥ एकादश्यांनभुंजी
 तनारीदृष्टेरजस्यपि ॥ तथा ॥ संप्रवृत्तेपिरजसि नत्याज्यंद्वादशीव्रतम्
 ॥ तथा ॥ प्रारब्धदीर्घतपसानारीणांयद्रजोभवेत् ॥ नतत्रापिव्रत
 स्थस्याद्वरोधःकदाचनेत्यादिवाक्यैरजस्वलाया अपिव्रतमुक्तम् ॥ त
 त्तुपत्यादिनाव्रतंकारयितव्यम् ॥ तेनकृतेपितस्याव्रतफलंभवति
 ॥ अन्यथा शुचिनाकर्मकर्तव्यमिति वचनविरोधः स्यात् ॥
 शुचित्वञ्चतस्याः पंचमेऽह्नि ॥ यथा ॥ पंचमेऽहनि शुद्धास्याद्वैवोपि
 त्र्येचकर्मणीति ॥ अतश्चरजस्वलानारीपत्यादिकंव्रतेनियोजयेत् ॥
 एकादश्यांनभुंजीतनारीदृष्टेरजस्यपीतिपुलस्त्यवचनान्स्वयमपिनभुं
 जीत ॥ रजस्वलापिसूतकन्यायेनपंचमेऽहनिदाना चर्चनंकुर्वीतेतिसि
 द्धम् ॥ एकादश्यांसांवत्सरिकादिश्राद्धेसंप्राप्तेपितृशेषंसमाधायोप
 वासंकुर्यात् ॥ तेनश्राद्धकर्तुर्विहितंभोजनमेकादश्यांविहितमभो
 जनञ्चकृतंभवति ॥ तदाहकात्यायनः ॥ उपवासोयदानित्यःश्राद्धंनै
 मित्तिकंभवेत् ॥ उपवासंतदाकुर्यादाध्यायपितृसेवितमिति ॥ तथाश्रु
 तिरपि ॥ अवग्रेयमेवतत्रैवप्राशितंनैवाप्राशितमिति ॥ एवमेकाद
 श्याःस्मार्तमतेननिर्यणुक्तः ॥ अत्रविज्ञानेश्वरसंग्रहश्लोकाः पूर्वमेवो
 क्ताः ॥ इदानींविश्वरूपनिबंधोक्ताःसंग्रहश्लोका उच्यन्ते ॥ यथा ॥
 शुद्धात्रेधातथाविद्धाभेदैर्यूनसमाधिकैः ॥ प्रत्येकंचपुनस्त्रेधाद्वाद

इयूनसमाधिकैः ॥ आद्यासुषट्सुपूर्वैवव्यवस्थानंतरद्वयेः ॥ गृहमेधिय
तीनाश्चनवमीचापरेहनि ॥ आद्यास्तिस्रस्तुपूर्वाःस्युर्व्यवस्थानंतर
द्वये ॥ अपरेहनिशेषाःस्युःसप्तमीचव्यवस्थयेति ॥ तथाग्रंथांतरे ॥
हीनाहीनाधिकाशुद्धाहीनाहीनाधिकापरा ॥ एवञ्चैकादशीविद्धाचात्र
निर्णयसंग्रहः ॥ शुद्धषट्केतथाविद्धेत्रिकेपूर्वाव्यवस्थिता ॥ द्वयेद्वयेस
प्तमेचशेषेष्वेकादशीपरेति ॥ यत्रैकादश्यामुपवासउक्तः सचचतु
र्विधः ॥ यथोक्तंभविष्योत्तरपुराणे ॥ सतांबूलमतांबूलंसंभोजनमभो
जनम् ॥ साहारश्चनिराहारंचतुर्विधमुपोषणमिति ॥ अत्रसतांबूलंस
भोजनंसाहारंचेतित्रयोभेदाः ॥ चतुर्थस्त्वतांबूलादिषदैःसर्वगतःके
वलोपवासः ॥ चतुर्णामपिस्वरूपंतत्रैवोक्तम् ॥ यथा ॥ यावत्कृ
ताह्निको नस्याद्यावन्नाचंयतेहरिम् ॥ तावदश्रातितांबूलंसतांबूलंतदु
च्यते ॥ पूजयित्वाच्युतंपूर्वपूर्णभुक्त्याभुनक्तियः ॥ भद्राभुक्तौपुनर्भु
क्तेतत्संभोजनमुच्यते ॥ श्राद्धंकृत्वापितृस्तर्प्यंसंतर्प्यज्ञातिवांधवा
न्॥सर्ववर्णिकमाभोज्यसपत्नीब्रह्मभोजने ॥ समुपाप्रायपित्राग्रंगोभ्यो
दद्यात्प्रयत्नतः ॥ न्यूनोपवासनियमेतत्संहारंप्रकीर्त्तितमिति ॥ एतेत्र
योभेदादेशविशेषविषयाधिकारिविशेषविषयाश्चज्ञातव्याः ॥ चतुर्थ
स्तुसर्वसाधारणः ॥ अत्रशुद्धाविद्धाभेदेननिर्णयउक्तः ॥ तत्रकी
दशीशुद्धा ॥ कीदशीविद्धेत्यत्रसूर्यसिद्धातिउक्तम् ॥ यथा ॥ सर्वा
ह्येताश्चातिथयउदयादुदयास्थिताः ॥ शुद्धादितिनिश्चयापष्टिर्नाड्यो
हि वैतिथिरिति ॥ नारदीयेप्युक्तम् ॥ आदित्योदयवेलायामारभ्यष
ष्टिनाडिका ॥ यातिथिस्सातुशुद्धास्यात्सार्वतिथ्योदयंविधीरिति ॥
अतश्चसूर्योदयमारभ्यपुनःसूर्योदयपर्यंतंस्थितातिथिःशुद्धादिवस-
स्यादावंतेचान्यतिथियुक्ताविद्धेत्यर्थः ॥ नन्वरुणोदयवेलायादशमी
युतैकादशीविद्धेतिकैश्चिदुक्तम् ॥ अरुणोदयकालश्चस्कंदपुराणेप्रो
क्तः ॥ यथा ॥ उदयात्प्राक्चतस्रस्तुनाडिकाअरुणोदयः ॥ तत्र

स्नानं प्रशस्तं स्यात् द्विपुण्यतमं स्मृतमिति ॥ तत्रारुणोदयकाले दशमी
विद्वानोपोष्या ॥ यथा भविष्योत्तरे ॥ अरुणोदयकाले तु दशमीय
दिदृश्यते ॥ सावित्र्यैकादशी तत्र पापमूलमुपोषणमिति ॥ सौरधम
च ॥ आदित्योदयवेलायां प्राङ्मुहूर्तद्वयान्विता ॥ एकादशी तु स
पूर्णाविद्वान्यापरिकीर्तितेति ॥ इत्यादीन्यरुणोदयवेधनिषेधकान्य
न्यान्यपिवचनानिवैष्णवविषयाणि ज्ञातव्यानि ॥ तदुक्तं गरुडपुराणे ॥
दशमीशेषसंयुक्तो यदि स्यादरुणोदयः ॥ नैवोपोष्या वैष्णवैस्तु तत्र चै
कादशी व्रतमिति ॥ वैष्णवस्वरूपश्च स्कन्दपुराणे निरूपितम् ॥
॥ यथा ॥ परमापदमापन्ने हर्षे वासमुपस्थिते ॥ नैकादशीत्यजेद्य
स्तु यस्य दीक्षा तु वैष्णवी ॥ समात्मा सर्वजीवेषु निजाचारादविभुतः ॥
विष्णवर्षिताखिलाचारः सहैवैष्णव उच्यते इति ॥ अतश्चारुणोदयवेधे
पि दीक्षितैः परमभागवतैर्नोपवासः कार्यः ॥ अन्येषां स्मार्तमतानुसारि
णां सर्वेषामप्युक्तनिर्णयानुसारेणैवोपवास इति सिद्धांतः ॥ अथ चैत्रा
द्यैकादशीषुकृत्यविशेषोलिख्यते ॥ ॥ तत्र चैत्रैकादश्यां स्त्रीभिरु
क्मिणी पूज्या ॥ तदुक्तं ब्रह्मपुराणे ॥ एकादश्यां ततः स्त्रीभिर्देवी
पूज्या च रुक्मिणी ॥ पुष्पालंकारधूपान्नवस्त्रब्राह्मणतर्पणैरिति ॥
तत्रैवापराह्णे वास्तु पूजाकार्या ॥ तदुक्तं ब्रह्मपुराणे ॥ तत्रापराह्णे
वास्तु वैवेश्मनं वांशधारकः ॥ अर्घ्यैर्माल्यैश्च वस्त्रैश्च पूज्यो रंगैः सुचित्रि
तैरिति ॥ तत्रैव रात्रौ सलक्ष्मीको वासुदेवः सोत्सवमांदोलनीयः ॥ तदुक्तं
ब्रह्मपुराणे ॥ चैत्रमासस्य शुक्लायामेकादश्यां तु वैष्णवैः ॥ आंदोलनी
यो देवेशः सलक्ष्मीको महोत्सवैः ॥ दमनेनार्चयित्वा च रात्रौ जागरणं च
रेदित्यादि ॥ इति चैत्रैकादशी ॥ अथ ज्येष्ठशुक्लैकादशी निर्जला प्रसि
द्धा ॥ तत्र निर्जलमुपवासं कुर्यात् ॥ तदुक्तं स्कन्दपुराणे ॥ ज्येष्ठे मासि
नृपश्चेष्टया शुक्लैकादशी भवेत् ॥ निर्जलं समुपोष्याथ जलकुंभान्सशर्क
रान् ॥ प्रदाय विप्रमुख्येभ्यस्तापत्रयविवर्जितः ॥ विष्णुलोकमवाप्ये

हमोदतेविष्णुसंनिधाविति ॥ ॥ इतिनिर्जलैकादशी ॥ ॥ अ
थापाठशुक्लैकादशीदेवशयनीतत्रस्वशक्त्यावक्ष्यमाणलक्षणांसुवर्णा
दिनिर्मितालक्ष्मीनारायणप्रतिमांक्षीराब्धौशेषपर्यंकेसुतीकृत्वासंपूज्य
रात्रौजागरणाद्युत्सवंकुर्यात् ॥ तदुक्तं ब्रह्मपुराणे ॥ एकादश्यांतुशुक्ला
यामाषाढेभगवान्हारिः ॥ भुजङ्गशयनेशेतेयदाक्षीराणवेसदा ॥ तदा
तत्प्रतिमाकार्यासर्वलक्षणसंयुता ॥ सुतासुशेषपर्यंकेशैरुमृद्भिः सुवारि
भिः ॥ ताप्रारकूटरजतैस्तथाचित्रपदेषुवा ॥ लक्ष्म्याउत्संगहस्तेषुविन्य
स्तचरणांबुजा ॥ नानाविधोपकरणैः पूज्याचविधिपूर्वकम् ॥ उपवासः
प्रकर्तव्योरात्रौजागरणंतथा ॥ तस्यांरात्र्यांव्यतीतायांद्वादश्यांपूजयेत्त
था ॥ त्रयोदश्यांततो नृत्यंगीतवाद्येनिवेदयेदिति ॥ पुराणसमुच्चयेप्युक्त
म् ॥ आपाठस्यसितेपक्षेएकादश्यामुपोषितः ॥ स्वापयेत्प्रतिमांविष्णोः
शंखचक्रगदाधराम् ॥ पीताम्बरधरांसौम्यांपर्यंकेस्वास्तृतेशुभे ॥ शुक्लव
स्त्रसमाच्छेत्रेसोपधानेयुधिष्ठिर ॥ इतिहासपुराणज्ञोविष्णुभक्तोथवापु
मान् ॥ स्नापयित्यादधिक्षीरघृतक्षौद्रजलैस्तथा ॥ समालभ्यशुभैर्गंधै
र्धूपैर्वस्त्रैरलंकृताम् ॥ पूजयित्वासुभैः शुक्लैर्मंत्रेणानेनपांडव ॥ मंत्रश्च ॥
सुप्तेत्वयिजगन्नाथजगत्सुप्तंभवेदिदम् ॥ विबुद्धेत्वयिवुद्धेतजगत्सर्वचरा
चरमिति ॥ एवंसंपूज्यदेवस्याग्रेउपोषितश्चातुर्मास्यव्रतंकुर्यात् ॥
सनत्कुमारोप्याह ॥ एकादश्यांतुगृह्णीयात्संक्रांतौकर्कटस्यच ॥
आपाठ्यांवैनरोभक्त्याचातुर्मास्योदितव्रतमिति ॥ व्रतारंभेमंत्रश्च
सनत्कुमारोक्तः ॥ इदंव्रतंमयादेवगृहीतंपुरतस्तव ॥ निर्विघ्नंसिद्धि
मायातुप्रसन्नेत्वयिकेशव ॥ गृहीतेस्मिन्व्रतेदेवयद्यपूर्णेभ्रियाम्यहम् ॥ त
न्मेभवतुसंपूर्णत्वत्प्रसादाज्जनार्दनेति ॥ अत्रैवविशेषोवृद्धगाम्यैर्लोक्तः ॥
नशैशवंनमौढ्यंवाशुक्रगुर्वौर्नवातिथेः ॥ खंडंचंचितयेजातुचातुर्मा
स्यव्रतेनरइति ॥ इतिशयनीयैकादशी ॥ ॥ अथभाद्रपदशुक्लैकादश्यां
शयनैकादश्यामिवपूजोत्सवादिकंकृत्वादेवस्यपार्श्वपरिवर्तनंकुर्यात्

॥ तदुक्तं भविष्योत्तरे ॥ प्राप्ते भाद्रपदे मासि एकादश्यां सिते हनि ॥
 कटदानं भवेद्विष्णोर्महापूजां प्रवर्तयेदिति ॥ कटदानं पार्श्वपरिवर्तनम् ॥
 इति भाद्रपदैकादशी ॥ ॥ अथाश्विनशुक्लैकादश्यामुपवास
 जागरणादिकं कृत्वा द्वादश्यादिषु विष्णुपूजां कुर्यात् ॥ तदुक्तं भविष्यो
 त्तरे आश्विनतिथिप्रक्रमे ॥ सोपवासैश्च कर्तव्या एकादश्यां प्रजाग
 रः ॥ द्वादश्यां वासुदेवश्च पूजनीयस्तु सर्वदा ॥ यात्रोत्सवश्च कर्तव्यश्च
 योदश्यां तु वैष्णवैः ॥ उपवासश्च तुर्दश्यां पौर्णमास्यां हरिर्यजेदिति
 ॥ ॥ इत्याश्विनैकादशी ॥ ॥ अथ कार्तिकशुक्लैकादश्यां प्रसुतं
 देवं पूजा जागरोत्सवादिभिर्भोजेण प्रबोध्य रथयात्रोत्सवं कुर्यात् ॥ तदुक्तं
 ब्रह्मांडपुराणे ॥ एकादश्यां च शुक्लायां कार्तिके मासिकेशवम् ॥ प्रसु
 तं बोधयेद्वात्रौ श्रद्धाभक्तिसमन्वितः ॥ नृत्यैर्गीतैस्तथा वाद्यैर्ऋग्यजुःसा
 ममंगलैः ॥ वीणावेणुप्रशब्दैश्च पुराणश्रवणेन वा ॥ वासुदेवकथाभिश्च
 स्तोत्रैरन्यैश्च वैष्णवैः ॥ पुष्पैर्धूपैश्च नैवेद्यैर्दीपैर्भक्ष्यैः सुशोभनैः ॥ होमै
 रम्यैरूपैश्च फलैः शार्करपायसैः ॥ हृद्याभ्यांश्चेतरक्ताभ्यां चन्दनाभ्यां च
 सर्वदा ॥ कुंकुमालक्तकाभ्यां च रक्तसूत्रैः संकंकणैः ॥ तस्यां रात्र्यां व्य
 तीतायां द्वादश्यामरुणोदये ॥ आदौ घृतेनैक्षवेणमधुना स्नापयेत्ततः ॥
 दध्नाक्षीरेण च ततः पंचगव्येन शास्त्रवित् ॥ उद्धर्तनं माषचूर्णमसूरा मल
 कानि च ॥ सर्पपाशप्रियंगुश्च मातुलिं गरसस्तथा ॥ सर्वौषध्यः सर्वगंधाः
 सर्वबीजानि कांचनम् ॥ मंगलानि यथाकामं रत्नानि च कुशोदकम् ॥
 एवं संशोध्य देवेशं दद्याद्गोरोचनां शुभाम् ॥ ततस्तुकलशादेयायथा प्रा
 साः स्वलंकृताः ॥ जातीपल्लवसंयुक्ताः सकलाश्च सकांचनाः ॥ पुण्याहवे
 दशब्देन वीणावेणुश्रवणेन वा ॥ एवं संस्नाप्य गोविंदं स्वनुलितं स्वलंकृतम् ॥
 सुवाससं पूजयेच्च सुमनोभिः संकुंकुमैः ॥ धूपैर्दीपैर्मनोज्ञैश्च पायसेन च
 भूरिणा ॥ पात्रायात्रदानैश्च होमैः पुष्पैः सदक्षिणैः ॥ वासोभिर्धूपणैरन्यैर्गो
 भिरश्वैर्मनोजवैः ॥ ब्राह्मणाः पूजनीयाश्च विष्णोरीड्याश्च मूर्तयः ॥ यत्तु

सोमादिभवादितवदनाय ॥ बुध्यस्वदवशजगन्नवासमंत्रप्रभावणसु
 खेनदेवेति ॥ तथाच ॥ इयंचद्वादशीदेवप्रबोधार्थतुनिर्मिता ॥ त्वयैवसर्व
 लोकानांहितार्थशेषशायिना ॥ उत्तिष्ठोतिष्ठगोविंदत्यजनिद्रांजगत्पते ॥
 त्वयिसुमेजगत्सुप्तमुत्थितेह्युत्थितंजगत् ॥ एवमुत्थाप्यमंत्रेणपुष्पाञ्ज
 लिदद्यात् ॥ मन्त्रस्तु ॥ चरणंपवित्रमिति वैदिकः ॥ पौराणिकस्तु गतामे
 वावियच्चैवनिर्मलंनिर्मलादिशः ॥ शारदानिचपुष्पाणिगृहाणममकेशव
 इति ॥ समुत्थितेततोविष्णौ क्रियाः सर्वाः प्रवर्तयेत् ॥ महातूर्यरवैरा
 त्रौभ्रामयेत्स्वन्दनेस्थितम् ॥ उथितंदेवदेवेशंनगरैःप्रार्थितः स्वयम् ॥
 रात्रौजागरणंकुर्यादेकादश्यांसुरालये ॥ प्रभातेविमलेस्नात्वाभोज
 यित्वाद्विजोत्तमान् ॥ आचान्तेभ्यस्ततो दद्यात्त्यक्तंयत्किंचिदेवाहि ॥
 त्यक्तंचातुर्मास्येऽभ्यंजनादिकम् ॥ तदुक्तम् ॥ चातुर्मासेतुयत्यक्तंभ
 क्ष्यभोज्यादिकंचयत् ॥ चतुरोवार्षिकान्मासान्नियमंयत्स्वयंकृतम् ॥ क
 थयित्वाद्विजेभ्यश्चदद्याद्भक्त्यासदक्षिणम् ॥ दत्त्वाविसर्जयेद्विप्रांस्ततो
 भुंजीतवैस्वयमिति ॥ व्रतसमापनेमंत्रश्चसनत्कुमारेणोक्तः ॥ इदं व्रतं मया
 देवकृतंप्रीत्यैतवप्रभो ॥ न्यूनंसंपूर्णतांयातुत्वत्प्रसादाज्जनार्दनेति
 ॥ ॥ इति प्रबोधिन्वैकादशी ॥ ॥ मार्गशीर्षादिशुक्लैकादशीपुवराह
 पुराणोक्तधरणीव्रतान्युच्यंते ॥ यथा ॥ दुर्वासाःस्त्यतपसंप्रत्याह ॥
 यदामार्गशिरेभासिदशम्यांनियतात्मवान् ॥ कृत्वादेवाचनंधीमान
 प्रिकार्ययथाविधि ॥ शुचिवासाः प्रसन्नात्माहैव्यमन्नंसंस्कृतम् ॥
 भुक्त्वापंचपदंगत्वापुनःशौचंतुपादयोः ॥ कृत्वाष्टांगुलमात्रंतुक्षीरवृ-
 क्षसमुद्भवम् ॥ भक्षयेदंतकाष्ठंतुततश्चाचम्ययत्नतः ॥ स्पृष्ट्वाच
 खानिसर्वाणिचिरंध्यात्वाजनार्दनम् ॥ शंखचक्रगदापाणिंकिरीटिपी-

१ शिष्टासूतंपश्चादिति पा० । २ निश्चितः इ० पा० । ३ वन्यमिति पा० ।

तवाससम् ॥ प्रसन्नवदनंदेवंसर्वलक्षणलक्षितम् ॥ ध्यात्वा पुनर्जलं हस्ते
 गृह्य भानुं जनार्दनम् ॥ ध्यात्वा र्घ्यं दापयेत्तस्य करतो येन मानवः ॥ एवमु
 च्चारयेद्वाचं तस्मिन्काले महा मुने ॥ एकादश्यां निराहारः स्थित्वा ह मपरे ह
 नि ॥ भोक्ष्यामि पुंडरीकाक्षशरणं मे भवाच्युत ॥ एवमुक्त्वा ततो रात्रौ
 देवदेवस्य सन्निधौ ॥ जपन्नारायणायेति स्वपेत्तत्र विधानतः ॥ ततः
 प्रभाते विमलानंदी गत्वा समुद्रगाम् ॥ इतरां वा तडागं वा गृहे वा नित्य
 मात्मवान् ॥ आनीय मृत्तिकां शुद्धां मंत्रेणानेन मानवः ॥ धारणं पो
 षणं त्वत्तोभूतानां देवि सर्वदा ॥ तेन सत्येन मे पापं यावन्मोचय मुव्रते ॥
 ब्रह्मांडोदरतीर्थानि करैः स्पृष्टानि ते रवे ॥ तैरिमां मृत्तिकां स्पृष्ट्वा माल
 भामित्वै धिताम् ॥ त्वयि सर्वैरसानित्याः स्थिता वारुणसर्वदा ॥ तैरि
 मां मृत्तिकां प्राप्य पूर्तां कुरु च माचिरम् ॥ एवं मृदंतथा तोयं प्रसाद्या त्मा
 नमालभेत् ॥ त्रिकृत्वा शेषमृदया कुण्डमालिख्य वैजले ॥ ततस्तस्मि
 न्नरः सम्यग्यथा विध्युपचारतः ॥ स्नात्वा चावश्यकं कृत्वा पुनरेव गृहं
 ब्रजेत् ॥ तत्राराध्य महादेवं योगनारायणं हरिम् ॥ पूजामन्त्राः ॥ केशवाय
 नमः पादौर्कटिदामोदराय च ॥ ऊरु युग्मं नृसिंहाय चोरः श्रीवत्सधारिणे ॥
 कंठे कौस्तुभनाथाय वक्षःश्रीपतये तथा ॥ त्रैलोक्यविजयायेति बाहू सर्वा
 त्मने शिवः ॥ रथांगधारिणे चक्रं शंकरायैति वारिजम् ॥ गंभीरायेति च ग
 दामं भोजं शांतमूर्तये ॥ एवमभ्यर्च्य देवेशं देवं नारायणं प्रभुम् ॥ पुनस्त
 स्याग्रतः कुंभांश्चतुरः स्थापयेद्बुधः ॥ जलपूर्णान्समालांश्च सितचंदनलेपि
 तान् ॥ चूतपल्लवसंयुक्तान्सितवस्त्रावगुंठितान् ॥ संयुक्तांस्ताम्रपा
 त्रैश्च तिलपूर्णैः सकांचनैः ॥ चत्वारस्ते समुद्रास्तुकलशाः परिकीर्तिताः ॥
 तेषामधः शुभं पीठं स्थापयेद्ब्रह्मगर्भितम् ॥ तस्मिन्सौवर्णरौप्यं वा
 ताम्रं वा दारुजं तथा ॥ अलाभे सर्वपात्राणां पालाशं पात्रमिष्यते ॥ तोय
 पूर्णञ्च तत्कृत्वा तस्मिन्पात्रे ततो न्यसेत् ॥ सौवर्णमस्त्यरूपेण कृत्वा दे
 वं जनार्दनम् ॥ वेदवेदांगसंयुक्तं श्रुतिस्मृतिविभूषितम् ॥ तत्राने

कविर्धैर्मक्ष्यैःफलैःपुष्पैश्चशोभितम् ॥ गंधपुष्पैश्चवस्त्रैश्चअर्चयित्वा
यथाविधि ॥ रसातलगतवेदायथादेवत्वयोद्धृताः ॥ मत्स्यरूपे
णतद्दन्मांभवादुद्धरकेशव ॥ एवमुच्चार्यतस्याग्रेजागरंतत्रकारयेत् ॥
यथाविभवसारेणप्रभातेविमलेतथा ॥ चतुर्णांब्राह्मणानाञ्चचतुरो
दापयेद्वटान् ॥ पूर्वचवहृचेदद्याच्छंदोगेदक्षिणांतथा ॥ यजुःशा
खाच्युतेदद्यात्पाश्चिमंघटमुत्तमम् ॥ उत्तरंकामठेदद्यादेषदानविधिः
स्मृतः ॥ ऋग्वेदःप्रीयतांपूर्वैःसामवेदस्तुदक्षिणैः ॥ यजुर्वेदःपश्चि
मंतस्त्वथर्वाचोत्तरेणतु ॥ अनेनक्रमयोगेनप्रीयतामितिवाचयेत् ॥
मत्स्यरूपंतुसौवर्णमाचार्यायनिवेदयेत् ॥ वस्त्रगन्धादिधूपैश्चसंपू
ज्यविधिवत्पुमान् ॥ यस्त्विमंशंखहस्तंचमन्त्रेणैवोपपादयेत् ॥
विधिनातस्यतदानंभवेत्कोटिगुणोत्तरम् ॥ प्रतिपद्यग्रुयस्तुमोहा
द्विप्रतिपद्यते ॥ सजन्मकोटिनरकेपच्यतेपुरुषाधमः ॥ विधानस्य
प्रदाताव्योगुरित्युच्यतेबुधः ॥ एवंदत्त्वाविधानेनद्वादश्यांविष्णुम
र्चयेत् ॥ विप्राणांभोजनंदद्याद्यथाशक्त्याचदक्षिणाम् ॥ परमाब्रह्म
तैनेवततःपश्चात्स्वयंनरः ॥ भुञ्जीतसहितोविप्रैर्वाग्यतःसंयतेन्द्रियः॥
अनेनविधिवायस्तुधरणीव्रतकृन्नरः ॥ तस्यपुण्यफलंचाग्न्यंशृणुतत्त्व
विदांवर ॥ यदिवक्रसहस्राणांसहस्राणिभवेदिह ॥ आपुश्चब्रह्मणस्तु
ल्यंभवेद्यदिमहाव्रतम् ॥ तदानीमस्यसर्वस्यफलंकथयितुंभवेत् ॥
यइमंश्रावयेद्भक्त्याद्वादशीफलमुत्तमम् ॥ शृणोतिवासपापैस्तुसर्वे
रेवप्रमुच्यते ॥ ॥ इतिधरणीव्रतेषुमत्स्यद्वादशीव्रतम् ॥ अथ
पौषमासस्यैकादश्यांपूर्ववन्नियतः स्नानादिकंकृत्वा कूर्मरूपिणंदेवं
संपूज्यद्वादश्यामाचार्यायदद्यात् ॥ कलशपात्रादिविधिस्तुमार्ग
शीर्षैकादश्यामुक्तएवकार्यः ॥ तदुक्तंवाराहपुराणे ॥ तथैवपौ
षमासेतुअमृतंमथितंसुरैः ॥ तत्रकूर्मोभवेद्देवःस्वयमेवजनार्दनः ॥
तस्येयंतिथिरुद्दिष्टाविष्णोर्वैकूर्मरूपिणः ॥ पौषमासस्यया शुद्धा

द्वादशीशुक्लपक्षतः॥ तस्यांप्राग्वत्तुसंकल्पंप्राग्वत्स्नानादिकाः क्रियाः॥
 निर्वृत्याराधयेद्वा न्यामेकादश्यां जनार्दनम् ॥ पृथङ्मंत्रैर्भुनिश्रेष्ठादेव
 देवं जनार्दनमिति॥ कूर्मार्यपादंप्रथमंप्रपूज्य नारायणायेति हरेः कटिं च॥
 संकर्षणायेत्युदरं विशोकेत्युरोभवायेति तथैव कंठम् ॥ सुबाहवे चेति
 भुजौ शिरस्तु नमो विशालाय रथांगशंखौ ॥ स्वनाममंत्रेण सुगन्धपुष्पैर्ना
 नानिविद्यैर्विविधैः फलैश्च ॥ अभ्यर्च्य देवं कलशं तदग्रे संस्थाप्य माल्यैः
 सितकंठदाम् ॥ तं रत्नगर्भं तु पुरेव कृत्वा स्वशक्तितो हेममयं तु देवम् ॥
 समंदरं कूर्मरूपेण कृत्वा संस्थाप्य ताग्रे घृतपूर्णपात्रे ॥ पूर्णवटस्थोपरि
 संनिवेश्य तं ब्राह्मणायैव तु संप्रदद्यादिति ॥ दानब्राह्मणभोजनादिवि
 धिः पूर्वोक्त एव ग्राह्यः ॥ ॥ इति कूर्मद्वादशीव्रतम् ॥ ॥ एवं मावशुक्लै
 कादश्यां सौवर्णवाराहरूपिणं देवं सर्वबीजसंपूर्णकलशस्योपरि स्थापि
 तसौवर्णादिपात्रे स्थापयित्वा संपूज्य द्वादश्यां ब्राह्मणाय दद्यात् ॥ पूजा
 विधिस्तु मार्गशीर्षेकादश्युक्त एव ॥ तदुक्तं वाराहपुराणे ॥ एवं माव
 सिते पक्षे द्वादशीं धरणीभुज ॥ वाराहस्य शृणुष्वार्च्यमुने परमधर्मिकेत्युप
 क्रम्य ॥ वाराहायेति पादौ तु माधवायेति वैकटिम् ॥ क्षेत्रज्ञायेति जठरे वि
 श्वरूपेत्युरोहरेः ॥ सर्वज्ञायेति कंठं तु प्रजानां पतयेति शिरः ॥ प्रद्युम्ना
 येति च भुजौ दिव्यास्त्राय सुदर्शनम् ॥ अमृतोद्भवाय शंखं तु एष एवार्च
 ने विधिरिति ॥ प्रतिमास्वरूपं तु ॥ यथाशक्तितु सौवर्णवाराहं का
 रयेद्बुधः ॥ दंष्ट्रयोद्विभ्रतं पृथ्वीसंपर्वतवनद्रुमाम् ॥ माधवं मधुहंतारं
 वाराहरूपमास्थितम् ॥ सर्वबीजभूते पात्रे रत्नगर्भवटोपरि ॥
 स्थापयेत्परमं देवं जातरूपमयं हरिमिति ॥ दानार्चनविधिः पूर्वोक्त ए
 व ॥ इति वाराहद्वादशीव्रतम् ॥ अथ फाल्गुनशुक्लैकादश्यां पूर्ववदुपो
 ष्यसौवर्णनृसिंहसौवर्णादिपात्रे कलशोपरि संस्थाप्य पूजयित्वा द्वादश्यां
 ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ अन्यः सर्वोपिविधिः पूर्वोक्त एव ॥ तदुक्तं

वाराहपुराणे ॥ तद्वत्फाल्गुनमासेतुशुक्लपक्षेतुद्वादशीम् ॥ उपोष्यप्रो
क्तविधिनाहरिमाराधयेत्सुधीः ॥ नरसिंहायपादौतुगोविंदायेत्युह्यत
था ॥ कटिविश्वभुजेपूज्यभनिरुद्धेत्युरस्तथा ॥ कंठंतुशितिकंठाय
हृषीकेशायवैशिरः ॥ असुरध्वंसनायेतिचक्रंतोयात्मनेतथा ॥ शं
खमित्येवसंपूज्यगंधपुष्पफलैस्तथेति ॥ ॥ इतिनृसिंहद्वादशीव्रतम् ॥
इयमेवामर्दकी ॥ तत्रामर्दकवृक्षस्थितंविष्णुंसंपूज्यप्रदक्षिणांकुर्यात् ॥
तदुक्तंभविष्योत्तरे ॥ ॥ फाल्गुनेमासिशुक्लायामेकादश्यांजनार्दनः॥
वसत्यामलकीवृक्षेलक्ष्म्यासहजगत्पतिः॥तत्रसंपूज्यदेवेशंशक्त्याकुर्या
त्प्रदक्षिणाम् ॥ उपोष्यविधिवन्मर्त्योविष्णुलोकेमहीयते ॥ इत्यामर्द
की ॥ अथचैत्रशुक्लेकादश्यामुपोष्यसौवर्णवामनंसंपूज्यच्छत्रिकादिसं
युक्तंद्वादश्यांब्राह्मणायदद्यात् ॥ तदुक्तंवाराहपुराणे ॥ एवमेवमुनेमा
सिचैत्रेसंकल्प्यद्वादशीम्॥उपोष्याराधयेत्पश्चाद्देवदेवंजनार्दनमिति ॥
वामनायेतिवैपादौविष्णवेकाटिमर्चयेत् ॥ वासुदेवेतिजठरउरःसंकर्ष
णायच ॥ कंठेविश्वहृतेपूज्यशिरोवैव्योमरूपिणे ॥ बाहूविश्वजितेपू
ज्यसुनाम्नाशंखचक्रके ॥ प्राशुक्तपात्रेसंस्थाप्यवामनंकांचनंबुधः ॥
यथाशक्त्याकृतंह्रस्वसितयज्ञोपवीतिनम् ॥ कुंडिकांस्थाप्यपार्श्वे
तुच्छत्रिकांपादुकेतथा ॥ अक्षमालांचसंस्थाप्यमुद्रिकांचविशेषतः ॥
एतैरुपस्कुरैर्युक्तंप्रभातेसुद्विजायतम् ॥दापयेत्प्रीयतांविष्णुह्रस्वरूपी
त्युदीरयेत् ॥ मासनाम्नातुसंयुक्तंप्रादुर्भावविधानकम् ॥ प्रीयतामि
तिसर्वत्रविधिरपप्रकीर्तित इति ॥ मत्स्यरूपीकेशवः प्रीयतां कूर्म
रूपीकेशवःप्रीयतामित्यादिप्रयोगःसर्वत्रद्रष्टव्यः ॥ ॥ इतिवामन
द्वादशीव्रतम् ॥ ॥ अथवैशाखशुक्लेकादश्यामुपोष्यसौवर्णपरशुरामं
संपूज्यद्वादश्यांब्राह्मणायदद्यात् ॥ तदुक्तं वराहपुराणे ॥ वैशा
खेप्येवमेवंतुसंकल्प्यविधिनानरइत्युपक्रम्य जामदग्न्यायपादौतु

ह्युदरं सर्वधारिणे ॥ मधुसूदनायेतिकटिमुःश्रीवत्सधारिणे ॥
 शिरःसहस्रशीर्षायशंखचक्रेस्वनामतइति ॥ प्रतिमास्वरूपं तु ॥
 जामदग्नयेति विख्यातं नाम्नाक्लेशविनाशनम् ॥ दक्षिणे परशुहस्ते
 तस्य देवस्य कारयेत् ॥ वैणवेन तु पात्रेण तस्मिन् संस्थापयेद्भरिणि
 ति ॥ इति जामदग्न्यद्वादशीव्रतम् ॥ ॥ अथ ज्येष्ठशुक्लैकादश्यां
 सौवर्णरामलक्ष्मणौ संपूज्यद्वादश्यां ब्राह्मणाय दद्यात् ॥ विधिस्तु प्रागु-
 क्त एव ॥ मंत्रेषु विशेषः ॥ तदुक्तं वाराहपुराणे ॥ ज्येष्ठे मासेऽप्येवमेव सं-
 कल्प्य विधिनानरः ॥ अर्चयेत्परमं देवं पुष्पैर्नानाविधैः शुभैः ॥ नमो
 रामाभिरामाय पादौ पूर्वसमर्चयेत् ॥ त्रिविक्रमायेतिकटिं धृतविश्वाय
 चोदरम् ॥ उरःसंवत्सरायेतिकंठं सर्वतः काय च ॥ सर्वांश्चधारिणे वाहूस्वना-
 म्ना च रथांगके ॥ सहस्रशिरसेभ्यश्च शिरस्तस्य महात्मनः ॥ पीताम्बरयु-
 गच्छन्नौ सौवर्णरामलक्ष्मणौ ॥ अर्चयित्वा विधानेन प्रभाते ब्राह्मणाय
 तौ ॥ दातव्यौ मनसा काममीहता पुरुषेण तु इति ॥ ॥ इति रामद्वादशी-
 व्रतम् ॥ आपादशुक्लैकादश्यामुपोष्य पूर्वोक्तविधिना चतुर्व्यूहं वासुदे-
 वं संपूज्यद्वादश्यां ब्राह्मणाय दद्यात् ॥ मंत्रेषु विशेषः ॥ तदुक्तं वाराह-
 पुराणे ॥ वासुदेवाय पादौ तु कटिं संकर्षणाय च ॥ प्रद्युम्नायेति जठरं
 त्वनिरुद्धाय वै उरः ॥ चक्रपाणयेति भुजौ कंठं भूपतये तथा ॥ स्व-
 नाम्ना शंखचक्रेतु पुरुषायैति वै शिरः ॥ कांचनं वासुदेवं तु चतुर्व्यूहं सना-
 तनम् ॥ तमभ्यर्च्य विधानेन गंधपुष्पादिभिः क्रमात् ॥ प्राग्वत्तंत्राह-
 णे दद्याद्देवादिनि सुव्रते ॥ वासुदेवं संकर्षणं प्रद्युम्नानिरुद्धाश्चतुर्व्यूहाः ॥
 इति वासुदेवद्वादशीव्रतम् ॥ ॥ अथ श्रावणशुक्लैकादश्यां दामोद-
 रनामानं देवमभ्यर्च्य पूर्वोक्तविधानेन द्वादश्यां ब्राह्मणाय दद्यात् ॥ मंत्रे-
 षु विशेषः ॥ तदुक्तं वाराहपुराणे ॥ दामोदराय पादौ तु हृषीकेशाय वै
 कटिम् ॥ सनातनायेति जठरमुःश्रीवत्सधारिणे ॥ चक्रपाणेति भु-
 जौ कंठं च हरये तथा ॥ मुंजकेशाय च शिरोभद्रायैति ललाटकम् ॥ स्वना-

आशंखचक्रेतुपूजयेत्परमेश्वरम् ॥ कांचनंदेवदेवंतुदामोदरसनाम
कम् ॥ प्राग्वत्तंब्राह्मणेदद्याद्वेदेवदांगपारगे ॥ इति दामोदरद्वादशी ॥ ॥
अथभाद्रपदशुक्लैकादश्यांसौवर्णकल्किरूपिणंपूर्वविधिनासमभ्यर्च्य
द्वादश्यांब्राह्मणायदद्यात् ॥ पूजामंत्रास्तुवराहपुराणे ॥ नमो
स्तुकल्किनेपादौहृषीकेशायवैकटिम् ॥ म्लेच्छप्रध्वंसनायेतिजगन्मूर्ते
तथोदरम् ॥ शितिकंठायकंठंतुखड्गपाणेतिवैभुजौ ॥ चतुर्भुजायेतिह
स्तौविश्वमूर्तेतथाशिरः ॥ एवमभ्यर्च्यमेधावीप्राग्वत्स्याग्रतोचट
म् ॥ विन्यसेत्कल्किनंदेवंसौवर्णतत्रकारयेत् ॥ दद्यात्प्रभातेविप्रा
यवेदेवदाङ्गवेदिने ॥ ॥ इतिकल्किद्वादशीव्रतम् ॥ ॥ एवमा
श्विनशुक्लैकादश्यां पञ्चनाभरूपंदेवंसंपूज्य द्वादश्यांब्राह्मणायदद्यात् ॥
विधिस्तुपूर्वएव ॥ मंत्रेषुविशेषोयथा वाराहपुराणे ॥ तद्वादश्व
युजेमासिद्वादशीशुक्लपक्षतः ॥ संकल्प्याभ्यर्चयेद्देवंपञ्चनाभंसना
तनम् ॥ पञ्चनाभायपादौतुर्कटिवैपद्मयोनये ॥ उदरंसर्वदेवायपु
ष्कराक्षायवैउरः ॥ अव्ययायतथापाणिप्राग्वदस्त्राणिपूजयेत् ॥ प्र
भवायशिरःपूज्यप्राग्वदग्रेवटंन्यसेत् ॥ तस्मिन्सौवर्णकंदेवंपञ्चना
भंतुविन्यसेत् ॥ एवमेवतुसंपूज्यगंधपुष्पादिभिःक्रमात् ॥ प्रभाता
यांतुशर्वर्यांब्राह्मणायनिवेदयेदिति ॥ इतिपञ्चनाभद्वादशी ॥ अथका
र्त्तिकशुक्लैकादश्यांसौवर्णयोगीश्वरंयोगनिद्रास्थितंसंपूज्यद्वादश्यां
ब्राह्मणायदद्यात् ॥ तदुक्तंवाराहपुराणे ॥ शृणुराजन्महाबाहोकार्त्ति
केमासिद्वादशीम् ॥ उपोष्यविधिनायेनयच्चास्याःप्राप्यतेफलम् ॥ प्रा
ग्विधानेनसंकल्प्यतद्वत्स्नानंतुकारयेत् ॥ विभवेनार्चयेद्देवंनारायण
मकलमषम् ॥ नमःसहस्रशिरसेशिरःसंपूजयेद्धरेः ॥ पुरुषायेतिच
भुजौकंठवैश्वरूपिणे ॥ ज्ञानास्त्रायेतिचास्त्राणिश्रीवत्सायतथाउरः ॥
जगद्भ्रसिष्णवेपूज्यमुदरंदिव्यमूर्तये ॥ कटिसहस्रपादायपादौदेवस्य

पूजयेत् ॥ आनुलोम्येनदेवेशंपूजयित्वाविचक्षणः ॥ नमोदामोदरा
 येतिसर्वांगंपूजयेद्धरेः ॥ एवंसंपूज्यविधिनातस्याग्रेचतुरोवटान् ॥
 स्थापयेद्भग्नगर्भास्तुसितचंदनचर्चितान् ॥ स्रग्दामवद्धसुग्रीवान्सि
 तवस्त्रावगुठितान् ॥ शोभितांस्ताम्रपात्रैस्तुतिलपूर्णैःसकांचनैः ॥
 चत्वारःसागराश्चैकलिपताराजसत्तम ॥ तन्मध्येप्राग्बिधानेनसौवर्ण
 स्थापयेद्धरिम् ॥ षोडशारेतथाचक्रेस्त्रिभिर्बहुभिरुज्जिते ॥ योगीश्वरंयो
 गनिद्राशयानंपीतवाससम् ॥ तमप्येवंतुसंपूज्याजागरंतत्रकारयेत् ॥
 कुर्यात्तुवैष्णवंयागंयजेद्योगीश्वरंहरिम् ॥ एवंकृत्वाप्रभातेतुब्राह्मणाय
 निवेदयेदिति ॥ ॥ इतियोगीश्वरैकादशीव्रतम् ॥ इतिधरणीव्रतानि
 समाप्तानि ॥ अथसिद्धविरुद्धादिकंलिख्यते ॥ ॥ एकादशीशुक्रवारेण
 सिद्धा ॥ तदुक्तम् ॥ शुक्रेणप्रतिपत्पष्ठीएकादश्येत्यादि ॥ सोमवा
 रेणविरुद्धा ॥ तदुक्तम् ॥ चंद्रेचित्रोत्तराषाढापूर्वाषाढाविशाखिका ॥ ए
 कादशीत्रयोदश्यांनष्टयोगाःप्रकीर्तिताइति ॥ एकादश्यांनर्तकादि
 कर्मकार्यम् ॥ नंदासुनर्तनक्षत्रेइत्युक्तमेव ॥ एकादश्यांशणपुष्पा
 णिनखादेत् ॥ तथाचोक्तमेव ॥ नखचर्मतिलानीति ॥ पौषशुक्ले
 कादशीमन्वादिः ॥ तथाचोक्तम् ॥ एकादशीचपौषइति ॥ सर्वा
 स्वेकादशीषुतिथिपतित्वेनशिवःपूज्यः ॥ तदुक्तम् ॥ एकादश्यां
 शिवस्यचेति ॥ धनुस्थैऋतग्रहेएकादश्यशुभा ॥ उक्तंच ॥ परतस्तथै
 वेति ॥ एकादश्यामाग्नेय्यांदिशियोगिनीसांसुख्याद्यात्रानकार्या ॥
 ॥ इति श्रीसूर्यसेनमहीमहेंद्रविरचितेनिर्णयामृतेएकादशीनिर्णयः ॥
 ॥ अथद्वादशीनिर्णयते ॥ द्वादशीतिथिरुपवासादिषुएकादशीयु
 तैवग्राह्या ॥ तदुक्तंनिगमे ॥ रुद्रेणद्वादशीयुक्तेतिगुग्मवाक्यात् ॥
 कूर्मपुराणे त्रयोदशीविद्वानिषिद्धा ॥ यथा ॥ नागविद्धातुयाप
 ष्ठीरुद्रविद्धोदिवाकरः ॥ कामविद्धाभवेद्विष्णुर्नग्राह्यास्तेतुवासराइ
 ति ॥ विष्णुर्द्वादशी ॥ कामस्त्रयोदशी ॥ वर्षद्वादशीकृत्यंधरणी

व्रतेष्वेवोक्तम् ॥ विशेषस्तुलिख्यते ॥ ॥ भाद्रपदशुक्लद्वादशीश्रवणनक्षत्रयुक्ताश्रवणद्वादशी ॥ सायद्येकादश्यामेवस्यात्तदाविष्णुशृङ्खलाख्ययोगः स्यात् ॥ तत्रैकेनोपवासेनैकादशीव्रतंश्रवणद्वादशीव्रतंचद्वयमपिकृतंभवति ॥ तदुक्तंमत्स्यपुराणे ॥ द्वादशीश्रवणक्षैचस्पृशेदेकादशीयदि ॥ सएवैष्णवयोगोविष्णुशृङ्खलसंज्ञकः ॥ तस्मिन्नुपोष्यविधिवन्नरःप्रक्षीणकल्मषः ॥ प्राप्नोत्यनुत्तमांसिद्धिं पुनरावृत्तिदुर्लभामिति ॥ यदाद्वादशीश्रवणक्षैयुतायामेकादश्यामुपोषितायांद्वादश्यांश्रवणक्षैवर्द्धतेद्वादशीचऋक्षन्यूनाभवतितदातिथ्यन्तोनापेक्षणीयः ॥ तदुक्तम् ॥ तिथिनक्षत्रसंयोगे उपवासोयदाभवेत् ॥ तावदेव न भोक्तव्यं यावदेकस्य संक्षयः ॥ विशेषेण महीपालश्रवणं वर्द्धते यदि ॥ तिथिक्षयेन भोक्तव्यं द्वादशी नैव लंघयेदिति ॥ यदा एकादशी पूर्णा द्वादशीश्रवणनक्षत्रयुक्ता ॥ तदैकादश्यामुपोष्यश्रवणद्वादश्यां पृथगुपवासः कार्यः ॥ ननु पारणं चोपवासपरिसमाप्तिस्तदभावे पूर्वव्रता समाप्तौ व्रतांतरं कर्तुमयुक्तम् ॥ यथा ॥ असमाप्ते व्रते पूर्वै नैव कुर्याद् व्रतान्तरमिति ॥ अतः श्रवणद्वादश्युपवासः कथं स्यादिति चेत् ॥ सत्यम् ॥ उभयोर्व्रतयोरेकदैवत्वान्न दोषः ॥ तदुक्तम् ॥ एकादशीमुपोष्यैव द्वादशीं समुपोषयेत् ॥ न चात्र विधिलोपः स्यादुभयोर्दैवतं हरिरिति ॥ यद्युपवासद्वयकरणे असमर्थः स्यात्तदैकादश्यां भुक्त्वा श्रवणद्वादश्यामुपवासं कुर्यात् ॥ तस्या अलभ्ययोगत्वेन प्राशस्त्यात् ॥ एकादश्युपवासफलप्रापकत्वाच्च ॥ तदुक्तम् ॥ उपोष्य द्वादशीं पुण्यां विष्णुऋक्षेण संयुताम् ॥ एकादश्युद्धवं पुण्यं नरः प्राप्नोत्यसंशयमिति ॥ यथा ॥ एवमेकादशीं भुक्त्वा द्वादशीं समुपोषणात् ॥ पूर्वोपवासजं पुण्यं सर्वं प्राप्नोत्यसंशयमिति ॥ यदा तु द्वितीये दिने श्रवणं वर्द्धते तदा ऋक्षांतो नापेक्षणीयः ॥ ऋक्षांते पारणं कुर्याद्विना श्रवणरोहिणीमितिवचनात् ॥ यदा च एकादश्यामेव श्रवणनक्षत्रं स्यान्न द्वादश्यां तदैकादश्यामेव श्रवणद्वादशीव्रतं कार्यम् ॥

तदुक्तम् ॥ याःकाश्चित्तिथयःप्रोक्ताःपुण्यानक्षत्रयोगतः ॥ ता
स्वेवतद्व्रतं कुर्याच्छ्रवणद्वादशीं विनेति ॥ भविष्योत्तरेपि ॥ एका
दशीयदातुस्याच्छ्रवणेन समन्विता ॥ विजयानामसाप्रोक्ताभक्ता
नां विजयप्रदेति ॥ एतावांस्तु विशेषः ॥ श्रवणैकादश्यां वामनावतार
कृष्णपूजाश्रवणद्वादश्यां जनार्दनपूजेति ॥ विधिस्त्वेक एव ॥ अत्रती
र्थस्नानादिकञ्चानंतफलं भवति ॥ तदुक्तं विष्णुधर्मोत्तरे ॥ नभ
स्यशुक्लद्वादश्यां नक्षत्रं श्रवणं यदि ॥ तस्यां तीर्थेषु यत्स्नानं तदनंतफलं
भवेत् ॥ देवतापूजनं विप्रभोजनं श्राद्धमेव च ॥ एकजप्यात्सहस्रस्य जप
स्य फलमश्नुते ॥ दानं च महदल्पवासहस्रगुणितं भवेदिति ॥ भविष्यो
त्तरे विशेषो दर्शितः ॥ बुधश्रवणसंयुक्तासैव चेद्वादशी भवेत् ॥ अतीव
महती तस्यां सर्वकृतमथाक्षयम् ॥ तथा ॥ बुधश्रवणसंयुक्ताद्वादशी
संगमोदकम् ॥ दानं दध्योदनं शतमुपवासः परो विधिरिति ॥ द्वादशीश्र
वणोपेता यदा भवति भारत ॥ संगमोदकं स्नात्वा जाह्नवीस्नानं फलम् ॥
सोपवासः समाप्नोति नात्र कार्या विचारणेति ॥ ॥ इति श्रवणद्वादशी
व्रतम् ॥ ॥ भाद्रपदशुक्लद्वादश्यामेव इंद्रध्वजोत्थापनं कार्यम् ॥
तदुक्तं मत्स्यपुराणे ॥ द्वादश्यां तु सिते पक्षे मासि भाद्रपदे तथा ॥ शक्रमु
त्थापयेद्राजा तद्धजश्च समाहित इति ॥ लिंगपुराणेपि ॥ कन्याकेशुक्लद्वा
दश्यां विश्वादि त्यक्षसंयुजि ॥ शक्रमुत्थापयेद्देवं तद्धजं च महीपतिरिति ॥
इति भाद्रपदद्वादशी ॥ ॥ कार्तिककृष्णद्वादश्यां गोधूलिककाल
व्यापिन्यां गोवत्सपूजाकार्यम् ॥ तस्यास्तत्काल एव विधानात् ॥
दिनद्वयेपि तत्कालव्यापित्वे पूर्वत्रैव कार्यम् ॥ तदुक्तम् ॥ वत्सपूजावटश्चै
व कर्तव्या प्रथमे हनीति ॥ ॥ इति वत्सपूजाद्वादशी ॥ ॥ माघकृ
ष्णद्वादशी तिलद्वादशी ॥ तस्यां तिलैः स्नात्वा तिलैर्विष्णुमभ्यर्च्यति
लतैलेन दीपं तिलनैवेद्यां तिलहोमं तिलदानञ्च कृत्वा तिलान्भक्षयेत् ॥
तदुक्तं ब्रह्मपुराणे ॥ माघे तु कृष्णद्वादश्यां यमोहिभगवान्पुरा ॥ तिला

लानुत्पादयामासतपःकृत्वासुदारुणम् ॥ राजादशरथोभूमौतस्यां
तानवतारयत् ॥ तिलानामाधिपत्येतुविष्णुस्तत्रकृतःसुरैः ॥ त
स्यामुपोषितःस्नातस्तिलैस्तस्यांयजेद्धरिम् ॥ तिलतैलेनदीपाश्च
देयादेवगृहेषुच ॥ निवेदयेत्तिलानेवहोतव्याश्चतथातिलाः ॥ तिला
न्दत्वाचविप्रेभ्योभक्षयेच्चतथातिलानिति ॥ ॥ इतितिलद्वादशी ॥
अथसिद्धविरुद्धादिकंलिख्यते ॥ द्वादशीबुधवारेणसिद्धा ॥ तथाचो
क्तम् ॥ बुधवारेद्वितीयाचद्वादशीति ॥ तस्यांरविवारेणऋकचारुयो
विरुद्धयोगोभवति ॥ सूर्योविशाखाभरणीद्वादश्यथचतुर्दशी ॥ मघा
नुराधाज्येष्ठाचवर्जनीयाःप्रयत्नतइति ॥ द्वादश्यांव्रतपौष्टिकादिकर्म
कार्यम् ॥ तच्चोक्तमेवव्रतपौष्टिकेद्वितीयाद्वादश्याोरिति ॥ तत्रविल्वफ
लंनभक्षयेत् ॥ नखचर्मतिलानिचेतिप्रागुक्तमेव ॥ दंतकाष्ठंचवर्जये
त् ॥ तच्चोक्तम् ॥ नवमीद्वादशीषुचेति ॥ क्रूरग्रहेमकरस्थेसतिद्वा
दशीपूर्णिमाचाशुभाभवति॥परतस्तथैवेत्युक्तमेव॥सूर्येतुलामकरस्थे
द्वादशीदग्धाभवति ॥ तच्चोक्तम् ॥ तुलामकरयोश्चदग्धाइति ॥ द्वाद
श्यांयोगिनीसांमुख्यान्नैर्ऋत्येयात्रानकार्या॥ सर्वद्वादशीषुतिथिपरत्वे
नविष्णुःपूज्यः ॥ ॥ इतिश्रीसूर्यसेनमहीमहेन्द्रविरचितेनिर्णयामृते
द्वादशीनिर्णयः॥ ॥ अथत्रयोदशीनिर्णयः॥ ॥तत्रशुक्लत्रयोदशीपूर्ववि
द्भैवोपोष्या ॥ तदुक्तंब्रह्मवैवर्ते॥ त्रयोदशीप्रकर्तव्याद्वादश्यासहितामु
ने॥भूतविद्वानकर्तव्यादर्शपूर्णाकदाचनेति ॥ पैठीनसिरप्याह ॥ पंच
मीसप्तमीचैवदशमीचत्रयोदशी॥प्रतिपन्नवमीचैवकर्तव्यासंमुखीतिथि
रिति ॥ अनयोर्वाक्ययोःशुक्लपक्षपदाभावेपिकृष्णपक्षत्रयोदश्याःपर
विद्धायाएवविधानात् ॥ पूर्वविद्धाविधानंशुक्लत्रयोदशीविषयमितिपरि
शेषप्रमाणेनगम्यते ॥ तथा ॥ षष्ठ्यष्टमीअमावास्याकृष्णपक्षत्रयोद
शी ॥ एताः परयुताःपूज्याःपराःपूर्वेणसंयुताः॥तथाच ॥ एकादश्यष्ट
मीषष्ठीद्वितीयाचचतुर्दशी ॥ त्रयोदशीअमावास्याउपोष्याःस्युःपरा

न्विताइति ॥ अत्राप्यमावास्यासाहचर्याभिधानात्रयोदशीकृष्णैवग्रा-
 ह्या ॥ ॥ इति त्रयोदशी सामान्यनिर्णयः ॥ ॥ अथ चैत्रशुक्लत्रयोदश्यनं
 गत्रयोदशी ॥ सा च पूर्वैवोपोष्या ॥ तदुक्तं संवर्तेन ॥ कृष्णाष्टमी स्कन्दप-
 ण्डीसावित्रीवटपैतृकी ॥ अनंगत्रयोदशीरंभाउपोष्याः पूर्वसंयुताइ-
 ति ॥ अनंगत्रयोदश्यां कामदेवपूजा च भविष्योत्तरपुराणे चैत्र-
 मासतिथिप्रक्रमे प्रोक्ता ॥ यथा ॥ अस्यां स्नात्वा त्रयोदश्यामशो-
 काख्यं नगं लिखेत् ॥ सिद्धरजनीरंगैरतिप्रीतिसमन्वितम् ॥ कामदेवं वसं-
 तं च वाजिवक्रं षष्पध्वजम् ॥ मध्याह्ने पूजयेद्भक्त्या भक्ष्यैर्गन्धैः स्रग्वरैः ॥
 मंत्रेणानेन कौन्तेय नवभार्यासमन्वितम् ॥ मन्त्रश्च नमो रामाय कामाय देव-
 देवस्य मूर्तये ॥ ब्रह्मविष्णुशिर्वेन्द्राणां नमः क्षेमं कराय वै इति ॥ ततस्त-
 स्याग्रतो देयामोदकाघृतपाचिताः ॥ नानाप्रकारभक्ष्याश्च कामो मे प्रीय-
 तामिति ॥ स्वपतिं पूजयेन्नारी वस्त्रमाल्यविभूषणैः ॥ कामो यमिति संचि-
 त्य प्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ रात्रौ जागरणं कुर्यात्सुखरात्रिर्था भवेत् ॥
 पूजयेद्विप्रदांपत्यं वस्त्रालंकारभूषणैः ॥ एवं यः कुरुते पार्थ वषट्पर्वमहो-
 त्सवम् ॥ वसंतसमये प्राप्ते हृष्टपुष्टः सदा भवेत् ॥ कूर्मपुराणे तु विशे-
 ष उक्तः ॥ मधुशुक्लत्रयोदश्यां मदनं चंदनात्मकम् ॥ कृत्वा संपूज्य यत्ने-
 न प्रीणयेद्भयजनेन च ॥ ततः संधुक्षितः कामः पुत्रपौत्रसमृद्धिदइति ॥
 इत्यनंगत्रयोदशी ॥ अथ वा पक्षद्वयगतासु सर्वमासत्रयोदशीषु कामः पू-
 ज्यो विष्णोर्यात्रोत्सवः कार्यः ॥ तदुक्तं मत्स्यपुराणे ॥ त्रयोदशीषु सर्वासु
 कामः पूज्योऽथ वा जनैः ॥ यात्रोत्सवश्च विधिवत्कर्तव्यश्चाथ वैष्णवैरिति ॥
 भाद्रपदकृष्णत्रयोदशीयुगादिः ॥ तदुक्तम् ॥ न भस्म्ये च त्रयोदशीति ॥ सैव
 रवौ हस्तनक्षत्रे स्थिते चंद्रमघास्थे गजच्छायेत्युच्यते ॥ तदुक्तम् ॥ यदी-
 दुःपितृदैवत्येहं सश्चैव करे स्थितः ॥ त्रयोदशी गजच्छाया श्राद्धे पुण्यैरवा-
 प्यते ॥ अत्र मधुघृतसंयुक्तेन पायसेन श्राद्धं कुर्यात् ॥ तथा पितृगाथा ॥
 अपिनः स्वकुले जायाद्यानो देया त्रयोदशीम् ॥ पायसं धुसापिर्भ्यावपांसु

चमघासुचेति ॥ कार्तिकेकृष्णत्रयोदश्यां निशामुखेगृहाद्बहिर्ह्य
मायदीपंदद्यात् ॥ तदुक्तं स्कंदपुराणे ॥ कार्तिकस्यासिते पक्षे त्रयो
दश्यानिशामुखे ॥ यमदीपं वहिर्दद्यादपमृत्युर्विनश्यति ॥
दीपमंत्रः ॥ मृत्युना पाशहस्ताभ्यां कालेन शामया सह ॥ त्रयोदश्यां दी
पदानात्सूर्यजः प्रीयतामिति ॥ याकाचित्रयोदशीप्रदोषव्यापिनी शनि
वारयुक्ता भवति ॥ तत्र प्रदोषेशिवं संपूज्य नक्तं व्रतं कुर्यात् ॥ तथाच
स्कंदपुराणे ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ देवकेन विधानेन प्रदोषव्रतमुत्तमम् ॥
विधातव्यं नरैः स्त्रीभिः संतानफलसिद्धये ॥ ईश्वर उवाच ॥ यदा
त्रयोदशी शुद्धामंदवारेण संयुता ॥ आरब्धव्यं व्रतं तत्र संतानफलसि
द्धये ॥ आयुरारोग्यसिद्धयर्थं भानुवारेण संयुतेति ॥ ऋणनिर्मोचनार्थं
तुभौमवारेण संयुता ॥ सौभाग्यश्रीसमृद्धयर्थं शुक्रवारेण संयुता इति ॥
अथ कालज्ञानं कृत्वा पुत्रादिकाम इदं व्रतं करिष्ये इति संकल्प्ये मंत्रमुदी
रयेत् ॥ एकवत्सरपर्यंतं प्रतिपक्षत्रयोदशीम् ॥ प्रदोषेशिवमभ्य
र्चयन्तं भोक्ष्यामि शंकरेति ॥ ततस्तु लोहिते भानौ स्नात्वा सुनियतो व्र
ती ॥ पूजास्थानं ततो गत्वा प्रदोषेशिवमर्चयेत् ॥ पूजां गुरूपदिष्टवि
धिना आगममंत्रैर्वैदिकमंत्रैर्वापंचामृतस्नपनादिषोडशोपचारैर्यथावि
भवं कुर्यात् ॥ ततश्च भवादिनामभिः पूजयेत् ॥ ॐ भवाय नम इत्यादि प्र
योगक्रमेण प्रतिनाम्ना शिवाय पुष्पाणि समर्पयेत् ॥ नामानि च ॥ भवाय
भयनाशाय महादेवाय धीमते ॥ रुद्राय नीलकंठाय शर्वाय शशि मौलिने ॥
उग्रायो प्राघनाशाय भीमाय भयहारिणे ॥ ईशानाय नमस्तुभ्यं पशूनां
पतये नमः ॥ इति पूजयित्वा अनेन मंत्रेण प्रार्थयेत् ॥ यथा भवान्स
मस्तानां पशूनां पाशमोचकः ॥ तथा व्रतेन संतुष्टः पुत्रं देहि सुलक्षण-
मिति ॥ सांयावकंच नैवेद्यं साज्यं सफलशंकरम् ॥ दत्त्वाथो मुखवासं
च तांबूलं क्रमुकादिकम् ॥ समर्प्याष्टसु दिक्ष्वष्टदीपानाज्यपरिप्लुतान् ॥
भवाद्यैर्नामभिर्दत्त्वा तैरेवाष्टप्रदक्षिणाः ॥ नमस्काराष्टकं कृत्वा जप्त्वा पू

जांसमर्प्यच ॥ वृषराजंसमभ्यर्च्यवृषमन्त्रेणमंत्रवित् ॥ मंत्रश्च ॥
 धर्मस्त्वंवृषरूपेणजगदानन्दकारण ॥ अष्टमूर्तेरधिष्ठानद्वयतःपाहिस
 नातनेति ॥ वृषायदूर्वाचणकंपानीयंचनिवेद्यच ॥ वृषस्यवृषणंस्पृ
 ष्वाशृङ्गयोर्मध्यतःशिवम् ॥ विलोक्यसहितंदेव्यापूजितंप्रार्थयेच्छिवम्
 ॥ प्रार्थनामंत्रश्च ॥ ऋणरोगादिदारिद्र्यपापक्षुदपमृत्यवः ॥ भयशो
 कमनस्तापानश्यंतुममसर्वदेति ॥ पृथिव्यांयानितीर्थानिसागरांता
 नयानिच ॥ अंडमाश्रित्यतिष्ठतिप्रदोषेगोवृषस्यतु ॥ स्पृष्ट्वातुवृषणौ
 तस्यशृङ्गमध्यंविलोक्यच ॥ पुच्छंचककुदंचैवसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥
 निवेद्यकर्मजातंतुदद्याद्विज्ञानुसारतः ॥ दक्षिणांब्राह्मणेभ्यश्चततो
 मौनंविसर्जयेत् ॥ एवंसंवत्सरंकुर्यात्त्रयोदश्यामिदंव्रतम् ॥ अथवा
 मंदवारेणयुक्तामेवत्रयोदशीम् ॥ चतुर्विंशतिकुर्वीतसोभीष्टफलमाप्नु
 यात् ॥ इतिशनित्रयोदशीव्रतम् ॥ ॥ अथसिद्धविरुद्धादिकंलिख्यते ॥
 त्रयोदशीभौमवारेणसिद्धाउक्ता ॥ भौमेषष्ठातृतीयास्यादष्टमी
 चत्रयोदशीति ॥ सोमवारेणविरुद्धा ॥ यथा ॥ चन्द्रेचित्रोत्तराषा
 ढापूर्वाषाढाविशाखिका ॥ एकादशीत्रयोदश्यौनष्टयोगाःप्रकीर्तिता
 इति ॥ त्रयोदश्यांतृतीयावत्संग्रामबलोपयोगीनिकर्माणिकुर्यात् ॥
 तदुक्तम् ॥ जयासुविदधीताजिबलकार्याणिनिर्वृतइति ॥ त्रयोदश्यां
 क्षत्रियादिवर्णैर्मलापहंस्नानंनकार्यम् ॥ तथाच ॥ स्नातुर्जनस्यदश
 मीतनयांचत्रयोदशीत्यादिमलापहस्नाननिषेधश्चोक्तएव ॥ त्रयोदश्यां
 दक्षिणदिशियोगिनीसामुरुयाद्यात्रानकार्या ॥ क्रूरग्रहेकुंभस्थिते
 त्रयोदशीशुभकार्येषुवर्ज्या ॥ त्रयोदश्यांवृंताकानिनभक्षयेत् ॥
 ॥ इतिश्रीसूर्यसेनमहीमहेंद्रविरचितेनिर्णयामृतेत्रयोदशीनिर्णयः ॥
 ॥ अथचतुर्दशीनिर्णयः ॥ तत्रचतुर्दश्युपवासादिषुपूर्णमायुकैवग्रा
 ह्या ॥ तदुक्तंयुग्मवाक्ये ॥ चतुर्दश्याचर्पूर्णमेति ॥ बृहस्पति
 नाप्युक्तम् ॥ एकादश्यष्टमीषष्ठीपौर्णमासीचतुर्दशी ॥ अमावास्यातु

तीयाचताउपोष्याःपरान्विताइति ॥ तथा ॥ शुक्लपक्षेष्टमीचैवशु
 क्लपक्षेचतुर्दशी ॥ पूर्वविद्वानकर्त्तव्याकर्त्तव्यापरसंयुताइति ॥ कृष्ण
 पक्षेचतुर्दशीतुपूर्वविद्धाग्राह्या ॥ तदुक्तम् ॥ कृष्णपक्षेष्टमीचैवकृष्ण
 पक्षेचतुर्दशी ॥ पूर्वविद्वानकर्त्तव्यापरविद्वानकुत्राचिदिति ॥ चैत्रशुक्ल
 चतुर्दश्यांकर्पूरकुङ्कुमागुरुचन्दनादिभिर्दमनकेनचशिवपूजाकार्या ॥
 तदुक्तंदेवीपुराणे ॥ चतुर्दश्यांतुकर्त्तव्याकर्पूरागुरुचन्दनैः॥कुङ्कुमैर्मणि
 वस्त्रैश्चपूजातुमहतीशिवे ॥ वितानध्वजछत्रादिदेयंपूज्यास्तुमातरः ॥
 महत्पुण्यमवाप्नोतिअश्वमेधशताधिकमिति ॥ तथा ॥ मधुमासे
 तुसंप्राप्तेशुक्लपक्षेचतुर्दशी ॥ प्रोक्तादमनपूजेतिसिद्धिदातुमहोत्स
 वेति ॥ अत्रैवाल्लगपुराणेशेषोक्तः ॥ मदनेनत्रयोदश्यांतालवृन्ता
 निलेनतु ॥ हंसयानसमारूढःकाममंत्रप्रवर्द्धितः ॥ नारीभिर्वर्द्धित
 श्वैवत्रैलोक्योन्मादमाचरेत् ॥ तन्निर्वापणकामेनचतुर्दश्यामहासुने ॥
 ततोत्यर्थमयाप्रोक्तानार्यश्चाथनरास्तथा ॥ कुर्वैतिकर्दमेनैवआत्म
 नस्तनुलेपनम् ॥ निर्वापितानंगपीडाभवत्येवंममाज्ञया ॥ एतदर्थं
 सदाकार्यकर्दमेनचक्रीडनम् ॥ प्रातःप्रहरमात्रंतुकर्त्तव्यंक्रीडनंनरैः ॥
 प्रक्षाल्यांगंततःकृत्वागंधमाल्यानुलेपनम् ॥ वस्त्रतांबूलगीतादिरथ्या
 द्वादिषुचाचरेत् ॥ चर्चरीघोषितैश्चैवकृत्वा नित्यंशिवाग्रतः ॥ सर्व
 कामसमृद्धस्तुवसेच्छिवपुरंनरः ॥ स्वयंभूर्लिंगमेकंतुदृष्ट्वातस्मिन्दि
 नेनरः ॥ ज्ञानंलब्ध्वाशिवःसम्यग्भवेदेवनसंशयइति ॥ इतिचैत्रच
 तुर्दशी ॥ ॥ ज्येष्ठशुक्लचतुर्दश्यांसर्वस्मिन्दिनेपंचतपाःसायंशिवप्री
 तयेहेमधेनुंदद्यात् ॥ तदुक्तंमत्स्यपुराणे ॥ ज्येष्ठेपंचतपाःसायंहेमधे
 नुप्रदोदिवम् ॥ यातिशुक्लचतुर्दश्यांरुद्रव्रतमिदंस्मृतामिति ॥ इति
 ज्येष्ठचतुर्दशी ॥ भाद्रपदशुक्लचतुर्दश्यामनंतव्रतंकुर्यात् ॥ साचउदय
 व्यापिनीग्राह्या ॥ यथाचोक्तम् ॥ चतुर्दश्याचपूर्णमेति ॥ शुक्लपक्षेच
 तुर्दशीति ॥ भविष्योत्तरेपि ॥ तथाभाद्रपदस्यातेचतुर्दश्याद्विजो

त्तम ॥ पौर्णमास्यासमायोगेव्रतंचानंतकंचरेदिति ॥ तथाचस्कंद
 पुराणे ॥ मुहूर्तमपिचेद्भ्रात्रेपूर्णिमायांचतुर्दशी ॥ सम्पूर्णांताविदु
 स्तस्याम्पूजयेद्विष्णुमव्ययम् ॥ अत्रकेचिदाहुः ॥ मध्याह्नेभोज्य
 वेलायांसमुत्तीर्यसरित्ते ॥ ददर्शशीलासाम्नीणांसमूहंरक्तवास
 साम् ॥ चतुर्दश्यामर्चयंतंभक्त्यादेवंपृथक्पृथगिति ॥ व्रतकल्पे
 मध्याह्नेपूजाभिहिता ॥ अतोमध्याह्नव्यापिन्यांचतुर्दश्यामनंतव्रतं
 कुर्यादिति ॥ नैतद्युक्तिसहम् ॥ यतइदमितिहासमात्रंनविधिः ॥
 विधिवाचकानां व्रतंकुर्यात्करोतुकर्तव्यमित्यादिलिङ्लोटव्यप्रत्य
 यानामभावात् ॥ अन्यथा ॥ सापिशीलाव्रतंचक्रेकरेवद्वासुदोर
 कम् ॥ पाथेयशेषंविप्रायदत्त्वाभुक्त्वातथैवचेतितत्रैवोक्तत्वा
 च्छीलियामध्याह्नेप्रारब्धमिति ॥ व्रतप्रारम्भोपिमध्याह्नेवप्रसज्येत
 सचनिषिद्धः ॥ व्रतस्यप्रातरेवारभ्यकार्यत्वात् ॥ तदुक्तम् ॥ प्रातरार
 भ्यमतिमान्कुर्यान्नक्तव्रतादिकम् ॥ नापराह्णेनमध्याह्नेपितृकालौहितौ
 स्मृताविति ॥ अन्येत्वाहुः ॥ अनंतव्रतस्यैकभक्तरूपत्वान्मध्याह्नव्या
 पिन्यामेवकार्यमिति ॥ तदपि ॥ चतुरस्रमिवप्रतिभाति ॥ अत्रैकभक्तं
 कुर्यादित्येकभक्तस्याविधानात् ॥ किंतु ॥ पक्त्वाप्रस्थंघृतेनैवगोधूमा
 ग्रंप्रयत्नतः ॥ अर्द्धविप्रायदातव्यमर्धमात्मनिभोजनमितिअनन्तपूजांग
 त्वेनभोजनमात्रंविहितम् ॥ अतश्चात्रानंतपूजनस्यैवप्राधान्यम् ॥ तस्य
 चपूर्वाह्नौवैदेवानामितिदैविकत्वात्पूर्वाह्णैवविधानंसिद्धम् ॥ अतश्च
 स्वल्पायामप्युदयकालव्यापिन्यांचतुर्दश्यामुपक्रम्यपूर्णिमाभावेपिपू
 जादिकंकार्यम् ॥ उदयव्यापिन्यास्तिथेर्दैवकृत्येषुसंपूर्णत्वाभिधाना
 त् ॥ तदुक्तंकण्वेन ॥ उपवासव्रतादीनांघटिकैकापियाभवेत् ॥ उदयेसा
 तिथिर्ज्ञेयाविपरीतातुपैतृकइति ॥ आदिशब्दादेकभक्तायाचितनक्ता
 नासुपसंग्रहः ॥ तथाच उदयत्रेवसवितायांतिथिंप्रतिपद्यते ॥ सातिथिः
 सकलाज्ञेयादानाध्ययनकर्मस्विति ॥ सुमंतुरपि ॥ उदितेदैविकंभा

नौपित्र्यं चास्तंगते रवौ ॥ द्विस्त्रिमुहूर्तमहोयासातिथिर्हव्यकव्ययोरिति ॥ अस्यार्थः ॥ यातिथिर्भानावुदिते अह्नोद्विमुहूर्तव्याप्नोतितस्यां दैविकं कार्यम् ॥ उदयानन्तरं द्विमुहूर्तव्यापिन्यां दैविकं कार्यमित्यर्थः ॥ यातिथिर्भानावस्तंगते अह्नोद्विमुहूर्तव्याप्नोतितस्यां पित्र्यं कार्यं अस्तमयात्प्राक्त्रिमुहूर्तव्यापिन्यां पित्र्यं कार्यमित्यर्थः ॥ अतश्च पूर्णिमा युक्तायामुदयकालव्यापिन्यां चतुर्दश्यामनन्तव्रतं कार्यमिति सिद्धम् ॥ इत्यनन्तचतुर्दशी ॥ अथ कार्तिके कृष्णचतुर्दशी महाचतुर्दशी प्रेतचतुर्दशी ॥ तत्रोषस्य भ्यंगं स्नानं च कृत्वा यमतर्पणादिकं कृत्वा माषपत्रभोजनं शैवतपोधनपूजनं दीपदानादिकं च कुर्यात् ॥ तदुक्तं भविष्योत्तरे ॥ कार्तिके कृष्णपक्षे तु चतुर्दश्यादिनोदये ॥ अवश्यमेव कर्त्तव्यं स्नानं नरकभीरुभिः ॥ तथा ॥ पूर्वविद्धचतुर्दश्यां कार्तिकस्य सिते तरे ॥ पक्षे प्रत्यूषसमये स्नानं कुर्यात्प्रयत्नत इति ॥ ब्रह्मपुराणे ॥ तैले लक्ष्मीर्जले गंगादीपावल्याश्चतुर्दशीम् ॥ प्रातः स्नानं तु यः कुर्याद्यमलोकं न पश्यति ॥ अपामार्गमथोत्तुर्वीं प्रपुत्राटमथापरम् ॥ भ्रामयेत्स्नानमध्ये तु नरकस्य क्षयाय वै ॥ इति ॥ तथाच ॥ अपामार्गस्य पल्लवान् भ्रामयेच्छिरसोपरि ॥ ततश्च तर्पणं कार्यं यमराजस्य नामभिः ॥ अपामार्गभ्रामणमंत्रस्तु ॥ सीतालोष्टसामायुक्तसकण्टकदलान्वित ॥ हरपापमपामार्गभ्राम्यमाणः पुनः पुनरिति ॥ यमनामानि च ॥ यमाय धर्मराजाय मृत्यवे चांतकाय च ॥ वैवस्वताय कालाय सर्वभूतक्षयाय च ॥ औदुंबराय दध्राय नीलाय परमेष्ठिने ॥ वृकोदराय चित्राय चित्रगुप्ताय तेनम इति ॥ यमतर्पणं तु सव्येन वापसव्येन कार्यम् ॥ यतस्तस्य देवत्वं पितृव्यत्वं च ॥ तदुक्तं स्कंदपुराणे ॥ दक्षिणाभिमुखो भूत्वा तिलैः सव्यं समाहितः ॥ देवतीर्थेन देवत्वात्तिलैः प्रेताधिपो यत इति ॥ तथाच ॥ यज्ञोपवीतिना कार्यं प्राचीना वीतिना यवा ॥ देवत्वं च पितृत्वं च यमस्यास्ति द्विरूपतेति ॥ ततः प्रदोषसमये दीपान्दद्यात्

न्मनोरमान् ॥ ब्रह्मविष्णुशिवादीनां भवनेषु मठेषु च ॥ प्राकारो
 द्यानवापीषु प्रतोलीनिष्कुटेषु च ॥ मंदुरासु विविक्तासु हस्तिशाला
 सु चैव हीति ॥ लिंगपुराणेपि ॥ ततः प्रेतचतुर्दश्यां भोजयित्वा तपोधना
 न् ॥ शैवान् विप्रांस्तथ परान् शिवलोके महीयते ॥ दानं दत्त्वा तु तेभ्य
 श्रयमलोकं न गच्छतीति ॥ तथा च ॥ माषपत्रस्य शाकेन भुक्त्वा तत्र
 दिने नरः ॥ प्रेतचतुर्दशीकाले सर्वपापैः प्रमुच्यत इति ॥ तथा ॥ नक्तं प्रे
 तचतुर्दश्यायः कुर्याच्छिवतुष्टये ॥ न तत्क्रतुशतेनापि प्राप्यते पुण्यमीह
 शम् ॥ कुमार्यौ बटुकाः पूज्यास्तथा शैवास्तपोधनाः ॥ राजसूयफलं ते
 न प्राप्यते नात्र संशय इति ॥ इयं भौमवारयुक्ता चित्राख्या ॥ तदुक्तं
 पुष्करपुराणे ॥ कार्तिके भौमवारेण चित्राकृष्णचतुर्दशी ॥ तस्यां भूते
 शमभ्यर्च्य गच्छेच्छिवपुरं नर इति ॥ कार्तिकेशु कृच्चतुर्दशी पाषाणचतु
 र्दशी ॥ तदुक्तं देवीपुराणे ॥ कार्तिकेशु कृत्तपक्षे च पाषाणचतुर्दशी ॥
 तस्यामाराधयेद्गौरीं नक्तं पाषाणभक्षकः ॥ ऐश्वर्यसौख्यसौभाग्यरूपा
 णि प्राप्नुयान्नर इति ॥ इति कार्तिकचतुर्दशी ॥ ॥ माघशुक्लचतुर्दशी
 आरटं त्याख्या ॥ तत्रानर्कोदयेन द्यादौ स्नात्वा यमं संपूज्य तस्मै सप्तभि
 र्नामभिः सप्तसप्ततिलोदकांजलीन्दत्वा तिलहोमादिकं कृत्वा पितॄणां
 श्राद्धं कृत्वा ब्राह्मणेभ्यः कृसरादिभोजनं दत्त्वा स्वयमपि कृसरं भुक्त्वा स
 र्वपापैः प्रमुच्यते ॥ तदुक्तं ब्रह्मपुराणे ॥ माघशुक्लचतुर्दश्यां विष्णो
 र्देहान्मरीचयः ॥ निश्चैरुस्तिलकाकाराः शतशोथसहस्रशः ॥ अन
 र्काभ्युदिते काले सत्सु तारांशुकेष्वपि ॥ राजा च तत्र संपूज्यो यमः प्रलय
 भास्करः ॥ सर्वाङ्गसंधिसंभूतान् द्योविष्णोश्च तत्र वै ॥ अरुणो दयवे
 लायामारटं योपि नित्यशः ॥ नियुक्ता विष्णुना सर्वाः कस्य पापं पु
 नीमहे ॥ निमित्तं पंचतारेयं तत्र प्रोक्तं यतो भुवि ॥ तदा सापि निशाज्ञे
 या तारा रात्रिः सुदारुणा ॥ तत्रोपोष्य त्रयोदश्यां संप्राप्ते तु निशाक्षये ॥
 स्नात्वा पूज्यो जगद्भर्ता हरिः पूज्याश्च तारकाः ॥ यमो न द्यश्च तीर्थानि दे

वताःपितरस्तथा नैवेद्यैर्विविधाकारैःकृसरेणतुभूरिणा वह्निःपूज्य
 श्वभगवान्धृताकैस्तिलतंडुलैः ॥ नमःप्रणवसंयुक्तान्सतिलांश्चजलां
 जलीन् ॥ यमायसप्तवितरेद्धर्मराजायसप्तच ॥ मृत्यवेसप्तवितरेत्तथा
 सप्तांतकायच ॥ वैवस्वतायसप्तैवसप्तकालायचैवहि ॥ सप्तदेयाश्चवि
 धिवत्सर्वप्राणहरायच ॥ कृसूरंभोजनीयाश्चब्राह्मणास्तदनंतरम् ॥
 श्राद्धंदत्त्वापितृभ्यश्चविमुक्तःसर्वपातकैः ॥ ततोविभज्य
 बंधुभ्यः कृसरंभक्षयेत्स्वयमिति ॥ इत्यारटंतीचतुर्दशी ॥ ॥
 अथशिवरात्रिर्निर्णीयते ॥ ॥ शिवरात्रिचतुर्दशीप्रदोषव्यापिन्येव
 प्रायेणोपोष्या ॥ तदुक्तम् ॥ प्रदोषव्यापिनीग्राह्याशिवरात्रिःशिवप्रि
 यः॥रात्रौजागरणंयस्मात्तस्मात्तस्यामुपोषणमिति ॥अत्रप्रदोषश्चतुर्ना
 ड्यात्मकएवग्राह्यः॥ साचद्विविधा ॥ शुद्धाविद्धाच ॥ शुद्धात्वेकवि
 धैवसूर्योदयमारभ्यपुनःसूर्योदयपर्याप्तव्यापित्वात् ॥ विद्धातुषड्वि
 धा॥ यापूर्वदिनएवप्रदोषव्यापिनीनद्वितीयदिवसेसाप्रथमा॥द्वितीयदि
 नएवप्रदोषव्यापिनीनप्रथमदिनेसाद्वितीया ॥ याप्रथमदिनेप्रदोषमधि
 कंव्याप्नोति ॥ द्वितीयदिनेप्रदोषंस्वलपंस्पृशतिसातृतीया॥ याद्विती
 यदिनेप्रदोषमधिकंव्याप्नोतिपूर्वदिनेस्वलपंस्पृशति साचतुर्थी ॥
 योभयत्रसंपूर्णप्रदोषंव्याप्नोतिसापंचमी ॥ यानोभयत्रप्रदोदंव्याप्नोति
 साषष्ठी ॥ एवंसप्तविधा ॥ तत्रशुद्धायामविवादः ॥ विद्धाभेदेषुतु
 पूर्वदिनेएवप्रदोषव्यापिनीप्रथमा ॥ द्वितीयदिनएवप्रदोषव्यापिनीद्वि
 तीयाच प्रदोषव्यापिन्येवोपोष्या ॥ तदुक्तंशिवपुराणे ॥ प्रदोषव्या
 पिनीग्राह्याशिवरात्रिःशिवप्रियैः ॥ रात्रौजागरणंयस्मात्तस्मात्तस्या
 मुपोषणमिति॥पूर्वदिनेअधिकप्रदोषव्यापिनीतृतीयासातुपूर्वोपोष्या ॥
 अधिकप्रदोषव्यापित्वात् ॥ तदुक्तम् ॥ माघफाल्गुनयोर्मध्येयास्या
 च्छिवचतुर्दशी ॥ ॥ अनंगेनसमायुक्ताकर्तव्यासासदातिथिरिति ॥
 ॥ तथाच ॥ त्रयोदश्यस्तगेसूर्येचतसृष्वेवनाडिषु ॥ भूतविद्धातुया

तत्रशिवरात्रिव्रतंचरोदिति ॥ नन्वेवंसति ॥ भवेद्यत्रत्रयोदश्यांभूतव्या
 सामहानिशा ॥ शिवरात्रिव्रतंतत्रकुर्याज्जागरणंतथेत्यादिवचनविरो
 धःस्यादितिचेत् ॥ महानिशावेधोपिग्राह्यः॥ किमुत॥ चतुर्नाड्यात्म
 कवेधइत्येवंपरत्वादित्यादिवाक्यानांनकश्चिद्विरोधः॥ तथाच ॥ श्राव
 णीदुर्गनवमीर्तथादूर्वाष्टमीचया ॥ पूर्वविद्धातुकर्तव्याशिवरात्रिर्वलेर्दि
 नमिति ॥ नन्वस्यांचतुर्दश्यामुपोषितायांपरदिनेचतुर्दश्याःकिंचित्प्र
 दोषस्पर्शित्वाद्वात्रौतिथ्यंतोभवति ॥ अतोरात्रौतिथ्यंतेपारणंप्रसज्ये
 त ॥ तच्चनिषिद्धम् ॥ तदुक्तंकालादर्शं ॥ सर्वेष्वेवोपवासेषुदिवापार
 रणमिष्यते॥ अन्यथापुण्यहानिःस्यादृतेधारणपारणमिति॥ तथाच॥
 अन्यतिथ्यागमोरात्रौतामसस्तैजसोदिवा ॥ तामसेपारणंकुर्वस्ताम
 सांगतिमाश्रुयादित्यादि ॥ अमावास्यायांचरात्रौभोजनंनिषिद्धम् ॥
 यथा ॥ भूताष्टम्योर्दिवाभुक्त्वारात्रौभुक्त्वाचपर्वणि ॥ एकादश्यादि
 वारात्रौभुक्त्वाचांद्रायणंचरोदिति ॥ अतश्चपरदिनेतिथ्यन्ताभावेनपा
 रणासंभवेकथंपूर्वत्रोपवासइतिचेत्॥सत्यम् ॥अत्रतिथ्यंताभावेपिदिवै
 वपारणंकुर्यात् ॥ तदुक्तम् सात्वस्तमयपर्यंतंव्यापिनीचेत्परेहानि ॥
 दिवैवपारणंकुर्यात्पारणेनैवदोषभागिति ॥ नन्वेवमप्यत्रदिवापारणं
 नसंभवति ॥ चतुर्दश्यास्तमयादूर्ध्वमपिप्रदोषस्पर्शित्वादस्तमयपर्यं
 तंव्यापित्वादितिचेत्सत्यम् ॥ अत्रसात्वस्तमयपर्यंतेतिवचनंदिवाति
 थ्यंताभावप्रतिपादनपरम् ॥ नत्वस्तमयादूर्ध्वंतिथिसद्भावनिषेधप
 रम् ॥ एकस्यवचनस्यार्थद्वयाभिधानानुपपत्तेरित्यलमतिप्रपञ्चेन ॥
 यामत्रयोर्ध्वगामिन्यांप्रातेरेवहिपारणमित्यादिवाक्यान्यप्यस्मिन्नेववि
 षयेयोज्यानि ॥द्वितीयादिनेधिकप्रदोषव्यापिनीचतुर्थीतुपरैवोपोष्या॥
 तदुक्तंस्मृतिसंग्रहे ॥ शिवःपरोनिशायाञ्चेदमाचाह्निभुजिष्यइति ॥
 उभयत्रप्रदोषव्यापिनीपञ्चमीतुपरैवोपोष्या ॥ तदुक्तम् ॥ माघासिते
 भूतदिनंहिराजन्नुपैतियोग्यदिपंचदश्याः ॥ जयाप्रयुक्तानंतुजातुकु

याँच्छिवस्यरात्रिप्रियकृच्छिवस्येति ॥ तथा ॥ शिवरात्रिब्रतेभूतां का
मविद्धाँविवर्जयेदिति ॥ ननुपूर्वदिनेचतुर्दश्याःसकलसरात्रिव्यापित्वा
त्तत्रैवकुतो नोपवासउक्तइतिचेत् ॥ सत्यम् ॥ पूर्वदिनेउपोषितेपरदिने
तिथ्यन्ताभावेनपारणासंभवात् ॥ अत्रापि सात्वस्तमयपर्यंतव्यापिनी
चेत्परेहनि ॥ दिवैवपारणंकुर्यादितिन्यायोस्त्वितिचेत् ॥ न ॥ अत्रपर
दिनेपिसंपूर्णप्रदोषव्यापित्वेनोपवासस्यविधानात् ॥ नोभयत्रप्रदोषव्या
पिनीषष्ठीतुपूर्वैवोपोष्या ॥ तदुक्तं ब्रह्मवैवर्ते ॥ सूर्यास्तेनवननाडीषुभूत
विद्धात्रयोदशी ॥ शिवरात्रिब्रतंतत्रकुर्याज्जागरणंतथेति ॥ तथा
च ॥ त्रयोदश्यादापूर्वदिनेभुक्तिप्रमाणतः ॥ जागरेशिवरात्रिःस्या
न्निशिपूर्वाचतुर्दशी ॥ अस्यार्थः ॥ यस्यांत्रयोदश्यामुपोषितायां
द्वितीयदिनेदिवापारणपर्याप्ततिथ्यंतोलभ्यतेसैवोपोष्या ॥ तथाच ॥
कृष्णाष्टमीस्कंदषष्ठीशिवरात्रिश्चतुर्दशी ॥ एताःपूर्वयुताःकार्यास्तित्थ्यं
तेपारणंभवेत् ॥ तथा ॥ जन्माष्टमीरोहिणीचशिवरात्रिस्तथैवच ॥
पूर्वविद्वैवकर्तव्यातिथिभातेचपारणमिति ॥ तत्रापिदिवातिथ्यंतपा
रणसंभवेतिथ्यंतेपारणंकार्यम् ॥ असंभवेतुतिथ्यन्ताभावेपिदिवैव
पारणंकार्यम् ॥ अतश्चात्रयान्यपिपूर्वविद्धाप्रतिपादकानिवाक्यानिता
निपरदिनेअस्तमयोर्ध्वभाविचतुर्नाड्यव्याप्तिविषयाणिदिवापारणप
र्याप्ततिथ्यंतसद्भावपराणिच ॥ यानिपुनःपरविद्धाप्रतिपादकानि
तानिपरदिनेस्तमयोर्ध्वभाविचतुर्नाडीव्याप्तिविषयाणिदिवातिथ्यन्ता
भावविषयाणिचवेदितव्यानीतिसिद्धांतः ॥ इतिशिवरात्रिनिर्णयः ॥
अथसिद्धविरुद्धादिकंलिरुच्यते ॥ चतुर्दशीशनिवारणसिद्धा ॥ शनौ
चतुर्थीनवमीचतुर्दश्यथरोहिणीत्याद्युक्तमव ॥ रविवारेणविरुद्धा ॥
सूर्येविशाखाभरणीद्वादश्यथचतुर्दशीत्युक्तम् ॥ चतुर्दश्यांशुबधादि
कंकार्यम् ॥ तदुक्तम् ॥ चतुर्दश्यांचतुर्थ्यांतुनवम्यांचारिस्मर्दनमिति ॥
अत्रक्षौरक्रियांविवर्जयेत् ॥ सर्वत्रयात्रांचवर्जयेत् ॥ विशेषतोयो

गिनीसां मुख्या द्वाय व्यायात्रानकार्या ॥ मीनस्थे क्रूरग्रहे चतुर्दशी पूर्णि
 मा चाशुभा स्यात् ॥ दंतधावनं च वर्ज्यम् पर्वत्वात् ॥ सर्वत्र चतु
 र्दशी षु तिथिपत्वाच्छिवः पूज्यः ॥ ॥ इति श्रीसूर्यसेनमहामहेंद्रविर
 चिते निर्णयामृते चतुर्दशी निर्णयः ॥ ॥ अथ पूर्णिमानिर्णयते ॥ सा
 वटसावित्रीव्यतिरिक्तव्रतादिषु परान्वितैवोपोष्या ॥ तदुक्तम् ॥ एका
 दश्यष्टमीषष्ठीपौर्णमासी चतुर्दशी ॥ अमावास्या तृतीया च ता उपो
 ष्याः परान्विता इति ॥ ब्रह्मवैवर्तेऽपि ॥ भूतविद्वानकर्तव्यौ दर्शः पू
 र्णाकदाचन ॥ वर्जयित्वा मुनिश्रेष्ठसावित्रीव्रतमुत्तममिति ॥ एतेन
 सावित्रीव्रते पूर्णिमा पूर्वविद्धेव ग्राह्या इति गम्यते ॥ तदुक्तं ब्रह्मवैवर्ते ॥
 प्रतिपत्पञ्चमीभूता सावित्रीवटपूर्णिमा ॥ नवमीदशमीचैवनोपोष्याः
 परसंयुता इति ॥ गुग्मवाक्येऽपि ॥ चतुर्दश्या च पूर्णिमेति ॥ यत्तु
 ब्रह्मपुराणे ॥ षष्ठ्येकादश्यमावास्या पूर्वविद्धा तथाष्टमी ॥ पूर्णिमा
 परविद्धा च नोपोष्यति थिपञ्चकमिति ॥ इदमपि सावित्रीव्रतविषयम् ॥
 सावित्रीव्रतं च भाद्रपदपूर्णिमायां वक्ष्यते ॥ अथ चैत्रपूर्णिमायां मिन्द्रपूजा
 कार्या ॥ तदुक्तं देवीपुराणे चैत्रतिथिप्रक्रमे ॥ पूर्णिमायां तथाका
 र्यां सर्वकामसमृद्धये ॥ अर्चैर्द्रा य स साध्याय कामिकं लभते फलमिति ॥
 चित्रानक्षत्रयुक्तायामस्यां चित्रवस्त्रं दद्यात् ॥ तदुक्तं विष्णुस्मृतौ ॥
 चैत्रीचित्रायुताचेत्स्यात्तस्यां चित्रवस्त्रप्रदानेन सौभाग्यमाप्नोति ॥ इय
 मेव शनिरविगुरुवारेषु महापुण्या ॥ तदुक्तं ब्रह्मपुराणे ॥ मंदेवाकैर्गु
 रौवापिषारेष्वेतेषु चैत्रिकी ॥ तत्राश्वमेधिकं पुण्यं स्नानेन लभते नरः ॥
 दानमक्षय्यतां याति पितृणां तर्पणं तथेति ॥ अस्यां सर्वान् देवान् दमन
 केनाभ्यर्च्य संवत्सरकृतपूजायाः फलं प्राप्नोति ॥ तदुक्तं लिङ्गपुराणे ॥
 चैत्रे मासि सिते पक्षे षडश्यां यथाविधि ॥ दमनेनार्चयेद्देवान् षष्ठीभूत
 योऽर्हते इति ॥ वायुपुराणेऽपि ॥ संवत्सरकृतार्चायाः साफल्यया खि
 लान्पुराण् ॥ दमनेनार्चयेच्चैत्र्यां विशेषेण सदा शिवमिति ॥ ॥ इति

चैत्रपूर्णिमा ॥ वैशाखपूर्णिमायांकृष्णमृगाजिनदानंकार्यम् ॥ यथा
यमगाथासु ॥ यस्तुकृष्णाजिनंदद्यात्सखुरंशृंगसंयुतम् ॥ तिलैःप्र
च्छाद्यवासोभिःसर्ववस्त्रैरलंकृतम् ॥ वैशाख्यांपौर्णमास्यांतुविशाखा
सुविशेषतः ॥ सप्तमुद्रगुहातेनसशैलवनकानना ॥ सप्तद्विपान्वि
तादत्तापृथिवीनात्रसंशयः ॥ तथाचविष्णुः॥कृष्णाजिनेतिलान्कृत्वा
हिरण्यमधुसर्पिषी ॥ ददातियस्तुविप्रायसर्वतरतिदुष्कृतमिति ॥
इतिवैशाखपूर्णिमा ॥ ज्येष्ठमासिपूर्णिमायांतिलदानंछत्रोपानहा
दिदानंचकुर्यात् ॥ तदुक्तमादित्यपुराणे ॥ ज्येष्ठेमासितिलान्दद्या
त्पौर्णमास्यांविशेषतः ॥ अश्वमेधस्ययत्पुण्यंतत्प्राप्नोतिनसंशयइ
ति ॥ विष्णुरपि॥ज्यैष्ठ्येष्ट्यायुताचेस्यात्तस्यांछत्रोपानत्प्रदानेननरो
नराधिपत्वमाप्नोति ॥ इतिज्येष्ठपूर्णिमा ॥ आषाढपूर्णिमायांचतुर्दश्या
मुपोष्यहरिपूजाकार्या ॥ तदुक्तंब्रह्मपुराणे ॥ चतुर्दश्यामुपोष्याथपौर्ण
मास्यांयजेद्धरिमिति॥अस्यामेवपूर्वाषाढानक्षत्रयुक्तायामन्नपानादिकं
दानंदद्यात्॥तथाचविष्णुः॥आषाढ्यामाषाढयुक्तायामन्नपानादिदाने
नतदेवाक्षय्यमाप्नोति॥ ॥इत्याषाढपूर्णिमा ॥ श्रावणपूर्णिमायांश्रव
णनक्षत्रयुक्तायांस्नानंजलक्रीडादिकंसामवेदश्रवणंचकुर्यात् ॥ तदुक्तं
ब्रह्मपुराणे ॥ श्रावण्यांश्रवणेचैवपूर्वहयशिराहरिः ॥ जगादसामवेदंतु
सर्वकिल्बिषनाशनम् ॥ सिंधुर्नदीवितस्तायांप्रविष्टातत्रचैवहि ॥ अ
तोर्थश्रवणेतत्रस्नानंसर्वार्थसिद्धिदम् ॥ कृत्वासंपूजयेद्विष्णुंशंखचक्र
गदाधरम् ॥ श्रोतव्यान्यथसामानिपूज्याविप्राश्चसर्वदा ॥ क्रीडितव्यं
चभोक्तव्यंतत्रैवस्वजनैःसह ॥ जलक्रीडातुकर्त्तव्यानारीभिर्भर्तृलब्ध
या इति ॥ ॥अथोपाकर्मनिर्णीयते॥ ॥तत्रयजुःशाखाध्यायिनःश्रावण
पौर्णमास्यामुदयकालव्यापिन्यां ग्रहसंक्रातिदोषरहितायां ब्रीह्याद्यौष
धिप्रादुर्भावेसातिउपाकर्मकुर्युः ॥ बह्वृचाःश्रावणमासस्यश्रवणनक्षत्रे
धनिष्ठानक्षत्रयुक्तेकुर्युः ॥ सामवेदिनःश्रावणमासस्यहस्तनक्षत्रयु

क्तपंचम्यांकुर्युः ॥ ग्रहणादिदोषराहित्यमौषधिप्रादुर्भवश्चसर्वेषांतु
 ल्यम् ॥ तदुक्तं याज्ञवल्क्येन ॥ अध्यायानामुपाकर्मश्रावण्यांश्रवणेऽ
 पिवा ॥ हस्तेनौषधिभावेवापंचम्यांश्रावणस्यात्विति ॥ अत्राध्याया
 नामिति शाखाभिप्रायेणबहुवचनम् ॥ निगमेपि ॥ श्रावण्यांश्राव
 णीकर्मयथाविधिसमाचरेत् ॥ उपाकर्मतु कर्तव्यं कर्कटस्थेदिवाकरे ॥
 हस्तेनशुक्लपंचम्यांश्रावण्यांश्रवणेनचेति ॥ तथाचगोभिलः ॥ पर्व
 ण्यौदयिकेकुर्युःश्रावणंतैत्तिरीयकाः ॥ बह्वचाःश्रवणक्षेतुहस्तक्षेसा
 मवेदिनः ॥ केवलहस्तनक्षत्रेवाचित्रानक्षत्रयुक्तेवा ॥ तथाचगार्ग्यः ॥
 पर्वण्यौदयिकेकुर्युःश्रावणंतैत्तिरीयकाः ॥ बह्वचाःश्रवणेकुर्युर्ग्रहसंक्रां
 तिवर्जितइति ॥ चतुर्दशीयुक्तस्यपर्वणोनिषेधः ॥ तदुक्तंकालिकापु
 राणे ॥ चतुर्दश्यांसमुत्पन्नावसुरौमधुकैटभौ ॥ वैदान्स्वीकुरुतःपद्म
 योनेस्तौजह्वतःश्रुतीः ॥ हत्वातावसुरौदेवःपातालतलवासिनौ ॥ आ
 हृत्यताःश्रुतीस्तस्मैददौलोकगुरुःस्वयम् ॥ संप्राप्तवाञ्छुतीर्ब्रह्मा
 पर्वण्यौदयिकेपुनः ॥ अतोभूतयुतेतस्मिन्नोपाकरणमिष्यते ॥ आसु
 र्वर्जयेत्कालंवेदाहरणशंकयेति ॥ यत्तुवचनं॥श्रावणीदुर्गनवमिदूर्वा
 चैवहुताशनी ॥ पूर्वविद्धातुकर्तव्याशिवरात्रिर्वलेर्दिनमिति॥तत्श्राव
 ण्यांविधीयमानहिरण्यगर्भपवित्रारोपणविषयम् ॥ उपाकर्मणिभूता
 भ्युदयिकश्राद्धविषयंवा ॥ अत्रतैत्तिरीयकपदमन्येषामपियजुःशाखि
 नामुपलक्षकम्॥तेषांकालांतरानभिधानात् ॥व्यासोपि॥ ॥श्रवणेनतु
 यत्कर्मउत्तराषाढसंयुतम् ॥संवत्सरकृतोऽध्यायस्तत्क्षणादेवनश्यति ॥
 धनिष्ठासंयुतंकुर्यात्श्रावणंकर्मयद्भवेत् ॥तत्कर्मसफलंविद्यादुपाकरण
 संज्ञकमिति॥ परिशिष्टेपि ॥ धनिष्ठाप्रतिपद्युक्तंत्वाद्वृक्षसमन्वितम्॥
 श्रावणंकर्मकुर्यान्नृग्यजुःसामपाठकाइति ॥ तथाचस्मृत्यंतरे ॥
 उपाकर्मप्रकुर्वन्तिक्रमात्सामर्ग्यजुर्विदः ॥ ग्रहसंक्रांत्ययुक्तेषुहस्तश्र
 वणपर्वस्त्विति ॥ संक्रांतौग्रहणेचैवसूतकेमृतकेतथा ॥ गणस्नानं

नकुर्वन्ति नारदस्य वचो यथा ॥ अथ चेदोषसंयुक्ते पर्वणि स्यादुपाक्रि-
या ॥ दुःखशोकामयग्रस्ताराष्ट्रे तस्मिन् द्विजातय इति ॥ संक्रांतिग्र-
हणदोषस्तु अर्द्धरात्रादवाङ्गतु परतः ॥ तथा ह गार्ग्यः ॥ अर्द्धरात्रा-
दधस्ताच्चेत्संक्रांतिग्रहणन्तथा ॥ उपाकर्मन कुर्वीत परतश्चेन्न दोषकृत् ॥
तथा ॥ यद्यर्धरात्रादवाङ्गतु ग्रहः संक्रम एव वा ॥ नोपाकर्म तदा कुर्या-
च्छ्रावण्यां श्रवणेपिवेति ॥ ग्रहसंक्रांत्यादिदोषे तु भाद्रपदपौर्णमास्यां य-
जुःशाखिनो वाजसनेयिव्यतिरिक्ताः कुर्युः ॥ वाजसनेयिनस्तु श्रावणशुक्ल-
पंचम्यामिति ॥ यदुक्तं स्मृतिमहार्णवे ॥ संक्रांतिग्रहणं वापि पौर्णमास्यां य-
दा भवेत् ॥ उपाकृतिस्तु पंचम्यां कार्या वाजसनेयिभिरिति ॥ तथा च ॥ य-
दि स्याच्छ्रावणं पर्वग्रहसंक्रांतिदूषितम् ॥ स्यादुपाकरणं शुक्लपंचम्यां
श्रावणस्य तु ॥ संक्रांतिग्रहणं वापि यदि पर्वणि जायते ॥ तन्मासे हस्तयु-
क्तायां पंचम्यां वा तदिष्यते ॥ एतच्च वाजसनेयाभिप्रायमिति केचिदाहुः
श्रावणशुक्लपंचम्यामेवेति ॥ तदयुक्तम् ॥ तथा सति मन्वादिवाक्यानां
निरर्थकता स्यात् ॥ बहुचास्तन्मासश्रवणक्षैच्छंदोगास्तन्मासहस्त-
क्षैकुर्युः ॥ तथा ह मनुः ॥ श्रावण्यां प्रौष्ठपद्यां वाप्युपाकृत्य य-
थाविधि ॥ युक्तः छंदांस्यधीयीत मासान्विप्रोर्द्धपंचमानिति ॥ अर्द्धः
पंचमो मासो येषां ते अर्द्धपंचमाः ॥ उपाकर्म प्रभृतिसाद्धं चतुरो मासा-
न्स्वाध्यायदिनेष्वधीयेतेत्यर्थः ॥ अपिशब्दाद्भाद्रपदसंबन्धि श्राव-
णहस्तपंचमीनामुपसंग्रहः ॥ तथा च ॥ बह्वृचगृह्यपरिशिष्टकारिका ॥
यदाचौषधयस्तस्मिन्मासे तु न भवन्ति चेत् ॥ तदा भाद्रपदे मासि श्रव-
णेन तदिष्यत इति ॥ अत्रौषध्यभावः संक्रांत्यादिदोषाणामुपलक्षकः ॥
गोभिलोपि ॥ प्रौष्ठपदीं हस्ते नोपाकरणमिति ॥ प्रौष्ठपदीं प्राप्येत्य-
र्थः ॥ यत्तु बौधायनवचनम् ॥ श्रावण्यां पौर्णमास्यामाषाढ्यां वो-
पाकृत्य च्छंदांस्यधीयीतेति ॥ तत्तु प्रौष्ठपद्यामपि सदोषायामाषाढ्यां कु-
र्वीतित्येतत्परम् ॥ यत्तु कैश्चिदुक्तम् ॥ आषाढ्याविधानं यजुःशाखिना मे-

वतत्र ॥ सर्वशाखाधिकरणन्यायेनकर्मणएकत्वाद्बोधायनोक्तत्वेन
यन्नाम्नातंस्वशाखायांपारक्यमविरोधियत् ॥ विद्वद्भिस्तदनुष्ठेयमग्नि
होत्रादिकर्मवदितिवचनाच्चसर्वेषामपि नातोयजुःशाखिनामेवापाठ्या
मुपाकर्मवेदितव्यम् ॥ बहुचांसामगानांचकस्मिश्चिच्छाखाविशेषेआ
षाढमास्युपाकर्मणिविध्यदर्शनादिति ॥ तन्नयुक्तिसहम् ॥ तेषामपिक्र
चिच्छाखाविशेषेशृंगग्राहितयानिषेधाभावात्पारक्यमविरोधियादिति
न्यायेनेवाषाढ्यातन्मासिश्रवणक्षेहस्तेवाउपाकर्मप्राप्तम् ॥ अन्यथाते
षांविहिताकरणेनप्रत्यवायःप्रसज्येत ॥ तदुक्तंस्मृत्यर्थसारे ॥ कस्मि
श्चिद्दिनेग्रहणसंक्रातिवर्जितेकार्यम् ॥ कर्मणोनलोपोनोत्कर्षइति॥
अथात्रकर्तव्यमुच्यते ॥ ॥ तत्रकाष्णांजिनिः ॥ उपाकर्मणिचो
त्सर्गेयथाकालंसमेत्यचा ॥ ऋषीन्दर्भमयान्कृत्वापूजयेत्तर्पयेत्ततइति ॥
बृहत्प्रचेताश्च ॥ भवेदुपाकृतिः पौर्णमास्यांपूर्वाह्णएवतु ॥ ब्राह्मणा
न्भोजयेत्तत्रपितृनुद्दिश्यदेवताइति ॥ बौधायनोपि ॥ गौतमादीनृपी
न्सप्तकृत्वादर्भमयान्पुनः ॥ पूजयित्वायथाशक्तिवन्दयेद्वचमुचरे
दिति ॥ तत्रगौतमादीनितिस्वस्वशाखोक्तऋषीणामुपलक्षणम् ॥
ऋचमित्यपिवेदान्तराणाम् ॥ भविष्योत्तरेपि ॥ संप्राप्तेश्चावणस्यां
तेपौर्णमास्यांदिनोदये ॥ स्नानंकुर्वीतमतिमाञ्छुतिस्मृतिविधानतः ॥
ततोदेवान्पितृन्श्वेतर्पयेत्परमांभसा ॥ उपाकर्मदिवैवोक्तमृषीणांचैव
तर्पणम् ॥ कुर्वीतब्राह्मणैःसार्धवेदानुद्दिश्यशक्तिः ॥ कालवृद्धौतु
उपाकर्मणोप्युत्कर्षोभवति ॥ तदुक्तंकात्यायनेन ॥ उत्कर्षःकालवृद्धौ
स्यादुपाकर्मादिकर्मणि ॥ अभिषेकादिवृद्धीनान्तूत्कर्षोयुगादिष्वि
ति ॥ ननु दशहरासुनोत्कर्षश्चतुर्ष्वपियुगादिषु ॥ उपाकर्मणिचोत्सर्गे
ह्येतदिष्टवृषादितिऋष्यशृंगवचनेपूर्वोक्तकात्यायनवचनेनचनविरोध
इतिचेत् न ॥ ऋष्यशृंगवचनस्यछंदोगविषयत्वात् ॥ यतस्तेषां

कालवृद्धावपिसिंहाकर्णवोपाकर्म ॥ यथाहगार्ग्यः ॥ सिंहेरवौतुपुष्यक्षे
पूर्वाह्णिविचरेद्ब्रह्मिः ॥ छंदोगामलिताः कुर्युरुत्सर्गस्वस्वछंदसाम् ॥ शुक्ल
पक्षेतुहस्तेनउपाकर्मापराह्णिकमिति ॥ सिंहेरवौहस्तेनापराह्णिकमु
पाकर्मपुष्यक्षेपूर्वाह्णित्सर्जनमित्यन्वयः ॥ ननुपर्वणिग्रहणेसतित्रयोद
श्यांचतुर्दश्यांवाश्रवणक्षेग्रहणवेधदूषितत्वावद्दृचैस्तूपाकर्मनकार्यम् ।
वेधश्चस्मृस्तावुक्तः ॥ यथा ॥ त्रयोदश्यादितोवर्ज्यदिनानानवकंध्रुवम् ॥
मांगल्येषुसमस्तेषुग्रहणेशशिसूर्ययोः ॥ तथा ॥ द्वादश्यादितृतीयां
तोवेधइन्द्रग्रहेस्मृतः ॥ एकादश्यादितः सौरेश्चतुर्थ्यतः प्रकीर्तितः ॥
खंडग्रहेतयोः प्रोक्तमुभयत्रदिनद्वयमिति ॥ दिनद्वयग्रहणात्पूर्वमुत्तरं
च ॥ अतश्चतुर्दश्यामपिश्रवणक्षेवेधदूषितत्वादुपाकर्मनकार्यमितिचे
न्न ॥ उपाकर्मणिवेधदोषाभावात् ॥ तथा ॥ नित्येनैमित्तिकेजप्येहोम
यज्ञक्रियासुच ॥ उपाकर्मणिचोत्सर्गेग्रहवेधोनविद्यतइति ॥ ॥ इत्यु
पाकर्म ॥ ॥ अथोत्सर्जनमुच्यते ॥ ॥ तदुक्तंयाज्ञवल्क्येन ॥ पौष
मासस्यरोहिण्यामष्टकायामथापिवा ॥ जलांतेछंदसांकुर्युरुत्सर्गविधिव
द्ब्रह्मिरिति ॥ मनुरपि ॥ पुष्येतुछंदसांकुर्याद्ब्रह्मिरुत्सर्जनंद्विजः ॥ माघ
शुक्लस्यवाप्राप्तेपूर्वाह्णेप्रथमेहनीति ॥ अत्रमाघशुक्लस्येति भाद्रपद
पौर्णमास्यामुपाकर्मविषयम् ॥ तदामाघशुक्लप्रतिपदएवसार्द्धचतु
र्मासत्वसंभवात् ॥ हारीतोपि ॥ सार्धपंचमान्मासानधीत्योर्ध्वमुत्सृ
जेदिति ॥ पंचार्द्धषष्ठान्वेति अत्रसार्द्धपंचमासानित्ययंपक्षआषाढ्यां
कृतोपाकर्मविषयम् ॥ तदा ॥ पौषमासशुक्लपक्षस्यसार्धपंचमासत्व
संभवात् ॥ तथाचगोभिलः ॥ छंदोगानिहिताः कुर्युः प्रातरौत्सर्गि
कांक्रियाम् ॥ अपराह्णेष्टुपाकर्मपुष्यहस्तक्षयोर्द्विजाइति ॥ अत्रहस्त
क्षेअपराह्णेउपाकर्म ॥ पुष्येप्रातरुत्सर्जनंकुर्यादित्यर्थः ॥ इत्युत्स
र्जनम् ॥ ॥ अत्रैवोपाकर्मानंतरमपराह्णेभद्राराहित्येसतिरक्षाविधिकु
र्यात् ॥ भद्रायांतस्यनिषेधात् ॥ तदुक्तंस्मृतिसंग्रहे ॥ ॥ भद्रा

याद्वेनकर्तव्येश्रावणीफाल्गुनीतथा ॥ श्रावणीनृपतिहंतिग्रामंदह
 तिफाल्गुनीति ॥ अत्रश्रावणीतिश्रावण्यांक्रियमाणंरक्षाबंधनादि
 कर्मगृह्यते ॥ नतूपाकर्म तस्यपृथगुपादानात् ॥ यथानिगमे ॥
 श्रावण्यांश्रावणीकर्मयथाविधिसमाचरेत् ॥ उपाकर्मतुकर्तव्यंकर्कट
 स्थेदिवाकरेइति ॥ उपाकर्मतुसतिसंभवेभद्रांतएवकार्यम् ॥ असंभवे
 तुभद्रायामपिदिनेएवकार्यन्नतुरात्रौतस्यासर्वकार्येषुनिषिद्धत्वात् ॥
 रक्षाविधितुसतिसंभवेभद्रान्तेकुर्यात् दिवाभद्रायांसत्यांतदंतैरात्रौवा
 कुर्यात् ॥ नतथोपाकर्म तस्यपूर्वाह्णएवविधानात् ॥ तदुक्तंभविष्यो
 त्तरपुराणे ॥ उपाकर्मदिनेप्रोक्तमृषीणांचैवतर्पणम् ॥ ततोपराह्ण
 समयेरक्षापोटलिकांशुभाम् ॥ कारयेदक्षतैःशस्तैःसिद्धार्थैर्हमभूषि
 ताम् ॥ वस्त्रैर्विचित्रैःकार्पासैःक्षौमैर्वामलवर्जितैः ॥ विचित्रपद्मग्र
 थितांस्थापयेद्भ्राजानोपरि ॥ उपलिप्तेगृहमध्येदत्तचतुष्केन्यसेच्छुभं
 पीठम् ॥ तत्रोपविशेद्भ्राजासामात्यःसपुरोहितःसमुद्दत् ॥ तदनु
 पुरोधानृपतेरक्षाबंधीतमंत्रेण ॥ मंत्रश्च ॥ येनबद्धोबलिराजादानवेद्रो
 महाबलः ॥ तेनत्वामनुबध्नामिरक्षेमाचलमाचलेति ॥ ब्राह्मणैःक्ष
 त्रियैर्वैश्यैःशूद्रैरन्यैश्चमानवैः ॥ कर्तव्योरक्षिकाचारोद्विजान्संपूज्यय
 त्ततः ॥ अनेनविधिनायस्तुरक्षाबंधंसमाचरेत् ॥ ससर्वदोपरहितःसुखं
 संवत्सरंवसेदिति ॥ आपाढ्यांश्रावण्यांप्रौष्ठपद्यांवासर्वदेवानांपवित्रा
 रोपणंकार्यम् ॥ तदुक्तंमत्स्यपुराणे ॥ आपाढ्यामथवापृम्यांचतु
 र्दश्यामुमापतिम् ॥ पवित्रैरर्चयेद्भक्त्याश्रावण्यांचितरान्मुरानिति ॥
 इतिश्रावणीनिर्णयः ॥ ॥ अथभाद्रपदपौर्णमास्यांसावित्रीव्रतम् ॥
 सुवासिनीनारीभर्तुरायुर्वृद्धयेसावित्रीव्रतंकुर्यात् ॥ तथाभविष्यो
 त्तरे ॥ श्रूयतांपांडवश्रेष्ठसावित्रीव्रतमादरात् ॥ कथयामियथाची
 र्णतयासत्यायुधिष्ठिर ॥ त्रयोदश्यांभाद्रपदेदंतधावनपूर्वकम् ॥ त्रिरा
 त्रनियमंकुर्यादुपवासस्यभारत ॥ अशक्तातुत्रयोदश्यांनक्तंकुर्या

जितेन्द्रिया ॥ अयाचितंचतुर्दश्यामुपवासेनपूर्णिमामित्यादिविधि
स्तुप्रसिद्धएव वटसावित्र्यमावास्यायांवक्ष्यते ॥ अत्रैवलोकपा
लपूर्णांकुर्यात् ॥ तदुक्तं ब्रह्मपुराणे ॥ पूर्वभाद्रपदायोगे पौर्णमास्यां
पितामहम् ॥ शक्राग्रियमयात्वं भोवायुवित्तेशशंकरान् ॥ लो
कपालांस्तुरक्षार्थैत्रैलोक्यस्याभिपूजयेत् ॥ पृथिव्याधारणार्थाय त
थानंतंच भोगिनम् ॥ तस्मात्तत्र लिखेत्पद्मपत्रं सकर्णिकम् ॥
कर्णिकायां लिखेत्तत्र सानंतं कमलोद्भवम् ॥ प्राच्यादिषु च पत्रे
षु वासवाद्यांश्च सायुधान् ॥ ततः क्रमेण तेनैव संस्थाप्य कलशा
ञ्छुभान् ॥ पश्चात्संपूजनीयास्तु भक्त्या ब्रह्मादयः सुरा इति ॥ इति
भाद्रपदपूर्णिमा ॥ अथाश्विनपूर्णिमा कृत्यम् ॥ तदुक्तं ब्रह्मपुराणे ॥
आश्वयुज्यां पौर्णमास्यां निकुंभो बालुकार्णवान् ॥ आयाति सेनया सार्द्धं
कृत्वा युद्धं सुदारुणम् तस्मात्तत्र नरैर्मार्गाः स्वगेहस्य समीपगाः ॥ शोधि
तव्याः प्रयत्नेन भूषितव्याश्च मण्डनैः ॥ वेष्टमानि भूषितव्यानि नाना रंगैर्विशे
षवत् ॥ सुस्नातैरनुलिप्तैश्च नरैर्भाव्यं सवालकैः ॥ दिवा तत्र न भोक्तव्यं मा
नुषैश्च विवेकिभिः ॥ स्त्रीवृद्धमूर्खवालैश्च भोक्तव्यं पूजितैः सुरैः ॥ पूज्याश्च
सफलैः पत्रैस्तथा द्वारोर्द्ध्वभित्तयः ॥ द्वारोपांते प्रदीतस्तु संपूज्यो हव्य
वाहनः ॥ यवाक्षतघृतोपेतैस्तंडुलैश्च सुतर्पिताः ॥ सुपूजनीयः पूर्णेंदुः
पयसापायसेन च ॥ रुद्रः सभार्यः स्कंदश्च तथानंदीश्च रोमुनिः ॥ गोमद्भिः
सुरभीपूज्या छागवद्भिर्दुताशनः ॥ उरभ्रवद्भिर्वरुणो गजवद्भिर्विनायकः ॥
पूज्यः साश्वैश्च रैर्मद्भिर्यथा विभवविस्तैरः ॥ ततः पूज्यो निकुंभश्च समांसे
स्ति लतंडुलैः ॥ सुगंधिभिर्घृतोपेतैः कासराक्षैश्च भूरिभिः ॥ कासराक्षो
महिषाक्षगुग्गुलः ॥ ब्राह्मणान्भोजयित्वा तु भोक्तव्यं मांसवर्जितमिति ॥
अस्यामेवाश्विनी नक्षत्रयुक्ता या घृतपूर्णसुवर्णपात्रं दद्यात् ॥ यदाह
विष्णुः ॥ आश्वयुज्यामश्विनी गतेन चंद्रमसा घृतपूर्णताम्रभाजनं सुवर्ण
युतं विप्राय दत्त्वा दीप्ताग्निं भवतीति ॥ इयमेव कौमुदी प्रोक्ता ॥

अस्यामिंद्रलक्ष्मींचपूजयेत् ॥ तदुक्तंमहाभारते ॥ पूर्णि
 माश्वयुजेमासिकौमुदीपरिकीर्तिता ॥ कौमुद्यांपूजयेल्लक्ष्मीमिंद्रचै
 रावतस्थितम् ॥ निशिजागरणंकृत्वापरेद्युरुत्सवमाचरेदिति
 ॥ ॥ इत्याश्विनपूर्णिमानिर्णयः ॥ अथकार्तिकपूर्णिमा ॥ ॥
 तत्रक्षीरसागरदानम् ॥ तदुक्तंब्रह्मपुराणे ॥ पौर्णमास्यांतुसंपूज्योभ
 त्तयादामोदरःसदा ॥ ततश्चंद्रोदयेपूज्याःक्षीराब्धेःकृतिकास्तुपट् ॥
 कार्तिकेयस्तथाखड्गोवरुणश्चहुताशनः ॥ धान्यैःसशूकैर्द्रोक्षैर्द्धूमपि
 तव्यंनिशागमे ॥ माल्यैर्धूपेस्तथागंधैर्भक्ष्यैरुच्चावचैस्तथा ॥ परमा
 न्नैःफलैःशकैर्वह्निब्राह्मणतर्पणैः ॥ एवंदेवांस्तुसंपूज्यदीपोदेयोगृहाद्ब्र
 ह्मिः ॥ दीपोपातितथागर्तश्चतुरस्रोमनोहरः ॥ चतुर्विंशंगुलःकार्यःसि
 क्तश्चंदनवारिणा ॥ गवांक्षीरेणसंपूर्णःसमंतात्परिरक्षितः ॥ तत्रहेममयो
 मत्स्योमुक्तानेत्रोमनोहरः ॥ प्रक्षेप्तव्योविधानेननमोस्तुहरयेपठेत् ॥
 ब्राह्मणायाथयोग्यायदद्यात्क्षीरसागरमिति ॥ अत्रैवकाम्यवृषोत्सर्गः
 कार्यः ॥ तदुक्तंभविष्योत्तरे ॥ कार्तिक्यांतुवृषोत्सर्गोविवाहःपुण्यल
 क्षणैः ॥ कार्यःकुरुकुलश्रेष्ठहरेर्नीराजनंतथा ॥ गजाश्वघृतदानञ्च
 घृतधेन्वादयस्तथा ॥ प्रदेयाःपुण्यकृद्भिस्तुतास्ताःसंकल्प्यदेवता
 इति ॥ मत्स्यपुराणेपि ॥ कार्तिक्यांतुवृषोत्सर्गकृत्वानक्तंसमाचरे
 त् ॥ शैवंपदमवाप्नोतिशिवव्रतमिदंस्मृतमिति ॥ अत्रैवनीलवृषभदानमु
 क्तंब्रह्मपुराणे ॥ यथा ॥ नीलंतुवृषभंदद्याच्चतुर्वत्सतरीयुतम् ॥ सर्वसस्य
 चरंरम्यंसर्वगंधसमन्वितम् ॥ सुवाससंब्राह्मणायमहाकांतारतारकम् ॥
 यावंतितस्यरोमाणिशरीरिसंतिसंख्यया ॥ तावद्युगसहस्राणिस्वर्गंवसति
 तत्प्रदः ॥ पूजयित्वाततोविष्णुरक्तमाल्यानुलेपनैः ॥ भोक्तव्यंगोरस
 प्रायंस्वप्तव्यंस्थंडिलेततइति ॥ स्कंदपुराणेतुविशेषउक्तः ॥ नंदि
 केश्वरउवाच ॥ स्वामिन्नहंपराधीनःशंभोःसेवापरायणः ॥ नावकाशो
 स्तिमेकर्तुव्रतानिनियमांस्तथा ॥ तन्ममैकंसमाचक्ष्वव्रतंव्रतविदांवर ॥

येनचीर्णेनभगवन्प्राप्यतेसुमहत्फलम् ॥ स्कंदउवाच॥ अस्तिकोजागरनामव्रतानामुत्तमंव्रतम् ॥ यत्कृत्वासमवाप्नोतिजंतुर्लोकाननुत्तमान् ॥ नित्यमाश्वयुजेमासिपूज्यमानोगणेश्वर ॥ ऐरावणसमारूढःशक्रोका नुकंपया ॥ परिभ्रमतिलोकांस्त्रीन्पश्यन्नक्षान्वरप्रदः ॥ कोजागरविधानेन समाराधयतीत्युत ॥ तेनकोजागरनामव्रतंलोकेषुविश्रुतम् ॥ विधानंतस्यवक्ष्यामिशृणुष्वैकाग्रमानसः ॥ पूर्णिमाश्वयुजेमासिकौमुदीपरिकीर्तिता ॥ तत्राराध्यमहालक्ष्मीमिंद्रं चैरावणस्थितम् ॥ उपवासंप्रकुर्वीतदीपान्दद्याच्चभक्तिः ॥ लक्षंतदर्धमयुतंसहस्रंशतमेववा ॥ घृतेनदीपयेद्दीपांस्तिलतैलेनवाव्रती ॥ रात्रौजागरणंकुर्याच्चृत्यभीतपुरःसरम् ॥ यथाविभवतोदेयाःपुरवीथीषुदीपकाः ॥ चैत्येषुदेवायतनेष्वारामेषुगृहेषुच ॥ ततःप्रभातेसुस्नातःसंपूज्यचशतक्रतुम् ॥ ब्राह्मणान्भोजयेत्क्षीरघृतशर्करपायसैः ॥ वासोभिर्दक्षिणाभिश्चततस्तान्पूजयेद्विजान् ॥ यथाशक्तिचदातव्यादीपाःस्वर्णविनिर्मिताः ॥ एवंनिर्वर्त्यविधिवत्ततःपारणमाचरेत् ॥ व्रतस्यास्यविधानेनकल्पान्वैदीपसंख्यकान् ॥ अप्सरोभिःपरिवृतःसूर्यलोकेमहीयते ॥ इहचायुष्यमारोग्यंपुत्रपौत्रादिसंपदः ॥ भवतिव्रतमाहात्म्यात्कुलश्रेष्ठचंगणेश्वर ॥ इतिश्रीस्कंदपुराणेकोजागरव्रतंसंपूर्णम् ॥ कृत्तिकादिनक्षत्रयोगेब्रह्मपुराणेअस्यामहस्वमुक्तम् ॥ यथा ॥ आग्नेयंतुयदाऋक्षंकार्त्तिकयांभवतिकचिद् ॥ महतीसातिथिर्ज्ञेयास्नानदानेषुचोत्तमा ॥ यदायाम्यंतुभवतिऋक्षंतस्यांतिथौकचित् ॥ तिथिःसापिमहापुण्यामुनिभिःपरिकीर्तिता ॥ प्राजापत्यंयदाऋक्षंतिथौतस्यांनराधिप ॥ सामहाकार्त्तिकीप्रोक्तादेवानामपिदुर्लभेति ॥ इयमेवकृत्तिकागतबृहस्पतिचंद्रमोभ्यांसनाथामहाकार्त्तिकी ॥ तथा ॥ पुण्यामहाकार्त्तिकीस्याज्जीवेंद्रोःकृत्तिकास्थयोरिति ॥ अस्यामेवविशाखास्थितेसूर्येकृत्तिकास्थितेचंद्रेचपन्नकयोगउत्पद्यते ॥ सचपुष्करेषुदुर्लभः ॥ ॥ यथा ॥ विशाखासुयदाभानुःकृत्तिकासुचचंद्रमाः ॥

(१३६)

निर्णयामृत-

सयोगःपद्मकोनामपुष्करेष्वतिदुर्लभः ॥ इयमन्वादिरापि ॥ तदुक्तम् ॥
आषाढीकार्तिकीचतुर्दशदिति ॥ ॥ इतिकार्तिकीपौर्णमासीनिर्णयः ॥
अथमार्गशीर्षपौर्णमास्यांचंद्रपूजा ॥ तदुक्तं ब्रह्मपुराणे मार्गशीर्षति
थिप्रक्रमे ॥ वामनेत्रंहियद्विष्णोस्तदेवभुवनत्रयम् ॥ अनसूयात्मजश्चंद्र
स्त्वमृतेनाभ्यषेचयत् ॥ पौर्णमास्यांतुतस्मात्तंपूजयेत्तत्रसर्वदा ॥ शुक्लैः
पुष्पैश्चपयसाश्चद्वयापरयासुदा ॥ धूपैर्दीपैश्चवलिभिर्होमैर्ब्राह्मणतर्प
णैः ॥ गोभ्यश्चलवणंदेयंतस्मिन्नहनि सर्वदा ॥ यस्मात्तुलवणंचन्द्रादक्ष
शापाद्विनिःसृतम् ॥ मातास्वसाचदुहितासंपूज्याश्चकुलांगनाः ॥ कां
तंरूपंभवेत्स्त्रीणांपूर्णेन्दोःपूजनादिति ॥ अस्यामेवमृगशिरोनक्षत्रयुता
यांसुवर्णचूर्णितलवणदानंविष्णुनोक्तम् ॥ यथा ॥ मार्गशीर्षशुक्लपंच
दश्यामृगशिरोनक्षत्रयुक्तायां चूर्णितलवणस्यसुवर्णनाभंप्रस्थमेकंच
न्द्रोदयेब्राह्मणायप्रतिपादयेत् ॥ अनेनकर्मणारूपसौभाग्यलाभोजाय
तइति ॥ ॥ इतिमार्गशीर्षपूर्णिमानिर्णयः ॥ ॥ अथपौषीनिर्णयः ॥
तस्यांपुष्यनक्षत्रयुक्तायामलक्ष्मीनाशनंस्नानादिकंकार्यम् ॥ तदुक्तं ब्र
ह्मपुराणे ॥ इदंजगत्पुरालक्ष्म्यात्यक्तमासीत्ततोहरिः ॥ पुरंदरश्चसो
मश्चतथापुष्यवृहस्पती ॥ पंचैतेपुष्ययोगेनपौर्णमास्यांतपोवलात् ॥
अलंकृतंपुनश्चक्रुःसौभाग्योत्सवलक्ष्मिभिः ॥ तस्मात्त्रैःपुष्ययोगे
तत्रसौभाग्यवृद्धये ॥ गौरसर्पपकलकेनसमालभ्यस्वकांतनुम् ॥ कृत
स्नानैस्ततःकार्यमलक्ष्मीनाशनंपरम् ॥ उद्वर्त्यदेवंचतथासर्वौषधियुतै
र्जलैः ॥ स्नापयित्वानवंवस्त्रं गृहीत्वाच्छादनंततः ॥ द्रष्टव्यमंगलशतं
धूपस्रग्माल्यशोभितम् ॥ ततो नारायणःशक्रश्चंद्रःपुष्यवृहस्पती ॥
संपूज्याःपुष्पधूपैश्चनैवेद्यैश्चपृथक्पृथक् ॥ प्रशस्तैर्वैदिकैर्मंत्रैःकृत्वाग्निह
वनंशुभम् ॥ धनैर्विप्रांश्चसंतर्प्यनवैर्वस्त्रैश्चशोभितान् ॥ ततःपुष्टिक
रंहर्षंभोक्तव्यंवृतपायसम् ॥ पुष्ययोगेनकर्तव्यंराज्ञास्नानंतुसर्वदेति ॥
इतिपौषीपौर्णमासीनिर्णयः ॥ ॥ अथमाषपौर्णमासी ॥ ॥ अस्याम

१ भाग्यदेयंचलवणम् इतिपाठान्तरम् ।

वायुक्तायांतिः श्राद्धं तिलपात्रदानं कुर्यात् ॥ ॥ तत्र विष्णुः ॥ माघी
मघायुताचेत्स्यात्तस्यांतिः श्राद्धं कृत्वा पूतो भवेदिति ॥ भविष्योत्तरे
पि ॥ माघ्यां मघासुतिः संतर्प्य पितृदेवताः ॥ तिलपात्राणि देयानिति लां
श्रापितिलौदनम् ॥ कार्पासदानमत्रैव तिलदानं तु शस्यते ॥ कंवला
जिनरत्नानि मोचकीपानकञ्चुकौ ॥ उपानदानमत्रैव कथितं सर्वकाम
दम् ॥ यत्र वातत्रवास्नानं दानं वित्तानुरूपत इति ॥ भविष्योत्तरे
ऽपि ॥ पौर्णमास्यां तु यो माघे पूजयेद्विधिवच्छिवम् ॥ सोऽश्वमेधमवाप्ये
ह विष्णुलोके महीयत इति ॥ ॥ इति माघी पौर्णमासीनिर्णयः ॥ अथ
फाल्गुनपूर्णिमानिर्णये होलिकानिर्णयते ॥ सा सायाह्न्यापि नीपूर्व
विद्याग्राह्या ॥ तदुक्तम् ॥ सायाह्ने होलिकां कुर्यात्पूर्वाह्निः क्रीडनं गवाम् ॥
दीपं दद्यात्प्रदोषे तु एष धर्मः सनातन इति ॥ तथा ॥ श्रावणीदुर्गं नव
मीदूर्वांचैव हुताशनी ॥ पूर्वविद्वैव कर्तव्या शिवरात्रिर्वलेर्दिनामिति ॥ तत्र
भद्रायां होलिकां न दीपयेत् ॥ तदुक्तम् ॥ भद्रायां दीपिता होली राष्ट्रभं
गं करोति वै ॥ नगरस्य च नैवेद्यात्स्मात्तां परिवर्जयेदिति ॥ तथा च स्मृत्य
न्तरे ॥ भद्रायां द्वेन कर्तव्ये श्रावणी फाल्गुनी तथा ॥ श्रावणी नृपतिं हन्ति ग्रा
मं दहति फाल्गुनी ॥ दिनाद्धात्परतोपि स्यात्फाल्गुनी पूर्णिमा यदि ॥ रात्रौ
भद्रावसाने च होलिकां तत्र दीपयेत् ॥ इति ॥ परदिने दिनाद्धात्परतोपि
पूर्णिमायां विद्यमानायां पूर्वविद्यायामेव रात्रौ भद्रावसाने होलिकादीपित
व्येत्यर्थः ॥ यदा सूर्यास्तमयादारभ्य सूर्योदयपर्यंतं भद्रावसानाभा
वे सर्वथानिर्णयं कर्तुं मशक्ये काले भद्रायामपि होलिकादीपनस्य प्रतिप्र
सवमाह ॥ रत्नकोशे ॥ विवादेश्चुसंहारे भयात्तौ राजदर्शने ॥ रोगा
त्तौ वैद्यगमने भद्राज्ञेया शुभावहा ॥ रक्षाबंधे ऋतुस्नाने कार्त्तिक्यां च रजो
त्सवे ॥ देवीपूजासु सर्वासु विष्टेर्दोषो न विद्यते ॥ उत्सर्गे द्विमुखीदाने
जातकर्मणि मंगले ॥ प्रसादेषु नरेन्द्रस्य विष्टेर्दोषो न विद्यते ॥ राज
मार्त्तंडे ॥ सूतिका मंगलस्थाने रोगमुक्तिषु मज्जने ॥ श्रवणेषु पुराणानां

विष्टेदोषोनविद्यते ॥ हरिप्रियार्चनेऽष्टम्यांहुताशन्यांतथैवच ॥
 आश्विन्यांचचतुर्दश्यांविष्टेदोषोनविद्यते ॥ दानेवाशयनेचैवघातपाता
 दिकर्मणि ॥ पराश्वप्रसवेभव्याविष्टिदोषोनविद्यते ॥ ज्योतिःसार
 समुच्चये ॥ दीक्षायांहोमयज्ञेषुदेवताराधनेषुच ॥ विपारिघातनेनित्यं
 सिद्धिदाविष्टिरेवहि ॥ दिनभद्रायदारात्रौरात्रिभद्रायदादिने ॥ न
 त्याज्याशुभकार्येषुप्राहुरेवंपुरातनाः ॥ रात्रिभद्रायदाऽह्निस्यादिवाभ
 द्रायदानिशि ॥ नतत्रभद्रादोषः स्यात्सर्वकार्येषुसिद्धिदा ॥ तथाप्युत्सव
 कार्येषुपराधीनेचसंकटे ॥ भद्रायांविपरीतायांनदोषः कार्यसाधनइत्ययं
 ज्योतिर्निबंधः ॥ तथाचज्योतिःपराशरः ॥ रात्रिभद्रायदाह्निस्यादिवा
 भद्रायदानिशि ॥ नत्याज्याशुभकार्येषुइतिगर्गोब्रवीन्मुनिरिति ॥ तस्मा
 द्भद्रायांहोलिकादोषोनसंभावनीयः ॥ यदापुनःपरदिनेपूर्णिमासार्द्ध
 यामत्रयव्यापिनीप्रतिपच्चवृद्धिगामिनीतदातत्रैवहोलिकाकार्या ॥ तदु
 क्तंभविष्योत्तरे ॥ सार्द्धयामत्रयंवास्याद्वितीयदिवसेयदा ॥ प्रतिपद्वर्ध
 मानातुतदासाहोलिकास्मृतेति ॥ यत्तुवचनम् ॥ बह्वौवह्निपरित्य
 जेदिति ॥ बह्वौहोलिकायांवह्निप्रतिपदंवर्जयेदित्यर्थः ॥ तत्तुसा
 यंकालेभद्रारहितपूर्णिमासंभवेतामतिक्रम्य प्रतिपदिनकर्त्तव्येत्येत
 त्परम् ॥ अन्यथाभविष्योत्तरवाक्यस्यनिरर्थकतास्यात् ॥ अथा
 त्रकर्त्तव्यमुच्यते ॥ भविष्योत्तरेयथोत्सवेषुतैलाभ्यंगेनिर्दोषतांदर्श
 यति ॥ श्रावण्यांवलिराज्येचवसंतेविजयोत्सवे ॥ तैलाभ्यंगेनदोषः
 स्यात्संक्रांतिग्रहणेष्वपि ॥ राजानंप्रतिपौरवाक्यम् ॥ अस्माकंहिगृहे
 कापिदुष्टानामेहराक्षसी ॥ दिवारात्रौसमागम्यवालान्पीडयतेऽत्रलात् ॥
 रक्षयादंडकेनापिभेषजैर्वनराधिप ॥ मंत्रज्ञैःपरमाचार्यैःसानियंतुं
 नशक्यते ॥ एतत्सर्वसमाख्यातंदुष्टायाश्चरितंनृप ॥ इतिपौर
 वचःश्रुत्वारान्नापृष्टोथनारदः ॥ नारदउवाच ॥ सांप्रतंकथयिष्या
 मियेनोपायेनहन्यते ॥ अद्यपंचदशीशुक्लाफाल्गुनस्यनराधिप ॥

शीतकालोविनिष्क्रांतः प्रातर्ग्रीष्मो भविष्यति ॥ अभयप्रदानं लोकानां
दीयतां पुरुषोत्तम ॥ यथानिःशंकितलोकारमन्ति च हसन्ति च ॥ दा
रुजानि च खड्गानि गृहीत्वा समरोत्सुकाः ॥ योधा इव विनिर्यातु शिशवः
संप्रहर्षिताः ॥ संचर्यं शुष्ककाष्ठानामुपलानां च कारयेत् ॥ तत्रा
ग्निविधिवद्धुत्वारक्षो भ्रैर्मत्रविस्तरैः ॥ ततः किल किलाशब्दैः स्तालशब्दै
र्मनोहरैः ॥ तमग्निं त्रिपरिक्रम्य गायन्ति च हसन्ति च ॥ जल्पन्तः स्वेच्छ
या लोकानिःशंकं लज्जयोज्झिताः ॥ तेन शब्देन सा पापामोहेन च निरा
कृता ॥ अदृष्टघातैर्द्विभानां राक्षसीक्षयमेष्यति ॥ ततः प्रभृतिलोकेऽ
स्मिन्होलिकारूपातिमागता ॥ सर्वदुष्टापहो होमः सर्वरोगोपशान्ति
तिदः ॥ क्रियतेऽस्यां द्विजैः पार्थ तेन सा होलिका स्मृता ॥ सर्वसाराति
थिश्चैयं पौर्णमासी युधिष्ठिर ॥ सारत्वात्फल्गुरित्येषा परमानन्ददा
यिनी ॥ अस्यां निशागमे पार्थ संरक्ष्याः शिशवो गृहे ॥ गोमयेनोप
लिप्ते च सचतुष्के गृहांगणे ॥ आकारयेच्छुश्रूषा यान् खड्गव्यग्रकरा
न्नरान् ॥ तेकाष्ठखड्गैः संस्पृश्य शब्दैर्हास्य करैः शिशून् ॥ रक्षं
ति तेषां दातव्यं गुडं पक्वान्नमेव च ॥ एवं दुन्दुभेति यातस्याः सदोषः प्रश
मं व्रजेत् ॥ बालानां रक्षणं कार्यं तस्मात्तस्मिन्निशागमे इति ॥ ॥ इति हो
लिकानिर्णयः ॥ ॥ फाल्गुनीमन्वादि रपि ॥ ॥ अथ चैत्रादिमासपूर्णि
मासु चित्राद्यृक्षेषु चंद्रगुरुयदि स्याताम् ॥ तदामहा चैत्र्यादयः प्रोक्ताः ॥
तदा हगार्ग्यः ॥ माससंज्ञेयदाह्रक्षे चंद्रः संपूर्णमंडलः ॥ गुरुणा या
तिसंयोगं सा तिथिर्महती स्मृतेति ॥ संपूर्णमंडल इत्यनेन पूर्णिमा यो
गो भिधीयते ॥ शंकरगीता स्वपि ॥ एकराशिगतौ स्यातां यदा गुरुनिशाक
रौ ॥ सा पौर्णमासी महती सर्वपापहरा स्मृतेति ॥ ज्येष्ठपूर्णिमा यां गार्ग्येण
विशेष उक्तः ॥ ऐन्द्रे गुरुः शशी चैव प्राजापत्ये रविस्तथा ॥ पूर्णिमा ज्येष्ठमा
सस्य महाज्येष्ठी प्रकीर्तितेति ॥ तथा च ॥ वृषे वामिथुने भानौ जीवचंद्रौ तथै
द्रमे ॥ पौर्णमासी गुरोर्वारिमहाज्येष्ठी प्रकीर्तिता ॥ माघपूर्णिमा यां तेनै

वविशेषउक्तः॥ मेपराशौयदासौरिः सिंहेचंद्रवृहस्पती ॥ भास्करःश्रव
णक्षेत्रमहामाघीचसास्मृतेति ॥ एतामहाचैत्रमासादयःशालग्रामादि
तीर्थेषुस्नानदानादिषुपुण्यतमाः ॥ यदाहगार्ग्यः ॥ महामाघीप्रयागेतु
नैमिषेफाल्गुनीतथा ॥ शालग्रामेमहाचैत्रीकृताःस्युःपुण्यहेतवः॥ गं
गाद्वारेतुवैशाखीज्यैष्ठीचपुरुषोत्तमे॥ आपाढीवैकनखलेकेदारेश्रावणी
तथा॥वदर्याचप्रौष्ठपदीगंथायामाश्विनीतथा ॥ पुष्करेकार्तिकीपुण्या
कुब्जेमार्गशीरीतथा ॥ अयोध्यायामहापौषीकृताःस्युस्तामहाफलाइ
ति ॥शालग्रामादिरिक्तस्थानेष्वपिमहाचैत्र्यादिषुकृतंस्नानदानादिक
मनंतफलंभवति ॥ तदाहगार्ग्यः ॥ आशुयत्क्रियतेश्राद्धंयच्चदानादि
कंपुनः॥ उपवासादिकंयच्चतदनंतफलंस्मृतम्॥ अथसिद्धविरुद्धादिकं
लिख्यते॥ पूर्णिमागुरुवारेणसिद्धा॥गुरौदशमिपंचम्यौषौर्णमासीति ॥
अत्रपंचमीवद्विवाहयात्रोत्सवादिकंकार्यम् ॥ अत्रैवतिथिपत्वाच्चन्द्रः
पूज्यः ॥ तदुक्तम्॥पर्वणीदोरिति ॥ क्रूरग्रहेधनुरादिराशिचतुष्कस्थेपू
र्णिमाशुभाभवति ॥ योगिनीसांमुख्यादत्रैशान्यांयात्रानकार्या ॥ इति
पूर्णिमानिर्णयः ॥ इतिश्रीसूर्यसेनमहीमहेंद्रविरचितेनिर्णयामृतेपूर्णिमा
निर्णयः॥ ॥श्रीसूर्यसेनभृद्भिर्मलयशःक्षीरसागरादुदिते ॥ इतिनिर्ण
यामृतेऽस्मिन्पूर्णिमायानिर्णयोपूरि॥श्रीमत्पंडितसिद्धलक्ष्मणमुतःश्री
सिद्धलक्ष्मीपदद्वंद्वाराधनसुप्रसिद्धममहिमायःसिद्धसारस्वतः ॥ आदे
शादकृतैपसूर्यमहसःश्रीसूर्यसेनप्रभोर्वैधेकर्मणिकालनिर्णयमसावच्छा
टनाथःसुधीः ॥ ॥ अथप्रतिपदादिष्वमावास्यानिर्णीयते ॥ तत्रोपवा
सादिषुअमावास्याप्रतिपद्युक्तैवग्राह्या ॥ तदुक्तंयुग्मवाक्ये ॥ प्रतिपद्य
प्यमावास्येति॥ तदुक्तम्॥अमावास्यातृतीयाचताउपोष्यापरान्विता
इति ॥ निगमेपि॥षष्ठ्यष्टमीअमावास्येति॥चतुर्दशीविद्धायानिपेधश्च
निगमे॥भूतविद्धाह्यमावास्यानिष्फलंस्यात्रयंत्यदमिति॥स्कंदपुराणे
पि॥भूतविद्धाप्यमावास्यानग्राह्यामुनिपुंगववर्जयित्वा तु सावित्रीव्रतंतु

शिखिवाहन ॥ शुक्लात्रयोदशीरंभानोपोष्याः परसंयुता इति ॥ अतश्च वट
सावित्रीव्यतिरिक्तव्रतेष्वमावास्या परयुतैव ग्राह्येति सिद्धांतः ॥ ज्येष्ठमा
सामावास्यायां पूर्वविद्धायां वटसावित्रीव्रतं कुर्यात् ॥ तत्रायं विधिः ॥ ज्ये
ष्ठकृष्णत्रयोदशीमारभ्य त्रिरात्रोपोषितानारी अशक्तात्रयोदश्यां नक्तं
चतुर्दश्यामयाचितममावास्यायामुपवासं कृत्वा कस्मिंश्चित्पात्रे प्रस्थ
मात्रां बालुकां यवादिधान्यं चादाय तस्योपरिवस्त्रयुग्मवेष्टिते वंशपात्रे स्व
शक्त्या निर्मितां सौवर्णीं मृन्मयीं वा सावित्रीप्रतिमां संस्थाप्य वटमूले पूज
यित्वा ब्राह्मणाय दद्यात् ॥ तदुक्तं भविष्योत्तरे ॥ अमायांतु तथा
ज्येष्ठे वटमूले महासतीम् ॥ त्रिरात्रोपोषितानारी विधिनानेन पूजयेत् ॥
अशक्ता तु त्रयोदश्यां नक्तं कुर्याज्जितेन्द्रिया ॥ अयाचितं चतुर्द
श्याममायांसमुपोषणम् ॥ गृहीत्वा बालुकां पात्रे प्रस्थमात्रायु
धिष्ठिर ॥ ततो वंशमये पात्रे वस्त्रयुग्मेन वेष्टिते ॥ सावित्रीप्रतिमां
कुर्यात्सर्वावयवशोभिनीम् ॥ सौवर्णीं मृन्मयीं वा पिस्वस्य शक्त्या वि
निर्मिताम् ॥ सार्द्धं सत्यवतासाध्वीं फलनैवेद्यदीपकैः ॥ वटावलं वि
तंकृत्वा काष्ठभारं युधिष्ठिर ॥ विरूढैः सप्तधान्यैश्च बहुधा संप्रकल्पि
तैः ॥ रजन्याकंठसूत्रैश्च शुभैः कुंकुमकेशरैः ॥ सावित्र्याख्यानकं वा
पि वाचयितुं द्विजोत्तमम् ॥ रात्रौ जागरणं कृत्वा नृत्यगीतपुरःसरम् ॥
ततः प्रभाते विधिना पूर्वोक्तेन नरोत्तम ॥ तामपि ब्राह्मणे दद्यात्प्रणि
पत्यक्षमापयेत् ॥ दानमंत्रश्च ॥ सावित्रीयं मया दत्तासहिर
ण्या महासती ॥ ब्रह्मणः प्रीणनार्थाय ब्राह्मणप्रतिगृह्यतामिति ॥ एवं
दत्त्वा द्विजेंद्राय सावित्रीं तां युधिष्ठिर ॥ नैवेद्यादि च तत्सर्वं ब्राह्मणस्य गृह्ण
येत् ॥ स्वयंदशपदं गच्छेत्स्ववेद्मपुनराविशेत् ॥ तत्र भुक्त्वा हविष्यान्नं
ब्राह्मणैर्वाधिवैः सह ॥ विसर्जयेत्ततो विप्रान् सावित्रीप्रीयतामिति ॥
व्रतेनानेन राजेंद्रवैधव्यं नानुयात्कचित् ॥ ॥ इति वटसावित्रीव्रतम् ॥
॥ अथ कार्तिक्यमावास्यासुखरात्रिरुच्यते ॥ तस्यां लक्ष्मीपूजनादि

कंनवस्रधारणादिकंकुर्यात् ॥ तदुक्तं ब्रह्मपुराणे ॥ अमावास्या
 यादिवास्तुकार्तिकेमासिकेशवात् ॥ अभयंप्राप्यसुतास्तुसुखंक्षीरोद
 सानुषु ॥ लक्ष्मीर्दित्यभयान्मुक्तासुखंसुताम्बुजोदरे ॥ अतोर्थविधिवत्का
 र्यामनुष्यैः सुखसुप्तिका ॥ दिवातत्रनभोक्तव्यमृतेवालातुराक्षमान् ॥
 प्रदोषसमये लक्ष्मीं पूजयित्वा यथाक्रमम् ॥ दीपवृक्षास्तथाकार्याः श
 त्तया देवगृहेषु च ॥ दीपमालापरिक्षिते प्रदोषे तदनंतरम् ॥ ब्राह्मणा
 न्भोजयित्वा दौर्विभोज्यचबुभुक्षितान् ॥ अलंकृतेन भोक्तव्यं नववस्त्रोप
 शोभिना ॥ स्निग्धैर्मुग्धैर्विदग्धैश्च बांधवैर्निर्वृतैः सहेति ॥ अत्रैव राजा कौ
 मुदीमहोत्सवं कुर्यात् ॥ तदुक्तम् ॥ ततोऽपराह्णसमये योपयेन्नगरे नृपः ॥
 सर्वराज्यं वल्लोकान्यथेष्टं चेष्टामिति ॥ लोकैश्चापि पुरे हृद्ये सुधाधवाले
 ताजिरे ॥ वृक्षचंदनमालाद्यैश्च चिते च गृहे गृहे ॥ द्यूतपानरतोद्युक्त
 नरनारीमनोहरे ॥ नृत्यवादित्रसंघुष्टे संप्रज्वलितदीपके ॥ दीपमा
 लाकुले रम्ये विध्वस्तध्वातसंचये ॥ प्रदोषे दोषरहिते शस्ते दोषागमेशु
 भे ॥ वेद्याविलासिनी सार्थस्वस्तिमंगलकारिणि ॥ ॥ गृहाद्ब्रह्म
 जन्ती च पादाभ्यंगप्रदायिनि ॥ ततोर्द्धरात्रसमये स्वयं राजा पुरं व्रजेत् ॥
 अवलोकयितु रम्यं पद्मचामेव शनैः शनैः ॥ ततः प्रत्यूषसमये नारीभिर्गृहा
 द लक्ष्मीं निष्कास्यते ॥ तदुक्तम् ॥ एवं गते निशीथे तु जने निद्रार्द्रलोचने ॥
 तावन्नगरनारीभिः शूर्पाङ्गिडिमवादनैः ॥ निष्कास्यते प्रहृष्टाभिरलक्ष्मीः
 स्वगृहाङ्गणादिति ॥ इति कौमुदीमहोत्सवः ॥ माघामावास्यायां सावि
 त्रीसहितं ब्रह्माणं पूजयित्वा नवनीतधेनुं ब्राह्मणाय दद्यात् ॥ तदुक्तं ब्रह्मपुरा
 णे ॥ अमायां माघमासस्य पूजयित्वा पितामहम् ॥ गायत्र्या सहितं देवं वेद
 वेदाङ्गभूषितम् ॥ नवनीतमर्याधेनुं फलैर्नानाविधैर्युताम् ॥ सहिरण्यां सव
 स्त्रां च ब्राह्मणाय निवेदयेदिति ॥ माघामावास्यायां शतभिषानक्षत्रयु
 तायां श्राद्धादिकं महातृप्तिप्रदं पितृणां भवति ॥ तदुक्तं विष्णुपुराणे ॥
 माघासिते पंचदशी कदाचिदुपैति योगं यदिवारुणेन ॥ ऋक्षणे कालसः

परःपितृणानह्यल्पपुण्यैर्नृपलभ्यतेसाविति ॥ अस्यामेवपूर्वभाद्रपदा
युक्तायांश्राद्धादिनासहस्रयुगपर्यंतंतृप्तिर्भवति ॥ तत्रैवचेद्भाद्रपदास्तु
पूर्वाकालेयदातत्क्रियतेपितृभ्यः ॥ श्राद्धंपरांतृप्तिमवाप्नुवंतियुगान्स
हस्रंपितरश्चतेनेति ॥ इयमेवधनिष्ठायुक्तावर्षायुतंपितृणांतृप्तिदाभव
ति ॥ तदुक्तंमहाभारतेमाघामावास्याप्रक्रमे ॥ कालेधनिष्ठायदि
नामतस्मिन्भवन्तिभूपालतदापितृभ्यः ॥ दत्तंजलाग्रंप्रददाति तृप्तिवर्षा
युतंतत्कुलजैर्मेनुष्यैः॥इति ॥माघपौषयोरमावास्यारविवारश्रवणनक्ष
त्रव्यतीपातयोगयुक्ताचेदसावर्द्धौदयारख्यःकोटिग्रहणसंनिभोयोगः॥त
दुक्तंमहाभारते ॥ अमार्कपातश्रवणैर्युक्ताचेत्पौषमाघयोः ॥ अर्द्धौदयः
सविज्ञेयःकोटिसूर्यग्रहैःसमः ॥ दिवैवयोगःशस्तोयंनचरात्रौकदाचने
ति ॥ स्कंदपुराणेपि ॥ अर्द्धौदयेतुसंप्राप्तेसर्वंगंगसमंजलम् ॥ शु
द्धात्मानोद्विजाःसर्वेभवेयुब्रह्मसंनिभाः॥यत्किंचिदीयतेदानंतद्दानंमेरु
संनिभमिति ॥ तथातत्रैवदानादौविशेषउक्तः ॥ चतुःषष्टिपलंमुख्य
ममंत्रतत्रकारयेत् ॥ चत्वारिंशत्पलंवाथपंचविंशतिमेववा ॥
निधायपायसंतत्रपद्ममष्टदलंलिखेत् ॥ पद्मस्यकर्णिकायांतुकर्षमा
त्रंमुवर्णकम् ॥ तदभावेतदर्द्धवातदर्द्धवापिकारयेत् ॥ कृत्वातुतं
डुलैःशुद्धैःपद्ममष्टदलंशुभम् ॥ अमंत्रंस्थापयेत्तत्रब्रह्मविष्णुशिवा
त्मकम् ॥ तेषांप्रीतिकरार्थायश्चेतमाल्यैःसुशोभनैः ॥ वस्त्रादि
भिरलंकृत्यब्राह्मणायनिवेदयेत् ॥ दानमंत्रश्च ॥ सुवर्णपायसामंत्रं
यस्मादेतत्रयीमयम् ॥ आवयोस्तारकंयस्मात्तद्ब्रह्महाणद्विजोतमे
ति ॥ समुद्रमेखलांपृथ्वींसम्यग्दत्तस्ययत्फलम् ॥ तत्फलंल
भतेमर्त्यःकृत्वादानममत्रकमिति ॥ इत्यर्द्धौदयविधिः ॥ याकाचि
दमावास्यानुराधाविशाखास्वातियुक्ताश्राद्धेनपितृणामष्टवार्षिकींतृप्तिं
करोति ॥ तदुक्तम् ॥ विष्णुपुराणे ॥ अमावास्यायदामैत्रविशा
खास्वातियोगिनी ॥ श्राद्धेपितृगणस्तृप्तिं तदाप्नोत्यष्टवार्षिकीमिति ॥

आर्द्रा पुनर्वसु पुष्य क्षयुक्ता द्वादशाब्दिकीं तृप्तिं करोति ॥ तदुक्तं विष्णुपुरा
 णे ॥ अमावास्याय द्वा पुष्ये रौद्रक्षेत्रे पुनर्वसौ ॥ द्वादशाब्दी तदा तृप्तिं
 प्रयांति पितरो चिंता इति ॥ सोमवारयुता अमावास्या सूर्यग्रहणसमा ॥
 तत्र आर्द्रादिकं कृतमक्षयफलं भवति ॥ तदुक्तं शंखेन ॥ अमावा
 स्या तु सोमेन सप्तमी भानुना सह ॥ चतुर्थी भूमिपुत्रेण सोमपुत्रेण चाष्ट
 मी ॥ चतस्रस्तितथयस्त्वेता सूर्यग्रहणसंनिभाः ॥ स्नानं दानं तथा आ
 द्यं सर्वतत्राक्षयं भवेदिति ॥ फाल्गुनामावास्यायां तु लिङ्गपुराणे फाल्गुन
 तिथिप्रक्रमे विशेष उक्तः ॥ अमावास्यायां पूज्यश्च रुद्रोऽग्निर्ब्राह्मणस्तथा ॥
 माषोदनैः पोलिकाभिः पूज्यश्चात्मा सर्वांधव इति ॥ याकाचिदमा
 वास्याश्रवणाश्विनी धनिष्ठा र्द्रा श्लेषा मृगशीर्षं नक्षत्रेष्वन्यतमेन रविवारे
 ण च युक्ता चेद्भवति तदा व्यतीपाताख्यो लभ्ययोगो भवति ॥ तदुक्तं भ
 विष्योत्तरे ॥ श्रवणाश्वि धनिष्ठा र्द्रा नागदैवतमस्तकैः ॥ अमाचेद्रविवारे
 ण व्यतीपातः स उच्यते ॥ तत्र दत्तं हुतं जप्तं सर्वकोटिगुणं भवेत् ॥ इति
 श्रीसूर्यसेनमहीमहेंद्रविरचिते निर्णयामृते अमावास्या निर्णयः ॥ श्रीसू
 र्यसेनभृद्भिर्मलयशः क्षीरसागरादुदिते ॥ इति निर्णयामृतोऽस्मिन्नमाया
 श्च निर्णयो जातः ॥ श्रीमत्पण्डितसिद्धलक्ष्मणसुतः श्रीसिद्धलक्ष्मीपदद्वं
 द्वारा धनसुप्रसिद्धमहिमायः सिद्धसारस्वतः ॥ आदेशादकृतैः सूर्य
 महसः श्रीसूर्यसेनप्रभो वैधेकर्मणिकालनिर्णयमसावच्छाटनाथः सुधीः ॥
 अथ यागानुष्ठानसिध्यर्थं पूर्णिमामावास्यायोर्निर्णयः प्रारभ्यते ॥ ॥
 तस्य च पर्वप्रतिपत्तं धिनिबंधनत्वात्संधेश्च मध्याह्ने मध्याह्ना पूर्वपरतः सं
 गवमध्याह्ने योरंतरेत्यादिवक्ष्यमाणत्वात् मध्याह्नादिस्वरूपपरिज्ञाना
 र्थमह्ने पंचधा विभाग उच्यते ॥ तत्र पंचधा विभागो व्यासेनोक्तः ॥ यथा ॥
 मुहूर्तत्रितयं प्रातस्तवानेव तु संगवः ॥ मध्याह्नस्त्रिमुहूर्तः स्यादपरा
 ह्णस्तु तादृशः ॥ सायाह्ने स्त्रिमुहूर्तश्च सर्वकर्मसुगर्हित इति ॥ अस्या
 र्थः ॥ उदयान्मुहूर्तत्रयं प्रातःकालः ॥ तदनंतरं मुहूर्तत्रयं संगवः ॥ ततः

परमुहूर्तत्रयमध्याह्नः ॥ ततःपरमुहूर्तत्रयमपराह्नः ॥ तदनंतरमुहूर्तत्रयसायाह्नइति॥त्रिंशद्वटिकात्मकस्याह्नःषड्विंशटिकाभिरेकैकस्मिन्कालेसतिपंचधाविभागोभवति ॥ पराशरोप्याह ॥ उदयाद्यदिवेयावत्रिमुहूर्तगतोराविः ॥ प्रातःकालःसविज्ञेयोदिनभागःसपंचमः ॥ तस्मात्प्रातःस्तनात्कालात्रिमुहूर्तस्तुसंगवः॥ त्रिमुहूर्तस्तुमध्याह्नस्तस्मात्संगवकालतः॥तस्मान्माध्याह्निकात्कालादपराह्नस्तथाविधः ॥ अपराह्नात्रिमुहूर्तःकालःसायाह्नउच्यतेइति ॥ ननुविषुवेऽह्नःपंचदशमुहूर्तात्मकत्वात्पंचधाविभागेसत्येकैकस्यकालस्य त्रिमुहूर्तात्मकत्वमुपपद्यते ॥ यदापुनरयनवशादह्नोवृद्धिद्वासौभवतः तदाकथंप्रातरादिकालस्यत्रिमुहूर्तात्मकत्वंसंभवतीतिचेत् ॥ सत्यम्॥ अत्रत्रिमुहूर्तमित्यह्नःपंचधाभागस्योपलक्षणम् ॥ अतश्चाह्नोवृद्धौवृद्धिनाडीनामपिपंचधाविभागेप्रातरादिकालस्यापित्रिमुहूर्ताधिकत्वंकल्पनीयम् ॥ ह्रासेपुनस्त्रिमुहूर्तान्न्यूनत्वमितिमुस्थम् ॥ केचित्तुपंचदशधाह्नोविभागमाहुः ॥ तदुक्तंव्यासेन ॥ रौद्रश्चैत्रश्चमैत्रश्चतथाचारभटःस्मृतः ॥ सावित्रश्चजयंतश्चगांधर्वःकुतुपस्तथा ॥ रौहिणश्चविरिंचिश्चविजयोनेर्ऋतस्तथा ॥ माहेंद्रोवरुणश्चैवभागाःपंचदशस्मृताइति ॥ अत्रापिदिनमानस्यपंचदशांशोमुहूर्तोज्ञेयस्तदुक्तंरत्नमालायाम् ॥ दिनस्ययःपंचदशोविभागोरात्रेस्तथातद्धिमुहूर्तमानमिति॥कैश्चित्रिधाविभागउक्तः॥तदाहशातातपः॥ पूर्वाह्णोमध्याह्नोऽपराह्नः॥ पूर्वाह्णोदेवानांमध्याह्णोमनुष्याणामपराह्नःपितॄणामिति ॥ स्कंदपुराणेतुद्विधाभागउक्तः ॥ आवर्तनात्पूर्वाह्णोद्विपरह्नस्ततःपरमिति ॥ इतिप्रसंगतःकालविभागमुक्त्वाप्रकृतमुच्यते ॥ तत्रपर्वप्रतिपत्संधिर्यदामध्याह्नएवमध्याह्नात्पूर्ववास्यात्तदासंधिदिनात्पूर्वदिनेऽन्वाधानंसंधिदिनेयागोभवति ॥ तदुक्तंगोभिलेन ॥ आवर्तनेयदासंधिःपर्वप्रतिपदोर्भवेत् ॥ तदहर्यागइष्येतपरतश्चेत्पररेऽहनीति ॥ यथा ॥ पर्वप्रतिपदोःसं

धिरर्वागावर्तनाद्यदि ॥ तस्मिन्नहनियष्टव्यंपूर्वेद्युःस्यादुपक्रमइति ॥
 आवर्त्तनंमध्याह्नः ॥ लौगाक्षिरपि ॥ पूर्वाह्नेचाथमध्याह्नेयदिपर्वस
 माप्यते ॥ उपोष्यतत्रपूर्वेद्युस्तदहर्यागइष्यतइति ॥ मध्याह्नात्परतः
 पर्वप्रतिपत्संधौतुसंधिदिनात्परदिनेयागः ॥ संधिदिनेऽन्वाधानंकार्यम् ॥
 तदाहलौगाक्षिः ॥ अपराह्नेथवासायंयदिपर्वसमाप्यते ॥ उपोष्यतस्मिन्न
 हनिश्चोभूतेयागइष्यतइति ॥ गोभिलोपि ॥ आवर्तनात्परःसंधिर्यदित
 स्मिन्नुपक्रमः ॥ परेद्युरिष्टिरित्येवपर्वद्वयविनिर्णयइति ॥ अत्रपर्वद्वय
 निर्णयइत्युक्तत्वादयंपूर्णिमामावास्ययोःसाधारणोनिर्णयः ॥ ॥ विशे
 षस्तूच्यते ॥ ॥ अत्रपूर्णिमाप्रतिपत्संधिःसंगवाद्धूर्ध्वमध्याह्नात्पूर्व
 यदाभवति ॥ तदातत्रैवान्वाधानंयागंचकुर्यात् ॥ तदाहकात्यायनः ॥
 संधिश्चेत्संगवाद्धूर्ध्वमर्वागावर्तनाद्भवेत् ॥ सापौर्णमासीविज्ञेयासद्यः
 कालविधौतिथिः ॥ नन्वेवंसतिपूर्वेद्युरन्वाधानंपरेद्युर्यष्टव्यमिति
 विधिविरोधःस्यादितिचेन्न ॥ सद्यःकालविधेरपिदर्शनात् ॥
 तथाचापस्तंबः ॥ पौर्णमास्यांत्वन्वाधानंपरिस्तरणोपवासः सद्यो
 वासद्यःकालायांसर्वक्रियतइति ॥ ननु तथापि पर्वप्रतिपदोःसंधि
 रर्वागावर्तनाद्यदि ॥ तस्मिन्नहनियष्टव्यंपूर्वेद्युःस्यादुपक्रमइ
 तिगोभिलवचनेनविरोधोभविष्यतीतिचेन्न ॥ संगवात्पूर्वमपिसंधे
 रावर्तनादर्वाचीनत्वात्तद्विषयत्वंगोभिलवाक्यस्य ॥ कात्यायनवा
 क्यस्यतु संगवोर्ध्वभाविमध्याह्नादर्वाचीनसंधिर्विषयः ॥ यद्वा ॥
 गोभिलवचनंपर्वद्वयसामान्यविषयंनपूर्णिमामात्रविषयम् ॥ पूर्णि
 मामात्रविषयंकात्यायनवचनमितिविशेषवचनेनसामान्यबाधइत्यवि
 रोधः ॥ ॥ अमायांतुविशेषोक्तः ॥ ॥ यदाप्रतिपदिद्वितीयात्रि
 मुहूर्तात्मकमपराह्णं व्याप्नोति ॥ तत्रचंद्रदर्शनस्यसंभाव्यमानत्वाच्चतुर्द
 श्यामन्वाधायामावास्यायांयागःकार्यः ॥ तदुक्तंशातातपेन ॥ द्विती
 यात्रिमुहूर्तोचेत्प्रतिपद्यपराह्णिकी ॥ अन्वाधानंचतुर्दश्यांपरतःसो

मदर्शनादिति ॥ सोमदर्शनेयागनिषेधोवृद्धवासिष्ठेनोक्तः ॥ आदौ निरुप्ते
हविषि परस्तादुदिते विधौ ॥ यद्वै गुण्यं हुते तस्मिन्पश्चादपि हितं ब्रूवेदि-
ति ॥ ननु पर्वप्रतिपदोः साम्ये संधिषु बोधो भवति ॥ प्रतिपदि वृद्धिगामिन्यां
क्षीणायां वाक्यं संधिज्ञानमिति चेत् ॥ सत्यम् ॥ प्रतिपद्वा द्विनाडिकाद्वि-
धा विभज्य पर्वणि संयोज्य संधिः कल्पनीयः ॥ तथैव प्रतिपत्क्षयनाडिका
श्च द्विधा विभज्यार्द्धपर्वणिवियोज्य संधिः कल्पनीयः तदा हलौ गाक्षिः ॥
तिथेः परस्याघटिकाश्च याः स्युर्न्यूनास्तथैवाभ्यधिकाश्च तासां ॥ अर्द्ध-
वियोज्यं च तथा प्रयोज्यं ह्वासे च वृद्धौ प्रथमे दिने स्यादिति ॥ कात्यायनो
ऽपि ॥ परे ह्यघटिका न्यूनास्तथैवाभ्यधिकाश्च याः ॥ क्षिप्त्वा तदूर्ध्वं
स्मिन् ह्वासे वृद्धौ प्रकल्पयेत् ॥ अथ यागकाल उच्यते ॥ तत्र पर्व-
णश्चतुर्थो भागः प्रतिपद आद्यास्त्रयो भागा यागकालः ॥ तदा ह या-
ज्ञवल्क्यः ॥ पंचदश्याः परोभागः पक्षादेः प्रथमास्त्रयः ॥ कालः पार्वण-
यागे स्यादन्यथा तु न विद्यते ॥ वृद्धशातातपोपि ॥ पर्वणोयश्चतुर्थोऽंश-
आद्याः प्रतिपदस्त्रयः ॥ यागकालः सविज्ञेयः प्रातरुक्तो मनीषिभिरि-
ति ॥ पर्वप्रतिपत्सन्धावपराह्णे सति परदिने चतुर्थेऽपि प्रतिपद्वागे यागः
कार्यः ॥ तदा ह शातातपः ॥ संधिर्यदा पराह्णे स्याद्यागः प्रातः परे ह नि ॥
कुर्वाणः प्रतिपद्वागे चतुर्थेऽपि न दुष्यतीति ॥ यत्तु वचनम् ॥ न यष्टव्यश्चतु-
र्थोऽंशयागैः प्रतिपदः क्वचित् ॥ रक्षांसितद्विलुपंति श्रुतिरेपासनात्तनीति ॥
इदमाद्यांशत्रये यागकाले संभवत्यालस्यादिना तमतिक्रम्य चतुर्थेऽंशे न
यष्टव्यमित्येवं परम् ॥ इति श्रीसूर्यसेनमहीमहेंद्रविरचिते निर्ण-
यामृते पर्वद्वयनिर्णयः ॥ अथानध्यायतिथय उच्यन्ते ॥ तदा
ह याज्ञवल्क्यः ॥ पंचदश्यां चतुर्दश्यां यष्टम्यां राहुसूतके ॥
ऋतुसंधिषु भुक्त्वा वावाश्राधिकं प्रतिगृह्यचेति ॥ गौतमोऽपि ॥ प-
क्षद्वये चतुर्दश्योरष्टमी द्वितये तथा ॥ पक्षादावपि पक्षांतं ब्रह्मनाधीयते
नरैरिति ॥ ब्रह्मवेदः ॥ मनु रपि ॥ अमायां च चतुर्दश्यां पौर्णमा-

स्यष्टकासुच ॥ अमावास्यागुरुहंतिशिष्यंहंतिचपूर्णिमा ॥ ब्रह्महं
 त्यष्टमीभृतातस्मात्तांपरिवर्जयेत् ॥ बौधायनोपि ॥ महानि
 शातुविज्ञेयामध्येमध्यमयामयोः ॥ तस्यांस्नानंनकुर्वीतस्वा
 ध्यायंपितृतर्पणमिति ॥ मध्यमयामयोर्मध्यमितिद्वितीययामस्यांत्यव
 टिकाद्वयं ॥ तृतीययामस्याद्यवटिकाद्वयमितिचतस्रोनाडिकामहा
 निशा ॥ तदुक्तंतेनैव ॥ प्रातःसंध्यात्रिनाडीस्यात्सायंसंध्याच
 तादृशी ॥ महानिशाचविज्ञेयाचतस्रोवटिकास्तुयाइति ॥ ॥ वृद्ध
 मनुरपि ॥ ॥ त्रयोदश्यांचसप्तम्यांचतुर्दश्यार्धरात्रतः ॥ अर्वाङ्
 नाध्ययनंकुर्याद्यदीच्छेत्तस्यधारणमिति ॥ तत्रैवविशेषोगार्ग्येणोक्तः ॥
 रात्रौयामद्वयादर्वाक्सप्तमीचत्रयोदशी ॥ त्रयोदश्यांचतुर्विज्ञेयःसर्वविद्यावि
 गर्हितः ॥ भीष्मः ॥ चातुर्मास्यद्वितीयासुमन्वादिषुयुगादिषु ॥
 विषुवायनयोर्द्वेद्वेदशयनेवोधनेश्रुतौ ॥ पक्षाधिकत्रयोदश्यांतस्याएवो
 त्तरातिथिः ॥ दर्शस्पृक्चेद्दिवैवस्यादनध्यायःश्रुतावपीति ॥ अस्या
 र्थः ॥ पक्षेतिथिवृद्ध्यायाधिकात्रयोदशीसाऽनध्यायदिनम् ॥
 पक्षेद्वितीयादित्रयोदश्यंतानामेकादशस्वाध्यायानामेवविधानात् ॥
 किंच ॥ यस्यास्त्रयोदश्याउत्तरातिथिश्चतुर्दशीदिवैवदर्शस्पृशति
 साचानध्यायदिनमित्यर्थः ॥ श्रुतिःश्रवणद्वादशी ॥ चातुर्मास्यद्विती
 याश्चगार्ग्येणोक्ताः ॥ शुचाऊर्जेतपस्येचद्वितीयाचविधुक्षये ॥
 चातुर्मास्यद्वितीयास्ताः प्रवदंतिमहर्षयइति ॥ तथाच ॥ पूर्वं
 चोर्ध्वमनध्यायमहःसंक्रमणेनिशि ॥ दिवापूर्वोत्तरारात्रिरितिवेदविदो
 विदुः ॥ मनुरपि ॥ जननादशरात्रंचशावेचसमुपस्थिते ॥ नाधी
 यीतद्विजोनित्यनचैवाकालिकेषु ॥ महागुरौद्वादशाहंवेदस्याध्ययनं
 त्यजेदिति ॥ ॥ याज्ञवल्क्योपि ॥ ॥ त्र्यहंप्रेतेष्वनध्यायःशि
 ष्यत्विगुरुबंधुषु ॥ उपाकर्मणिचोत्सर्गैस्वशाखाश्रोत्रियेमृते ॥
 संध्यागर्जितनिर्वातभूकंपोल्कानिपातने ॥ समाप्यवेदंयुनिशमा

रण्यकमधीत्यचेति ॥ तथाच ॥ पशुमंडूकनकुलश्वाहिमार्जा
रमूषकैः ॥ कृतेतरेत्वहोरात्रंशक्रपातेतथोच्छ्रयइति ॥ शक्रपातइति
शक्रवजोद्रासनदिनेउच्छ्रयदिनेच ॥ अन्यश्चविशेषः शिष्टाचार
तोवगन्तव्यः ॥ अनध्यायदिनेष्वध्ययनेप्रत्यवायस्तुस्मृतिचंद्रिकाया
मुक्तः ॥ अनध्यायेष्वध्ययनेप्रज्ञामायुःप्रजांस्त्रियम् ॥ ब्रह्मवीर्याश्रियंते
जोनिक्वन्ततियमःस्वयमिति ॥ अन्यश्चविशेषःस्मृत्यर्थसारेप्रोक्तः ॥
चतुर्दश्यष्टमीपर्वप्रतिपत्सुचसर्वदा ॥ दुर्मेधानामनध्यायस्त्वंतरागमने
षुच ॥ तथाविस्मृतिशीलानांबहुवेदप्रपाठिनामिति ॥ अन्यश्चवि
शेषोपरांकेप्रोक्तः ॥ चतुर्दश्यष्टमीपर्वप्रतिपद्वर्जितेषुच ॥ वेदांगन्याय
मीमांसाधर्मशास्त्राणिचाभ्यसेदिति ॥ तथाचस्मृतिचंद्रिकायाम् ॥
उदयेस्तमयेवापिमुहूर्तत्रयगामियत् ॥ तद्दिनंतदहोरात्रंनानध्याय
विधौविधिरिति ॥ यत्तुवचनम् ॥ तावदेवत्वनध्यायोतन्मिश्रदि
नांतरे ॥ उपवासव्रतादीनांतिथिमाहुस्तथैवतइति ॥ इदंचदेशाचार
तोव्यवस्थापनीयम् ॥ क्वचिद्देशेयावदेवानध्यायतिथिनाडिकास्ताव
देवानध्यायंकुर्वति ॥ वृद्धिसाम्येक्षयेषूक्तास्त्रिचतुःपंचभिःक्रमात् ॥
षट्पुस्तिसृभिःसायमनध्यायस्यनिर्णयइति ॥ ॥ इत्यनध्यायनि
र्णयः ॥ ॥ इतिश्रीसूर्यसेनमहीमहेन्द्रसूनुविरचितेनिर्णयामृते सर्व
तिथिनिर्णयः समाप्तः ॥ ॥ अथमासकृत्यानि ॥ ॥ तत्रादौचैत्रमा
सकृत्यम् ॥ ॥ तदुक्तंमत्स्यपुराणे ॥ ॥ वर्जयित्वामधौर्यस्तुदाधि
क्षीरघृतैक्षवम् ॥ दद्याद्रस्त्राणिसूक्ष्माणिरसवस्तुयुतानिच ॥ संपूज्य
विप्रमिथुनगौरीमेप्रीयतामिति ॥ एतद्गौरीव्रतंनामभवानीलोकदा
यकमिति ॥ ॥ भविष्योत्तरेपि ॥ ॥ चैत्रैत्रिरात्रंनक्ताशीनद्यांस्नात्वाद्
दातियः ॥ अजाःपंचपयस्विन्योदरिद्रायकुटुंबिने ॥ नजायतेपुनर
सौजीवलोकेकदाचनेति ॥ ॥ वामनपुराणेतु ॥ ॥ चैत्रेमासिविचि
त्राणिशयनान्यासनानिच ॥ विष्णोःप्रीत्यर्थमेतानिदेयानिब्राह्मणेष्व

थेति ॥ ॥ इति चैत्रकृत्यम् ॥ ॥ अथ वैशाखकृत्यम् ॥ ॥ तदुक्तं महाभारते ॥
 निस्तरे देकभक्तेन वैशाखं योजितो द्रियः ॥ प्रातः स्नायी नरः स्त्री वाज्ञा
 तीनां श्रेष्ठतां व्रजेदिति ॥ वामनपुराणेपि ॥ गंधान्माल्यानि च तथा वै
 शाखे सुरभीणि च ॥ देयानि द्विजमुख्येभ्यो मधुसूदनतुष्टय इति ॥
 ॥ ॥ इति वैशाखकृत्यम् ॥ ॥ अथ ज्येष्ठकृत्यम् ॥ ॥ तदुक्तं
 भविष्योत्तरे ॥ पिष्टेन कंजं कृत्वा ज्येष्ठे मासि सवेदिकम् ॥ पुष्पैः सं
 पूज्य गंधाद्यैर्नाना वस्त्रविभूषणैः ॥ वर्षकोटिशतं साग्रं सूर्यलोके महीय
 त इति ॥ कंजजो ब्रह्मा ॥ वामनपुराणेपि ॥ उदकुंभां बुधे नुंचता
 लवृत्तं सचंदनम् ॥ त्रिविक्रमस्य प्रीत्यर्थं दातव्यं ज्येष्ठमासि वेति ॥
 ॥ ॥ इति ज्येष्ठमासकृत्यम् ॥ ॥ अथाषाढकृत्यम् ॥ तदु
 क्तं महाभारते ॥ आषाढमेकभक्तेन स्थित्वा मासमंतद्रितः ॥ बहु
 धान्यो बहु धनो बहु पुत्रश्च जायते ॥ वामनपुराणेऽपि ॥ उपानद्यु
 गुलं छत्रं लवणामलकानि च ॥ आषाढे वामनप्रीत्यर्थं दातव्यानि तु भक्तित
 इति ॥ इत्याषाढकृत्यम् ॥ अथ श्रावणकृत्यम् ॥ तदुक्तं महा
 भारते ॥ श्रावणं नियतो मासमेकभक्तेन यः क्षिपेत् ॥ यत्र तत्राभिपे
 केण पूज्यते ज्ञातिवर्द्धन इति ॥ वामनपुराणेऽपि ॥ घृतं च क्षीरकुंभां
 श्वघृतधेनुं फलानि च ॥ श्रावणे श्रीधरप्रीत्यर्थं दातव्यानि विपश्चितेति ॥
 ॥ ॥ इति श्रावणकृत्यम् ॥ ॥ अथ भाद्रपदकृत्यम् ॥ ॥ तदु
 क्तं महाभारते ॥ प्रौष्ठपद्यं तु यो मासमेकाहारो भवेन्नरः ॥ धनाढ्यः स्फी
 तमतुलमैश्वर्यं प्रातिपद्यत इति ॥ वामनपुराणेपि ॥ ॥ मासि भाद्रप
 दे दद्यात्पायसं मधुसर्पिणी ॥ हृषीकेशप्रीणनार्थं लवणं सगुडौदनमिति ॥
 ॥ ॥ इति भाद्रपदकृत्यम् ॥ ॥ अथाश्विनकृत्यम् ॥ ॥ तदा
 हयमः ॥ घृतमाश्वयुजे मासि नित्यं दद्याद्विजातये ॥ प्रीणयित्वा श्वि
 नौ देवौ रूपभागं भिजायत इति ॥ वामनपुराणेपि ॥ तिलांस्तुरंगं
 वृषभं दधिताम्रवशादिकम् ॥ प्रीत्यर्थं पद्मनाभस्य देयमाश्वयुजे नैर

रिति ॥ वशाधेनुः ॥ इत्याश्विनकृत्यम् ॥ अथकार्तिककृत्यम् ॥
तदाहविष्णुः ॥ कार्तिकेमासिसकलेसायङ्कालेतिलतैलेन आकाशदीपं
दद्यात् ॥ तदुक्तं पुष्करपुराणे ॥ कार्तिकेतिलतैलेन सायंकाले समागते ॥
आकाशदीपं यो दद्यान्मासमेकं हरिं प्रति ॥ महतीं श्रियमाप्नोति रूपसौभाग्य-
संपद इति ॥ तदाहविष्णुः ॥ कार्तिकं सकलं मासं प्रातः स्नायीजितेंद्रि-
यः ॥ जपन्हविष्यभुग्दांतः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ वामनपुराणेपि ॥ रजतं
कनकं दीपान्मणिमुक्ताफलादिकम् ॥ दामोदरस्य प्रीत्यर्थं प्रदद्यात्कार-
्तिकेनर इति ॥ ॥ इति कार्तिककृत्यम् ॥ ॥ अथ मार्गशीर्षक-
ृत्यम् ॥ ॥ तदुक्तं महाभारते ॥ मार्गशीर्षतुयोमासमेकभक्तेन
संक्षिपेत् ॥ भोजयेत्तु द्विजाञ्छत्तयामुच्यते व्याधिकिल्बिषात् ॥ कृषि-
भागी बहुधनो बहुधान्यश्च जायते इति ॥ वामनपुराणेपि ॥ खरोष्ट्राश्च
तरीगावः शकटानि ह्यजाविकम् ॥ दातव्यं केशवप्रीत्यै मासि मार्गशीरे
नरैः ॥ ॥ इति मार्गशीर्षकृत्यम् ॥ ॥ अथ पौषकृत्यम् ॥ ॥
तदुक्तं महाभारते ॥ पौषमासं तु कौन्तेय एकभक्तेन यः क्षिपेत् ॥ सुभ-
गो दर्शनीयश्च यो शोभागी च जायते इति ॥ वामनपुराणेपि ॥ प्रासाद-
नगरादीनि गृहप्रावरणानि च ॥ नारायणस्य तुष्ट्यर्थं पौषे देयानियत्न-
तः ॥ ॥ इति पौषकृत्यम् ॥ ॥ अथ माघकृत्यम् ॥ ॥ तदा
हविष्णुः ॥ माघे मास्यग्निप्रत्यहं तिलैर्हुत्वा सघृतकृसरं ब्राह्मणान् भोज-
यित्वा दीप्ताग्निर्भवतीति ॥ भविष्योत्तरेपि ॥ पौणमास्याममायां
च प्रारभ्य स्नानमाचरेत् ॥ त्रिंशद्दिनानि पुण्यानि मकरस्थे दिवाकरे इ-
ति ॥ तथा च ॥ अप्रावृतशरीरस्तु यः कष्टं स्नानमाचरेत् ॥ पदे पदे
ऽश्वमेधस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ एवं स्नानस्यावसाने भोज्यं देयमवा-
दिकम् ॥ भोजयेद्द्विजदांपत्यं भूषयेद्ब्रह्मभूषणैरिति ॥ वामनपुराणेपि ॥
माघे मासितिलाः शस्तास्ति लघेनोश्च दानतः ॥ इध्मेन्धनादयश्चा-
न्ये माधवप्रीणनायत्विति ॥ ॥ इति माघमासकृत्यम् ॥ ॥

अथफाल्गुनकृत्यम् ॥ ॥ तदुक्तंस्कंदपुराणे ॥ एकभक्तंतुकुर्वाणः
 फाल्गुनेमासिनित्यशः ॥ स्त्रीषुसौभाग्यमाप्नोतिस्त्रियाश्चपरमप्रियः ॥
 ॥ वामनपुराणेपि ॥ फाल्गुनेत्रीहयोगावोवस्त्रंकृष्णाजिनान्वितम् ॥
 बौर्विदप्रीणनार्थयदातव्यंपुरुषर्षभेति ॥ ॥ इतिफाल्गुनकृत्यम् ॥
 ॥ अथागस्त्यार्घविधिः ॥ तदुक्तंमत्स्यपुराणे ॥ प्रत्यूपसमयेविद्वान्कु
 र्यात्तस्योदयेनिशि ॥ स्नानंशुक्लतिलैस्तद्वच्छुक्कुमाल्याम्बरोगृही ॥
 स्थापयेदव्रणंकुंभंमाल्यवस्त्रविभूषितम् ॥ पंचरत्नसमोपेतंवृतपात्रेण
 संयुतम् ॥ नानाभक्ष्यफलैर्युक्तंताम्रपात्रसमान्वितम् ॥ अंगुष्ठमात्रंपुरु
 षंतथैवसौवर्णमत्यायतबाहुदंडम् ॥ चतुर्भुजंकुंभमुखेनिधायधान्यानि
 सस्यांकुरसंयुतानि ॥ सकाशपत्राक्षरयुक्तियुक्तंमंत्रेणदद्याद्विजपुंगवा
 य ॥ उत्क्षिप्तलंबोदरदीर्घबाहुमनन्यचेतायमदिङ्मुखस्थः ॥ श्वेताश्वद
 द्याद्यदिशक्तिरस्तिरौप्यैःखुरैर्हैमविषाणयुक्तम् ॥ धेनुंबहुक्षीरवतींप्रण
 म्यसवस्त्रवंटाभरणाद्विजाय ॥ आसन्नमात्रादुदयेर्घ्यमस्यदातव्यमेतत्स
 कलंनरेण ॥ यावत्समास्तसप्तदशाथवास्युरथोर्ध्वमप्येववदंतिकेचित् ॥
 अर्घ्यमंत्रश्च ॥ काशपुष्पप्रतीकाशवाह्निमारुतसंभव ॥ मित्रावरुणयोः
 पुत्रकुंभयोर्नेनमोस्तुते ॥ विंध्यवृद्धिक्षयकरमेघतोयविषापह ॥ रत्न
 वल्लभदेवेशलंकावासनमोस्तुते ॥ वातापिर्भक्षितोयेनसमुद्रःशोपि
 तःपुरा ॥ लोपामुद्रापतिःश्रीमान्योसौतस्मै नमोनमः ॥ अनेनविधिना
 यस्तुपुमानर्घ्यंनिवेदयेत् ॥ इंद्रलोकमवाप्नोति भवेदारोग्यसंयुतः ॥
 सप्तैवलोकानाप्नोतिसप्तार्घ्यान्यःप्रयच्छति ॥ ॥ इत्यगस्त्यार्घ्यविधिः ॥
 ॥ अथचातुर्मास्यव्रतानि ॥ ॥ तदुक्तंभविष्योत्तरे ॥ श्रीकृष्णउवाच ॥
 चतुरोवार्षिकान्मासान्देवस्योत्थापनावधि ॥ स्त्रीवानरोवामद्भक्तो
 धर्मार्थसुहृद्व्रतः ॥ गृह्णीयान्नियमानेतान्दंतधावनपूर्वकम् ॥ तेषांफला
 निवक्ष्यामितत्कर्तृणांपृथक्पृथक् ॥ मधुरस्वरोभवेद्राजन्पुरुषोऽगु
 ढवर्जनात् ॥ तैलस्यवर्जनात्पार्थसुदरांगःप्रजायते ॥ मधूक्तैलस्यागे

नसौभाग्यमतुलंलभेत् ॥ कटुतैलपरित्यागाच्छोकनाशमवाप्नुयात् ॥
 पुष्पादिभोगत्यागेनस्वर्गेविद्याधरोभवेत् ॥ योगाभ्यासीभवेद्यस्तुसब्रह्म
 पदमाप्नुयात् ॥ कदम्बलित्कमधुरक्षारकाषायजात्रसान् ॥ योवर्जयेतवै
 रूप्यैवैगंध्यतस्यनक्वचित् ॥ तांबूलवर्जनाद्रोगीरक्तकंठश्चजायते ॥
 घृतत्यागात्सलावण्यःसर्वस्निग्धवपुर्भवेत् ॥ फलत्यागेनमतिमान्ब
 हुपुत्रश्चजायते ॥ शाकपत्राशनाद्रोगीअपक्वादोऽमलोभवेत् ॥ पादाभ्यं
 गपरित्यागेशिरोभ्यंगान्नपार्थिव ॥ दीप्तिमान्दीप्तकिरणोराजाद्रव्यपति
 भवेत् ॥ दधिदुग्धादिनियमात्स्वर्गलोकंलभेन्नरः ॥ भूमौप्रस्तरशायी
 चिवष्णोरनुचरोभवेत् ॥ सदासुनिःसदायोगीमधुमांसस्यवर्जनात् ॥
 निर्व्याधिनीरुगोजस्वीसुरामिषविवर्जनात् ॥ एकांतरोपवासेनब्रह्मलो
 केमहीयते ॥ धारणान्मुखरोम्णान्तुगंगास्नानंदिनेदिने ॥ मौ
 नव्रतीभवेद्यस्तुतस्याज्ञाऽस्खलिताभवेत् ॥ भूमौभुंक्तेसदायस्तुसष्ट
 थिव्याःपतिर्भवेत् ॥ नमोनारायणायेतिजप्त्वाऽनशनजंफलम् ॥ पादा
 भिवंदनाद्विष्णोर्लभेद्दोदानजंफलम् ॥ विष्णुपादांबुजस्पृशत्कृत
 कृत्योभवेन्नरः ॥ विष्णुदेवकुलेकुर्यादुपलेपनमार्जने ॥ कल्पस्थायी
 भवेद्राजन्सनरोनात्रसंशयः ॥ प्रदक्षिणाशतंयस्तुकरोतिस्तुतिपाठ
 कः ॥ हंसयुक्तविमानेनसचविष्णुपदं व्रजेत् ॥ कृत्वाप्रेक्षणकंदिव्यस्था
 नमाप्सरसंलभेत् ॥ तीर्थजांबुहरेःस्नानान्निर्मलदेहमाप्नुयात् ॥ पञ्चग
 व्याशनात्पार्थिचांद्रायणफलंलभेत् ॥ नक्तभोजीसमग्रंतुतीर्थयात्राफलं
 लभेत् ॥ अयाचितेनचाप्रोतिवापीकूपक्रियाफलम् ॥ षष्ठांशकाल
 भोज्येनस्वर्गस्थायीनरोभवेत् ॥ नित्यस्नायीनरोयस्तुनरकंचप
 श्यति ॥ भाजनंवर्जयेद्यस्तुसस्नानं पौष्करंलभेत् ॥ पर्णपुष्योनरोभुं
 क्तेकुरुक्षेत्रफलंलभेत् ॥ शिलायांभोजनान्नित्यंस्नानं प्रयागजंलभेत् ॥
 यामद्वयंजलत्यागात्ररोगैःपरिभूयते ॥ एवमादिब्रतैःपार्थतुष्टिमायाति
 केशवइति ॥ मत्स्यपुराणेतुविशेषउक्तः ॥ ॥ आषाढादिचतुर्मास

मभ्यंगवर्जयेन्नरः॥भोजनोपस्करंदद्यात्सयातिभवनंहरेः॥जनप्रीतिक
 रंनृणांप्रीतिव्रतमिहोच्यते॥आषाढादिषुवैयस्तुवर्जयेन्नखकुंतनम्॥
 वार्ताकिंचचतुर्मासंधुसर्पिर्वटान्वितम्॥कार्तिकान्तेपुनर्हैमं ब्राह्मणा
 यनिवेदयेत्॥सवैष्णवंपदंयातिविष्णुव्रतमिदंस्मृतम्॥महाफलानि
 यस्त्यक्त्वाचातुर्मास्यांद्विजातये॥हैमानिकार्तिकेदद्याद्भोप्रदानसमं
 फलम्॥एतत्फलव्रतं नाममूर्यलोकफलप्रदम्॥उक्तंच॥चातुर्मा
 स्यव्रतारंभःशुक्रगुरुभौदयादिष्वपिकार्यः॥तदाहवृद्धगार्ग्यः॥नशैशवं
 नमौढ्यंचशुक्रगुर्वोर्नवातिथेः॥खंडंचचितयेजातुचातुर्मास्यविधौनर
 इति॥अकरणेप्रत्यवायश्चमहाभारतेप्रोक्तः॥वार्षिकांश्चतुरोमासा
 न्वाहयेत्केनचिन्नरः॥व्रतेननोचेदाप्रोतिकल्मषवत्सरोद्भवमिति॥
 उपक्रमकालश्चसनत्कुमारेणोक्तः॥एकादश्यांतुगृह्णीयात्संक्रांतौ
 कर्कटस्यवा॥आषाढ्यांवानरोभक्त्याचातुर्मास्यव्रतोचितमिति॥
 महाभारतेपि॥वार्षिकांश्चतुरोमासान्व्रतंकिंचित्समाचरेत्॥
 असंभवेतुलार्केपिकर्त्तव्यंतत्प्रयत्नतः॥एतद्रूपोपक्रमेसमाप्तौचमंत्राः
 सनत्कुमारेणोक्ताः॥इदंव्रतंमयादेवगृहीतंपुरतस्तव॥निर्विघ्नं
 द्विमायातुप्रसन्नेत्वयिकेशव॥गृहीतेस्मिन्व्रतेदेवयद्यपूर्णेप्रियाम्य
 हम्॥तन्मेभवतुसंपूर्णत्वत्प्रसादाज्जनार्दनेति॥इत्युपक्रममन्त्रः॥
 समाप्तिमंत्रस्तु॥इदंव्रतंमयादेवकृतंप्रीत्यैतवप्रभो॥न्यूनसं
 पूर्णतांयातुत्वत्प्रसादाज्जनार्दनेति॥समाप्तिकालश्चमहाभारतेप्रो
 क्तः॥चतुर्द्वागृह्यतेचीर्णंचातुर्मास्यव्रतंनरः॥कार्तिकेशुकुप
 क्षेतुद्वादश्यांतत्समापयेत्॥॥इतिश्रीसूर्यसेनमहीमहेंद्रमूनु
 विरचितेनिर्णयामृतेचातुर्मास्यव्रतनिर्णयः॥॥अथयेषु
 मासतिथिवारादिषुव्रतबंधोविधीयतेतेउच्यन्ते॥ज्योतिर्निबंधात्॥
 चैत्रेमासेमेषसंस्थेचसूर्येफाल्गुन्यांवैमिनराशिस्थितेच॥मौजीबंधंनैव
 कुर्व्याद्विजानानोद्वाहःस्यान्नैवमांगल्यकंच॥गर्गः॥नष्टेऽशुकेत

थाजीवेसिंहस्थेनीचगेऽरिगे ॥ तदोपनयनं कार्यं चैत्रेमीनगतेरवौ ॥
 विषमोपगतेजीवेसिंहराशिगतेतथा ॥ तदोपनयनं कार्यं चैत्रेमीनगते
 रवौ ॥ अतीवदुष्टेसुरराजपूज्येसिंहस्थितेवाद्विजपुंगवानाम् ॥ व्रतप्र
 बंधंरविचैत्रयोगेकृतंधनारोग्यसुखप्रदंस्यात् ॥ शुक्लेनष्टे तथाजीवेत्वव
 लेचंद्रभास्करे ॥ तदोपनयनं कार्यं चैत्रेमीनगतेरवौ ॥ अथतिथिवा
 रादिरुच्यते ॥ रत्नकोशे ॥ तृतीयापंचमीषष्ठीदशम्यादिदिनत्रयम् ॥
 वारैश्चंद्रार्केजीवज्ञशुक्रैरिष्टाव्रतक्रिया ॥ तथाच ॥ सुरेज्यशुक्रेंदुजचंद्र
 सूर्यावाराः समस्तोपनयेप्रशस्ताः ॥ धनुर्द्धरस्त्रीमिथुनोक्षमीनेतुलेविल
 ग्रेतुशुभाप्रवृत्तिः ॥ तथा ॥ एकस्मिन्वत्सरेजीवेकर्कसिहांगनागते ॥ विवा
 हंमेखलाबंधनकुर्याद्बालवोऽब्रवीत् ॥ चमत्कारचिंतामणौ ॥ अधिमासेच
 शुक्रास्तेतथासिंहगतेगुरौ ॥ प्रारब्धंतुप्रकर्तव्यंनारभेचूतनंत्रतम् ॥
 स्मृत्यर्णवे ॥ धनुःशफरयोर्यातेरवौसिंहगतेगुरौ ॥ जीवभार्गवयोर
 स्तेतद्रन्मासेमलिम्लुचे ॥ आरब्धोत्सर्जनं कार्यं नूतनारंभविषर्जयेत् ॥
 रूढिः कापिप्रदृश्येतनिगमोनैवदृश्यते ॥ रूढिः प्रमाणंविज्ञेयासंछिन्न
 श्रुतिमूलिका ॥ अथसीमंतोन्नयनम् ॥ तत्रयाज्ञवल्क्यः ॥ षष्ठे
 ऽष्टमेवासीमंतइति ॥ शंखः ॥ गर्भस्यंदनेसीमंतोन्नयनम् ॥ यावद्वा
 प्रसवति ॥ सांख्यायनगृह्ये ॥ सप्तमेमासिप्रथमेगर्भेसीमंतोन्नयन
 मिति ॥ आपस्तंबः ॥ सीमंतोन्नयनं प्रथमेगर्भेचतुर्थेमासीति ॥
 वैजवापः ॥ सीमंतोन्नयनं मासिचतुर्थे षष्ठेपंचमेवेति ॥ लौगाक्षिः ॥ तृती
 येगर्भमासिसीमंतंकारयेदिति ॥ अत्रविशेषमाहशौनकः ॥
 आपूर्यमाणपक्षेयदापुंसांनक्षत्रेणचंद्रमायुक्तः स्यादिति ॥ पुंसवनसीमं
 तोन्नयनेस्त्रीसंस्कारौ ॥ अतएवसकृत्कर्तव्याइतिकेचित् ॥ पारस्करः ॥
 पुंसवनसीमंतोन्नयनं प्रथमेगर्भेइति ॥ तथाचदेवलोपि ॥ सकृच्चसं
 स्कृतानारिसर्वगर्भेषुसंस्कृतेति ॥ हारीतः ॥ सकृत्संस्कृतसंस्का
 राः सीमंतेनद्विजस्त्रियः ॥ ययंगर्भप्रसूतेसासर्वः संस्कृतोभवेदिति ॥

विष्णुस्तु ॥ सीमंतोन्नयनंकर्मनस्त्रीसंस्कारउच्यते ॥ केचिद्गर्भ
 स्यसंस्कारान्गर्भेगर्भेप्रयुजतइति ॥ अत्रापिस्वस्वगृह्यानुसारेणव्य
 वस्था ॥ अकृतसीमंतायाःप्रसवेसत्यव्रत्तोक्तोविशेषः ॥ स्त्रीयदा
 ऽकृतसीमंताप्रसवेचुकथंचन ॥ गृहीतपुत्राविधिवत्पुनःसंस्कारमर्ह
 तीति ॥ इतिसीमंतोन्नयनम् ॥ अष्टचत्वारिंशत्संस्काराः ॥ गर्भाधानम्
 १ पुंसवनम् २ सीमंतोन्नयनम् ३ जातकर्म ४ नामकरणम् ५
 निष्क्रमणम् ६ अन्नप्राशनम् ७ ब्रूडाकरणम् ८ उपनयनम् ९
 इतिस्मार्ताः ॥ चत्वारिवेदव्रतानि । ४ । १३ । सावित्रवेदमंत्रस्ना
 नम् । १ । १४ । सहधर्मचारियोगः । १ । १५ । पंचमहायज्ञानाम
 नुष्ठानम् । ५ । २० ॥ उक्तंच ॥ अध्ययनंब्रह्मयज्ञःपितृयज्ञस्तुतर्प
 णम् ॥ होमोदैवोबलिर्भौतोनृयज्ञोतिथिपूजनमिति ॥ सप्तहविःसं
 स्थाः । ७ । २७ । अग्न्याधेयः ॥ अग्निहोत्रम् ॥ दर्शपौर्णमासम् ॥
 आग्रयणम् ॥ चातुर्मास्यानि ॥ निरूढपशुबंधः ॥ सौत्रामणी ॥
 सप्तपाकसंस्थाः । ७ । ३४ । अष्टका ॥ पार्वणपक्षादि ॥ दर्शश्रा
 द्धम् ॥ श्रावणी ॥ आश्वयुजी ॥ आग्रहायणी ॥ चैत्री ॥ सप्त
 सोमसंस्थाः । ७ । ४१ । अग्निष्टोमः ॥ अत्यग्निष्टोमः ॥ उक्थः ॥
 षोडशी ॥ वाजपेयः ॥ अतिरात्रः ॥ आप्तोर्यामः ॥ यदा । ४२ ।
 अनसूया ४३ अनायासः ४४ मंगलम् ४५ अकार्पण्यम् ४६
 अस्पृहा ४७ सत्यम् ४८ ॥ ॥ अथनामकरणादयःसंस्काराः ॥ तत्र
 मनुः ॥ नामधेयंदशम्यांतुद्रादश्यांवास्यकारयेत् ॥ पुण्येतिथौमुहू
 र्त्तैवानक्षत्रेवागुणान्वितइति ॥ याज्ञवल्क्यः ॥ अहन्येकादशे
 नामेति ॥ भविष्यत्पुराणे ॥ नामधेयंदशम्यांतुकेचिदिच्छंति
 पार्थिव ॥ द्वादश्यामपरैरात्र्यामासेपूर्णैतथाऽपरे ॥ अष्टादशेहनि
 तथावदंत्यन्येमनीषिणः ॥ गृह्यपरिशिष्टे ॥ जननादशरात्रेसंवत्स
 रेवेति ॥ शंखः ॥ आशौचेतुव्यतिक्रांतेनामकर्मविधीयतइति ॥ नचायं

नियमः ॥ तथासतिनामधेयंदशम्यामित्यादिवचनविरोधात् ॥ तथा ॥
 अहन्येकादशेनामेत्यादीनां विवक्षितार्थत्वमेव ॥ तेनाशौचमध्येपि का-
 र्यम् ॥ स्वगृह्यानुसारेण चेते पक्षाव्यवस्थिता विज्ञेयाः ॥ शंखलिखितौ
 ॥ दशम्यामुत्थाप्य पिंडवर्द्धनं पितृणां तत्र सांनिध्यमिति श्रुतिब्रह्मणेत्या-
 हुतिः पूर्वापितृननुमान्य तदहरेव नामकरणं कुर्याद्देवतानक्षत्राभिसंबद्धं
 पिता कुर्यादन्यो वा कुलवृद्धश्चतुरक्षरं वा बोधवदाद्यंतरं तस्थं पुंसामकारां
 तमाकारांतं स्त्रीणामेवं कृतेनाग्निशुचितत्कुलं भवतीति ॥ अस्यार्थः ॥
 दशमेऽहनि सूतिकां पूर्वशय्यात उत्थाप्य ॥ पिंडवर्द्धनमिति तत्रामकर्म त-
 त्कुर्यात् ॥ तत्र चायं क्रमः ॥ ब्रह्मणे पूर्वमाहुतिं हुत्वा पितृननुमान्याभ्यु-
 दयश्राद्धेन पूजयित्वा पिता तदभावे पिंडसन्निध्यादिनाऽन्यो वा नाम कु-
 र्यात् ॥ तत्र नियमः ॥ चतुरक्षरमित्यादिवर्गं तृतीयचतुर्थानियान्यक्षरा-
 णिककारश्च तान्यादौयरलवा अंतस्थास्तान्मध्ये कुर्यादिति ॥ वैजवापः ॥
 पितानामकरोत्येकाक्षरं द्व्यक्षरं चतुरक्षरमपरमिति चेति ॥ अत्र समाक्ष-
 रं पुंसां विषमाक्षरं स्त्रीणामिति ज्ञेयम् ॥ तथा च शंखः ॥ अयुग्माक्षरमा-
 कारांतं स्त्रिया एतद्विहितमिति ॥ उक्तं च ॥ आकारांतं स्त्रीणां स्वकुलसंब-
 धं वानाम कुर्यात् ॥ तथा च शंखः ॥ कुलदेवतासंबद्धं पितानाम कुर्या-
 दिति ॥ कुलसंबद्धं देवतासंबद्धं वेत्यर्थः ॥ मनुः ॥ मंगल्यं ब्राह्मणस्य
 स्यात् क्षत्रियस्य बलान्वितम् ॥ वैश्यस्य धनसंयुक्तं शूद्रस्य तु जुगु-
 प्सितमिति ॥ मंगलबलधननिंदाप्रतिपादकानि क्रमेण वर्णानां नामानि
 भवंतीत्यर्थः ॥ ॥ यथा भद्रशर्मा ॥ शक्तिपालः ॥ धनपुष्टः ॥ हीन-
 दास इति ॥ यमस्तूत्तरपदनियममाह ॥ शर्मादेवश्च विप्रस्य वर्मात्राताच-
 भूभुजः ॥ भूतिर्दत्तिश्च वैश्यस्य दासः शूद्रस्य कारयेदिति ॥ त्रातेति र-
 क्षणवाचिशब्दप्रदर्शनार्थः ॥ अतः शक्तिपाल इत्यादि शब्दा भवन्ति ॥
 इति नामकरणम् ॥ ॥ अथ निष्क्रमणम् ॥ ॥ तत्र भविष्यत्पुराणे
 उत्तरार्द्धे मनुरपि ॥ द्वादशेऽहनि राजेन्द्रशिर्षो निष्क्रमणं भवेत् ॥ चतुर्थे

मासिकर्तव्यं शिशोश्चंद्रस्य दर्शनम् ॥ लौगाक्षिः ॥ तृतीयेर्द्धमास आदि
 त्यस्य दर्शनमिति ॥ अत्रापि पूर्ववदेव व्यवस्था ॥ सुरेश्वरः ॥ जीवभा
 र्गवसौ म्यानां शिशुनिष्क्रमणक्रिया ॥ दिवासाश्रयते नित्यमायुर्वृद्धि
 धनप्रदा ॥ रेवतीचाश्विनीहस्तो धनिष्ठारोहिणी तथा ॥ श्रवणं पुष्यसंयु
 क्तमृगशिरा उत्तरफाल्गुनी ॥ अनुराधोत्तराषाढा तथा चैव पुनर्वसू ॥ इमानि चा
 ति शस्तानि शिशुनिष्क्रमणे बुधैरिति ॥ इति निष्क्रमणम् ॥ अथ कर्णवेधः
 ॥ ज्योतिःशास्त्रे ॥ कार्तिके पौषमासे वाचैत्रे वा फाल्गुने पि वा ॥ कर्णवे
 धं प्रशंसति शुक्लपक्षे शुभे दिने ॥ शुभनक्षत्रेषु भेचंद्रलग्ने शीर्षोदये शुभे ॥
 दिने छिद्रव्यतीपातविष्टिवैधृतिवर्जिते ॥ शिशोरजातदंतस्य मातुरुत्सं
 गसर्पिणः ॥ सौचिको वेधयेत्कर्णौ सूच्याद्विगुणसूत्रया ॥ हस्ताश्विनी
 स्वाति पुनर्वसू च धनं दुर्चित्रा हरिरेव तीषु ॥ चंद्रे तु कूले गुरुशुक्रवारैर्कर्णौ
 तु वेध्यावमरेज्यलग्ने ॥ अयं च कर्णवेधः कुलक्रमागतकाले कर्तव्यः ॥
 इति कर्णवेधः ॥ अथाब्रप्राशनम् ॥ तत्र मनुः ॥ पष्ठे ब्रप्राशनं मासिय
 थेष्टं मंगलं कुल इति ॥ लौगाक्षिः ॥ षष्ठे मासे ब्रप्राशनं जातेषु दंतेषु चेति ॥
 यमः ॥ ततो ब्रप्राशनं मासे षष्ठे कार्यं यथाविधि ॥ अष्टमे वाथ कर्तव्यमिति
 ॥ शंखः ॥ संवत्सरे ब्रप्राशनमिति ॥ व्यवस्था पूर्ववत् ॥ अत्र वि
 शेषो मार्कंडेयपुराणे ॥ देवतापुरतस्तस्य धात्र्युत्संगतस्य च ॥ अलंकृत
 स्य दातव्यमन्नं पात्रैश्च कांचने ॥ मध्वाज्यकनकोपेतं प्राशयेत्पायसंतु
 तम् ॥ तदनंतरं शिशोर्जीविका परीक्षाप्रकारमाह स एव ॥ देवाग्रतो
 थविन्यस्य शिल्पभांडानि सर्वशः ॥ शास्त्राणि वाथ शास्त्राणि ततः पश्ये
 तु लक्षणम् ॥ प्रथमं यत्स्पृशेद्भ्रांडंततो बालः स्वयंतदा ॥ जीविका तस्य वा
 लस्य तेनैव तु भविष्यति ॥ इत्यब्रप्राशनम् ॥ अथ चूडाकर्म ॥ तत्र
 मनुः ॥ चूडाकर्म द्विजातीनां सर्वेषामेव धर्मतः ॥ प्रथमे द्दे तृतीये वा कर्तव्यं
 श्रुतिचोदनादिति ॥ शंखलिखितौ ॥ तृतीये वर्षे चूडाकर्म पंचमेवा ॥
 लौगाक्षिः ॥ तृतीयस्य वर्षस्य भूयिष्ठे गते चूडाकारयंते दक्षिणतः काण

भुजां वामतो वसिष्ठानामुभये त्रिकश्यपानामेकमुंडाभृगवः पंचचूडां
गिरसो वाजिमेके मंगलार्थं शिखिनोन्ये यथा कुलमिति ॥ मुंडाचूडा वा
जिश्च केशपंक्तिः ॥ मंगलार्थमिति ॥ अन्येतु मंगलार्थं शिखामात्रं यत्र
क्वचन कुर्वति ॥ अत्रापि स्वगृह्यव्यवस्था ॥ व्यासः ॥ अश्विनीश्रवण
स्वातिचित्राः पुष्यपुनर्वसू ॥ धनिष्ठा रेवती ज्येष्ठा मृगहस्तेषु कारयेत् ॥
क्षौरमिति शेषः ॥ तथा ॥ नक्षत्रे तु न कुर्वीत यस्मिन्नातो भवेन्नरः ॥
न प्रौष्ठपदयोः कार्यं नैवाग्नेये च भारत ॥ दारुणेषु च सर्वेषु दुष्टतारां च वर्जये
दिति ॥ अन्येति थिवारादिविशेषा उपनयनकर्मोक्ता द्रष्टव्याः ॥ इति
चूडाकर्म ॥ ॥ अथ स्त्रीसंस्काराः ॥ तत्र मनुः ॥ अमंत्रका तु कार्ये
यं स्त्रीणामावृद्धिशेषतः ॥ संस्कारार्थं शरीरस्य यथा कालं यथाक्रमम् ॥
आवृज्जातकर्मादिक्रिया यथाक्रममित्यभिधानात् क्रमातिक्रमो न कर्त
व्य इत्युक्तं भवति ॥ अतएव कालातिक्रमे कात्यायनेन प्रायश्चित्तमभि
हितम् ॥ देवतानां विपर्यासे जुहोतिषुकथं भवेत् ॥ सर्वप्रायश्चित्तं हुत्वा
क्रमशो जुहुयात् पुनः ॥ संस्कारा अतियुज्येरन्स्वकालाच्चेत्कथं च न ॥ हु
त्वे तदेव कर्तव्यायेतूपनयनादधः ॥ सर्वप्रायश्चित्तमपि स एवाह ॥ सर्व
प्रायश्चित्तं पंचभिः त्वं नो अग्र इति ॥ द्वाभ्यामयाश्चाग्नेश्चेति ॥ ये ते शतमु
दुत्तममिति चेति ॥ उपनयनकालातिपत्तौ तु त्रात्यस्तोमाद्यैश्च ॥ एते
ष्वेकैकलोपेपादकृच्छ्रः ॥ चौललोपे त्वर्द्धकृच्छ्रः ॥ स्त्रीसंस्कारे गोभिलो
विशेषमाह ॥ तूष्णीमेताः क्रियाः स्त्रीणाममंत्रेण तु होमत इति ॥ ॥ अथ
विद्यारंभः ॥ तत्र मार्कण्डेयः ॥ प्राप्तेथ पंचमेवर्षे अप्रसुप्ते जनार्दने ॥ षष्ठीं
प्रतिपदं चैव वर्जयित्वा तथाष्टमीम् ॥ रिक्तां पंचदशीं चैव सौरभौमदिनं
तथा ॥ एवं सुनिश्चिते काले विद्यारंभं तु कारयेत् ॥ पूजयित्वा हरिं लक्ष्मीं
देवीं चैव सरस्वतीम् ॥ स्वविद्यासूत्रकारांश्च स्वविद्यां च विशेषतः ॥
एतेषामेव देवानां नाम्ना तु जुहुयादष्टतम् ॥ दक्षिणाभिर्द्विजैर्द्राणां कर्त
व्यं चात्र पूजनम् ॥ प्राङ्मुखो गुरुरासीनो वारुणाभिमुखं शिशुम् ॥ अध्या

पयेच्चप्रथमं द्विजाशीर्भिः सुपूजितम् ॥ ततः प्रभृत्यनध्यायान्वर्जनी
 यान्विवर्जयेत् ॥ इति ॥ अस्य च शिशोः कामचारवादभक्षता ॥ यथा
 हगौतमः ॥ प्रागुपनयनात्कामचारवादः कामचारभक्षइति ॥ काम
 चारोप्यपतनीयकर्मस्वेव ॥ तत्रपादोबालेषु दातव्यइत्यादिप्रायश्चित्त
 स्मरणात् ॥ पुनरुपनयनविषये किंचिदुच्यते ॥ तदुक्तं सुरेश्वरेण ॥
 माघे मासिमहाधनो धनपतिः प्राज्ञो धनी फाल्गुने मेधावी भवति व्रतोपनय
 ने चैत्रे च वेदान्वितः ॥ वैशाखे सुभगः सुखी पटुमातिज्यैष्ठ्ये बलिष्ठो बुधोऽप्या
 षाढेऽपि महाविपक्षविजयी ख्यातो महापण्डित इति ॥ तथा चापस्तंवेन
 वर्णविशेषे विशेष उक्तः ॥ यथा ॥ वसन्ते ब्राह्मणमुपनयति ॥ ग्रीष्मे राज
 न्यम् ॥ शरदिवैश्यमिति ॥ अतश्च ब्राह्मणादीनां वसन्तादि ऋतुत्रये एव
 उपनयनं श्रेष्ठम् ॥ तदसंभवे माघाद्याषाढांतमासेषु निषिद्धकालवर्जिते
 शुकार्यम् ॥ तेचमाघादिमासाः सर्ववर्णसाधारणा इति ॥ गार्ग्य आ
 ह ॥ माघशुक्लादिकपंचमासाः साधारणा वा सकलद्विजानामिति ॥
 ॥ ॥ वृद्धवसिष्ठेन तु विशेष उक्तः ॥ विप्रस्य क्षत्रियस्यापि मौंजीस्या
 दुत्तरायणे ॥ दक्षिणे तु विशांकुर्यान्नानध्यायेन संक्रमे इति ॥ यत्तु वृद्ध
 गार्ग्यवचनम् ॥ अनध्याये प्रकुर्वीत यस्तु नैमित्तिको भवेत् ॥ सप्तमीमा
 घशुक्ले तु तृतीयाचाक्षया तथा ॥ बुधत्रये दुवाराश्च शस्ताश्च व्रतबंधन इ
 ति ॥ तत्प्रायश्चित्ताथोपनयनविषयम् ॥ यतः स एवाह ॥ स्वाध्याय
 विद्युजो घृष्टाः कृष्णप्रतिपदादयः ॥ प्रायश्चित्तनिमित्ते तु मेखलाबंधने
 मता इति ॥ अथ तिथयः ॥ तृतीयैकादशी ग्राह्या पंचमि द्वादशी तथा ॥
 द्वितीयायां च मेधावी भवेदर्थबलान्वितः ॥ रिक्तायामर्थहानिः स्यात्पौर्ण
 मास्यांतथैव च ॥ प्रतिपद्यपि चाष्टम्यां कुलवृद्धि विनाशकृदिति ॥
 ॥ तथा च ॥ सप्तम्यां प्रतिपदि रिक्ता त्रयोदश्याम् ॥ आयुर्विद्यानां शोत्र
 तबंधे पंचदश्यांचेति ॥ तथा च ॥ न च षष्ठ्यां तथा षम्यां पंचदश्यां न
 पर्वणि ॥ रिक्ता सुचनकर्तव्यं त्र्यहस्पृग्दिवसे तथेति ॥ अथ नक्षत्रवारौ ॥

हस्तत्रयेदैत्यरिपुत्रयेचशक्रेन्दुपुण्याश्विनरेवतीषु ॥ वारेषुशुक्रा
 केवृहस्पतीनांहितानुबंधीद्विजमौजिवंधइति ॥ ॥ इतिव्रतबंधनि
 र्णयः ॥ ॥ अथविवाहोपयुक्तामासादयउच्यन्ते ॥ ॥ तदुक्तंज्यो
 तिःसागरे ॥ ॥ माघफाल्गुनवैशाखज्येष्ठाषाढमृगाश्र्विणाः ॥ षडेते
 पूजितामासाश्चातुर्वर्ण्यस्यनित्यशः ॥ मार्गमासितथाज्येष्ठेक्षौरंपरिणयं
 व्रतम् ॥ ज्येष्ठपुत्रदुहित्रोस्तुयत्नेनपरिवर्जयेत्तइति ॥ तथा ॥ श्रेष्ठपक्ष
 सुशंतिशुक्लमसितस्याद्यत्रिभागंतथारिकांप्रोद्ध्यतिथितथर्त्वनयोः
 संधिचक्षोषाःशुभाइति ॥ वृद्धगार्ग्येणतुचैत्रादिषुनिषेधउक्तः ॥ मनेध
 नुषिसिंहेचस्थितेसप्ततुरङ्गमे ॥ क्षौरकर्मनकुर्वीतविवाहंगृह्यकर्मचेति ॥
 ॥ गांगेयोपि ॥ सर्वर्त्तवोविवाहस्यशैशिरौमासौपरिहायोत्तमंचनैदायमि
 ति ॥ शैशिरौशिशिरर्त्तुसंबंधिनौ ॥ अतश्चशिशिरर्त्तुनादौसंबद्धंपौषमन्ते
 संबद्धंचैत्रंच ॥ उत्तमनैदाधमाषाढमासंचवर्जयित्वेत्यर्थः ॥ रत्नमालायां
 तु ॥ नाषाढप्रभृतिचतुष्टयेविवाहोनोपौषेनचमधुसंज्ञकेविधेयइति ॥ नन्वे
 षुवाक्येषुविरोधोदृश्यते ॥ ज्योतिःसागरवाक्ये आपाढमृगाश्र्विणा
 इत्याषाढस्वीकारात् ॥ गांगेयेनपौषचैत्राषाढव्यतिरिक्तानांसर्वमा
 सानांवैवाहिकत्वाभिधानात् ॥ रत्नमालायामाषाढप्रभृतिचतुष्टयव
 र्जनाच्चेति ॥ सत्यम् ॥ देशाचारभेदेनविरोधःपरिहरणीयः ॥
 तथाहि ॥ काश्मीरेभाद्रपदेविवाहादृश्यते ॥ पुष्करेषुकार्तिके ॥
 एवमन्यत्रापिदेशाचारोदृश्यः ॥ अथविवाहेतिथिषुविशेषउच्यते ॥
 तथा ॥ प्रतिपदुःखजननीद्वितीयाप्रीतिवर्द्धनी ॥ सौभाग्यदातृतीया
 स्याच्चतुर्थीचार्थनाशिनी ॥ पंचम्यांसुखवित्तानिषष्ठीविघ्नप्रदामता ॥
 विद्याशीलसुखाप्तिःस्यात्सप्तम्यामफलाष्टमी ॥ नवमीशोकभयदा
 आनंदोदशमीदिने सुखदैकादशीज्ञेयाद्वादशीसंफलास्मृता ॥ माने
 पुत्रौत्रयोदश्यांचतुर्दश्यांतुदोषदे ॥ फलंबहुविधंनित्यंपंचदश्यांवि

शेषतः ॥ नचेहशुक्रप्रतिपदुदयंतीनिषिध्यते ॥ अत्रापिकृष्णपक्ष
 स्यदशमीमविवाहिकाम् ॥ वदंत्यन्येतुदशमीमुभयोरविवाहिकाम् ॥
 अथवारः ॥ गुरुशुक्रेंदुपुत्राणांदिनेषुपरिणीयते ॥ याकन्यासाभवेन्नि
 त्यंभर्तुश्चित्तानुवर्तिनी ॥ अर्काकिंभौमवाराणांदिनेषुकलहाप्रिया ॥
 सापत्न्यंसमवाप्रोतितुषारकरवासरइति ॥ अत्रदिनेइतिविशेषोपादा
 नाद्रात्रौविवाहेनदोषइतिगम्यते ॥ तथैवग्रंथांतरेपि ॥ नवारदोषाः
 प्रभवंतिरात्रौइति ॥ अत्रवर्जितेष्वपितिथिवारेषुसिद्धयोगेसतिवि
 वाहःकार्यः ॥ तदुक्तम् ॥ शनैश्चरदिनेप्राप्तेयदारिक्तातिथिर्भवेत् ॥
 तस्मिन्विवाहिताकन्यापतिसंततिवर्द्धनी ॥ गुरौसिंहमकरस्थितेउक्तेष्व
 पिमासेषुविवाहोत्तमकार्यः ॥ तदुक्तंज्योतिःसागरे ॥ सिंहस्थंमकरस्थं च
 गुरुयत्नेनवर्जयेत् ॥ सिंहस्थेपिमवांसंस्थमित्याहभगवान्भृगुः ॥ अन्यत्र
 सिंहभागेतुविवाहादिविधीयतइति ॥ विवाहे वर्षनिर्णयः ॥ चतुर्भिःषड्वि
 ष्ठाभिर्दशद्वादशभिस्तथा ॥ वर्षैर्विवाहिताकन्यावैधव्यमुपगच्छति ॥
 गौतमोपि ॥ द्वादशेदशमेवाब्देचतुर्थेवाचतुर्दशे ॥ षष्ठेष्टमेद्वितीयेवाक
 न्यकांचेतप्रयच्छति ॥ करोतिवैधव्यमपत्यशोकंदौर्भाग्यमात्यंतिकम
 र्थनाशम् ॥ युग्मेचवर्षेविहितेविवाहेनकन्यकावृद्धिमुपैतिकापि ॥ इत्या
 दिवचनैःस्मृतिषुयुग्मवर्षेविवाहोनिषिद्धः ॥ ज्योतिःशास्त्रेषुनरयुग्म
 वर्षेनिषिद्धः ॥ तस्मात् मासत्रयादूर्ध्वमयुग्मवर्षेयुग्मेतुमासत्रयमेव
 यावत् ॥ विवाहशुद्धिःखलुकन्यकायाज्योतिःस्मृतीनामपिनोविरोधः ॥
 अयुग्मेविधवानारीयुग्मेचविधवाभवेत् ॥ तस्माद्भ्रमयुतेयुग्मेकन्यका
 स्यात्पतिव्रतेति ॥ शतपथभाष्ये संवत्सरांतादीनिनिहृप्यंते ॥
 पौर्णमास्यांतुफाल्गुन्यांवत्सरान्तोनिशात्यये ॥ प्रतिपद्युदितेसूर्येव
 त्सरादिःश्रुतौस्मृतइति ॥ ज्योतिःसागरे ॥ अतिचारगतोजीवः
 स्वरांशनैतिचेद्यदि ॥ लुप्तसंवत्सरोज्ञेयःसर्वकर्मसुगर्हितइति ॥
 भृगोस्तुकच्छेदोविवाहोवलक्षपक्षेनभसोदशम्याम् ॥ पद्मेयथाका

र्त्तिकपौर्णमास्यादेशेष्विति स्याच्छुभदोविवाहः ॥ मंडपे वर्णके वेद्यां कौ
सुंभे च यवांकुरे ॥ तृतीयं नवमं षष्ठं नोद्वाहात्प्राग्दिनं शुभम् ॥ इति वि
वाहमंडपादिकालः ॥ न शुक्रदोषेन सुरेज्यदोषस्ताराबलं चंद्रव
लं च योज्यम् ॥ नवानवोढागमनप्रयाणे दीपोत्सवे कर्त्तिकपौर्णमा
स्याम् ॥ इति सामान्यतः सर्वविवाहनिर्णयः ॥ सिंहस्थेमकरस्थे
च गुरौ विवाहो निंदितः ॥ केचित्तु सिंहस्थे पिमेषसूर्ये कुर्वति ॥
अत्रापि विशेषोल्लेखोक्तः ॥ नर्मदापूर्वभागे तु शोणस्योत्तरदक्षिणे ॥
गंडक्याः पश्चिमे भागे मकरस्थेन दोषकृदिति ॥ यत्तु मिहिरवचनम् ॥ सार्व
कालिकमिच्छति विवाहं गौतमादय इति ॥ तदसुराद्यधर्मविवाहविष
यम् ॥ तदुक्तं गृह्यपरिशिष्टे ॥ धर्मेष्वेव विवाहेषु कालपरीक्षणं नाधर्मे
ष्विति ॥ अत्र प्रासंगिकं चिल्लिरुयते ॥ विवाहे विवृतं तत्रे होमकाल उप
स्थिते ॥ कन्यामृतमूर्तिं दृष्ट्वा कथं कुर्वति याज्ञिकाः ॥ स्नापयित्वा तु तां
कन्यामर्चयित्वा यथाविधि ॥ युंजानमाहुर्तिहुत्वा ततः कर्मप्रवर्तयेत् ॥
स्मृतिचंद्रिकायाम् ॥ विवाहहोमे प्रक्रांतियदिकन्यारजस्वला ॥ त्रिरा
त्रंदं पती स्यातां पृथक् शय्यासनाशनौ ॥ चतुर्थे हनि संस्नातौ तस्मिन्न
ग्रौ यथाविधि ॥ विवाहहोमं कुर्यातामित्यादि स्मृति संग्रह इति ॥
॥ स्मृत्यर्थसारे विशेष उक्तः ॥ विवाहे दंपती स्यातां त्रिरात्रं ब्रह्मचारि
णौ ॥ अलंकृता वधश्चैव सह शय्यासनाशनाविति ॥ ॥ अथैकोदरप्र
सूतानां विवाहविषये मिहिरेण विशेष उक्तः ॥ एकोदरप्रसूतानां भेदस्मि
न्नैव वत्सरे ॥ विवाहो नैव कर्त्तव्यो गर्गस्य वचनं यथेति ॥ ॥ अत्रैको
दरप्रसूतानां पुंसामेव ॥ कन्याविषये तेनैव विशेषाभिधानात् ॥
॥ यथा ॥ उद्वाह्यपुत्रीं नपिता विदध्यात्पुत्र्यंतरस्योद्ग्रहं न कदा
चित् ॥ यावच्चतुर्थीदिनमंगलस्य समापनं तावदसौ विदध्यादिति ॥
अन्योपि विशेषस्तैर्नैवोक्तः ॥ न पुं विवाहोर्ध्वमृतुत्रयेपि विवाहकार्यं दुहि
तुः प्रकल्प्यम् ॥ न मंडनाच्चापि हि त्रमुंडनं स्यान्मुंडनान्मुंडनमन्वेगेवेति ॥

मंडनं विवाहादि ॥ मुंडनमुपनयनादि ॥ विवाहादूर्ध्वमृतुत्रयाभ्यन्तरे उप
नयनादिकं नकार्यमित्यर्थः ॥ तथा च ज्योतिर्निबंधे ॥ एकोदरभ्रातृयुग्मे
स्वसृभ्रातृयुगे तथा ॥ नतदामंगलं कुर्यादेकस्मिन्वत्सरे क्वचित् ॥ नारदी
ये ॥ पुत्रोद्वाहानंतरं पुत्रीविवाहं न तु कारयेत् ॥ नतयोर्व्रतमांगल्यं मंगले जा
तु मंगलम् ॥ मुंडनादुपरिमंडनं भवेदायुषोद्विषणवृद्धिकारकम् ॥ नैव शो
भनमृतुत्रयादधो मंडनात्परतरं हि मुंडनम् ॥ ऊर्द्ध्वविवाहः शुभदोनर
स्य नारीविवाहात्प्रकृतुत्रयेण ॥ नारीविवाहोपितथैव चोर्ध्वनरस्य पा
णिग्रहणाग्रस्तः ॥ न भवेच्छुवृद्धिस्तु बृहद्भेदरन्तरम् ॥ विवाहात्प्रविवा
हस्तु षण्मासावधिसोदरे ॥ होरापटले ॥ पुंविवाहः प्रवेशो विनिर्दिश्य
ते स्त्रीविवाहः कुले निर्गमः कथ्यते ॥ निर्गमादादितो न प्रवेशः शुभस्तत्र
संवत्सरांतो विधिः कीर्तित इति ॥ नैकसंवत्सरे कुर्याद्वात्रोर्थमलजात
योः ॥ विवाहव्रतचौलचतथाव्रतविसर्जनम् ॥ न ज्येष्ठे ज्येष्ठयोः कार्यं नृना
योः पाणिपीडनम् ॥ तयोरन्यतरे ज्येष्ठे ज्येष्ठोपिन विरुध्यतीति ॥ कन्या
ज्येष्ठारो ज्येष्ठो ज्येष्ठो मासस्तथैव च ॥ एतज्ज्येष्ठत्रयं नेष्टविवाहे शौन
कोऽब्रवीत् ॥ अथ कार्तिकीविवाहः ॥ भार्गवस्य च गुरोरदर्शने दृष्ट
दोषपरिपीडिते दिने ॥ कार्तिकीसकलदोषनाशनी कन्यकोद्बहनलयकं
शुभम् ॥ अग्रतः पृष्ठतो वापि कार्तिक्या दिनपंचके ॥ कन्यकोद्वा
हनं कार्यं न दोषो दक्षिणायने ॥ शौनकादिमुनयस्त्रिपुष्करे कार्तिकी
कृतकरग्रहाः सदा ॥ तत्र पाणितलपीडने कृते पुत्रवित्तसुखभागभ
वेदथ ॥ कार्तिक्यां पुष्करे ब्रह्मासावित्रीपरिणीतवान् ॥ शुद्धि
विनापि जायेत यत्र तत्र करग्रहः ॥ भैष्म्यः पंचनिशाः शुभानि गदिताः
पूर्वापरा पूर्णिमा कार्तिक्या मथ पुष्करेऽथ पुलिने नद्याः शुभे संगमे ॥ दे
वाग्नेवरवाटिकासु सुदृशविवाह्यधिष्ण्यै विना शुक्रार्कैश्च शशांकशुद्धि
रहितः पाणिग्रहः शोभनः ॥ इक्षोः सान्निध्यआरामे प्रासिद्धे देवताल
ये ॥ नदीहृदतडागे च विवाहः पुष्करे स्मृतः ॥ शुकेन श्रेतथा जीवे ग्रहणे

चंद्रसूर्ययोः ॥ केशवोत्थापनाहाद्राविवाहःपुष्करेस्मृतः ॥ कार्त्तिक
 कयांघटिकालग्रं करोत्यज्ञानतोपियः ॥ कर्त्ताकारयिताचोभौनिदि
 तौसकलेर्बुधैः ॥ कुर्याद्गोघूलिकंलग्नंकार्त्तिकयांपिंडितोजनः ॥ क
 र्त्ताकारयिताचोभौपुत्रपौत्रसमन्वितौ ॥ इतिकार्त्तिकीविवाहनिर्णयः॥
 अत्रप्रासंगिकंकिंचिल्लिख्यते ॥ विवाहानंतरंवर्षपर्यंतंत्रतबंधनोत्तरं
 षण्मासपर्यंतंचौलानंतरंत्रिमासपर्यंतंतिलतर्पणंपिंडसहितंश्राद्धंचनकु
 र्यात् ॥ तदुक्तंस्मृत्यर्थसारे ॥ विवाहेचोपनयनेचौलेसतियथाक्रमम्॥
 वर्षमर्द्धतर्द्धचनेत्येकेतिलतर्पणम् ॥ वृद्धौसत्यांचतन्मासिनेत्येके
 तिलतर्पणम्॥तीर्थैतिथिविशेषेचकार्यंप्रेतेचसर्वदा ॥ पिंडान्संपिंडानो
 दद्युःप्रेतपिंडंविनात्रतु॥पितृयज्ञेचयज्ञेचगयायांदद्युरेवते ॥ गयासाम्यं
 मृताहस्यकेचिदाहुःपुरातनाः॥॥इतिविवाहनिर्णयः॥॥अथद्विरागम
 नकालउच्यते ॥ तदाहसुरेश्वरः ॥ मावफाल्गुनवैशाखेशुक्लपक्षेशुभे
 दिने ॥ गुर्वादित्यविशुद्धौस्यान्नित्यंपत्नीद्विरागमइति ॥ बादराय
 णोपि ॥ भर्तुःशोभनगोचरेहिमकरेनास्तंगतेभार्गवसूर्येकीटघटाजगे
 शुभदिनेपक्षेतुकृष्णोत्तरे ॥ हित्वादिकपतिशीतगूबुधसितौलालाटि
 केदिकपतावानीतागुणशालिनीनववधूर्नित्योत्सवैर्नंदते ॥ पूर्वतोभ्यु
 दितेशुकेप्रयायाहक्षिणापरे ॥ पश्चादभ्युदितेचैवयायात्पूर्वोत्तरेदि
 शि ॥ स्वभवनपुरप्रवेशेदेशानांविप्रवेतथोद्गहे ॥ नववद्धागृहगमने
 प्रतिशुक्रविचारणानास्ति ॥ ॥ तथाच ॥ ॥ नीहारांशुधनोत्तरादि
 तिगुरुत्वाष्टानुराधाश्विनीशाक्रेर्भास्करवायुविष्णुवरुणब्राह्मेश्चशस्ते
 तित्यौ ॥ कुंभाजलिगतेरवौशुभकरेप्राप्तोदयेभार्गवेजीवज्ञास्फुजितांदि
 नेनववधूसन्नप्रवेशः शुभः ॥ ॥इतिद्विरागमननिर्णयः॥॥ इतिश्रीसू
 र्यसेन०निर्णयामृतेप्रथमंतिथिमासप्रकरणंसमाप्तम् ॥ १ ॥
 ॥ श्रीसूर्यसेनभूभृद्विमलयशःक्षीरसागरादुदिते॥इतिनिर्णयामृतेऽस्मि
 न्पूर्णस्तिथिमासनिर्णयःप्रथमः ॥ श्रीमत्पंडितसिद्धलक्ष्मणसुतःश्री

सिद्धलक्ष्मीपदद्वंद्वद्वाराधनसुप्रसिद्धमहिमायःसिद्धसारस्वतः॥ आदेशा
दकृतैषसूर्यमहसःश्रीसूर्यसेनप्रभोर्वैधकर्मणिकालनिर्णयमसावच्छाटना
थःसुधीः ॥ ॥अथद्वितीयंश्राद्धप्रकरणमारभ्यते॥ ॥ तत्रश्राद्धस्वरूपं
मरीचिनाप्रोक्तम् ॥ प्रेतन्पितृनप्युद्दिश्यभोज्यंयत्प्रियमात्मनः ॥
श्रद्धयादीयतेयत्तुतच्छ्राद्धंपरिकीर्तितमिति॥तच्चद्विविधमेकोद्दिष्टंपार्व
णंचेति॥तत्रैकमुद्दिश्यदीयतेतदेकोद्दिष्टम् ॥ त्रिपुरूपोद्देशेनदीयमा
नंपार्वणमिति ॥ तदाहकण्वः ॥ एकमुद्दिश्ययच्छ्राद्धमेकोद्दिष्टमुदी
रितम् ॥ त्रीनुद्दिश्यतुयत्तद्धिपार्वणंमुनयोविदुरिति ॥ तत्पुनर्नित्यनै
मित्तिककाम्यभेदेनत्रिविधम्॥तत्रनित्यंप्रत्याब्दिकादि ॥ नैमित्तिकंप्रे
तश्राद्धसंपिंडीकरणादि॥काम्यश्राद्धमलभ्ययोगादिषुक्रियमाणम् ॥
तदाहकात्यायनः ॥ मृताहेऽहरहर्दर्शश्राद्धंयच्चमहालये ॥ तंनित्य
मुदितंसद्भिर्नित्यवद्धिविधानतइति ॥ तथानैमित्तिकश्राद्धंगाल
वेनोक्तम् ॥ प्रेतंश्राद्धंसंपिंडांतंसंक्रांतिग्रहणेषुच ॥ तथाभ्युदयिकं
श्राद्धंवृद्धिश्राद्धंनिमित्ततइति ॥ काम्यंचतेनैवोक्तम् ॥ तिथ्यादिषुच
यच्छ्राद्धंमन्वादिषुयुगादिषु ॥ अलभ्येषुचयोगेषुतत्काम्यंसमुदाहृत
मिति ॥ अत्रतिथ्यादिष्वित्यादिशब्दान्नक्षत्रवारयोगकरणेषुकैश्चित्
नित्यंनैमित्तिकंकाम्यंवृद्धिश्राद्धमतःपरम् ॥ पार्वणंचेतिविज्ञेयंश्राद्धंपं
चविधंबुधैरितिपंचविधत्वमुक्तम् ॥ कैश्चिद्वादशविधत्वमुक्तम् ॥
तत्रविचार्यमाणेसर्वेषांभेदानामुक्तेषुत्रिष्वेवांतर्भावइतित्रिविधत्वमेव
युक्तम् ॥ ॥ अथश्राद्धकालउच्यते ॥ ॥ तदाहयाज्ञवल्क्यः ॥
अमावास्याष्टकावृद्धिकृष्णपक्षोयनद्वयम् ॥ द्रव्यंब्राह्मणसंपत्तिर्विषुव
त्सूर्यसंक्रमः॥ व्यतीपातोगजच्छायाग्रहणंचंद्रसूर्ययोः ॥ श्राद्धंप्रतिरु
चिश्चैवश्राद्धकालःप्रकीर्तित इति॥ ॥तत्रमार्गेशिरपौषमावफाल्गु
नभाद्रपदेषुकृष्णपक्षाष्टम्योष्टकाऽस्तत्पूर्वसप्तम्याःपूर्वेषुस्तत्परानव
म्योन्वष्टकाः ॥ तदुक्तंकालादर्शं ॥ मार्गशीर्षचपौषेचमावेप्रौष्ठेचफा

लग्ने ॥ कृष्णपक्षेषुपूर्वेद्युरन्वष्टक्यंतथाष्टकमिति ॥ विष्णुस्मृताव
पि ॥ अमावास्यास्तिस्रोष्टकास्तिस्रोन्वष्टकास्तिस्रःपूर्वेद्युः ॥ प्रौष्ठप
देहेमंतशिशिरयोरपरपक्षेषुत्रयोदशीत्रीहिभिर्नैवैयागइति ॥ अस्य
र्थः ॥ प्रौष्ठपदेकृष्णाष्टमीएकाष्टका ॥ मार्गशीर्षपौषयोःकृष्णाष्टम्यौहेमं
ततोरैकत्वादेकैवगम्यते ॥ माघफाल्गुनयोरपिकृष्णाष्टम्यौशि
शिरत्तोरैकत्वादेकैवेति तिस्रोष्टकाः ॥ एवमन्वष्टकास्तिस्रःपूर्वेद्युश्चेति
वेदितव्याः ॥ अत्रमासप्रयुक्तासुपंचस्वष्टमीषुऋतुप्रयुक्तयाद्वयोरै
कत्वमभिधायत्रित्वसंख्ययाभिधानेर्निकारणमिति चेत् ॥ ॥ सत्यम् ॥
देवताविशेषेद्रव्यविशेषेचत्रित्वदर्शनात्रित्वसंख्याभिधानमुपपद्यते ॥
॥ तदुक्तंवायुपुराणे ॥ ॥ पित्र्यदानायमूलंस्त्युरष्टकास्तिस्रएवच ॥
कृष्णपक्षेवरिष्ठाहिपूर्वाचैर्द्रीतिभाष्यते ॥ प्राजापत्याद्वितीयास्यात्तृती
यावैश्वदेविकी ॥ आद्यापूपैःसदाकार्यामांसैरन्याभवेत्तथा ॥ शाकैः
कार्यात्तृतीयास्यादेशोद्रव्यगतोविधिरिति ॥ अत्रापिहेमंताष्टम्योरि
द्रोदेवताअपूपोद्रव्यम् ॥ शिशिराष्टम्योःप्रजापतिर्देवतामांसद्र
व्यम् ॥ भाद्रपदाष्टम्यांविश्वेदेवादेवताशाकोद्रव्यमितित्रित्वसंख्यो
पपत्तिः ॥ आश्वलायनस्तु ॥ हेमंतशिशिरयोश्चतुर्षुमासेषुचतस्रोऽ
ष्टकाइत्याह ॥ यथा ॥ हेमंतशिशिरयोश्चतुर्णामपरपक्षाणामष्टमी
ष्वष्टकाइति ॥ गजच्छायातु ॥ यदेदुःपितृदैवत्येहंसश्चैवकरेस्थितः ॥
त्रयोदशीगजच्छायाश्राद्धेपुण्यैरवाप्यतइति ॥ अन्यत्सुगमम् ॥
इतिप्रसंगादष्टकादिस्वरूपंनिरूप्यप्रकृतमनुसंधीयते ॥ तदुक्तम् ॥
नित्यश्राद्धंमृताहोहरहरित्यादि ॥ तत्रमृताहस्यपूर्वादिष्टत्वेनतन्नि
र्णयस्यापिपूर्वत्वमेवोचितम् ॥ तथापितस्यप्रत्याब्दिकेप्येवमेवेत्य
मावास्यातुल्यत्वादमावास्यानंतरमेवतन्निर्णयोवक्ष्यते ॥ अहरहः
श्राद्धस्वरूपंतुभविष्योत्तरेप्रोक्तम् ॥ यथा ॥ अहन्यहनिय
च्छ्राद्धंतन्नित्यमिति कीर्तितम् ॥ वैश्वदेवविहीनंतदशक्ताबुदके

नत्विति ॥ अमावास्याश्राद्धं च नित्यम् ॥ अकरणे प्रत्यवायस्मर
णात् ॥ तदाह व्याघ्रः ॥ ननिर्वपितयच्छ्राद्धं प्रमीतपितृको द्विजः ॥
इंदुक्षये मासि मासि प्रायश्चित्तीयते नर इति ॥ साचामावास्याशुद्धावि
द्धाचेति द्विविधा ॥ तत्र शुद्धात्वं संदिग्धा ॥ विद्धापुनस्त्रिविधा ॥
भूतविद्धावाप्रतिपदिद्धावा उभयविद्धाचेति ॥ तत्रोभयविद्धातु पुनश्च
तुर्विधा ॥ पूर्वदिन एवापराह्णव्यापिनी परदिन एवापराह्णव्यापिनी उ
भयत्रापराह्णव्यापिनी नोभयत्रापराह्णव्यापिनी चेति ॥ अत्रोभयत्रा
पराह्णव्यापिनी पुनस्त्रिविधा ॥ तिथिक्षयोपेतातिथिवृद्धच्युतेतातिथिसा
म्योपेताचेति ॥ एवं विद्धामावास्याष्टविधा ॥ तत्र भूतविद्धामावा
स्याचंद्रदर्शनसंभवात्सिनीवालीत्युच्यते ॥ प्रतिपदिद्धातु चन्द्रदर्शना
भावात्कुहूरित्युच्यते ॥ तदुक्तम् ॥ दृष्टचंद्रासिनीवालीनष्टचंद्राकुहूसृ
तेति ॥ एषु भेदेषु भूतविद्धाप्रतिपदिद्धावापराह्णव्यापिनीपितृकर्मणि
ग्राह्या ॥ तथाच श्रुतिः ॥ पूर्वाह्णे वै देवानां मध्यं दिनो मनुष्याणामपराह्णः
पितॄणामिति ॥ स्मृतिरपि ॥ पूर्वाह्णे वै देविकं कर्म अपराह्णे तु पैतृकम् ॥ ए
कोद्दिष्टं तु मध्याह्ने प्रातर्वृद्धिनिमित्तकमिति ॥ हारीतोपि ॥ अपराह्णः
पितॄणां तु यापराह्णानुयायिनी ॥ साग्राह्यापितृकृत्येतु न पूर्वाह्णानुया
यिनीति ॥ अपराह्णस्य गजच्छायात्मकत्वादपि पितृकर्मणि प्राशस्त्यं
भरद्वाजेनोक्तम् ॥ वनस्पतिगते सोमेया छाया पूर्वतो मुखी ॥ गजच्छाया
हि सा तत्र पितॄणां दत्तमक्षयमिति ॥ चंद्रस्त्वमावास्यायामपराह्णात्मके
चतुर्थत्रिमुहूर्तवनस्पतिगतो भवति ॥ तथाच श्रुतिः ॥ त्रिमुहूर्तवसेदकै
त्रिमुहूर्तजले वसेत् ॥ त्रिमुहूर्तवसेद्गोषु त्रिमुहूर्तवनस्पतौ ॥ स्मृत्यंत
रेपि ॥ द्विगुणाह्यात्मनश्छायादर्शे स्यादपराह्णिकी ॥ गजच्छायेति सा प्रो
क्तापितॄणां तृप्तिकारिणीति ॥ अतश्च पितृकर्मण्यपराह्णस्य प्राशस्त्याद्भू
तविद्धाप्रतिपदिद्धा उभयविद्धावापराह्णव्यापिन्येव ग्राह्या ॥ ननु भूतवि
द्धाममावास्यां मोहादज्ञानतोपि वा ॥ श्राद्धकर्मण्येकुर्युस्तेषामायुः

प्रहीयतइति काष्णार्जिनवचनेनभूतविद्धायानिषेधात्कथं तत्रश्राद्धमि
तिचेत् ॥ सत्यम् ॥ इदंवचनंप्रतिपदिवामावास्यामपराह्णव्यापि
न्यां सत्यां ॥ भूतविद्धायांश्राद्धनिषेधपरमित्यविरोधः ॥ प्र
तिपन्मिश्रितायाश्चापराह्णव्यापित्वाभावेभूतविद्धायाविधानाच्च ॥ त
दुक्तंजावालिना ॥ प्रतिपद्यप्यमावास्यानापराह्णगताभवेत् ॥ भूत
विद्धैवसाग्राह्यापित्र्येकर्मणिसर्वदेति ॥ तथाच ॥ पूर्वाह्णेचेदमावा
स्यानापराह्णेभवेद्यदि ॥ भूतविद्धैवसाग्राह्यापित्र्येकर्मणिसर्वदेति ॥
प्रतिपद्यप्यमावास्यापूर्वाह्णेभवेन्नापराह्णेभवेदित्यर्थः ॥ तथाच ॥
प्रतिपद्यप्यमावास्यापूर्वाह्णव्यापिनीयदि ॥ भूतविद्धैवसाकार्यापि
त्र्येकर्मणिसर्वदेति ॥ पूर्वाह्णव्यापिन्येवनापराह्णव्यापिनीत्यर्थः ॥
एष्वपिवचनेषुभूतविद्धायाअपराह्णव्यापित्वमभिप्रेतम् ॥ उभयत्रा
पराह्णव्यापित्वाभावेत्वपरैवकुतपकालिकीतिवक्ष्यते ॥ यत्तु ॥ मध्या
ह्नात्परतोयत्रचतुर्दश्यनुवर्तते ॥ सिनीवालीतुसाज्ञेयापितृकार्यैस्तुनिः
ष्फलेतिवौधायनवचनम् ॥ तत्रत्रेधाविभक्तस्याहोमध्यभागोमध्याह्न
स्ततःपरतःसायंकालइत्यर्थः ॥ उभयत्रापराह्णव्यापिनीतुतिथिक्षये
आहिताग्निभिःपूर्वासिनीवालीग्राह्या ॥ अनाहिताग्निभिःस्त्रीशूद्रै
श्चपराकुहूरेवग्राह्या ॥ तिथिवृद्धौसाम्येचसर्वैरपिकुहूरेवकार्या ॥ तदु
क्तंजावालिना ॥ अपराह्णद्वयव्यापीयदिदर्शस्तिथिक्षये ॥ आहिताग्नेः
सिनीवालीनिरग्न्यादेःकुहूर्मतेति॥आदिशब्दात्स्त्रीशूद्राणामुपसंग्रहः॥
काष्णार्जिनिरपि ॥ सिनीवालीद्विजैर्ग्राह्यासाग्निकैःपितृकर्मणि ॥ स्त्री
शूद्रैश्चकुहूर्ग्राह्यातथाचानग्निकैर्द्विजैरिति ॥ प्रचेतसाप्युक्तम् ॥
सिनीवालीकुहूश्चैवश्रुत्युक्तेपितृकर्मणि ॥ स्यातांतेयदिमध्याह्नाच्छ्रा
द्धंतत्रकथंभवेत् ॥ तिथिक्षयेसिनीवालीतिथिवृद्धौकुहूर्मता ॥ साम्ये
ऽपिचकुहूर्ज्ञेयावेदवेदांगवेदिभिरिति ॥ अत्रमध्याह्नादितिमध्याह्ना
दूर्ध्वमपराह्णस्यातामित्यर्थः ॥ अस्मिन्नपिवाक्येतिथिक्षयेसिनी

वालीतिपूर्वोक्तेवसाग्निकानाग्निकादिव्यवस्थाकल्पनीया ॥ अन्यथा
 जावालिकाष्णाजिन्यादिवाक्यविरोधः स्यात् ॥ नोभयत्रापराह
 व्यापिनीतिपरैवकुतुपकालव्यापिनीग्राह्या ॥ तदुक्तं हारीतेन ॥ भूतवि
 द्वाप्यमावास्याप्रतिपन्मिश्रितापिवा ॥ पित्रेकर्मणिविद्वद्भिर्ग्राह्याकुत
 पकालिकीति ॥ तत्र कुतपशब्देननाष्टममुहूर्तमात्रमुच्यते ॥ किंतु ॥ कु
 तपरौहिणविरिश्वास्त्रयोमुहूर्ता उच्यन्ते ॥ तदुक्तमापस्तंबेन ॥ कुतपा
 द्यान्मुहूर्तास्त्रीत्यदाचरतिभास्करः ॥ सकालः कुतपस्तत्रपितृणां दत्तम
 क्षयमिति ॥ अत्र परामावास्यायामपराह्णरूपशाभावान्मुहूर्तत्रयरूपकु
 तपकालव्यापित्वाभावेप्यष्टममुहूर्तकुतपे उपक्रांतस्य श्राद्धस्य प्रति
 पद्भागेपिसमाप्तौ न दोषः ॥ तदुक्तं जावालिनः ॥ पूर्वाह्णे चेदमावास्यानाप
 राह्णे भवेद्यदि ॥ प्रतिपद्यपि कर्तव्यं श्राद्धं श्राद्धविदो विदुरिति ॥ तथागौ
 तमोपि ॥ पूर्वाह्णे चेत्प्रतिपदो भूते सायममायदि ॥ प्रारभ्य कुतपे श्राद्धं
 कुर्यादारौहिणं बुधः ॥ विधिज्ञो विधिमास्थाय रौहिणं तु न लंघयेदि
 ति ॥ यत्तु कन्यामकरमीनेषु तुलायां मिथुने तथा ॥ भूतविद्वैवसर्वेषां
 पूज्या भवति यत्नत इति हारीतवचनं तद्वत्तविषयम् ॥ तदा ह जावा
 लिः ॥ तुलायां मकरमीने कन्यायां मिथुनेऽप्यमा ॥ भूतविद्वद्वात्रेते ग्रा
 ह्या शेषेषु प्रतिपद्युतेति ॥ आहिताग्निरदृष्टचंद्रायामपराह्णव्यापिन्याम
 मावास्यायां पिंडपितृयज्ञं कुर्यात् ॥ तदाहापस्तंबः ॥ अमावास्या
 यां यदहश्चंद्रमसं न पश्यंति तदाहः पिंडपितृयज्ञं कुर्युरिति ॥ कात्याय
 नोपि ॥ अमावास्यायामपराह्णे पिंडपितृयज्ञश्चंद्रादर्शन इति ॥ यदा
 पिंडपितृयज्ञो दर्शश्चाद्वै च कर्तव्यं स्यात्तदा द्वयमपि क्रमेण कुर्यात् ॥ त
 दुक्तं मनुना ॥ पितृयज्ञं तु निर्वर्त्य विप्रश्चंद्रक्षये मिमान् ॥ पिंडान्वाहा
 र्यकं श्राद्धं कुर्यान्मासानुमासिकमिति ॥ अत्रान्वाहार्यकशब्देन पि
 ङानुब्राह्मणभोजनानंतरमाह्वयंतेऽस्मिन्निति व्युत्पत्त्या पार्वणश्राद्ध
 मुच्यते ॥ अतश्च यान्यन्यान्यपि स्मृतिपुराणवाक्यानि भूतविद्वद्वा मा

वास्याश्राद्धनिषेधकानितानिचतुर्दश्यामावास्यायाअपराह्लिकत्वा
भावेप्रतिपदिचापराह्लिकत्वेतिथिवृद्धिसाम्ययोरुभयत्रापराह्लव्यापि
त्वेचप्रतिपन्मिश्रितायाममावास्यायांश्राद्धविधिपराणिवेदितव्यानि ॥
यानिपुनर्भूतविद्धायांश्राद्धविधायकानितानिभूतएवापराह्लव्यापित्वे
भूतविद्धदर्शेश्राद्धविधिपराणि उभयत्रापराह्लव्यापित्वेचतिथिक्षयेसा
ग्निकविषयेचतुर्दशीमिश्रामावास्याश्राद्धपराणिचवेदितव्यानि ॥ या
नितुकुतपकालव्यापिन्यांश्राद्धविधायकानि तान्युभयत्रापराह्लव्या
पित्वाभावविषयाणिवेदितव्यानि ॥ कैश्चिदपराह्लानादरेणैवकुतपका
लप्राधान्येनैवामावास्यानिर्णिततेषामप्ययमेवाभिप्रायः ॥ अपरा
ह्लव्यापिन्यांकुतुपकालमारभ्यश्राद्धंकर्तव्यमिति ॥ अन्यथा ॥ अप
राह्लःपितृणांतुयापराह्लानुयायिनीत्यादिवहुश्रुतिस्मृतिपुराणवाक्य
विरोधोदुष्परिहारःस्यात् ॥ अतश्चोक्तएवनिर्णयःसाधीयानिति ॥ पौ
र्णमास्यपिश्राद्धविधावमावास्यावदेवनिर्णया ॥ पौर्णमास्यांतुश्रा
द्धपरंवचनम् ॥ अमावास्यायथापुण्यापितृपिंडस्यकर्मणि ॥ पौर्ण
मासीतथापुण्याविशेषोस्तिनकश्चनेति ॥ ॥ इतिश्रीसूर्यसेनमहीमहें
द्रविरचितेनिर्णयामृतेद्वितीयेश्राद्धप्रकरणेऽमावास्याश्राद्धनिर्णयः ॥
॥ अथमृताहनिर्णयःप्रस्तूयते ॥ ॥ तत्रमृताहस्वरूपंस्मृताबुक्तम् ॥
मासपक्षतिथिरूपेयस्मिन्योमिश्रितेऽहनि ॥ प्रत्यब्दंतुतथाभूतंक्षयाहं
तस्यतंविदुरिति ॥ क्षयाहतिथिरप्यमावास्यावदपराह्लव्यापिनीग्रा
ह्या॥दिनद्वयेमृततिथेरपराह्लव्यापित्वेत्वधिकापराह्लव्यापिनीग्राह्या ॥
उभयत्रापराह्लस्पर्शाभावेतुपूर्वैवसायंकालव्यापिनीग्राह्या ॥ तत्र
वाक्यानि ॥अपराह्लःपितृणांतुयापराह्लानुयायिनी ॥ साग्राह्यापितृकृ
त्येतुनपूर्वाह्लानुयायिनीति ॥ मरीचिरपि॥ द्वयपराह्लव्यापिनीचेत्स्या
दाब्दिकस्ययदातिथिः ॥ महतीयत्रतद्विद्धांप्रशंसंतिमहर्षयइति ॥
द्वापराह्लौव्याप्रोतीत्यर्थः ॥ गर्गः ॥ नद्यहव्यापिनीचेत्स्यान्मृताह

स्यचयातिथिः ॥ पूर्वविद्धैवकर्त्तव्यात्रिमुहूर्ताभवेद्यदि ॥ नारदोपि ॥
 दर्शचपौर्णमासंचपितुःसांवत्सरंदिनम् ॥ पूर्वविद्धमकुर्वाणोनरकंप्रतिप
 द्यतइति ॥ पूर्वैद्युःसायमितिवाक्यशेषः ॥ ननु ॥ अह्नचस्तमयवेलायां
 कलामात्रायदातिथिः ॥ सैवप्रत्याब्दिकेज्ञेयानापरापुत्रहानिदेति
 काष्णार्जिनवचनेनास्तमयेकलामात्रतिथेःस्वीकारात् त्रिमुहूर्ता
 भवेद्यदीतिविरोधइतिचेन्न ॥ कैमुतिकन्यायेनकलामात्रापिग्राह्या
 किमुतत्रिमुहूर्तैत्येवंपरत्वादस्य वाक्यस्यपूर्वसायंत्रिमुहूर्तव्यापित्वा
 भावेपरैवकुतपकालव्यापिनीग्राह्या ॥ ॥ तदाहगोभिलः ॥ ॥ त्रिमु
 हूर्तानचेद्ग्राह्यापरैवकुतपेहिसेति ॥ ननु सायंकालव्यापिन्याःपूर्ववि
 द्यायाग्रहणेकुतपादिमुहूर्तत्रयस्पर्शाभावात् प्रारभ्यकुतपेश्राद्धंकुर्या
 दारौहिणंबुधइति श्राद्धस्यकुतपारंभरौहिणपरिसमाप्तिविधानात्क
 थंतत्रश्राद्धमितिचेत् ॥ सत्यम् ॥ सातिथिस्तदहोरात्रयस्यामस्त
 मियाद्रविः ॥ तथा ॥ यत्रास्तंसवितायातिपितरस्तामुपासतइत्या
 दिवाक्यैरस्तमयतिथेःश्राद्धकर्मणिसंपूर्णत्वविधानात् कुतुपएवा
 रभ्यश्राद्धंकार्यमिति ॥ ॥ अथप्रासंगिकाःश्राद्धप्रदेशाउच्यन्ते ॥
 तदुक्तंविष्णुधर्मोत्तरे ॥ दक्षिणाप्रवणेदेशेतीर्थादौवागृहेपिवा ॥ भूसं
 स्कारादिसंयुक्तेश्राद्धंकुर्यात्प्रयत्नतइति ॥ यमस्तुविशेषमाह ॥ पर
 कीयप्रदेशेषुपितृणानिर्वपेत्तुयः ॥ तद्धूमिस्वामिपितृभिःश्राद्धकर्म
 विहन्यतइति ॥ अत्रपरकीयप्रदेशाःपरस्वीकृतगृहाः ॥ तीर्थाद्यभा
 वेगृहस्वामिनेकिंचित्रिष्करूपंदत्त्वापरकीयप्रदेशेवाकार्यम् ॥ तीर्था
 दीनांसर्वसाधारण्यमेव॥तदुक्तंपुराणसमुच्चये॥अटवीपर्वताःपुण्यानदी
 तीराणियानिच ॥ सर्वाण्यस्वामिकान्याहुर्नहितेषुपरिग्रहइति ॥
 ॥ तथा ॥ वनानिगिरयोनद्यस्तीर्थान्यायतनानिच ॥ देवखाताश्चग
 र्त्ताश्चनस्वामीतेषुविद्यतइति॥आयतनानिदेवायतनानि ॥ इतिश्राद्ध
 प्रदेशाः ॥ ॥ अथश्राद्धकर्तुर्नियमाउच्यन्ते ॥ ॥ तत्रमरीचिः ॥

श्राद्धीयेहि दशम्यांचद्वादश्यांव्रतवासरे ॥ एकादश्यांव्यतीपातेतैलं मां
संविजयेत् ॥ गोभिलोपि ॥ श्वःकर्त्तास्मीतिनिश्चित्यदाताविप्रात्रि
मंत्रयेत् ॥ निरामिषंसकृद्भुक्त्वाससभुक्तजनेगृहइति ॥ स्मृत्यर्थसारेऽ
पि ॥ दंतधावनतांबूलस्निग्धास्नानमभोजनमिति ॥ रत्यौषधंपरात्रंचश्रा
द्धकृतसवर्जयेतदिति ॥ इति श्राद्धकर्तृनियमाः ॥ तच्चक्षयाहश्राद्धंपित्रो
रेकोदिष्टंपार्वणंवायथास्वकुलाचारंकुर्यात् ॥ उभयविधायकवाक्य
बलात् ॥ वाक्यानिच यथाहयमः ॥ सर्पिंडीकरणादूर्ध्वप्रतिसंवत्सरं
नरैः ॥ मातापित्रोःपृथक्कार्यमेकोदिष्टंमृतेहनीति ॥ शातातपोपि ॥
सर्पिंडीकरणंकृत्वाकुर्यात्पार्वणवत्सदा ॥ प्रतिसंवत्सरंश्राद्धंछागले
योदितोविधिरिति ॥ अतएवविज्ञानेश्वरयोगिनापित्रोहियववद्विकल्प
इत्युक्तम् ॥ अमावास्यायामपरपक्षेचमृतानांपार्वणमेव नैकोदिष्टम् ॥
तदुक्तंशंखेन ॥ अमायांवाक्षयोयस्यप्रेतपक्षेथवायदि ॥ पार्वणंत
स्यकर्त्तव्यंनैकोदिष्टंकदाचनेति ॥ संन्यासिनांतुपार्वणमेव ॥ तदुक्तं
प्रचेतसा ॥ दंडग्रहणमात्रेणनैवप्रेतोभवेद्यतिः ॥ अतस्सुतेनकर्त्तव्यं
पार्वणंतस्यसर्वदेति ॥ अनाद्यगर्भज्येष्ठभ्रातृगुर्वादीनामेकोदिष्टमेव
कार्यम् ॥ तदाहशातातपः ॥ अनाद्यगर्भज्येष्ठस्यभ्रातुःसद्भिर्निगद्य
ते ॥ ऋतेसर्पिंडनात्तस्यनैवपार्वणमाचरेत् ॥ अत्रानाद्यगर्भेत्यभिधा
नादाद्यगर्भज्येष्ठभ्रातुःपितृवदेवर्पाणमेकोदिष्टंवायथास्वाचारंकुर्यादि
तिगम्यते ॥ सुमतुः ॥ यश्चमंत्रस्यदातास्याद्यश्चविद्यांप्रयच्छति ॥ गुरुता
वपिकुर्वीततथोर्नैवतुपार्वणमिति ॥ वृद्धगार्ग्योपि ॥ मातुःसहोदरोयश्च
पितुःसहोदरस्तथा ॥ तथोश्चनैवकुर्वीतपार्वणंपिंडनादृतइति ॥ पि
ंडनात्सर्पिंडीकरणादृतेपार्वणंकुर्वीतेत्यर्थः ॥ वृद्धवासिष्ठोपि ॥ सर्पिंडी
करणादूर्ध्वयत्रतत्रप्रदीयते ॥ भ्रात्रेभगिन्यैपुत्रायस्वामिनेमातुलायच ॥
मित्रायगुरवेश्राद्धमेकोदिष्टंपार्वणमिति ॥ पुत्रादीनामभावेपत्नीस्व
यमेवभर्तुःसर्पिंडीकरणंकृत्वाप्रत्यब्दंपार्वणमेवकुर्यात् ॥ तदुक्तंलौगा

क्षिणा॥ सर्वाभावेस्वपत्न्यस्तुस्वभर्तृणाममंत्रकम् ॥ सर्पिंडकिरणकुण्ड
स्ततःपार्वणमेवचेति॥सुमंतुरपि॥अपुत्रेसंस्थितेकर्तानभवेच्छ्राद्धकर्म
णि॥तत्रपत्न्यपिकुर्वीतसर्पिंडचंपार्वणंतथेति॥अपुत्राणांपत्नीव्यतिरि
क्तकर्तृत्वेत्वेकोद्दिष्टमेव॥ तदुक्तम् ॥ अपुत्रायेमृताकेचित्पुरुषावास्त्रि
योपिच॥ तेषांसर्पिंडनाभावादेकोद्दिष्टंनपार्वणमिति॥ स्त्रीणांतुक्षयाहा
दिव्यतिरिक्तश्राद्धेषुपत्यासहैवश्राद्धंकार्यम्॥क्षयाहादिषुपृथक्कार्यम् ॥
तदाहजातूकर्ण्यः ॥ क्षयाहंवर्जयित्वैकंस्त्रीणानास्तिपृथक्क्रिया ॥ के
चिदिच्छंतिनारीणामन्यत्रापिमहर्षयइति॥ अन्यत्रान्वष्टकादिष्वपि ॥
तदुक्तम् ॥ आन्वष्टक्यंतथावृद्धिमातृश्राद्धंमृतेहनि ॥ एकोद्दिष्टं
थामुक्त्वास्त्रीणानान्यत्पृथग्भवेदिति ॥ ज्ञातातपोपि ॥ नांदीमुखाष्ट
काश्राद्धेगयायांचमृतेहनि ॥ पितामह्यादिभिःसार्द्धमातुःश्राद्धंपृथ
ग्भवेदिति॥काष्णांजिनिरपि॥ अष्टकादिषुवृद्धौचगयाश्राद्धंमृतेहनि॥
मातुःश्राद्धंपृथक्कुर्यादन्यत्रपतिनासहेति ॥ मातुरितिस्त्रीणामुपलक्ष
णम्॥अन्वारोहेणमृतासुस्त्रीषुविशेषोविधीयते ॥ तत्रभर्तृमृतदिनेएवै
कचित्त्यारोहणेनस्त्रियामरणेसतिप्रत्यब्दमृताहश्राद्धेकालैक्यंकत्रैक्यं
पाकैक्यंभवति ॥ पिंडोपिद्विपितृकश्राद्धवद्वयोरुद्देशेनैकएवदेयः ॥
नवश्राद्धंतुपृथग्भवति ॥ तदाहलौगाक्षिः ॥ मृतेहनिसमासेनपिंडनि
र्वर्णंपृथक् ॥ नवश्राद्धंतुदंपत्योरन्वारोहणएवतु ॥ समासेनपिंड
निर्वर्णनंनवश्राद्धंपृथगित्यन्वयः ॥ अत्रमृतेहनीतिविशेषोपादानात्
तिथिभेदेतुपृथगेवश्राद्धंकुर्यात् नसमासेनेतिगम्यते ॥ किंच ॥
मृतेहनिसमासेनकुर्यादितिविशेषाभिधानादेवसांवत्सरिकव्यतिरिक्त
नवश्राद्धषोडशश्राद्धसर्पिंडीकरणगयान्वष्टकादिश्राद्धेषुवचनांतैश्च
पृथग्विहितेषुपृथक्कर्तव्यतायानवश्राद्धंपृथगितिपरिसंख्ययानवश्राद्ध
स्यैवपृथग्विधानात् ॥ नवश्राद्धव्यतिरिक्तेषुषोडशश्राद्धादिषुसां
वत्सरिकवदेवपिंडोदेयः ॥ यत्तुस्मृत्यंतरवचनम् ॥ एकचि

त्यांसमारूढौदंपतीनिधनंगतौ ॥ पृथक्श्राद्धंतयोःकुर्यादोदनञ्चपृथक्
 पृथक् ॥ तन्नवश्राद्धविषयम् ॥ नवश्राद्धैकश्चित्तत्रेणक्रियतेइत्थं
 गिरसोवाक्येनगम्यते ॥ तद्विषयमोदनञ्चपृथक्पृथगिति वाक्यञ्च ॥
 नवश्राद्धेषुयच्छृष्टंगृहेपर्युषितंचयत् ॥ दंपत्योर्भुक्तशिष्टंचतन्नभुंजी
 तर्हिचिदिति ॥ यदात्वेकस्यामेवतिथौवृद्ध्यादिनद्वयव्यापिन्यांपूर्व
 दिनव्यापिभागेभर्तृमरणंपरदिनव्यापिभागेपत्न्या एकचित्यारोहणेन
 मरणंतदापिसमासेनैवपिंडादिविधायकवाक्यबलान्मृततिथेरैकत्वाद्भ
 र्तृश्राधान्यात्तद्वर्द्धशरीरभूतायाःपत्न्याश्चापितदेवमरणसंकल्पेनमृ
 तप्रायत्वाद्भिन्नदिनमरणरूपैकनिमित्तापेक्षयाबहूनामनुग्रहोऽन्याय्यइ
 ति तिथ्यैकत्वादिनिमित्तानामेवन्याय्यत्वाद्भर्तृमरणदिनप्रभृत्येवदि
 नपरिगणनंकृत्वातिलोदकर्पिंडदानांशौचादिकंकर्तव्यम् ॥ यानिपु
 नर्भर्तृमरणानंतरंचिरकालव्यवधानेऽप्यनुगमनेनमृतायाअपिपत्न्याभ
 र्तृमरणसमकालमेवमरणप्रतिपादकानिवाक्यानिनितान्यर्थवादरूपाणि
 प्रोत्सहकानितान्यपितिथ्याभेदैकचित्यारोहणविषयेयोज्यानि ॥ य
 तुभृगुवचनम् ॥ यासमारोहणंकुर्याद्भर्तृश्रित्यांपतिव्रता ॥ तांमृ
 ताहनिंसंप्राप्तेपृथक्पिंडेनयोजयेत्॥प्रत्यब्दंतुनवश्राद्धंयुगपत्तुसमाचरे
 दिति ॥ तद्भर्तृमृततिथिव्यतिरिक्तान्यतिथावेकचित्त्यान्वारोहणवि
 षम् ॥अथस्त्रीविषयेविशेषमुक्त्वासंघातमृतानांश्राद्धविषयेविशेषोभि
 धीयते ॥ यदादेववशादेकस्मिन्दिनेमृतानांपितृमातृभ्रात्रादीनांयुगप
 दाब्दिकसंनिपातः ॥ तदाप्रधानानुक्रमेणपृथक्पाकेनकुर्यात् ॥श्राद्धा
 नांबहुत्वात्कुतपाद्युक्तकालेकर्तुमशक्यत्वादेकपाकेनैव पूर्वपितृब्राह्म
 णनिमन्त्रणं ततोमातृब्राह्मणनिमन्त्रणं ततोऽन्येषांयथाप्रधानंकृत्वा ए
 वंपादप्रक्षालनादिकंकृत्वायुगपत्सर्वश्राद्धानिसमापयेत् ॥ तदुक्तंभृ
 गुणा ॥ एककालेगतासूनांबहूनामथवाद्वयोः ॥ तंत्रेणश्रपणंकुर्याच्छ्रा
 द्धंचैवपृथक्पृथगिति ॥ ऋष्यशृंगोपि ॥ भवेद्यदिसंपिंडानांयुगपन्म

(१७६)

निर्णयामृते-

रणंतदा ॥ संबंधासत्तिमालोक्यतत्क्रमाच्छ्राद्धमाचरेदिति ॥ तत्क्र
मादिति संबंधक्रमात् ॥ यत्तुवचनम् ॥ कृत्वापूर्वमृतस्यादौद्रि
तयस्यततःपुनः ॥ तृतीयस्यपुनःकुर्यात्संनिपातेत्वयंक्रमइति ॥
इदंतुमातापितृव्यतिरिक्तानांतुल्यसंबंधानामेकस्मिन्दिनेक्रमेणमृता
नांमरणक्रमेणश्राद्धंकर्तव्यमित्येवंपरम् ॥ भृगुऋष्यशृंगवाक्येष्वश्या
द्युपद्रवेणतुल्यकालमृतविषयेमातापितृविषयेविशेषमाह ॥ काष्णा
जिनिः ॥ पित्रोःश्राद्धेसमंप्राप्तेनचपर्युषितेपिवा ॥ पितृपूर्वसुतःकुर्या
दन्यत्रासत्तियोगतः ॥ ननु नैकःश्राद्धद्वयंकुर्यात्समानेहानिकुत्रचित् ॥
इतिप्रचेतसाएकस्मिन्दिनेश्राद्धद्वयकरणंनिषिद्धंतत्कथमुच्यतेसंबंध
क्रमेणैकोबहूनिश्राद्धानिकुर्यादिति ॥ सत्यम् ॥ देवताभेदेनिमि
त्तभेदेचैकस्यानेकश्राद्धकरणविधानम् ॥ तदुक्तंजाबालिना ॥
श्राद्धंकृत्वातुतस्यैवपुनःश्राद्धंनतद्दिने ॥ नैमित्तिकंतुकर्तव्यंनिमि
तानुक्रमोदयमिति ॥ यथा ॥ श्राद्धंकृत्वापुनःश्राद्धंनकुयादिक
वासरे ॥ यदिनैमित्तिकंनस्यादेकोदिष्टंभवेदिति ॥ कात्यायनोपि ॥
द्विबहूनिनिमित्तानिजायेरत्रेकवासरे ॥ नैमित्तिकानिकार्योणिनिमित्तो
त्पत्त्यनुक्रमादिति ॥ नियतानियतनिमित्तयोःश्राद्धयोःसंनिपातेऽ
नियतनिमित्तस्यानुष्ठानादेवनियतनिमित्तमपिसिद्धचतीत्यनियतनि
मित्तमेवकुर्यात् ॥ यथा ॥ नित्यश्राद्धदर्शश्राद्धयोःसंनिपातेदर्श
श्राद्धेनैवनित्यश्राद्धसिद्धिः ॥ उदकुंभमासिकयोर्मासिकेनैवो
दकुंभसिद्धिः ॥ एवंमाधामावास्यायांयुगादिश्राद्धेनैवदार्शिकसिद्धिः ॥
॥ तथा दर्शग्रहणाद्यद्धौदयाद्यलभ्ययोगश्राद्धेनैवदार्शिकसिद्धिः ॥
एवंफाल्गुनामावास्यायांमन्वादिनिमित्तश्राद्धेनैवदार्शिकश्राद्धसिद्धि
रिति ॥ तदुक्तंकालादर्श ॥ नित्यदार्शिकयोश्चोदकुंभमासिकयोरपि ॥
दार्शिकस्ययुगादेश्वदार्शिकालभ्ययोगयोः ॥ दार्शिकस्यचमन्वादेः
संपातेश्राद्धकर्मणाम् ॥ प्रसंगादितरस्यापिसिद्धेरुत्तरमाचरेदिति ॥

नियतानियतनिमित्तत्वेपि देवताभेदेन श्राद्धद्वयं कार्यम् ॥ तदुक्तं कालादशैः ॥ नित्यस्य चोदकुंभस्य दार्शमासिकयोरपि ॥ नित्यस्य चाब्दिकस्यापि दार्शिकाब्दिकयोरपि ॥ युगाद्याब्दिकयोश्चापि मन्वाद्याब्दिकयोरपि ॥ प्रत्याब्दिकेषु चालभ्ययोगेषु विहितस्य च ॥ संपातदेवताभेदाच्छ्राद्धयुग्मं समाचरेत् ॥ तत्र नित्यदार्शिकयोः षड्दैवत्वं मासिकोदकुंभयोर्योऽदिष्टत्वादेवताभेदः ॥ तथा नित्यदार्शिकयुगादिमन्वाद्यालभ्ययोगनिमित्तश्राद्धानां षड्दैववत्वात् प्रत्याब्दिकस्य त्रिदैवत्वादेकोद्दिष्टत्वाद्वा देवताभेद इति ॥ अत्राप्यनियतनिमित्तस्यैव प्राबल्यात् पूर्वमुदकुंभमासिकाब्दिकाद्यनियतनिमित्तं कृत्वा पश्चान्नियतनिमित्तं नित्यदार्शिकादिश्राद्धं कुर्यात् ॥ तथा चोक्तं कालादशैः ॥ निमित्तानियतश्चात्र पूर्वानुष्ठानकारणमिति ॥ पार्वणैकोद्दिष्टयोरेकत्र कार्यत्वे पार्वणं कृत्यैकोद्दिष्टं कुर्यात् ॥ यदा ह जावालिः ॥ यदैकत्र भवेद्युग्ममेकोद्दिष्टं च पार्वणम् ॥ पार्वणं त्वभिनिर्वर्त्यैकोद्दिष्टं समाचरेदिति ॥ व्याध्यादिनिमित्तेन श्राद्धविघ्ने समुत्पन्ने सति कृष्णैकादश्याममावास्यायां वा श्राद्धं कुर्यात् ॥ तदुक्तं मरीचिना ॥ श्राद्धविघ्ने समुत्पन्नेऽप्यविज्ञाते मृते हनि ॥ कुर्यादन्नेन कृष्णायामेकादश्यां विधुक्षय इति ॥ अत्र मृताहनि श्राद्धविघ्ने समुत्पन्नेऽविज्ञाते पीत्यन्वयः ॥ अतश्च मृताहश्राद्धस्यैव मासिकस्य संपातसरिकस्य च कृष्णैकादश्याममावास्यायां विधानात् ॥ नान्यस्य श्राद्धस्य ॥ सूतकेनाब्दिकश्राद्धेतरिते सूतकानंतरिते दिने तत्कुर्यात् ॥ तदा ह ऋष्यश्रृंगः ॥ आब्दिके चैव संप्राप्ते आशौचं जायते यदि ॥ आशौचे तु व्यतिक्रान्ते तत्र श्राद्धं विधीयत इति ॥ आशौचानंतरदिनेऽपि करणासंभवे अमावास्यायां कुर्यात् ॥ तदा ह गोभिलः ॥ दैवात् प्रत्याब्दिके श्राद्धं अंतरामृतसूतके ॥

आशौचानंतरंकुर्यात्तन्मासेंदुक्षयेपिचेति ॥ केचित्त्वाशौचानंतरंपु
 नःक्षयाहतिथावेवकार्यमित्याहुः ॥ तथा ॥ तदहश्चेत्प्रमुच्येतके
 नचित्सूतकादिना ॥ सूतकानंतरंकुर्यात्पुनस्तदहरेवचेति ॥ अत्रसूत
 कानंतरमिति सूतकपदंविघ्ननिमित्तोपलक्षकम् ॥ यदातुपत्न्यैवभर्तुः
 श्राद्धकर्त्रीश्राद्धदिनेरजस्वलाभवतितदापंचमेहानिश्राद्धंकुर्यात् ॥ तदा
 हगौतमः ॥ अपुत्रातुयदाभार्यासंप्राप्तेभर्तुराब्दिके ॥ रजस्वला
 भवेत्सातुकुर्यात्तत्पंचमेहनीति ॥ तथाच ॥ आब्दिकेसमनुप्राप्तेयस्य
 भार्यारजस्वला ॥ पंचमेहानितच्छ्राद्धंनकुर्यात्तन्मृतेहनीति ॥ यस्यभा
 र्यारजस्वलातस्यश्राद्धंभार्याकर्त्रीमृताहेरजोयुक्तानकुर्याद्रजोदोषांते
 पंचमेहानिकुर्यादित्यर्थः ॥ यत्तु आपद्यनम्रौतीर्थेचप्रवासेपुत्रजन्म
 नि ॥ आमश्राद्धंप्रकुर्वीतयस्यभार्यारजस्वलेति ॥ तथा ॥ आर्तवेदे
 शकालानांविष्टेवसमुपस्थिते ॥ आमश्राद्धंद्विजैः कार्यंशूद्रःकुर्यात्सदैव
 हीतिकात्यायनव्याघ्रपादवचनाभ्यांपुत्रादिःकर्तास्वभार्यापारजस्व
 लायामामश्राद्धंकुर्यादित्युक्तम् ॥ तन्मृताहव्यतिरिक्तश्राद्धविषयम् ॥
 तदाहलौगाक्षिः ॥ पुष्पवत्स्वपिदारेषुविदेशस्थोप्यनग्निकः ॥ अन्ने
 नैवाब्दिकंकुर्याद्विघ्नाचामेननक्वचिदिति ॥ अन्नेनपक्वान्नेन ॥ मरी
 चिरपि ॥ अनग्निकःप्रवासीचियस्यभार्यारजस्वला ॥ आमश्राद्धं
 प्रकुर्वीतनतत्कुर्यान्मृतेहनीति ॥ काष्ण्णजिनिरपि ॥ आपन्नोप्याब्दिकंनै
 वकुर्यादामेनकुत्रचित् ॥ अन्नेनतदमायांतुकृष्णेवाहरिवासरइत्यादिवा
 क्यैराब्दिकेआमश्राद्धनिषेधात्पत्न्यारजस्वलात्वेपिस्वयमन्यैर्वांशि
 ष्टैःपक्वेनन्नेनप्रत्याब्दिकश्राद्धंकुर्यात् ॥ रजस्वलाकर्त्रीचेत्सापंचमेहानि
 कुर्यादितिसिद्धम् ॥ यस्यपरदेशादिमृतस्यमृतमासोज्ञायते नपुन
 र्दिनम् ॥ तस्यतन्मासामावास्यायांकृष्णैकादश्यांवाऽऽब्दिकंकुर्या
 त् ॥ तदाहबृहस्पतिः ॥ नज्ञायतेमृताहश्चेत्प्रोषितेसंस्थितेसति ॥
 मासश्चेत्प्रतिविज्ञातस्तदशैस्यादथाब्दिकमिति ॥ मरीचिरपि ॥

श्राद्धविघ्नेसमुत्पन्नेवाविज्ञातेमृतेहनि ॥ एकादश्यांतु कर्तव्यं कृष्णप
क्षेमृतेहानति ॥ दिनज्ञानेमासाज्ञानेत्वाषाढेमाघेवातद्दिनेकार्यम् ॥
तदुक्तं बृहस्पतिना ॥ यदामासोनविज्ञातोविज्ञातं दिनमेव तु ॥ तदा
चाषाढकेमासिमाघेवातद्दिनेभवेदिति ॥ मरीचिरपि ॥ विज्ञातं दिन
मेव स्यान्नमासो ज्ञायते यदा ॥ तदा चाषाढकेमासिमाघेवातद्दिनेभवेदि
ति ॥ यदोभयमपिन ज्ञायते तदा प्रवासमासदिवसौ ग्राह्यौ ॥ तदा ह बृहस्प
तिः ॥ दिनमासावविज्ञातौ मरणस्य यदा पुनः ॥ प्रस्थानमासदिवसौ ग्राह्यौ
पूर्वोक्त्यादिशेति ॥ अस्यायमर्थः ॥ यदा प्रस्थानमासदिवसौ ज्ञातौ तदा
तवेष ग्राह्यौ यदामासो ज्ञातो दिनं न ज्ञातं तदा तन्मासमावास्यैकादश्या
तद्दिनम् ॥ यदा दिनं ज्ञातं मासोन ज्ञातस्तदा षाढमाघयोस्तद्दिने ॥ यदा
मरणप्रस्थानमासदिना ज्ञानं तदा मृतवार्ताश्रवणदिने ॥ तत्राप्यसंभवे वा
र्ताश्रवणमासमाघमावास्यायां वा कुर्यात् ॥ तदुक्तं प्रचेतसा ॥ अपरिज्ञा
तेमावास्यायां श्रवणदिने वेति ॥ प्रत्याब्दि कश्चाद्धदिने वेति ॥ प्रत्याब्दि
कश्चाद्धदिने द्रव्याद्यभावाच्छ्राद्धकरणासंभवेऽपि ङप्रदानमात्रं कुर्यात् ॥
तदसंभवे तूपवासं वा कुर्यात् ॥ तदुक्तम् ॥ पिंडमात्रं प्रदातव्यमभावे श्राद्ध
विप्रयोः ॥ श्राद्धे हनितुं संप्राप्ते भवेन्निरशनोऽपि वेति ॥ पात्राभावे तु विशेषः
स्मृत्यंतरे प्रोक्तः ॥ पात्राभावे परंकृत्वा पितृयज्ञविधिं नरः ॥ निर्दिश्या
प्यन्नमुद्धृत्य यत्र पात्रं ततो नयेदिति ॥ पितृयज्ञविधिं श्राद्धविधिम् ॥ अन्य
त्रापि ॥ सर्वाभावे क्षिपेदग्नौ गवेदद्यात्तथाप्सु वा ॥ न तु प्राप्तस्य लोपो
ऽस्ति पैतृकस्य विशेषत इति ॥ सर्वस्योक्तस्यानिषिद्धस्य च पात्रस्य चा
भावे इत्यर्थः ॥ अतिदरिद्रस्य तर्पणमात्रपर्याप्ततिलाद्यभावे बृद्धवासे
ष्टेन विशेष उक्तः ॥ अग्निना वा दहेत् कक्षं श्राद्धकाले समागते ॥ तस्मि
न्नोपवसेदद्भिर्जपेद्वा श्राद्धसंहितामिति ॥ कक्षं तृणसमूहं नापुरुषः ॥
विष्णुपुराणे तु ॥ सर्वाभावे वनं गत्वा कक्षमूलप्रदर्शकः ॥ सूर्यादिलोक
पालानामिदमुच्चैः पठिष्यति ॥ न मेऽस्ति वित्तं न धनं न चान्यच्छ्राद्धोपयोगि

स्वपितृव्रतोऽस्मि ॥ तृप्यंतु भक्त्या पितरौ मयैतौ भुजौ कृतौ वर्त्मनि मारु-
 तस्य ॥ इत्येतैः पितृभिर्गीतिं भाव्यं भावप्रयोजकम् ॥ यः करोति कृतं
 तेन श्राद्धं भवति पार्थिवेति ॥ क्षयाहतिथौ ग्रहणे सति भोक्तृभावाद्भिजो-
 ऽप्यामेन हेम्ना वा प्रत्याब्दिकं कुर्यात् ॥ भोक्तृसंभवे तु पक्वान्नेनैव कुर्यात् ॥
 तदाह गोभिलः ॥ दशैरविग्रहे पित्रोः प्रत्याब्दिकमुपस्थितम् ॥ अन्ने-
 नासंभवे हेम्ना कुर्यादा मेन वा सुत इति ॥ अत्र दशांशशब्दः पूर्णिमा चंद्र-
 ग्रहणादीनामुपलक्षकः ॥ अतश्च पुत्रव्यतिरिक्तेनाप्यधिकारिणाव-
 श्यकसर्पिण्डश्राद्धं चंद्रसूर्यग्रहणेऽप्यामेन हेम्ना वा कार्यं न्यायस्य तुल्य-
 त्वात् ॥ एवं मासिकेऽपि विज्ञेयम् ॥ मासिकसांवत्सरिकव्यतिरिक्तं तु
 श्राद्धं विघ्ने सति द्विजोऽप्यामेनैव कुर्यात् ॥ तदुक्तम् ॥ श्राद्धविघ्ने द्वि-
 जातीनामामश्राद्धं प्रकीर्तितम् ॥ अमावास्यादिनियतं माससंवत्स-
 राहते ॥ अत्र माससंवत्सराह त इति ग्रहणव्यतिरिक्तविषयम् ॥ ग्रहण-
 विषये मासिकसांवत्सरिकयोरपि गोभिलवाक्येनामश्राद्धविधानात् ॥
 अथ प्रसंगादन्योऽप्यामश्राद्धकाल उच्यते ॥ तदाह कात्यायनः ॥ आप-
 द्यनश्रौतीर्थे च प्रवासे पुत्रजन्मनि ॥ आमश्राद्धं प्रकुर्वीत भार्यारजसि संक्र-
 म इति ॥ बौधायनोऽपि ॥ संक्रमेन्न द्विजाभावे प्रवासे पुत्रजन्मनि ॥ हेमश्रा-
 द्धं संग्रहे च द्विजः शूद्रः सदा चरोदिति ॥ द्विजानां ब्राह्मणक्षत्रियवि-
 शांसंक्रमादिष्वामहेमश्राद्धाधिकारः ॥ शूद्रस्य तु सदैव ॥ तथा च सुमं-
 तुः ॥ पाकाभावेऽधिकारः स्याद्विप्रादीनां नराधिप ॥ अपत्नीनां महाबा-
 हो विदेशगमनादिभिः ॥ सदा चैव तु शूद्राणामामश्राद्धं विदुर्बुधा इति ॥
 जमदग्निरपि ॥ यावत्स्यादग्निसंयुक्त उत्सन्नाग्निरथापि वा ॥ आमश्रा-
 द्धं तथा कुर्याद्वस्तेऽग्नौ करणं भवेदिति ॥ प्रचेताश्च ॥ स्त्रीशूद्रः स्वपचश्चैव
 जातकर्मणि चाप्यथ ॥ आमश्राद्धं तदा कुर्याद्विधिना पावणेन तु इति ॥
 स्वपचः स्वयंपचतीत्यपत्नीक इत्यर्थः ॥ आमश्राद्धे पक्वान्नस्थाने ॥
 आमान्नमात्रं विशेषविधिः सर्वोपि स एव ॥ तदुक्तं व्यासेन ॥ सिद्धा

त्रेतुविधिर्यस्यादामश्राद्धेऽप्ययंविधिः ॥ आवाहनादिसर्वस्यात्पिण्डदानं च भारत ॥ दद्याच्चैवद्विजातीनां शृतं वाऽशृतमेव च ॥ तेनाग्नौ करणं कुर्यात्पिण्डांस्तेनैवनिर्वपेदिति ॥ षट्त्रिंशन्मते तु पिण्डदाने विशेष उक्तः ॥ आमश्राद्धं यदा कुर्यात्पिण्डदानं कथं भवेत् ॥ गृहपाकात्समुद्धृत्य सक्तुभिः पायसेन वेति ॥ अत्र आमहेमो र्यथा लाभं स्वीकारः ॥ आमन्ने तु व्यासेनैव विशेष उक्तः ॥ आमं ददात्तु कौन्तेय दद्यादामं चतुर्गुणमिति ॥ चतुर्गुणं तु पुरुषाहारापेक्षया द्विगुणान्नदानविधयस्त्वशक्तविषया वेदितव्याः ॥ केषुचिन्मन्त्रेषूहमपिमरीचिराह ॥ आवाहने स्वधाकारे मन्त्रा ऊह्या विसर्जने ॥ अन्यकर्मण्यनूयाः स्युरामश्राद्धविधिः स्मृत इति ॥ आमश्राद्धकालस्तु गालवेनोक्तः ॥ आमश्राद्धं तु पूर्वाह्ने सिद्धात्रेन तु मध्यतः ॥ पार्वणं चापराह्ने तु वृद्धिश्राद्धं तथाग्निकमिति ॥ अत्र सिद्धात्रेन तु मध्यत इत्येकोद्दिष्टविषयं प्रतीयते ॥ पार्वणस्यापराह्ने विधानात् ॥ एकोद्दिष्टं च मध्याह्ने इति वचनबलाच्च ॥ आग्निकमित्यग्न्याधाननिमित्तम् ॥ एतच्चांमश्राद्धं शूद्रस्य ब्राह्मणभोजननिषेधात्त्रितयम् ॥ निषेधस्तु सुमंतुनोक्तः ॥ न पक्वं भोजयेद्विप्रान्सच्छूद्रोऽपि कदाचन ॥ भोजयन् प्रत्यवायी स्यान्न च तस्य फलं लभेदिति ॥ अतश्च नित्यं शूद्रकर्तृकामश्राद्धमपराह्णे कार्यम् ॥ तदुक्तम् ॥ मध्याह्नात्परतोयस्तुकुतपः समुदाहृतः ॥ आममात्रेण तत्रैव पितृणां दत्तमक्षयमिति ॥ आमश्राद्धं पूर्वाह्ने इत्येतत्तु द्विजकर्तृकनित्यमामश्राद्धविषयम् ॥ अतश्चानयोर्वाक्ययोर्न विरोधः ॥ ॥ इत्यामश्राद्धनिर्णयः ॥ ॥ अथ जीवत्पितृकस्य श्राद्धकाल उच्यते ॥ तत्र ॥ सपितुः पितृकृत्येषु अधिकारो न विद्यते ॥ न जीवंतमतिक्रम्य किंचिद्दद्यादिति श्रुतिरिति ॥ कात्यायनेन जीवत्पितृकस्य श्राद्धाधिकारे निषिद्धेऽपि गृह्यपरिशिष्टे तदपवाद उक्तः ॥ यथा ॥ उद्वाहे पुत्रजननेऽपि त्र्येष्ट्यां सौमिके मखे ॥ तीर्थे ब्राह्मण आयाते षडेते जीवतः पितुरिति ॥ जीवत्पितृकस्य

षडेतेश्राद्धकालादित्यर्थः ॥ पित्र्येष्टिश्चातुर्मास्येषुविहितापिंडापितृ
यज्ञेवा ॥ पितरिपातित्यादिदोषयुक्तेसंन्यस्तेवाउक्तकालातिरिक्तका
लेष्वपिकुर्यात् ॥ ॥ तदुक्तम् ॥ ब्राह्मणादिहतेततेपतिते संगव
र्जिते ॥ येभ्यएवपितादद्यात्तेभ्योदद्यात्स्वयंसुतइति ॥ ॥ सुमं
तुरपि ॥ ॥ नजीवत्पितृकःकुर्याच्छ्राद्धमग्निमृतेद्विजः ॥ येभ्यएवपि
ताकुर्यात्तेभ्यःकुर्वीतसाग्निकइति ॥ साग्निकस्त्वाहिताग्निरनाहिताग्नि
रपि ॥ यत्तुहारीतवचनम् ॥ अनग्निकोपिकुर्वीतजन्मादौवृद्धिकर्म
णि ॥ येभ्यएवपितादद्यात्तानेवोद्दिश्यपार्वणमिति ॥ अत्रानग्निकइत्य
नाहिताग्निरभिप्रेतः ॥ अन्यथासुमंतुवचनेनविरोधःस्यात् ॥ सुमंतुना
तुविशेषउक्तः ॥ ध्रियमाणेतुपितरिपूर्वेषामेवनिर्वपेत् ॥ विप्रवद्रापि
तंश्राद्धेस्वकंपितरमाशयेदिति ॥ पितामहेजीवतिपितृप्रपितामहयो
र्भृतयोःसएवाह ॥ पितायस्यतुवृत्तःस्याज्जीवेच्चापिपितामहः ॥ पितुः
सनामसंकीर्त्यकीर्तयेत्प्रपितामहमिति ॥ पितामहोवातंश्राद्धंभुंजीतेत्य
ब्रवीन्मनुः ॥ पितुःसनामेति ॥ अस्मत्पितुःपितामहमिति स्वप्र
पितामहंकीर्तयेदित्यर्थः ॥ पितरिपितामहेचजीवतिप्रपितामहादीनां
त्रयाणांश्राद्धंकुर्यात् ॥ ॥ तदुक्तंविष्णुना ॥ ॥ पितरिजीवतियेषां
पिताकुर्यात्तेषांकुर्यात् ॥ पितरिपितामहेचजीवतियेषांपितामहःकु
र्यात्तेषांकुर्यात् ॥ पितरिपितामहेप्रपितामहेचजीवतिनैवकुर्यात् ॥
यस्यपिताप्रेतःसपित्रेपिंडंनिधायप्रपितामहात्परंद्राभ्यांदद्यात् ॥ य
स्यपिताप्रपितामहश्चप्रेतौसपित्रेपिंडंनिधायपितामहात्परंद्राभ्यांदद्या
दिति ॥ यस्यपितामहःप्रेतःसतस्मैपिंडंनिधायप्रपितामहात्परंद्राभ्यां
दद्यात् ॥ यस्यपितापितामहश्चप्रेतौसताभ्यांपिंडौदत्वाप्रपिताम
हात्परं एकस्मैदद्यादिति ॥ निगमेपि ॥ योजीवत्पितृणातेभ्यो
यजेत्स्वपितृस्थानकइत्येके ॥ जीवतामजीवतांवादेयमितिहिरण्य
केतुरपि ॥ अथजीवत्पितृकस्ययत्रश्राद्धनिषेधस्तदुच्यते ॥
यथाहलौगाक्षिः ॥ आमश्राद्धंगयाश्राद्धंश्राद्धंचापरपक्षिकम् ॥ नजी

वत्पितृकः कुर्यात्तिलैः कृष्णैश्च तर्पणमिति ॥ ॥ ऋतुरपि ॥ ॥ अष्ट
कासु च संक्रांतौ मन्वादिषु युगादिषु ॥ चन्द्रसूर्यग्रहेपाते स्वेच्छया पूज्य-
योगतः ॥ जीवत्पितानैव कुर्याच्छ्राद्धं काम्यं तथा खिलमिति ॥ अत्रा-
ष्टका आन्वष्टक्यव्यतिरिक्ता एव आन्वष्टक्यश्राद्धविधानात् ॥ ॥ तदुक्तं
मैत्रायणीये गृह्यपरीशिष्टे ॥ आन्वष्टक्ये गयाप्राप्तौ सत्यां यच्च मृते हनि ॥
मातुः श्राद्धं सुतः कुर्यात्पितर्यपि च जीवति ॥ अत्र गयाप्राप्तौ सत्यामिति दै-
वात्प्रसंगिकप्राप्तौ गयायां श्राद्धविधायकम् ॥ आमश्राद्धं गयाश्राद्ध-
मिति तु श्राद्धोद्देशेनैव गयांगत्वात् तत्र श्राद्धं न प्रकर्तव्यमित्येतत्परम् ॥
अतश्चनविरोधः ॥ ॥ इति श्रीसूर्यसेन-० निर्णयामृते श्राद्धप्रकरणे द्वि-
तीये मृताहनिर्णयः ॥ ॥ अथ महालयापरपक्षश्राद्धनिर्णयः प्रस्तूयते ॥
॥ आश्विनमासकृष्णपक्षोपरपक्षः ॥ स एव महालयोऽप्युच्यते ॥ तत्र षो-
डशदिनानि श्राद्धादिषु पुण्यतमानि ॥ तदुक्तं ब्रह्मांडपुराणे ॥
कन्यागते सवितरियान्यहानितुषोडश ॥ ऋतुभिस्तानितुल्यानितेषु
दत्तमथाक्षयमिति ॥ शुक्लप्रतिपदा सह षोडश संख्या पूरणम् ॥ तस्याऽ-
पि चंद्रक्षयाविशेषादृशात्मकत्वात् ॥ तदुक्तं देवलेन ॥ अहः-
षोडशकं यत्तु शुक्लप्रतिपदा सह ॥ चंद्रक्षयाविशेषेण सापि दर्शात्मिका
स्मृतेति ॥ मनुरपि ॥ नभस्य स्यापरः पक्षो यत्र कन्यां व्रजेद्
विः ॥ समहालयसंज्ञः स्याद्भजच्छायाह्वयस्तथेति ॥ अत्र नभस्यस्ये-
ति शुक्लप्रतिपदादिचांद्रमासाभिप्रायेण ॥ यमोपि ॥ आषाढीमव-
धिकृत्वायः पक्षः पंचमो भवेत् ॥ तत्र श्राद्धं प्रकुर्वीत कन्यास्थो को भवेन्न चे-
ति ॥ सांख्यायनिरपि ॥ पुण्यः कन्यागते सूर्यः पुण्यः पक्षश्च पं-
चमः ॥ कन्यास्था कान्वितः पक्षः सौत्यंतं पुण्य उच्यते इति ॥ अत्र पंच-
मपक्षो मलमाससंबन्धी चेत्तदा तमाति क्रम्य शुद्धपक्ष एव श्राद्धादिकं कार्यम्
॥ तदाह भृगुः ॥ एकराशिस्थिते सूर्ये यदा दर्शद्वयं भवेत् ॥ हव्य-
कव्यक्रियाहंता तदा ज्ञेयो धिमासकः ॥ वृद्धिश्राद्धं तथा सोममश्या-
धेयं महालयम् ॥ राजाभिषेकं काम्यं च न कुर्याद्भानुलंघित इति ॥ यत्तू

त्तं॥कन्यास्थोर्कोभवेन्नचेति ॥ तदादौमध्येऽवसानेवाकन्यागतेपिमूर्ये
 प्रतिपदमारभ्यपक्षश्राद्धेकर्तव्येसंपूर्णपक्षस्यकन्यागतत्वसूचनार्थम् ॥
 ॥ तदाहकाष्णाजिनिः ॥ ॥ आदौमध्येवसानेवायत्रकन्यात्रजे
 द्रविः ॥ सपक्षःसकलःपूज्यःश्राद्धषोडशकंप्रतीति ॥ ॥ जावा
 लिरपि ॥ अगतेपिरवौकन्यांश्राद्धंकुर्वीतसर्वदा ॥ आषाढ्याःपंचमः
 पक्षःप्रशस्तःपितृकर्मस्त्विति ॥ अतश्चापरपक्षेश्राद्धमावश्यकम् ॥
 तच्चपार्वणविधिनाषड्दैवतकार्यम् ॥ ॥ तदाहगौतमः ॥ ॥ पितरो
 यत्रपूज्यंतेतत्रमातामहाअपि ॥ अविशेषेणकर्तव्यविशेषान्नरकंत्रजे
 दिति ॥ ॥ कौत्सोपि ॥ ॥ उत्तराहस्तचित्रामुकन्यायांभास्वति
 स्थिते ॥ कृष्णपक्षोगजच्छायासमानःपितृकर्मसु ॥ पार्वणस्यावृताकु
 र्यादक्रोधःश्राद्धमत्रत्विति ॥ आवृताप्रकारेण॥जावालिरपि ॥ पुत्रा
 नायुस्तथारोग्यमैश्वर्यमतुलंतथा ॥ प्राप्नोतिपञ्चमेकृत्वाश्राद्धंकामां
 स्तथानरइति ॥ नन्वपरपक्षश्राद्धंनित्यमित्युक्तम् ॥ अत्रफलश्रव
 णात्काम्यंप्रतीयतेतत्कथंविरोधपरिहारइतिचेत् ॥ सत्यम् ॥ नित्या
 निनैमित्तिकानिचावश्यकानिफलसंप्रयोगात्काम्यानिभवंतीत्युभय
 रूपाणि ॥ अतश्चनविरोधः ॥ अस्यचाद्यंतदैवत्वेनदार्शिकादिभ्योभे
 दः ॥ ॥ तदाहदेवलः ॥ ॥ देवाद्यैर्नैवकुर्वीतदैवांतंनैवकुत्राचि
 त् ॥ देवाद्यंतंहिकुर्वीतश्राद्धंरक्षणहेतुनेति ॥ आदौदेवताविश्वेदेवाः॥
 अंत्येदेवताविष्णुरिति ॥ एवंसर्वस्मिन्नपिपक्षेश्राद्धंकुर्यात्तदशक्तौपञ्च
 म्यादितदशक्तावष्टम्यादितदशक्तौदशम्यादिदर्शपर्यन्तम् ॥ तदश
 क्तावनिषिद्धेएकस्मिन्वादिनेकुर्यात् ॥ ॥ तदाहगौतमः ॥ तथा
 परपक्षेश्राद्धंपितृभ्योदद्यात्पंचम्यादिदर्शांतमष्टम्यादिदशम्यादिसर्व
 स्मिन्वेति ॥ ॥ तदुक्तंब्रह्मांडपुराणे ॥ ॥ आश्वयुकृष्णपक्षेतुश्राद्धं
 कुर्यादिनेदिने ॥ त्रिभागहीनेपक्षेवात्रिभागंचार्धमेवचेति ॥ अत्राश्व
 युगितिकृष्णप्रतिपदादिमासाभिप्रायेण ॥ त्रिभागहीनंपंचम्यादिद

शीतम् ॥ तत्रचतुर्थ्यताश्चतस्रश्चतुर्दशीचेतिपंचतिथयोऽन्यूनाइतित्रिभा
गहीनत्वम् ॥ त्रिभागमिति दशम्यादिदशीतम् ॥ तत्रापिचतुर्दश्या
सहदशतिथयोहीनाभवन्ति ॥ अर्द्धमित्यष्टम्यादिदशीतंपंचम्यादिपक्षे
षुचतुर्दशीवर्जयिवाश्राद्धविधानात् ॥ यथाहमनुः ॥ कृष्णपक्षेदश
म्यादौवर्जयित्वाचतुर्दशीम् ॥ श्राद्धेप्रशस्तास्तिथयोयथैतानतथेतरा
इति ॥ अत्रदशम्यादावित्यादिशब्देनपंचम्याद्यष्टम्यादिपक्षयोरुपसं
ग्रहः ॥ प्रतिपदादिपक्षेतुचतुर्दश्यादिकंनवर्ज्यम् ॥ तदाहकाष्ठा
जिनिः ॥ नभस्यस्यापरेपक्षेश्राद्धंकुर्यादिनेदिने ॥ नैवन्दादिवर्ज्यस्या
न्नेववर्ज्याचतुर्दशीति ॥ यत्तुयाज्ञवल्क्यवचनम् ॥ प्रतिपत्प्रभृतिष्वे
कांवर्जयित्वाचतुर्दशीमिति ॥ तदप्यूर्ध्वचतुर्थ्यायदहःसंपद्यते ॥
सप्तम्याऽर्ध्वयदहःसंपद्यते ॥ ऊर्ध्वनवम्यायदहःसंपद्यते ॥ ऋतेचतुर्दशीं
शाकेनाप्यपरपक्षेनातिक्रामेदित्यादिविशेषवचनबलादाद्यपक्षव्यति
रिक्तपक्षेष्वेवावतिष्ठते ॥ यदात्वेकस्मिन्नेवदिनेश्राद्धंकुर्यात्तदाशुक्रवार
दिवर्जयेत् ॥ तदाहगार्ग्यः ॥ नंदायांभार्गवदिनेत्रयोदश्यांत्रिजन्मसु ॥
एषुश्राद्धंनकुर्वीतगृहीपुत्रधनक्षयादिति ॥ काष्ठाजिनिरपि ॥
ऋतेनैमित्तिकंकाम्यंश्राद्धंयस्तुमघोडुनि ॥ दद्यात्तज्ज्येष्ठपुत्रस्यनाशः
स्यादितिनिश्चितमिति ॥ तथा ॥ मघायांपिंडदानेनज्येष्ठपुत्रोविन
श्यति ॥ अत्रापिपिंडदानस्यश्राद्धपूर्वकत्वाच्छ्राद्धनिषेधएवपर्यव
सानम् ॥ वृद्धगार्ग्योपि ॥ प्राजापत्येचपौष्णेचपित्रक्षेभार्गवेतथा ॥
यस्तुश्राद्धंप्रकुर्वीततस्यपुत्रोविनश्यति ॥ प्राजापत्यंरोहिणी ॥ पौष्णं
रेवती ॥ पित्रक्षेमवा ॥ भार्गवःशुक्रवारः ॥ तथा ॥ भानौभौमेत्रयोद
श्यांनंदाभृगुमघासुच ॥ पिंडदानंमृदास्नानंनकुर्वात्तिलनर्पणमि
ति ॥ एतानिवर्जयित्वाशुभेकस्मिंश्चिदिनेश्राद्धंकुर्यात् ॥ तच्चश्राद्धं
मातृणांपतिभिःसहपृथग्वाकुर्यात् ॥ तदुक्तमपराकै ॥ गयामहाल
यादौतुपृथक्सहवास्वभर्तृभिरिति ॥ स्मृत्यर्थसारोपि ॥ तत्रमातृश्राद्धं

पृथक्कार्यमातामहानांसपत्नीकमेवेति ॥ चतुर्विंशतिमतोपि ॥
 केचिदिच्छन्ति नारीणांपृथक्श्राद्धमहर्षयइति ॥ तत्रैकस्मिन्नेवकाले
 एकपाकेनैकएवकर्ताचार्यइतिभ्रात्रादिकाण्यनामेकोहिष्टविधानेनश्रा
 द्धानिकुर्यात् ॥ आचार्यगुरुशिष्येभ्यःसखिज्ञातिभ्यएवच ॥
 तत्पत्नीभ्यश्चसर्वाभ्यस्तथैवचजलांजलीन् ॥ पिंडांस्तेभ्यस्तदा
 दद्यात्कन्याभाद्रपदेनरः ॥ तीर्थेषुचैवसर्वेषुमाघमासेमघासुच ॥
 एकस्मिन्ब्राह्मणेसर्वानाचार्यादीन्प्रपूजयेत् ॥ दशद्रादशवापिंडान्
 दद्यादकरणंनतु ॥ नैयोगिकोविधिर्ननपक्षेवैपंचमेस्मृतः ॥ त
 स्मिन्दत्तंहविर्ननपितृणामक्षयंभवेत् ॥ एकस्मिन्ब्राह्मणइत्यशक्त
 विषयम् ॥ ब्राह्मणासंभवविषयंच ॥ तथाभृगुरपि ॥ एककालेग
 तासूनाम्बहूनामथवाद्वयोः ॥ तंत्रेणश्रपणंकृत्वाकुर्याच्छ्राद्धंपृथक्पृथ
 गित्युक्त्वासएवाह ॥ संत्रिपातेष्वयंक्रमइति ॥ स्मृत्यर्थेसारपि ॥ गुर्वा
 चार्यपितृव्यमातुलश्वशुरोपाध्यायभ्रातृसखिप्रियपोषकद्रव्यदत्तपुत्र-
 शिष्यार्तिवगादीनांतत्स्त्रीणांचश्राद्धंकार्यम् ॥ अपुत्राणांविशेषेणका
 र्यम् ॥ तत्रैकःपाकः ॥ वैश्वदेवंतंत्रं पिंडोर्वर्हिश्चैकमिति ॥ एतेषामे
 कोहिष्टविधानसुमंतुराह ॥ संपिंडीकरणादूर्ध्वयत्रयत्रप्रदीयते ॥ भ्रात्रे
 भगिन्यैपुत्रायस्वामिनेमातुलायच ॥ मित्रायगुरवेश्राद्धमेकोहिष्टंन
 पार्वणमिति ॥ पुराणसमुच्चयेविशेषउक्तः ॥ एकादश्यांप्रकुर्वीतए
 कोहिष्टानिसर्वशः ॥ यस्याधिदेवताविष्णुःपितृवर्गस्यकृत्स्नशइति ॥
 अत्रापिसंवंधानतिक्रमेणश्राद्धंकुर्यात् ॥ अत्राष्टम्यांश्राद्धंगयाश्राद्ध
 समम् ॥ तदुक्तंब्रह्मपुराणे ॥ आषाढ्याःपंचमेपक्षेगयामध्याष्टमीस्मृ
 ता ॥ त्रयोदशीगजच्छायागयातुल्यातुपित्रियाइति ॥ त्रयोदशीच
 मघानक्षत्रयोगाद्गजछायेत्युच्यते ॥ तदुक्तंयमस्मृतौ ॥ यदेंदुःपि
 तृदैवत्येहंसश्चैवकरेस्थितः ॥ याम्यातिथिर्भवेत्साहिगजच्छायाप्रकी
 र्तितेति ॥ पितृदैवत्यंमघा ॥ करोहस्तनक्षत्रम् ॥ हंससूर्यः ॥

तित्तवत् ॥ सत्यम् ॥ त्रयोदश्यामातामहवगान्परित्यज्यापतृवर्गस्यैव
 चश्राद्धनकर्तव्यमित्येवंपरत्वाग्निषेधवाक्यस्येत्यविरोधः ॥ एकवर्ग
 श्राद्धनिषेधश्चकार्ष्णाजिनिनोक्तः ॥ श्राद्धनैकस्यवर्गस्यत्रयोदश्या
 मुपक्रमेत् ॥ अतृप्तास्तत्रयेवास्त्युःप्रजाहिंसंतितेग्रजामिति ॥ मघा
 युक्तत्रयोदश्यांश्राद्धप्रशंसादर्शनाच्च ॥ तदाहयमः ॥ पितापितामह
 श्वैवतथैवप्रापितामहः ॥ जातंपुत्रंप्रशंसंतितिपिप्पलंशकुनाइव ॥ मधुमां
 सेनखड्गेनपयसापायसेनवा ॥ एषदास्यतिनस्तृप्तिवर्षासुचमर्चासु
 चेति ॥ अस्यांमघायुक्तायांज्येष्ठपुत्रवतापिंडरहितंश्राद्धकार्यम् ॥ त
 दुक्तंदेवीपुराणेअपरपक्षप्रक्रमे॥तत्रापिमहतीपूजाकर्तव्यापितृदेवते ॥
 ऋक्षेपिंडप्रदानंतुज्येष्ठपुत्रीविवर्जयेदिति ॥ ॥ ननु केवलत्रयोदश्या
 मपिश्राद्धंकात्यायनेननिषिद्धम् ॥ त्रयोदश्यांयुवानस्तस्यअग्र्यंत
 इति ॥ तत्काम्यश्राद्धविषयम् ॥ अपरपक्षत्रयोदशीयुगादिः ॥ अत
 श्वयुगादिनिमित्तंश्राद्धद्वयमपिपिंडरहितमेवकुर्यात् ॥ तत्रपिंडनिषेध
 श्वयुगादिनिर्णयेवक्ष्यते ॥ अत्रपक्षेभरणीमहतीप्रोक्ता ॥ तदुक्तंमत्स्य
 पुराणे ॥ भरणीप्रेतपक्षेतुमहतीपरिकीर्तिता॥ अस्यांश्राद्धंकृतंयेनस
 गयाश्राद्धकृद्भवेदिति ॥ अत्रनवम्यामन्वष्टकत्वान्नवदैवतंश्राद्धंकुर्या
 त् ॥ तदुक्तम् ॥ अन्वष्टकासुनवभिःपिंडैःश्राद्धंसमाचरेत् ॥ पित्रा
 दिमातृमध्यंचतथामातामहांतकमिति ॥ अत्राप्यनेकमातृकत्वेद्वित्रि
 पितृकश्राद्धवद्वित्राद्युद्देशेनमातृपिंडएवदेयः ॥ न्यायस्यतुल्यत्वात्॥
 ततःपितामहीप्रपितामहीपिंडौमातृणांप्रत्येकपिंडदानेतुनवसंख्याधि
 कपिंडत्वेनान्वष्टकाभंगःप्रसज्येत ॥ यतेरेकदंडिनस्त्रिदंडिनोवा
 तत्पक्षद्वादश्यामेवपार्वणंकुर्यात् ॥ तदुक्तंवायुपुराणे ॥ संन्यासिनो

B

ऽप्याब्दिकादिपुत्रः कुर्याद्यथातिथि ॥ महालयेतुयच्छ्राद्धं द्वादश्यां
 पार्वणेन त्विति ॥ अत्र पुत्रपदमधिकार्युपलक्षणम् ॥ तत्पक्षचतुर्द्द
 श्यां शस्त्रहतस्यैकोद्दिष्टं कार्यम् ॥ तदुक्तं मरीचिना ॥ समत्वमागत
 स्यापिपितुः शस्त्रहतस्यैव ॥ एकोद्दिष्टं तु कर्तव्यं चतुर्द्दश्यां महालयइ
 ति ॥ समत्वमागतस्य संपिंडीकृतस्य ॥ यस्य पित्रादयस्त्रयोपिशस्त्र
 हतास्तेन चतुर्द्दश्यां पार्वणमेव कार्यम् ॥ तदाह पराशरः ॥ चतुर्द्दश्यांतुय
 च्छ्राद्धं संपिंडीकरणे कृते ॥ एकोद्दिष्टविधानेन न कुर्याच्छस्त्रघातिनाम् ॥
 पित्रादयस्त्रयो यस्य शस्त्रघातास्त्वनुक्रमात् ॥ संभूते पार्वणं कुर्यादाब्दि
 कानि पृथक् पृथक् ॥ अत्र शस्त्रहतपदं प्रायोनाशकादिशास्त्रोक्तमार्गेण मृ
 तानां विषश्वापदादिहतानां चोपलक्षणम् ॥ तदुक्तं ब्रह्मपुराणे ॥ प्रायो
 नाशकशस्त्राग्निविषोद्धनघातिनाम् ॥ चतुर्द्दश्यांतु कर्तव्यं तृप्त्य
 र्थमेहनिश्चयइति ॥ ॥ मरीचिरपि ॥ विषशस्त्रश्वापदादितिर्यग्
 ब्राह्मणघातिनाम् ॥ चतुर्द्दश्यां क्रियाकार्या अन्येषां तु विगर्हितेति ॥
 घातिनामितिहतानामित्यर्थे छांदसः प्रयोगः ॥ यत्तु केचिदूचुः ॥
 शस्त्रहतस्य चतुर्द्दश्येव चतुर्द्दशी शस्त्रहतस्यैवेति वसंते ब्राह्मणोऽग्नीनाद-
 धीतेति वदुभयत्र नियमइति ॥ तेषां वचनंतु यस्य पिता शस्त्रहतः
 पितामहो जीवति तद्विषयत्वेन योजनीयम् ॥ अन्यथा शस्त्रहतपितृक
 स्य पितामहप्रपितामहयोरपरपक्षे श्राद्धमेव न संभवेत् ॥ तच्च विहि
 तम् ॥ यथा ॥ कांक्षंति पुत्रपौत्रेभ्यः पायसं मधुसंयुतम् ॥ तस्मात्त्रिं
 स्तत्र विधिना तर्पयेत्पायसेन त्विति ॥ तत्रेत्यपरपक्षप्रकरणोक्तत्वाद्
 परपक्षे ॥ किंचोभयनियमे उच्यमाने देवीपुराणवचनाविरोधः स्या
 त् ॥ तथा ॥ आहवेषु विपन्नानां जलाग्निभृगुपातिनाम् ॥ चतुर्द्दश्यां
 भवेत्पूजा ह्यमावास्या तु कामिकीति ॥ अत्र कामिकीत्यमावास्याविहि
 तफलकामस्यामावास्यायामिवातिथ्यंतरविहितफलकाम्यस्यतिथ्यं
 तरेपिश्राद्धं प्राप्तम् ॥ सर्वासु प्रतिपदादितिथिषु श्राद्धविधानं मनु

राह ॥ कुर्वन्प्रतिपदिश्राद्धं सुरूपाँल्लभते सुतान् ॥ कन्यकां तु द्वितीयायां तृतीयायां तु वेदिनः ॥ पशून्क्षुद्रांश्च तु रथ्यां तु पंचम्यां शोभनान् सुतान् ॥ षष्ठ्यां द्यूतं कृषिवापि सप्तम्यां लभते नरः ॥ अष्टम्यामपि वाणिज्यं लभते श्राद्धदः सदा ॥ स्यान्नवम्यामेकसुरंदशम्यां द्विसुरं बहु ॥ एकादश्यां तथारूप्यं ब्रह्मवर्चस्विनः सुतान् ॥ द्वादश्यां जातरूपं च रजतं कुप्यमेव च ॥ ज्ञातिश्रेष्ठचंद्रयोदश्यां च तुर्दश्यां तु कुप्रजाः ॥ प्रीयंते पितरश्चास्यां ये शस्त्रेण हतारणे ॥ पक्षत्यादि विनिर्दिष्टान्विपुलान् मनसः प्रियान् ॥ श्राद्धदः पंचदश्यां तु सर्वान् कामान्समश्नुत इति याज्ञवल्क्यवचनेन विशेष उक्तः ॥ कन्यां कन्यावेदिनश्च पशून् द्रव्यं सुतानपि ॥ द्यूतं कृषिचवाणिज्यं द्विशफैकशफांस्तथा ॥ ब्रह्मवर्चस्विनः पुत्रान् स्वर्णरौप्ये सकुप्यके ॥ ज्ञातिश्रेष्ठचंद्रं सर्वकामानाप्नोति श्राद्धदः सदा ॥ प्रतिपत्प्रभृतिष्वेकां वर्जयित्वा च तुर्दशीमिति ॥ कन्यावेदिनो जामातरः ॥ कुप्यं त्रपुसीसकादि ॥ द्यूतं द्यूतविजयम् ॥ कृषिवाणिज्यं तज्जनितलाभम् ॥ अत्रामावास्यायां सर्वकामप्राप्तिरित्युक्ता सापिक्रमेण कामसंख्याकामावास्याश्राद्धानुष्ठानेन सिध्यति न त्वेकस्यामेवामास्यायां सर्वकामप्राप्तिः ॥ इदमेव सर्वेभ्यः कामेभ्यो यद्दर्शपौर्णमासावित्येतद्वाक्यविचारे ममांसायां प्रतिपादितम् ॥ अतएवामावास्यातुकामिकीति वदतो देवीपुराणस्यामावास्यायां सर्वकामप्राप्तिर्भवतीत्यमावास्यायामिति सर्वतिथ्युपलक्षणमित्यभिप्राय इत्यलमिति प्रसंगेन ॥ अपरपक्षे यदि केनापि हेतुना श्राद्धं न कृतं स्यात्तदा दीपोत्सवामावास्यायां कुर्यात् ॥ तदाह सुमंतुः ॥ येयं दीपान्विताराजन्व्याता पंचदशी भुवि ॥ तस्यां दद्यान्न चेदत्तं पितृणां वै महालय इति ॥ ॥ इत्यपरपक्षनिर्णयः ॥ ॥ अथ प्रसंगात्तत्रकादिकाम्यमप्युच्यते ॥ ॥ तदाह याज्ञवल्क्यः ॥ स्वर्गं ह्यपत्यमोजश्च शौर्यं क्षेत्रं बलं तथा ॥ पुत्रं श्रेष्ठचंद्रं ससौभाग्यं समृद्धिं सुख्यतां शुभम् ॥ प्रवृत्तचक्रतां चैव वाणिज्यप्रभृतीनापि ॥ अरोगित्वं यशो

वीतशोकतां परमांगतिम् ॥ धनं वेदान्भिषक्सिद्धिं कुप्यंगा अप्यजा
 विकम् ॥ अश्वाना युश्च विधिवद्योवाश्राद्धं प्रयच्छति ॥ कृत्तिकादिभर
 ण्यंतं सकामानां पुण्यादिमानिति ॥ एवं विष्कुंभादिषु योगेष्वपि श्राद्ध
 करणे कृत्तिकादिनक्षत्रविहितफलमेव क्रमेण भवति ॥ तदाह मरीचिः ॥
 कृत्तिकादिषु नक्षत्रेषु श्राद्धे यत्फलमीरितम् ॥ विष्कुंभादिषु योगेषु तदेव
 फलमश्नुत इति ॥ रव्यादिवारेषु बवादिकरणेषु च श्राद्धफलं बृहस्पतिनो
 क्तम् ॥ यथा ॥ आरोग्यं चैव सौभाग्यं शत्रूणां च पराजयम् ॥ सर्वान्कामान् प्र
 यां विद्यां धनमायुर्यथा क्रम् ॥ सूर्यादिवारेष्वप्येतच्छ्राद्धकृत् भते फलम् ॥
 बवादिकरणेष्वेतच्छ्राद्धकृत् भते फलमिति ॥ किंच ॥ मन्वादियुगाद्य
 लभ्ययोगेषु च काम्यश्राद्धं कुर्यात् ॥ तत्र मन्वादिषु युगादिषु काम्यं स
 क्रांतिषु नैमित्तिकं पिंडरहितमेव कार्यम् ॥ तदाह पुलस्त्यः ॥ अयनद्वित
 ये श्राद्धं विषुवद्वितये तथा ॥ युगादिषु च कुर्वीत पिंडनिर्वपणादृत इति ॥
 अत्र युगादिष्वितिसाहचर्यान्मन्वाद्यादीनामप्युपलक्षणम् ॥ तदुक्तं ॥
 कालादर्शे ॥ विषुवायनसंक्रांतिमन्वादिषु युगादिषु ॥ विहाय पिंड
 निर्वापं श्राद्धं सर्वसमाचरेत् ॥ मन्वादियुगाद्यलभ्ययोगास्तु तिथिनि
 र्णय एवोक्ताः ॥ इति श्रीसूर्यसेनमहीमहेंद्रविरचिते निर्णयामृते महाल
 यनिर्णयः ॥ ॥ अथ नित्यश्राद्धनिर्णयः ॥ विश्वरूपनिबंधे ॥ जातमा
 त्रोऽपि दौहित्रो विद्यमानेऽपि मातुले ॥ कुर्यान्मातामहश्राद्धं प्रतिपद्याश्चि
 नेसिते ॥ आद्यप्रतिपदि श्राद्धं नां दीश्राद्धवदाचरेत् ॥ नात्यंतपाक
 शुद्धिः स्यादामध्याह्नाद्विशिष्यत इति ॥ इति नित्यश्राद्धनिर्णयः ॥ श्री
 सूर्यसेनभू० नित्यश्राद्धस्य निर्णयो जातः ॥ एवं नित्यश्राद्धं निर्णीय प्रसंग
 तः काम्यश्राद्धं च निर्णीय क्रमात्प्राप्तं नैमित्तिकश्राद्धं प्रस्तूयते ॥ तच्च नव
 श्राद्धप्रभृतिसंपिंडीकरणांतं प्रेतश्राद्धम् ॥ ग्रहणेषु संक्रांतिषु च श्राद्धं
 वृद्धिश्राद्धं च संवत्सरोदकुंभश्राद्धं च नैमित्तिकमित्युक्तम् ॥ तत्र नवश्रा
 द्धं नाम सूतकप्रथमतृतीयादिदिनेषु क्रियमाणं नवीनश्राद्धमुच्यते ॥

तदुक्तमंगिरसा॥प्रथमेह्नि तृतीयेह्नि पंचमेसप्तमे तथा ॥ नवमैकादशे चैव
नवश्राद्धं प्रकीर्तितमिति ॥ वृद्धवसिष्ठोऽपि ॥ सप्तमेह्नि तृतीयेह्नि प्रथमेनव
मे तथा ॥ एकादशे पंचमे स्युर्नवश्राद्धानि षट्सदेति ॥ बौधायनस्तु पंचैव
नवश्राद्धानि नवमंतरितमेकादशेह्नि कार्यमित्याह ॥ यथामरणाद्विषम
दिनेष्वेकैकं श्राद्धं कुर्यादानवमाद्यच्च नवमं विद्यते एकादशेह्नि तत्कुर्यादि
ति ॥ विश्वस्वामिना त्वाश्वलायनानां पंचापरस्तंवानां षडन्येषां विभा
षेति व्यवस्थाकृता ॥ नवश्राद्धानि पंचादुराश्वलायनशाखिनः ॥ आ
परस्तंवा ॥ षडित्याहुर्विभाषा त्वैतरेयिणामिति भविष्यपुराणे चतुर्वर्ण
विषये व्यवस्थोक्ता ॥ यथा ॥ नवसप्तविंशाराज्ञानवश्राद्धान्यनुक्रमात् ॥
आद्यंतयोर्वर्णयोस्तु षडित्याहुर्महर्षय इति ॥ विंशानव ॥ राज्ञांसप्त ॥
विप्रशूद्रयोः षडित्यर्थः ॥ देवादंतरितं नवश्राद्धं त्वंत्येन सह कुर्यात् ॥
तदाह कण्वः ॥ नवश्राद्धं मासिकं च यद्यदंतरितं भवेत् ॥ तत्तदुत्तर
स्वातंत्र्यादनुष्ठेयं प्रचक्षत इति ॥ ॥ इति नवश्राद्धनिर्णयः ॥ ॥ अथ मा
सिकश्राद्धनिर्णयः ॥ तानि च मासिकानि द्वादशमासेषु षोडश भवन्ति ॥
यथा ॥ मरणमासादारभ्य संवत्सरमाप्तिपर्यंतं प्रतिमासं विधीयमाना
नि द्वादशमासिकानि ॥ ऊनमासिकं त्रैपक्षिकमूनषाण्यमासिकमूना
ब्दिकंचेति ॥ तदाह जातूकर्ण्यः ॥ द्वादशप्रतिमास्यानि आद्यषण्मा
सिकेतथा ॥ त्रैपक्षिकाब्दिके चेति श्राद्धान्येतानि षोडशेति ॥ तत्र द्वा
दशप्रतिमास्यानीत्यभिधानादाद्यषण्मासिकाब्दिकशब्दा ऊनमासि
को नषाण्यमासिको नाब्दिकपराः ॥ एतानि षोडशश्राद्धानि सपिंडीकर
णात्पूर्वमेकोद्दिष्टविधिना कुर्यात् ॥ सपिंडीकरणादूर्ध्वतुप्रत्याब्दिकव
त्पार्षण्यमेकोद्दिष्टं वायथा स्वाचारं कुर्यात् ॥ तदाह पैठीनासिः ॥ सपि
ंडीकरणादूर्ध्वतुप्रत्याब्दिकानि षोडश ॥ एकोद्दिष्टविधानेन कुर्यात्सर्वा
णितानितु ॥ सपिंडीकरणादूर्ध्वयदा कुर्यात्तदा पुनः ॥ प्रत्यब्दं यो य
था कुर्यात्तथा कुर्यात्सतान्यपीति ॥ अत्राद्यमासिकमेकादशेऽह्नयेव कु

यात् ॥ तदाहयाज्ञवल्क्यः ॥ मृतेहनितुकर्तव्यंप्रतिमासंतुवत्सरम् ॥
 प्रतिसंवत्सरंचैवमाद्यमेकादशेऽहनीति ॥ अत्रप्रतिमासंप्रतिसंवत्सरंचै
 त्यभिधायाद्यमेकादशेहनीत्युक्तत्वादाद्यमासिकमाद्याब्दिकंचैकाद
 शेऽह्निकुर्यात् ॥ अनेनैवाभिप्रायेणगोभिलोप्याद्यस्यद्विरावृत्तिमाह ॥
 ब्राह्मणान्भोजयेदादौहोतव्यमनलेथवा ॥ पुनश्चभोजयेद्विप्रान्द्विरावृत्ति
 र्भवेदिति ॥ अतश्चैकादशेह्निविधीयमानमाद्याब्दिकम् ॥ प्रथमेव्देऽ
 तीतिद्वितीयाब्दप्रारम्भेमृताहेविधीयमानंद्वितीयाब्दिकम् ॥ एवंतु
 तीयाब्दप्रारम्भेमृताहेविधीयमानंतृतीयाब्दिकम् ॥ चतुर्थाब्दप्रारम्भे
 विधीयमानंशुद्धम् ॥ अतश्चमरणदिनमारभ्यत्रिष्वब्देषुव्यतीतेषु
 विधीयमानंश्राद्धंशुद्धमित्यर्थः ॥ आद्यश्राद्धंक्षत्रियादिरप्येकादशेह्नये
 वकुर्यात् ॥ तदाहवृद्धवसिष्ठः ॥ एकादशेह्नियच्छ्राद्धंतत्सामान्यमुदाहृ
 तम् ॥ चतुर्णामपिवर्णानांमृतकंतुपृथक्पृथगिति ॥ ननु शुचिनाकर्म
 कर्तव्यमिति विधानात्क्षत्रियादेरेकादशेह्निसूतकानपगमात्कथंश्राद्धं-
 करणमितिचेत् ॥ सत्यम् ॥ लौगाक्षिणाकर्तुंस्ताकालिकीशुद्धेरभिधा
 नात् ॥ यथा ॥ आद्यंश्राद्धमशुद्धोपिकुर्यादेकादशेहनि ॥ कर्तुंस्तात्कालि
 कीशुद्धिरशुद्धः पुनरेवसइति ॥ नन्वेवंसतिब्राह्मणोपिमुख्येमृताहएवा
 द्यश्राद्धंकुरुताम् ॥ तस्यापितात्कालिकीशुद्धेर्वक्तुंशक्यत्वादितिचेन्न ॥
 तत्रविधानाभावात् ॥ आद्यमेकादशेहनीत्येकादशेह्नयेवविधानाच्च ॥
 अतश्चैकादशेह्निविहितमाद्यश्राद्धंक्षत्रियादिरशुद्धोपिकुर्यात् ॥ नत्वा
 शौचांतइत्यलमतिविस्तरेण ॥ यत्तुविष्णुवचनम् ॥ अथाशौचाप
 गमइति ॥ तद्ब्राह्मणविषयमप्युपपद्यतइत्यविरोधः ॥ प्रायोनशनादिवि
 हितमार्गेणमृतानांसद्यःशौचेप्याद्यमेकादशेएवाह्निकुर्यात् ॥ तदाहशं
 खः ॥ सद्यःशौचेपिदातव्यंमृतस्यैकादशेहनि ॥ सएवादिवसस्तस्यश्चा
 द्देह्यनशनादिष्विति ॥ ऊनमासिकंतुद्वादशाहेऊनमासिवाकार्यम् ॥
 तदाहगोभिलः ॥ मरणाद्वादशाहेस्यान्मास्यूनेचोनमासिकमिति ॥

ऊनषाण्मासिकंतुऊनषष्ठेमासिऊनाब्दिकंऊनेद्वादशेमासित्रैपक्षिकंतु
 तीयेपक्षेकार्यम् ॥ तदाहगालवः ॥ ऊनषाण्मासिकंषष्ठेमास्यूनप्यून
 मासिकम् ॥ त्रैपक्षिकंतुतीयेस्यादूनाब्दंद्वादशेहनीति ॥ अत्रोनमासि
 कादीन्यूनमासिकादिषुकार्याणीत्युक्तम् ॥ तत्रकियाद्भिर्दिनेहनेषुका
 र्याणीत्यत्रोच्यते ॥ ॥ तदाहगालवः ॥ त्रिभिर्वादिवसैन्यूनेत्येकेन
 द्वितयेनवा ॥ आद्यादिषुचमासेषुकुर्यादूनाब्दिकादिकमिति ॥
 काष्णार्जिनिरपि ॥ ऊनान्यूनेषुमासेषुविषमाहेसमेपिवा ॥ त्रैपक्षिकं
 त्रिपक्षस्यान्मृताहेतित्वराणित्विति ॥ ननु भविष्यपुराणेतुत्रैपक्षिकं
 भवेद्वृत्तेत्रिपक्षेतदनंतरमित्युक्तम् ॥ काष्णार्जिनिनातु त्रिपक्षइत्युक्त
 मिति विरोधइति चेन्न ॥ तत्रापिवृत्तइतिननिवृत्ते किन्तुप्रवृत्त
 इत्यर्थः ॥ साग्रेस्तुमरणदिनादन्यस्मिन्दिनेदाहेसतिदहनदिनमार
 भ्यनवश्राद्धैकादशाहादिकंत्रैपक्षिकांतंकुर्यात् ॥ तदनंतरश्राद्धानि
 मरणदिनएव ॥ तदाहजातूकर्ण्यः ॥ ऊर्ध्वंत्रिपक्षाद्यच्छ्राद्धंमृताहन्ये
 वतद्भवेत् ॥ आद्यस्तुकारयेद्वाहादाहिताग्रेर्द्विजन्मनइति ॥ देवादं
 तरितंमासिकंत्वन्यस्मिन्मासेमृताहएवकुर्यात् ॥ तदाहऋष्यशृंगः ॥
 एकोदिष्टेतुसंप्रातेयदिविघ्नंप्रजायते ॥ मासेन्यस्मिन्स्तिथौतस्यां
 कुर्यादंतरितंचयदिति ॥ अत्रचकारेणतन्मासिकसमुच्चयः ॥ अंत
 रितंतन्मासिकंचकुर्यादित्यर्थः ॥ एतानिषोडशश्राद्धानिद्वादशाहादैसं
 वत्सरादवांशुक्तकालेसर्पिंडीकरणेकर्तव्येसतिपूर्वमेतानिविकृत्वासर्पि
 ङ्डीकरणंकुर्यात् ॥ तदाहलौगाक्षिः ॥ श्राद्धानिषोडशापाद्यविदधीत
 सर्पिंडनमिति ॥ गोभिलोपि ॥ श्राद्धानिषोडशादत्त्वानैवकुर्यात्सर्पिंड
 नमिति ॥ सर्पिंडनानंतरमपिपुनःस्वस्वकालेकार्याण्येव ॥ तदाहांशि
 राः ॥ यस्यसंवत्सरादवांक्रिसर्पिंडीकरणंकृतम् ॥ मासिकंचोदकुंभ
 चदेयंतस्यापिवत्सरमिति ॥ सर्पिंडीकरणार्थमपकृष्यकृतान्यप्येता
 निविवाहादिवृद्धानुपस्थितायांपुनरप्यपकृष्यमृताहएवकुर्यादिति ॥

तदाहकाष्णाजिनिः ॥ सपिंडीकरणादर्वांगपकृष्यकृतान्यपि ॥ पुन
स्तान्यपकृष्येतवृद्धचुत्तरनिषेधनादिति ॥ शाठचायनोपि ॥ प्रेतश्राद्धा
निशिष्ठानिसपिंडीकरणंतथा ॥ अपकृष्यापिकुर्वीतकर्तृनांदीमुखं
द्विजः ॥ वृद्धचनंतरनिषेधश्चकात्यायनेनोक्तः ॥ निर्वर्त्यवृद्धितंत्रं
तुमासिकानिनतंत्रयेत् ॥ अयातयामंमरणंप्रभवेत्पुनरस्यत्विति ॥
अयातयामंनवम् ॥ तथा ॥ अनंतरेणयोवृद्धिप्रेतश्राद्धानिकर्षति ॥
सश्राद्धीनरकेघोरेपितृभिः सहमज्जतीति ॥ अत्रऊनमासिको नषा
णमासिको नाब्दिकानिनंदादिषु नकार्याणि ॥ तदुक्तम् ॥ नंदायां
भार्गवादिनेचतुर्दश्यां त्रिपुष्करे ॥ ऊनश्राद्धं नकुर्वीतगृहीपुत्रधनक्षया
दिति ॥ मरीचिरपि ॥ द्विपुष्करेचनंदासुसिनीवाल्यां भृगोर्दिने ॥
चतुर्दश्यांचनोनेष्टिकृत्तिकासु त्रिपुष्करइति ॥ त्रिपात्रक्षत्रस्य भद्रा
तिथिगुरुभौमरविवाराणामन्यतमस्यचमेलने त्रिपुष्करं भवति ॥ द्व
योर्मेलने द्विपुष्करम् ॥ तदुक्तं रत्नकालायम् ॥ विषमचरणंधिष्ण्यं
भद्रातिथिर्येदिजायते ॥ सुरगुरुरविक्षमापुत्राणां कथंचनवासरे ॥ मुनि
भिरुदितः सोयंयोगस्त्रिपुष्करसंज्ञकइति ॥ ॥ इति मासिकनिर्णयः ॥
॥ ॥ अथ सपिंडीकरणम् ॥ ॥ तस्याष्टौ काला भवन्ति ॥ तदुक्तं का
लादर्शे ॥ एकादशे द्वादशे द्वित्रिपक्षे वा त्रिमासिके ॥ षष्ठे चैकादशे वा
ब्दे संपूर्णेषां शुभागमइति ॥ शुभागमइति यदैव विवाहाद्याभ्युदयिकं
प्राप्तंततः पूर्वमेतत्सपिंडीकरणंकुर्यादित्यर्थः ॥ एषु चैकादशाह रूपः
कालः कर्तारिपुत्रे साग्रौ एकादशाह एव दर्शे सति स्यात् ॥ तदाह काष्णा
जिनिः ॥ सपिंडीकरणंकुर्यात्पूर्ववच्चाग्निमान्सुतः ॥ परतो दशरात्राच्चे
त्कुहूरब्दोपरीतरइति ॥ दशरात्रात्परतः एकादशे हीत्यर्थः ॥ इत
रोनग्निः ॥ अत्रापिमृताहादूर्ध्वं हरीतोपि ॥ यातु पूर्वममावास्यामृता
हादशमी भवेत् ॥ सपिंडीकरणंतस्यांकुर्यादेव सुतोऽग्निमानिति ॥ अत्रा
पिमृताहादूर्ध्वं द्वितीयदिनात्परिगणने एकादशी भवति ॥ तस्याममा

वास्यायदिभवेदित्यर्थः ॥ वृद्धवसिष्ठोपि ॥ प्रथमास्यादमावास्या
मृताहादशमेहनि ॥ सर्पिंडीकरणंतत्रकुर्यादेवसुतोभिमानिति ॥ अत्रापि
पंचममर्यादायाम् ॥ मृताहादूर्ध्वदिनमारभ्येत्यर्थः ॥ साग्रेरेकादशेह्नि
दर्शपातेपिंडपितृयज्ञार्थपूर्वसर्पिंडीकरणविधानम् ॥ तदाहगालवः ॥
सर्पिंडीकरणात्प्रेतेपैतृकंपदमास्थिते ॥ आहिताग्नेःसिनीवाल्यापि
तृयज्ञंप्रवर्ततइति ॥ प्रेतेऽनग्नौकर्तारिपुत्रेभिमतद्वादशाहोपिकालः ॥
तदुक्तंभविष्योत्तरे ॥ यजमानोग्निमात्राजन्प्रेतश्चानग्निमान्भवेत् ॥
द्वादशाहेतदाकार्यसर्पिंडीकरणंसुतैरिति ॥ यजमानःकर्ता यदा
एकादशेह्निसर्पिंडीकरणंकुर्यात्तदातत्रैवपूर्वमाद्यादिषोडशश्राद्धानिकृ
त्वापृथक्पाकेनसर्पिंडीकरणंकुर्यात् ॥ यत्तुकात्यायनवचनम् ॥
एकादशाहंनिर्वर्त्यप्राग्दशाहाद्यथाविधि ॥ प्रकुर्वीताग्निमान्विप्रो
मातापित्रोःसर्पिंडतामिति ॥ अस्यायमर्थः ॥ दशाहादूर्ध्वमे
कादशेह्निएकादशाहमाद्यश्राद्धंनिवर्त्यपश्चात्सर्पिंडतांकुर्वीतेत्यर्थः ॥
अन्यथासर्वेषामेववर्णानामाद्यमेकादशेहनीतिवाक्यविरोधःस्यात् ॥
एकादशाहमितिषोडशश्राद्धोपलक्षणम् ॥ श्राद्धानिषोडशादत्त्वानैव
कुर्यात्सर्पिंडतामिति षोडशश्राद्धाकरणेधिकाराभावात् ॥ कर्तव्यं
नग्नौप्रेतेचाहिताग्नौतृतीयपक्षःकालः ॥ तदाहसुमंतुः ॥ प्रेतश्चेदाहिता
ग्निःस्यात्कर्तानग्निर्यदाभवेत् ॥ सर्पिंडीकरणंतस्यकुर्यात्पक्षेतृतीय
केइति ॥ अनग्नीनांतुद्वादशाहाद्याःसप्तकालाभवंति ॥ नन्वदोपरीतर
इत्यनग्नेःसंवत्सरादूर्ध्वकाष्णीजनिवचनात्सर्पिंडीकरणविधानात्कथं
सप्तकालाइतिचेत् ॥ सत्यम् ॥ सएवमुख्यःकालः ॥ तत्रदेशकालश
रीरादिस्वास्थ्यनिश्चयाद्वादशाहएवकार्यम् ॥ तदाहव्याघ्रः ॥ आनं
त्यात्कुलधर्माणांपुंसांचैवायुषःक्षयात् ॥ अस्थिरत्वाच्छरीरस्यद्वा
दशाहःप्रशस्यतइति ॥ अत्रासंभवेत्रिपक्षादिःकालत्वेनोक्तः ॥ तदु
क्तंभविष्योत्तरे ॥ सर्पिंडीकरणंकुर्याद्यजमानस्त्वनग्निमान् ॥ अना

हिताग्नेः प्रेतस्य पूर्णे बदे भरतर्षभ ॥ द्वादशेहनिषष्ठेवात्रिपक्षेवात्रिमासि
 वा ॥ एकादशेपिवामासिमांगल्यस्यादुपस्थितम् ॥ षष्ठेमासीत्यन्व
 यः ॥ ननु साग्निकस्य कर्तुरेकादशाहद्वादशाहरूपकालनियमउक्तः ॥
 साग्नेः प्रेतस्य त्रिपक्षनियमः ॥ यदा प्रमादात्तत्रन कृतं भवेत् ॥ त
 दासपिंडीकरणलोप एव स्यादिति चेन्न ॥ गोभिलेन कालान्तरविधाना
 त् ॥ यथा ॥ द्वादशाहादिकालेषु प्रमादादननुष्ठितम् ॥ सपि
 ङ्डीकरणं कुर्यात्कालेषु तत्र भाविष्यति ॥ तदुत्तरभाविषु त्रिपक्षादिषु ॥
 ॥ इति सपिंडीकरणकालमुक्त्वा तत्सपिंडीकरणकेन सहेत्याशंकाया
 मुच्यते ॥ तत्र विष्णुः ॥ संवत्सरांते प्रेताय तत्पित्रे तत्पितामहाय तत्प्रपि
 तामहाय च ब्राह्मणान्पूर्वभोजयेदिति ॥ प्रेतपिंडं पाद्यपात्रोदकवर्तिपण्डत्र
 ये निदध्यादिति च ॥ पितामहे जीवति तु ब्रह्मपुराणे विशेष उक्तः ॥ मृते
 पितरिय स्याथ विद्यते च पितामहः ॥ तेन देयास्त्रयः पिंडाः प्रपितामहपूर्
 वकाः ॥ तेभ्यश्च पितृकः पिंडो नियोक्तव्यश्च पूर्ववदिति ॥ यदा पितामहप्र
 पितामहौ जीवतः तदा प्रेतप्रपितामहपूर्वकास्त्रयः पिंडा देयाः ॥ ननु प्रेत
 स्य पितृपितामहप्रपितामहैः सपिंडीकरणमुक्तं पितृपितामहयोर्जीवतोः
 केवलं प्रपितामहमात्रेण सपिण्डनात्कथं पितृत्वमिति चेत् सत्यम् ॥ त्रया
 णामध्ये एकेनापि सपिंडने पितृत्वाभिधानात् ॥ तदाह सुमंतुः ॥ त्रयाणा
 मपि पिंडानामेकेनापि सपिंडने ॥ पितृत्वमश्रुते प्रेत इति धर्मो व्यवस्थि
 त इति ॥ त्रयाणां पिंडानां प्रेतसंबन्धिपितृपितामहप्रपितामहपिंडानाम् ॥
 ननु व्युत्क्रममृतानां सपिंडीकरणं निषिद्धम् ॥ यथा ॥ व्युत्क्रममात्र
 प्रमीतानां नैव कार्या सपिंडतेति ॥ अतश्च पितामहे जीवति प्रपितामहा
 दिभिरित्यादिकं कथमुपपद्यत इति चेत् ॥ उच्यते ॥ निषेधवाक्यं
 मातापितृभर्तृव्यतिरिक्तविषयम् ॥ तदुक्तं रुक्ंदपुराणे ॥ व्युत्क्रमेण
 मृतानां सपिंडीकृतिरिष्यते ॥ यदि मातायदिपिताभर्तानैषाविधिः
 स्मृत इति ॥ पितामहे पुत्रान्तरैरसंस्कृते प्रपितामहेऽसंस्कृतोपि पितृमरणे

सति असंस्कृताभ्यामपिताभ्यापितुः सपिंडीकरणंकुर्यात् ॥ ननु ॥
 सत्यधिकार्यतरेपि पितृपितामहौ संस्कुर्यात् ॥ तदाह कात्यायनः ॥
 असंस्कृतौ न संस्कार्यौ पूर्वौ पौत्रप्रपौत्रकैः ॥ पितरंतरं संस्कुर्यादिति
 कात्यायनो ब्रवीत् ॥ असंस्कृतौ दाहादिसंस्कारैः ॥ ननु पितामह
 प्रपितामहयोरसंस्कृतयोः पितुः सपिंडीकरणंकथं भवतीति चेत् ॥ सत्य
 म् ॥ असंस्कृताभ्यामपिताभ्यामेव सपिंडीकरणं कार्यम् ॥ तदाह
 कात्यायनः ॥ पापिष्ठमपिशुद्धेन शुद्धं पापकृतापिवा ॥ पितामहेनपि
 तरंसंस्कुर्यादिति निश्चय इति ॥ अत्र पापिष्ठत्वमितिसंस्कारराहित्यादि
 नानपातित्यादिना पतितेन सपिंडीकरणनिषेधात् ॥ यथाह गौतमः ॥
 पापकर्मणो न संसृजेत्स्त्रियश्च व्यवभिचारिणीरिति ॥ असति पुत्रांत
 रे पौत्रेणैव पितामहस्य संस्कारः कार्यः ॥ तदाह कात्यायनः ॥
 पितामहः पितुः पश्चात्पंचत्वं यद्विगच्छति ॥ पौत्रेणैकादशाहादिकर्तव्यं
 श्राद्धषोडश ॥ नैतत्पौत्रेण कर्तव्यं पुत्रवांश्चेत्पितामहः ॥ पितुः सपिंडनं
 कृत्वा कुर्यान्मासानुमासिकमिति ॥ यद्यन्यः कर्ता सन्निहितो न स्यात्तदा
 पितुः प्राधान्येन सन्निहितत्वात्पूर्वसपिंडनं कृत्वा पितामहप्रपितामहयोः
 पश्चात्सपिण्डनंकुर्यात् ॥ असति तु कुर्यादेवेत्यपराकस्मरणात् ॥ पि
 तामहदशाहमध्ये एव पितृमरणे सति ॥ प्रथमेह नियोदद्यात्सदशाहं स
 मापयेदित्युपक्रांतपितामहसंस्कारेण तेनैव दशाहकृत्ये समापनीये पितृ
 संस्कारेणांतरिते सति पितृसंस्कारानंतरं पुनः स्वकाले पितामहस्य सं-
 स्कारं कृत्वा सर्वमावर्तयेत् ॥ अशक्तादिना पित्रानुज्ञातेन पौत्रेण पिता
 महश्राद्धे उपक्रांते पितृमरणे सति पित्राशौचं वहन्नेव स्वकाले पितामहो
 पक्रान्तं श्राद्धंकुर्यादुपक्रांतत्वात्कर्तुं स्तात्कालिकी शुद्धिरिति वचना
 त् ॥ अपुत्रस्य तु पत्नी सपिंडनंकुर्यात् ॥ तदाह लौगाक्षिः ॥
 सर्वाभावे स्वयंपत्न्यः स्वभर्तृणाममंत्रकम् ॥ सपिंडीकरणंकुर्यु
 स्ततः पार्वणमेव च ॥ सुमंतुरपि ॥ अपुत्रे संस्थिते कर्तानभवे
 च्छ्राद्धकर्मणि ॥ तत्र पत्न्यापि कुर्वीत सापिंड्यं पार्वणं तथेति ॥

मातुःसर्पिंडीकरणेतुविशेषउच्यते ॥ तदाहशंखः ॥ मातुः
 सर्पिंडीकरणंकथंकार्यंभवेत्सुतैः ॥ पितामह्यादिभिःसार्द्धसर्पिंडीक
 रणंस्मृतेति ॥ पितामह्यादिभिरिति यदामातामृतापितामहीच
 जीवतितदाप्रपितामह्यादिभिःसर्पिण्डनंकुर्यात् ॥ तदुक्तंब्रह्मपुराणे ॥
 मातर्यग्रेमृतायांचविद्यतेचपितामही ॥ प्रपितामह्यादिभिःपूर्वकार्यं
 स्तत्राप्ययंविधिरिति ॥ प्रपितामह्यामपिजीवत्यांत्रयाणामपिर्पिण्डन
 मितिवचनात्पितुःप्रपितामह्यादिभिःकुर्यात् ॥ अपुत्रायाःपतिरेवश्च
 श्वादिभिःसर्पिण्डनंकुर्यात् ॥ तदाहपैठीनसिः ॥ अपुत्रायांमृतायां
 तुपतिःकुर्यात्सर्पिण्डताम् ॥ श्वश्वादिभिःसहैवास्याःसर्पिंडीकरणंभ
 वेदिति ॥ ॥ अन्वारोहणेतुपुत्रःपत्यासर्पिण्डनंकुर्यात् ॥ एकस्मि
 न्नैवदिनेमरणेतुपत्युरेवसर्पिंडीकरणंकुर्यात् ॥ तेनैवतस्याअपिकृतं
 स्यात् ॥ तदुक्तंस्मृत्यर्थसारे ॥ अन्वारोहणेनैकदिनमरणेस्त्रियाः
 पृथक्सर्पिंडीकरणंनकार्यम् ॥ भर्तुश्चकृतेस्त्रियाश्चकृतंभवतीति ॥
 दिनांतरेमृतेपुत्रश्चपितृपितामहर्पिण्डमध्येकुशानन्तर्धायपित्रैकेनमातुः
 सर्पिण्ड्यंकुर्यात् ॥ सर्वत्रभर्त्रापत्याःसर्पिण्ड्यमेकेनैवाश्चशुरेणनिषिद्ध
 मिति ॥ यमोपि ॥ पत्याचैकेनकर्तव्यंसर्पिंडीकरणंस्त्रियाः ॥ सा
 मृतापिहितेनैक्यंगतामंत्राहुतिव्रतैरिति ॥ ज्ञातातपोपि ॥
 मृताप्यनुगतायाथसातेनसहर्पिण्डताम् ॥ अर्हतिस्वर्गवासेपियाव
 दाभूतसंप्लवमिति ॥ अत्रकैश्चिदुक्तम् ॥ पत्याचैकेनकर्तव्यंसर्पि
 ण्डीकरणंस्त्रियाःइतियमेनोक्तम् ॥ तत्रपत्याचैकेनेतिपतिपदंपितृ
 वर्गोपलक्षणम् ॥ अतश्चपितृपितामहप्रतितामहैःसर्पिंडीकरणंका
 र्यम् ॥ अन्यथासर्पिंडीकरणस्वभावविरोधःस्यात् ॥ एकेनेत्येकत्ववि
 धानंत्वासुरादिविवाहोढायाःमातामह्यादिभिःसहसर्पिण्ड्येप्राप्तेपिअ
 न्वारोहणेत्वेकेनपतिवर्गेणैवसर्पिंडीकरणंकर्तव्यमित्येवंपरमिति ॥ ए
 वंसतिदेशाचारभेदेनव्यवस्थाकल्पनीया ॥ आसुरगांधर्वराक्षसपै

शाचविवाहोढायाःपुत्रोमातामह्यादिभिःसर्पिंडनंकुर्यात् ॥ तदाहशा
तातपः॥तन्मात्रातात्पितामह्यातच्छ्रवावासर्पिंडनम् ॥आसुरादिविवा
हेषुविनातांयोषितांस्मृतम् ॥ तन्मात्रातात्पितामह्येत्यत्रतस्यामातुर्मा
त्रापितामह्याचेत्यर्थः ॥ तच्छ्रवावेतिमातुःपितामह्याश्चश्रवामातुःप्र
पितामह्येत्यर्थः ॥ मातामहेनवाकुर्यात् ॥ तदाहसुमंतुः॥पितापितामहे
योज्यःपूर्णेसंवत्सरेसुतैः॥मातामातामहेतद्वदित्याहभगवाञ्छिवइति॥
अत्रापिसुतैरित्यासुरादिविवाहोढासुतैः ॥ अत्रासुरादिविवाहेत्यभि
धानादासुरादिव्यतिरिक्तब्राह्मदैवार्षप्राजापत्यविवाहचतुष्टयोढायाःपि
तामह्यादिभिर्भर्त्राचसर्पिंडीकरणंप्रतीयते ॥ तथाचमार्कण्डेयः ॥
ब्राह्मादिषुविवाहेषुयाहूढाकन्यकाभवेत् ॥ भर्तृगोत्रेणकर्तव्यातस्याः
पिंडोदकक्रिया ॥ आसुरादिविवाहेषुपितृगोत्रेणधर्मविदिति ॥
अत्रभर्तुःपितरौमातृसंबन्धिनौ ॥ पुत्रिकापुत्रस्तुमातामहादिभिर्मातुः
सर्पिंडीकरणंकुर्यात्॥तदाहकात्यायनः॥मातुःसर्पिंडीकरणंपितामह्या
सहोदितम् ॥ यथोक्तैर्नैवकालेनपुत्रिकायानचेत्सुतइति ॥ पुत्रिकासुत
श्चेन्मातामहादिभिःकुर्यादित्यर्थः॥ बौधायनोपि॥ आदिशेत्प्रथमोपिंडे
मातरंपुत्रिकासुतः॥द्वितीयेपितरंतस्यतृतीयेचपितामहमिति॥एवंयेन
केनाप्युपायेनमातुःसार्पिंडचेवृद्धचन्वष्टकादिश्राद्धेषुपितामह्यादिभिः
पार्वणंकर्तव्यम् ॥ इदंसर्पिंडीकरणंचिरादपिपुत्रएवकुर्यात्॥ तदुक्तंवा
युपुराणे ॥ श्राद्धानिषोडशादत्त्वाकुर्यान्नतुसर्पिंडताम् ॥ प्रोषितावसि
तेपुत्रःकालादपिचिरादपि ॥ एतद्व्याख्यातमपराकै ॥ प्रोषितावसितेप्र
वासावसानेपुत्रश्चिरादपिकालात्सर्पिंडनंकुर्यात् ॥ तत्षोडशश्राद्धान्य
दत्त्वानकुर्यात् ॥ यदितानिकनिष्ठभ्रात्रादिनादत्तानितदासर्पिंडत्वमेव
यादिति ॥ संन्यासिनांतुषोडशश्राद्धसर्पिंडीकरणानिनसन्ति ॥ तदा
होशना ॥ एकोद्दिष्टंनकुर्वीतयतीनांचैवसर्वादा ॥ अहन्येकादशेचैषां
पार्वणंतुविधीयते ॥ सर्पिंडीकरणंतेषांनकर्तव्यंसुतादिभिः ॥ त्रिदं

डग्रहणादेवप्रेतत्वंनैवजायतइति॥ त्रिदंडेत्येकदंडस्याप्युपलक्षणम् ॥
 तदुक्तंचतुर्विंशतिमते ॥ चतुर्थमाश्रमंगत्वाब्रह्मविद्यापरायणः ॥ एक
 दंडीत्रिदंडीवासर्वसंगविवर्जितइति ॥ शातातपोऽपि ॥ एकोद्दिष्टंजलं
 पिंडमाशौचंप्रेतसत्क्रियाम्॥नकुर्यात्पार्वणादन्यद्ब्रह्मीभूतायभिक्षवे ॥
 ब्रह्मचर्यादिविषयेस्मृत्यर्थसारेविशेषोक्तः ॥ यथा ॥ ब्राह्मणादिहतानां
 पतितानांप्रायश्चित्ताकरणेब्रह्मचारिणामनपत्यानांचसर्पिंडीकरणंना
 स्ति ॥ तेषांसदैकोद्दिष्टमेवेति ॥ अत्रानग्निकानांद्वादशाहादयःस
 तकालाउक्ताः ॥ तत्रद्वादशाहइतिसूतकांतोपलक्षणम् ॥ अतश्चक्ष
 त्रियवैश्ययोरापिसूतकांतेएवसर्पिंडीकरणम् ॥ तदाहकात्यायनः ॥
 सर्वेषामेववर्णानामाशौचांतिसर्पिंडनमिति ॥ वृद्धमनुरपि ॥ द्वादशेऽ
 हनिविप्राणामाशौचांतितुभूभृताम् ॥ वैश्यानांचत्रिपक्षादावथवास्या
 त्सर्पिंडनमिति ॥ शूद्रस्यापिद्वादशाहएव॥तदाहविष्णुः ॥ मंत्रव
 र्जैहिशूद्राणांद्वादशाहेसर्पिंडनमिति विष्णुनाशूद्रस्यापिद्वादशाहाभि
 धानात्॥सर्वेषामपिवर्णानामितिवचनंब्राह्मणादिवर्णत्रयएव ॥ उक्तका
 लेष्वपिसर्पिंडचेऽकृतेपुनःकर्तव्यताकालविशेषोऽङ्गप्यशृंगेणोक्तः ॥
 अनुराधार्द्रहस्तेषुरोहिण्यांवासमाचरेदिति ॥ गालवोपिसर्पिंडीकरण
 श्राद्धमुक्तकालेनचेत्कृतम् ॥ रौद्रहस्तेचरोहिण्यांमैत्रभेवासमाचरे
 दिति ॥ रौद्रमार्द्रा ॥ मैत्रमनुराधा ॥ संवत्सरादर्वाक्सर्पिंडीकरणे
 कृतेऽपिसंवत्सरपर्यंतंसंकल्पविधिनापार्वणंसोदकुंभंचश्राद्धंकुर्यात् ॥
 तदाहयाज्ञवल्क्यः ॥ अर्वाक्सर्पिंडीकरणंयस्यसंवत्सराद्भवेत् ॥
 तस्याप्यन्नंसोदकुंभंदद्यात्संवत्सरंद्विजइति ॥ तस्यापीतिशब्दे
 नसंवत्सरादर्वागकृतस्यसर्पिंडस्यापिसमुच्चयः ॥ अयन्तुविशेषः ॥
 अकृतसर्पिंडनस्यैकोद्दिष्टंकृतसर्पिंडनस्यपार्वणम् ॥ तत्रापिविशेषोगौ
 तमेनोक्तः ॥ अदैवंपार्वणंश्राद्धंसोदकुंभमधर्मकम् ॥ कुर्यात्प्रत्या
 न्दिकंश्राद्धंसंकल्पविधिनान्वहमिति ॥ अधर्मकंदातृभोक्त्रोःपुनर्भा

जनपर्यटनादिधर्मरहितम् ॥ विवाहान्मौजीबंधाच्चोर्ध्ववर्षार्द्धवर्ष
चसर्पिंडीकरणनवश्राद्धषोडशश्राद्धप्रत्याब्दिकगयामहालयश्राद्धव्य
तिरिक्तममावास्याश्राद्धं पिंडरहितंकुर्यात् ॥ तदाहकाष्णाजिनिः ॥
मौजीबंधाद्विवाहाच्चवर्षार्द्धवर्षमेवच ॥ पिंडान्सर्पिंडानोदद्युःसर्पि
डीकरणादृतइति ॥ सर्पिंडीकरणशब्दोऽत्रनवश्राद्धषोडशश्राद्धाना
मप्युपलक्षकः ॥ स्मृतिसंग्रहेपि ॥ विवाहोपनयादूर्ध्ववर्षवर्षार्द्धमेव
च ॥ नकुर्यात्पिंडनिर्वापनदद्यात्करणानिचेति ॥ पुनःसएवाह ॥
महालयेगयाश्राद्धेमातापित्रोर्मृतेऽहनि ॥ कृतोद्वाहोपिकुर्वीतपिंडनिर्वा
पणंसुतइति ॥ उक्तकालव्यतिरिक्तेष्वमावास्यादिकालेषुसंकल्पश्राद्धं
कुर्यात् ॥ ॥ इतिश्रीसूर्यसेन०निर्णयामृतेश्राद्धप्रकरणेद्वितीयेसर्पिंडी
करणनिर्णयः ॥ ॥ अथसंकल्पश्राद्धनिर्णयः ॥ सांगपार्वणादिश्राद्ध
करणेअशक्तस्त्यक्ताग्निश्चसंकल्पश्राद्धंकुर्यात् ॥ अशक्तिश्चव्याध्या
दिनानत्वालस्येन ॥ तदुक्तंस्मृतिसंग्रहे ॥ अंगानिपितृयज्ञस्ययदा
कर्तुंनशक्नुयात् ॥ संकल्पश्राद्धमेवासौकुर्यादैर्ध्यादिर्वर्जितमिति ॥ आ
दिशब्दादावाहनाद्युपसंग्रहः ॥ तदाहापस्तंत्रः ॥ संकल्पश्राद्धेअर्ध्या
वाहनाग्नौकरणपिंडस्वधावाचनादिवर्जयेदिति ॥ व्यासोपि ॥ त्यक्ता
ग्नेःपार्वणंनैवनैकोद्दिष्टंसर्पिंडनम् ॥ अत्यक्ताग्नेस्तुपिंडोक्तिस्तस्मात्संक
ल्प्यभोजयेदिति ॥ त्यक्ताग्नेर्नास्तिकयादिनोत्सृष्टाग्नेः ॥ इतिसंकल्पश्रा
द्धनिर्णयः ॥ ॥ अथाभ्युदयिकश्राद्धनिर्णयः ॥ तच्चत्रिविधम् ॥ विवाहादि
नियतनिमित्तम् ॥ पुत्रजन्माद्यनियतनिमित्तम् ॥ अश्याधानादिनिमि
त्तंचेति ॥ तत्रविवाहादिनिमित्तंप्रातःकार्यम् ॥ तदाहशातातपः ॥ प्रातर्वृ
द्धिनिमित्तकमिति वचनात्पूर्वार्द्धेकुर्यात् ॥ अत्रप्रातःशब्दःसार्द्धप्र
हरात्मककालवाचकः ॥ तदाहगार्ग्यः ॥ ललाटसंमितेभानौप्रथमःप्रहरः
स्मृतः ॥ सएवाप्यर्द्धसंयुक्तःप्रातरित्यभिधीयते ॥ अश्याधानादिनिमित्तं

त्वपराह्णेकार्यम् ॥ तदाह गालवः ॥ पार्वणं चापराह्णेतु वृद्धिश्चाद्वं तथाग्रिक
 मिति ॥ अश्याधानादिनिमित्तं वृद्धिश्चाद्वमापराह्णेतु कुर्यादित्यर्थः ॥ पुत्र
 जन्मादिनिमित्तस्यानियतत्वाच्च निमित्तानंतरमेव तत्कार्यम् ॥ आभ्युद
 यिकश्चाद्वमातृपूर्वकमेव कार्यम् ॥ तदुक्तम् ॥ मातृश्चाद्वंतु पूर्वस्यात्पि
 तृणांतदनंतरम् ॥ ततो मातामहानांतु एवं नांदीमुखं भवेदिति ॥ नांदीमु
 खमाभ्युदयिकश्चाद्वम् ॥ अथ नांदीमुखनिमित्तान्युच्यते ॥ तत्र काष्णा
 जिनिः ॥ कन्यापुत्रविवाहेषु प्रवेशेन ववेक्ष्मनः ॥ नामकर्मणि बालानां
 चूडाकर्मादिकेतथा ॥ सीमंतोन्नयने चैव पुत्रादिमुखदर्शने ॥ नांदीमु
 खान्पितृगणान् पूजयेत्प्रयतो गृही ॥ पुत्रादीत्यादिशब्दात्पौत्रमुख
 दर्शनस्याप्युपसंग्रहः ॥ गार्ग्योऽपि ॥ पुत्रोत्पत्तिप्रतिष्ठासु तन्मौजीत्या
 गवंधने ॥ चूडायांचविवाहेषु वृद्धिश्चाद्वं विधीयत इति ॥ वृद्धगार्ग्योऽ
 पि ॥ अश्याधानाभिषेकादाविष्टापूर्तौ स्त्रियाऋतौ ॥ वृद्धिश्चाद्वं प्रकुर्वीत
 आश्रमग्रहणे तथा ॥ स्त्रियाऋतावाद्य एव ॥ मत्स्यपुराणेपि ॥
 उत्सवानंदसंतानयज्ञोद्वाहादिमंगले ॥ मातरः प्रथमं पूज्याः पितरस्तद
 नंतरम् ॥ ततो मातामहाः पूज्या विश्वेदेवास्तथैव चेति ॥ अत्रैव विशे
 षोगार्ग्येणोक्तः ॥ मातृश्चाद्वंतु पूर्वैद्युः कर्माहनि तु पैतृकम् ॥ माता
 मह्यंचोतरेद्युर्वृद्धौश्चाद्वत्रयं स्मृतमिति ॥ दिनत्रयकरणासंभवेशु भ
 कर्मदिनात्पूर्वदिनेश्चाद्वत्रयमपि कुर्यात् ॥ तदाह शातातपः ॥ पृथग्दिने
 ष्वशक्तश्चेदेकस्मिन्पूर्ववासरे ॥ श्चाद्वत्रयंतु कुर्वीत वैश्वदेवन्तु तांत्रिक
 मिति ॥ वृद्धिश्चाद्वदधिबदरादिभिः पिंडदानं कुलाचारप्राप्तं चेत्कुर्यान्न
 चेन्न कुर्यात् ॥ तदुक्तं भविष्योत्तरे ॥ पिंडनिर्वपणं कुर्यान्न वा कुर्यान्न रा
 धिप ॥ वृद्धिश्चाद्वेमहाबाहो कुलधर्मानवेक्ष्य त्विति ॥ ॥ इति वृ
 द्धिश्चाद्वनिर्णयः ॥ अथ जीवच्छाद्वनिर्णयः ॥ कर्त्रतरेऽसतिश्चाद्व
 दिना जीवायश्चाद्वंदद्यात् ॥ तदुक्तं ब्रह्मपुराणे ॥ देशकालधनश्च
 द्वाव्यवसायसमुच्छ्रिते ॥ जीविते सति जीवाय दद्याच्छाद्वं स्वयं नर इति ॥
 ॥ इति श्री० निर्णयामृते श्चाद्वप्रकरणे द्वितीये जीवच्छाद्वनिर्णयः ॥ ॥ अथ

संक्रांतिनिर्णयःप्रारभ्यते ॥ ॥ ताश्चसंक्रांतयोद्वादश ॥ तासुमकर
कर्कटावुदगदक्षिणायने ॥ तुलामेषौविषुवे ॥ वृषवृश्चिककुंभसिंहावि
ष्णुपद्यः॥धनुर्मिथुनकन्यामीनाःषडशीतयः॥तदाहवृद्धवसिष्ठः॥ अय
नेद्वेविषुवेद्वेचतस्रःषडशीतयः ॥ चतस्रोविष्णुपद्यस्तुसंक्रांतयोद्वादश
स्मृताः ॥ मृगकर्कटसंक्रांतीद्वेउदगदक्षिणायने ॥ विषुवेद्वेतुलामेषौ
गोलमध्येततोपराइति ॥ मृगोमकरः ॥ गोलंचलनम् ॥ अयनविषुव
योगौलमध्येइत्यर्थः ॥ ज्योतिर्वसिष्ठोपि॥ वृषवृश्चिककुंभेषुसिंहेचैवय
दारविः ॥ एतद्विष्णुपदं नामविषुवादाधिकंफलम् ॥ कन्यायांमिथुने
मीनेधनुष्यपिरवेर्गतिः॥षडशीतिमुखाः प्रोक्ताःषडशीतिगुणाःफलैरि
ति ॥ आसामेवसंक्रांतीनांवारभेदेनसंज्ञाभेदोरत्नमालायासुक्तः ॥
चोरारवौध्वाक्ष्यमृतद्युतौचसंक्रांतिरारेचमहोदरीस्यात् ॥ मंदाकिनीज्ञे
चगुरौचमंदाभिश्चाकवौराक्षसिकार्किंवारइति ॥ एतासांचफलंतत्रैवो
क्तम् ॥ ध्वाक्षीवैश्यान्सुखयतिमहोदर्यलंचौरसार्थान्वोराशूद्रानथनरप
तीनेवमंदाकिनीच ॥ मंदाख्याचद्विजवरगणान्मिश्रकारुष्यपशूंश्च ॥
चंडालानांप्रकृतिमखिलांराक्षसीसंज्ञिताचेति ॥ इदमेवफलंयैनेक्षत्रैर्यो
गेसंपूर्णभवति ॥ तान्यासि एवाह ॥ उग्रक्षिप्रचरैर्मैत्रध्रुवमिश्राख्यदा
रुणैः ॥ ऋक्षैःसंक्रांतिरर्कस्यघोराद्याःक्रमशोमतम् ॥ अस्यार्थः ॥
रविवारेउग्रसंज्ञकानांपूर्वात्रयभरणीमघानामन्यतमसंयोगेयदासंक्रांति
र्भवतितदाघोराफलंसंपूर्णम् ॥ उभयथाघोरात्वसिद्धेः ॥ सोमवारे
क्षिप्रसंज्ञकानामश्विनीपुष्यहस्ताभिजितामन्यतमसंयोगेसंक्रांतौध्वा
क्षीफलंसंपूर्णम्॥भौमवारेचरसंज्ञकानांश्रवणधनिष्ठाशतभिषक्पुनर्वसु
स्वातीनामन्यतमसंयोगेसंक्रांतौमहोदरीफलंसंपूर्णम्॥ बुधवारेमैत्रसंज्ञ
कानांचित्रारेवतीमृगशिरोनुराधानामन्यतमसंयोगेसंक्रांतौमंदाकिनी
फलंसंपूर्णम् ॥ गुरुवारेध्रुवसंज्ञकानारोहिणीज्युत्तराणामन्यतमसंयोगे
संक्रांतौमंदाफलंसंपूर्णम् ॥ शुक्रवारेमिश्रसंज्ञयोःकृत्तिकाविशाखयो

रन्यतमसंयोगेसंक्रांतौमिश्राफलसंपूर्णम् ॥ शनिवारेदारुणसंज्ञकानां
 ज्येष्ठार्द्राश्लेषाणामन्यतमसंयोगेसंक्रांतौराक्षसीफलसंपूर्णंभवति ॥ वार
 नक्षत्रयोर्विपर्यासेवारनक्षत्रप्राप्तंमिश्रफलंभवतीति ॥ आसामेववेलाभे
 देनापिफलभेदसंप्रवाह ॥ पूर्वाह्नकालेनृपतीन्द्रजेंद्रान्मध्यंदिनेचाथवि
 शोपराह्णे ॥ शूद्रात्रवावस्तमितेप्रदोषेपिशाचकात्रात्रिचरात्रिशिथे ॥
 नटादिकांश्चापररात्रिकालेप्रत्यूषकालेपशुपालकांश्च ॥ संक्रांतिरर्क
 स्यसमस्तलिङ्गिवातश्चसंध्यासमयेनिर्हति ॥ सर्वासुसंक्रांतिषुश्राद्ध
 स्नानदानादिकंकुर्यात् ॥ तदुक्तंपुलस्त्येन ॥ अयनद्वितयेश्राद्धंवि
 षुवद्वितयेतथा ॥ युगादिषुचकुर्वीतपिंडनिर्वपणद्वतइति॥वृद्धवसि
 ष्ठापि॥ अयनेकोटिपुण्यस्याल्लक्षंविषुवेफलम् ॥ षडशीत्यांसहस्रंतु
 फलंविष्णुपदीषुचेति ॥ अयनादिषुचकृतंस्नानदानादिकंकोटिगुणा
 दिफलंभवतीत्यर्थः ॥ ज्ञातातपोऽपि ॥ सूर्यस्यसंक्रमेपुण्येनस्नायाद्य
 दिमानवः ॥ सप्तजन्मनिर्दोषस्याहुःखभोगीचजायतइति॥ संक्रांतौया
 निदत्तानिहव्यकव्यानिमानवैः ॥ तानितेभ्योददात्यर्कःसप्तजन्मसुनि
 श्रितमिति ॥ स्मृत्यर्थसारेऽपिविशेषोक्तः ॥ मध्येविषुवातिदानंविष्णु
 पदेदक्षिणायनेचादौ ॥ षडशीतिमुखेऽतीतेतथोदगयनेचभूरिफलमि
 ति ॥ ननुसंक्रांतिषुस्नानदानादिकंविहितम् ॥ सचसंक्रांतिसम
 योनिमेषादपिसूक्ष्मत्वाज्ज्ञातुंदुःशक्यः ॥ अतश्चतावतिकाले
 स्नानादिकंकर्तुंकथंशक्यमितिचेत् ॥ सत्यम् ॥ मुख्यकालस्या
 तिसूक्ष्मत्वात्तत्सन्निहितेपूर्वस्मिन्परास्मिन्वाकालेस्नानदानादिकंकार्य
 म् ॥ तदाहवृद्धवसिष्ठः ॥ संक्रांतिसमयःसूक्ष्मादुज्ञेयःपिशिते
 क्षणैः ॥ तद्योगाच्चाप्यधश्चोर्ध्वंत्रिंशन्नाड्यःपवित्रकाइति ॥ इदंसामा
 न्यतःसर्वसंक्रांतिविषयम् ॥ विशेषस्तूच्यते ॥ कर्कटेपूर्वास्त्रिंशन्ना
 ड्योमकरेपराविंशतिर्नाड्यःपुण्याः ॥ तदाहवृद्धवसिष्ठः ॥ अतीताना
 गतेपुण्येद्वेदग्दाक्षिणायने ॥ त्रिंशत्कर्कटेकेनाड्योमकरेविंशतिःपरा

इति ॥ विषुवयोस्तुप्राक्पश्चाच्चदशनाड्यःपुण्याः ॥ यथासएवाह ॥
वर्तमानेतुलामेषेनाड्यस्त्वभयतोदशेति ॥ विष्णुपदीषुप्राक्पश्चाच्चषो
डशनाड्यःपुण्याः ॥तदाहवृद्धवसिष्ठः ॥पुण्याःस्युर्विष्णुपद्यान्तुप्राक्प
श्चादपिषोडशेति॥षडशीतिषुपश्चात्षष्टिर्नाड्यःपुण्याः॥यथासएवाह॥
षडशीत्यांव्यतीतायांषष्टिरुक्तास्तुनाडिकाइति ॥ अत्रकेचित्पड
शीतिमुखीनांविषुवायनाधिकफलत्वमसहमानाइदंवचनमन्यथाव्या
ख्यातवतः ॥ यथा षडशीतिमुखीनांसंक्रांतीनांचतसृणामेकै
कस्याःपंचदशपंचदशेतिमिलितानांपुण्याख्याःषष्टिर्नाड्योभवन्ति ॥
यद्येकैकस्याःषष्टिःपुण्यागृह्येरंस्तदैतासामेवसर्वाभ्यःप्रकर्षःप्राप्नोति॥
प्रभूतपुण्यकालत्वात् ॥ तथासतिदेवीपुराणे ॥ विषुवायनसन्निधावि
तिविषुवायनसंज्ञितानांप्रकर्षविधानेनविरोधइति ॥ तन्नयुक्तिसहम् ॥
अधिकफलत्वस्यएतद्विष्णुपदं नामविषुवादधिकंफलमिति वत्त अर्थवा
दरूपेणापिवर्णयितुंशक्यत्वात्॥ नाप्यधिकफलत्वाभावेकिंचिन्निग्राम
कम्॥देवीपुराणवचनन्तुविषुवायनयोःप्रकर्षमभिधत्ते॥ नतुतदितरेषा
मपकर्षम्॥इतरसंक्रांतीनामपिवाक्यांतरेणप्रकर्षाभिधानान् ॥ नहिल
भ्यते विष्णुःसंपूजितःसम्यक्चतुर्विधफलप्रदइत्युक्तेनशिवइति ॥ अ
न्यथा॥विष्णुपदीष्वपिविषुवाधिकफलत्वनिरासायतासामपिमिलिता
नांषोडशनाड्यःपुण्याइतिव्याख्यानंप्रसज्येत ॥ तत्रापिकेचिदेवंव्या
चक्षतेप्राक्पश्चादपिषोडशेतिप्रागष्टौमिलित्वाषोडशेति॥ एवंचसतिव
र्तमानेतुलामेषेनाड्यस्त्वभयतोदशेत्यत्राप्येवंविधंव्याख्यानस्यवक्तुंश
क्यत्वाद्भिन्नाभिमतसिद्धिरिति॥किंच चतसृणामिलितानांषष्टिर्नाड्यः
पुण्याइत्युक्तेपिविषुवादधिकफलत्वंतदवस्थमेव ॥ नचग्रंथांतरेष्वेवं
व्याख्यातुमित्युपेक्षणीयमित्यलमतिविस्तरेण॥ ननुसंक्रांतिसामान्य
विषयत्वेनाधश्चैत्रिंशन्नाड्यःपवित्राइत्युक्तम्॥वाक्यान्तरेस्तुदशषो
डशादीनांपुण्यत्वमुक्तमिति विरोधइतिचेन्न ॥ त्रिंशन्नाडीनांपुण्यत्वंषो

ङशादिनाडीनांतदपेक्षयासन्निहितत्वात्पुण्यतरत्वंततोपिसन्निहिता-
 नांपुण्यतमत्वमित्यविरोधः ॥ तदाहवसिष्ठः ॥ यायासन्निहितानाञ्च
 स्तास्ताःपुण्यतमाःस्मृताइति ॥ यत्तुवृद्धवसिष्ठवचनम् ॥ अहःसंक्रमणे
 पुण्यमहःकृत्स्नंप्रकीर्तितमिति ॥ तत्रापिपूर्वोक्तएवसन्निधिविशेषात्फ
 लविशेषःकल्पनीयः ॥ अयंनिर्णयोदिनसंक्रातिविषयः ॥ रात्रिसंक्रमणेतु
 विशेषउच्यते ॥ अर्धरात्रादधोरात्रौसंक्रमेपूर्वमहः ॥ मध्याह्नादुपरिस्नाना
 दौपुण्यम् ॥ अर्द्धरात्रादूर्ध्वसंक्रमेतुपरदिनंमध्याह्नपर्यंतपुण्यम् ॥ तदा
 हवृद्धवसिष्ठः ॥ रात्रौसंक्रमणेपुण्यंदिनार्द्धस्नानदानयोः ॥ अर्धरात्रा
 दधस्तस्मिन्मध्याह्नस्योपरिक्रियम् ॥ ऊर्ध्वसंक्रमणेचोर्ध्वमुदयात्प्रहर
 द्वयमिति ॥ तथाच ॥ आसन्नसंक्रमेपुण्यंदिनार्द्धस्नानदानयोरिति ॥
 यदासंपूर्णैर्द्धरात्रेसंक्रांतिःस्यात्तदादिनद्वयंपुण्यम् ॥ तदाहवृद्धवसिष्ठः ॥
 संक्रमस्तुनिशीथेस्यात्पड्यामाःपूर्वपश्चिमाः ॥ संक्रांतिकालेविज्ञे
 यास्तत्रस्नानादिकंचरेदिति ॥ ज्योतिर्वसिष्ठोऽपि ॥ पूर्णचैवार्द्धरात्रेतु
 यदासंक्रमतेरविः ॥ तदादिनद्वयंपुण्यमुत्तवामकरकर्कटाविति ॥
 मकरकर्कटयोस्तुविशेषः ॥ तदाहवृद्धगार्ग्यः ॥ यद्यस्तमयवेलायां
 मकरंयातिभास्करः ॥ प्रदोषेचार्द्धरात्रेवास्नानदानंपरेऽहनि ॥ अर्धरा
 त्रंतदूर्ध्ववासंक्रांतौदक्षिणायने ॥ पूर्वमेवदिनंग्राह्यंयावन्नोदयतेरविरि
 ति ॥ भविष्योत्तरेऽपि ॥ मिथुनात्कर्कसंक्रांतिर्यदास्यादंशुमालिनः ॥
 प्रभातेवानिशीथेवाकुर्यादहनिपूर्वतः ॥ कार्मुकंतुपरित्यज्यझषं
 संक्रमतेरविः ॥ प्रदोषेवार्द्धरात्रेवास्नानदानंपरेहनीति ॥ झषंमकरम् ॥
 यत्तुवचनम् ॥ आदौपुण्यंविजानीयाद्यद्यभिन्नातिथिर्भवेत् ॥ अर्द्धरात्रे
 व्यतीतेतुविज्ञेयमपरेहनीति ॥ अस्यार्थः ॥ यद्यर्द्धरात्रेपूर्वदिनेति
 थ्याअभिन्नतिथिर्भवतितदापूर्वदिनंपुण्यम् ॥ भिन्नायांतिथावर्द्धरा
 त्रेव्यतीतेपरदिनंपुण्यमिति ॥ तथा ॥ आसन्नसंक्रमंपुण्यमि
 त्यादिवाक्यानिचमकरकर्कटव्यतिरिक्तसंक्रांतिविषयेसावकाशानि ॥

मिथुनात्कर्कसंक्रांतिः कार्मुकंतुपरित्यज्येत्यादिवाक्यानि तु मकरकर्क
टमात्रविषयत्वात्त्रिरवकाशानि ॥ अतश्च सावकाशनिरवकाशयोर्निरव
काशविधिर्वलवानिति न्यायान्मकरे परदिनस्य पुण्यत्वम् ॥ कर्कटे पूर्वदि
नस्य पुण्यत्वञ्चेति युक्तम् ॥ यद्वा ॥ आसन्नसंक्रममित्यादयः सामान्य
विधयो मिथुनात्कर्कसंक्रांतिरित्यादिनाविशेषविधिना बाध्यं तदित्यपि म
करकर्कटयोः परपूर्वदिवसयोरेव पुण्यत्वं युक्तम् ॥ यत्तु कैश्चिदुक्तम् ॥ आ
सन्नसंक्रमं पुण्यमित्यादीनि देवीपुराणोक्तत्वान्मूलवाक्यानि मिथुना-
त्कर्कसंक्रांतिरित्यादिवाक्यानि तत्रानुक्तत्वादमूलान्याधुनिकानीति ॥
नात्र किंचिन्नियामकम् ॥ मूलवाक्यत्वे तु वृद्धगार्ग्यभाष्योत्तरवा
क्यत्वप्रतिपादकावहवोनिबंधा एव प्रमाणम् ॥ यच्च तैरेवोक्तम् ॥ अ
ह्निचेद्रात्रियुगमं स्याद्रात्रौ चेद्वासरद्वयम् ॥ संक्रांतिः पक्षिणीज्ञेयादा
नाध्ययनकर्मस्वित्यत्र वाक्ये मकरकर्कटयोर्दिनद्वयस्य पुण्यत्वमुक्तम्
तद्दानाध्ययनकर्मविषयं द्रष्टव्यम् ॥ अत्र दानं वेदाध्यापनम् ॥
कर्माणि चाध्ययनाङ्गान्येवेति ॥ तदपि न युक्तिसहम् ॥ अयनद्वयस्या
नध्यायत्वेनैव तत्राध्ययनस्यासंभवात् ॥ तदाह याज्ञवल्क्यः ॥ अय
ने विषुवे चैव शयने बोधने तथा ॥ चातुर्मास्यद्वितीयासु वेदाध्यायं विवर्ज
येत् ॥ किञ्च अध्यापकानामध्ये तृणां चायं समुदाचारः ॥ ते हिरात्रौ मक
रकर्कसंक्रान्तौ दिनद्वयं नाध्यापयन्ति नाधीयतेत्युत्तरेण स्ववचनेनैव
विरोधोपि स्यात् ॥ नन्वध्यापने त्वयंदोषः सामान्य इति चेन्न ॥
अत्राध्ययनशब्देन स्वाध्यायो नावसीय इति प्रत्यहं विहितब्रह्मयज्ञ
रूपस्वाध्यायस्य विवक्षितत्वात् ॥ तस्यानध्यायेपि न निषेधः ॥ तदुक्तं
स्मृति संग्रहे ॥ नानुरोधोस्त्वनध्याये होममंत्रेषु चैवाहि ॥ वेदो
पकरणे चैव स्वाध्याये चैव नैत्यक इति ॥ अतश्च मकरकर्कटयोरुक्त
एव निर्णयः साधीयान् ॥ अत्रापि रात्रिभागस्य सन्निहितत्वात् पुण्य
तमत्वम् ॥ ननुरात्रौ स्नानं न कुर्वीत दानं चैव विशेषत इति ॥ रात्रौ

स्नानदाननिषेधसतिकथंरात्रिभागस्यपुण्यतमत्वमितिचेत् ॥ सत्यम् ॥
 संक्रांत्यादिपुरात्रावपिस्नानदानादिविधानात् ॥ तदाहयाज्ञवल्क्यः ॥
 राहुदर्शनसंक्रांतिविवाहात्ययवृद्धिषु ॥ स्नानदानादिकंकुर्यान्निशि
 काम्यव्रतेषुचेति ॥ ब्रह्मा ॥ विनाप्रैषेणयद्दानंयद्दानंजलवर्जि
 तम् ॥ अकालीनमवैधंयत्तद्दानमसुरैर्हृतम् ॥ ॥ इतिश्रीसूर्य्यसेनमही
 महेन्द्रविरचितेनिर्णयामृतेसंक्रांतिनिर्णयः ॥ ॥ अथप्रसंगान्नदीनार
 जोदोषउच्यते ॥ तदाहव्याघ्रपादः ॥ सिंहकर्कटयोर्मध्येसर्वानद्यो
 रजस्वलाः ॥ तासुस्नानंनकुर्वीतवर्जयित्वासमुद्रगाइति ॥ महानदी
 पुविशेषोभविष्योत्तरे॥आदौकर्कटकेदेविमहानद्योरजस्वलाः ॥ त्रिदि
 नेतुचतुर्थेद्विशुद्धाःस्युर्जाह्वीयथेति ॥ गंगादिविषयेतुस्मृतिसंग्रहेवि
 शेषउक्तः ॥ तपनस्यसुतागंगागौतमीचसरस्वती॥रजसानाभिभूयंतेवे
 णीचनदसंज्ञिताइति ॥ रजोदुष्टमपिजलंगंगादिजलसंयुक्तमदुष्टं
 भवति ॥ तदुक्तंमहाभारते ॥ अपवित्रमपिप्राप्यगंगांयातिपवित्र
 तामिति ॥ मत्स्यपुराणेपि ॥ पुण्यांभसासमायोगादुष्टमप्यंबुपावन
 मिति ॥ इतिसंक्रांतिप्रसंगान्नदीरजोदोषउक्तः ॥ मलमासस्यापि
 संक्रांतिमूलत्वान्मलमासनिर्णयः प्रस्तूयते ॥ मलमासोनाम संक्रांति
 विरहितोमासःसंक्रांतिद्वययुक्तोवा ॥ तदुक्तंकाठकगृह्ये ॥ यस्मिन्मा
 सिनसंक्रांतिः संक्रांतिद्वयमेववा ॥ मलमासः सविज्ञेयोमासःस्यात्तु
 त्रयोदशइति ॥ अयंचमासश्चान्द्रएव ॥ अतश्चयत्राभावास्याद्वयमध्ये
 संक्रांतिर्नस्यात्संक्रांतिद्वयंवाभवेत्समलमासइत्यर्थः ॥ तदाहगार्ग्यः ॥
 अर्मावास्याद्वयंयत्ररविसंक्रांतिवर्जितम् ॥ मलमासः सविज्ञेयोमासःशु
 द्धाख्यउत्तरइति॥ अस्यैवमलिम्लुचइतिसंज्ञा॥तदाहवसिष्ठः ॥ मासद्वै
 धंभवेद्वर्षेतिथिद्वैधंयदाभवेत् ॥ तत्रोत्तरोत्तमोज्ञेयःपूर्वःस्यात्तुमलिम्लु
 चइति॥अयमधिकमाससंज्ञोपि ॥ असंक्रांतिमासेत्वाद्योमलिम्लुचउत्त

१ शुक्लमतिपदमारभ्यदर्शान्तसंक्रांतिर्नस्यात् इ० पाठान्तरम् । २ शुक्लादिकृष्णपक्षान्तं
 संक्रांतिर्नभवेद्यादि इति पाठान्तरम् ।

रः शुद्धः ॥ द्विसंक्रांतिमासस्तु मलमास एव नाधिकमासः ॥ तदा ह सत्य
व्रतः ॥ राशिद्वयं यत्र मासे संक्रमेत् तदिवाकरः ॥ नाधिमासो भवेद्देपमल
मासस्तु केवलमिति ॥ अयं द्विसंक्रांतिमासः क्षयाख्योऽपि ॥ तदुक्तं ज्योतिः
शास्त्रे ॥ असंक्रांतिमासो धिमासः स्फुटः स्याद्विसंक्रांतिमासः क्षयाख्यः
कदाचित् ॥ क्षयः कार्तिकादित्रये नान्यतः स्यात्तदा वर्षमध्येऽधिमासद्वयं
च ॥ द्विसंक्रांतिमासो यत्र भवति तत्र वर्षमध्येऽधिमासद्वयं भवति तत्र प
रोदुष्टः ॥ आद्यः शुद्धः ॥ तदुक्तं तत्रैव ॥ एकत्र मासद्वितयं यदि स्या
द्वर्षेऽधिकं तत्र परोधिमासः ॥ त्रयोदशं तु श्रुतिरा ह वेदे च तुर्दशः कापि न
चात्र दृष्ट इति ॥ अयं त्रयोदशो मासश्चाद्र एव न सौरः ॥ तदुक्तम् ॥
अस्ति त्रयोदशो मासः स च श्रुत्या निगद्यते ॥ असौ चांद्रो न सौरः स्यान्ना
स्ति सौरश्च तुर्दश इति ॥ अयं च त्रयोदशो मासः त्रिंशत्तमान्मासादूर्ध्वं ष
ट्त्रिंशत्तमान्मासात्पूर्वं भवतीति नियमः ॥ तदुक्तं ज्योतिः सागरे ॥ त्रिंश
त्षट्त्रिंशन्मासस्य बाह्याभ्यंतरयोर्द्वयोः ॥ अधिमासो विकल्पेन वा द
रायणकीर्तित इति ॥ अनयोरेवासंक्रांतस्य संसर्पक इति द्विसंक्रांतस्या
हर्षतिरिति संज्ञांतरं च ॥ तदुक्तम् ॥ दर्शद्वयं यदैकस्मिन् सौरसंसर्प
को भवेत् ॥ अहर्षतिर्यदैकस्मिन्श्चांद्रौ द्वौ संक्रमौ तदा ॥ संसर्पाहर्षती
चेति द्विविधावधिमासकौ ॥ मासौ पूर्वापरौ दुष्टौ परपूर्वौ शुभावहाविति ॥
अत्राधिमासशब्दो नामोपचारतो मलमास एवोच्यते ॥ अन्यथानाधि
मासो भवेद्देप इति सत्यव्रतवचनविरोधः स्यात् ॥ अत्र द्विविधेऽपि मल
मासेऽनन्यगतिर्कनित्येनैमित्तिकं च कर्म कुर्यात् ॥ तदुक्तं काठकगृह्य
परिशिष्टे ॥ मलेन न्यगतिर्नित्या कुर्यान्नैमित्तिकी क्रियामिति ॥ वृ
हस्पतिरपि ॥ नित्येनैमित्तिके कुर्यात्प्रयतः सन्मलम्लुचे ॥ तीर्थं
श्राद्धं गजच्छायां प्रेतश्राद्धं तथैव चेति ॥ यमोऽपि ॥ गर्भं वार्धुषिके भृत्ये
श्राद्धकर्मणि मासिके ॥ सर्पिणीकरणे नित्येनाधिमासं विवर्जयेत् ॥

तीर्थस्नानंजपोहोमोयस्तुत्रीहितिलादिभिः ॥ जातकर्मात्रकर्माणि
नवश्राद्धंतथैवच ॥ मघात्रयोदशीश्राद्धंश्राद्धान्यपिचषोडश ॥ चंद्र
सूर्यग्रहेस्नानंश्राद्धंदानजपादिकम्॥कार्याणिमलमासेपिनित्यंनैमित्ति
कंतथेति॥अत्रतीर्थेस्नानश्राद्धादिप्रासंगिकंनत्वपूर्वम् ॥तस्यमलमासे
ऽपिनिषेधात्॥तदुक्तम्॥मलमासेप्यनावृत्ततृतीययात्रांविवर्जयेदिति॥नै
मित्तिकंतुयादिपूर्वमासेनिमित्तमुत्पद्यतेतदापूर्वमासे ॥ यदोत्तरमासेउ
त्पद्यतेतदोत्तरत्र॥उभयत्रचेन्मासद्वयेपिकुर्यात्॥तदाहागस्त्यः ॥जात
कर्मणियच्छ्राद्धंनवश्राद्धंतथैवच ॥ ग्रहणेपुंसवादौचतत्पूर्वत्रपरत्रचे
ति ॥ निमित्तवशादितिवाक्यशेषः ॥ मत्स्यपुराणेष्युक्तम् ॥ चं
द्रसूर्यग्रहेचैवमरणेपुत्रजन्मनि ॥ मलमासेपिदेयस्यादत्तमक्षयकार
कमिति ॥ मरीचिरपि ॥ योगेचालभ्ययोगेचसीमंतेपुंसवेपिच ॥
यद्दानादिकमुद्दिष्टंपूर्वत्रापिनदुष्यतीति ॥ नित्यान्यपिसंध्योपासना
दीनिमासद्वयेपिकार्याणि॥तदुक्तंमैत्रेयसूत्रे॥मासद्वयेयद्येकराशिंसंक्रमे
तादित्यस्तत्राद्योमलिम्लुचः ॥ शुद्धोन्यः॥पार्वणेष्टिरग्निहोत्राग्रयणसं
ध्योपासनंपार्वणस्थालीपाकश्चेतिनित्यानिनिमित्तानिचाहापयंस्तेज
जास्वीयतइतिविज्ञायतइति ॥ यत्तुव्यासवचनम् ॥ श्रौतस्मार्तक्रिया
याश्चद्वादशेमासिकीर्तिताः॥ त्रयोदशेतुताःसर्वाक्षस्यःपरिकीर्तिता
इति ॥तत्काम्येष्ट्यादिविषयम् ॥ तदुक्तंगृह्यपरिशिष्टे ॥ अवषट्कार
होमाश्चपर्वचाग्रयणंतथा ॥ मलमासेपिकर्तव्याकाम्याइष्टीर्विवर्ज
येदिति ॥ अवषट्कारहोमाअग्निहोत्रोपासनवैश्वदेवाद्याः ॥ पर्वद
र्शपौर्णमासेष्टिःपार्वणस्थालीपाकश्च ॥ आग्रयणंनवात्रेनक्रियमाणे
ष्टिः ॥ साचापदिपुरातनात्राभावेनवात्रभोजनार्थंकर्तव्या नत्वना
पदि ॥ तस्यनिषेधोग्रिवक्ष्यते ॥ मत्स्यपुराणेपि ॥ दर्शंचाहरहः
श्राद्धंदानंचप्रतिवासरम् ॥ गोभूतिलहिरण्यानांमास्यपिस्यान्मलि
म्लुचइति ॥ ननुमलमासेदर्शश्राद्धंकर्तव्यमित्युक्तम् ॥ ऋष्यशृंग

वाक्येनतुनिषिद्धम् ॥ यथा ॥ संवत्सरातिरेकेणमासोयःस्यान्मलि
 म्लुचः ॥ तस्मिन्मस्योदशेऽश्राद्धंनकुर्यादिन्दुसंक्षयइतिविरोधइतिचे
 त्र ॥ निषेधस्यदर्शविहितेकाम्यश्राद्धविषयत्वात् ॥ तदाह
 जावालिः ॥ नित्यंनैमित्तिकंचैवश्राद्धंकुर्यान्मलिम्लुचे ॥ तिथि
 नक्षत्रवारोक्तंकाम्यनैवकदाचन ॥ मलमासेमृतानांतुपुनःप्रत्याब्दि
 केमलमासेप्राप्तेमलमासएवकार्यनशुद्धे ॥ तदाहभृगुः ॥ मलमासे
 मृतानांतुयच्छ्राद्धंप्रतिवत्सरम् ॥ मलमासेपुनःकार्यनान्येषांतुकदा
 चनेति ॥ तुशब्दएवार्थे ॥ सत्यतपाअपि ॥ वर्षेवर्षेतुयच्छ्राद्धंमृताहे
 तन्मलिम्लुचे ॥ कुर्यात्तत्रप्रमीतानामन्येषामुत्तरत्रत्विति ॥ अन्येषा
 मितिमलमासादन्यत्रमृतानांशुद्धमासएवकार्यमित्यर्थः ॥ तदुक्तं
 त्यत्रतेन ॥ वर्षेवर्षेतुयच्छ्राद्धंमातापित्रोर्मृतेहनि ॥ मलमासेनतत्का
 र्यंव्याघ्रस्यवचनंयथेति ॥ यत्तुवचनम् ॥ जातकर्मणि यच्छ्राद्धंनवश्राद्धं
 तथैवच ॥ प्रतिसंवत्सरंश्राद्धंमलमासेपितृस्मृतमिमि ॥ इदमपि
 मलमासमृताब्दिकविषयम् ॥ एवमन्यान्यपिमलमासेप्रत्याब्दिकवि
 धायकवाक्यानिमलमासमृतविषयाणिज्ञेयानि ॥ यत्तुशुद्धमासिष्ठवच
 नम् ॥ श्राद्धीयेहनिंप्राप्तेअधिमासोभवेद्यदि ॥ मासद्वयेपिकुर्वीतश्राद्ध
 मेतन्नदुष्यतीति ॥ तथा व्यासवचनम् ॥ षष्ठ्यातुदिवसैर्मासःकथि
 तोबादरायणैः ॥ उत्तरेदेवकार्याणिपितृकार्याणिचोभयोरिति ॥ इदं
 वचनद्वयंसांवत्सरिकव्यतिरिक्तमासिकादिश्राद्धविषयम् ॥ तदुक्तं
 स्मृतिकंचंद्रिकायाम् ॥ युगादिकंमासिकंचश्राद्धंचापरपाक्षिकम् ॥ म
 न्वादिकंतैथिकंचकुर्यान्मासद्वयेपिचेति ॥ अत्रापरपाक्षिकमितिप्रति
 मासंकृष्णपक्षेविधीयमानंश्राद्धमुच्यते ॥ नत्वाश्विनसंबंधिमहालयश्रा
 द्धम् ॥ तस्यनकुर्याद्भ्रातुलंघितइति महालयाब्दिकेचैवेति भृगुमासिष्ठ
 वाक्याभ्यांमलमासेनिषेधात् ॥ सर्वमासकृष्णपक्षेषुश्राद्धमापस्तंबेन
 विहितम् ॥ यथा ॥ मासिमास्यपरपक्षस्यापराह्णःश्रेयान् ॥ तत्राप्यपर

पक्षस्यजघन्यान्यहानिसर्वेष्वेवापरपक्षस्याहःसुदत्तंपितृन्प्रीणातीति॥
मलमासादन्यत्रमृतानामपिदेवात्रयोदशेऽधिमासेसति प्रथमाब्दिकं
मलमासएवकार्यम् ॥ संवत्सरेपूर्णेसंपिंडीकरणपक्षाश्रयणेपितत्रैवस
पिंडीकरणंकुर्यात् ॥ तदाहवसिष्ठः ॥ असंक्रांतिपिकर्तव्यमाब्दिकं
प्रथमंद्विजैः ॥ तथैवमासिकंश्राद्धंसंपिंडीकरणंतथेति ॥ क्षयमासेतु
तत्रैवप्रत्याब्दिकमपिकार्यम् ॥ तदाहसत्यव्रतः ॥ एकएवयदमासः
संक्रांतिद्वयसंयुतः ॥ मासद्वयगतंश्राद्धंमलमासेऽपिशस्यतइति ॥
गालवोपि॥वर्षेवर्षेतुयच्छ्राद्धंमातापित्रोर्मृतेहनि ॥ मासद्वयेपितत्कुर्या
द्यात्रस्यवचनंयथा॥अत्रमासद्वयेपिसंक्रांतिद्वययुक्तत्वान्मासद्वयात्म
केक्षयमासइत्यर्थः॥अपिशब्दएवकारार्थः॥एवंविधान्यन्यान्यपिवाक्या
न्यस्मिन्नेवविषयेयोज्यानि ॥ कालादर्शकारैस्तुप्रत्याब्दिकमापिमा
सद्वयेकर्तव्यमित्युक्तम् ॥ ततश्चवृद्धाचारपूर्वत्वान्मलमासेपिक्षय
दिनस्यावंध्यत्वनिरासार्थंपित्रुद्देशेनब्राह्मणान्भोजयित्वाशुद्धमासेश्रा
द्धंकुर्यादित्येवानवद्यम् ॥ नित्यान्यपिसोमयागादिकर्माणिम
लिम्बुचेनकार्याणि ॥ तदुक्तंपरिशिष्टे ॥ सोमयागादिकर्माणिनित्या
न्यपिमलिम्बुचे ॥ तथैवाग्रयणाधानिचातुर्मास्यादिकान्यपि ॥
महालयाष्टकाश्राद्धोपाकर्माद्यपिकर्मयत् ॥ स्पष्टमासविशेषाख्या
विहितंवर्जयेन्मलइति ॥ स्पष्टमासेतिमासविशेषनामग्रहणेनवैशाखे
कर्तव्यंकार्तिकेकर्तव्यमाघेकर्तव्यमित्यादिकं मलिम्बुचेवर्जयेदित्य
र्थः ॥ अनित्यमनित्तंचमहादानादिकमविषन्ननामात्रप्राशनका
म्यव्रतारंभोत्सर्जनादिकंदेवप्रतिष्ठादिकंचमलमासेविवर्जयेत्॥ तदाह
बृहस्पतिः॥अग्न्याधानंप्रतिष्ठांचयज्ञदानव्रतानिच ॥ वेदव्रतवृषोत्सर्ग
चूडाकरणमेखलाः॥मांगल्यमभिषेकंचमलमासेविवर्जयेदिति ॥ वृषो
त्सर्गःकाम्यएवन्त्वेकादशाहेक्रियमाणः॥पुनःसएवाह ॥ बालेवायदि
वावृद्धेशुक्नेवास्तंगतेगुरौ ॥ मलमासइवैतानिवर्जयेद्देवदर्शनमिति ॥

देवदर्शनमपूर्वम् ॥ तदाहगार्ग्यः ॥ अपूर्वदेवतां दृष्ट्वा शुचः स्युर्नष्टभागं
वे ॥ मलमासेऽप्यनावृत्ततृतीययात्रां विवर्जयेदिति ॥ ज्ञातातपोपि ॥ अ-
स्तंगते गुरौ शुक्रे वृद्धे बाले मलिम्लुचे ॥ व्रतारं भापवर्गं च न कुर्यान्मौजि-
बंधनमिति ॥ गार्ग्योऽपि ॥ नामान्नप्राशने चौलं विवाहो मौजिबंधनम् ॥
निष्क्रमं जातकर्मापि काम्यं वृषविसर्जनम् ॥ अस्तंगते गुरौ शुक्रे बाले वृ-
द्धे मलिम्लुचे ॥ उद्यापनमुपारं भंजनां नैव कारयेत् ॥ जातकर्मनाम-
करणन्तु स्वकाले कार्ये एव ॥ तदाहगार्ग्यः ॥ नामकर्मचजातेऽष्टिं यथा-
कालं समाचरेत् ॥ अतियाते तु कुर्वीत प्रशस्ते मासि पुण्यद्वयं ॥ वसि-
ष्ठोऽपि ॥ वापीकूपतडागादिप्रतिष्ठां यज्ञकर्म च ॥ न कुर्यान्मलमासे-
पि महादानव्रतानि चेति ॥ मरीचिरपि ॥ गृहप्रदेशगोदानस्थानाश्रम-
महोत्सवान् ॥ न कुर्यान्मलमासेऽपि गुरौ शुक्रे तथास्तगइति ॥ मत्स्य-
पुराणेऽपि ॥ आधानं यज्ञकर्मापि प्रायश्चित्तव्रतानि च ॥ न कुर्यान्मलमासे-
पि शुक्रगुर्वोरुपप्लवइति ॥ स्मृतिसंग्रहेऽपि ॥ आरंभदर्शपूर्णचतुर्दशी-
होत्रस्य चादिमे ॥ प्रतिष्ठाः पंचकूर्माद्या मलमासेऽपि विवर्जयेदिति ॥ अत्र-
प्रासंगिकं गुरुशुक्रयोर्मौढ्यमुच्यते ॥ मौढ्यं नाम ग्रहाणामस्तमयः ॥ त-
त्रापि गुरुशुक्रयोर्मौढ्यं शुभकर्मसु परिहरणीयत्वात् प्रसिद्धम् ॥ मौढ्या-
त्प्राग्वृद्धत्वं पश्चाद्बाल्यत्वं च मौढ्यवदेव परिहरणीयम् ॥ तदुक्तं ब्रह्म-
सिद्धांते ॥ रविणा सति रन्येषां ग्रहाणामस्तमुच्यते ॥ ततोर्वाग्वा-
र्द्धकं मौढ्यादूर्ध्वबाल्यं प्रकीर्तितम् ॥ तत्र वार्द्धकबाल्ययोः किं परिमा-
णमित्यत्रोच्यते ॥ तदुक्तं ब्रह्मसिद्धांते ॥ पक्षं प्राग्दिशि वृद्धत्वं पश्चात्पंच-
दिनं कवेः ॥ शैशवं प्राक्पंचाहं पश्चाद्दशदिनं स्मृतम् ॥ शैशवं वार्द्धकं
पक्षं प्राक्पश्चाच्च बृहस्पतेरिति ॥ अत्रैव ग्रंथांतरेऽप्युक्तं नाधिकभावः प्रति-
पादितः ॥ यथाहरत्नमालायाम् ॥ प्रागुद्यतः शिशुरहस्त्रितयं
सितः स्यात्पश्चाद्दशहमथ पंचदिनानि वृद्धः ॥ प्राच्यां तु पक्षमम-
रेंद्रगुरुस्तु पक्षं प्रागप्यवागपि वदंति वासिष्ठमुरुयाइति ॥ बार्हस्पत्येऽपि ॥

प्राक्पश्चादुदितः शुक्रः पंचसप्तदिनं शिशुः ॥ विपरीतं तु वृद्धत्वं तद्भवेव
 गुरोरपीति ॥ इत्यादिषु वाक्येषु स्वल्पकालादेशभेदे विपदिवाग्राह्याः ॥
 तदा हवराहमिहिरः ॥ बहवो दर्शिता कालायेवाल्पा वा र्द्धकेपि वा ॥ ग्राह्या
 स्तत्राधिकाः शेषादेशभेदादुतापदीति ॥ देशभेदेन भेदश्च गार्ग्येणोक्तः ॥
 यथा ॥ शुक्रोगुरुः प्राक्च पराक्चालो विध्येदशावन्तिषु सप्तरात्रम् ॥ वंगे
 षु हूणेषु च षट्च पंचदेशे च शेषे त्रिदिनं वदंति ॥ अत्र वर्ज्यं मश्याधानं प्रति
 ष्ठां चेत्यादि मलमासनिर्णये चोक्तं ग्राह्यम् ॥ दामोदरीयेपि ॥ यदारवे
 मंडलमेतिकाव्यो विनष्टते जागुरु रप्यथैवम् ॥ कालः सदीक्षाव्रततीर्थ
 यात्रा विवाहयज्ञोत्सवनाशहेतुरिति ॥ अत्रापि तीर्थयात्राऽपूर्वैव ॥ पूर्वा
 तुकार्यैव ॥ गुरुरस्तंगत इव वक्रातिचारगतः सिंहमकरराशिगतोपिशुभ
 कर्मसुत्याज्यः ॥ तदुक्तम् ॥ नीचस्थे वक्रसंस्थे ह्यतिचरणगते बालवृ
 द्धास्तगेवासंन्यासो यज्ञयात्राव्रतनियमविधिः कर्णवधोपि दीक्षा ॥ मौं
 जीवं धों गनानां परिणयनविधिर्वास्तुदेवप्रतिष्ठावर्ज्याः सद्भिः प्रयत्नात्त्रिद
 शपतिगुरौ सिंहराशिस्थिते वा ॥ तथा ॥ उद्यानचूडाव्रतबंध
 दीक्षा विवाहयात्रादिवधूप्रवेशः ॥ तडागकूपत्रिदशप्रतिष्ठां बृहस्पतौ
 सिंहगतेन कुर्यादिति ॥ गयाविषये विशेषो वायुपुराणे प्रोक्तः ॥ यथा ॥
 गयायां सर्वकालेषु पिंडं दद्याद्विचक्षणः ॥ अधिमासे जन्मदिने अस्ते
 च गुरुशुक्रयोः ॥ नत्यक्तव्यं गयाश्राद्धं सिंहस्थे च बृहस्पताविति ॥ अत्र
 गयाश्राद्धस्य यात्रापूर्वकत्वाद्गयाम्प्रतियात्राननिषिद्धेत्यर्थः ॥ गालव
 स्तुराशिविशेषातिचारनदोष इत्याह ॥ मेषे वृषे ज्येष्ठे कुंभे यद्यतीचारगो
 गुरुः ॥ न तत्र कर्मलोपः स्यादित्याह गालवो मुनिः ॥ ॥ इति श्रीसूर्य०
 निर्णयामृते मलमासनिर्णयः ॥ ॥ अथ ग्रहणनिर्णयः प्रस्तूयते ॥ ॥ ग्रह
 णं नाम पर्वप्रतिपत्संधौ राहुणा सूर्याचंद्रमसो ग्रहणम् ॥ तदुक्तं वृद्धगार्ग्ये
 ण ॥ पूर्णिमा प्रतिपत्संधौ राहुः संपूर्णमंडलम् ॥ असते चंद्रमर्कचंद्रां प्र
 तिपदंतर इति ॥ तत्र संधौ पर्वणोन्ति मोभागः स्पर्शकालः ॥ प्रतिपदादि

मोभागोमोक्षकालः॥एतावन्मिश्रितःकालोग्रहणेपुण्यतमताः॥तदुक्तं ब्रह्मसिद्धांते॥यावान्कालःपर्वणोन्तेतावान्प्रतिपदादिमः ॥ रवीन्दुग्रहणा नेहाःसपुण्योमिश्रणाद्भवेदिति॥अनेहाःकालः ॥ अत्रग्रहणपुण्यकालेगंगादिमहानदीषुस्नानं कुर्यात्॥गंगाद्यलाभेऽन्यास्वपि॥ तदुक्तम्॥ महापुण्यतमेकालेग्रहणेचंद्रसूर्ययोः ॥ महानदीषुचान्यासुस्नानं कुर्याद्यथा विधिरिति ॥ वसिष्ठोपि॥ इन्दोर्लक्षगुणंपुण्यंरवेर्दशगुणंस्मृतम् ॥ गंगतोयेतुसंप्राप्तेइंदोःकोटिरवेर्दश ॥ गवांकोटिप्रदानेनसम्यग्दत्तेनयत्फलम् ॥ गंगास्नानेतत्फलंस्याद्राहुग्रस्तेनिशाकरे ॥ दिवाकरेपुनस्तत्तुदशसंख्यमुदाहृतमिति ॥ अत्रगङ्गाशब्देनकृष्णावेणागोदावरी जाह्नव्युच्यन्ते ॥ तदुक्तं ब्रह्मपुराणे ॥ तिस्रो नद्यो महापुण्यावेणागोदाचजाह्नवी ॥ गांधरित्री गता प्राप्ता गंगा इति हि कीर्तिता इति ॥ तदसंभवेऽन्यास्वपिनदीषुकूपतडागादिसलिलाशयेष्वपि यथासन्निहितेषु स्नानं कार्यम् ॥ तदुक्तं शंखेन ॥ वापीकूपतडागेषु गिरिप्रस्रवणेषु च ॥ नद्यां देवदेवखाते सरसीषूद्धतांबुनि ॥ उष्णोदकेन वा स्नायाद्ग्रहणे चंद्रसूर्ययोरिति ॥ अत्रोष्णोदकस्नानमातुरविषयम् ॥ तदाह व्याघ्रः ॥ आदित्यकिरणैः पूतं पुनः पूतं च वह्निना ॥ तेन व्याध्यातुरः स्नायाद्ग्रहणे चंद्रसूर्ययोरिति ॥ अतश्च ग्रहणकालेऽवश्यमेव स्नानं कार्यम् ॥ अकरणेलिंगपुराणे एव प्रत्यवाय उक्तः ॥ चंद्रसूर्यग्रहे स्नायान्मृतके सूतकेऽपि वा ॥ अस्नायी मृत्युमाप्नोति स्नायी मृत्युं न विंदति ॥ मृत्युं संसारम् ॥ ग्रहणकालस्यापि गजच्छाया रूपत्वात् तत्र श्राद्धमवश्यं कार्यम् ॥ तदुक्तं लिंगपुराणे ॥ व्यतीपातक्षणायां चंद्रसूर्यग्रहक्षणे ॥ गजच्छाया तु सांप्रोक्ता पितृणां दत्तमक्षयमिति ॥ महाभारतेपि ॥ सर्वस्वेनापि कर्त्तव्यं श्राद्धं वैराहुदर्शने ॥ अकुर्वाणस्तु नास्ति कयात्पङ्के गौरिवसीदति ॥ तत्र श्राद्धमामात्रेन हे भ्रावा कुर्यात् ॥ तदाह व्यासः ॥ आपद्य न श्रौतीर्थे च ग्रहणे चंद्रसूर्ययोः ॥ आमश्राद्धं द्विजोदयाच्छूद्रोदयात्स

दैवहीति ॥ तथा ॥ अन्नाभावेद्विजाभावेप्रवासेपुत्रजन्मनि॥हेमश्राद्धं ग्र
हेचैवशूद्रः कुर्यात्सदैवहीति ॥ ननुग्रहणेश्रौतसंध्यायांवाजातेसतिसंध्या
रात्र्योःश्राद्धनिषेधात्कथं तत्रश्राद्धानुष्ठानमितिचेत् ॥ सत्यम् ॥ वच
नसामर्थ्यात् ॥ तथाचविष्णुः ॥ संध्यारात्र्योर्नैकर्त्तव्यंश्राद्धंखलुविच
क्षणैः ॥ द्वयोरपिचकर्त्तव्यंयदिस्नानाद्वाहुदर्शनमिति ॥ अत्रभूम्यादि
दानंस्वशक्त्यनुसारेणदद्यात् ॥ तदुक्तंमहाभारते ॥ भूमिर्ग्रामःसुव
र्णवाधान्यंवायद्यदीप्सितम् ॥ तत्सर्वग्रहणेदेयमात्मनःश्रेयश्छतेति ॥
अत्रश्रोत्रियोऽश्रोत्रियोब्राह्मणोदानपात्रम् ॥ तदाहवौधायनः॥श्रोत्रियोऽ
श्रोत्रियोवापिअपात्रंपात्रमेवच ॥ अप्रवृत्तोपिवाविप्रोग्रहणेदानमर्हतीति
व्यासोपि ॥ सर्वगंगासमतोयंसर्वेव्याससमाद्विजाः ॥ सर्वभूमिसमंदा
नंग्रहणेचंद्रसूर्ययोरिति ॥ ग्रहणेआशौचवानपिश्राद्धादिकंकुर्यात् ॥
तदाहांगिराः ॥ सर्वेषामेववर्णानांमृतकंराहुदर्शने ॥ स्नात्वाश्राद्धं
प्रकुर्वीरन्दानंशाव्यविवर्जितमिति ॥ लिंगपुराणे ॥ सूतकेमृतकेचै
वनदोषोराहुदर्शने ॥ तावदेवभवेच्छुद्धिर्यावन्मुक्तिर्नदृश्यतइति ॥व्या
सोपि॥स्मार्तकर्मपरित्यागोराहोर्न्यत्रसूतके ॥ श्रौतेकर्मणितत्कालं
स्नातःशुद्धिमवाप्नुयादिति ॥ ग्रहणेसतिग्रहणनिमित्ताशौचंसर्वेषांजाय
ते ॥ स्नानाच्छ्राद्धादिकर्माधिकारोभवति ॥ तदुक्तंब्रह्मपुराणे ॥ आशौ
चंजायतेनृणांग्रहणेचंद्रसूर्ययोः॥तत्रस्नात्वाविधानेनदानादौकरूपतेन
रइति ॥ ग्रहणकालस्थसर्वस्यापिपुण्यत्वेपिस्पर्शकालःस्नानादिकर्म
मुश्रेष्ठः ॥ मध्यकालोमध्यमः ॥ मोक्षकालस्त्वधमः ॥ तदाहव्यासः ॥
त्रिदशाःस्पर्शसमयेतृप्यंतिपितरस्तथा ॥ मनुष्यामध्यकालेतुमोक्ष
कालेतुराक्षसाः ॥ अतएतेत्रयःकालाःश्रेष्ठमध्यकनीयसइति ॥ केचित्तु
शास्त्रतोवगतेपिग्रहणेमेवाच्छादनादिनास्पर्शनागोचरेसतिस्नानादि
कनंकार्यमित्याहुः ॥ राहुदर्शनएवस्नानादिविधानात् ॥ तदाहमा
कंडेयः ॥ चंद्रेवायदिवासूर्येदृष्टेराहौमहाग्रहे ॥ अक्षय्यंकथितंपुण्यं

तत्राकैतुविशेषतइति ॥ ॥ अत्रदृष्टइतिदर्शनचक्षुर्व्यापारएव ॥ नतु
शास्त्रतोवगतिः ॥ तथासतिरात्रौसूर्यग्रहणेदिवाचंद्रग्रहणेचशास्त्र
तोवगतेस्नानादिविधेयस्यात् ॥ तच्चनिषिद्धंषड्विंशन्मते ॥ सूर्य
ग्रहोयदारात्रौदिवाचंद्रग्रहस्तथा ॥ तत्रस्नानंनकुर्वीतदद्याद्दानंनचक्र
चिदिति ॥ अतश्चयस्यजन्मराशौग्रहणंभवतिसोप्येकवारंग्रहणद्वयम
त्स्यपुराणोक्तविधानेनस्नानादिकंकुर्यात् ॥ पुनर्नपश्येत् ॥ विधिश्चायम्
॥ यस्यराशिंसमासाद्यभवेद्ग्रहणसंभवः ॥ तस्यस्नानंप्रवक्ष्यामिमंत्रौष
धिसमन्वितम् ॥ चंद्रोपरागंसंप्राप्यकृत्वाब्राह्मणवाचनम् ॥ संपूज्यचतु
रोविप्राञ्छुक्कुमाल्यानुलेपनैः ॥ पूर्वमेवोपरागस्यसमानीयौषधादिकम्
॥ स्थापयेच्चतुरःकुंभानग्रतःसागरानिव ॥ गजाश्वरथ्यावल्मीकसं
गमाद्भृदगोकुलात् ॥ राजद्वारप्रवेशाच्चमृदमानीयनिःक्षिपेत् ॥ पं
चगव्यंपंचरत्नंपंचत्वक्पंचपल्लवम् ॥ रोचनंपद्मकंशंखंकुंभंरक्तचं
दनम् ॥ शुक्तिस्फटिकतीर्थंबुसितसर्षपगुग्गुलु ॥ मधूकंदे
वदारुंचविष्णुक्रांतांशतावरीम् ॥ बलांचसहदेवींचनिशाद्वितयमेवच ॥
एतत्सर्वविनिःक्षिप्यकुंभेष्वावाहयेत्सुरान् ॥ सर्वैसमुद्राःसरितस्तीर्था
निजलदानदाः ॥ आयांतुयजमानस्यदुरितक्षयकारकाः ॥ १ ॥
योसौवज्रधरोदेवआदित्यानांप्रभुर्मतः ॥ सहस्रनयनश्चंद्रःग्रहपीडां
व्यपोहतु ॥ २ ॥ मुखंयःसर्वदेवानांसप्ताचिरमितद्युतिः ॥ चंद्रो
परागसंभूतामग्निःपीडांव्यपोहतु ॥ ३ ॥ यःकर्मसाक्षीलोकानां
धर्मोमहिषवाहनः ॥ यमश्चंद्रोपरागोत्थांग्रहपीडांव्यपोहतु ॥ ४ ॥
रक्षोगणाधिपःसाक्षीनीलाञ्जनसमप्रभः ॥ खड्गहस्तोतिभीमश्चग्रहपी
डांव्यपोहतु ॥ ५ ॥ नागपाशधरोदेवःसदामकरवाहनः ॥ योसौनि
धिपतिर्देवःखड्गशूलगदाधरः ॥ ६ ॥ सजलाधिपतिश्चंद्रःग्रहः ॥ प्राणरू
पोहिलोकानांसदाकृष्णमृगप्रियः ॥ वायुश्चंद्रोपरागोत्थांग्रहः ॥ ७ ॥
चंद्रोपरागकलुषंवरदोत्रव्यपोहतु ॥ ८ ॥ योसाविर्दुधरोदेवःपिनाकी

वृषवाहनः ॥ चंद्रोपरागपापानिसनाशयतुशंकरः ॥ ९ ॥ त्रैलोक्ये
 यानिभूतानिस्थावराणिचराणिच ॥ ब्रह्मविष्णवर्करुद्राश्चदहंतुमम
 पातकम् ॥ १० ॥ एवमावाहयेदेवान्मंत्रैरेभिश्चवारुणैः ॥ एताने
 वतथामंत्रान्स्वर्णपट्टेविलेखयेत् ॥ ताम्रपात्रेथवालिल्यनववस्त्रेतथै
 वच ॥ मस्तकेयजमानस्यनिदध्युस्तेद्विजोत्तमाः ॥ कलशान्द्रव्य
 संयुक्तान्नानारूपसमन्वितान् ॥ गृहीत्वास्त्रापयेद्ब्रह्मभद्रपीठोपरिस्थि
 तम् ॥ पूर्वोक्तैरेवमंत्रैश्चयजमानंद्विजोत्तमः ॥ अभिषेकंततःकुर्यान्म
 त्रैर्वारुणमूक्तकैः ॥ ततःशुक्लांबरधरःशुक्लमालयानुलेपनः ॥ आचार्य
 वरयेत्पश्चात्स्वर्णपट्टंनिवेदयेत् ॥ आचार्येदक्षिणांदद्याद्गोदानंचस्वश
 क्तितः ॥ अत ऊर्ध्वंब्रह्मपूजांतर्धेनविशेषतः ॥ पूजयेद्ब्रह्मगोदानैर्ब्राह्म
 णानपिशक्तितः ॥ गन्धमाल्यैर्धूपदीपैःपूजयेदिष्टदेवताम् ॥ होमंचैव
 प्रकुर्वीततिलैर्व्याहृतिभिस्तथा ॥ निवृत्तेग्रहणेसर्वब्राह्मणेभ्योविशेष
 तः ॥ दानंचशक्तितोदद्याद्यदीच्छेदात्मनोहितम् ॥ नाश्रप्रतिग्रहेदोषोन
 चस्यात्तस्यविक्रये ॥ कन्यायाविक्रयेदोषोनदोषस्तत्प्रतिग्रहे ॥ सर्वत्रप्रा
 ङ्मुखोदाताप्रतिग्राहीह्युदङ्मुखः ॥ कन्यादानेपितुःश्राद्धेप्रत्यग्दक्षिण
 तोमुखः ॥ सूर्यग्रहेसूर्यनामसदामंत्रेषुकीर्तयेत् ॥ अनेनविधिनायस्तुग्र
 हणेस्नानमाचरेत् ॥ नतस्यग्रहणेदोषःकदाचिदपिजायतइति ॥ अत्रापि
 गूढंभद्रपीठोपरिस्थितमित्युक्तत्वात्सकृद्ग्रहणंदृष्ट्वापश्चाद्यथादर्शनंसं
 भवतितथास्यातव्यमित्यर्थः ॥ चंद्रग्रहणात्पूर्वयामत्रयेनभुंजीत ॥
 सूर्यग्रहणात्पूर्वयामचतुष्टयेनभुंजीत ॥ तदुक्तंमहाभारते ॥ अर्वाग्या
 मत्रयादिदोर्ग्रहणेभुजिमाचरेत् ॥ चतुर्यामादधश्चैवराहुग्रस्तेदिवाकर
 इति ॥ वृद्धवसिष्ठोपि ॥ सूर्यग्रहेतुनाश्रीयात्पूर्वयामचतुष्टयम् ॥ चंद्र
 ग्रहेतुयामांस्त्रीन्बालवृद्धातुरैर्विनेति ॥ बालवृद्धातुरविषयेमत्स्यपुरा
 णेविशेषउक्तः ॥ अपराह्णेनमध्याह्णेमध्याह्णेनतुसंगवे ॥ भुंजीतचेत्संगवे
 स्थान्नपूर्वभुजिमाचरेदिति ॥ आतुरादिग्रहणात्पूर्वयाममात्रेभोजनंनकु

यादित्यर्थः ॥ वसिष्ठोपि ॥ ग्रहणंतु भवेदिदोः प्रथमादधियामतः ॥ भुंजी
तावर्तेनात्पूर्वपश्चिमेप्रथमादधः ॥ अस्यार्थः ॥ रात्रौ प्रथमयामत उप
रिचंद्रग्रहणंचेत्तदा आवर्तेनान्मध्याह्नात्पूर्वभुंजीत ॥ रात्रिपश्चिमया
मेचेद्रात्रिप्रथमयामादधोभुंजीतेति ॥ चंद्रस्यग्रस्तोदयेपूर्वदिवा
नभुंजीतदिवैवग्राससंभावितत्वात् ॥ सूर्यग्रहणेपूर्वदिवानभुंजीत ॥
तयोर्ग्रस्तास्तसमयेतु परदिने उदितयोर्विमुक्तिं ज्ञात्वा स्नात्वा भुंजीत ॥
तदाहमार्कण्डेयः ॥ चंद्रस्य यदिवाभानोर्यस्मिन्नहनिभार्गव ॥ ग्रहणं
तु भवेत्तस्मिंस्तत्पूर्वभोजनं नरः ॥ नाचरेत्सग्रहे चैव तथैवास्तमुपागते ॥
यावत्स्यान्नोदयस्तस्य नाश्रीयात्तावदेव तु ॥ मुक्तिदृष्ट्वा तु भुंजीत स्नानं
कृत्वा ततः परमिति ॥ चंद्रे सूर्ये तथैव ग्रस्त एवास्तमुपगते सत्यन्यस्मि
न्दिने यावत्तयोरुदयो न स्यात्तावन्नभुंजीत मुक्तिदृष्ट्वा स्नानं कृत्वा भुंजीते
त्यर्थः ॥ दृष्ट्वेति ज्ञानोपलक्षणम् ॥ मनुरपि ॥ अमुक्तयोरस्तगयोर्दृ
ष्ट्वा स्नात्वा परेहनीति ॥ भुंजीतेति वाक्यशेषः ॥ विष्णुधर्मस्मृतावपि ॥
अहोरात्रं न भोक्तव्यं चंद्रसूर्यग्रहौ यदा ॥ मुक्तिदृष्ट्वा तु भोक्तव्यं स्नानं कृ
त्वा ततः परमिति ॥ इदमपि ग्रस्तास्तविषयम् ॥ सूर्यस्य ग्रहणात्पूर्व
स्मिन्नहनि ग्रहणोत्तरभाविन्यारात्रौ चेत्यहोरात्रे भोजननिषेधः ॥ चंद्र
स्य ग्रस्तास्तसमये ग्रहणरात्रिरग्रिमाहश्चेत्यहोरात्रः ॥ एवं पूर्वेष्वपि वच
नेषु विमुक्तिदृष्ट्वेति ज्ञात्वेत्यर्थः ॥ ननु दर्शनं चक्षुर्व्यापार एव ॥ सत्यम् ॥
तथाप्यत्र वचनसामर्थ्याद्दृष्टिर्ज्ञानमेव गृह्यते ॥ तदाह वृद्धगौतमः ॥
चंद्रसूर्यग्रहेनाद्यात्तस्मिन्नहनि पूर्वतः ॥ राहोर्विमुक्तिं विज्ञाय स्नात्वा कु
र्वीत भोजनमिति ॥ अतश्च मेघाच्छादनेनाविमुक्तिदर्शनं न्युदयं ज्ञात्वा
भुंजीत ॥ समर्थस्य निषिद्धकालभोजने प्रायश्चित्तमाह कात्यायनः ॥
चंद्रसूर्यग्रहे भुक्त्वा प्राजापत्येन शुध्यति ॥ तस्मिन्नेव दिने भुक्त्वा त्रि
रात्रेणैव शुध्यतीति ॥ रविचंद्रग्रहणे स्वस्ववारे चूडामणिसंज्ञको रवि
चंद्रग्रहो नंत फलदो भवति ॥ तदाह व्यासः ॥ सूर्यवारे रवेर्ग्रासः

सोमवारेविधोर्ग्रहः ॥ चूडामणिरितिख्यातस्तत्रानंतफलंभवेत् ॥ वारे
 ष्वन्येषुयत्पुण्यग्रहणेचंद्रसूर्ययोः ॥ तत्पुण्यंकोटिगुणितंग्रहेचूडामणौ
 स्मृतमिति ॥ ग्रहणात्पूर्वत्रिरात्रमेकरात्रंवाउपोष्यस्नानदानादिकेकृते
 महाफलंभवति ॥ तदुक्तंगालवेन ॥ यस्त्रिरात्रमुपोष्यैवग्रहणेचं
 द्रसूर्ययोः ॥ स्नात्वादत्त्वाचविधिवन्मोदतेब्रह्मणासह ॥ एक
 रात्रमुपोष्यैवस्नात्वादत्त्वाचशक्तितः ॥ कंचुकादिवसर्पस्यनिर्गतिः
 पापकोशतइति ॥ ॥ इतिग्रहणनिर्णयः ॥ ॥ अथश्राद्धेग्राह्यनिषि
 द्धद्रव्याण्युच्यंते ॥ ॥ तत्रविष्णुः ॥ शकैः श्यामाकैः प्रियंगुनी
 वारैर्मुद्गैर्गोधूमैश्चमासंप्रीयंतइति ॥ अत्रमुद्गाहरिताः ॥ तदुक्तंवायुपु
 राणे ॥ श्यामाकाहस्तिनामानो विद्धितान्यज्ञनिःसृतान् ॥ प्रसाति
 काप्रियंगुश्चमुद्गाश्चहरितास्तथेति ॥ प्रसातिकाधान्यभेदः ॥ तथा ॥
 एतान्यपिसमानिस्थुः श्यामाकानांगुणैर्द्विज ॥ कृष्णमाषास्तिला
 श्वैवश्रेष्ठाःस्युर्यवशालयः ॥ महायवात्रीहियवास्तथैवचमधूलिकाः ॥
 कृष्णाःश्वेतालोहिताश्चग्राह्याःस्युःश्राद्धकर्मणि ॥ यवशालयोयवभे
 दाःशालिभेदावा॥महायवविण्यवाः ॥ मधूलिकायावनालविशेषः ॥
 कृष्णाःश्वेतालोहितश्चेतिमधूलिकाविशेषणानीतिकल्पतरौ ॥ स्मृति
 मंजर्यांतु षष्टिकाशालिभेदाइत्युक्तम् ॥ तथाच॥विल्वामलकमृद्रीकप
 नसाम्रादिदाडिमम् ॥ भव्यपारेवताक्षोटखर्जूरीणांफलानिचेति ॥
 भव्यपारेवतंकृतमालभेदः ॥ तथाच ॥ कशेरुःकोविदारश्चतप्तकंद
 स्तथाविसम्॥तमालंशतकंदंचतथावैशीतकंदकमिति ॥ कोविदारःश्वे
 तकांचनारसहशःकंदविशेषस्तालकंदोवा॥शतकंदःशालूकः ॥ तथा
 च॥कालेयंकालशाकंचसुविषण्णंसुवर्चलम्॥मांसंशाकंदधिक्षीरंशस्तं
 वेत्रांकुरस्तथा॥कालेयादिकाः शाकभेदाः॥कटफलंकोकणीद्राक्षालकु
 चंमोचमेवच॥अलाबुग्रीवकंचारुकर्कधुंमधुसाह्वयमिति ॥ मोचंककद
 लीफलम्॥अलाबुग्रीवकंचार्चितिकर्कधुविशेषणम् ॥ तथाच ॥ वैकंकतं

नारिकेलं शृंगाटकपल्लवकम् ॥ पिप्पलीमरिचं चैव पटोलं बृहतीफलम् ॥
 एवमादीनि चान्यानि स्वादूनि मधुराणि च ॥ नागरं चात्र वैदेयं दीर्घमूल-
 कमेव चेति ॥ पल्लवकं जलोद्भवः कंदविशेषः ॥ अत्रोक्तानि नानि नान्य-
 प्रसिद्धानि देशविशेषप्रसिद्धानि तानि तानि तत्तद्देशवासिभ्यो वगंतव्या-
 नि ॥ अत्रैव मादीन्यन्यानीत्युक्तत्वादात्मनो भोक्तुः पितुश्च स्वादूनि प्रिय-
 तमानि देयानीत्यर्थः ॥ ॥ इति श्राद्धग्राह्यद्रव्यनिर्णयः ॥ ॥ अथ वर्ज्यानि ॥
 तत्र शंखः ॥ भूस्तृणं सुरशिशुश्च पालक्यं मधुकंतथा ॥ कूष्माण्डालाबुतोर्वा-
 रुकोविदारंश्च वर्जयेदिति ॥ ब्रह्मांडपुराणे ॥ द्विःस्विन्नं परिदग्धं च
 तथैव ग्रावलेडितम् ॥ शर्करा कीटपाषाणैः केशैश्चाप्युपप्लुतम् ॥ पिण्या-
 कं मथितं चैव तथा तिलवणं च यत् ॥ सिद्धीकृताश्च ये भक्ष्याः प्रत्यक्षलव-
 णीकृताः ॥ राजमाषास्तथा चैव वर्ज्याः सद्भिः प्रयत्नत इति ॥ द्विःस्विन्नं शा-
 कादिसंस्कारार्थं जीरकादिप्रक्षेपेण यत्पुनः पकम् ॥ अतएव पाकादावेव
 संस्कारः कार्यः ॥ स्विन्नस्य शाकादेः पुनरग्नि संयोगो निषिद्ध इत्यर्थः ॥
 येषां तु स्विन्नानामेव संस्कारयोग्यत्वं सूरणादीनां तेषां न दोषः ॥ अतश्च
 यस्य यावता पाकसिद्धिस्तावदेवाग्नि संयोगः कार्यो नाधिक इत्यभिप्रायः
 येषु सिद्धेषु पश्चात्प्रत्यक्षलवणक्षेपः कृतस्ते तादृशाः ॥ तथा च ॥ आवि-
 कं मार्गमौष्ठं च सर्वमेकशफं च यत् ॥ माहिषं चामरश्चैव पयो वर्ज्यं विजान-
 तेति ॥ शंखोऽपि ॥ पिप्पलीमरिचं चैव तथा वैपिण्डमूलकम् ॥ कृतं च
 विरसं सर्वं शांघं च विवर्जयेदिति ॥ नन्वादित्यपुराणे ॥ मधूकं रामठं चैव
 कर्पूरं मरिचं गुडम् ॥ श्राद्धकर्मणि शस्तानि सैधवं त्रुपंतथेति हिंवादी-
 नां प्राशस्त्याभिधानाद्विरोध इति चेत् ॥ सत्यम् ॥ हिं गुनिषेधस्याशक-
 द्रव्यविषयत्वादन्यत्र प्राशस्त्यमित्यविरोधः ॥ हिं गुद्रव्येषु शोर्केष्वि-
 तिवर्ज्यप्रकरणे व्यासोक्तेः ॥ पिप्पलीमरिचयोः संस्कारद्रव्यत्वाच्छा-
 कादिनिक्षिप्तयोर्न निषेधः ॥ प्रत्यक्षयोस्तु निषेध इति ॥ ॥
 इति श्राद्धनिषिद्धद्रव्यनिर्णयः ॥ ॥ अथानुपहतद्रव्याणामेव श्राद्धो

पयुक्तत्वाद्भव्यशुद्धिप्रकरणमारभ्यते ॥ तत्रादौ सर्वद्रव्याणां भूम्यधि
 करणत्वाद्भव्यशुद्धिरुच्यते ॥ तत्रोपहतभूशुद्धिः सप्तधा भवति ॥ तदाह
 यमः ॥ खननात्पूरणाद्दाहादद्भिर्वर्षणलेपनात् ॥ गोभिराक्रमणात्का
 लाद्भूमिः शुध्यति सप्तभिरिति ॥ कालादितियावता कालेनामेध्यगंध
 लेपादिक्षयो भवति सकाल उच्यते ॥ याज्ञवल्क्योपि ॥ भूशुद्धिर्मा
 र्जनाद्दाहात्कालाद्गोक्रमणात्तथा ॥ सेकादुल्लेखनाद्भूयाद्गृहं मार्जनले
 पनादिति ॥ अत्र भूग्रहणेनैव प्राप्तेऽपि पुनर्गृहवचनं प्रतिदिनं तस्य मा
 र्जनलेपनादिप्राप्त्यर्थम् ॥ इदं समस्तमपि मार्जनादिकं दुष्टत्वहेतुभिः
 समस्तेऽपुनः पुनरुपहतभूविषये शुद्ध्यापादकम् ॥ अन्यथोपहत्यनु
 सारेण मार्जनादिषु सप्तसममध्ये द्वित्रादिकं यथायोग्यं शुद्धिहेतुः ॥ दुष्टत्व
 निमित्तानितु देवलेनोक्तानि ॥ यत्र प्रसूयते नारी भ्रियते दह्यते थवा ॥ चां
 डालाध्यासिता यत्र यत्र मूत्रादिसंगतिः ॥ एवं कश्मलभूयिष्ठाभूरमेध्या
 प्रकीर्तिता ॥ श्वसूकरखरोष्ठाद्यैः संस्पृष्टा दुष्टतां व्रजेत् ॥ अंगारतुष
 केशास्थिभस्माद्यैर्मलिना भवेदिति ॥ अस्यार्थः ॥ नारी प्रसवादि
 भिर्मूत्रादिसंगतिपर्यंतैर्निमित्तैर्भूमिरमेध्या भवति ॥ श्वसूकरादिस्पृ
 ष्टा दुष्टा भवति ॥ अंगारादिसंयुक्ता मलिना ॥ इति त्रिविधापिशोऽध्या
 भूमिः ॥ तत्रामेध्यायाः शुद्धिस्तेनैवोक्ता ॥ पंचधा वाचतुर्धा वाभूरमे
 ध्याविशुध्यतीति ॥ यत्र मनुष्यदाहः तथा चां डालानां चिरस्थितिः ॥
 एवं विधमेध्यायाभुवः पंचभिर्गंधलेपाद्यपनयनक्षमेर्देहन कालगोक्रमण
 सेकोल्लेखनैः शुद्धिः ॥ यत्र मनुष्या जायन्ते भ्रियन्ते वा त्यन्त मूत्रविष्ठादि
 संगतिर्वा ॥ एवं विधमेध्यायाभूमेर्दाहविर्जातैः कालादिभिः पूर्वोक्तै
 रेव चतुर्भिः शुद्धिः ॥ दुष्टादिविषये च स एवाह ॥ दुष्टाभूमिर्द्विधा त्रैधा
 शुध्यते मलिनैकधेति ॥ दुष्टायाभुवस्त्रिभिर्गोक्रमणसेकोल्लेखनैर्द्राभ्यां
 सेकोल्लेखनाभ्यां वा शुद्धिः ॥ मलिनायाभुव उल्लेखनेनैकैर्नैव शुद्धिरि
 त्यर्थः ॥ तथा चान्यत्र विशेष उक्तः ॥ गोचर्ममात्रमब्बिन्दुगोः शोधयति पा

ततम् ॥ समूढमसमूढं वायत्रलेपो न दुष्यतीति ॥ समूढं कृतसंमार्जनम् ॥
 असमूढमकृतसंमार्जनं वा ॥ गोः पृथिव्या गोचर्ममात्रं प्रदेशं पातितं मलिन-
 मब्विन्दुरुदकविंदुः शोधयतीत्येकोऽर्थः ॥ अथवा ॥ गोरब्विन्दुर्गोपुच्छ-
 रूपृष्टोदकसेकेकृते एकेनाब्विन्दुना गोचर्ममात्रं भूभागः शुद्धो भवतीत्य-
 र्थः ॥ यत्रैकादशगाव उपविशंति तावद्भूभागो गोचर्म ॥ गृहशुद्धिस्तु संव-
 त्तनोक्ताः ॥ गृहशुद्धिं प्रवक्ष्यामि अंतस्थशवदूषणे ॥ प्रोत्सृज्य मृन्मयं
 भांडं सिद्धमन्नं तथैव च ॥ गृहादपास्य तत्सर्वं गोमयेनोपलेपयेत् ॥ गोमये-
 नोपलिप्याथच्छागेनाप्रापयेद्बुधः ॥ ब्राह्मणैर्मंत्रपूतैश्च हिरण्यकुशवारि-
 णा ॥ सर्वमभ्युक्षयेद्रेष्मततः शुद्ध्येदसंशयमिति ॥ बौधायनेन तु विशेष उ-
 क्तः ॥ घनाया भूमेरुपघात उपलेपनम् ॥ सुषिरायाः कर्षणम् ॥ क्ति-
 न्नाया अमेध्योपहत्य प्रक्षालनम् ॥ ऊर्ध्वं तु शवोपघाते तक्षणं सूर्य-
 रश्मिप्रवेशो ग्निज्वालाभिमर्षणवेति ॥ क्तित्रां कृमिकीटाद्याक्रान्ता मन्य-
 तो मेध्यामृदमानीयाच्छादयेदित्यर्थः ॥ इति भूशुद्धिनिर्णयः ॥ अथ
 पात्रशुद्धिः ॥ तत्रहारीतः ॥ अद्भिः कांचन रजतशंखशुक्तीनां तद्गुणव-
 र्जनम् ॥ स्नेहवैवर्ण्योपहतानां यवगोधूमकलायमाषमसूरमुद्गांगारगो-
 मयचूर्णैर्धावनम् ॥ अम्ललवणाभ्यां ताप्राणां भस्मना कांस्यानां श-
 णतैलसिकतावर्षणैः काष्ण्यासनां शिलावर्षणमार्जनैर्माणिमयानामि-
 ति ॥ अत्र तद्गुणवर्जनमिति तद्वन्धापकर्षणम् ॥ स्नेहवैवर्ण्योपहताना-
 मिति उच्छिष्टादिस्नेहेन विवर्णत्वं यथा भवति तथोपहतानामित्यर्थः ॥
 यवादिचूर्णानि विकल्पितानि सर्वेषां स्नेहवैवर्ण्यापकर्षणार्थत्वादेव ॥
 उदकस्य तु सर्वत्र शोधनद्रव्यैर्योगोपेक्षितः यत्तु याज्ञवल्क्यवचनम् ॥ सौ-
 वर्णराजताब्जानामूर्ध्वपात्रग्रहाश्मनाम् ॥ शाकरज्जुमूलफलवासोविदल-
 चर्मणाम् ॥ पात्राणां च मसानां च वारिणां शुद्धिरिष्यत इति ॥ सौवर्णसु-
 वर्णविकारः ॥ राजतं रजतविकारः ॥ अब्जं शंखशुक्तिमुक्ताफलादि ॥ ऊ-
 र्ध्वपात्रं यज्ञीयोलूखलादि ॥ ग्रहाण्डादयः ॥ अश्मादृषदादिः ॥ मूलमाद्रं

कादि॥विदलंवेणुदलादितद्विकाराश्छत्रादीनिच ॥ चर्मादीनितद्विका
राश्चपात्राणिप्रोक्षणपात्रादीनि ॥ चमसाहोतृचमसादयः ॥ एतेषांवा
रिणाप्रक्षालनाच्छुद्धिरिति॥एतल्लेपरहितस्पर्शमात्रविषयम्॥ हारीतव
चनन्तुस्नेहलेपाद्युपहतविषयमित्यविरोधः ॥ तथाचमनुः॥ निलैपंकां
चनंभांडमद्भिरेवविशुध्यति ॥ अब्जमश्ममयंचैवराजतंचानुपस्कृत
मिति ॥ अनुपस्कृतमनुकीर्णरेखादिखातेषूच्छिष्टावस्थानरहितमित्य
र्थः ॥ सस्नेहपात्रेषुविशेषोयाज्ञवल्क्येनोक्तः ॥ चरुःसुकुमुवास
स्नेहपात्राण्युष्णेनवारिणेति ॥ चरुर्मृन्मयीचरुस्थाली ॥ एतान्यपिले
परहितान्येवोष्णेनवारिणाशुध्यंति॥शुद्धेनवारिणेत्यनुवर्त्यतेनैवोक्तम्
स्फ्यशूष्पांजिनधान्यानामुसलोलूखलानसामिति ॥ स्फयोयज्ञांगभूत
काष्ठच्छुरिका ॥ अनःशकटम्॥आपस्तंबोपि॥गवाघ्रातानिकांस्यानि
शूद्रोच्छिष्टानियानिच॥शुध्यंतिदशभिःक्षारैःश्वकाकोपहतानिचेति॥
क्षारोभस्म॥दशवारान्भस्मनामार्जितानिशुध्यंतित्यर्थः॥यतुशंखवच
नम् ॥ कृष्णशकुनिमुखावसृष्टंनिलिखेत् श्वापदमुखावसृष्टंपात्रंनप्रयुं
जति ॥ कृष्णशकुनिःकाकः ॥ निलैखनंतक्षणम् ॥ इदमधिकोप
हतिविषयम्॥आपस्तंबवचनंतुस्वलपोपहतविषयमित्यविरोधः ॥एव
मन्यात्रापिन्यूनाधिकशौचकल्पाःस्वलपाधिकोपहतविषयत्वेनव्य
वस्थापनीयाः ॥ बौधायनेनापिविशेषउक्तः ॥तैजसानांमूत्रपुरीषशु
क्रासृक्कुणमद्यैरत्यंतवासितानामावर्तनम्॥अल्पसंसर्गेतुपरिलेखनम् ॥
स्पर्शमात्रोपघातेतुत्रिःसप्तकृत्वोभस्मनापरिमार्जनम् ॥ अतैज
सानामेवंभूतानामुत्सर्गइति ॥ अग्निसंयोगेनद्रवीकरणमावर्तनम् ॥
कांस्यस्यभस्मनापरिमार्जनंनियतम् ॥ अन्येषामपिसौवर्णादि
तैजसानांयाज्ञवल्क्येनवारिणाशुद्धिरिष्यतइत्युक्तत्वादौधायनेनभ
स्मनापरिमार्जनमित्युक्तत्वाच्चभस्मादिसहितेनैववारिणाशुद्धिर्ज्ञा
तव्या ॥ स्मृत्यंतरेपि ॥ भस्मनाशुध्यतेकांस्यंसुरयायन्नलिप्यते ॥

सुरामूत्रपुरीषैस्तु शुध्यते तापलेखनैरिति ॥ सुरादिग्रहणं शुक्रशोणि
तादीनामप्युपलक्षणार्थम् ॥ तथाच ॥ ताम्रमम्लेन शुध्येतुनचेदा
मिषलेपनम् ॥ आमिषेण तु यल्लितं पुनर्दाहेन शुध्यति ॥ शंखोपि ॥
सूतिकोच्छिष्टभाण्डस्य सुरामद्यहतस्यच ॥ त्रिसप्तमार्जनाच्छुद्धिर्न तु
कांस्यस्य तापनमिति ॥ अस्यार्थः ॥ सूतिकोच्छिष्टाद्युपहतानां तैज
सानां सप्तभिर्वगोधूमादिचूर्णैः प्रत्येकं त्रिमार्जनाच्छुद्धिः ॥ कां
स्यस्य तु तपनाच्छुद्धिर्मार्जनाच्च ॥ प्रतिमार्जनमुदकप्रक्षालनम
प्यावर्तते ॥ अधिकोपहतौ तु विशेषः स्मृत्यन्तरे प्रोक्तः ॥ सूतिकाश्व
विण्मूत्रजस्वलाहतानिच ॥ प्रक्षेप्तव्यानि तान्यग्नौ यद्यद्यावत्सहेदपी
ति ॥ यद्द्रव्यं यावदग्निप्रक्षेपं सहते यावताग्निप्रक्षेपेण न नश्यति ॥ तावत्प्रक्षे
प्तव्यमित्यर्थः ॥ बौधायनोपि ॥ तैजसानां मूत्राद्युपवाते पुनः करणं गोमू
त्रे वा सप्तरात्रं परिवासनमिति ॥ लेपनिर्हरणाशकौ पुनः करणम् ॥ अन्यथा
गोमूत्रे वा इति व्यवस्था ॥ आदित्यपुराणे तु ॥ सौर्वर्णरौप्ययुक्तानि शंखशु
क्तिमयानिच ॥ कांस्यायस्ताम्रकूप्यानि त्रपुसीसमयानिच ॥ निर्लेपानि
च शुध्यन्ति केवलेन जलेन तु ॥ शूद्रोच्छिष्टानि शोध्यानि त्रिधा क्षाराम्लवा
रिभिरिति ॥ अत्रापि क्षाराम्लवारिभिर्दशदशकृत्वो मार्जनं कार्यम् ॥
ज्ञातातपेन शुध्यन्ति दशभिः क्षारैरित्युक्तत्वात् ॥ स्मृत्यन्तरेऽपि ॥ तिल
मुष्ककशिग्रूणां कोकिलाक्षपलाशयोः ॥ काकजंघा तथा वज्रचिंचाश्च
त्थवटास्तथा ॥ एषां भस्म दशक्षारं संप्रोक्तं धर्मदर्शिभिः ॥ गवात्रातानि
कांस्यानि शूद्रोच्छिष्टानि यानिच ॥ दशक्षारेण शुद्ध्यन्ति श्वकाकोपहता
निच ॥ क्षाराभावे दशवृत्त्या भस्मना मार्जयेद्बुध इत्युक्तत्वात् ॥ द्विजा
तिभुक्तोच्छिष्टसंस्पृशेत्तु शंखेन विशेष उक्तः ॥ ब्रह्मक्षत्रविशांचैव स
कृत्संमार्जनाच्छुचिः ॥ चतुर्थेन तु यद्रुक्तं चतुर्भिस्तत्र मार्जनम् ॥ अग्नौ
प्रक्षिप्य गृह्णीयादस्तौ प्रक्षालयन्नतः ॥ गोशृंगेण तु संस्पृष्टं तत्पात्रं शुचि

तामियादिति ॥ कांस्यपात्रविषयेत्वंगिरसाविशेषोक्तः ॥ गदूषं
पादशौचंचयः कुर्यात्कांस्यभाजने ॥ षण्मासंभुविनिःक्षिप्यपुनराका
रमादिशेत् ॥ अत्रषण्मासंभुविनिःक्षिप्येत्युक्तत्वात्खननमपिकांस्य
शुद्धिहेतुः ॥ अतश्चोपहतंकांस्यंदोषानुसारेणसप्तहादिकालंभुविखात्वो
द्धृत्यभस्मनामार्जितंशुद्धंभवति ॥ तथाच ॥ लोहानांदहनाच्छुद्धिर्भ
स्मनागोमयेनच ॥ लेखनात्खननाद्वापिशैलानामंभसापिवा ॥ काष्ठा
नांतक्षणाच्छुद्धिर्मुद्गोमयजलैरपीति ॥ याज्ञवल्क्योपि ॥ तक्षणंदा
रुशृंगाणामिति ॥ संहतपात्रविषयेतुहारीतशातातपौ ॥ संहतानां
तुपात्राणांयद्येकमुपहन्यते ॥ तस्यैवशोधनंप्रोक्तंसामान्यंद्रव्यशुद्धि
कृदिति ॥ मृद्भांडानामल्पोपहतौयाज्ञवल्क्यः ॥ पुनःपाकान्मही
मयमिति ॥ मद्याद्युपहतौतुपरित्यागएव ॥ तदाहमनुः ॥ मद्यै
र्मूत्रपुरीषैर्वाष्ठीवनैः पूयशोणितैः ॥ संस्पृष्टनैवशुद्धचेतपुनःपाकेनमृ
न्मयमिति ॥ ॥ इतिपात्रशुद्धिः ॥ ॥ अथधान्यादिशुद्धिः ॥
तत्रविष्णुः ॥ असिद्धस्यान्नस्ययन्मात्रमुपहन्यतेतन्मात्रमुत्सृज्यते ॥ स
तुषस्यकंडनप्रक्षालनेकुर्यादितिविशेषः ॥ बौधायनोपि ॥ ब्रीहयः
प्रोक्षणादद्भिःशाकमूलफलानिच ॥ तन्मात्रस्यापहाराद्धानिस्तुषीक
रणेनचेति ॥ इदमल्पद्रव्यविषयम् ॥ बहुद्रव्यविषयेतुकश्यपेन
विशेषोक्तः ॥ प्रोक्षणपर्यग्निकरणावगाहनैः ॥ ब्रीहियवगोधूमानां
विमर्शनप्रोक्षणैःफलीकृतानानिचर्षणदलनशमीधान्यादीनीति ॥ अ
स्यार्थः ॥ अनेकपुरुषोद्धार्याणां ब्रीहियवगोधूमानांप्रोक्षणा
दिभिःशुद्धिः ॥ पर्यग्निकरणमग्न्याभिमर्शनम् ॥ अवगाहनंप्रक्षालनम् ॥
प्रोक्षणादीनिसर्वाणिसर्वत्रदोषालपत्वमहत्त्वापेक्षयायोज्यानिनयथासं
ख्यम् ॥ कंडनेनशुक्लीकृतानिरस्तक्षुद्रकणाश्वतंडुलाःफलीकृताउ
च्यंते ॥ तेषामल्पानांविमर्शनंपाणिभ्यानिर्मलीकरणम् ॥ बहूनांप्रोक्षण
म् ॥ शमीधान्यानिमुद्गादीनि ॥ तेषामेकपुरुषोद्धार्याणानिचर्षणंविमर्दं

नंततोल्पानांदलनमनेकपुरुषोद्धार्याणांप्रोक्षणंशुद्धिहेतुरिति ॥ यत्तु
तंडुलांस्तुपरित्यजेदितितदत्थंताल्पपरिमाणविषयम् ॥ आदि
त्यपुराणविशेषउक्तः ॥ गृहदाहेसमुत्पन्नेदग्धेचपशुमानुषे ॥ अभो
ज्यस्तद्रतोव्रीहिर्धातुद्रव्यस्यसंग्रहः ॥ मृन्मयेनाववद्धानामधोभुवि
विचेष्टताम् ॥ यवमाषतिलादीनानंदोषोमनुरब्रवीत् ॥ ततःसं
क्रममाणग्नौखलान्नंचेवदह्यते ॥ नचप्राणिवधोयत्रकेवलंगृहदीपनम् ॥
तत्रद्रव्याणिसर्वाणिगृह्णीयादविचारयन्निति ॥ सिद्धान्नविषयेतुमनु
नाविशेषउक्तः ॥ पक्षिजग्धंगवाघ्रातमवधूतमवश्रुतम् ॥ दूषितं
केशकीटैश्चमृत्प्रक्षेपेणशुद्ध्यति ॥ पक्षिदग्धंपक्षिभक्षितम् ॥ अवधूतंय
स्योपरिवासोवधूननंकृतंपक्षिभिरुत्क्षिप्यत्यक्तंच ॥ अवश्रुतंयस्योपरि
श्रुतम् ॥ मृद्ग्रहणमुदकभस्मनोरपिप्रदर्शनार्थम् ॥ तथाचयाज्ञवल्क्यः ॥
सलिलंभस्ममृद्रापिप्रक्षेप्तव्यंविशुद्ध्यति ॥ पाकानंतरमेवकेशकी
टादिदूषितंमृदादिभिःशुद्ध्यति ॥ तैःसहपक्वंतुपरित्याज्यमेव ॥ अत
श्चनित्यमभोज्यंकेशकीटादिविपन्नमितिगौतमवाक्यस्यायमेवाभिप्रा
यः ॥ शंखः ॥ क्षीराणियान्यभक्ष्याणितद्विकाराशनेबुधः ॥ सप्त
रात्रंरतंकुर्यात्प्रयत्नेनसमाहितः ॥ अत्रिः ॥ अजागौर्महिषीवापिह्यमे
व्यंभक्षयेद्यदि ॥ दुग्धंहव्येनकव्येनगोमयादिनयोजयेत् ॥ ऊन
स्तनीव्याधिताचयाचान्याऽभक्ष्यभक्षिणी ॥ तासांदुग्धंनहोतव्यंहुतंचै
वाहुतंभवेत् ॥ देवद्रोण्यांविवाहेषुप्रयज्ञेषुकृतेषुच ॥ काकैःश्वभिश्च
संस्पृष्टमन्नंतन्नविवर्जयेत् ॥ तन्मात्रमन्नमुद्धृत्यशेषंसत्कारमर्हतीति ॥
देवद्रोणांदेवयात्रा ॥ प्रकृतेष्ववश्यंभाविषुसर्वोत्सवेषु ॥ अत्रदेवयात्रादी
नांवह्नन्ननिष्पाद्यत्वाद्ग्रहन्नकार्येष्वियंशुद्धिर्वेदितव्या ॥ तदाहपराशरः ॥
पक्वंद्रोणाधिकंत्वंनकाकश्वाद्युपपातितम् ॥ ग्रासमुद्धृत्यतन्मात्रंयत्तु
लालाकृतंभवेत् ॥ हेमोदकेनचाभ्युक्षेद्राजतेनावुनाथवा ॥ अग्निज्वालो
पसंस्पर्शात्सुवर्णमधुसर्पिषा ॥ विप्राणां ब्रह्मघोषेणपूतंभोज्यंचतद्भवे

दिति ॥ द्रोणः षट्पञ्चाशदधिकं पलशतद्वयम् ॥ यत्तुजमद
 श्रिवचनम् ॥ अन्नमेकाहिकं पक्कं श्वकाकाद्युपचातितम् ॥ केशकीटावपन्नं
 चतदप्येवं विशुध्यति ॥ क्रीतस्यापेविधिर्दृष्ट एष एव मनीषिभिरिति ॥
 तदल्पधनविषयम् ॥ संस्कारविषये विशेषश्च वसिष्ठेनोक्तः ॥ द्रवाणां प्लु
 वनेनैव घनानां प्रोक्षणेन च ॥ छागेन मुखसंस्पृष्टमन्नं तच्छुचितामियात् ॥
 घनाः पर्पटवटिकादयः ॥ द्रवाणामिति गोरसविषयम् ॥ तदाह शंखः ॥
 श्रपणं घृततैलानां प्लवनं गोरसस्य च ॥ भांडानि प्लावयेदद्विः शाकमूल
 फलानि चेति ॥ घृतादीनामपि श्रपणासंभवे सजातित्वादीषत्प्लवनेन
 शुद्धिः ॥ मनुना तु ॥ द्रवाणां चैव सर्वेषां शुद्धिराप्लवनं स्मृतम् ॥
 प्रोक्षणं संहतानां च दारवाणां च तक्षणमित्युक्तम् ॥ अतश्चात्प्लवनप्लावने वि
 कल्पेन ॥ किंच ॥ प्रस्थमात्रपरिमाणानामुत्प्लवनं ततोधिकपरिमाणानां
 प्लावनं ततो न्यूनानां परिमाणानां त्याग इति गम्यते ॥ आधारभांडस्थित
 स्य गोरसादेर्न दोषः ॥ तदुक्तम् ॥ आधारदोषे तु न येत्पात्रात्पात्रांतरं द्र
 वम् ॥ घृतं च पायसं क्षीरं तथैवैश्वरसोऽगुडः ॥ शूद्रभांडस्थितं तत्क्रंत
 यामधुन दुष्यतीति ॥ पायसं पयोनिर्वृतम् ॥ यमोपि ॥ आममांसं
 घृतं शौद्रं स्नेहाश्च फलसंभवाः ॥ म्लेच्छभांडस्थिता दूष्यानिष्कृताः
 शुचयः स्मृता इति ॥ एतच्च आधारभांडविषयम् ॥ अनाधारेऽपि द्रोणा
 धिके पायसे प्लवनं सर्वत्र घृतादिविषयमपि ॥ ततो न्यूनस्यापि देशकालाद्य
 पेक्षया श्रपणादिभिः शुद्धिः ॥ तथा च बौधायनः ॥ देशं कालं तथा
 त्मानं द्रव्यं द्रव्यप्रयोजनम् ॥ उपपत्तिमवस्थाञ्ज्ञात्वा शौचं प्रकल्प
 येदिति ॥ शातातपोपि ॥ गोकुले कुंडशालायां तिलचक्रेक्षुयंत्रयोः ॥
 अमीमांस्यानि शौचानि स्त्रीषु बालातुरेषु चेति ॥ कुंडशालायज्ञशाला ॥
 ॥ शंखोपि ॥ निर्यासानां गुडानां च लवणानां तथैव च ॥ कुसुं भकुं
 कुमानां च उर्णाकार्पासयोस्तथा ॥ शोषात्तु कथिता शुद्धिरित्याह भ
 गवान्यमइति ॥ निर्यासा हि शुप्रभृतयः ॥ इयं स्वल्पपरिमाणविषया ॥

बहुपरिमाणेषुबौधायनेनविषेधाभिधानात् ॥ यथाबहुकुसुंभका
 र्पासयोस्तथागुडलवणानांसांर्षिपांचकठिनीभूतानांचांडालादिस्पर्शने
 नैवाशुद्धिरिति ॥ अत्यल्पत्वेपरित्याज्याएव ॥ तत्रापिदेशका
 लापेक्षयापरित्यागःकार्यः ॥ मृत्पर्णादिषुविष्णुनाविशेषउक्तः ॥ मृत्पर्ण
 तृणकाष्ठानांश्वास्थिचांडालवायसैः ॥ स्पर्शेनविहितंशौचंसोमसूर्या
 ग्रिमारुतैः ॥ तथाप्रोक्षणेनपुष्पफलमपिच ॥ शंखोपि ॥ पुष्पफलानांवि
 ष्किरावधूतानांप्रक्षालनमित्येकपर्णानामद्भिःप्रक्षालनंसंकृद्दुष्प्रयुक्ता
 नामुत्सर्गइति ॥ विष्किरैर्ग्रामिकुक्कुटादिभिरवधूतंपदाकर्णामित्यर्थः ॥
 बौधायनोऽपि ॥ असंस्कृतायांभूमौन्यस्तानांप्रक्षालनम् ॥ पराक्षालन
 मित्येके ॥ पराक्षालनमभ्युक्षणम् ॥ एवंक्षुद्रसमिधामसंस्कृतानाम
 मेध्याद्युपहतानामेकपुरुषोद्धार्याणामिति ॥ क्षुद्रसामेधांयज्ञियत्वेनप्र
 सिद्धपालाशादिव्यतिरिक्तापामार्गादीनाम् ॥ व्यासोपि ॥ रथ्याकर्ममतो
 यानिनावःपथतृणानिच ॥ मारुतेनैवशुद्धयंतिकेष्टकचितानिचेति ॥
 मनुनातुद्रव्यहस्तस्योच्छिष्टादिस्पर्शैर्विशेषउक्तः ॥ तथा ॥ उच्छिष्टेन
 तुसंस्पृष्टोद्रव्यहस्तःकथंचन ॥ अनिधायैवतद्रव्यमाचांतःशुचितामि
 यादिति ॥ इतिधान्यशुद्धिः ॥ अथजलशुद्धिः ॥ तत्रदेवलः ॥ अवि
 गंधारसोपेतानिर्मलाःपृथिवीगताः ॥ अक्षीणाश्चैवगोःपानादापःशु
 द्धिकराइति ॥ अत्रगोपानादिति ॥ गोपानयोग्यपरिमाणाः ॥ तदाहतु
 र्यासबृहस्पती ॥ भूमिष्ठमुदकंमेध्यंवैतृष्यंयत्रगोर्भवेत् ॥ अव्याप्तंचे
 दमेध्येनतद्देवशिलागतमिति ॥ अल्पजलाशयादुद्धृतोदकविषयेदे
 वलएववाक्यांतरमाह ॥ उद्धृतावाप्रशस्ताःस्युःशुद्धैःपात्रैर्यथाविधि ॥
 एकरात्रोषितास्तास्तुत्यजेदपःसमुद्धृताइति ॥ अतएवबहूदकात्तडागा
 देरुद्धृतानांरात्र्युषितानामपर्युषितोदकांतराभावेनदोषः ॥ अपर्युषित
 सद्भावेरात्र्युषितानांकर्मयोग्यत्वंनास्ति ॥ महाजलाशयविषयेसएवाह ॥
 अक्षोभ्यानितडागानिनदीवापीसरांसिच ॥ चांडालाद्यशुचिरूप

शैतीर्थतःपरिवर्जयेदिति ॥ तीर्थमुदकावतरणमार्गः ॥ यस्मिंस्तीर्थे
 चांडालादिस्पर्शस्तद्वर्जयित्वाऽन्यतो जलं गृह्णीयादित्यर्थः ॥ वा
 पीकूपादिविषयेहारीतः ॥ वापीकूपतडागेषु मानुषं शीर्यते यादि ॥ अस्थि
 चर्मविनिर्मुक्तैर्दूषितं च खरादिभिः ॥ उद्धृत्य तज्जलं सर्वशोधनं परिवर्जि
 तमिति ॥ चर्मनिर्मुक्तैश्चिरकालवासाद्विशिष्टैरित्यर्थः ॥ देवलोपि ॥
 उद्धरेदुदकं सर्वपंचपिंडान्मृदस्तथेति ॥ बृहस्पतिना तु विशेष उक्तः ॥
 मृतपंचनखात्कूपादत्यंतोपहतात्तथा ॥ अपः समुद्धरेत्सर्वाः शेषं वस्त्रे
 ण शोधयेत् ॥ वह्निप्रज्वालनं कृत्वा कूपे पक्वेष्टकाचिते ॥ पंचगव्यं न्यसे
 त्पश्चात्त्रयतोयं समुद्धरेदिति ॥ श्वादिभिश्चिरकालोपहतौ तु हारीतः ॥
 घटानां शतमुद्धृत्य पञ्चगव्यं क्षिपेत्ततः ॥ श्वभिः स्वपाकचांडालैः दूषिते
 शुविशोधनमिति ॥ आपस्तंबस्तु विशेषमाह ॥ उपानदं स्थविष्मू
 त्रस्त्रीरजोमद्यमेव च ॥ एभिर्विदूषिते कूपे कुंभानां षष्टिमुद्धरेदिति ॥
 स्थावरस्वल्पजलाशये तु कूपवदेव शुद्धिः ॥ तदाह विष्णुः ॥ जलाशयेषु
 स्वल्पेषु स्थावरेषु महीतले कूपवत्कथिता शुद्धिर्महत्सु च न दूषणमिति ॥
 शातातपोपि ॥ अन्यैरपि कृते कूपे सेतौ वाप्यादिके तथा ॥ तत्र स्नात्वा
 चपीत्वा च प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ यमेन विशेष उक्तः ॥ चांडालभांडसं
 स्पृष्टं पीत्वा कूपगतं जलम् ॥ गोमूत्रयावकाहारस्त्रिरात्रेणैव शुद्धयती
 ति ॥ नदीनां चांडालादिभांडस्पर्शेऽपि न दोषस्तदाह स एव ॥ नदीविगेन शु
 द्धयतीति ॥ चर्मकोशस्य कषायद्रव्येण शोधनाच्छुद्धिः ॥ ॥ तदा
 ह कश्यपः ॥ हतीनारंजनाच्छुद्धिरिति ॥ शुद्धचर्मकोशगतमपि
 न पेयमनापदि ॥ ॥ तदाह यमः ॥ प्रपास्वरण्ये घटगंधकूपे द्रो
 ण्यां जलं कोशगतास्तथापः ॥ पिवेच्च शूद्रव्यतिरिक्तलोक इति ॥
 आपद्यप्यरण्यगतं प्रपादिपेयमित्यर्थः ॥ द्रोणीसर्वसाधारणापाषाणादि
 कृतापात्रीकोशोदतिः ॥ तडागादिगतं नवोदकं दशरात्रेण शुद्धयति ॥
 तदुक्तम् ॥ अजागावो महिष्यश्च स्त्रियश्चैव प्रसूतिकाः ॥ दशरात्रे

णशुध्यतिभूमिष्ठंचनवोदकमिति॥जलपात्रंचस्वकीयमेवस्वस्यशुद्धम्
 ॥ ॥ तदाहबौधायनः ॥ आत्मशय्यासनंवस्त्रंजायापत्यंकर्मण्ड
 लुः॥शुचीन्यात्मनिएतानिपरेषामशुचीनिचेति ॥ ॥ हारीतस्तु ॥ ॥
 स्वानुपपत्तौशुच्यंतर्द्धासमामनंतिसंस्पर्शसंचैलस्नानमेवह्याहेति ॥
 अयमर्थः ॥ स्वशय्याद्यलाभेपरकीयंशुद्धेनकंबलादीनांतर्द्धायापभो
 क्तव्यम् ॥ यतःपतितादेःशय्यादिस्पर्शसंचैलस्नानंविधीयतइति ॥
 एतच्चकंबलादिपतितशय्यादिस्वीकारेवेदितव्यम् ॥ इत्युदकशु
 द्धिः ॥ ॥अथवस्त्रादिशुद्धिः ॥ तत्रव्यासः ॥ वस्त्रंमृदंभसाशुद्धेद्रज्जुर्व
 दलमेवच ॥ रज्ज्वादिकञ्चातिदुष्टंयाज्यंतन्मात्रमेवचेति ॥ वैदलं
 शूपादि ॥ ॥ यमोपि ॥ यदिमूत्रपुरीषाभ्यरितसारुधिरेणवा ॥
 चैलंसमुपहन्येतअग्निःप्रक्षालयेत्तुतत् ॥मृदंभसानशुध्येत्तुवस्त्रंचोपहतं
 दृढम् ॥ छेदनंतस्यदाहोवातन्मात्रमुपहन्यतइति ॥ अत्रच्छिन्नद्रव्य
 योरपिपरित्यागाच्छेददाहाभ्यांशुद्धयभिधानमत्यंतदुर्लभविषयम् ॥
 दरिद्रस्यानुत्तमेष्वपिच्छेदादिनाशुद्धिः॥राशीकृतानांबहूनांमध्येयावं
 तिवस्त्राणिचांडालादिभिःस्पृष्टानितानिस्पृष्टापेक्षयास्वलपानिचेत् ॥
 तदातान्युद्धृत्यप्रक्षालयेत् ॥ शेषाणिवहूनिप्रोक्षयेत्॥ अनेनैवाभिप्राये
 णयाज्ञवल्क्यः॥प्रोक्षणंसंहतानांचबहूनांधान्यवाससामिति ॥स्मृत्यंत
 रेपि ॥ वस्त्रधान्यादिराशीनामेकदेशस्यदूषणम् ॥ तावन्मात्रंसमुद्धृ
 त्यशेषंप्रोक्षणमर्हतीति ॥ अत्रशेषस्यप्रोक्षणविधानादुद्धृतस्योपहत
 स्यप्रक्षालनादिभिःशुद्धिरितिगम्यते ॥ यदाराशीकृतानिसर्वाणि
 स्पृष्टानितदाप्रोक्षणादेवशुद्धिः॥यदाचस्वलपानितदासर्वेषांप्रक्षालना
 देवशुद्धिः ॥ तदाहमनुः॥ अग्निस्तुप्रोक्षणंशौचंबहूनांधान्यवाससाम्॥
 प्रक्षालनेनत्वल्पानामग्निःशौचंविधीयतइति ॥ राशेर्वहुत्वंचपुरुषग्रा
 ह्यभाराधिकत्वंबौधायने ॥ अनेकोद्धार्यैदारुशिलेभूमिसमेइत्यनेको
 धार्ययोर्दारुशिलयोःस्वलपशौचत्वमुक्तम् ॥ तेनैवन्यायेनद्रव्यांतरेष्व

पिज्ञातव्यम् ॥ याज्ञवल्क्येन विशेषउक्तः ॥ सोखैरुदकगोमूत्रैः शुद्धय-
 त्याविककौशिकम् ॥ सश्रीफलैरंशुपट्टंसारिष्टैः कुतपंतथा ॥ सगौरसर्प-
 पैः क्षौमं पुनः पाकान्महीमयम् ॥ कौशिकंतसरीपट्टादि ॥ अंशुप-
 ट्टंवलकलतंतुक्रुतंकुतपः पर्वतच्छागलोमकृतः ॥ इयंशुद्धिरधिको-
 पघाते ॥ अल्पेतुप्रोक्षणमेव ॥ एषांक्षालनेनविनाशएवस्यात् ॥ शुद्धे-
 श्चद्रव्याविनाशेनैवेष्टत्वात् ॥ अतएवदेवलः ॥ ऊर्णाकौशेयकुतपप-
 ट्टक्षौमदुकूलजाः ॥ अल्पशौचाभवंत्येतेशोषणप्रोक्षणादिभिः ॥ तान्ये-
 वामिध्ययुक्तानिक्षालयेच्छोधनैः स्वकैः ॥ तूलिकामुपधानन्तुपुष्पर-
 क्तावरंतथा ॥ शोषयित्वातपेकिंचित्करैः संमार्जयेन्मुहुः ॥ पश्चाच्चवा-
 रिणाप्रोक्ष्यविनियुंजीतकर्मणि ॥ तान्यप्यातपक्लिष्टानियथावत्परिशो-
 धयेदिति ॥ पुष्परक्तमितिप्रक्षालनासहंरागरक्तोपलक्षणम् ॥ अतश्चय-
 त्प्रक्षालनेनविनष्टरागंभवतितदातपशोषणादिनाशोधयम् ॥ यन्मंजिष्ठा-
 दिकंक्षालनेनविनश्यतितत्क्षालयेत् ॥ आपस्तंबोपि ॥ शुनोपह-
 तंचैलमवगाहेतप्रक्षाल्यवातहेशमग्निनासंस्पृश्यपुनःप्रक्षाल्यपादौचा-
 चम्यप्रयतोभवति ॥ अत्रायंविवेकः ॥ वस्त्रसहितस्यैवनाभेरुर्ध्वस्पर्शं
 वगाहः ॥ अधस्ताच्चेत्प्रक्षालनमिति ॥ शंखलिखितौ ॥ अहतानांप्रो-
 क्षणमिति ॥ अहतानियंत्रादुत्तीर्णानि ॥ प्रचेताश्च ॥ चैलानामुपहताना-
 मुच्छेदनंगंधलेपापनयनंतन्मात्रोच्छेदनंवाननवानांवाससामभ्युक्षणं
 चेति ॥ उच्छेदनंकाथनम् ॥ शंखः ॥ शयनासनयानानांसंहतवच्छौच-
 मिति ॥ शयनादीनांसंहतशब्दवाच्यत्वात्संहतवद्वाशीभूतद्रव्यवत्प्रो-
 क्षणेनशुद्धिरित्युक्तंभवति ॥ तदाहांगिराः ॥ शयनासनयानानिरोम-
 बंधानियानिच ॥ वस्त्राणितानिसर्वाणिसंहतानिप्रचक्षतइति ॥ ॥
 मनुः ॥ चैलवच्चर्मणांशुद्धिर्वैदलनांतथैवच ॥ शाकमूलफलानांतु-
 धान्यवच्छुद्धिरिष्यतइति ॥ स्मृत्यंतरेपि ॥ पक्षपवित्रवच्चर्मचापरतृणवे-
 त्रवलकलानांचचैलवच्छुद्धिरिति ॥ अत्रपवित्रंदर्भस्तन्मयंतृणमिति ॥

तृणराजस्तालोभिधीयते ॥ अतस्तत्पत्रादीनाम् ॥ इति वस्त्रादिशुद्धिः ॥ ॥ अथ देहशुद्धिः ॥ तत्र मनुः ॥ ज्ञानं तपोऽग्निहारौ मृन्मनो वायुपाञ्चनम् ॥ वायुः कर्मार्ककालौ च शुद्धेः कर्तृणि देहिनाम् ॥ सर्वेषामेव शौचानामर्थं शौचं परं स्मृतम् ॥ योऽर्थं शुचिर्हि स शुचिर्न मृद्वारि शुचिः शुचिः ॥ क्षां त्या शुद्धयंति विद्रांसो दानेनाकार्यकारिणः ॥ प्रच्छन्नपापा जाप्येन तपसा वेदवित्तमाः ॥ मृत्तौ यैः शुध्यते शोध्यं न दीवेगेन शुद्धयति ॥ रजसा स्त्री मनो दुष्टा संन्यासेन द्विजोत्तमः ॥ अद्रिर्गात्राणि शुद्धयंति मनः सत्येन शुद्धयति ॥ विद्या तपोऽभ्यासं भूतात्मा बुद्धिर्ज्ञानेन शुद्धयतीति ॥ अथा शुद्धय पवादः ॥ तत्र बृहस्पतिः ॥ पादौ शुची ब्राह्मणानामजाश्वस्यमुखं शुचिः ॥ गवां पृष्ठानि मेघ्यानि सर्वगात्राणि योषितामिति ॥ अनुपहतब्राह्मणचरणस्पृष्टं शुद्धमित्यर्थः ॥ अत एव ब्राह्मणव्यतिरिक्तचरणस्पृष्टं शौदोष उक्तो भवति ॥ तथा च ॥ अयस्पात्रे च पक्वान्नं तद्व्याप्तं च तदेव यत् ॥ भुक्तं पक्षादधो वर्त्म प्रदं स्नेहमृतादृते ॥ पयसा सर्पिषा वापि सिद्धमन्नादिकं च यत् ॥ स्पृष्टमप्याहरेत्प्रोक्ष्य दुःस्पृष्टं च यथाफलम् ॥ फलं यथागृहीतं न भवति तथा ॥ स्मृतं चंद्रिकायां गौतमेनोक्तम् ॥ अदुष्टा संतता धारा वातोद्धृताश्चरेणवः ॥ स्त्रियो वृद्धाश्च बालाश्च न दुष्यंति कदाचनेति ॥ बृहस्पतिरपि ॥ द्वाक्षे शुचं त्रीकरकारुहस्तगोदोहनीयं त्रविनिःसृतानि ॥ बालैरथ स्त्रीभिरनुष्ठिता निप्रत्यक्षदृष्टानि शुचीनि तानि ॥ यंत्रविनिःसृतानि द्वाक्षे भुरसादीनि ॥ स्त्रीभिर्बालकैर्वारथ्याप्रसर्पणादिनाऽशुचिभिः कृतानि प्रत्यक्षतो ज्ञातान्यपि स्पृशंषाकादीनि कर्माणि शुद्धानीत्यर्थः ॥ मनुष्ये ॥ नित्यं शुद्धः कारुहस्तः पण्यं यच्च प्रसारितम् ॥ ब्रह्मचारिगतं भैक्ष्यं नित्यं मेघ्यमिति स्थितिः ॥ ब्रह्मचारिपदं भिक्षुकोपलक्षकं भिक्षुकहस्तस्थितं सिद्धान्नं रथ्योपसर्पणोपघातेनाशुद्धं न भवतीत्यर्थः ॥ तथा सुमंतुगौ तमौ ॥ तिलपिष्टं तथा क्षीरं पायसं दधिसक्तवः ॥ स्नेहपक्वं च तक्रं च शुद्रस्यापि न दुष्यति ॥ तथा च ॥ अपूपः सक्तवो धानास्तक्रं दधि घृतं पयः ॥

एतत्पण्यागतं भोज्यं भाण्डलेपोनचेद्रवेदिति ॥ अत्र सक्तुपूपादीनां शु-
चित्वे सत्यपि ॥ आपणीयान्यभक्ष्याणीति शंखवचनात्सिद्धान्तानाम-
भक्ष्यत्वम् ॥ शंखोपि ॥ नारीणांचैव वत्सानां शकुनीनां शुनां मुखम् ॥
रतौ प्रस्रवणे वृक्षे मृगयायां सदा शुचीति ॥ तथाच ॥ आकराः शुचयः
सर्वे शकुनिः फलपातने ॥ श्वामृगग्रहणे मेध्यः स्त्रीमुखेषु च वारुणी ॥
स्त्रीमुखेष्विति पीतमद्याया अपि ब्राह्मणभार्यायाः शूद्राया बुद्धिपूर्वकं
धरसास्वादनवर्जितं मुखं रतिसंसर्गं शुद्धमेवेत्यर्थः ॥ आकराः सुराक-
रव्यतिरिक्ताः ॥ तदाह पैठीनसिः ॥ आकरोद्धृतवस्तूनि न शुचीनि क-
दाचन ॥ आकराः शुचयः सर्वे वर्जयित्वा सुराकरमिति ॥ यमोपि ॥ उत्तती-
क्रमकंचैव करीरमपराजिता ॥ आममांसं घृतं क्षौद्रं फलं चेश्वरसोदधि ॥
आकरात्पत्रशाकं च सार्द्रिपाषाणचूर्णकम् ॥ अंत्यभाण्डस्थिता दूष्यानि
ष्क्रीताः शुचयः स्मृताः ॥ गोरसं मधुमांसानि शाकमूलफलानि च ॥ अं-
त्यभाण्डस्थिता दूष्यानिष्क्रीताः शुचयः स्मृताः ॥ अदूष्यं कांचनं गावः ॥
स्त्रीमुखं कुतपं श्वरम् ॥ न दूषयंति विद्रांसो यज्ञेषु च मसंतथा ॥ मुखतो गौरमे-
ध्यातु मेध्यो जो मुखतस्तथा ॥ पृष्ठतो गौर्गजः स्कंधे सर्वतोऽश्वः शुचिस्त-
थेति ॥ तथाच ॥ मक्षिकाविषुषइच्छाया गोरसः सूर्यरश्मयः ॥ रजोभूर्वा-
युरग्निश्च स्पर्शमेध्यानि निर्दिशेत् ॥ अत्र मक्षिकाग्रहणमवर्जनीयस्पर्शा-
नां दंशादीनामुपलक्षणार्थम् ॥ विषुषोऽविज्ञातजलकणाः ॥ छाया रजश्च
निषिद्धव्यतिरिक्ते ॥ तथाच ॥ श्वभिर्हृतस्य यन्मांसं शुचितन्मनुरब्रवी-
त् ॥ क्रव्याद्विश्वहृतस्यान्यैश्चांडालाद्यैश्च दस्युभिरिति ॥ क्रव्यादः-
इयेनादयः ॥ दस्यवो व्याधाः ॥ अत्रिरपि ॥ मधुपर्कं च सोमे च अप्सु प्रा-
णाहुतीषु च ॥ नोच्छिष्टस्य भवेद्दोषो ह्यत्रैव च नययेति ॥ अपि स्वति-
भोजनान्नेतरममृतापि धानमसि इत्यनग्निकरणार्थं या आपो गृह्यते तासु
मधुपर्कादिषु च मंत्रोच्चारणविषये उच्छिष्टदोषो नास्तीत्यर्थः ॥ षट्त्रिंश-
न्मतोपि ॥ तांबूले च फले चैव भुक्तस्नेहावशिष्टके ॥ दंतलग्नस्य संस्पर्शं

नोच्छिष्टः स्यात्कदाचनेति ॥ अङ्गिः पत्रैर्मूलपुष्पैस्तृणकाष्ठमयैस्तथा ॥ सुगंधिभिस्तथाद्रव्यैर्नोच्छिष्टस्तु भवेद्विजइति ॥ उच्छिष्टेन स्पृशेद्रव्यहस्तस्थद्रव्यं भूमावनिधायैवाचम्यशुद्ध्यति ॥ तथाचमनः ॥ उच्छिष्टेन च संस्पृष्टोद्रव्यहस्तः कथंचन ॥ अनिधायैव तद्रव्यमाचां तः शुचितामियादिति ॥ अत्र उच्छिष्टेनेत्याचमनार्हेण प्रायश्चित्तेन युक्तः पुरुष उच्यते ॥ द्रव्यंच भक्ष्यभोज्यादीनि ॥ अत्र मणिवंधपाणीप्रक्षाल्याचमनमित्युक्तत्वात् ॥ द्रव्यमाधायाचमनं संभवतीति मन्यमानाः केचिदाहुः शरीरस्पर्शनमात्रं द्रव्यस्य विवक्षितम् ॥ अतो हस्तात्प्रदेशांतरे तु संगादौ तद्रव्यं गृहीत्वा च मेदिति ॥ अयमभिप्रायः ॥ तथैव पुरुषा शौचादशुचिद्रव्यम् ॥ तथैव शौचसंबन्धाद्धिभवतीति ॥ गौतमस्तु निधायाचमेदित्याह ॥ तत्र विरोध इति चेत् ॥ नागरीयो द्रव्यं निधायाचमेदसदंगस्थकृत्वाचमेदिति व्यवस्थया त्वविरोधः ॥ याज्ञवल्क्योपि ॥ मुखजाविश्रुषोमेध्यास्तथाचमनं विदवः ॥ इमं श्रुत्वा स्य गतं दंतलग्नं त्यक्त्वा ततः शुचिरिति ॥ अत्राचमनं विदव इति परेभ्य आचमनं ददतः पुरुषस्य पादौ स्पृशेद्युयैर्विदवस्ते आचमि तुर्हस्तोदकैः समाज्ञेयास्तैरशुचिर्भवति ॥ अधोऽङ्गुलिविवरेभ्यः पतद्भिरुदकं विंदुभिर्भूम्याभिपातोत्थैर्यदि स्पृशति तेन तद्य आचामयतः परान् भौमिकैस्ते समाज्ञेयान्तैरप्रयतो भवेदिति ॥ अत्रापि परानाचामयत इत्युक्तत्वाद्य आचामयेत्तदन्येन समीपस्थेन विंदुसंसर्गो यत्नाद्रक्षितव्यः ॥ पादौ स्पृशत इत्युक्तत्वाच्च आचमनदात्राऽपि पादव्यतिरिक्तांगस्पर्शो यत्नाद्रक्षितव्य इत्यर्थः ॥ गौतमेन विशेष उक्तः ॥ न मुख्याविश्रुष उच्छिष्टं कुर्वतीति न पतंतीति ॥ तथाच ॥ दधि सर्पिः पयः क्षौद्रे भाण्डदोषो न विद्यते ॥ मार्जारश्चैव दर्वाचमारुतश्च सदा शुचिरिति ॥ स्मृत्यंतरेपि ॥ अजाश्च मुखतो मेध्यंगावो मेध्यामुखाहते ॥ मार्जारं न कुलौ स्पृष्टौ शुभाश्च मृगपक्षिण इति ॥ मार्जारस्य शुचित्वं कर्मकालाद्

न्यत्र॥तत्रतुस्नानविधानात् ॥ उपघातसंदेहेमनुः ॥ त्रीणिदेवाःप
 वित्राणिब्राह्मणानामकल्पयन् ॥ अदृष्टमद्भिर्निर्णीतंयच्चवाचाप्रश
 स्यतइति ॥ अदृष्टमिति ॥ अदृष्टस्योपघातस्यतत्कारणकाकादिस
 द्वावमात्रेणशंकानकार्या ॥ एवंमहानसादौव्याहरद्विरकृतशौचशू
 द्रादिभिःपक्वंदृष्टंभोजनंनदुष्यति ॥ नपुनरियंमाशंकोत्तरकालेका
 र्या ॥ भोजनात्प्रागविज्ञातोपघातेनदोषइतिमेधातिथेरभिप्रायः ॥ पा
 रिजातोपि ॥ माशिकंचोदकंक्षीरंतक्रंचेक्षुरसंदधि ॥ आममांसंघृतं
 तैलंतैलंचफलसंभवम् ॥ शाकंचाकरपक्वंचतथासस्नेहमौषधम् ॥ पि
 ण्याकमुत्ततीचूर्णपूगंचैवजलान्वितम् ॥ अंत्यभांडस्थितादूष्यानिष्कां
 ताःशुचयःस्मृताः ॥ विनोदकेनपचितंयदन्नंजातवेदसि ॥ तदन्नंफल
 वद्वाह्यंदुःस्पृष्टंतन्नदुष्यति ॥ इक्षुरापःफलंमूलंतांबूलंतिलमोष
 धम् ॥ भक्षयित्वापिकर्तव्याःस्नानदानादिकाःक्रियाः ॥ तंडुलास्त्व
 ग्रिसंयोगात्पिष्टंलवणयोगतः ॥ पानीयमग्निसंयोगाद्धनःप्रोक्षणतःशु
 चिः ॥ आर्द्रकंसगुडंमद्यंसैक्षवंवदरंतथा ॥ नारिकेलंबुकांस्येच
 दध्नासंमिश्रितोगुडः ॥ क्षीरेचलवणंदत्तमुच्छिष्टेचतथाघृतम् ॥ स्नानं
 रजकतीर्थेचताम्रेगव्यंसुरासमम् ॥ दन्तोष्ठस्पर्शनान्मद्यंरोमभ्योनिः
 स्तृतंजलम् ॥ अतएवसदाकार्यविद्वद्भिःश्मश्रुकर्तनम् ॥ यतीचब्रह्म
 चारीचनाचामेच्चर्मवारिणा ॥ गृहस्थोपिचनाचामेद्दैवेपित्र्येचकर्मणि॥
 ॥ शंसः ॥ त्रिदिनंभस्ममृद्धारित्र्यहंत्रिफलमेवच ॥ सप्ताहंसप्तकाषायै
 श्वर्मशुद्धिःपरास्मृता ॥ तथाचसुमंतुः ॥ नाद्याच्छूद्रस्यपक्वांत्रंविद्धा
 त्राश्राद्धिनोद्विजः ॥ आददीताममेवास्मादवृत्तावेकरात्रिकम् ॥ अ
 श्राद्धीनित्यश्राद्धहीनः ॥ एकरात्रिकमेकरात्रपर्याप्तम् ॥ ॥पक्वान्निष्व
 पिविशेषमाहतुःसुमंत्वंगिरसौ ॥ गोरसंचैवसक्तूंश्चतैलपिण्याकमेवच॥
 अपूपान् भक्षयेच्छूद्राद्यच्चान्यत्पयसाकृतम्॥हारीतः॥ कंदुपक्वंस्नेहप
 कंपायसंक्षिप्तकवः ॥ एतान्यपिचशूद्रान्नभोज्यानिमनुब्रवीत् ॥

भोज्याऽभोज्यान्नानांकलिनिषिद्धानांचनिर्णयः । (२३७)

एवंयानिशूद्रान्ननिषेधकानिवचनानितानिपरिगणितशूद्रपक्वान्नव्यति
रिक्तविषयाणि ॥ यानिचदासादिलक्षणानिपराशरस्मृत्यभिहितानि
नितानिचनशूद्राभिप्रायेण ॥ परस्परविरोधात् ॥ तल्लक्षणानिच ॥ शूद्र
कन्यासमुत्पन्नोब्राह्मणेनतुसंस्कृतः ॥ संस्कारेणभवेदासस्त्वअसंस्कारे
तुनापितः ॥ क्षत्रियाच्छूद्रकन्यायांसुतोजातःसुसंस्कृतः ॥ गोपाल
स्तुसविज्ञेयोभोज्योविप्रैर्नसंशयः ॥ वैश्यकन्यासमुत्पन्नोब्राह्मणे
नतुसंस्कृतः ॥ कुलमित्रातिथिज्ञेयोभोज्योविप्रैर्नसंशयः ॥ क्षत्र
कन्यासमुत्पन्नोब्राह्मणेनतुसंस्कृतः ॥ तदधिकस्तुविज्ञेयोभोज्यो
विप्रैर्नसंशयः ॥ गोपालस्यक्षत्रियोजनकःअन्येषांतुब्राह्मणः ॥ किंचएते
षांमूर्द्धावसिक्तजात्यंतःपातित्वान्नशूद्रत्वम् ॥ किंचात्मनिवेदकस्यकुं
भकारादेश्वेकवलशूद्रत्वात्तन्मायेनेतरेषामपिशूद्रत्वमेवयुक्तम् ॥ ॥ इ
तिभोज्याभोज्यनिर्णयः ॥ ॥ शूद्रान्नस्यनिषेधविशेषमुक्त्वाप्रसंगात्क
लिनिषिद्धाःकथ्यन्ते ॥ समुद्रयात्रास्वीकारः कमंडलुविधारणम् ॥
द्विजानामसवर्णेभ्यः कन्योपयमनंतथा ॥ देवरेणसुतोत्पत्तिर्मधुपर्क
पशोर्वधः ॥ मांसादनंतथाश्राद्धेवानप्रस्थाश्रमंतथा ॥ दत्ताऽक्षतायाः
कन्यायाःपुनर्दानंपरस्यच ॥ दीर्घकालंब्रह्मचर्य्यनरमेधाश्वमेधकौ ॥
महाप्रस्थानगमनंगोमेधंचतथामखम् ॥ एतान्धर्मान्कलियुगेवर्ज्या
नाहुर्मनीषिणः ॥ तथाच ॥ अग्निहोत्रंगवालंभंसंन्यासंपलपैतृकम् ॥
देवराच्चसुतोत्पत्तिकलौपंचविवर्जयेदिति ॥ कलावन्यान्यपिनिषिद्धा
निनिरूप्यन्ते ॥ युगधर्माःपरिग्राह्याःसर्ववर्णैर्यथोचिताः ॥ ग्रामा
चाराःपरिग्राह्याःश्रुतिस्मृत्यविरोधिनः ॥ देशाचाराःपरिग्राह्यास्तत्तद्दे
शीयकैर्जनैः ॥ अन्यथापतितोज्ञेयःसर्वधर्मबहिष्कृतः ॥ कुलाचाराः
परिग्राह्याःश्रुतिस्मृत्यविरोधिनः ॥ श्रुतिस्मृतिविरोधेनधर्माभासानयं
त्यधः ॥ युगधर्माह्यनुष्ठेयायुगेयस्मिन्यथास्थिताः ॥ श्रुतिमूला
पिनग्राह्याह्यस्वर्गादेशदूषिताः ॥ लौगाक्षिः ॥ श्रौतःश्रेष्ठतमोधर्मः

स्मार्त्तः श्रेष्ठतरः स्मृतः ॥ पौराणिकः श्रेष्ठ एव ह्यागमी योजयन्त्यकः ॥
 श्रुतिस्मृत्यविरोधेन कौल्यदेशीयकावपि ॥ धर्मो मान्यावतू चानैर्ह्यन्यथा
 निरयप्रदौ ॥ कुलदेशीयकौ धर्मौ लौकिकं ग्राम्यमप्युत ॥ आददी
 तगृहस्थस्तान्यादिशास्त्राविरोधिनः ॥ नशास्त्रद्रष्ट्याविदुषाकदा
 चिदुल्लंघनीयाः कुलदेशधर्माः ॥ मूलं हितेषां च्युतवेदशास्त्रमहानधर्मः
 स्थितिभंगदोषः ॥ वेदविरोधेन किञ्चिन्नाचरणीयम् ॥ तत्राहमनुः ॥
 श्रुतिस्तु वेदो विज्ञेयो धर्मशास्त्रं तु वै स्मृतिः ॥ ते सर्वार्थेष्वमीमांस्येताभ्यां
 धर्मो हि निर्वर्भौ ॥ पैग्यः ॥ वेदोक्तमपियत्कर्मवेदाप्रामाण्यवादिनि ॥
 शारीरशोकपूत्यादिकर्हि चित्रफलप्रदम् ॥ सर्वकर्मवेदनिर्णीतं कार्यं
 मिति तात्पर्यम् ॥ ॥ इति श्रीसूर्यसेनमहीमहेंद्रविरचिते निर्णयामृते
 द्रव्यशुद्धिप्रकरणं तृतीयं सम्पूर्णम् ॥ श्रीसूर्यसेनभू० इति निर्णयामृते
 स्मिन्संपूर्णा द्रव्यशुद्धिरियम् ॥ १ ॥ श्रीमत्पण्डित० ॥ २ ॥ ॥ इदानीं
 माशौचप्रकरणमारभ्यते ॥ कालः स्नानाद्यपनोद्यः पिण्डोदकदानादिवि
 धेरध्ययनादिपर्युदासस्य च निमित्तभूतः पुरुषगतः कश्चनातिशयः क
 थ्यते न पुनः कर्मानाधिकारमात्रमित्याशौचलक्षणं मिताक्षरायामुक्तम् ॥
 तच्चाशौचं द्विविधम् ॥ सूतकं मृतकं चेति ॥ जनननिमित्तं सूत
 कम् ॥ मरणनिमित्तं मृतकम् ॥ तत्रादौ जनननिमित्तमाशौचमु
 च्यते ॥ तच्च स्नावपातप्रसरूपभेदात्रिविधम् ॥ तत्र गर्भधारणान्मास
 चतुष्टयाभ्यन्तरे गर्भच्युतिः स्नावः ॥ पंचमषष्ठयोः पातः ॥ सप्तमादिषु
 प्रसवः ॥ तदुक्तं स्मृत्यन्तरे ॥ आचतुर्थाद्भवेत्स्नावः पातः पंचमषष्ठ
 योः ॥ अत ऊर्ध्वं प्रसूतिः स्याद्दशाहं सूतकं भवेदिति ॥ तत्र मासत्रया
 दर्वाग्नर्भस्नावेमातुस्त्रिरात्रमाशौचं न पित्रादीनाम् ॥ पितुः स्नानादेव
 शुद्धिः ॥ स्नानमात्रमेव पुरुषस्येति वृद्धवसिष्ठस्मरणात् ॥ पाते तु
 मातुर्गर्भमाससंख्याहान्याशौचं पितुस्त्रिरात्रसंपिण्डानां च ॥ तदाहम
 रीचिः ॥ स्नावेमातुस्त्रिरात्रं स्यात्संपिण्डाशौचवर्जनम् ॥ पाते मातुर्त्य

थामासंपित्रादीनां दिनत्रयमिति ॥ गोभिलोपि ॥ संस्त्रावेगर्भस्य त्र्यहं
वेति ॥ याज्ञवल्क्योपि ॥ गर्भस्त्रावेमासतुल्यानिशाः शुद्धेस्तुकारणम् ॥
अत्रस्त्रावः पतनम् ॥ यत्तुयमवचनम् ॥ अजातदंतेतनयेमृतगर्भच्युते
तथा ॥ सर्पिडानां तु सर्वेषामेकरात्रमशौचकमिति ॥ एतच्च गुणव
त्पित्रादिविषयम् ॥ सद्यः शौचं सर्पिडानामिति पुराणवचनं मासचतु
ष्टयाभ्यन्तरेद्रवरूपगर्भस्य पतनेवेदितव्यम् ॥ इदंगर्भस्त्रावाशौचं स
र्ववर्णसाधारणम् ॥ यत्तु मरीचिवचनम् ॥ गर्भस्त्रावेयथामासमचि
रेतूत्तमे त्रयः ॥ राजन्येतु चतूरात्रं वैश्ये पंचाहमेव तु ॥ अष्टाहेन तु
शूद्रस्य शुद्धिरेषा प्रकीर्तितेति ॥ उत्तमे ब्राह्मणे ॥ अचिरेमासत्रयाभ्यन्त
रे गर्भस्त्रावे ॥ अत्र राजन्येतु चतूरात्रमित्याद्यविवक्षितार्थत्वं चात्र राज
न्यादीनामधिकाशौचनिपाते पितृभावाव्ययम् ॥ तच्च नास्ति ॥ पाते
मातुर्यथामासमिति तेनैवाभिहितस्ववचनविरोधः स्यात् ॥ ननु पा
तशौचं सर्ववर्णसाधारणमेव स्त्रावाशौचे विशेषोस्तु कोविरोध इति चेत् ॥
अत्रोच्यते ॥ एवं सति शूद्रस्य स्त्रावे अष्टाहेन शुद्धिरुक्ता ॥ पंचममासि ग
र्भपाते गर्भतुल्यानिशा इति पंचमाहाशौचं भवेदतश्च पाताशौचाधिक्यं
प्रसज्येत ॥ अतश्च राजन्ये चतूरात्रमित्यादिवाक्यशेषस्याविवक्षिता
र्थत्वमेवांगीकर्तव्यम् ॥ अथवा ॥ गुणवदगुणवद्विषयत्वेनापदना
पद्विषयत्वेनान्यूनाधिककालकल्पनाव्यवस्थापनीयेति ॥ इदं पारि
जातकाराणामतम् ॥ वयं त्वेवं मन्यामहे ॥ अचिरेतूत्तमे त्रय इति ब्रा
ह्मणविषये मासत्रयाभ्यन्तरे गर्भस्त्रावे दिनत्रयमाशौचमुक्त्वा तत्प्रसंगादा
त्मानं घातयेद्यस्तु भृग्वाग्न्यनशनांबुभिः ॥ तस्य त्रिरात्रमाशौचमित्यादि
विषये यत्र ब्राह्मणस्य त्रिरात्राशौचं तत्र क्षत्रियादिश्च तूरात्रादिकमिति वा
क्यशेषेण परिभाष्यते ॥ इयं परिभाषा गर्भस्त्रावेऽपि मासप्रसांक्षीदिति ॥
स्त्रावे मातुस्त्रिरात्रं स्यादिति मरीचिरेव वाक्यांतरप्रारंभः ॥ अन्यथा
पुनरुक्तत्वेन व्यर्थत्वाद्वाक्यांतरमनारंभणीयमेव स्यात् ॥ ऋष्यशृंगे

(२४०)

निर्णयामृते-

णाप्येवमेवपरिभाषाकृता ॥ यत्रत्रिरात्रंविप्राणामाशौचंसंप्रदृश्यते ॥
तत्रशूद्रेद्वादशाहंषण्णवक्षत्रवैश्ययोरिति ॥ अत्रक्षत्रियादीनांषण्णव
द्वादशाहमुक्तम् ॥ तदनापद्विषयमगुणविषयंवा ॥ मरीचिनातुच
तुःपंचाष्टाहमुक्तंतद्व्रणवद्विषयमापद्विषयंवावेदितव्यमिति ॥ सप्त
ममासप्रभृतिप्रसवरूपत्वाद्वादशाहादिकं यथावर्णमाशौचंसंपूर्णकार्य
म् ॥ जननाशौचेजनननिमित्तमस्पृश्यत्वंमातुर्दशाहादि
कम् ॥ पितुःसचैलस्नानात्स्पृश्यत्वम् ॥ तथाचसंवर्तः ॥ जा
तेपुत्रेपितुःस्नानंसचैलंतुविधीयते ॥ माताशुद्ध्येद्दशाहेनस्नानात्तु
स्पर्शनंपितुरिति ॥ सपिंडानांजनननिमित्तमस्पृश्यत्वंनास्त्येव ॥
तदाहांगिराः ॥ सूतकेसूतिकावर्जंस्पर्शाननिषिध्यतइति ॥
सूतिकायाःपित्र्यादिकार्येषुपैठीनसिनाविशेषउक्तः ॥ सूतिकां
पुत्रवर्तींविंशतिरात्रेणकर्माणिकारयेत् ॥ मासेनस्त्रीजननीमिति ॥
जननाशौचेप्रथमषष्ठदशमदिवसेषुदानप्रतिग्रहाधिकारोस्ति ॥ तदा
हव्यासः ॥ सूतिकावासनिलयाजन्मदानामदेवताः ॥ तासांयाग
निमित्तंतुशुद्धिर्जन्मनिर्कीर्तिता ॥ प्रथमेदिवसेषष्ठेदशमेचैवसर्वदा ॥
त्रिष्वेतेषुनकुर्वीतसूतकंपुत्रजन्मनीति ॥ वृद्धयाज्ञवल्क्योपि॥ तत्रसर्व
प्रतिग्राह्यंकृतात्रंतुनभक्षयेत् ॥ भक्षयित्वातुतन्मोहाद्विजश्चांद्रायणं
चरेदिति ॥ मार्कंडेयोपि ॥ रक्षणीयातथाषष्ठीनिशातत्रविशेषतः ॥
रात्रौजागरणंकार्यजन्मदानांतथावलिः ॥ पुरुषाःशस्त्रहस्ताश्चनृत्यगी
तैश्चयोषितः ॥ रात्रौजागरणंकुर्याद्दशाहंचैवसूतकमिति ॥ ॥ इतिज
ननाशौचनिर्णयः ॥ ॥ अथमृताशौचमुच्यते ॥ ॥ तत्रमृतजाते
जातस्यनाभिच्छेदादूर्ध्वमरणेचसपिंडानांमरणनिमित्तेसद्यःशुद्धिः ॥
जनननिमित्ताशौचंसर्वेषांसंपूर्णम् ॥ तदुक्तंस्मृत्यंतरे ॥ नाभिच्छेदा
दूर्ध्वंशिशुमरणेनिष्प्राणनिर्गमनेचजनननिमित्ताशौचंकृतं यथावर्णस
र्वेषांसपिंडानामस्त्येव॥मरणनिमित्तेसद्यःशुद्धिरिति ॥ पारस्करोपि ॥

गर्भेयदिविपत्तिः स्यादशाहं सूतकं भवेदिति ॥ तदपि जनननिमित्तमेव ॥
सर्पिडानां प्रसवनिमित्तस्य विद्यमानत्वादिति मिताक्षरायाम् ॥ बृहन्म
नुरपि ॥ दशाहाभ्यान्तरे बाले प्रमीते तस्य बांधवैः ॥ शावाशौचनक
त्तव्यं सूत्याशौचं विधीयत इति ॥ अत्र सर्वत्र दशाहपदं द्वादशाहाद्युपल
क्षणम् ॥ तदुक्तं स्मृत्यन्तरे ॥ अंतर्दशाहोपरतस्य सूतकाहोभिरेवा
शौचमिति ॥ हारीतोपि ॥ जातमृते मृतजाते वा सर्पिडानां दशाहमा
शौचमिति ॥ अत्र जातमृत इति नाभिच्छेदादूर्ध्वमृते ॥ तदाह जैमि
निः ॥ यावन्नच्छिद्यते नालं तावन्नाप्रोति सूतकम् ॥ छिन्नेनाले ततः पश्चा
त्सूतकं तु विधीयत इति ॥ यत्तु बृहस्पतिवचनम् ॥ जाते मृते मृतजाते
कुलस्य सद्यः शौचमिति ॥ इदं मरणनिमित्ताशौचविषयम् ॥ नाभिच्छे
दात्पूर्वशिशुमरणे पित्रादीनां जनननिमित्ताशौचं त्रिरात्रम् ॥ मातुः संपू
र्णम् ॥ मरणनिमित्ते सद्यः शुद्धिः ॥ तदाह बृहन्मनुः ॥ जीवज्जातो यदि
ततो मृतः सूतकमेव तु ॥ सूतकं सकलं मातुः पित्रादीनां त्रिरात्रकमिति ॥
ततस्तदनंतरमेव नाभिच्छेदात् पूर्वमित्यर्थः ॥ यत्तु स्मृत्यन्तरे ॥ जीवज्जा
तो यदि प्रेयात्सद्य एव विशुध्यतीति ॥ तत्प्रेताशौचाभिप्रायम् ॥ अत्रा
प्यग्निहोत्रार्थं स्नानोपस्पर्शनात्सद्यः शौचमिति ॥ नामकरणात्प्राङ्म
रणे सद्यः शौचमेव ॥ तदाह शंखः ॥ प्राङ्नामकरणात्सद्यः शुद्धिरिति ॥
सद्य इति मातापितृव्यतिरिक्तविषयम् ॥ तयोस्तु त्रिरात्रम् ॥ तदाह क
श्यपः ॥ बालानामजातदंतानां त्रिरात्रेण शुद्धिरिति ॥ तथा ॥ वैजि
कादपि संबंधादनु रूंध्यादघं व्यहमिति ॥ निर्णयबाधवीयेपि ॥ मातापि
त्रोस्त्रिरात्रं स्यादितरेषां यथा विधीति ॥ मातापित्रोरुपनयनपर्यंतं त्रिरा
त्रमेव ॥ स्मृत्यन्तरे ॥ शावाद्यं द्विविधं प्रोक्तं त्रिनिशं दशरात्रिकम् ॥
द्वैधं शावं सुसंकोच्य चरेद्ब्रह्म शुभं मतम् ॥ सर्पिडानां तु नामकरणानंत
रमग्निदानादिसंस्कारे कृत एकरात्रम् ॥ अकृते सद्यः शुद्धिः ॥ तदुक्तं स्मृ
त्यन्तरे ॥ अदंतजाते तनये शिशौ गर्भच्युते तथा ॥ सर्पिडानां तु सर्वेषां

मेकरात्रमशौचकमिति ॥ याज्ञवल्क्योपि ॥ आदन्तजननात्सद्य आ
 चूडान्निशिकीस्मृता ॥ त्रिरात्रमात्रतादेशादशरात्रमतःपरमिति ॥ ना
 मकरणादूर्ध्वमग्निदाहादिकमपिविकल्पेन कुर्यात् ॥ तदाहमनुः ॥
 नात्रिवर्षस्यकर्तव्याबांधवैरुदकक्रिया ॥ जातदंतस्यवाकुर्यान्नाग्निवा
 पिकृतेसतीति ॥ अत्रोदकक्रियायाअग्निदानपूर्वकत्वाद्दग्निदानस्या
 प्युपलक्षणम् ॥ सचसंस्कारस्तूष्णीमेव ॥ तदाहलौगाक्षिः ॥ तूष्णी
 मेवोदकंकुर्यात्तूष्णींसंस्कारमेवचेति॥संस्काराकरणपक्षेनिखननमेव ॥
 तदुक्तम् ॥ ऊनद्विवार्षिकंप्रेतंघृताक्तंनिखनेद्भुवि ॥ यमगाथांगाय
 मानोयमसूक्तमनुस्मरन्निति ॥ प्रथमवर्षेअकृतचूडस्याजातदंतस्या
 प्यग्निसंस्कारेसत्यप्यहोरात्रम् ॥ तदाहविष्णुः ॥ तदाजातेप्य
 कृतचूडेप्यहोरात्रेणशुद्धिरिति ॥ प्रथमवर्षेकृतचूडस्यचूडाकरणानं
 तरमग्निसंस्कारस्यावश्यकत्वात्त्रिरात्रमेव ॥ ऊनद्विवर्षेप्रेतेर्भपतने
 वासपिंडानांत्रिरात्रमेवेतिवसिष्ठस्मरणात् ॥ वर्षत्रयादूर्ध्वमकृतचूड
 स्याप्यग्निसंस्कारानियतत्वात्त्रिरात्रमाशौचम् ॥ नात्रिवर्षस्यकर्तव्या
 बांधवैरुदकक्रियेतिमनुनान्यूनत्रिवर्षस्यसंस्कारनिषेधेनत्रिवर्षादूर्ध्व
 मभ्यनुज्ञानात् ॥ अकृतचूडानांकन्यानांमरणेसद्यःशुद्धिः ॥ ॥
 तदाहापस्तंबः ॥ अकृतचूडानांकन्यानांमरणेसद्यःशुद्धिरिति ॥
 कृतचूडानामपिवाग्दानात्पूर्वमेकाहेनशुद्धिः॥ ॥तदाहयाज्ञवल्क्यः॥
 अहस्त्वदत्तकन्यासुवाल्लेबुचविशोधनमिति ॥ अदत्तेवाग्दानरहि
 तकन्यानामाशौचविषयेत्रिपुरुषमेवसांपिञ्चम् ॥ ॥तदाहवसिष्ठः॥
 अदत्तानांतुस्त्रीणांत्रिपुरुषीविज्ञायतइति ॥ वाग्दानादूर्ध्वविवाहसंस्का
 रात्पूर्वपितृकुलेपतिकुलेचत्रिरात्रमाशौचम् ॥ तदाहमरीचिः॥वारिपू
 र्वप्रदत्तानावाचैवप्रतिपादिता ॥ असंस्कृतातुसाज्ञेयात्रिरात्रमुभयोःस
 ममिति ॥ याकेवलंवाचैवप्रतिपादितावाग्दत्ता वारिपूर्वनैवप्रदत्तेत्यन्व
 यः ॥ उभयोःपितृपतिपक्षयोरित्यर्थः ॥ विवाहानंतरमाशौचेविष्णुना
 विशेषउक्तः ॥ संस्कृतासुस्त्रीषुनाशौचंपितृपक्षे ॥ तत्प्रसवमरणेचपि

तृगृहेस्यातां तदैकरात्रं त्रिरात्रं चेति ॥ एकरात्रं प्रसवे त्रिरात्रं मरण
इत्यर्थः ॥ इदं च योवस्थाकृतमाशौचं सर्ववर्णसाधारणम् ॥ तदाह
गिराः ॥ अविशेषेण वर्णानामर्वाक्संस्कारकर्षणः ॥ त्रिरात्रात्तु भवेच्छु
द्धिः कन्यास्वह्नाविधीयत इति ॥ ऋष्यशृंगोपि ॥ अविशेषेण सर्वेषां
वर्णानामनुपूर्वशः ॥ त्रिरात्रात्तु भवेच्छुद्धिरर्वाक्संस्कारकर्मण इति ॥ ॥
इति योवस्थाकृताशौचम् ॥ ॥ अथ कृतसंस्काराणां वर्णविशेषेणाशौ
चविशेष उच्यते ॥ तत्र विप्रस्य मौजी बंधनानंतरं मरणपर्यन्तं संपूर्णाशौ
चम् ॥ क्षत्रियस्य धनुर्ग्रहणानंतरम् ॥ वैश्यस्य प्रतोदग्रहणानंतरम् ॥
शूद्रस्य वस्त्रद्वयग्रहणानंतरम् ॥ तदाह हारीतः ॥ आमौ जीबंधनाद्विप्रः
क्षत्रियश्च धनुर्ग्रहात् ॥ आप्रतोदग्रहाद्वैश्यः शूद्रो वस्त्रद्वयग्रहात् ॥ मौजी
बंधनाद्यनंतरं मृतौ ब्राह्मणादीनां स्वस्ववर्णाक्तसंपूर्णाशौचनिमित्तं भव
तीत्यर्थः ॥ अतश्च ब्राह्मणादीनां मौजी बंधनाद्यनंतरं दाहपिंडोदकदाना
दिसंस्काराः ॥ संपूर्णाशौचं च कर्तव्यम् ॥ मृतविप्रं पश्चिमेन पुरद्वारे
ण निर्हरेत् ॥ क्षत्रियमृत्तरेण ॥ वैश्यं पूर्व्वेण ॥ शूद्रं दक्षिणेन ॥ तदाह
मनुः ॥ दक्षिणेन मृतं शूद्रं पुरद्वारेण निर्हरेत् ॥ पश्चिमोत्तरपूर्व्वस्तु यथा यो
गं द्विजन्मनामिति ॥ दाहादिकं कर्म पुत्रादिभिः कार्यम् ॥ तदुक्तं
स्मृतिसंग्रहे ॥ पुत्रः पौत्रश्च तत्पुत्रः पुत्रिका पुत्र एव चेति ॥ अत्र पुत्र
शब्देन द्वादशविधा पुत्रा उच्यन्ते ॥ ते च याज्ञवल्क्येनोक्ताः ॥ औरसो
धर्मपत्नीजस्तत्समः पुत्रिकासुतः ॥ क्षेत्रजः क्षेत्रजातस्तु सगोत्रेणेतेरे
णवा ॥ गृहे प्रच्छत्र उत्पन्नो गूढजस्तु सुतः स्मृतः ॥ कानीनः कन्य
काजातो मातामहसुतः स्मृतः ॥ अक्षतायां क्षतायां वाजातः पौनर्भवः स्मृ
तः ॥ दद्यान्मातापितावार्यसपुत्रोदत्तको भवेत् ॥ क्रीतश्चाता
भ्यां विक्रीतः कृत्रिमः स्यात्स्वयंकृतः ॥ दत्तात्मा तु स्वयंदत्तो गर्भे विप्रः
सहोदजः ॥ उत्सृष्टो गृह्यते यस्तु सोपविद्धो भवेत्सुतः ॥ पिंडदोऽंशहरश्चै
षां पूर्वाभावे परः परः ॥ सजातीयेष्वयं प्रोक्तस्तनयेषु मया विधिरिते ॥
सर्वधर्मविवाहोदात्तस्यां जात औरसो मुख्यः ॥ तथा ॥ आनुवादे

विवाहोठास्वानुलोमविवाहोठास्वसवर्णास्वपिजातऔरसस्तत्समश
 ब्दवाच्यः ॥ अत्राप्ययंक्रमःकालादर्शेप्रोक्तः ॥ यथा ॥ मातापित्रो
 रौर्ध्वदैहिकमौरसःपुत्रःकुर्यात्तदभावेपौत्रस्तदभावेप्रपौत्रस्तदभावेपु
 त्रिकापुत्रः ॥ पुत्रिकापुत्रइत्यत्रद्वेधाविग्रहः ॥ पुत्रिकायाःपुत्रइत्येकः ॥
 ॥ यथा ॥ अभ्रातृकांप्रदास्यामितुभ्यंकन्यामलंकृताम् ॥ अस्यांयो
 जायतेपुत्रःसमेपुत्रोभवेदिति॥पुत्रिकैवपुत्रइत्यपरः॥तदभावेक्षेत्रजस्त
 दभावेदत्तकस्तदभावेविक्रीतः॥तदभावेकृत्रिमस्तदभावेअपविद्धः ॥
 तदभावेपत्नी ॥ पत्न्यभावेगूढजः ॥ तदभावेकानीनः ॥ तदभावेपौ
 नर्भवः ॥ तदभावेसहोढजः ॥ यत्तुशंखवचनम् ॥ पुत्राभावेतुपत्नी
 स्यात्तदभावेतुसोदरइति ॥ तत्तुकानीनादिपुत्रचतुष्टयव्यतिरिक्तपुत्रा
 भावविषयम्॥ कानीनादीनांचतुर्णांपत्न्यभावेधिकारस्यस्मृतिसंग्रहो
 क्त्वात् ॥ यथा ॥ कानीनगूढसहजाःपुनर्भूतनयाश्चये ॥ पत्न्यभावेधि
 कुर्युस्तेअप्रशस्तेमृताइति ॥ तदभावेधनहारीदौहित्रः॥ तदभावेसहो
 दरोभ्राता ॥ तदभावेतत्सुतः ॥ तदभावेमाता॥ तदभावेपिता ॥ तद
 भावेस्तुषा ॥ तदभावेसोदराभगिनी ॥ तदभावेतत्पुत्रः॥तदभावेअसो
 दराभगिनी॥तदभावेतत्पुत्रः॥तदभावेसर्पिडः॥तदभावेसोदकः ॥तद
 भावेमातुःसर्पिडः ॥ तदभावेशिष्यः ॥ तदभावेऋत्विक् ॥ तदभावे
 आचार्य उपनीयसाङ्गवेदाध्यापयिता ॥ तदभावेनृपातिः प्रेतजाती
 येनपुरुषेणप्रेतद्रव्यंदत्त्वाकारयेदिति ॥तत्रवाक्यानि ॥ तदाहसुमंतुः॥
 मातुःपितुश्चकुर्वीतमृतयोरौरसःसुतः॥पैतृमेधिकसंस्कारंमंत्रपूर्वकमा
 हतइति ॥ स्मृतिसंग्रहे ॥ पुत्रःपौत्रश्चतत्पुत्रःपुत्रिकापुत्रएवचेति ॥
 तथाच॥पुत्रःकुर्यात्पितुःश्राद्धंपत्नीचतदसन्निधौ॥ धनहर्थथदौहित्रस्त
 तोभ्राताचतत्सुतइति ॥ तथा ॥ भ्रातुःसहोदरोभ्राताकुर्याद्वाहादित
 त्सुतः ॥ ततस्त्वसोदरोभ्रातातदभावेतुतत्सुतइति॥तथा ॥ उच्छिन्न
 बांधवंप्रेतंपिताभ्रातातथाग्रजः ॥ जननीवापिसंस्कुर्यान्महदेनोन्यथाभ
 वेदिति ॥ ननु ॥ नचमातानचपिताकुर्यात्पुत्रस्यपैतृकम् ॥ नाग्रजश्च

तथाभ्राताभ्रातृणांचकनीयसामित्यादिवाक्यैर्मातापित्रोःपुत्रस्यौर्ध्वदै
हिकानिषेधात्तयोःकथमधिकारइतिचेन्न ॥ निषेधस्यपुत्राद्यधिकारि
सद्भावविषयत्वंस्नेहविहीनविषयत्वंवा ॥ तदाहवौधायनः ॥ यदिस्नेहेन
कुर्यातांसपिंडीकरणांविना ॥ गयायांतुविशेषेणज्यायानपिसमाचरे
दिति ॥ कुर्यातांमातापितरावितिशेषः॥कात्यायनोपि ॥ अनुजोह्यग्र
जोवापिभ्रातुःकुर्वीतसंस्क्रियाम् ॥ ततस्त्वसोदरस्तद्रत्नमेणतनयस्त
योरिति ॥ स्मृतिसंग्रहेपि॥पत्नीभ्राताचतज्जश्वपितामातासुषातथा ॥
भगिनीभागिनेयश्चसपिंडःसोदकस्तथा॥ असन्निधानेपूर्वेषामुत्तरेपिंड
दाःस्मृताः ॥ मार्कण्डेयपुराणेपि ॥ सख्युरुच्छिन्नबंधोश्चसखापिश्च
शुरस्यच ॥ जाभातास्नेहतःकुर्यादखिलैपैतुमेधिकमिति ॥ सर्वाभावे
तुनृपतिःकारयेत्तस्यरिक्थतः ॥ तज्जातीयैर्नरैःसम्यग्दाहाद्याःसकलाः
क्रियाः ॥ सर्वेषामेववर्णानांवांधवोनृपतिर्यतइति ॥ स्कंदपुराणेपि ॥
सर्वाभावेस्त्रियःकुर्युःस्वभर्तृणाममंत्रकमिति ॥ अत्रस्त्रियइतिपत्नीव्य
तिरिक्ताः ॥ पत्नीतुधर्मविवाहोद्वैव ॥ नासुरादिविवाहोडासातुस्त्रीमात्र
मेव ॥ तदाहशातातपः ॥ धर्मैर्विवाहैरूढायासापत्नीपरिकीर्तिता॥स
हाधिकारिणीह्येषायज्ञादौधर्मकर्मणीति ॥ क्रयक्रीतातुयानारिनसा
पत्न्यभिधीयते ॥ नसादैवेनपित्र्येस्यादासीतामुनयोविदुरिति ॥ गौत
मोपि ॥ पुत्राभावेसपिंडामातृसपिंडाःशिष्याश्चदद्युस्तदभावेऋत्वि
गाचार्याविति ॥ विष्णुपुराणेविशेषउक्तः ॥ पूर्वःक्रियामध्यमाश्च
तथैवोत्तरतःक्रियाः ॥ त्रिप्रकाराःक्रियाह्येतास्तासंभेदंशृणुष्वमे ॥अ
ह्नांदशानांमध्येतुयादाहाद्याःक्रियाःस्मृताः॥ पूर्वामध्यमिकाःप्रोक्ताया
त्वेकोद्दिष्टसंज्ञिताः ॥ प्रेतेपितृत्वमापन्नेसपिंडीकरणादनु॥क्रियंतेयाः
क्रियाःपित्र्याः प्रोच्यंतेतानृपोत्तराः ॥ पितृमातृसपिंडैस्तुसमानस
ल्लिलैस्तथा ॥ तत्संघातगतैर्वापिराज्ञावाधनहारिणा ॥ आद्या
दयःक्रियाःकार्याःपुत्राद्यैरेवचोत्तराः ॥ दौहित्रैर्वानरश्रेष्ठकार्यास्तत्तन
यैस्तथेति ॥ अपुत्रायाःस्त्रियाःसपत्नीपुत्रःपतिर्वाऔर्ध्वदैहिकंकुर्यात्॥

(२४६)

निर्णयामृते-

तदाहमनुः ॥ बहूनामेकपत्नीनामेकाचेत्पुत्रिणीभवेत् ॥ सर्वास्ता
स्तेनपुत्रेणप्राहपुत्रवतीर्मनुरिति ॥ कात्यायनोपि ॥ विदध्यादौरसः
पुत्रोजनन्याऔर्ध्वदेहिकम् ॥ तदभावेसपत्नीजःक्षेत्रजाद्यास्तथासुताः ॥
तथासुतास्तेनप्रकरणेनसर्वदेवेत्यर्थः ॥ तेषामभावेतुपतिस्तद
भावेसपिंडकइति ॥ शंखोपि ॥ भार्यापिंडपतिर्दद्याद्रत्रैभार्यातथैव
च ॥ श्वश्रादेस्तुसुपाचैवतदभावेतुसोदरइति ॥ सपत्नीवाकुर्यात् ॥
तदुक्तंस्मृत्यर्थसारे ॥ पुत्राभावेमिथोदंपतीसपत्न्यश्चेति ॥ अत्र
सर्वत्राभावशब्देनासन्निधानमप्युच्यते ॥ असन्निधानंविनाशेनदे
शांतरस्थित्याचभवति ॥ अन्यथापुत्रादावधिकरिणिदेशांतरस्थितेस
तिमृतस्यदाहादिकर्मणोलोपएवस्यात् ॥ तथासति ॥ असगोत्रःस
गोत्रोवायदिस्त्रीयदिवापुमान् ॥ प्रथमेहनियोदद्यात्सदशाहंसमापयेदि
तिवचनमप्यनुपपन्नमेवस्यात् ॥ अतश्चाभावशब्दोसन्निधानवचनएवा
मीकार्यः ॥ अनुपनीतोपिपुत्रःकृतचूडश्चपितुरग्निदानंसमंत्रकंकृतवोत्तर
कर्मस्वन्यनियोजयेत् ॥ धर्मपत्नीचपत्युरेवमेव ॥ तदाहकात्यायनः ॥
असंस्कृतेनपत्न्यावाह्यग्निदानंसमंत्रकम् ॥ कर्तव्यमितरत्सर्वकारये
दन्यमेवहीति ॥ वर्षत्रयादूर्ध्वकृतचूडश्चेत्सर्वमौर्ध्वदेहिकमंत्रवत्कु
र्यात् ॥ तदाहसुमंतुः ॥ अनुपेतोपिकुर्वीतमंत्रवत्पैतृमेधिकम् ॥ यद्य
सौकृतचूडःस्याद्यदिस्याच्चत्रिवत्सरइति ॥ ननु कृतचूडस्तुकुर्वीतउ
दकंपिंडमेवच ॥ स्वधाकारंप्रयुंजीतवेदोच्चारंनकारयेदिति ॥ तथाच ॥
कृतचूडोनुपेतस्तुपित्रोःश्राद्धंसमाचरेत् ॥ उदाहरेत्स्वधाकारंनतुवे
दाक्षराण्यसावितिचव्याघ्रस्मृतिसंग्रहकारवचनाभ्यामनुपनीतस्यम
त्रोच्चारनिषेधात्कथंकृतचूडस्यमंत्रवत्पैतृमेधिककरणाधिकारइतिचेत्
सत्यम् ॥ एतद्वचनद्वयंप्रथमवर्षकृतचूडाशक्तविषयम् ॥ तथाचम
नुः ॥ नह्यस्मिन्पुज्यतेकर्मकिंचिदामौजिवंधनात् ॥ नाभिव्याहारये
द्ब्रह्मस्वधानिनयनादृतइति ॥ स्वधानिनयनंप्रेतकर्म ॥ नन्वसमर्थ
बालकेपुत्रेतदंतराधिकारिभिःसमर्थैःसर्वमंत्रवर्तिकनक्रियतइतिचेत् ॥

सत्यम् ॥ सतिपुत्रेनिषेधात् ॥ तथाचक्रुष्यशृंगः ॥ पुत्रेषुवर्तमाने
 पुनान्योवैकारयेत्स्वधाम् ॥ अनुकल्पोह्यपुत्रस्यश्राद्धंकुर्यात्सना
 भिकइति॥ब्रह्मचार्यपिपुत्रपाध्यायाचार्याणामौर्ध्वदेहिकंकुर्यात्॥सूत
 कात्रंनभुंजीतनसूतकिभिःसहवासंचकुर्यात् ॥ तदाहयाज्ञवल्क्यः ॥
 आचार्यपिपुत्रपाध्यायाग्निहृत्यापिव्रतीव्रती॥सकटाग्रंचनाश्रीयान्नचतैः
 सहसंवसेदिति ॥ व्रतीब्रह्मचारीव्रत्येव ॥ उपनयननिमित्तभैक्ष्यचर्या
 दिव्रतान्नभ्रंशतइत्यर्थः ॥ सकटान्नमाशौचान्नम् ॥ मातापितृव्यतिरिक्त
 निषयेसएवाह ॥ नब्रह्मचारिणःकुर्युरुदकंपतितास्तथा ॥ उदकमिति
 पिंडदानस्याप्युपलक्षणम् ॥ मनुरपि ॥ आदिष्टीनोदकंकुर्यादाव्रतस्य
 समापनात् ॥ समाप्तेतूदकंकृत्वात्रिरात्रमशुचिर्भवेदिति ॥ क्लीवाद्या
 अपिक्रियार्हानभवंतितदाह॥वृद्धमनुः॥ क्लीवाद्यानोदकंकुर्युःस्तेनात्रा
 त्याविधर्मिणः ॥ गर्भभर्तृदुहश्चैवसुराप्यश्चैवयोषितइति ॥ पूर्वोक्तस
 पिंडाद्यधिकारिभिरपिमृतानांपाखण्ड्यादीनामौर्ध्वदेहिकंकार्यम् ॥ त
 दाहयाज्ञवल्क्यः॥पाखण्ड्यनाश्रिताःस्तेनाभर्तृभ्यःकामगादिकाः ॥
 सुराप्यआत्मत्यागिन्योनाशौचोदकभागिनइति ॥ पाखंडवेदवाङ्मलि
 गधारणम्॥अधिकारेस्त्याश्रमविशेषरहिताअनाश्रिताः॥ब्राह्मणस्वर्ण
 व्यतिरिक्तोत्तमद्रव्यहारिणःस्तेनाः ॥ पाखंड्यादिमरणस्याशौचा
 दिनिमित्तत्वाभावात्सर्पिण्डैरुदकादिनकर्तव्यमित्यर्थः॥अंगिराश्चा॥चां
 डालादुदकात्सर्पाद्ब्राह्मणाद्वैद्युतादपि ॥ दंष्ट्रिभ्यश्चपशुभ्यश्चमरणपाप
 कर्मणाम् ॥ मनुरपि॥ वृथासंकरजातानांप्रव्रज्यासुचतिष्ठताम् ॥ आ
 त्मनस्त्यागिनांचैवानिवर्त्तैतोदकक्रियोति॥ आत्मत्यागिषुविशेषोगौत
 मेनोक्तः॥प्रायोनाशकशस्त्राग्निविषोदकोद्वंधनप्रपतनैश्चेच्छतामिति ॥
 एतेषांशरीरंगंगादिपुण्यनदीजलेक्षित्वावर्षानंतरंनारायणबालिकृत्वास
 र्वमौर्ध्वदेहिकंकुर्यात् ॥ तदुक्तम्॥आत्मनस्त्यागिनांनास्तिपतितानां
 तथाक्रिया॥ तेषामपियथागंगातोयेसंस्थापनंमतमिति ॥ षट्त्रिंशन्म
 तेपि॥गोब्राह्मणहतानांचपतितानांतथैवच॥ ऊर्ध्वसंवत्सरात्कुर्यात्सर्वमे

वौर्ध्वदेहिकमिति॥ वृद्धयाज्ञवल्क्योपि॥ नारायणबलिः कार्यालोकगर्हा
भयान्नरैः ॥ यथातेषां भवेच्छौचं नान्यथेत्यब्रवीन्मनुरिति ॥ आयुषोऽ
नित्यत्वात्पापानुसारेण द्विगुणं प्रायश्चित्तं विधाय नारायणबलिकृत्वा
संवत्सरादवांगपिकार्यम् ॥ अन्यथा कर्मलोपः प्रसज्येत ॥ आहिताग्ने
स्तु अविहितमार्गेण मृतस्य विषये अंगिरसाविशेष उक्तः ॥ वैतानं प्रक्षिपेद
प्सु आवसथ्यं चतुष्पथे ॥ पात्राणितु दहेदग्नौ यजमाने वृथामृतइति ॥
आहिताग्निब्राह्मणविषये तु पराशरः ॥ चांडालेन श्वपाकेन गोभिर्विप्रै
र्हतो यदि ॥ आहिताग्निमृतो विप्रो विशेषेणात्मघातकः ॥ दहेत्तं
ब्राह्मणं विप्रो लोकाग्नामंत्रवर्जितम् ॥ दग्ध्वास्थीनि पुनर्गृह्यक्षीरेण क्षा
लयेत्ततः ॥ स्वेनाग्निना स्वमंत्रेण पृथगेतत्पुनर्देहेदिति ॥ एवं निदि
तमृत्युना मृतानामकृतप्रायश्चित्तानं स्नेहेनौर्ध्वदेहिकं कृत्वा प्रायश्चित्ते
न शुद्धो भवति ॥ तदुक्तमात्राये ॥ कृत्वाग्निमुदकस्नानं स्पर्शनं वहनं
कथाम् ॥ रज्जुच्छेदासु पातं च तप्तकृच्छ्रेण शुध्यति ॥ संवतोऽपि ॥ एषा
मन्यतमं प्रेतं यो वहेत दहेत वा ॥ कटोदकक्रियां कृत्वा कृच्छ्रं सातपनं च रे
दिति ॥ उक्तनिमित्तैः प्रमादेन मृतानां त्वाशौचादिकं कार्यम् ॥ तदाह
गिराः ॥ अथ कश्चित्प्रमादेन प्रियेताम्युदकादिभिः ॥ तस्याशौचं वि
धातव्यं कर्तव्याचोदकक्रियेति ॥ शास्त्रोक्तमार्गेणात्मघातविषये विशे
षस्त्वादित्यपुराणादिषूक्तः ॥ यथा ॥ वृद्धः शौचस्मृतेर्लुप्तः प्रत्याख्यात
भिषक्क्रियः ॥ आत्मानं घातयेद्यस्तु भृग्वश्यनशनांबुभिः ॥ तस्य त्रिरा
त्रमाशौचं द्वितीये त्वस्थि सं चयः ॥ तृतीये तूदकं कृत्वा चतुर्थे श्राद्धमाचरे
दिति ॥ सर्पहते तु विशेषः स्मृत्यर्थसारे प्रोक्तः ॥ तस्य नागव्रतं कार्यम् ॥ त
त्संवत्सरभाद्रशुक्लपंचमीमारभ्य पंचम्यामुपवासः कार्यः ॥ यद्वा ॥ चतु
र्थ्यामेकभक्तं पंचम्यां नक्तं कुर्वन् दारुमयं मृन्मयं वानागं पंचफणं कृत्वा गं
धैः करवीरैः शतपत्रैर्जातीकुसुमैरनंतं वा सुकिंशखं पद्मं कर्कोटकं कंबलम
श्वतरं धृतं राष्ट्रं खपालं कालियं तक्षकं कपिलं च पंचम्यां संपूज्य पश्चाद्वा
ह्मणान् धृतपायसमोदकैर्भोजयेत्संवत्सरांते चैवं संपूज्य ब्राह्मणान् भोज

यित्वा सौवर्णनागदानं गोदानं च कुर्यादिति ॥ भविष्यपुराणेपि ॥ सुवर्णता
रनिष्पन्नं नागं कृत्वा तथैव गाम् ॥ व्यासाय दत्त्वा विधिवत्पितुरानुष्यमाप्नु
यादिति ॥ नारायणवलिं च कृत्वा श्राद्धादिकं च कुर्यात् ॥ नारायणवलिश्च
स्मृत्यर्थसार एवोक्तः ॥ कस्यां चिच्छुक्ते कादस्यां विष्णुं वैवस्वतं यमं च य
थावदभ्यर्च्य तत्समीपे मधुघृतप्लुतांस्तिलमिश्रितान्दधिपिंडान् विष्णु
रूपेण प्रेतमनुस्मरन् प्रेतस्य नाम गोत्रे उच्चार्य दक्षिणाग्रेषु दक्षिणामु
खोदत्वा गंधाद्यैरभ्यर्च्य पिंडप्रवहणांतं कृत्वा नद्यां प्रक्षिपेत् ॥ न पत्न्या
दिभ्यो दद्यात् ॥ ततस्तस्यामेव रात्र्या मयुग्मान् ब्राह्मणानामंशो
पोषितः श्वोभूते मध्याह्ने विष्णुमभ्यर्च्यैकोद्दिष्टविधिना ब्राह्मणपादप्रक्षा
लनादितृप्तिप्रश्नांतं कृत्वा पिंडपितृयज्ञं वा उल्लेखनाद्यवने जनांतं कृत्वा
विष्णवे ब्रह्मणो शिवाय यमाय सपरिवाराय च तुरः पिंडान् दत्त्वा नाम गोत्रस
हितं प्रेतं संस्मृत्य विष्णोर्नाम संकीर्त्य पंचमं पिंडं दद्यात् ॥ ततो विप्राना
चां तान् दक्षिणाभिस्तोषयित्वा तन्मध्ये चैकं ब्राह्मणं प्रेतबुद्ध्या संस्मरन्
भूहिरण्यादिभिरतिशयेन संतोष्य पवित्रपाणिभिर्विप्रैः प्रेताय तिलादिस
हितमुदकं दापयित्वा स्वजनैः सह भुंजतेति ॥ पुत्राद्यावश्यकार्थ
कारिव्यतिरिक्तैर्वहुदाय हरौ स्त्रिप्रकारा अपि दाहाद्याः क्रियाः कार्याः तदु ॥
तंस्कंदपुराणे ॥ मलमेतन्मनुष्याणां द्रविणं यत्प्रकीर्तितम् ॥ तद्ब्र
ह्ममलमादत्ते दुर्विधा ज्ञानिनामपि ॥ ऋषिभिस्तस्य निर्दिष्टानिष्कृतिः
पावनीपरा ॥ आदेहपतनात्तस्य कुर्यात्पिंडोदकक्रियामिति ॥ दायग्रह
णाभावेपि पुत्राद्यैरावश्यकार्थकारिभिस्त्रिप्रकारापि क्रियाकार्या ॥ तदा
हतुर्विष्णवापस्तंबौ ॥ पुत्रः पितुर्वित्ताभावेपि दद्यादिति ॥ मार्कंडे
योपि ॥ पुत्राभावे च तत्पुत्रः पत्नीमातापिता तथा ॥ वित्ताभावे
पिशिष्यश्च कुर्वीरत्रौर्ध्वदेहिकमिति ॥ ॥ अन्वारोहणविषये विशेषः
स्मृत्यर्थसारोक्तः ॥ सहदहने तु पिंडश्राद्धादौ पाकैक्यं कालैक्यं
कत्रैक्यं च भवति ॥ तच्चान्वारोहणवैकल्पिकम् ॥ भर्तारिप्रेते ब्रह्मचर्यं
तदन्वारोहणं वेति ॥ अन्वारोहणपक्षे तु हारीतेन फलातिशयो दर्शितः ॥

यथा ॥ मातृकंपैतृकंचैवयत्रचैवप्रदीयते ॥ कुलत्रयंपुनात्यत्रभर्तारं
 यानुगच्छति ॥ शंखांगिरसावपि ॥ तिस्रःकोटयोऽर्द्धकोटीचयानिरोमा
 णिमानुषे ॥ तावत्कालंवसेत्स्वर्गेभर्तारंयानुगच्छति ॥ तथाच ॥
 व्यालग्राहीयथाव्यालं विलादुद्धरतेवलात् ॥ तद्बुद्धृत्यसानारीतेनै
 वसहमोदते ॥ तत्रसाभर्तृपरमास्तूयमानापसरोगणैः ॥ क्रीडतेपति
 नासार्द्धयावर्दिद्राश्चतुर्दशेति ॥ हारीतोपि ॥ मृतेभर्तरियानारीस
 मारोहेद्बुताशनम् ॥ साऽरुंधतीसमानारीस्वर्गलोकेमहीयते ॥ यावच्चा
 ग्रौमृतेपत्यौस्त्रीनात्मानंप्रदाहयेत् ॥ तावन्नमुच्यतेसाहिस्त्रीशरीरा
 त्कथंचनेति ॥ तथा ॥ ब्रह्मघ्नोवापिमित्रघ्नोव्रतघ्नोवाभवेत्पतिः ॥
 पुनात्यविधवानारीतमादायमृतातुयेति ॥ अयंचसर्वासांस्त्रीणामग
 भिणीनामबालापत्यानामाचंडालंसाधारणोधर्मः ॥ ननु ॥ मृतानुगमनं
 नास्तिब्राह्मण्याब्रह्मशासनात् ॥ यास्त्रीब्राह्मणजातीयामृतंपतिमनुव्रजे
 त् ॥ सास्वर्गमात्मघातेननात्मानंनपतिंनयेदित्येवमादिवाक्यैर्ब्रा
 ह्मण्यानुगमननिषेधात्कथंचसर्वस्त्रीणांसाधारणोधर्म इत्युच्यते ॥ स
 त्यम् ॥ निषेधस्यपृथक्चित्याधिरोहणविषयत्वात् ॥ तदुक्तमुशनसा ॥
 पृथक्चित्समारुह्यनविप्रागंतुमर्हति ॥ अन्यासांचैवनारीणांस्त्रीधर्मोऽ
 यंपरःस्मृतइति ॥ पारिजातेतुविशेषउक्तः ॥ देशांतरेमृतेपत्यौ
 ब्राह्मण्यास्तुतदस्थिभिःसहानुगमनंभवत्येव ॥ इतरासांत्वस्थ्यभावेऽ
 पिपतिपादुकादिचिह्नंकिमपिगृहीत्वाचिह्नाभावेपिभवति ॥ पृथ
 क्चित्यनुज्ञानादिति ॥ अस्त्रांशरीरांगत्वेनशरीरतुल्यत्वादेक
 चित्यारोहणमिव ॥ तथान्वारोहणविधिश्चस्मृत्यर्थसारेप्रोक्तः ॥ अन्वारो
 हणंसर्वजातिस्त्रीणांपतिव्रतानांप्रशस्तम् ॥ आत्मनोभर्तृश्वसर्वपापक्ष
 यदंनरकोत्तारणंच ॥ अनेकस्वर्गफलदंमोक्षदंचस्वर्गातिआयुरारोग्यै
 श्वर्यंपुत्रमित्रादिसर्वसंपत्प्रदंच ॥ दुःखदारिद्र्यवैधव्यादिनाशकर
 मित्यादिपुराणस्मृतिषुश्रूयते ॥ तथान्वारोहणंगभिण्यानिषिद्धम् ॥
 ब्राह्मणगभिण्याब्रह्महत्यासमम् ॥ क्षत्रियादिगभिण्याःक्षत्रियादिवध

एव ॥ सवर्णायाः पत्यासहैवचित्यारोहणं कार्यम् ॥ ब्राह्मण्या एकचि-
त्यारोहणमेव न पृथक्चित्यारोहणं कार्यम् ॥ क्षत्रियादिस्त्रिया भर्तरिदेशां
तरे मृते पृथक्चित्यारोहणमपि ॥ असवर्णायाः पृथक्चित्यारोहणमेव
कार्यम् ॥ अन्वारोहणं करिष्यामीति संकल्प्य पतिं मस्कृत्य चितिमा-
रुह्य सर्वप्रयोगं कारयेत् ॥ यद्वा ॥ संकल्प्य प्रयोगे कृते दह्यमाने भ-
र्तारितन्नत्वाग्निं प्रविशेत् ॥ चित्तिविभ्रष्टानारीमोहाद्विचलिता प्राजापत्यं
चरेत् ॥ संघातमरणे च विशेषस्तत्रैवोक्तः ॥ यथा ॥ स्त्री पुरुषमरणे
एकस्मिन्दहनकाले प्राप्ते सति सवर्णानां समानधर्माणां पत्या सह दहनं कृ-
त्वा उदकपिंडादिकं पतिपूर्वकं सर्वकृत्वा पश्चात्सापिंड्यं कार्यम् ॥ असव-
र्णानां समानधर्माणां पत्नीनां च सह दहने उदकपिंडादिकं ज्येष्ठपूर्वपृथगे-
व ॥ पिता पुत्रयोः सवर्णयोः समानधर्मयोः कपालाग्निना दाह्ययोः सहे-
व ॥ उदकपिंडादिकं पितृपूर्वपृथगेव ॥ भ्रातृणां सवर्णानां समानधर्माणां
कपालाग्निना दाह्यानां सहवादाहः ॥ उदकादिकं पृथगेवेति ॥ स्नेहा-
दिवशादसपिंडकद्विजनिर्हरणे मनुना विशेष उक्तः ॥ असपिंडं द्विजं
प्रेतं विशेषेन्न हि दह्येयं ध्रुवत् ॥ विशुध्यति त्रिरात्रेण मातुराप्तांश्च बांधवान् ॥
न ॥ विशेषेत्तद्देह्यदिवसेत् ॥ तथा ॥ यद्यन्नमत्ति तेषां तु दशाहं नै-
व शुद्धयति ॥ अनदन्नमह्नैव न चेत्तस्मिन् गृहे वसेदिति ॥ एतच्च सजाती-
या विषयम् ॥ विजातीयविषये तु गौतमेन विशेष उक्तः ॥ अवरश्च
द्वर्णः पूर्ववर्णमुपस्पृशेत् पूर्वोपरंततस्तत् शाबोक्तमाशौचमिति ॥
ब्रह्मपुराणे ॥ ब्राह्मणस्य वैश्यादिहीनवर्णसंस्कारे विशेष उक्तः ॥ ब्राह्मण-
स्त्वन्यवर्णानां न करोति कदाचन ॥ कामान्मोहाद्भयाल्लोभात्कृत्वा
तज्जातितां व्रजेत् ॥ विप्रः क्षत्रियादिस्त्रीप्रसूतस्वपुत्राणामपि दाहादिकं
न कुर्यात् ॥ क्षत्रियादिस्त्रीप्रसूतास्तत्पुत्रास्तु पितुर्ब्राह्मणस्य दाहादि-
कंकुर्युरेव ॥ तदुक्तं तत्रैव ॥ पुत्राः कुर्वन्ति विप्रस्य क्षत्रविदं शूद्रयोः नयः ॥
पुरोहितो वामं त्रीवाऽविद्यमानसपिंडस्य राज्ञस्तत्प्रयुक्ता शौचं कृत्वा दा-
हादिसंस्कारं कुर्यात् ॥ तदुक्तं ब्रह्मपुराणे ॥ मृते राज्ञ्यसपिंडे तु निरपत्ये पु-

रोहितः ॥ मंत्रीवातदशौचंतुकृत्वापश्चात्करोतिसइति ॥ अनाथप्रे
 तनिर्हरणेशेषमाहपराशरः ॥ अनाथब्राह्मणप्रेतंयेवहंतिद्विजातयः॥
 पदेपदेयज्ञफलमानुपूर्व्यालभंतिते॥नतेषामशुभंकिंचित्पापंवाशुभक
 र्मणाम्॥जलावगाहनात्तेषांसद्यःशौचंविधीयतइति ॥ विधवापुत्रस्यवी
 जिक्षेत्रविषयेविशोषोमरीचिनोक्तः ॥ सगोत्रोवाऽन्यगोत्रोवायोभवेद्विध
 वासुतः ॥ पिंडश्राद्धविधानंवाक्षेत्रिणप्राग्विनिर्वपेत्॥ वीजिनेतुततःप
 श्चात्क्षेत्रीजीवतिचेत्कचित्॥वीजिनेदद्युरादौचमृतेपश्चात्प्रदीयते॥एत
 द्द्युर्वादिनियोगेनविधिनादवेरादुत्पन्नपुत्रविषयम् ॥ अनियोगोत्पन्नवि
 षयेतुनारदः॥जातायेत्वनियुक्तायामेकेनबहुभिस्तथा॥ अरिक्थभाज
 स्तेसर्वेवीजिनामेवतेसुताः॥दद्युस्तेवीजिनेपिंडमाताचेच्छुल्कतोहता
 अशुल्कोपनतायातुपिंडदोदुरेवतइति ॥ बहुपुत्रस्यमृतस्यौर्ध्वदे
 हिकमविभक्तद्रव्येणसर्वानुमत्याज्येष्टएवकुर्यात्॥तदाहमरीचिः ॥सर्वे
 रनुमर्तिकृत्वाज्येष्टेनैवतुयत्कृतम्॥ द्रव्येणचाविभक्तेनसर्वैरेवकृतंभवे
 दिति ॥ विभक्तद्रव्यैरप्यौर्ध्वदैहिकोपयुक्तंकिंचित्किंचित्स्वधनानिज्ये
 ष्टायनिवेद्यैकीकृतंद्रव्यमप्यविभक्तमिवभवति॥विभक्तेषुद्रव्यसमीकर
 णेनैकस्यकर्तृत्वंषोडशश्राद्धादावेवनसांवत्सरिकादौ ॥ तथाचोक्तमि
 ताक्षरायाम् ॥ नवश्राद्धसंपिंडत्वंश्राद्धान्यपिचषोडश ॥ एकेनैवतुका
 र्याणिसंविभक्तधनेष्वपीति ॥ अत्रविभक्तधनेष्वपिनवश्राद्धसंपिंडीक
 रणषोडशश्राद्धान्येकेनैवकार्याणीत्युक्तिसामर्थ्यादेव नवश्राद्धादिव्य
 तिरिक्तश्राद्धेषुविभक्तधनानांपृथक्करणंप्राप्नोतीति ॥ अतश्चविभ
 क्तधनैःसांवत्सरिकादिकंपृथगेवकार्यम्॥ स्मृत्यसारेपिआद्यक्रियाप्रक
 रणएवोक्तम् ॥ अनेकपुत्रत्वेइतरानुमतोज्येष्टएवदद्यात् ॥ द्रव्येणवि
 भक्तोवाअविभक्तोवेति ॥ उक्तेष्वधिकारिषुपुत्राद्यसंनिधानेप्रथमादिव
 सोपक्रांतेनैवमध्येपुत्राद्यागमनेपिदशाहपर्यंताः पिंडोदकदानादिकाः
 क्रियाःकार्याः ॥ तदुक्तंगृह्यपरिशिष्टे ॥ असगोत्रःसगोत्रोवायादिस्रा
 यदिवापुमान् ॥ प्रथमेहनिनयोदद्यात्सदशाहंसमापयेदिति ॥ प्रथमेह

प्रथमोहचयादद्यादशाहितसएवाह ॥ प्रथमहनिनयद्रव्यदशाहिततदव
 हीति ॥ दशाहानन्तरमेकादशाहादिकंसन्निहितपुत्रादिनैवकार्यम् ॥
 तदभावेप्रथमोपक्रांतेनैव ॥ सर्पिंडीकरणत्वसंनिहितेनापिज्येष्ठपुत्रे
 णैवकार्यम् ॥ इत्यधिकारिणउक्ताः ॥ संस्कारविधिस्तुशाखाभेदे
 नभिन्नत्वात्प्रोक्तः ॥ सचस्वस्वसूत्रोक्तएवग्राह्यः ॥ रात्रिमृतस्य
 रात्रावेवदाहःकार्यः ॥ वपनंप्रातःकार्यम् ॥ तदुक्तंस्मृतिसंग्रहे ॥ रात्रौ
 दग्ध्वातुर्पिंडांतंकृत्वावपनवर्जितम् ॥ वपनंनेष्यतेरात्रौश्चस्तदावप
 नक्रियेति ॥ यत्तुनिगमवचनम् ॥ संध्यायांचतथारात्रौदाहःपाथेयक
 र्मच ॥ नवश्राद्धंचनोकुर्यात्कृतंनिष्फलतां व्रजेदिति ॥ एतत्तुदिनमृ
 तस्यालस्यादिनारात्रौदाहो नकार्यंइत्येवंपरम् ॥ वपनंचगुरुनिपाते
 मृतदिनेद्वितीयेतृतीयेपंचमेसप्तमेवाकुर्व्यात् ॥ मृतकांतेचमृतकनि
 वृत्त्यर्थंकुर्यात् ॥ तदुक्तम् ॥ गंगायांभास्करक्षेत्रेमातापित्रोर्गुरुर्मृते ॥
 आधानकालेसोमेचवपनंसप्तसुस्मृतमिति ॥ अत्रगुरुर्मृतोपदेष्टा
 विद्योपदेष्टाच ॥ तथा ॥ द्वितीयेऽहनिकर्तव्यंक्षुरकर्मप्रयत्नतः ॥
 तृतीयेपंचमेवापिसप्तमेवाप्रदानतइति ॥ अत्रद्वितीयाहादिविक
 ल्पःपूर्वत्रपूर्वत्रासंभवेउत्तरोत्तरत्रकर्तव्यमित्येवंपरः ॥ आपस्तंबस्तु
 अनुभाविनांचपरिवपनमिति ॥ अनुभाविनोल्पवयसःसर्पिंडापुत्राश्चे
 तिपारिजाते॥मिताक्षरायांतु ॥क्षौरंतदनुभाविनामित्यनुभाविनःपुत्रा
 एवेत्युक्तम् ॥ अतश्चदेशाचारानुसारिणव्यवस्थापनीयम् ॥ देव
 लोपि ॥ दशमेहनिंप्रातेस्नानंग्रामाद्बहिर्भवेत् ॥ तत्रत्याज्यानिवा
 सांसिकेशश्मश्रुनखानिचेति ॥ अत्रदशमेहनीतिसूतकान्तोपलक्ष
 णम् ॥ केशश्मश्वादित्यागस्यसूतकांतैकर्तव्यवस्त्रत्यागसाहचर्यात्सू
 तकांतएवकर्तव्यत्वंप्रतीयते ॥ वाससांचसूतकांतैत्यागःस्मृत्यंत

रेप्रोक्तः ॥ अंत्येचवाससांत्यागइति ॥ आशौचेसर्पिडानानिनयमाश्च
मनुनोक्ताः ॥ अक्षारलवणान्नाः निस्त्युमज्ज्युश्चेत्स्वहम् ॥ मांसाशनं च ना
श्रीयुरिति ॥ गौतमोपि ॥ अधःशय्यासनो ब्रह्मचारिणः सर्वइति ॥
याज्ञवल्क्येनापि ॥ क्रीतलब्धाशनाभूमौ स्वपेयुस्ते पृथक् पृथगिति ॥
अत्र क्रीतलब्धाशनत्वनियमो दिनत्रयपर्यंतमेव ॥ तथा च वृद्धवसिष्ठः ॥
गृहान्त्रजित्वा अधःप्रस्तरेऽयहमनश्रंत आसीरन्क्रीतोत्पन्नैववर्तैरग्नि
ति ॥ अत्रऽयहमनश्रंतइति क्रीतलब्धान्नाभावे अनशनं कार्यम् ॥
अन्यथा याज्ञवल्क्यवचनविरोधः स्यात् ॥ क्रीतलब्धाशनेन नियमः
संभवे कार्यः ॥ ॥ रजस्वलायाः स्मृतिकायाश्च मृतायाः शुद्धिकृत्वा दाहा
दिकं संस्कारं कुर्यात् ॥ शुद्धिप्रकारश्च मिताक्षरायामुक्तः ॥ स्मृतिका
यां मृतायां तु कथं कुर्वति याज्ञिकाः ॥ कुंभे सलिलमादाय पंचगव्यं त
थैव च ॥ पुण्यं भिरभिमंत्र्यापो वा चाशुद्धिं लभेत्ततः ॥ तेनैव स्नापयि
त्वा तु स्नानं कुर्याद्यथाविधि ॥ पंचभिः स्नापयित्वा तु गव्यैः प्रतारं रजस्व
लाम् ॥ वस्त्रांतरवृत्तां कृत्वा दाहयेद्विधिपूर्वकमिति ॥ वाचा ब्राह्म
णवचनेन ॥ ज्वरितायारजस्वलायाः स्नानाशक्तौ शुद्धिप्रकारश्चोशन
सादर्शितः ॥ ज्वराभिभूतायानारीरजसा च परिशुता ॥ कथं तस्याभवे
च्छौचं शुद्धिः स्यात्केन कर्मणा ॥ चतुर्थे हनि संप्राप्ते स्पृशेदन्या तु ताम्नि
यम् ॥ सासचैलावगाह्यापः स्नात्वा स्नात्वा पुनः स्पृशेत् ॥ दशद्वादशकृ
त्वोवा आचामेच्च पुनः पुनः ॥ अंत्येचवाससांत्यागस्ततः शुद्धा भवेत्तु सा ॥
दद्याच्छत्तया ततो दानं पुण्याहेन विशुद्ध्यतीति ॥ इति कृतसंस्कारवि
शेषाशौचविशेषनिर्णयः ॥ अत्र प्रासंगिकं किंचिल्लिख्यते ॥ यथोक्तमि
ताक्षरायाम् ॥ शुद्धा भर्तुं श्रुतार्थं हि स्नानेन स्त्रीरजस्वला ॥ दैवकर्मणि पित्र्ये
च पंचमेहनि शुध्यतीति ॥ पंचमेहनीति रजो निवृत्तिकालोपलक्षणम् ॥
अत्रिणा च विशेष उक्तः ॥ रजस्वलाय दिस्राता पुरनरेवरजस्वला ॥ अष्टा
दशदिना दवागं शुचित्वं न विद्यते ॥ एकोनविंशते रवागं काहं स्यात्ततो
ब्रह्म ॥ विंशत्प्रभृत्युत्तरेषु त्रिरात्रमशुचिर्भवेदिति ॥ यत्तु स्मृत्यंतरव

चनम् ॥ चतुर्दशदिनादर्वागशुचित्वंनविद्यतइति ॥ तत्स्नानादिनप्रभृ
तिगतदिनगणनाभिप्रायमितिवेदितव्यम् ॥ ॥ इतिरजस्वलाशुद्धि
निर्णयः ॥ ॥ इतिप्रासंगिकंपरिसमाप्यप्रकृतमनुसंधीयते ॥ ॥
अथपंचकमृतदाहविधिः॥ तदुक्तंगरुडपुराणे ॥ कृष्णउवाच ॥ आदौ
कृत्वाधनिष्ठाद्धमेतन्नक्षत्रपंचकम् ॥ रेवत्यंतंसदादृष्यमशुभंसर्वदा
भवेत् ॥ दाहस्तत्रनकर्तव्योविषादःसर्वजातिषु ॥ नजलंदीयतेते
षुत्वशुभंसर्वदाभवेत्॥पंचकानंतरंकार्यकर्तव्यंसर्वमन्यथा॥पुत्राणांगो
त्रिणांतस्यसंतापोह्युपजायते॥गृहेहानिर्भवेत्पृष्ठेऋक्षेष्वेष्टुमृतस्तुयः॥
अथवाऋक्षमध्येतुदाहस्तुविधिपूर्वकः ॥ क्रियतेमानुषाणांतुसद्य
आहुतिकारणात् ॥ विप्रैर्नियमतःकार्योमंत्रैस्तुविधिपूर्वकम् ॥ श्व
स्यचसमीपेतुक्षेतव्याःपुत्तलास्तथा ॥ दर्भमयाश्चचत्वारऋक्षमं
त्राभिर्मंत्रिताः ॥ ॐधर्हवपांजातवेदःपितृभ्योयप्रेतान्यथानिहितान्य
थारक्षैमेदसकल्पाउपतस्तवतुसत्माएषमाएषमाशिलः सतुमजांस्वा
हेतिमंत्रेणाहुतिपञ्चकम् ॥ ततोदाहःप्रकर्तव्यस्तैश्चपुत्तलकैःसह ॥
सूतकतेतदापुत्रैःकार्यशांतिकपौष्टिकम् ॥ पंचकेषुमृतोयोसौनग
तिलभतेनरः ॥ तिलाश्वगोहिरण्यंचतदुद्देशंघृतंददेत् ॥ विप्राणांदी
यतेदानंसर्वविघ्नविनाशनम् ॥ सूतकतेचयःपुत्रैःसप्रेतोलभतेग
तिम् ॥ बालोर्वृद्धश्चदूतश्चपञ्चकेषुमृतस्यच ॥ विधानंयोनिकुर्वीत
विघ्नंतस्यप्रजायतइति ॥ उपनीतमृताशौचेअस्थिसंचयनेकृतेसति
स्वाशौचकालत्रिभागेनाशौचिनामंगस्पर्शाभवति ॥ तदाहदेवलः ॥
दशाहादित्रिभागेनकृतेसंचयनेक्रमात् ॥ अंगस्पर्शनमिच्छंतिवर्णानां
तत्त्वदर्शिनः ॥ अनुपनीतविषयेत्वस्थिसंचयनाभावेपिस्वाशौचात्रिभा
गात्स्पृश्यत्वम् ॥ तदाहदेवलः ॥ स्वाशौचकालाद्विज्ञेयस्पर्शनंतु
त्रिभागतः ॥ शूद्रविद्वक्षत्रविप्राणायथाशास्त्रप्रचोदितमिति ॥ उपक्रां
तसंस्कारस्यदशाहमध्येदर्शपातेसतिविशेषोभावोऽप्यपुराणेप्रोक्तः ॥

प्रवृत्ताशौचतंत्रस्तुयदिदर्शः प्रपद्यते ॥ समाप्यचोदकापिंडान्स्नानमात्रं
 समाचरेदिति ॥ आशौचसमातिपर्यंतमिति शेषः ॥ ऋष्यशृंगोपि ॥
 आशौचमंतरादर्शोयदित्यात्सर्ववर्णिनाम् ॥ समाप्तिप्रेततंत्रस्य कुर्यादि-
 त्याह गौतम इति ॥ पैठीनसिरपि ॥ आद्यैन्दवे च कर्त्तव्याः प्रेतपिंडो-
 दकक्रियाः ॥ द्विरैन्दवे तु कुर्वाणः पुनः श्रावं समश्नुत इति ॥ एकः प्राक्त-
 नः क्षीणचंद्रो द्वितीयो भावी वृद्धिमानिति चंद्रद्वयम् ॥ सामान्यतः प्रातौ म-
 तापितृविषये विशेषो गालवचनोक्तः ॥ पित्रोराशौचमध्ये तु यदि दर्शो
 समापतेत् ॥ तावत्तैवोत्तरतंत्रपर्यवस्येऽयहात्परमिति ॥ यत्तु गौतमव-
 चनम् ॥ अंतर्दशाद्देदर्शश्चेत्तत्र सर्वसमापयेत् ॥ पित्रोस्तु तावदाशौचं
 दद्यात्पिंडाञ्जलांजलीनिति ॥ एतदयहात्पूर्वदर्शपातविषयम् ॥ पारि-
 जाते तु गौतमवचनं पितृविषयमुक्त्वाऽयहात्परमिति गालवचनस्यार्थ-
 उक्तः ॥ पित्राशौचेऽपि दर्शोऽस्मात्तरुत्तरतंत्रस्योचितम् ॥ किमुतान्याशौ-
 चमध्यइति पितृव्यतिरिक्तविषये उत्तरतंत्रस्यावश्यकसमाप्तिप्रदर्शना-
 र्थम् ॥ न पुनः पितृविषयेऽपि नियमार्थमिति ॥ तत्र गालवचनं यदि प्रदर्शना-
 र्थमेव स्यान्न नियमार्थम् ॥ तदाऽयहात्परमिति विशेषनियमो नाभिधीय-
 ते ॥ अतश्च पितृविषयेऽयहादूर्ध्वदर्शपातेऽपि पिंडादिसमाप्तिः ॥ अयहा-
 त्पूर्वन्तु दर्शपाते दर्शाहान्तर्पिंडोदकक्रिया ॥ चन्द्रद्वये बालिनैव देयः प्रे-
 तस्य ज्ञान्तये ॥ यदि दद्याद्दिचन्द्रे तु कर्त्तुः कुलविनाशनमिति न पुनः पि-
 तृविषयम् ॥ गालवचनं यदि प्रदर्शनार्थमेव स्यान्न नियमार्थम् ॥ यावदाशौ-
 चं पिंडादिकार्यमिति गालवगौतमवचनो न व्यर्थवस्यैवाविरोधो युक्तः ॥
 ॥ यद्वा ॥ तत्रैव भवतु वा पितृविषये नियमकमिति ॥ गालवचनस्य निया-
 मकत्वमंगीकृत्य तथाप्यस्वर्ग्यलोकविद्विष्टं धर्ममप्याचरेन्न त्वितिन्या-
 येन शिष्टाचारभावात् ॥ गालवचनस्य बाधकत्वाच्छिष्टाचारप्राप्ता-
 प्यादेव यत्र देशेऽयहात्परं दर्शपाते पितृविषयेऽप्युत्तरतंत्रसमाप्तिस्तद्वि-
 षयं गालवचनम् ॥ यस्मिन् देशेऽयहात्परमपि दर्शपाते संपूर्णाशौचपर्य-
 तं पिंडांजलिदानानुवृत्तिस्तद्विषयं गौतमवचनमिति देशाचारभेदाद्वच-

स्थाकल्पनीयेति सर्वमनवद्यम् ॥ पूर्वदेशकालादिवशेन काष्ठवद्गन्धस्य
 पुनर्विधानात्संस्कारादिप्रारंभेदिनादिनियमः स्मृत्यर्थसारे प्रोक्तः ॥
 ॥ यथा ॥ आशौचदिनमध्ये पुनः संस्कारे तु दृष्टबाधभयाद्दिनसंभवेशो
 ध्यम् ॥ कालांतरप्रकृतप्रेतकार्ये तु दिनं शोध्यमेव ॥ संवत्सारादूर्ध्वप्रे
 तकार्ये तु उत्तरायणकालः श्रेयान् ॥ तत्रापि कृष्णपक्षः श्रेयान् ॥ तत्रा
 पि नंदात्रयोदशी त्रिदिनं च वर्जयेत् ॥ शुक्रशनैश्चरौ वारेषु वर्ज्यानि ॥ नक्षत्रेषु
 भरणी कृत्तिका दार्द्राक्षेष्वा मघा धनिष्ठादिपंचकं त्रिपुष्कराणि चातिदुष्टानि
 सर्वथा वर्ज्यानि ॥ व्यतिपाते परिषेवै धृतौ च योगविष्टिकरणे च तु योष्टम
 द्वादशस्थे चंद्रे चातिदोषः ॥ रोहिणी पुनर्वसू पूर्वोत्तरा चित्रा विशाखा तु रा
 धा पूर्वाषाढोत्तराषाढानि द्विपुष्कराणि षड्दुष्टानि संभवे वर्ज्यानि ॥ अव
 शिष्टानि ग्राह्याणि ॥ सर्वथा दिनशुद्ध्यसंभवेनातिदुष्टं नक्षत्रं ग्राह्यमिति ॥
 इत्यधिकारिस्वरूपं निरूप्येदानीमुपनीतादीनां वर्णभेदेनाशौचकालभे
 दानि रूप्यते ॥ ब्राह्मणविषये यमः ॥ दशाहं शावमाशौचं संपिंडे
 षु विधीयते ॥ जननेप्येवमेव स्यान्निपुणं शुद्धिमिच्छतामिति ॥ महागुरौ
 त्वाश्वलायनेन तद्विषय एव विशेष उक्तः ॥ द्वादशरात्रं वामहागुरुषु दाना
 ध्ययने वर्जयेन्निति ॥ महागुरुस्वरूपं च तेनैवोक्तम् ॥ पुत्रानुत्पाद्यवे
 दार्थं ग्राहयित्वा वृत्तिं वा यो विदधाति स महागुरुरिति ॥ क्षत्रादिविषये
 याज्ञवल्क्यः ॥ क्षत्रस्य द्वादशाहानि विशः पंचदशैव तु ॥ त्रिंश
 दिनानि शुद्रस्य तदूर्ध्वं न्यायवर्तिन इति ॥ पाकयज्ञाद्विजशुश्रूषादि
 रतस्य शुद्रस्य मासाद्विपक्षमाशौचम् ॥ इदमाशौचानंतरं कृतक्रिया
 ब्राह्मणादय उदकादिस्पृष्टा शुद्ध्यन्ति ॥ तदाहमनुः ॥ विप्रः शुद्ध्य
 त्यपःस्पृष्टा क्षत्रियो वाहनायुधम् ॥ वैश्यः प्रतोदरं श्मवायष्टिशुद्राः
 कृतक्रिया इति ॥ कृतक्रियाः कृतस्नाना इत्यर्थः ॥ इदं वर्णप्रगु
 क्ताशौचं सर्वसंमतम् ॥ यानि तु न्यूनाधिककालविधायकवाक्यानि कचि
 द्भवेयुः ॥ तान्यापदनापद्विषयत्वेन गुणवद्गुणवद्विषयत्वे
 न वा देशाचारतो वा व्यवस्थापनीयानि ॥ इयं दशाहादिसंख्याऽर्द्धरा

त्रादर्वाग्जाते आशौचेतद्दिनप्रभृत्येव ॥ रात्रितुत्रेधाविभज्यप्रथमभागद्व
 येचेदाशौचंतदापूर्वदिनप्रभृतीत्यन्ये ॥ सूर्योदयात्प्राक्पूर्वदिनप्रभृती
 त्यपरे ॥ यदाहकश्यपः ॥ उदितेतुयदासूर्येनारीणांहृश्यतेरजः ॥ जन
 नंवाविपत्तिर्वायस्याहस्तस्यशर्वरी ॥ अर्द्धरात्रावधिःकालःसूतके
 तुविधीयतइति ॥ सूतकइत्याशौचोपलक्षणम् ॥ तथा ॥ रात्रिकुर्या
 त्रिभागांतुद्वौभागौपूर्वएवतु ॥ उत्तरांशःप्रभातेनयुज्यतेमृतसूतकइति
 ॥ तथा ॥ रात्रावेवसमुत्पन्नेमृतेरजसिसूतके ॥ पूर्वमेवदिनंग्राह्याव
 न्नोदयतेरविरिति ॥ निशाभागत्रयंकुर्याद्द्वौभागौपूर्ववासरे ॥ शेषंपरदिनं
 प्रोक्तंस्थालीपाकेमृतेऋतौ ॥ अत्रापिदेशाचारतोव्यवस्थाकल्पनीये
 ति ॥ आशौचस्यदशप्रकारतादक्षेणोक्ता ॥ सद्यःशौचंनिषेकाहस्यहश्च
 तुरहस्तथा ॥ षड्दशद्वादशाहश्चपक्षोमासस्तथैवच ॥ मरणांतंत
 थाचान्येदशपक्षास्तुसूतकइति ॥ अत्रदशाहादिपक्षाब्राह्मणादिवर्णवि
 पयउक्ताः ॥ मरणांतिकविषयस्तुदक्षेणोक्तः ॥ अस्नात्वाचाप्य
 हुत्वाचह्यदत्त्वाश्रंस्तथाद्विजः ॥ एवंविधस्यविप्रस्यसर्वदासूतकंभ
 वेत् ॥ व्याधितस्यकदर्थस्यऋणग्रस्तस्यसर्वदा ॥ क्रियाहीनस्य
 मूर्खस्यस्त्रीजितस्यविशेषतः ॥ व्यसनासक्तचित्तस्यपराधीनस्यनि
 त्यशः ॥ श्राद्धकर्मविहीनस्यसर्वदासूतकंभवेदिति ॥ अत्रसद्यःशौ
 चमृत्विगादीनांयाज्ञवल्क्येनोक्तम् ॥ ऋत्विजांदीक्षितानांचयज्ञि
 यंकर्मकुर्वताम् ॥ सत्रिब्रतिब्रह्मचारिदातृब्रह्मविदांतथा ॥ दानेविवहे
 यज्ञेचसंग्रामेराष्ट्रविप्लवे ॥ आपद्यपिचकष्टायांसद्यःशौचंविधीयतइति ॥
 ऋत्विजोवरणसंभृताःकर्तृविशेषाः ॥ दीक्षायांसंस्कृतादीक्षिताः ॥ यज्ञि
 यंकर्मकुर्वतामित्यभिधानाद्यज्ञकर्मण्येवसद्यःशुद्धिः ॥ सत्रिग्रहणेनसंत
 तानुष्ठानतुल्यतयात्रसत्रप्रवृत्तालक्ष्यते ॥ मुख्यानांतुसत्रिणांदीक्षित
 ग्रहणेनैवसिद्धेः ॥ ब्रतिशब्देनकृच्छ्रांद्रायणादिप्रवृत्ताः स्नात
 कव्रतप्रायश्चित्तप्रवृत्ताश्चोच्यन्ते ॥ विवाहादौप्रारब्धएव ॥ राष्ट्रविप्ल
 वेस्फोटकादिभिरुपसर्गैराजभयाद्वा ॥ संग्रामेसंग्रामोद्यतस्यराज्ञः ॥
 प्रास्थानिकशांतिकहोमादौ ॥ कष्टायामापदिव्याध्याद्यभिभ

वे ॥ सुमूर्षावस्थायांदुरितशमार्थकर्मणि ॥ तथा संकुचितवृत्तेश्च
 त्परिश्रान्तमातापित्रादिवहुकुटुंबस्यतद्गणोपयोगिनिप्रतिग्रहेसद्यःशु
 द्धिः ॥ इयंचसद्यःशुद्धिर्यस्यसद्यःशौचंविनात्युपशमोभवत्यथ
 स्तनिकस्यतद्विषया ॥ यस्त्वेकाहपर्याप्तसंचितधनस्तस्यैकाहः ॥
 यरूपहोपयोगिसंचितधनस्तस्यत्रयहः ॥ यश्चतुरहार्थमापादितधनः
 कुंभीधान्यस्तस्यचतुरहः ॥ कुमूलधान्यस्यदशाहइति ॥ एवंयस्ययाव
 त्कालमात्यर्थभावस्तस्यतावत्कालमाशौचम् ॥ आपदुपाधिकत्वादा
 शौचस्येतिमिताक्षरायाम् ॥ स्मृत्यंतरेच ॥ नित्यमन्नप्रदस्यापिकृच्छ्र
 चान्द्रायणादिषु ॥ निवृत्तेकृच्छ्रहोमादौब्राह्मणादिषुभोजने ॥ गृही
 तनियमस्यापिनस्यादन्यस्यकस्यचिदिति ॥ सद्यःशुचिरितिवाक्य
 शेषः ॥ तथाच ॥ निमंत्रितेषुविप्रेषुप्रारब्धेश्राद्धकर्मणि ॥ निमं
 त्रणाद्धिविप्रस्यस्वाध्यायादितरस्यच ॥ देहेपितृषुतिष्ठत्सुनाशौचं
 विद्यतेकचित् ॥ प्रायश्चित्तप्रवृत्तानांदातृब्रह्मविदांतथेति ॥ इदं
 माशौचमाहिताग्नेर्दाहदिनमारभ्यानाहिताग्नेर्मरणदिनमारभ्यवेदित
 व्यम् ॥ तदाहपैठीनसिः ॥ अनग्निमतउक्रान्तेराशौचादिद्विजाति
 षु ॥ दाहादग्निमतोविद्याद्विदेशस्येमृतेतथेति ॥ अनुलोमक्षत्रादि
 विजातीयसपिंडाशौचेविशेषोवौधायनेनोक्तः ॥ क्षत्रविदःशूद्रजातीया
 येस्युर्विप्रस्यवांधवाः ॥ तेषामाशौचेविप्रस्यदशाहाच्छुद्धिरिष्यत
 इति ॥ यत्तुहारीतवचनम् ॥ दशाहाच्छुध्यतेविप्रोजन्महानौस्व
 योनिषु ॥ षड्विस्त्रिभिरथैकेनक्षत्रविदःशूद्रयोनिष्विति ॥ एतदापद्धि
 षयम् ॥ विष्णुरपि ॥ क्षत्रियस्यविदःशूद्रेषुसपिंडेषुषड्रात्रिरात्रा
 भ्यावैश्यस्यशूद्रेसपिंडेषड्रात्रेणशुद्धिः ॥ हीनवर्णानांतु प्रकृष्टेषु
 सपिंडेषुजातेषुमृतेषुवा तदाशौचव्यपगमेशुद्धिरिति ॥ आप
 स्तंवेनविशेषोक्तः ॥ क्षत्रविदःशूद्रजातीनांयद्वाचेन्मृतसूतके ॥ ते
 षांतुपैतृकशौचंविभक्तानांतुमातृजमिति ॥ विजातीयानांतुसापिंड्यं
 त्रिपुरुषमेव ॥ तदुक्तम् ॥ यद्येकजातावहवःपृथक्क्षेत्राःपृथग्जनाः ॥
 एकपिंडाःपृथक्शौचाःपिंडस्त्वावर्ततेत्रिष्विति ॥ पृथग्जनाभिन्नजा

तीयाः ॥ प्रतिलोमानांतुसूतकंनस्त्येव ॥ प्रतिलोमाधर्महीनाइ
 तिसृमृत्युक्तत्वात् ॥ संग्रामेभिमुखप्रहारेणमृतानांगोब्राह्मणार्थचमृ
 तानांसद्यःशौचम् ॥ तथाचमनुः ॥ उद्यतेराहवेशस्त्रैःक्षत्रधर्महत
 स्यच ॥ सद्यःसंतिष्ठतेयज्ञस्तथाशौचमितिस्थितिरिति ॥ यज्ञःपि
 ङ्दानादिरूपःसंतिष्ठतेसमाप्ताभवतीत्यर्थः ॥ तथाच ॥ डिभा
 हवहतानांचविद्युतापार्थिवेनच ॥ गोब्राह्मणस्यचैवार्थेयस्यचेच्छतिपा
 र्थिवइति ॥ डिम्भोवहुजनसंकुलः॥अशस्त्रकलहोवा ॥ यस्यचेच्छ
 तिपार्थिवइति ॥ स्वकार्यपरिपालनाधिकृतस्य॥ ननु राज्ञःपरिपालन
 एवाशौचनिवृत्तिःकुतस्तदिच्छयान्याशौचाभावइत्याशंक्यतेनैवोक्त-
 म् ॥ सोमाश्रयर्कानिलेद्राणांवित्तपत्युर्यमस्यच ॥ अष्टानालोकपाला
 नांवपुर्धारयतेनृपइति ॥ स्मृत्यर्थसारेपि ॥ स्त्रीविप्रार्थंभवार्थचसंग्रामे
 विद्युताचहतानांसर्पिडानांशौचमिति ॥ यत्तुवचनम् ॥ ब्राह्मणार्थ
 विपन्नायेयोषितांगोग्रहेपिच ॥ आहवेषुहतानांचएकरात्रमशौचक
 मिति ॥ एतद्युद्धक्षतेनकालांतरमृतविषयम् ॥ तदुक्तंस्मृत्यर्थसारे ॥
 युद्धक्षतेनकालांतरमरणेग्रामेश्वरेकुलपतौचमृतेत्वेकाहमिति ॥ गोब्रा
 ह्मणादिहतानांविधिनात्मघातिनांचयेसर्पिंडास्तेषांसद्यःशुद्धिः ॥ त
 दाहयाज्ञवल्क्यः ॥ हतानानृपगोविप्रैरन्वक्षंचात्मघातिनामिति ॥
 गौतमोपि ॥ गोब्राह्मणहतानामन्वक्षंराजक्रोधाच्चयुध्यतइति ॥ अन्व
 क्षंसद्यः ॥ समानोदकानांतुत्रिरात्राच्छुद्धिः ॥ तदाहमनुः ॥ दशा
 हंशावमाशौचंसर्पिण्डेषुविधीयते ॥ जननेप्येवमेवस्यान्निपुणंशुद्धिमि
 च्छताम् ॥ जन्मन्येकोदकानांतुत्रिरात्राच्छुद्धिरिष्यतइति ॥
 जन्मनीतिमरणस्याप्युपलक्षणम् ॥ क्वचिदाशौचविषयेजन्ममरणकृत
 कालविभेदाभावात् ॥ एकोदकाःसमानोदकाः ॥ तेचसप्तपुरुषा
 दूर्ध्वयावज्जन्मनाम्रोरज्ञानंतत्पर्यताः ॥ तदाहमनुः ॥ सर्पिण्डतातु
 पुरुषेसप्तमेविनिवर्तते ॥ समानोदकभावस्तुजन्मनाम्नोरवेदनइति ॥
 तथाचस्मृत्यर्थसारे ॥ जाताशौचेमृताशौचेसोदकानांत्रिरात्रकमिति॥
 असगोत्रमातामहाचार्यमातुलविषयेतुविशेषउच्यते॥तत्रबृहस्पतिः ॥

अयं मातामहाचार्यश्रोत्रियेष्वशुचिर्भवेदिति ॥ अत्र श्रोत्रियस्तु संनि-
हितो गुणवान्विवक्षितः ॥ तदुक्तम् ॥ श्रोत्रियेतूपसंपन्नैत्रिरा-
त्रमशुचिर्भवेत् ॥ मातुलेपक्षिणीरात्रिः शिष्यत्विग्वांधवेषु चेति ॥
उपसंपन्नो गुणयुक्तः ॥ असंनिहिते त्वेकाहमेव ॥ तदा हाश्वलायनः ॥
एकाहं स ब्रह्मचारिणिसमानग्रामिणि च श्रोत्रिय इति ॥ एकाचार्योपनी-
तः स ब्रह्मचारी ॥ उपनीययो विद्यां प्रयच्छतिस आचार्यः ॥ तस्य पुत्रा-
दिविषये मनुना विशेष उक्तः ॥ त्रिरात्रमाहुराशौचमाचार्यैः संस्थिते सति ॥
तस्य पुत्रे च पत्न्यां च दिवारात्रमिति स्थितिरिति ॥ याज्ञवल्क्योपि ॥ गुर्व-
न्तेवास्यनूचानमातुलश्रोत्रियेषु चेति ॥ अत्रासंनिधाने अहरित्यनुवर्त-
ते ॥ तथा च स्मृत्यर्थसारे ॥ याज्यात्विग्दौहित्रसहाध्यायिसहोपनीता-
त्मबंधुपितृबंधुमातृबंधुश्च शुरशिष्योपाध्यायानूचानगुरुपुत्राचार्यपुत्र-
मित्रभागिनेयेषु श्वश्रूभगिनीमातामहेषु मातृष्वसृपितृष्वसृमातुलानी-
गुर्वाचार्यपत्नीषु च मरण एकग्रामे पक्षिण्याशौचम् ॥ ग्रामान्तरे त्वे-
काहमाशौचम् ॥ अगुणवत्सु त्वेकग्रामेऽप्येकाहम् ॥ ग्रामान्तरे स्नान-
मिति ॥ आत्मबंधवादयस्तेनैवोक्ताः ॥ यथा ॥ आत्मपि-
तृष्वसुः पुत्रा आत्ममातृष्वसुः सुताः ॥ आत्ममातुलपुत्राश्च विज्ञे-
या आत्मवांधवाः ॥ एवं पितुः पितृष्वस्रादिपुत्राः पितृवान्धवाः ॥
तथामातुः पितृष्वस्रादिपुत्रामातृवांधवाः ॥ प्रचेताः ॥ संस्थिते-
पक्षिणीरात्रिदौहित्रे पितृवांधव इति ॥ वृद्धप्रचेता अपि ॥ सं-
स्थिते पक्षिणीरात्रिदौहित्रे भगिनीसुते ॥ संस्कृते तु त्रिरात्रं स्यादि-
ति धर्मो व्यवस्थितः ॥ संस्कृते त्रिरात्रमित्युक्तत्वादसंस्कृते दौहि-
त्रे भागिनेयेवासंस्कृते पक्षिणीति ॥ पक्षिणीति रात्रिविशेषणम् ॥
तथा ॥ पित्रोरुपरमेष्ठीणामृढानां तु कथं भवेत् ॥ त्रिरात्रेणैव
शुद्धिः स्यादित्याह भगवान्यम इति ॥ ऊढानां परिणीतानाम् ॥ तथा च ॥
श्वशुरयोर्भगिन्यां च मातुलान्याश्च मातुले ॥ पित्रोः स्वसरितद्वयपक्षिणीं-
क्षपयेन्नृशम् ॥ श्वशुरयोः पित्रोरिति चैकशेषः ॥ तथा च ॥ मातुले-
श्वशुरे मित्रे गुरौ गुर्वगनामुच ॥ आशौचं पक्षिणीरात्रिमृतामातामहीयदी

ति ॥ यत्तु वृद्धविष्णुवचनम् ॥ भगिन्यांसंस्कृतायां तु भ्रातर्यपि च संस्कृ-
ते ॥ मित्रेजामातरि प्रिते दौहित्रे भगिनीसुते ॥ श्यालके तत्सुते चैव सद्यः
स्नानेन शुध्यतीति ॥ एतद्ग्रामांतरमृतगुणवद्विषयमगुणवद्विषयञ्च ॥
तच्च स्मृत्यर्थसारे उक्तम् ॥ अगुणवत्सु एकग्रामे एकाहं ग्रामांतरे स्नान-
मिति ॥ भ्रातरीति भगिन्यांसंबन्धः ॥ परिणीतायाः पुत्र्याः प्रसवे मरणे
च स्मृत्यर्थसारे विशेष उक्तः ॥ यथा ॥ मातापितृगृहेषु ढायाः पुत्र्याः प्र-
सवे मातापित्रादीनामेकाहमाशौचम् ॥ तत्र स्थायामरणे तेषां त्रिरात्रम् ॥
गृहांतरमरणे पित्रोरेव त्रिरात्रम् ॥ ग्रामांतरमरणे पक्षिणीमिति ॥ विष्णु-
रपि ॥ संस्कृतासु स्त्रीषु नाशौचं पितृपक्षे ॥ तत्प्रसवमरणे चेत्पितृगृहे
स्यातांतदैकरात्रं त्रिरात्रं चेति ॥ गृहमृतासपिंडविषये गृहपतेस्तत्सपिं-
डानां च तत्रैव विशेष उक्तः ॥ असपिंडे गृहे मृते त्रिरात्रं सपिंडानामेकाहमि-
ति ॥ यत्तु विष्णुवचनम् ॥ असपिंडे स्ववेद्मनि मृते एकरात्रमिति तद्गृ-
हपतिव्यतिरिक्ततत्पत्न्यादिविषयम् ॥ वृद्धविष्णुना तु विशेष उक्तः ॥
ग्राममध्यगतो यावच्छ्वस्तिष्ठति कस्यचित् ॥ ग्रामस्य तावदाशौचं निर्ग-
तेशु चितामियादिति ॥ अनौरसक्षेत्रजादिपुत्रविषये याज्ञवल्क्येन
विशेष उक्तः ॥ अत्राहोरात्रमित्यनुवर्तते ॥ अनौरसेषु पुत्रेषु भार्या
स्वन्यगतासु चेति ॥ अन्यगतास्वित्यन्यगतस्वभार्याप्रसवमरण-
योः परिणेतुरहोरात्रमाशौचमिति ॥ एतदसन्निधानविषयम् ॥ सन्नि-
धौ तु विष्णुः ॥ अनौरसेषु पुत्रेषु जातेषु च मृतेषु च ॥ परपूर्वासु भार्यासु
प्रसूतासु मृतासु चेति ॥ अत्र त्रिरात्रमित्यनुवर्तते ॥ परपूर्वास्विति पर-
पूर्वश्च पतिर्यासां ताः परपूर्वा उच्यते ॥ इदमाशौचं पुत्रसंबन्धेन यस्य पुत्र-
स्तस्यैव ॥ भार्यासंबन्धेन तत्पत्युरेव ॥ सपिंडानां सद्यः शुद्धिः ॥ तदाह प्रजा-
पतिः ॥ अन्याश्रितेषु दारेषु परपत्नीसुतेषु च ॥ गोत्रिणः स्नानशुद्धाः स्यु-
स्त्रिरात्रेणैव तत्पतेति ॥ एतच्च संनिधौ ॥ असन्निधौ याज्ञवल्क्योक्त एवा-
होरात्रः ॥ मरीचिना तु विशेष उक्तः ॥ सूतके मृतके चैव त्रिरात्रं परपू-
र्वयोः ॥ एकाहस्तु सपिंडानां त्रिरात्रं यत्र वै पितुरिति ॥ राज्ञि दिनमृते तद्दे-
शवासिनामस्तमयपर्यन्तमाशौचम् ॥ रात्रिमृते सूर्योदयपर्यन्तम् ॥ तदा

हमनुः ॥ प्रेतेराजनिसज्योतिर्यस्यस्याद्विषयेस्थितिरिति ॥ राज्ञां
प्रजापालननिमित्तकशांतिकपौष्टिकादिकर्मणिदासदासीशिल्पादीनां
स्वामिगृहकर्मणिसद्यःशुद्धिः ॥ नित्यनैमित्तिकादिकर्मसुस्ववर्णाशौच
मस्त्येव ॥ तत्रप्रचेताः ॥ कारवःशिल्पिनोवैद्यादासीदासास्तथैवच ॥
राजानोराजभृत्याश्चसद्यःशौचाःप्रकीर्तिताइति ॥ कारवःसूपकाराद्याः
शिल्पिनश्चित्रकारांचलनिर्णेजकाद्याः ॥ दासीदासविषयेअंगिरसाविशे
षउक्तः ॥ दासीदासश्चसर्वोवैयस्यवर्णस्ययोभवेत् ॥ तद्वर्णस्यभवेच्छौ
चंदास्यामासस्तुसूतकमिति ॥ तद्वर्णस्येतिस्वाम्याशौचेतस्याशौ
चम् ॥ दास्यामासस्त्विति ॥ प्रसूतायादास्यायाःकर्माधिकारस्तुमासा
वधिरेवेत्यर्थः ॥ विष्णुरपि ॥ नराज्ञाराजकर्मणिनचव्रतिनाव्रते ॥
नसत्रिणांमहासत्रे ॥ नकारूणांकारुकर्मणीति ॥ ज्ञातातपोपि ॥
मूल्यकर्मकराः शूद्रादासीदासास्तथैवच ॥ स्नानेशरीरसंस्कारेगृह
कर्मण्यदूषिताः ॥ तथा ॥ सद्यःस्पृशोगर्भदासोभक्तदासरुघहाच्छुचिः ॥
चिकित्सकोयत्कुरुतेतदन्येननशक्यते ॥ तस्माच्चिकित्सकःस्पृशेत्शु
द्धोभवतिनित्यशइति ॥ इत्याशौचकालनिर्णयः ॥ अथदेशान्तरजनने
मरणेचाशौचमुच्यते ॥ तत्रदशरात्रमध्येजननमरणवार्ताश्रवणेसत्य
वशिष्टाच्छौचकालाच्छुद्धिः ॥ तदाहमनुः ॥ विगतंतुविदेशस्थंशृणुया
द्यद्यनिर्दशम् ॥ यच्छेषंदशरात्रस्यतावदेवाशुचिर्भवेदिति ॥ विग
तंमृतम् ॥ इदंजननस्याप्युपलक्षणम् ॥ दशरात्रस्येत्याशौचकाल
स्यापलक्षणम् ॥ अतश्चश्रवणानंतरमेवाशौचं दशरात्रादिसंख्यात्वा
शौचोत्पत्तिप्रभृत्येव ॥ याज्ञवल्क्योपि ॥ प्रोषितेकालशेषःस्यादि
ति ॥ स्मृत्यर्थसारेपि ॥ विदेशस्थस्यजननेमरणेवाप्रथमदिवसादृ
र्ध्वज्ञातेपुत्रादीनांस्वाशौचशेषेणैवशुद्धिरिति ॥ दशाहाद्याशौचका
लानंतरंमृतादिवार्ताश्रवणेतुमनुनैवाक्तम् ॥ निर्दशंज्ञातिमरणं
श्रुत्वापुत्रस्यजन्मच ॥ सवासाजलमाप्लुत्यशुद्धोभवतिमानव
इति ॥ अत्रपुत्रस्येतिबंधशब्दत्वादतीतजननाशौचश्रवणेपिपितुरेव
स्नानम् ॥ नज्ञातीनाम् ॥ ज्ञातिमरणंश्रुत्वासवासाजलमाप्लुत्यशुद्धोभ

वतीत्येतदपिसर्पिडानां मरणवार्ताश्रवणानंतरमावश्यकंसचैलस्नान
विधिपरम् ॥ नत्वाशौचाभावप्रतिपादनपरम् ॥ मासत्रयपर्याप्त्यादि
षुत्रिरात्रमाशौचस्यवक्ष्यमाणत्वात् ॥ प्रसवेत्वतीताशौचंसर्पिडानां
नास्त्येवेति ॥ तदाहदेवलः ॥ नशुद्धिः प्रसवाशौचव्यतीतेषुदिनेष्वपी
ति ॥ स्वाशौचकालानंतरं मासत्रयपर्यंतं मृतवार्ताश्रवणे त्रिरात्रमा
शौचम् ॥ तदूर्ध्वषण्मासपर्यन्तं पक्षिणी ॥ ततो नवमासात्पूर्वमे
काहः ॥ ततः संवत्सरपर्यन्तं स्नानोदकदानाभ्यामेव शुद्धिः ॥ सं
वत्सरादूर्ध्वस्नानमात्रेणैव सर्पिडानां शुद्धिः ॥ तदाह वृद्धवासिष्ठः ॥
मासत्रये त्रिरात्रं स्यात्षण्मासे पक्षिणी तथा ॥ अहस्तु नवमादूर्ध्व
स्नानेन शुद्ध्यतीति ॥ अत्र स्नानं स्वसहचरितमुदकदानमप्याक्षिप
ति ॥ मनुना संवत्सरानंतरमपि स्नानमात्रस्योक्तत्वात् ॥ यथा ॥
संवत्सरे व्यतीते तु स्पृष्ट्वैवापो विशुद्ध्यतीति ॥ स्पृष्ट्वा स्नात्वेत्यर्थः ॥
इदमतीताशौचं पितृव्यतिरिक्तसर्पिडमरणविषयम् ॥ तद्विषये तु पैठी
नासिरप्याह ॥ पितरौ चेन्मृतौ स्यातां दूरस्थोऽपि हि पुत्रकः ॥ श्रुत्वा तादि
नमारभ्य दशाहं सूतकी भवेदिति ॥ दशाहमिति द्वादशाहाद्युपलक्षणम् ॥
सूतकी भवेदित्येतेनाकृतप्रेतकार्यस्य तदपिकर्तव्यमिति सूच्यते ॥ त
थाचोक्तं मिताक्षरायाम् ॥ महागुरुनिपाते तु चार्द्रवस्त्रोपवासिना ॥ अतीति
ऽब्देऽपि कर्तव्यं प्रेतकार्यं यथाविधीति ॥ मातृसपत्नीविषये तु दक्षिणोक्तम् ॥
पितृपत्न्यामपेतायां मातृवर्जद्विजोत्तमः ॥ संवत्सरे व्यतीते तु त्रिरात्रमाशु
चिर्भवेदिति ॥ स्मृत्यर्थसारे विशेष उक्तः ॥ मातापितृमरणं दशाहादेर्दूर्ध्व
दूरदेशोऽपि संवत्सरादूर्ध्वमपि पुत्रः श्रुत्वा मरणश्रवणदिनमारभ्य दशाहा
दिकं यथावर्णपूर्णमाशौचं कुर्यात् ॥ उदकं सर्पिडदानं च महागुरुमरणे च दूर
देशोऽप्यतीतेऽब्देऽप्यार्द्रवस्त्रोपवासिना तथैवाशौचादिकं कार्यम् ॥ स्त्रीषु
रुषयोः परस्परं त्वेवमेव ॥ सवर्णोत्तमसपत्नीषु चैवम् ॥ देशांतरे कालांतरे
च हीनवर्णायामातुः सपत्न्याः मरणे पुत्रस्य त्रिरात्रमिति ॥ अतश्च दक्षवच
नमपि हीनवर्णमातृसपत्नीविषय एव योज्यम् ॥ देशांतरमृते त्वतीताशौचं
ज्ञातीनां नास्ति ॥ तदुक्तं स्मृत्यंतरे ॥ देशांतरे मृतं श्रुत्वा कृवि वैखानसे

यतौ॥मृतेस्नानेनशुध्यंतिगर्भस्त्रावेचगोत्रिणइति ॥देशान्तरमृतमिति
 क्लीबादिव्यतिरिक्तविषयम्॥क्लीबादिषुसन्निहितेष्वपिसद्यःशुद्धिः ॥ दे
 शांतरस्वरूपंचवृद्धमनुनोक्तम्॥महानद्यंतरंयत्रगिरिर्वाव्यवधायकः ॥
 वाचोयत्रविभिद्यंतेतद्देशांतरमुच्यतइति॥बृहस्पतिरपि ॥ देशांतरंवदं
 त्येकेषष्टियोजनमायतम्॥चत्वारिंशद्वदंत्यन्येत्रिंशदन्येतथैवच ॥एषु
 देशेषुदेशाचारतोव्यवस्थाकल्पनीया॥योजनप्रमाणंतुस्मृत्यर्थसारेप्रो
 क्तम्॥तिर्यग्यवोदराण्यष्टावृध्वावात्रीहयस्त्रयः॥ प्रामाणमंगुलस्योक्तंवि
 तस्तिर्द्वादशांगुलः ॥वितस्तिर्द्विगुणाहस्तस्ततःकिष्कुस्ततोधनुः ॥
 धनुःसहस्रेद्रकोशश्चतुष्कोशंतुयोजनमिति ॥ इदमतिक्रांताशौचंब्रा
 ह्मणादिवर्णानामुपनयनादनंतरंवेदितव्यम् ॥ तदुक्तंस्मृत्यर्थसारे ॥अ
 तीताशौचेतुस्वाशौचकालादूर्ध्वस्त्रीशूद्राणांविवाहादूर्ध्वंभवतीति॥इदं
 सर्वेषामपिवर्णानांसाधारणम्॥तदाहव्याघ्रपादः ॥ तुल्येवयसिसर्वेषाम
 तिक्रांतेतथैवच ॥ उपनीतेतुविषमंतस्मिन्नेवतुकालजमिति ॥ अस्या
 र्थः ॥ वयोवस्थाकृतमाशौचमतिक्रांताशौचंचसर्ववर्णसाधारणम् ॥
 दशाहद्वादशाहादिरूपमुपनीतविषयएव ॥ अतिकालजमतिक्रांताशौ
 चंचतस्मिन्नेवोपनीतविषयएवभवतिनानुपनीतविषयइत्यर्थः ॥ अति
 क्रांताशौचंगृहिणएवनतुतद्व्यस्य ॥ तदाहांगिराः ॥ अतिक्रांते
 दशाहेतुपश्चाज्जानातिचेद्गृही ॥ त्रिरात्रंसूतकंतस्यनतद्व्यस्यकर्हि
 चिदिति ॥ देशांतरमृतस्यास्थिभिःप्रतिकृतिंकृत्वास्त्रामभावेपर्ण
 शरेणपिष्टकेनवाप्रतिकृतिंयथास्वाचारंकृत्वादाहःकार्यः ॥ अनाहिता
 ग्रैःप्रतिकृतिदाहेत्रिरात्रमाशौचम् ॥ आहितग्रैर्यथावर्णसंपूर्णाशौचम
 स्त्येव ॥ तदुक्तंस्मृत्यर्थसारे ॥ सुपिष्टैर्जलसंमिश्रैर्दग्धव्यश्चतथा
 ग्निना॥असौस्वर्गायलोकायस्वाहेत्युक्त्वासवांधवैः॥एवंपर्णशरंदग्ध्वा
 त्रिरात्रमशुचिर्भवेदिति ॥ वसिष्ठापि॥आहिताग्निश्चेत्प्रवसन्त्रियतेपुनः
 संस्कारंकृत्वाशववच्छौचमिति ॥अत्रानाहिताग्नेस्त्रिरात्रमितिपूर्वगृही
 ताशौचपुत्रपत्नीविषयम् ॥ अगृहीताशौचविषयेतुदशाहादिसंपूर्णाशौ

चम् ॥ तदुक्तं स्मृत्यर्थसारे ॥ अतीते सूतके तु पूर्वमगृहीता शौचस्य पुत्रस्य
 पत्न्याश्च दशाहादिकं संपूर्णा शौचम् ॥ गृहीता शौचस्य पुत्रस्य पत्न्याश्च
 त्रिरात्रम् ॥ पत्नी पुनः संस्कारे पत्युश्चैवं स पत्न्योश्चैव मिति ॥ पुनः संस्का
 रे सपिण्डेषु तत्रैवोक्तम् ॥ अगृहीता शौचानां सपिण्डानां त्रिरात्रम् ॥ गृहीता
 शौचानां सपिण्डानां पुनराशौचं नास्ति ॥ प्रोषितस्य जीवद्वार्त्तानां कर्णने
 विशेषो बृहस्पतिनोक्तः ॥ यस्य न श्रूयते वार्त्ता यावद्वादशवत्सरम् ॥ कु
 शपुत्रकदोहेन तत्र स्यादवधारणमिति ॥ एतत्पितृव्यतिरिक्तविषयमि
 ति गम्यते ॥ पितृविषये जातृकर्णेन विशेषाभिधानात् ॥ पितरि प्रोषिते
 यस्य न वार्त्तानैव चा गतिः ॥ आपंच दशवर्षां तु कृत्वा तत्प्रतिरूपकम् ॥ कु
 र्यात्तस्य तु संस्कारं यथोक्तविधिना तत इति ॥ अत्रैव स्मृत्यर्थसारे विशेष उ
 क्तः ॥ दूरदेशांतरगते जीवद्वार्त्ता पुनः पुनः ॥ पुत्रः पर्यालोच्य जीवद्वार्त्ताया
 मश्रूयमाणायां पूर्ववयस्के एकविंशत्यब्दादूर्ध्वमध्यमवयस्के पंचदशा
 ब्दादूर्ध्वमपरवयस्के द्वादशाब्दादूर्ध्वचांद्रायणत्रयां त्रिंशत्कृच्छ्राणि वा कृ
 त्वा पालाशवृत्तैकुशैर्वा प्रतिकृतिं कृत्वा दशाहा शौचो दक्षपिण्डो दक्ष
 द्वानिकार्याणीति ॥ आह्लादिकं कृते यदि जीवन्समागच्छेत्तदा तं घृतकुण्डे
 निधाय जातकर्मादि संस्कारान्कुर्यात् ॥ तदा हवृद्धमनुः ॥ जीवन् यदि
 समागच्छेद्घृतकुण्डे निधापनम् ॥ उद्धृत्य स्नापयित्वा स्य जातकर्मादि
 कारयेत् ॥ द्वादशाहं व्रतं कुर्यात्त्रिरात्रमथ वा पुनः ॥ स्नात्वा द्वहेततां भार्या
 मन्यां वा तदभावतः ॥ अग्नीनां धाय विधिवद्वात्यस्तोमेन याजयेत् ॥
 अथैन्द्राग्नेन पशुना गिरिं गत्वा च तत्र तु ॥ इष्टिमायुष्मतीं कुर्यादीप्सितां
 श्वक्रतूंस्तत इति ॥ शवानुगमने तन्निमित्ता शौचं तु याज्ञवल्क्येनोक्तम् ॥
 ब्राह्मणेनानुगतव्यो न शूद्रेन द्विजः क्वचित् ॥ अनुगम्यां भसि स्नात्वा स्पृ
 ष्वाग्निं घृतमुक्छुचिरिति ॥ ब्राह्मणेनासपिण्डेन द्विजो विप्रादिः शूद्रो वा प्रेते
 नानुगन्तव्य इत्यर्थः ॥ अत्र घृतभोजनं पावित्र्यार्थं न तृह्यर्थम् ॥ इयं शु
 द्धिः समानोत्कृष्टजातीयानुगमनविषया ॥ तदा हमनुः ॥ अनुगम्येच्छ

याप्रेतंज्ञातिमज्ञातिमेवच ॥ स्नात्वासचैलस्पृष्ट्वाग्निघृतंप्राश्यविशु-
 द्ध्यतीति॥अत्रज्ञातिमितिज्ञातयोमातृसपिण्डाः॥पितृसपिण्डानुगमन-
 स्यविहितत्वात् ॥ हीनवर्णविषयेतुस्मृत्यर्थसारेविशेषउक्तः॥ ब्राह्मण-
 स्यक्षत्रियानुगमनेष्काहमाशौचम्॥वैश्यानुगमनेपक्षिणी ॥ शूद्रानुग-
 मनेत्रिरात्रमाशौचंकृत्वासमुद्रगायानद्यांस्नात्वाप्राणायामशतंकृत्वा
 घृतंप्राश्यविशुद्ध्येत् ॥ क्षत्रियस्यवैश्यानुगमनेत्वेकाहमाशौचम् ॥
 शूद्रानुगमनेपक्षिणी ॥ वैश्यस्यशूद्रानुगमनेत्वेकाहरोदनेचैवमिति ॥
 यत्तुवासिष्ठवचनम् ॥ मानुषास्थिस्निग्धंस्पृष्ट्वात्रिरात्रमाशौचम् ॥ अ-
 स्निग्धेत्वहोरात्रमाशौचम् ॥ शेषानुगमनेचैवमात ॥ इदमपिब्राह्मण-
 स्यक्षत्रियानुगमनविषयम् ॥ ॥ शूद्रानुगमनेतुपराशरः ॥ प्रेतीभूतंतु-
 यःशूद्रब्राह्मणोज्ञानदुर्बलः ॥ अनुगच्छेन्न्रीयमानंसत्रिरात्रेणशुद्ध्यति ॥
 त्रिरात्रेतुतस्तीर्णेनदीगत्वासमुद्रगाम् ॥ प्राणायामशतंकृत्वाघृतंप्रा-
 श्यविशुद्ध्यतीति ॥ इदमनुगमनादिसंसर्गाशौचंसंसर्गिणेष्वनतत्पुत्रा-
 दीनाम् ॥ तदाहांगिराः ॥ आशौचंयस्यसंसर्गादापतेद्ब्रह्मेधिनः ॥
 क्रियास्तस्यनलुप्येतगृह्याणानंचतद्ब्रवेदिति ॥ असंपिण्डप्रेतस्यालंक-
 रणेतुशंखेनप्रायश्चित्तमुक्तम्॥कृच्छ्रपादोऽसंपिण्डस्यप्रेतालंकरणंकृते॥
 अज्ञानादुपवासःस्यादशक्तौस्नानमिष्यतइति॥ज्ञानात्कृतेतुद्विगुणम्
 ॥ ॥ पारस्करः ॥ मृतस्यवांधवैःसार्द्धंकृत्वातुपरिदेवनम् ॥ वर्जये-
 त्तदहोरात्रंदानंश्राद्धादिकर्मचेति ॥ ॥ इतिदेशांतरमरणजननाशौ-
 चनिर्णयः ॥ ॥ अथाशौचसन्निपातेविशेषउच्यते॥ तत्रजननाशौच-
 मध्येशावाशौचमध्येवाजननाशौचेतत्समेततोन्मूत्रेवासतिपूर्वाशौच-
 शेषेणैवांतरापतितसूतकस्यनिवृत्तिः ॥ तदाहयाज्ञवल्क्यः ॥ अन्तरा-
 जन्ममरणेशेषाहोभिर्विशुद्ध्यतीति ॥ शावाशौचमध्येतत्समेततोन्मू-
 त्रेवाशावाशौचांतरेसतिपूर्वशेषेणैवशुद्धिः ॥ जननाशौचमध्येशावा-
 शौचेसतिशावाशौचंसंपूर्णकार्यम्॥नजननाशौचशेषेणशुद्धिः॥ शावा-
 शौचेसमुत्पन्नेसूतकंतुयदाभवेत् ॥शावेनशुद्ध्यतेसूतिर्नसूतिःशावशौ

धिनी ॥ अंगिरसाप्युक्तम् ॥ सूतकेमृतकंचेतस्यान्मृतकेत्वथ
 सूतकम् ॥ तत्राधिकृत्यमृतकंशौचंकुर्यान्नसूतकमिति ॥ स्वल्पाशौच
 मध्येअधिकेसूतकेवासतिनपुनःपूर्वशेषेणशुद्धिःकिन्तुस्वकालेनैव ॥
 तदाहोशना ॥ स्वल्पाशौचस्यमध्येतुदीर्घाशौचंभवेद्यदि ॥ नपूर्वेणै
 वशुद्धिःस्यात्स्वकालेनैवशुध्यतीति ॥ अत्राशौचपदेनसूतकंमृतकंचो
 च्यते ॥ अत्रस्वल्पत्वंदीर्घत्वंचकालकृतमेवाशौचस्यज्ञेयम् ॥ मा
 तापित्राशौचसन्निपातेचांगिरसाविशेषउक्तः ॥ मातर्यग्रेप्रमीतायामशु
 द्धौम्रियतेपिता ॥ पितुःशेषेणशुद्धिःस्यान्मातुःकुर्यात्तुपक्षिणीमिति ॥
 मात्राशौचस्यमध्येपित्राशौचेसतिपित्राशौचंसंपूर्णकार्यम् ॥ पित्राशौ
 चमध्येमात्राशौचेसतिपित्राशौचंसमाप्यभात्राशौचंपक्षिणींकुर्यादित्य
 र्थः ॥ ज्ञातातपेनत्वपरोविशेषउक्तः ॥ रात्रिशेषेद्व्यहाच्छुद्धिर्यामशेषे
 शुचिरुयहादिति ॥ अस्यार्थः ॥ पूर्वाशौचेआशौचांतरात्रिमात्रावशेषेस
 तिसूतकांतरजातेसत्यपरेणाहर्द्वयेनशुद्धिः ॥ आशौचांतरात्रिपश्चि
 मयाममात्रावशेषेसत्यपरैस्त्रिभिरहोरात्रैःशुद्धिर्नपूर्वशेषेणेति ॥ यत्तु
 ब्रह्मपुराणवचनम् ॥ आद्यंभागद्वयंयावत्सूतकस्यतुसूतके ॥ द्विती
 येपतितेचाद्यात्सूतकाच्छुद्धिरिष्यते ॥ अत ऊर्ध्वद्वितीयांतात्सूतकां
 ताच्छुचिःस्मृतः ॥ एवमेवविचार्यस्यान्मृतकेमृतकांतरइति ॥ अ
 स्यार्थः ॥ सूतकसंबंधिचरमाहोरात्रस्ययदाद्यभागद्वयंतच्चतुर्धावि
 भक्तेअहोरात्रेअहोरूपमेव ॥ तत्रांतिमदिनेद्वितीयेसूतकेपतितेआ
 द्यात्सूतकाच्छुद्धिः ॥ अत ऊर्ध्वमस्तमयानंतरंरात्रिरूपभागद्वयेसू
 तकांतरापातेसतिद्वितीयात्सूतकांताच्छुद्धिरित्यविरोधः ॥ अन्यथा
 बहुवाक्यविरोधःस्यात् ॥ अत्रैवगौतमोपि ॥ रात्रिशेषेसतिद्वाभ्यांप्रभाते
 तिसृभिरिति ॥ आशौचमध्येआशौचांतरेसतिपिंडजातकर्मादिकर्मणि
 ज्ञातातपेनविशेषउक्तः ॥ अंतर्दशोपश्चात्स्याज्जननान्मरणंयदि ॥
 प्रेतमुद्दिश्यकर्त्तव्यंपिंडदानंस्वबंधुभिः ॥ प्रारब्धेशावपिंडेतुमध्येच
 जननंभवेत् ॥ तथैवाशौचपिंडास्तुशेषान्दद्याद्यथाविधीति ॥ प्रजा

पतिरपि ॥ आशौचेतुसमुत्पन्नेपुत्रजन्मयदाभवेत् ॥ कर्तुंस्तात्कालि
कीशुद्धिःपूर्वाशौचेनशुध्यतीति ॥ उक्ताशौचसन्निपातशुद्धिःसूति
कामग्निदंचविहायज्ञातव्या ॥ सूतिकामग्निदंचहित्वेत्याद्यैःस्मृतिसं
ग्रहोक्तत्वात् ॥ अत्रोक्ताशौचप्रकरणेयान्यधिकाशौचविषयेसंकु
चिताशौचविधायकवाक्यानिनितानिसमानोदकापदादिविषयत्वेनव्य
वस्थापनीयानि ॥ यानिस्वलपाशौचविधायकानितानिगुणवदनाप
त्सन्निहितविषयत्वेनव्यवस्थापनीयानि ॥ नतुविरोधआशंकनीयः ॥
तथाचस्मृत्यर्थसारे ॥ एवंदशाहस्थानेत्रिरात्रपक्षिण्येकाहसद्यःशौ
चपराणिवाक्यान्यापद्विषयाणियोज्यानि ॥ समानोदकविषयश्चसं
कुचिताशौचकल्पः ॥ पक्षिण्येकाहसद्यःशौचरूपाआपद्विषयपराः ॥
येनप्रतिग्रहादिनार्तिनाशस्तद्विषयानसर्वत्रेति ॥ ॥ इत्याशौच
संकरनिर्णयः ॥ ॥ अथाशौचेयत्कर्मकार्यवर्जवातदुच्यते ॥ तत्र
पुलस्त्यः ॥ संध्यामिष्टिञ्चरुंहोमंयावज्जीवंसमाचरेत् ॥ नत्यजेत्सूत
केवापियज्ञंनोच्छेदयेद्विजइति ॥ विष्णुपुराणेतु ॥ सर्वकालमुपा
सत्तिःसंध्ययोःपार्थिवेष्यते ॥ अन्यत्रसूतकाशौचविभ्रमातुरभीतित
इतिसंध्योपासनमाशौचेनिषिद्धम् ॥ अत्रायमभिप्रायः ॥ संध्यां
प्राणायाममंत्रोच्चारणपूर्वकंनोपासीतेति पुलस्त्यवचनस्यतुप्राणायाम
वर्जमानसिकमंत्रोच्चारणपूर्वकंसंध्यामुपासीतेति नसर्वथात्यजेदित्य
भिप्रायः ॥ अमुमेवार्थपुनःपुलस्त्यएवाह ॥ यथा ॥ सूतकेमृतके
चैवसंध्याकर्मसमाचरेत् ॥ मनसोच्चारयेन्मंत्रंप्राणायाममृतेद्विजइति ॥
अंजलिप्रक्षेपस्तुगायत्रीमुच्चार्यैवकार्यः ॥ तदाहपैठिनसिः ॥ सूतके
सावित्र्याचांजलिप्रक्षिप्यप्रदक्षिणांकृत्वासूर्यध्यायन्नमस्क्रुर्यादिति ॥
॥ स्मृत्यर्थसारेतुविशेषोक्तः ॥ स्मार्तत्वेपिसंध्यायांगायत्र्यांजलिदानं
कार्यम् ॥ मार्जनंकार्यंनवा ॥ यद्वा ॥ प्राणानायम्यमनसामंत्रमुच्चारय
न्मार्जनादिकृत्वावाचागायत्रीमुच्चार्यांजलिदद्यादिति ॥ इष्टिहोमा

दिक्मप्यसगोत्रेणकारयेत् ॥ तदाहजातूकर्ण्यः ॥ सूतकेतुसमुत्पन्ने
 स्मार्तकर्मकथंभवेत् ॥ पिंडयज्ञं चरुं होमसगोत्रेणकारयेदिति ॥
 पिंडयज्ञः पिंडपितृयज्ञः ॥ चरुः श्रावणीकर्माश्वयुज्यादिकंस्थालीपाक
 श्रौतबृहस्पतिरपि ॥ सूतकेतुसमुत्पन्ने चैवमशक्तौ श्राद्धभोजने ॥ प्रवासादिनि
 मित्तेषु हावयेन्न तुहापयेदिति ॥ यजमानस्तूदशत्यागंकुर्यात् ॥ नि
 त्याग्निहोत्रादीनि स्वयमेव कुर्यात् ॥ तदाह पारस्करः ॥ नित्यानि वि
 निवर्तेरन् ॥ वैतानवर्ज्यं शालाग्रौ चैक एतानि कुर्युरिति ॥ अस्वार्थः ॥
 वैतानं वर्जयित्वा अन्यानि नित्यानि निवृत्तानि भवेयुः ॥ नित्यमपि वैतानं
 न निवर्तते ॥ वितानो नामाग्नीनां विस्तारस्त्रेताग्निस्तत्र विधीयमाना
 नित्याग्निहोत्रादीनि वैतानानि तानि स्वयमेव कुर्यात् ॥ शालाग्रिगृहा
 ग्निस्तत्संबन्धीनि गृह्याग्निसां यंप्रातर्होमस्थालीपाकादीनि तान्यपि न नि
 वर्तेरन्नित्येके आहुः ॥ अतश्चैषां करणमकरणं वा ॥ करणपक्षे तान्यन्ये अ
 सगोत्राः कुर्युरित्यर्थः ॥ यत्तु स्मृत्यर्थसारे ॥ उपासनाग्निसाध्याः सां यंप्रात
 र्होमपार्वणस्थालीपाकाद्यानि त्यनैमित्तिकाः श्रुतिचोदितत्वात् कार्य ए
 वेति ॥ अत्रापि द्वयत्यागात्मकं प्रधानं स्वयमेव कुर्यात् ॥ अन्यदंगमन्ये
 न कारयेदित्यभिप्रायः ॥ अतएव असंभवे हावयेत्सर्वथानहापयेदिति
 तेनैवोक्तम् ॥ असंभवे प्रधानकरणासंभवेनैमित्तिकान्यपि दर्शपौर्णमा
 सादीनि श्रुत्युक्तानि कार्याणि ॥ तदुक्तं स्मृत्यर्थसारे ॥ जाते आशौचत्रे
 ताग्निसाध्याग्निहोत्रदर्शपौर्णमासाद्यानि त्यनैमित्तिकाः क्रियाः श्रुत्युक्त
 त्वात्कार्या एवेति ॥ अतश्च नित्याग्निहोत्रव्यतिरिक्तानामपि नित्यनैमि
 त्तिकानां श्रौतानां स्मार्तानां वा सर्वथानत्यागः किं त्वन्येन कारयेत् ॥ का
 म्यं सर्वमपि वर्ज्यमेव ॥ वैश्वदेवपंचमहायज्ञादीनि स्मार्तानि वर्जयेदेव ॥
 तदाह संवर्तः ॥ विप्रो दशाहमासीत वैश्वदेवविवर्जितः ॥ पंचयज्ञवि
 धानंतु न कुर्यान्मृत्युजन्मनोरिति ॥ यत्पुनर्वचनम् ॥ दानं प्रतिग्रहोहो
 मः स्वाध्यायश्च निवर्तत इति ॥ तत्काम्यहोमविषयम् ॥ नित्यस्नानादि
 कं कार्यमेव ॥ तदुक्तं स्मृत्यर्थसारे ॥ नित्यस्नानशौचाचमनभोजन

नियमानस्पृश्यास्पृशनस्नानंचकुर्यादेवेति ॥ इदमाशौचंज्ञातमेवदोषापादकंनान्नातम् ॥ तदुक्तंब्रह्मपुराणे॥अपिदातृग्रहीत्रोश्चसूतकेमृतकेथवा॥अविज्ञातेनदोषःस्याच्छ्राद्धादिषुकदाचन ॥ विज्ञातेभोक्तुरेवस्यात्प्रायश्चित्तादिकंक्रमादिति ॥ अत्रविज्ञातेभोक्तुरितिदात्राभोक्राउभाभ्यावाज्ञातेभोक्तुरेवदोषइत्यर्थः ॥ तदुक्तंषट्त्रिंशन्मते ॥ उभाभ्यामपरिज्ञातेसूतकंनैवदोषकृत् ॥ एकेनापिपरिज्ञातेभोक्तुर्दोषमुपावहेदिति ॥ उभाभ्यांदातृभोक्तृभ्यामेकेनापिदातृभोक्तोरन्यतरेणदात्राभोक्रावाज्ञातेसूतकान्नभोजनदोषोभोक्तुरेव ॥ दातुस्तुसूतकान्नभोजयितृत्वदोषोस्त्येवनभोजनदोषइत्यर्थः ॥ सूतकान्नस्याभोज्यत्वयमेनोक्तम् ॥ उभयत्रदशाहानिकुलस्यान्नंभुज्यतइति ॥ उभयत्रसूतकेमृतकेचकुलस्यसूतकिंकुलस्य ॥ भोजनमध्येसूतकेसतिअन्यगृहोदकेनाचमनेनशुद्धिः॥तदुक्तंषट्त्रिंशन्मते ॥ भुंजानेषुतुविप्रेषुत्वंतरामृतसूतके ॥ अन्यगृहोदकाचांताःसर्वेतेशुचयःस्मृताइति ॥ पूर्वसंकल्पितेष्वन्नादिषुनदोषः ॥ तदाहबृहस्पतिः ॥ विवाहोत्सवयज्ञेषुत्वंतरामृतसूतके ॥ परैरन्नंप्रदातव्यंभोक्तव्यंचद्विजोत्तमैरिति ॥ परैःसूतकरहितैः ॥ अतएवस्मृत्यर्थसारेप्रोक्तम् ॥ दातृभोक्तृश्चनस्पृशेदिति॥आशौचग्राह्याणिमरीचिराह॥लवणेमधुमांसेषुपुष्पमूलफलेषुच॥शाककाष्ठतृणेष्वप्सुदधिसर्पिःपयःसुच ॥ तिलौषधादिकेचैवपक्वापकेस्वयंग्रहः ॥ शुष्केषुचैवसर्वेषुनाशौचंमृतसूतकइति ॥ स्वयंग्रहइतिस्वाम्यनुज्ञातंस्वयंगृह्णीयादित्यर्थः ॥ पक्वापकइति॥पक्वभक्ष्यजातमपकंतंडुलादिकंचामम् ॥ तच्चअन्नसत्रप्रवृत्तादेवग्राह्यंनान्यस्मात् ॥ तदाहांगिराः ॥ अन्नसत्रप्रवृत्तानामाममन्नमगर्हितम्॥भुक्त्वापक्वान्नमेतेषात्रिरात्रंतुपयःपिबेदिति ॥ व्रतादिकेषुप्रातेष्वंतरासूतकादिषुप्रारब्धमात्रकरणेआशौचाभावः ॥ अन्यकर्मस्वाशौचमस्त्येवा॥तविष्णुः ॥ व्रतयज्ञविवाहेषुश्राद्धेहोमार्चनेजपे॥प्रारब्धेसूतकंनरब्धेतुसूतकमिति॥सूतकमितिमृतकस्याप्युपलक्षणम् ॥

येप्रारंभविशेषश्चतेनैवोक्तः॥प्रारंभोवरणंयज्ञेसंकल्पंव्रतसत्रयोः॥नांदी
 मुखंविवाहादौश्राद्धेपाकपरिक्रियेति॥यज्ञेवरणमिति वृतानामृत्वजं
 यजमानस्यचतस्मिन्कर्मणिनाशौचमितिभावः॥एवंश्राद्धादिष्वपि
 दातृभोक्तोर्वैदितव्यम्॥तदुक्तंस्मृत्यर्थसारे॥वृतानामृत्वजं
 क्षणीयेष्ट्यादीक्षितानाम्॥यज्ञियंकर्मकुर्वतामन्नसत्रिणांकृच्छ्रचान्द्रा
 यणादिव्रतिनांप्रायश्चित्तत्वेनप्रवृत्तानांब्रह्मचर्यादिव्रतानांचप्रवृत्ते
 श्राद्धकर्मणिभोक्तृणामेतेषांयावदुपाधिस्तावदाशौचंनास्त्येवेति॥प्रारं
 भाभावेपिकन्यायाअधार्यत्वेसन्निहितलग्नांतराभावेचकूष्माण्डमंत्रैर्वृतं
 हुत्वाविवाहःकार्यएव॥तदाहविष्णुः॥अनारब्धेविशुद्धचर्यकूष्मां
 डैर्जुहुयादृतम्॥गांदद्यात्पंचगव्याशीततःशुध्यतिमृतकीति॥अ
 नारब्धेकर्मणिमृतकविशुद्धचर्ययदेवादेवहेलनमित्यादिकूष्माण्डसंज्ञ
 कैर्मन्त्रैर्वृतंहुत्वाविप्रायगांदत्त्वापंचगव्यंप्राश्यमृतकीशुद्धयतीति॥
 शुद्धश्चावश्यकंविवाहमंगलंकुर्यादितिमंगलम्॥इत्याशौचकृत्याकृत्य
 निर्णयः॥॥श्रीसूर्यसेनभूभृद्विमलयशःक्षीरसागरादुदिते॥इतिनिर्ण
 यामृतेस्मिन्नाशौचस्यनिर्णयोजातः॥॥इतिश्रीसूर्यसेनमहीमहेन्द्र
 विरचितेनिर्णयामृतेआशौचप्रकरणंचतुर्थसंपूर्णम्॥॥श्रीमत्पं
 डितसिद्धलक्ष्मणमुतःश्रीसिद्धलक्ष्मीपदद्वंद्वाराधनसुप्रसिद्धमहिमायः
 सिद्धसारस्वतः॥आदेशादकृतैषसूर्यमहसाश्रीसूर्यसेनप्रभोर्वैधेकर्म
 णिकालनिर्णयमसावच्छाटनाथःसुधीः॥॥श्रीरामगोविंदार्पणमस्तु॥

१ एतदग्रेऽयमेक एतादृशः श्लोकः ' बुधानामुपकारायकारुण्यान्मूढचेतसाम् ॥ गो-
 पीनारायणेनेदंनिमित्तंनिर्णयामृतम् ॥ इति ' पुस्तकद्वये दृश्यते परंत्वेतादृशो नामोल्लेखउप
 क्रमेनकृत इत्यसंगतइवप्रतिभातीतिमूलेननिवेशितोऽस्माभिः ॥

पुस्तक मिलनेका ठिकाना-

खेमराज श्रीकृष्णदास-

“ श्रीवेङ्कटेश्वर ” छापाखाना-मुंबई.